

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ЗИМА/2011 ГОДИНА LXIII

УДК 355/359 YU ISSN 0042-8426

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

ОДСЕК ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

ГЛАВНА УРЕДНИЦА

Драгана Марковић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

потпуковник

Милан Тепшић, дипл. инж.

milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Генерал-мајор проф. др Божидар Форца, председник; проф. др Зоран Килибарда, заменик председника, генерал-мајор проф. др Митар Ковач; бригадни генерал доц. др Младен Вуруна; пуковник проф. др Јан Марчек; проф. др Јоже Сивачек, пуковник у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Владан Јончић; проф. др Драган Симеуновић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Зоран Драгишић; доц. др Јованка Шарановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, (БЕ) 11002 Београд, Браће Југовића 19 *
vojno.delo@mod.gov.rs * Одговорни уредник: 3349-497 * Претплата:
pretplata@odbrana.mod.gov.rs, тел./факс: 011/3241-009 * Текући-рачун РЦ МО
Републике Србије 840-312849-56 * Појединачна цена примерка 400,00 динара.

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Милан Коњиковац</i> Утицај релевантних међународних субјеката на безбедност Југоисточне Европе	9–31
<i>Весна Петровић</i> <i>Никола Петровић</i> <i>Славољуб Вујовић</i> Централноевропска зона слободне трговине ЦЕФТА 2006	32–48
<i>Митар Ковач</i> <i>Бранкица Поткоњак-Лукић</i> <i>Саша Николић</i> Примена норме „одговорност за заштиту“	49–66
<i>Драган Јовашевић</i> Међународно кривично правосуђе – између права, правде, помирења и права жртава	67–91
<i>Daniel Lätsch</i> <i>Daniel Moccand</i> Савремена одбрана	92–101
<i>Marco Netzer</i> Војска и милиција – виђење једног привредника	102–109
<i>Марко Павловић</i> Асиметричност материјално-техничког чиниоца као специфичност сукоба између Израела и Палестине	110–122
<i>Зоран Килибарда</i> Пиратство као нетипична безбедносна претња и изазов	123–139

ВОЈНОПОЛИТИЧКИ САВЕЗИ

<i>Татјана Милић</i> Чланство држава у међународним владиним организацијама и питање чланства Србије у НАТО	140–152

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

<i>Вања Роквић</i> <i>Зоран Кековић</i> <i>Ненад Комазец</i> Брисање јасних граница између безбедности и одбране – нове одбрамбене и безбедносне мисије	153–164
<i>Младен Р. Тишма</i> Кривична дела против оружаних снага у домаћем и упоредном парву	165–183
<i>Драган Манојловић</i> <i>Саша Мијалковић</i> <i>Божидар Бановић</i> Intelligence Operations – Conception and Structure	184–195

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Божидар</i> Форца	
Стратешки менаџмент у систему одбране	196–220
<i>Саша</i> Т. Бакрач	
<i>Никола</i> С. Стаменковић	
<i>Миодраг</i> Костић	
Мултинационалне операције – могућност учешћа геодетске службе Војске Србије	221–227
<i>Зоран</i> Кековић	
<i>Ненад</i> Комазец	
<i>Момчило</i> Милиновић	
Улога Војске Србије у одговору на невојне претње	228–250
<i>Обрад</i> Чабаркапа	
<i>Марина</i> Дуњић	
<i>Далибор</i> Петровић	
Модел институционалне политике управљања интелектуалном својином	251–270
<i>Стевица</i> С. Карапанџин	
Верска служба у Војсци Србије	271–291
<i>Зоран</i> Павловић	
Право одбране и међународно право у систему наука одбране – стање и перспективе	292–302
<i>Слободан</i> Милетић	
<i>Тугомир</i> Кокелъ	
<i>Младен</i> Мањак	
Концепт сензорског комуникационо-информационог система Командно-извиђачког возила КИС-а артиљеријског дивизиона за ватрену подршку	303–313

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

<i>Бранко</i> Тешановић	
<i>Радан</i> Костић	
<i>Даниел</i> Пантић	
Програмски буџет и менаџмент јавним финансијама	314–328

ТЕРОРИЗАМ

<i>Борче</i> Каранфилов	
Атентат као метод извршења терористичког акта	329–348
<i>Ивана</i> Алкалај	
Медији и тероризам	349–357

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

<i>Борислав Д. Гроздић</i> Мир на вредносној лествици у списима Немањића Србије ...	358–366
<i>Спасоје Мучибабић</i> <i>Стеван Сикимић</i> Сава Владиславић – један од првих утемељивача ратне вештине	367–377

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Бојан М. Томић</i> Заједничке теме науке и теологије у 21. веку и једно војно питање	378–391

ПОЛЕМИКА

<i>Душан Вишњић</i> Општа стратегија или стратегија државе-нације	392–403

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

<i>Владан Станковић</i> Приказ књиге Драгана Петровића „Француско-српски односи 1800-2010“	404–408

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Milan Konjickovac</i> Influence of Relevant International Entities on the Security of South-East Europe	9–31
<i>Vesna Petrović</i> <i>Nikola Petrović</i> <i>Slavoljub Vujović</i> Central European Free Trade Agreement CEFTA 2006	32–48
<i>Mitar Kovač</i> <i>Brankica Potkonjak-Lukić</i> <i>Saša Nikolić</i> Application of the Norm “Responsibility to Protect”	49–66

<i>Dragan Jovašević</i> International Criminal Justice – Between the Law, Justice, Reconciliation and Rights of the Victims	67–91
<i>Daniel Lätsch</i> <i>Daniel Moccand</i> <i>Modern Defense</i>	92–101
<i>Marco Netzer</i> Army and Militia – a View of an Industry Representative	102–109
<i>Marko Pavlović</i> Asymmetry of the Material and Technical Factors as a Specificity of the Conflict Between Israel and Palestina	110–122
<i>Zoran Kilibarda</i> Piracy as Untypical Security Threat and Challenge	123–139

MILITARY-POLITICAL ALLIANCES

<i>Tatjana Milić</i> State Membership in International Governmental Organizations and Question of Serbia's Membership in NATO	140–152

NATIONAL SECURITY

<i>Vanja Rokvić</i> <i>Zoran Keković</i> <i>Nenad Komazec</i> Erasing of Clear Boundaries between Security and Defense – New Defense and Security Missions	153–164
<i>Mladen R. Tišma</i> Criminal Offences against the Armed Forces in Domestic and Comparative Legislation	165–183
<i>Dragan Manojlović</i> <i>Saša Mijalković</i> <i>Božidar Banović</i> Intelligence Operations: Conception and Structure	184–195

DEFENSE SYSTEM

<i>Božidar Forca</i> Strategic Management in Defense System	196–220
<i>Saša T. Bakrač</i> <i>Nikola S. Stamenković</i> <i>Miodrag Kostić</i> Multinational Operations – Possibility of Involvement of the Geodetic Service of the Army of Serbia	221–227

<i>Zoran Keković</i> <i>Nenad Komazec</i> <i>Momčilo Milinović</i> Role of the Army of Serbia in the Response to Non-Military Threats	228–250
<i>Obrad Čabarkapa</i> <i>Marina Dunjić</i> <i>Dalibor Petrović</i> Model of Institutional Policy of Intellectual Property Management	251–270
<i>Stevica S. Karapandžin</i> Religious Service in the Army of Serbia	271–291
<i>Zoran Pavlović</i> Defense Law and International Law in the System of Defense Sciences – Current Situation and Prospects	292–302
<i>Slobodan Miletić</i> <i>Tugomir Kokelj</i> <i>Mladen Manjak</i> Concept of Sensor Communication and Information System – Command and Reconnaissance Vehicle of Artillery Battalion for Fire Support	303–313

SYSTEM MANAGEMENT

<i>Branko Tešanović</i> <i>Radan Kostić</i> <i>Daniel Pantić</i> Program Budget and Public Finance Management	314–328

TERRORISM

<i>Borče Karanfilov</i> Assassination as a Method of Terrorist Act Execution	329–348
<i>Ivana Alkalaj</i> Media and Terrorism	349–357

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

<i>Borislav D. Grozdić</i> Peace on the Validity Scales in the Scripts of Serbia of the Nemanjićs	358–366
<i>Spasoje Mučibabić</i> <i>Stevan Sikimić</i> Sava Vladislavić – One of the First Founders of the Art of War ..	367–377

MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Bojan M. Tomić

Common Topics of Science and Theology
in the 21st Century and One Military Issue 378–391

POLEMIC

Dušan Višnjić

General Strategy or Strategy of a Nation State 392–403

READING SUGGESTION

Vladan Stanković

Review of the book French-Serbian Relations
1800-2010 by Dragan Petrović 404–408

УТИЦАЈ РЕЛЕВАНТНИХ МЕЂУНАРОДНИХ
СУБЈЕКТА НА БЕЗБЕДНОСТ
ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Милан Коњиковац
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за међународну војну сарадњу

Регион ЈИЕ представља својеврсну амбијенталну целину која се услед тешког наслеђа вековне, али и блиске прошлости, често назива европска „неуралгична тачка“. Истраживање безбедности региона ЈИЕ је веома актуелно, у садашње време можда и актуелније него икада раније, јер се због савремених изазова, ризика и претњи тешко могу предвидети потенцијалне последице по земље региона. У раду се анализира актуелни утицај релевантних међународних субјеката на безбедност ЈИЕ, са освртом на њихова најновија стратегијска документа и перспективу даљег наступа на овим просторима.

Кључне речи: *безбедност, сарадња, прагматизам, стратегија и интерес.*

Увод

Свако ко се бави питањем безбедности и сваки покушај проучавања безбедности данас мора се суочити са проблемом мреже без шавова.¹ Промењена безбедносна парадигма након Хладног рата смањила је ризик од војног сукоба глобалних размера, али је свет и даље суочен са бројним традиционалним и новим изазовима, ризицима и претњама безбедности. Суштинска одлика тих изазова, ризика и претњи јесте да све више постају непредвидиви, асиметрични и да имају транснационални карактер. Упркос сталним напорима безбедносног естаблишмента да убеди јавност у супротно, синергија између безбедносних изазова и окружења је поремећена. На почетку друге деценије 21. века сведоци смо да Ал Каида и „Викиликс“ (Wikileaks) вероватно имају сличан утицај на нашу перцепцију безбедности, али, очигледно, имају сасвим другачије мотиве. Нови безбедносни изазови постали су знатно комплекснији. Напад на центре моћи у САД показао је несклад у међуинституционалној сарадњи највећих институција националне безбедности. Синхронизовани сајбер напад у Естонији открива да читаву државу може да блокира непознати непријатељ, док је „Викиликс“ доказ да је безбедност информација релативно питање и да је сада све теже идентификовати стварне непријатеље државне безбедности.

¹ Barry Buzan, *People, States and Fear*, Second Edition, London, 1991, 186.

Можда по први пут у историји обични људи су развили осећај и разумевање за моћ информације – вековима привилегију мањине. Промењена је перцепција непријатеља, што, као полазну тачку, условљава и реорганизацију безбедносних институција које ће прихватити чињенице да се асиметричне претње и изазови не сузбијају конвенционалним средствима, него уништењем њихових корена и узрока. Досадашња филозофија „потребе за знањем“ мора бити замењена дубоким разумевањем да се „одговорност мора делити“, док класификовање информација више не представља сигурно уточиште за институције безбедности, које више очигледно не располажу монополом над безбедношћу. Ново схватање безбедности све више се усмерава на ширење сарадње и успостављање заједничке безбедности засноване на сагласности интереса и вредности држава укључених у безбедносну заједницу.

Стратејски значај југоисточне Европе (ЈИЕ) није статичан и непроменљив, већ је условљен многим чиниоцима друштвено-политичког, економског, културног и војног карактера. Крај Хладног рата без сумње је означио и крај релативно стабилне и симетричне дистрибуције моћи унутар међународне заједнице, што се значајно рефлектовало и на промене у безбедносној сфери. На простору ЈИЕ, као изразито хетерогеном региону, није лако постићи функционалну регионалну сарадњу у области безбедности. Са изразито мултинационалним и мултиконфесионалним саставом становништва, простор ЈИЕ прати тешко друштвено-историјско наслеђе, чести ратови и промене граница. Присуство међународних субјеката на простору ЈИЕ још увек је неопходно. Односи међу главним међународним актерима на овом простору често су контрадикторни, што узрокује њихов неусклађен наступ, конфузију међу државама ЈИЕ и умањује ефикасност регионалне сарадње која треба да послужи као катализатор њихових тежњи да се, пре свега, интегришу у европске и евроатлантске структуре.

Сједињене Америчке Државе

Стратегија националне безбедности САД (2010)

Ретко су очекивања америчке и међународне јавности била тако велика као приликом избора Обама за председника. Међутим, он и његова администрација суочили су се са великим ограничењима „наслеђа“ претходне администрације. Уложен је велики напор да се редефинишу амерички погледи на свет и спољну политику, уз истовремено дистанцирање од политике „старе администрације“. Председник Обама сматра да ислам као религија није непријатељ САД (него Ал Каида и њени ограници) и да глобални рат против тероризма не дефинише актуелну америчку улогу у свету. Настоји се заузети умеренији став у посредовању проналаска решења блискоисточне кризе, са акцентом на стварању две државе. Сједињене Америчке Државе одреде су се за значајно смањење нуклеарног арсенала у свету и теже озбиљним преговорима са Ираном. Кина се третира не само као економски партнер, него као значајан геополитички фактор у свету, док се посебан фокус ставља на „ресетовање“ односа са Русијом. Уложен је значајан напор за побољшање трансатлантске сарадње и учвршћивање савезништва у оквиру и изван НАТО-а, посебно у циљу зацелљивања „пукотина“ које су настале у последњој деценији. Посебан фокус усмерен је на земље Јужне Америке и „проширење контакта“ са Кубом.

Стратегија националне безбедности САД (СНБ), усвојена 27. маја 2010. године, више исказује управо изнете суштинске спољнополитичке ставове него шта то САД морају да чине у будућности. Снага тог документа је у томе што нуди алтернативни начин разумевања околности у којима живимо. Због реалистичног признања „света какав јесте“, за разлику од „света какав бисмо желели да буде“, нова СНБ много је ближа учењу Џона Лока, због његове вере у моћ уговора, него Томасу Хобсу. Кључни феномен у свету није борба између снага слободе и терора и ауторитаризма, већ динамика глобализације, која ствара нове претње, али и нове могућности: техничке иновације, мобилност људи, успон нових сила и сл. Стратегија се у великој мери ослања на домаћи амбијент и јасно закључује да америчка безбедност много више зависи од њене сопствене моћи. Обнављањем економије биће обновљена и америчка снага. Иако је Обама скептичнији него Буш када је реч о капацитету САД да шири демократију у свету, његова СНБ афирмише став да „најефикаснији начин да САД промовишу либерално-демократске вредности јесте да живе у складу са њима“.

Стратегија националне безбедности представља јасан покушај дистанцирања од Бушовог контраверзног концепта „предупредујућих удара“ (*pre-emptive strikes*) и инсистирања на унилатералним потезима. Нагласак се ставља на ново лидерство, инструменте „меке силе“, али се истовремено не одриче у потпуности употребе војне силе када су сва друга средства исцрпљена. Војна супериорност није довољна да одржи снагу и утицај САД у свету, због чега се мора наставити изградња глобалних институција и проширење међународног партнерства. Елементи за одржавање позиције глобалног лидера у свету су домаћа економија, приврженост јачању образовног система, развој технологије и науке, као и очување природне средине, уз смањење федералног дефицита.² Обамина администрација нуди шире дефинисане границе националне безбедности. Војна предност остаје темељ националне одбране и основа глобалне безбедности.

Међународно ангажовање и сарадња основно су средство у супротстављању националним безбедносним претњама. Стратегија наглашава одлучност у ангажовању на спречавању нуклеарне пролиферације и борбе против климатских промена. Документ експлицитно препознаје претњу усмерену ка САД изнутра, од стране радикалних појединаца у земљи, као и нове фазе у тактици Ал Каиде, чији припадници не одустају од традиционалног профила у извршењу несофистицираних напада. Противтерористичка реторика Бушове администрације је одбачена и непријатељ САД није тероризам. Тероризам је тактика. Непријатељ није терор, јер је терор стање ума, а Американци одбијају да живе у страху.

Стратегија се залаже за јачање међународних институција које су способне да одговоре на актуелне изазове (УН и НАТО), као и за заједничко деловање које може да служи дефинисаним интересима. Сједињене Америчке Државе се залажу за ширење партнерства са „центрима чији утицај јача“ и који не спадају у традиционалне америчке савезнике, попут Кине, Русије, Бразила и Индије, који би могли да допринесу решавању глобалних проблема. Стратегија наглашава да америчкој војсци још увек не-

² Упркос великом напору нове администрације, очекује се да ће амерички дефицит у фискалној 2011. години достићи рекордних 1.645 хиљада милијарди америчких долара.

ма равне у свету када се ради о њеним донетима и ресурсима и истиче одлучност да се задржи војна супериорност. Међутим, упозорава се и на оптерећеност ОС САД прекоморским ангажманом и заговара се равномернија расподела одговорности са европским партнерским нацијама у жељи да се одржи проактивни наступ и обезбеди међународна подршка. Документ истиче значај и улогу дипломатије (пре употребе силе) у решавању међународних спорова. Посебан фокус усмерава се на проналажење адекватног одговора на нерегуларне претње које „производе“ државе које немају капацитет да ефикасно управљају и обезбеде своју територију.

Сједињене Америчке Државе желе да задрже право на једнострану акцију, ако то буде неопходно за одбрану нације и америчких интереса, али ће настојати да се придржавају стандарда који регулишу употребу силе. У тексту се ширење ОМУ уочава као највећи појединачни безбедносни изазов, посебно са аспекта могућности да екстремисти и „слабе државе“ дођу у његов посед. Због утицаја процеса глобализације, јачања нових центара моћи, историјског трансфера богатства и економске моћи са Запада на Исток, као и све већег утицаја недржавних учесника, САД су више него икада потребни партнери у заштити своје и савезничке безбедности и просперитета. Стратегија националне безбедности САД истиче да не постоје мали савезници. Сви савезници су подједнако важни. Ова чињеница државама ЈИЕ широм отвара врата да пронађу адекватан оквир и модел будуће билатералне сарадње са Сједињеним Америчким Државама.

Војна стратегија САД (2012)

Амерички председник Барак Обама је 5. јануара 2012. године званично објавио нову војну стратегију САД, којом ће у наредној деценији бити уштеђено више стотина милијарди долара и знатно смањити бројно стање оружаних снага, док ће у њеном фокусу више бити безбедносне претње у Азији и у пацифичком региону.

То су, у суштини, најважније одлике нове стратегије, које указују на раније најављиване промене у области одбране, тачније визију председника САД, али и потврду претходних анализа о разлозима именовања бившег директора ЦИА за секретара одбране у јулу 2011. године. Стратегија названа „*Defense Strategic Guidance*“ не бави се детаљима и разрадом плана на који начин ће се уштедети огромна финансијска средства нити смањити бројно стање оружаних снага, али може да ослика будући изглед и политику одбране САД у наредних неколико година.

Сједињене Државе јасно одустају од некадашњег опредељења и креирања „тврде моћи“ која је способна да учествује и победи у два истовремена велика рата (операције) на глобалном нивоу. Америчка војска ће према новој стратегији бити преобликована са изразитим тежиштем на борбу против тероризма, нуклеарну одбрану, заштиту територија САД, одвраћање од агресије сваког потенцијаног непријатеља и његово поражавање.³

³ „Како завршавамо данашње ратове и преобликујемо наше оружане снаге, обезбедићемо да наша војска буде агилна, флексибилна и спремна за читав низ непредвиђених околности“, написао је председник Обама у преамбули нове стратегије.

У стратегији се наговештава да ће бити смањено америчко војно присуство у Европи и наводи да је Азија већи приоритет, а наглашава се да треба повећати капацитете за сајбер ратове и ракетну одбрану. Дневни лист „Њујорк тајмс“ наводи да се председник Обама новом војном стратегијом „повлачи из оптерећујућих ратова које је наследио од администрације Џорџа Буша и више ослања на морнаричку и ваздушну моћ на Пацифику и Ормуском пролазу за противтежу Кини и Ирану“. Што се тиче односа према Кини, САД нову стратегију тумаче као нужно јачање војног присуства у Азијско-пацифичком региону, као одговор растућем војном присуству и привредном расту Кине, што мора бити праћено са много више „јасноће“ како би се избегли евентуални сукоби у региону.⁴

Процењује се да објава нове стратегије подвлачи политичку димензију дебате у Вашингтону око уштеда у одбрани. Званичници администрације САД оценили су да је неопходан мањи буџет Пентагона, али да то неће угрожити трансформацију оружаних снага. Оружане снаге САД у наредној деценији са 570.000 војника требало да се смање на 490.000, уместо на планираних 520.000 војника. Такође, САД не би требало да деактивирају нити један од својих 11 носача авиона, а очекује се да ће предложити смањење трошкова у предстојећим недељама у куповини оружја нове генерације, поред осталог одлагањем набавке авиона „Ф-35“ који је један од најскупљих оружаних програма у историји. Администрација у Вашингтону и Конгрес већ су договорили смањење потрошње за одбрану, како би се завршио процес дезангажовања из Ирака и планирани завршетак операција у Авганистану.⁵

Везу између трансформације оружаних снага и спољне политике САД дала је у својој изјави и државна секретарка Хилари Клинтон. Она је нагласила да ће америчка војска, уз дипломатију, радити на промоцији интереса и вредности САД широм света, а да ће фокус спољне политике усмерити на азијско-пацифички регион, док НАТО остаје кључни ослонац савезништва и партнерства. То, као и чињеница да ће САД смањити своје снаге у Европи за две борбене бригаде, за Европу која је у потпуности посвећена мултилатерализму, представља знак поверења и добру вест. Поред тога, друге политичке смернице нове стратегије такође се подударају са европским стандардима када је у питању нуклеарно разоружање, борба против екстремиста на Блиском истоку, подршка пружању хуманитарне помоћи, спречавање сајбер напада и др. Сједињене Државе у потпуности остају највећи партнер Европи, али уједно задржавају улогу водеће светске војне силе. Што се тиче наше земље, нова стратегија потврђује раније најављено повлачење америчких војника са КиМ, али се то може очекивати тек од 2013. године.

⁴ САД ће из тог разлога задржати велике базе у Јапану и у Јужној Кореји, а ангажоваће додатне моринске, поморске и ваздухопловне снаге на територији северне Аустралије.

⁵ Буџет за одбрану за следећу годину износи 662 милијарде УСД, односно 27 милијарди УСД мање него што је председник Обама тражио и 43 милијарде УСД мање од онога што је Конгрес одобрио Пентагону за ову годину.

Безбедност југоисточне Европе из перспективе утицаја односа САД и ЕУ

Процес стварања и ширења европске интеграције је вишедимензионалан, али се, у првом реду, наглашава његова економска, политичка, па тек онда геополитичка димензија. Међутим, анализом међународних односа после Другог светског рата може се констатовати да су управо геополитички циљеви, мотиви и интереси били пресудно важни. Геополитичка матрица концепцијски је постављена заједно са променама „на европском терену“ и бојазни САД и Велике Британије да одмах након рата следи совјетска контраофанзива према Западу у циљу бољег позиционирања за одлучујуће супарништво са Вашингтоном. Као главни улог за успостављање геополитичког оквира означен је простор Евроазије. Теоретски, геополитичку основу америчке визије будућег наступа на том простору дефинисао је Спајкмен још 1944. године.⁶ Позиционирање светске моћи је, по њему, у ободном делу евроазијског појаса (*Rimland*). Концепт је заснован на Махановој концепцији поморске моћи, као и на модификацији Мекиндревих концепција моћи.⁷ За америчку глобалну доминацију од кључног значаја је управо контрола тог појаса, чија је главна улога да „моћ копна“ (*Heartland*), односно у то време СССР, држи у окружењу и не дозволи му да угрози већ успостављену америчку „моћ мора“. Као резултат те стратегије, издвојила су се два макрорегиона на ободном појасу Евроазије: далекоисточни и западноевропски (слика 1).

Слика 1 – Спајкменов „Rimland“ са два кључна евроазијска простора

Досадашњим комплементарним ширењем НАТО и ЕУ, САД су успеле да реализују управо оно што је Бжежински замислио у првој фази „партије шаха“: да учврсте своју позицију у Европи, исконтролишу „балкански геополитички лук“, остваре излаз у Црноморски басен, приближе се руским границама са јужне стране, остваре копнено-поморски физички контакт са земљама ГУАМ и на тај начин се приближе из-

⁶ Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.

⁷ Alfred Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*, The Project Gutenberg Ebook, 1890. и John Halford Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, Geographical Journal, London, 1904, 23.

ворима нафте у региону Каспијског мора и Кавказа.⁸ Узимајући у обзир све наведене чињенице, поставља се питање даље перспективе односа ЕУ и САД и његовог утицаја на безбедност ЈИЕ, посебно са аспекта институционалног јачања ЕУ и њених све израженијих геоекономских веза са Руском Федерацијом (РФ).

Сама перспектива ЕУ у значајној мери зависиће од исхода постмодерног „рата, који се поново захуктава између старих супарника, САД и РФ, односно државе чија се глобална доминација све више доводи у питање и државе која се убрзано враћа на светску сцену. Вашингтон још увек, и поред „слатке реторике“, перципира Европу као геополитички објекат у оквирима трансатлантске заједнице, који треба да задржи доминантну позицију у глобалним размерама. Ранија улога Европе као „најбитнијег америчког мостобрана на евроазијском континенту“ постепено ће се смањивати, али неће нестати.⁹ Настојаће се задржати европска функција „истуреног положаја“ у сузбијању руског утицаја, који се у америчким конзервативним круговима све више препознаје као „поновни империјализам Русије“ усмерен према западу Евроазије.¹⁰ Основна америчка полазишта везана су за наставак управљања Евроазијом (у циљу одржавања глобалног вођства), задржавање геополитичког „status quo“ (у циљу спречавања руског преузимања Европе „енергетском стратегијом“), као и очување трансатлантског геополитичког идентитета Европе, даљим ширењем НАТО-а ка истоку.¹¹

С друге стране, РФ у циљу окончања америчке доминације Евроазијом својим све активнијим дипломатским наступом нуди Европи позицију аутономног центра моћи и примамљиву улогу „геополитичког субјекта“.¹² За остваривање овог циља РФ покушава да пронађе адекватан модел успостављања *Европског великог простора*, односно демонтажа трансатлантског европског мостобрана који чине НАТО (војни) и ЕУ (политички и економски), да појача невојне инструменте моћи, односно трансформише геополитички идентитет Европе (од трансатлантског ка евроазијском).

Анализирајући актуелну ситуацију, мора се констатовати да је америчко-европско партнерство постало глобално. Европа више није центар светских проблема, већ највећи контрибутор глобалних решења. Стратегије националне безбедности САД и Европе боље су синхронизоване, што је довело до извесног унапређења билатералне сарадње. За разлику од Хладног рата, када је главна преокупација у трансатлантским односима била одбрана Европе од совјетске претње, Европа је данас уједињенија и, заједно са САД, ангажована на широкој лепези глобалних питања. Доласком нове америчке администрације уочена је неопходност заједничког наступа на међународној сцени у одговору на савремене изазове, односно препозната је важност ЕУ као партнера који дели исте вредности и интересе. Европска безбедност остаје главни ослонац америчке спољне и безбедносне политике, односно израз америчких вредности. Основни приоритети нове администрације САД у Европи су равноправни-

⁸ Земље ГУАМ сачињавају Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија.

⁹ З. Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 2001, 34, 57–59.

¹⁰ Х. Кисинџер, *Да ли је Америци потребна спољна политика-у сусрет дипломатији 21. века*, БМГ, Београд, 2003, 81.

¹¹ Као кључни изазови за остваривање будућег америчког „функционализовања Европе“, амерички аналитичари истичу: унутаревропске неспоразуме, пораст евроскептицизма, неинтегрисаност муслиманских емиграната, проблем непријема Турске у ЕУ и уплив руских геополитичких интереса.

¹² А. Дугин, *Основи геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004, 206–207.

је укључивање ЕУ као партнера у одговору на глобалне изазове, завршетак започетих пројеката на старом континенту и успостављање конструктивнијих односа са Руском Федерацијом.¹³ На сва три поља до сада је регистрован значајан прогрес.

Европа и САД сматрају да све државе ЈИЕ треба да постану пуноправне чланице Европске уније. Најконтроверзнији део агенде нове америчке администрације односи се на „ресетовање“ односа са РФ, а као најзначајнији резултат истиче се нови споразум о смањењу нуклеарног оружја, који је ратификован у оба парламента. Вашингтон настоји да и даље унапреди своје стратешке циљеве у Европи, а заједно са Европом и у свету. НАТО је и даље суштински механизам за ангажовање САД у Европи, као и за америчко-европску безбедносну сарадњу. На недавном самиту, НАТО је кроз нови стратегијски концепт поново ревитализовао трансатлантско савезништво у одговору на безбедносне изазове 21. века и дефинисао неопходне заједничке способности.¹⁴

Сједињене Америчке Државе снажно подржавају Лисабонски уговор јер желе да ЕУ оснажи свој ангажман у свим важним економским и безбедносним питањима која су на трансатлантској агенди и шире. Лисабонски уговор, према САД, представља прекретницу за ЕУ и њену улогу у свету јер ЕУ није више само политичка и економска унија, него и војноодбрамбени пакт. Вашингтон верује да ће тај документ условити даљу еволуцију ЕУ ка доследнијој, кохерентнијој и ефикаснијој спољној политици. Европска унија представља колективни потенцијал од 27 држава, које су међу најпросперитетнијим и војно способним демократијама на планети, што је, у крајњем, чини кључним партнером САД.

Међутим, у Европи се ипак региструје и одређени скептицизам у вези са америчком глобалном економском стратегијом, као и осећај запостављања на рачун Средњег и Блиског истока. Основни изазов са којим се председник САД тренутно суочава везан је за уверавање европских партнера да он, упркос значајном губитку домаће политичке подршке и неуспеха у реализацији дела спољнополитичких циљева, и даље остаје опредељен ка бољој координацији са ЕУ по свим значајним питањима. Упркос политичкој идили која је владала на почетку његовог мандата, дозволио је да трансатлантска веза склизне са листе његових приоритета, фокусирајући се на нове азијске силе у успону и крху домаћу економску ситуацију. Аналитичари истичу да ће лоши међуизборни резултати у САД изазвати законодавни застој и отежати прогрес на кључним европским питањима, попут регулисања финансија, климатских промена и трговине.¹⁵ Актуелна глобална финансијска криза је у обе СНБ препозната као један од главних изазова, који директно утиче на укупне капацитете и просперитет ових друштава. Данас, и поред огромног бруто друштвеног производа (БДП) који заједно генеришу ЕУ и САД, мора се констатovati да је смањен њихов утицај на глобалну политику и да актуелни трансатлантски проблеми захтевају дубљу трансатлантску сарадњу и глобална решења.

У Европи још увек постоји различито виђење стратешке улоге НАТО: за разлику од САД, које НАТО виде као средство за деловање против глобалних безбедносних изазова.

¹³ Говор државног секретара САД Хилари Клинтон у „Institut de Recherche Stratégique de l'Ecole Militaire“, <http://www.potusphere.com/2010/01/hillary-clinton-in-paris-major-speech.html> (приступљено 06. децембра 2010).

¹⁴ Чињеница да у завршном тексту новог стратегијског концепта НАТО није регистрована тежња дела чланица ЕУ да САД измeste своје тактичке нуклеарне потенцијале са простора Европе представља прећутно признање да су они још увек потребни као гаранција безбедности старог континента.

¹⁵ Одлука администрације САД да се одложи самит САД – ЕУ, који је био планиран за мај 2010. године, представљала је прећутно признање да самиту недостаје јасност сврхе и стратегијска визија.

ва, неке западноевропске чланице доживљавају га као средство за стабилизовање Европе и корак ка ширењу ЕУ, а многе централно и источноевропске земље као брану потенцијалној обнови претње од стране Русије.¹⁶ Најзначајнији изазови који су уочени у односу између САД и ЕУ везани су за њихове различите политичке системе, слабо америчко разумевање функционисања европских институција и процеса доношења одлука, као и недовољну координацију и интеграцију законодаваца. Поменути изазови који су уочени након структуралних и организацијских промена у ЕУ захтевају да доносиоци одлука на обе стране изврше нека фундаментална прилагођавања у трансатлантским односима, а као кључни елемент уочава се потреба за кохерентнијим спољним представљањем Европске уније. С друге стране, Бриселу још увек није јасно да ли председник САД жели да управља преласком са униполарног на мултиполарни свет, или само да легитимизује америчко вођство консултујући се са ширим кругом међународних актера.

И поред „нових тонова“ који долазе из Вашингтона и Брисела, још увек није остварен жељени степен међусобне сарадње. Као извесно оправдање могу се издвојити ефекти актуелне економске кризе, подељена унутрашњеполитичка сцена, као и исцрпљеност америчке јавности са ратовима у Ираку и Авганистану. Међутим, мора се констатовати и то да ЕУ још увек себе не доживљава као глобалну силу. Недавни самит НАТО бар донекле је ублажио постојећи јаз и диспропорцију у одређеним аспектима спољне и безбедносне политике и створио предуслове за превазилажење логике „нултог збира“, која још увек оптерећује однос САД и Европска уније.¹⁷ С друге стране, кључне одредбе Лисабонског уговора и заокруживање институционалне структуре ЕУ недвосмислено су условили већи узајамни респект и бољу координацију трансатлантских партнера. Успех и будућност трансатлантских односа зависиће од спремности обе стране да раде на њему и жељи да сарађују, степена имплементације Лисабонског уговора, усклађивања става држава чланица ЕУ према НАТО, као и степена прихватања веће улоге мултилатералних акција и организација у решавању безбедносних проблема од стране Сједињених Америчких Држава.¹⁸

Утицај Сједињених Америчких Држава на безбедност југоисточне Европе

Ослањајући се на предност у кључним елементима своје моћи, инструментализацијом глобалних и регионалних институција и организација, САД су прошириле и ојачале свој утицај и интересне сфере у овом делу Европе. У протеклом периоду САД су повезале стратешки важне просторе у ЈИЕ, запоселе залеђе за даље ангажовање ка Блиском и Средњем истоку, омогућиле пребазирање НАТО трупа из Европе ка југоистоку, оствариле контролу над геостратегијским коридорима „евроазијског моста“ и ограничиле само-

¹⁶ Timo Noetzel and Nejmain Scheer, *Does a multi-tier NATO matter? The Atlantic peace and the process of strategic change*, International Affairs, Vol 85, 2009, 211–216.

¹⁷ Jaap de Hoop Scheffer, *Managing Global Security and Risk*, говор секретара НАТО на годишњој конференцији IISS. <http://www.nato.int/docu/speech/2007/s070907a.html>

¹⁸ Стратејско партнерство и сарадњу НАТО са ЕУ оптерећују два проблема и оба су везана за Турску. Први проблем је у троуглу Турска – Кипар – Грчка, а други је у резервисаности Француске и Немачке у погледу пријема Турске у Европску унију.

стални приступ других субјеката (ЕУ/Немачке и Русије) на Балкану и Средоземљу. Иако није у врху спољнополитичких приоритета нове администрације САД, ЈИЕ је и даље један од њених регионалних приоритета. Визија САД је демократска, мирна и просперитетна ЈИЕ, а пут за остваривање тог циља је њена потпуна интеграција у европске политичке и економске институције. Две основне адресе у овом процесу су НАТО и Европска унија. Према САД, највећи безбедоносни изазови на простору ЈИЕ су политичка ситуација у БиХ, просперитет Косова и успорена евроатлантска интеграција Македоније.

Сједињене Америчке Државе су БиХ дефинисале као свој војно-политички протекторат који има кључни утицај у очувању „дејтонске“ Босне. Иако представљају суштински гарант, САД покушавају да изврше ревизију Дејтонског споразума, односно одузимање низа ингеренција у сфери безбедности Републици Српској у циљу даље унитаризације државе. Политички лидери БиХ нису, према САД, демонстрирали неопходну политичку вољу за наставак започетих реформи. У том смислу САД подржавају Бутмирски процес, од којег се очекује да унапреди функционалност државе и боље позиционира БиХ на путу ка НАТО и ЕУ, односно да створи услове за затварање канцеларије високог представника.

Сједињене Америчке Државе процениле су да би признање Косова и одвајање од територије Србије било корисно са становишта „мира и стабилности“ у региону, али и сопствених националних интереса. Вашингтон је пресекао „Гордијев чвор“ и директно утицао да значајан број држава ЕУ и у свету призна једнострану статус Косова, без одлуке СБ УН, чиме је „отворен“ нови концепт суверенитета у међународним односима, посебно с позиције етничких заједница у оквиру мултиетничких држава. Независност Косова је за САД, нажалост, неповратан процес. Очекује се да и поред постепеног смањења војног присуства, САД задрже минимално присуство на терену у својству ментора и контролора независности, пошто је старање над Косовом преузео ЕУЛЕКС, као мисија ЕУ која, за сада, паралелно делује са УНМИК-ом. Сједињене Америчке Државе инсистирају да влада у Приштини мора да настави са процесом децентрализације, оствари бољу комуникацију са Србима, ојача владавину права, сузбије корупцију и имплементира реформе које су неопходне за јачање приватног сектора. Посебно се истиче значајна улога Србије у решавању практичних питања на Косову и очекује да Београд кроз актуелни преговарачки процес заједно са Приштином адекватно адресира техничка питања која су у интересу свих грађана ове јужне српске покрајине.

Политику према Македонији САД су градиле кроз потребу подржавања њене независности након одвајања од СФРЈ, спречавајући преливање балканског сукоба на њену територију, али и коришћења њених услуга током бомбардовања Савезне Републике Југославије. Албанци су, захваљујући САД, постали равноправни народ а не мањина, која иде на фазну „федерализацију“ Македоније. Очигледно је да САД имају своје дугорочне интересе у Македонији, али су више наклонене уређењу албанског питања на западном Балкану него глобалној македонској позицији. И поред свега, САД желе да имају примарни утицај у Македонији у односу на европску политику и администрацију. Сједињене Америчке Државе подржавају интеграцију Македоније у НАТО и ЕУ, као и актуелне преговарачке напоре УН у решавању спора са Грчком. У том смислу, САД прихватају свако међусобно прихватљиво решење за укључене стране, али инсистирају да се оно мора остварити што пре јер представља потенцијални извор нестабилности у региону.

Анализирајући утицај САД на простор ЈИЕ, неопходно је истаћи да је Албанија још 1992. године дефинисана као стратешки амерички партнер на Балкану, како због бочног утицаја на процесе на КиМ, тако и због потребе да се преко Албаније и њене политике одржава у равнотежи свеалбанско питање и процеси у региону. Албанија је, уз одлучујућу подршку САД, постала нова чланица НАТО, али и Организације исламске конференције (ОИК), чиме је обезбеђен утицај НАТО и САД на одређене кораке ОИК у Европи.

Сједињене Америчке Државе настоје да Црна Гора постане партнер НАТО у Јадранско-јонском простору и да, заједно са Хрватском и Албанијом, буде фактор заштите стабилности америчких интереса на Јадрану и јужној Европи. Одвајање државних веза Србије и Црне Горе део је стратешких интереса САД, све са циљем да међународна позиција Црне Горе не зависи од статуса Косова и Метохије. Плански се настоји да Бокохоторски залив и Превлака, коју Црна Гора дели са Хрватском, буду у будућности намењени потребама НАТО и Шестој флоти у овом делу Медитерана. Хрватска се третира као „природни део“ евроатлантског простора и партнер у дефинисању и одбрани америчке политике у региону. Истовремено, Хрватска уласком у НАТО и приближавањем ЕУ треба да отклони несугласице са Словенијом и оствари пуно партнерство у спречавању сукоба у БиХ, као и одржавању БиХ као државе два ентитета.

Успостављајући стратешко партнерство, САД и Турска су усаглашени у оцени да заједнички решавају спорна питања региона и шире. Посебно је значајно нагласити важност Турске у остваривању националних америчких циљева са аспекта борбе против тероризма и организованог криминала, промовисања стабилности на Блиском истоку, Црном мору, Кавказу и Централној Азији, дипломатског притиска на Иран, као и јачања поверења и толеранције међу различитим религијама и културама у региону. Као резултат успостављеног партнерства, САД снажно подржавају пријем Турске у Европску унију. Поред Турске и Албаније, САД су успоставиле и стратешко партнерство са Румунијом, које се посебно цени због њеног борбеног ангажовања у Авганистану и Ираку и прихватања „домаћинства“ за распоређивање нових елемената ПРО САД у Европи.¹⁹

Сједињене Америчке Државе су након окончања Хладног рата иницирале или се непосредно укључиле у рад већег броја регионалних политичких, војнобезбедносних и економских програма и форума у циљу унапређења регионалне сарадње, дијалога, јачања одбрамбених капацитета, као и унапређења безбедности и стабилности у југоисточној Европи. Наравно, традиционални амерички прагматизам и даље је основа њеног наступа на овим просторима.

Европска Унија

Заједничка безбедносна и одбрамбена политика ЕУ и изградња војних способности

Периодични успони и падови, карактеристични за ЕУ у целини, донекле су попримили стабилнији курс након завршетка Хладног рата, када је Уговором из Маастрихта 1992. године створена Заједничка спољна и безбедносна политика (ЗСБП). И поред чињенице да ЕУ

¹⁹ Ваздухопловна база у Девеселу, у близини Каракала, изабрана је као оптимално место за распоређивање ракета пресретача SM-3 током 2015. године (друга фаза ЕПАА).

данас представља прилично успешан модел безбедносне заједнице, скоро да ниједан пројекат интеграције на европском нивоу није имао тако тежак и дуг пут развоја као што га је имала Европска одбрамбена и безбедносна политика (ЕОБП), као саставни део Заједничке спољне и безбедносне политике. Један шпански дипломата је можда и најсликовитије описао ЕОБП, упоредивши је са „цез бендом који још увек није дорастао класичном оркестру“, алудирајући на то да, и поред схватања опште идеје која се жели остварити, недостаје хармонија наступа, дефинисан концепт приоритета, као и јасан курс акције.²⁰ Европска унија (ЕУ) је већ од свог формирања постала један од најснажнијих економско-трговинских актера на свету и снажан субјект глобалних међународних односа.²¹ С друге стране, њен војнобезбедносни утицај у свету није био кохерентан са њеном економском снагом.²² Европска безбедносна парадигма се након Хладног рата морала усмерити на сопствену реорганизацију и управљање новим стратешким изазовима.²³ У ситуацији изражене безбедносне зависности од НАТО, нарочито од САД, уз појаву нових врста безбедносних претњи и криза на европском простору, међу чланицама ЕУ преовладала је идеја да Унија треба да има на располагању одговарајуће војнобезбедносне капацитете (способности) за самостално регулисање безбедних криза на европском простору и за већи утицај и улогу у безбедносним и другим питањима међународних односа у свету.

Стратешки циљ ЕБОП је да дефинише властити безбедносни идентитет Европе, као и да заокружи и ојача екстерну способност ЕУ да путем развоја цивилних и војних способности делује на спречавање међународних сукоба и управљање кризом.²⁴ Преломни тренутак у развоју ЕБОП симболично је везан за Сен-Мало, када су у децембру 1998. године председник Француске и премијер Велике Британије одлучили да покрену развој заједничке одбране Европске уније. Годину дана касније, на састанку Европског савета у Келну, донета је одлука о распуштању ЗЕУ и преношењу њених надлежности и функција на Европску унију. Тај састанак има изузетну важност јер је званично усвојен термин ЕБОП у оквиру ЗСБП и идентификована су три сегмента војнобезбедносних потреба ЕУ: институције, инструменти и снаге. Мада су лидери ЕУ истакли да активности ЕУ и НАТО морају бити „комплементарне“, а не конкурентне једна другој, у Вашингтону је преовладало уверење да ће развојем ЕБОП Алијанса бити маргинализована, а САД зауздане и мултилатерализоване.²⁵

Америчке стрепње најбоље је сублимирала бивши државни секретар САД Меллин Олбрајт – у три захтева, позната као „3 D“: „ЕБОП не сме довести до: раздвајања активности НАТО и ЕУ, дуплирања способности и капацитета атлантских савезника, као и дискриминације чланица НАТО које нису део ЕУ“.²⁶ У циљу операционализације донетих одлука, Европски савет је 11. децембра 1999. године у Хелсинкију

²⁰ Borja Lasheras, *European Union Security and Defense Paper – A Proposal*, Ministerio De Defensa, 2010, 4–5.

²¹ Европска унија (*European Union*) основана је Уговором о Европској унији, који су усвојиле чланице европских заједница 7. фебруара 1992 (Мастрихт), а на снагу је ступио 1. новембра 1993. године.

²² Мр Сава Савић, *Војне снаге на располагању ЕУ за реализацију ЗСБП*, ИСА, Београд, 2010, 209.

²³ Влатко Цвртила, *Европска унија и Европска сигурносна архитектура*, Свеучилиште у Загребу, 2004, 3.

²⁴ Драгана Дулић, „Интерес Србије у евроатлантским интеграцијама“, Београд, *Војно дело*, 4/2008, 34.

²⁵ Мр Тања Ристић, *Трансатлантски однос и обликовање међународног система након хладног рата*, ИСА, Београд, 2010, 15.

²⁶ Скраћеница „3 D“ на енглеском означава: *decoupling, duplicity and discrimination* (раздвајање, дуплирање и дискриминацију).

дискутовао о начину спровођења „Петерсбершких задатака“ и при том поставио „главни циљ“ развоја војних снага на располагању ЕУ до 2003. године.²⁷ На састанку Европског савета у Ници (6–12. 11. 2000. године) дефинитивно је утврђена динамика трансфера командно-планске структуре ЗЕУ у ЕУ и прихваћена Декларација о војним потребама.²⁸ Успостављањем органа и тела за реализацију ЕБОП, усвајањем Европске стратегије безбедности (ЕСБ) и декларисањем оперативних способности војних снага стављених на располагање за операције ЕУ, практично је завршена иницијална, односно планска фаза развоја војних снага и способности Европске уније.

Временски период од тог момента до данас можемо назвати фазом војних и цивилних операција под вођством ЕУ, односно фазом остваривања безбедносне политике.²⁹ Већ проглашењем оперативних способности европских снага за брзе интервенције (ЕСБР) за извршење „Петерсбершких задатака“ (мај 2003) било је јасно да оне имају значајне недостатке, нарочито у погледу заштите снага, логистичке подршке, штабне инфраструктуре и брзине распоредивости на удаљена подручја за извођење операција.³⁰ Као решење уочених недостатака снага ЕУ за хитно реаговање на кризе, Француска и Велика Британија покренуле су иницијативу за формирање борбених група (БГ). На састанку у Бриселу 2004. године Савет ЕУ за опште послове и спољне односе (GEARC) усвојио је „Водећи циљ 2010“ (*Headline Goal 2010*), који представља допуну Хелсиншком водећем циљу, за који се испоставило да је преамбициозан. Тај документ проширује обим задатака у којима се могу ангажовати војне снаге на располагању ЕУ, утврђује механизме јачања њихове способности и потврђује иницијативу за формирање БГ Европске уније.³¹

И поред могућности формирања националних БГ, тежиште се ставља на формирање мултинационалних БГ у којима би мање државе могле да учествују ангажовањем одређених специјалности и у које се могу укључити и европске земље које нису чланице ЕУ, али су укључене у НАТО структуре, као и земље које су кандидати за приступање Европској унији.³² Значај БГ је врло брзо препознат од већине држава ЈИЕ, тако да су Румунија, Бугарска, Турска и Грчка, уз потврду захтеваних стандарда, нашле своје место на листи расположивих БГ све до краја 2014. године. Од држава ЈИЕ које имају статус кандидата за ЕУ, Хрватска и Македонија такође су понудиле своје снаге за оснивање БГ, са Немачком као водећом нацијом.³³

²⁷ Одлучено је да се до 2003. године формирају Европске снаге за брзе интервенције које би имале од 50.000 до 60.000 војника и биле способне да се ангажују у року од 60 дана по доношењу одлуке за интервенцију у трајању од најмање годину дана.

²⁸ Прецизирана је структура потребних војних капацитета на располагању ЕУ: 60.000 војника КоВ, 30.000 припадника РВ и РМ, 100 бродова и 400 авиона.

²⁹ Прва војно-полицијска операција ЕУ *Concordia* покренута је у марту 2003. године у Македонији. До сада је ЕУ предузела укупно 24 операције, од којих су четири чисто војне.

³⁰ Петерсбершки задаци из јула 1992. године обухватају: хуманитарне задатке и задатке спасавања, задатке одржавања мира, задатке борбених јединица у управљању кризама, укључујући и успостављање мира.

³¹ Нови задаци из СНБ ЕУ су: заједничке операције разоружавања, подршка трећим земљама у борби против тероризма и реформи сектора безбедности, у: *Европска стратегија безбедности*, Београд, ИСАК Фонд, 2006, 18–19.

³² У овом тренутку развој концепта БГ представља основну тенденцију на подручју развоја војних снага Европске уније.

³³ Оперативност БГ планира се за прву половину 2012. године.

Пројекат успостављања и изградње ЕБОП за кратко време дао је значајне резултате са аспекта јачања безбедносних способности и кредибилитета Европске уније. Током протеклих десет година ЕУ је успела да успостави институционалну структуру, инструменте и средства (војне и цивилне снаге) и да предузме 24 мировне мисије, што је без дилеме сврстава међу кључне субјекте европске безбедности и снажне субјекте међународног мира и безбедности. Да би се схватио правац даљег деловања политике безбедности и одбране ЕУ, неопходно је констатовати да је Лисабонским уговором ЕБОП преименована у Заједничку безбедносну и одбрамбену политику (*Common Security and Defense Policy*).³⁴

Европска стратегија безбедности

Доношење Европске стратегије безбедности је историјски догађај и представља круну једне етапе заједничких напора и широке сарадње чланица ЕУ да развију истински европску политику безбедности и одбране.³⁵ Изради тог документа претходила је дубока криза у којој се нашла ЕУ током 2003. године, као последица одлуке САД да без изричите сагласности СБ УН предузме војну интервенцију у Ираку. Криза је нарушила односе ЕУ и САД, као и унутрашњу кохезију ЕУ. На тај начин значајно је био смањен потенцијал за спровођење ЗСБП, а у оквиру ње и ЕБОП, што је додатно убрзало одлуку да се напише документ који би зауставио тренд погоршања трансатлантских односа, уважио нову безбедносну реалност и повратио веру чланица ЕУ у сопствени идентитет.

Основни циљ ЕСБ био је да обједини различите приступе чланица ЕУ безбедности и створи доктринарни оквир који би обухватио стратегијске интересе чланица и читав спектар традиционалних и нових безбедносних претњи, односно да усмери развој ЕБОП на области које ће омогућити успешно очување европске безбедности и адекватан међународни наступ Европске уније. Као реакција на тешке последице нових претњи, ЕСБ уноси изванредан заокрет у приступу очувања безбедности, тако што прави баланс између „меке силе“ и неких елемената „тврде силе“. Међутим, истицање потребе да се јача војна моћ ЕУ не значи напуштање генералног безбедносног концепта ЕУ, према коме решење комплексних безбедносних питања у савременом свету мора бити пре свега политичко и глобално, а употреба силе није основни начин очувања безбедности.

Нови безбедносни концепт потврђује широку лепезу активних мера ЕУ, самостално и у сарадњи са осталим међународним субјектима, при чему је тежиште изражено на политичким, дипломатским и другим невојним мерама. Тек када такве мере не дају резултате, могу се применити принудне акције у складу са Повелем УН (глава VII) и међународним правом. Европска стратегија безбедности подразумева значајну улогу невојних чинилаца и међународних организација, а употреба војних средстава обавезно захтева одлуку СБ ОУН. У анализи глобалног безбедносног окружења дефинисане су, по приоритетима, следеће претње: тероризам, пролиферација ОМУ, регионални конфликти, неуспеле државе и организовани криминал.

³⁴ Лисабонским уговором уведена је позиција високог представника за спољне односе и безбедносну политику, Европски савет је добио свог председника, а успостављена је и Европска дипломатска служба.

³⁵ Европска стратегија безбедности усвојена је 12. 12. 2003. године у Бриселу, под називом *A Secure Europe in a Better World*.

Други део документа посвећен је стратешким циљевима и промоцији вредности Европске уније. Констатована је неопходност унапређења сопствених војних капацитета и безбедности, кохерентности у спољној политици, као и већи допринос у изградњи стабилног окружења. Потврђен је став да су мултилатеризам и међународно право најбољи инструменти за решавање проблема са којима се суочава Европа и свет. Када је реч о политичким импликацијама, документом се истиче жеља ЕУ да, с обзиром на то да располаже „цивилним инструментима“, активније допринесе решавању криза, како превентивно, тако и у постконфликтним ситуацијама. Важни елементи изградње стратегијске аутономије ЕУ у оквирима међународног поретка заснованог на „ефективном мултилатеризму“ су ЗСБП, као и њен интегрални део, Европска безбедносна одбрамбена политика.

Извештај о спровођењу ЕСБ под називом *Пружање безбедности у свету који се мења* представљен је 2008. године Европском савету. Констатован је значајан напредак у спровођењу ЕСБ, посебно на простору Западног Балкана. Претње су постале комплексније и захтевају интегрисан одговор. Изазови и претње који су идентификовани у ЕСБ још увек су присутни, али су њихови приоритети промењени. Пролиферација ОМУ означена је као највећа претња по европску безбедност, након чега следи међународни тероризам повезан са организованим криминалом. Проблемима попут енергетске безбедности и климатских промена дата је много већа пажња него у Европској стратегији безбедности. Посебно поглавље посвећено је новим претњама по европску безбедност, од којих се издвајају сајбер-криминал, пиратерија, криза капитализма, као и глобална економска криза.

Европска стратегија безбедности, и поред племенитих аспирација, није успела у довољној мери да убеди чланице ЕУ да одржавање глобалне стабилности захтева и већу улогу и одговорност изван традиционалних граница, посебно у војном смислу.

Данашње светске околности недвосмислено захтевају нову ЕСБ, која би уважила промене настале у глобалном и регионалном окружењу. Међутим, кључне поруке овог документа су охрабрујуће за простор ЈИЕ у погледу даљих европских интеграционих процеса, а од саме динамике испуњења захтеваних стандарда и критеријума појединих држава зависиће брзина реализације тих процеса. Политичким, дипломатским и другим невојним мерама настоји се коначно смањити „традиционални“ безбедносни ризик који историјски доминира овим просторима и ојачати стабилност ЈИЕ, односно кохезија Европске уније.

Утицај ЕУ на безбедност југоисточне Европе

Генерално, општи приступ већине европских држава питању безбедности полази од тога да оне деле исте или сличне заједничке и опште вредности, чију срж чине: демократија, тржишна економија и владавина права, укључујући поштовање људских права и слобода. Без изузетака све чланице ЕУ заступају став да је европска безбедност недељива, односно, да безбедност сваке државе појединачно зависи од безбедности окружења, тако да је регионална и општа европска безбедност природна брига и интерес свих европских држава. Стога су сарадња, повезивање и заједничко супротстављање безбедносним изазовима, ризицима и претњама императив очувања безбедности ЈИЕ и Европе као целине.

Европске интеграције подразумевају мултидисциплинарни приступ развоју стандарда и односа према вредностима које се третирају као развијене друштвене тековине демократских друштава. Економски фактор је један од најочитијих мотивишућих инструмената, који јавност, посебно у земљама ЈИЕ, мотивише ка Европској унији. Међутим, квалитативни предуслов за европске интеграције подразумева поштовање безбедносних стандарда, решавање спорова мирним путем, као и демократску контролу оружаних и безбедносних снага. Сарадња у оквиру организација које подразумевају усвојеност безбедносних стандарда даје легитимитет држави нечланици из ЈИЕ да се позиционира у фази преговарања о чланству, као одговоран и битан субјекат. Мир и стабилност су неопходни предуслови за приближавање држава ЈИЕ Европској унији и у том смислу државе ЈИЕ су упућене на заједничко деловање у сузбијању негативних процеса који угрожавају њихову безбедност. Специфична европска политика према овом региону формирана је у току последње деценије прошлог века. Она је у првој деценији 21. века значајно еволуирала од концепта „стабилизације“ (постконфликтне мере и инструменти) до „придруживања“ (мере претприступне стратегије).

Реално, простор ЈИЕ представља зону секундарног интереса за ЕУ у односу на „остатак“ Европе. Интерес земаља ЕУ за ЈИЕ углавном се повећавао уколико дође до појаве неке кризе, док се смањивао пропорционално повећању стабилности региона. Концепт регионалног приступа ЕУ ЈИЕ није увек у складу са њеним билатералним односима према појединим земљама. Принцип „регате“ у процесу интеграције појединих земаља на средњи рок „подрива“ регионалну политику и чини је недовољно ефикасном.³⁶ У погледу економских односа, ниво билатералних односа ЕУ са појединим државама јасно одражава раскорак у интересу према централној Европи, с једне, односно према ЈИЕ са друге стране. Тај раскорак је највидљивији ако се посматрају директне приватне инвестиције, а велики раскорак постоји и у висини фондова за нове чланице ЕУ (Румунија, Бугарска), у односу на остатак Балкана који је изван Европске уније. Најмањи раскорак је када се посматра мултилатерална помоћ коју је пружала Европска унија кроз програм „PHARE“ и друге облике финансијске помоћи.³⁷

У оштрој међународној конкуренцији појединих региона и субрегиона, којим је циљ привлачење страних приватних и јавних финансијских средстава и технологије, ЈИЕ је ипак још увек регион који далеко мање привлачи интерес страних инвеститора и трговаца него централна Европа или Балтик. Ово је делимично резултат стања насталог након догађаја у последњој деценији двадесетог века, али и последица традиционалног заостајања у развоју земаља ЈИЕ у односу на западну и централну Европу. Досадашње мере ЕУ често нису биле адекватне у односу на величину економских, политичких и социјалних проблема у региону. Након сукоба око КиМ, ЕУ је покренула нове иницијативе, попут Пакта за стабилност у југоисточној Европи, као и Процеса стабилизације и придруживања са земљама југоисточне Европе. Успех ових иницијатива био је очигледан у току претходне деценије, али је ритам реформи и промена ипак спорији у односу на ситуацију коју су крајем про-

³⁶ Принцип „регате“ подразумева утврђивање етапе сарадње и ритма односа у складу са индивидуалним испуњењем критеријума.

³⁷ Програм PHARE је један од три претприступна инструмента, финансиран од ЕУ са циљем да се земље Централне и ЈИЕ помогну у припреми за придруживање Европској унији.

шлог века имале земље централне Европе. Заостајање региона ЈИЕ у сарадњи са ЕУ и постепеној интеграцији у Унију утиче на њихове дугорочне економске, научно-технолошке и све друге потенцијале, као и конкурентску економску позицију. Оваква ситуација може допринети додатном слабљењу региона и продубљавању досадашњих проблема. Имајући у виду интерне проблеме ЕУ и ставове великих држава чланица, земље Западног Балкана, без обзира на закључке Солунског самита, не могу очекивати брзи улазак у чланство ЕУ као краткорочни „кључ“ за решење својих проблема.³⁸

Међу државама Западног Балкана јача консензус о томе да је пут до чланства у ЕУ, обећан у Солуну, све дужи и неизвеснији, те да је, уз критички осврт уназад, у овом тренутку још важнији промишљен и реалистичан стратешки поглед напред, и то заједнички поглед са Европском унијом.³⁹ Стратегија наступа ЕУ мора се прилагодјавати специфичностима овог региона, нарочито након 2009. године, када се економско клатно поново заљужало на лошу страну и условило пад привредног раста. Криза није подједнако погодила све земље региона, али је и поред великог удара на „Дејтонску четворку“ ипак, уз благовремену међународну помоћ, имала мање негативне последице од очекиваних. Без обзира на то, опоравак ће свакако бити дуг и тежак и значајно ће утицати на све аспекте друштвеног развоја, као и на раније зацртане планове, укључујући и повећање економске сарадње унутар региона и процес европске интеграције. Државе региона су заплашене јачањем „замора од проширења“ у ЕУ, које се, парадоксално, дешава нешто више од пола деценије од последњег пријема.⁴⁰ Много је непознаница и услед неслагања поводом будућег специфичног ангажовања ЕУ на КиМ и БиХ, али и у вези са статусом региона у целини јер прети опасност да би, уколико се регион адекватно не постави, могао изгубити „приоритетни“ статус и постати жртва тренутне светске економске кризе. Билатерални односи и историјско наслеђе држава ЈИЕ, и поред званичних европских курсева ових држава, додатно успоравају интеграциони процес. Државе ЈИЕ које су већ пуноправне чланице ЕУ свој статус су оствариле преко НАТО-а, који такође има различито присуство и статус на овом простору.

Турска, као најзначајнија држава ЈИЕ, показала је интерес за прикључење европским интеграцијама у педесетим годинама прошлог века. Она себе сматра недељивим делом европског демократског система вредности, али неодлучност ЕУ, и поред пуне подршке САД, у Анкари све више изазива неповерење у искрене намере Брисела. Исихитрен пријем Бугарске и Румуније у ЕУ, за сада, није донео очекиване резултате, док је неодговорна фискална политика Грчке значајно уздрмала фундаменталне европске вредности и структуру. негира званичну употребу имена Македонија, што директно успорава евроатлантске интеграција БЈР Македоније и усложњава безбедносну стабилност региона.

Међутим, веома је значајно што ЕУ наглашава, а аспиранти на чланство из региона декларативно се слажу са тим, да решења за проблеме не треба тражити од

³⁸ Основна порука Солунског самита одржаног 2003. године била је да државе Западног Балкана имају реалну перспективу чланства у ЕУ и да ће мапа Европе бити потпуна тек када у ЕУ уђу и земље нашег региона.

³⁹ Јован Теокаревић и Милан Симурдић, *Биланс односа у региону*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2010, 6.

⁴⁰ До замора у ЕУ дошло је због унутрашње економске кризе у земљама чланицама, институционалне кризе и кризе идентитета ЕУ, као и због реалног (иако не формално) поштравања услова за приступање држава региона.

ЕУ, већ да се она морају наћи у самом региону. Одобрење статуса кандидата Црној Гори и Србији. Споразум о стабилизацији и придруживању БиХ ЕУ, као и укидање визног режима државама региона потврђује уверење које влада унутар Европског савета да земље ЈИЕ недвосмислено припадају Европи.⁴¹

Руска Федерација

Безбедност југоисточне Европе из перспективе односа ЕУ – Руска Федерација

Јединствен геополитички положај Руске Федерације (РФ) представља њену привилегију јер, простирући се на два континента, прави евроазијски мост између Атлантског и Тихог океана. Руска Федерација се постепено ослобађа комплекса „поражене силе“ и прихвата своју нову геополитичку улогу. Тежиште спољне политике РФ је на „хармонизацији односа и дијалогу са светом, при чему се не искључује строгост, али се избегавају конфликти“.⁴² Посебан фокус је усмерен на партнерство са ЕУ, сарадњу са Заједницом независних држава, осталим државама БРИК-а, као и на привлачење инвестиција и са Запада и са Истока. Усвојена стратегија развоја до 2020. године истиче да РФ мора да ради на томе да са „инерционо енергетско-сировинског пређе на иновациони пут развоја“, што значи да од земље која тренутно извози претежно сировине, почне да производи и свету понуди готове производе. Створен је значајан спољнополитички капитал, који је усмерен на развијање земље, заштиту интереса грађана и руског бизниса.⁴³ Убрзане трансформације у свету крајем 20. и почетком 21. века утицале су на политичке и економске односе РФ и ЕУ и на нову поделу улога. Руска Федерација се залаже да, у сарадњи са ЕУ, на светском нивоу ојача механизме сарадње, укључујући формирање заједничких области деловања у сфери економије, спољне и унутрашње безбедности, образовања, науке и културе. Највећи трговински партнер РФ је управо ЕУ, са којом се остварује 50% од укупног руског спољнотрговинског промета.

Енергетски дијалог представља важан аспект сарадње, укључујући испоруке руских енергената земљама Централне и Западне Европе, са паралелним привлачењем инвестиција европског капитала у развој домаћег енергетског сектора. Руска Федерација је успела да реализује први део своје енергетске стратегије глобалног позиционирања на евроазијском простору и остваривања монополске позиције у снабдевању Европе енергентима. Најновија криза у арапском свету додатно је подигла ниво забринутости у Европи, јер се зависност од руског гаса само додатно повећава. Заједнички интерес РФ и ЕУ је да обезбеде стабилност енергетског тржишта и сигурност увоза и извоза енергената. У том смислу покренути су нови пројекти гасовода „Јужни ток“ и „Северни ток“.

⁴¹ На састанку европских лидера 9. децембра о. г. одлучено је да Савет министара у фебруару 2012. утврди напредак сарадње Београда и Приштине и потом 1. марта донесе одлуку о кандидатури Србије.

⁴² Предавање амбасадора Руске Федерације у Србији Конузина на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на тему „Русија данас“ (23. 11. 2010. године).

⁴³ Тако је Владимир Путин објаснио приоритет руске спољне политике, наступајући у фебруару 2008. године на седници Државног савета, посвећеном стратегији развоја Русије до 2020. године.

Пројекат гасовода „Јужни ток“, капацитета 63 милијарди кубних метара, нови је корак у реализацији стратегије фирме „ГАЗПРОМ“ да обезбеди несметано, из неколико праваца, снабдевање Европе руским гасом (слика 2). После иницијалних договора и потписаних међувладиних Споразума са државама које се налазе на предвиђеном магистралном правцу, дошло је до застоја у имплементацији техничке фазе пројекта.⁴⁴ Главне тачке спорења су Бугарска и Турска, које настоје да валоризују своју стратешку важност у пројекту, са једне стране, и истовремено ублаже критике и притиске од стране ЕУ/САД, на другој страни. Поред несугласица са партнерским земљама у пројекту „Јужни ток“, главна препрека да руски гасовод, и поред чињенице да је директни „конкурент“ пројекту „Набуко“, добије статус „паневропског пројекта“ јесте законодавна регулатива ЕУ у енергетској области. Европска унија иницијално је одобрила Оквирне споразуме које су државе чланице ЕУ потписале са РФ за гасовод „Јужни ток“, али након имплементације регулативе из „Трећег енергетског пакета“ има примедбе на руски модел уговора на основу којих би се реализовао гасовод.⁴⁵ Почетак изградње „Јужног тока“ планиран је за 2013. годину, а завршетак и пуштање у употребу крајем 2015. године.

Слика 2 – Гасовод *Јужни ток*

Слика 3 – Гасовод *Северни ток*

Изградња гасовода „Северни ток“, капацитета 55 милијарди кубних метара гаса, је завршена (слика 3).⁴⁶ Отварањем прве трасе гасовода „Северни ток“ РФ је ојачала позиције на тржишту ЕУ и појачала притисак на савезнике САД у централној и источној Европи. Како би капитализовала сарадњу са Немачком и енергетски изоловала пријатељске режиме САД у постсовјетском простору, РФ је приморана да утврђује присуство у енергетском сектору Југоисточне Европе.

⁴⁴ Бугарска, Србија, Мађарска, Словенија, Аустрија и Грчка. Поред побројаних земаља, свој пристанак за улазак у пројекат ЈТ кроз Меморандуме о сарадњи дале су још и Хрватска, Р. Српска у оквиру БиХ и Македонија, док је интерес показала и Албанија.

⁴⁵ Подвлачи се да економска и правна структура руских пројеката (мисли се првенствено на „Јужни ток“), у којим је Русија, тј. „Гаспром“, власник и извора енергената (гаса) и транспортне инфраструктуре (цевовода), није у складу са „Трећим енергетским пакетом“ ЕУ и од Русије се тражи да „омогући приступ цевоводима и учешће у транзиту и продаји гаса трећим државама/партнерима“.

⁴⁶ Немачка канцеларка Ангела Меркел и руски председник Дмитриј Медведев свечано су пустили у рад гасовод „Северни ток“ (Лумбин, 8. 11. 2011). Кремљ сматра да ће покретање овог гасовода дати нови импулс развоју енергетске сарадње Русије са ЕУ.

Европска унија настоји да усклади и обједини енергетски простор са РФ прихватањем општих вредности и тржишних правила.⁴⁷ Основни проблем односа у енергетици условљен је поделом мишљења у самој ЕУ, при чему свака земља одвојено од осталих сарађује са РФ и на тај начин се не дозвољава да се јасно одреде правила дугорочне сарадње. Руска Федерација више од 70% укупног извоза гаса испоручује Европској унији. Као највећа и географски најближа земља произвођач гаса, који је више од 40 година поуздан снабдевач гаса за Европу, РФ је преко својих компанија већ обезбедила испоруку гаса до 2035. године.⁴⁸ Управо ова чињеница је један од основних адута РФ у примени новог концепта наступа на простору ЈИЕ, који се све више ослања на елементе „меке моћи“.

Утицај Руске Федерације на безбедност југоисточне Европе

Политички утицај РФ на простору ЈИЕ, а посебно на Западном Балкану, највећим делом почива на три стуба. Основа политичког утицаја је привилегована позиција РФ, као сталне чланице СБ УН.⁴⁹ Захваљујући праву на вето, РФ може да блокира све процесе којима управљају УН на тим просторима, уколико се они суштински супротстављају њеним политичким циљевима.⁵⁰ Историјска, културна и политичка повезаност РФ са народима и државама у ЈИЕ које имају православну традицију је посебна ексклузивност и њен политички „алат“.⁵¹ Трећи стуб на који се РФ ослања је њен растући привредни значај за државе овог региона.

Руска Федерација је водећи снабдевач енергије за регион и све више се јавља и као инвеститор и трговински партнер. У ЈИЕ РФ се није упустила у супарнички однос са ЕУ, у смислу покушаја да интегрише државе тог подручја у своје спољнополитичке конструкције (као ЗНД). Штавише, РФ је у својој стратегији односа са регионом узела у обзир чињеницу да државе са овог простора теже ка чланству у Европској унији. Основни разлог за такав наступ је у чињеници да је РФ препознала своју корист у чланству земаља ЈИЕ у Европској унији. Због културне и историјске повезаности и афинитета према РФ, који су присутни код једног дела становништва и политичке елите у региону, земље ЈИЕ су отвореније за проширење сарадње са источном велесилом него балтичке државе или државе Средње Европе.

Државе ЈИЕ у РФ виде, пре свега, изванредно атрактивног привредног партнера. Уколико у будућности постану чланице ЕУ, онда би то могло, како калкулише Москва, да донесе политичку и привредну корист и РФ. Такав начин размишљања са руске стране опет отвара ЕУ могућност да РФ не сматра непроменљивим противником у југоисточној Европи. Коначно, ЕУ може да укључи РФ у заједничке политичке планове,

⁴⁷ Изјава Владимира Путина: „Ако Европа и даље буде правила сметње испорукама гаса, мораћемо да се окренемо Азији и са њима да закључимо уговоре“.

⁴⁸ Према процени агенције „North Stream“ очекује се да ће ЕУ 2025. године увозити 81% својих потреба гаса.

⁴⁹ Западни Балкан је језичка творевина бирократа Европске уније, која означава подручје бивше Југославије, без Словеније, али са Албанијом.

⁵⁰ Управо на тај начин Москва је онемогућила настојања западних држава да у Савету безбедности УН дају међународно-правни легитимитет самосталности Косова.

⁵¹ Headly James, *Russia and Balkans*, Foreign Policy from Jeltsin to Putin, London, 2009, 9–29.

који доносе више сигурности у регији и Европи. Степен остварене сарадње између ЕУ и РФ зависиће од исхода три кључна процеса на простору ЈИЕ: напретка интеграције земаља Западног Балкана у ЕУ, постизања споразума који би омогућили трајну стабилност на КиМ и БиХ, као и способности РФ да реализује пројекат „Јужни ток“.

Међутим, САД не гледају благонаклоно на нову руску стратегију „појачаног економског наступа“ на простору југоисточне Европе. Због све већег политичког утицаја, билатералних безбедносно-политичких веза, као и ширења НАТО-а, САД су скоро зацементирале своје геостратешко позиционирање и створиле добру основу за постепено потискивање РФ из југоисточне Европе. Губитком кључних политичких партнера у региону, значај РФ у овом делу Европе у последње две деценије је драстично опао. Руски стратеги ову ситуацију доживљавају као део великог плана САД да „опколи“ РФ и доводе у везу са руско-америчком конфронтацијом на Кавказу и у Централној Азији. Врата за повратак РФ у регион отворила су се приликом поновног заоштравања међународних дипломатских спорова око будућег статуса КиМ. Међутим, признање КиМ од стране Запада, упркос оштром противљењу РФ, послужило је Москви да извуче поуку да САД руске политичке захтеве, барем у погледу ЈИЕ, у суштини и даље сматрају небитним.⁵² Оповргавање признања њеног значаја за ЈИЕ, у којој већ стотине година узима једну од централних политичких улога, РФ једноставно не жели да прихвати. Управо из ових разлога она настоји да својим новим политичко-економским наступом на том простору поново стекне утицајну позицију и оствари своје националне интересе. Најбољи пример за то је учешће скоро свих држава ЈИЕ у изградњи руско-италијанског гасовода „Јужни ток“, упркос озбиљним приговорима Вашингтона.⁵³ Руском стратегијом се планира да овим гасоводом не треба само да протиче енергија, него и трајни руски политички утицај, који за сада даје прве позитивне резултате.

Уколико ЈИЕ заиста постане портал за руске енергетске коридоре према ЕУ, онда би постојао јак интерес свих страна да не дозволе да отворена питања поново измакну контроли, већ да заједнички подстичу стабилност и сарадњу у региону. Гасовод „Јужни ток“ једна је од најзначајнијих компоненти у целом концепту европске енергетске безбедности у вези с којим ЕУ и РФ намеравају да се усагласе. Чак и када би однос између РФ и САД остао колебљив, економским преплитањем РФ и ЕУ, које би расло уз помоћ „Јужног тока“ и других пројеката, обе стране биле би додатно мотивисане да не дозволе избијање сукоба на том простору. Охрабрује чињеница да је РФ у склопу свог редефинисаног наступа на простору ЈИЕ прихватила концепт сарадње у области безбедности и да настоји својом политиком поново да успостави нуклеус на овим просторима који ће у наредним годинама и деценијама омогућити бољу економску и безбедносну интеграцију ЈИЕ, али са већим фокусом према истоку. Да ови процеси неће бити нимало лаки потврђује и најновији предлог САД да се део елемената будућег америчког противракетног штита у Европи размести управо у државама југоисточне Европе. Одлука Алијансе на недавном самиту да се овај пројекат integriше у јединствен НАТО концепт само је додатно узбуркала страсти на релацији Москва – Вашингтон.

⁵² Радован Вукадиновић, *Америчка политика и стварање косовске државе*, Међународне студије, Загреб, 2008, 14.

⁵³ Изградња гасовода „Јужни ток“ у САД се доживљава као директна конкуренција гасоводу „Набуко“, којег финансијски подупиरे ЕУ, а Вашингтон политички подржава.

Закључак

Из војно-политичке перспективе, посебан изазов за безбедност и стабилизацију ЈИЕ представља успорена европска интеграција, наставак процеса ширења НАТО ка истоку, руско ново „позиционирање“ у региону, као и нови концепт ПРО САД у Европи. Улога релевантних међународних фактора на простору ЈИЕ, и поред јавног потенцирања значаја кооперације и дијалога, често је контрадикторна и некоординисана. С једне стране на сцени је имплементација одлуке ЕУ да оснажи сопствени безбедносни идентитет, а са друге стране повећана политичка и војна аутономија САД у односу на НАТО структуре, као и руско ново позиционирање у региону. Различите перцепције догађаја, перспективе и лекције које су извукли САД, ЕУ и РФ на простору ЈИЕ постоје и данас, а нарочито су присутне приликом решавања статуса КиМ и стварања јединствене босанске државе. Краткорочно гледано, може се констатовати да ниједан од релевантних међународних актера не жели нове грађанске сукобе и да је присутна свест о потреби задржавања ограничених међународних снага на овим просторима. Међутим, уколико не дође до промене (не)сарадње на пољу безбедности САД, ЕУ и РФ и не буде осмишљена заједничка дугорочна стратегија, најбоља ствар коју ће главни актери моћи да учине биће ограничена, односно усмерена само на спречавање избијања нових конфликта и изолацију најнестабилнијих делове региона.

Литература

1. Buzan, Barry: *People, States and Fear*, Second Edition, London, Lynne Rienner Publishers, 1991.
2. Brzezinski, Zbigniew: *Велика шаховска табла*, CID, Подгорица, 2001.
3. Вукадиновић, Радован: *Америчка политика и стварање косовске државе*, Међународне студије, Загреб, 2008.
4. Deibel, Terry: *Foreign Affairs Strategy*, The National War College, Cambridge University Press, 2007.
5. Дугин, А.: *Основи геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
6. Дулић, Д.: „Интерес Србије у евроатлантским интеграцијама“, Београд, *Војно дело*, 4/2008.
7. Terriff, T.: Croft, Stuart; James, Lucy and Morgan, Patrick: *Security Study Today*, Polity Press, Cambridge, 1999.
8. Headly, J.: *Russia and Balkans*, Foreign Policy from Jeltsin to Putin, London, 2009.
9. Кегли, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика, тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Београд, 2004.
10. Коен, Р.: *Од појединачне безбедности до међународне стабилности, Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Европски центар за студије безбедности Џорџ К. Маршал, 2008.
11. Кисинџер, Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика – у сусрет дипломатији 21. века*, БМГ, Београд, 2003.

12. Lasheras, B.: *European Union Security and Defense Paper – A Proposal*, Ministerio De Defensa, 2010.
13. Mahan, A.: *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*, The Project Gutenberg Ebook, 1890.
14. McRae, H.: *The World in 2020*, Harvard Business School Press, Boston, 2007.
15. Noetzel, T. and Scheer, N.: *Does a multi-tier NATO matter?*, International Affairs, Vol 85, 2009.
16. Ристић, Т.: *Трансатланстски однос и обликовање међународног система након хладног рата*, ИСА, Београд, 2010.
17. Савић, С.: *Војне снаге на располагању ЕУ за реализацију ЗСБП*, ИСА, Београд, 2010.
18. Spykman, N.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.
19. Теокаревић, Ј. и Симурдић, М.: *Биланс односа у региону*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2010.
20. Цвртила, В.: *Европска унија и Европска сигурносна архитектура*, Свеучилиште у Загребу, 2004.

Стратегије:

1. Европска стратегија безбедности “A Secure Europe in a Better World”, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>
2. The European Security Strategy 2003–2008, Building on Common Interests, http://www.iss.europa.eu/uploads/media/ISS_Report_05.pdf
3. Energy Strategy of the Russian Federation to the year 2020, http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/doc/energy-strategy2020_en.pdf
4. Стратегија националне безбедности САД, мај 2010, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
5. Четворогодишњи преглед одбране САД, фебруар 2010, <http://www.defense.gov/qdr/QDR%20as%20of%2026JAN10%200700.pdf>
6. Национална војна стратегија САД, фебруар 2011, http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf

ЦЕНТРАЛНОЕВРОПСКА ЗОНА СЛОБОДНЕ ТРГОВИНЕ „ЦЕФТА 2006“

Весна Петровић
Дунав осигурање, Београд

Никола Петровић и Славољуб Вујовић
Висока пословна школа струковних студија, Чачак

За будућност Старог континента од суштинског је значаја стабилност и безбедност земаља југоисточне Европе. Споразумом ЦЕФТА 2006 потврђена је опредељеност земаља региона за стварање савременог, либерализованог тржишта, у којем ће бити укинуте царине и друге трговинске баријере у међусобној размени.

У раду је учињен осврт на стварање зоне слободне трговине у југоисточној Европи. Указано је на подручја усклађеног деловања региона, као и на основне карактеристике споразума.

Преференцијални статус, односно царинске повластице у увозу, земаља чланица ЦЕФТА даје само производима који потичу (имају порекло) из друге земље у оквиру зоне, уколико је поднето: а) уверење о домаћем пореклу робе ЕУР. 1, или б) изјава на фактури.

У раду је приказана и компаративна анализа спољнотрговинске размене Србије са чланицама ЦЕФТА, главним спољнотрговинским партнерима (период 2006–2009).

Кључне речи: *Споразум ЦЕФТА 2006, зона слободне трговине, робна размена, уверење ЕУР. 1, изјава на фактури.*

Стварање зоне слободне трговине у југоисточној Европи

За Европску унију од суштинског су значаја стабилност и безбедност Старог континента. Ти циљеви су неоствариви уколико постоје конфликти, организовани криминал, трговина људима и кријумчарење оружја на простору југоисточне¹ Европе (ЈИЕ), јер се одатле могу лако пренети на целу Европу. Дугорочна стабилност земаља овог региона подразумева, поред осталог, успостављање чвршћих међусобних односа, који пресудно зависе од њихове економске сарадње.

Ради унапређења трговинских веза и политичких односа у региону покренуте су бројне иницијативе, од којих је најамбициознија Пакт стабилности југоисточне

¹ Географски посматрано, југоисток Европе (Балканске земље) обухвата девет земаља: Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, Хрватску, Македонију, Румунију, Бугарску, Албанију, Грчку и Мађарску.

Европе.² Тако су 27. јуна 2001. године у Бриселу, под окриљем Пакта стабилности, земље ЈИЕ (СРЈ, БиХ, Хрватска, Македонија, Румунија, Бугарска и Албанија) потписале **Меморандум о разумевању о либерализацији и олакшавању услова трговине** (касније се придружила и Молдавија). Земље потписнице Меморандума сагласиле су се да ради повећања међусобне трговине и привлачности региона за стране инвестиције приступе закључивању билатералних споразума, којима ће предвидети мере за либерализацију и олакшавање међусобне робне размене.

Ради успостављања јединственог тржишта земаља југоисточне Европе започет је процес потписивања билатералних споразума (укупно 32 споразума о међусобној либерализацији трговине индустријским и пољопривредним производима). Државна заједница Србија и Црна Гора³ закључила је, у оквиру Пакта за стабилност ЈИЕ, билатералне споразуме о слободној трговини са БиХ, Хрватском, Албанијом, Македонијом и Молдавијом.

Показало се, међутим, да је примена мноштва билатералних споразума прилично компликована за привреднике и државну администрацију, првенствено царинске органе. Структура тих споразума умногоме је слична, што је указивало на могућност израде јединственог, хармонизованог текста споразума о слободној трговини. Ради тога, Светска банка је анализирала дотадашња искуства у либерализацији трговинске сарадње између земаља које су закључиле Споразум о слободној трговини у централној Европи (ЦЕФТА).

Подсетимо да је формирање централноевропске зоне слободне трговине извршено на иницијативу Европске заједнице да земље централне Европе међусобно ближе економски и политички сарађују, уместо ослањања на Заједницу. Октобра 1991. године постигнут је **Споразум о слободној трговини у централној Европи – ЦЕФТА** (*Central European Free Trade Agreement*), који је потписан 21. децембра 1992. године у Кракову, у Пољској. Њиме је било предвиђено постепено укидање царинских и других ограничења између земаља (тзв. Вишеград) оснивача ЦЕФТА (Пољска, Чехословачка и Мађарска) до 01. јануара 2001. године. У међувремену, Чехословачка је подељена на Чешку и Словачку, а нове придружене чланице ЦЕФТА касније су постале Словенија, Румунија, Бугарска, Хрватска и Македонија, па је након свега зону чинило 9 земаља чланица. Као резултат њихове сарадње удвостручена је трговина између земаља чланица зоне и обновљена робна размена између некадашњих чланица СЕВ-а. Практично, ЦЕФТА је представљала припрему за пријем земаља чланица у Европску унију. Светска банка је управо анализирала значај ове зоне са становишта побољшања припремљености земаља чланица за улазак у Унију. Инспирирана управо тим претпријемним искуствима, банка је оценила да би такав пут био од користи и за земље потписнице Меморандума. Сугестију банке прихватила је и Европска унија, полазећи од чињенице да би отклањањем препрека у међусобној трговини земаља ЈИЕ, била олакшана робна размена, што би значајно подстакло стране директне инвестиције. На тој основи убрзао би се

² Оснивање „Пакта стабилности југоисточне Европе“ започело је маја 1999. године, у време бомбардовања СРЈ, на иницијативу Немачке, као председавајуће Европској унији. Декларација о Пакту донета је јуна 1999. године у Келну. Као циљеви Пакта промовисани су безбедност, изградња демократских друштава, економска обнова и развој региона, као и развој добросуседства, повратак избеглица и интеграција земаља региона у европске структуре.

³ Изван оквира Пакта за стабилност, наша земља је 2000. закључила Споразум о слободној трговини са Руском Федерацијом.

економски опоравак и успоставила политичка стабилност земаља региона. И више од тога, биле би извршене њихове припреме за интеграцију у европске структуре, што је препорука и приоритет Уније. Пет првих земаља (Мађарска, Чешка, Словачка и Словенија) напустиле су ЦЕФТУ 2004. године, са учлањивањем у ЕУ. Уласком Румуније и Бугарске у Европску унију (2007. године) и ове земље су иступиле из ЦЕФТА споразума.

Септембра 2005. године, на састанку у Женеви, Европска комисија је преко Пакта за стабилност југоисточне Европе преузела иницијативу за стварање једне слободне трговинске зоне између земаља западног Балкана и земаља источне Европе (Румунија, Бугарска, Молдавија, Србија и Црна Гора, Босна и Херцеговина, Косово и Метохија и Македонија).

На иницијативу ЕУ, на самиту премијера земаља југоисточне Европе, одржаном 19. децембра 2006. године у Букурешту потписан је измењен и допуњен Споразум о слободној трговини у централној Европи, чиме је успостављена зона слободне трговине у ЈИЕ. **Споразум о измени и приступању Споразуму о слободној трговини у централној Европи (ЦЕФТА 2006)** потписали су: Србија, Црна Гора, БиХ, Хрватска, Македонија, Бугарска, Румунија, Молдавија, Албанија и УНМИК у име Косова и Метохије, у складу са Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Заправо, оне су приступиле Споразуму о слободној трговини у централној Европи (ЦЕФТА), уз измене и допуне у чл. 3. Текст Споразума ЦЕФТА, са изменама и допунама у поменутом члану, представља Споразум о изменама и приступању Споразуму о слободној трговини у централној Европи (ЦЕФТА 2006). То представља примену споразума, закљученог 1992. године у Кракову (ЦЕФТА), на регион ЈИЕ (ЦЕФТА 2006).

Основни циљеви и подручја усклађеног деловања земаља ЦЕФТА 2006

ЦЕФТА је савремени регионални трговински блок који се заснива на примени преференцијала за производе пореклом из земаља уговорница. Земље потписнице Споразума обавезале су се на успостављање зоне слободне трговине у југоисточној Европи, сагласно правилима Светске трговинске организације (СТО). Зона ће бити основана у прелазном периоду који треба да буде окончан најкасније 31. децембра 2010. године. То значи да ће до истека тог периода бити укинут тренутно важећи мањи степен заштите пољопривредних производа (који се разликује од земље до земље), да би након тога функционисало либерализовано тржиште, у којем ће бити потпуно укинуте царине и друге трговинске баријере. Основни циљеви Споразума су:

1. укидање квантитативних ограничења, царина и других дажбина и, на тој основи, формирање заједничког тржишта производа и услуга, од око 30 милиона потрошача;
2. обезбеђење подједнаких услова конкуренције и постепено отварање тржишта за јавне набавке, у свим земљама чланицама ЦЕФТА;
3. побољшање услова за даље унапређење улагања у регион ЦЕФТА, укључујући и стране директне инвестиције.

Режимом слободне трговине обухваћен је извоз и увоз индустријских и пољопривредних производа између земаља региона. Саставне делове Споразума чине

анекси, којима је извршена хармонизација раније закључених билатералних споразума. До ступања на снагу Споразума (2007. год.) укинута су царине које су биле у супротности са чланом VIII Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ).

Основна подручја усклађеног деловања земаља ЦЕФТА су:

а) Индустијски производи. До краја јуна 2008. године, у региону је успостављена пуна либерализација размене индустријским производима. Укинута су све царине на увоз робе и све увозне дажбине фискалне природе у трговини између држава потписница Споразума. Као и већина земаља потписница, наша земља је у потпуности либерализовала међусобну трговину индустријским производима још од почетка 2007. године.

б) Пољопривредни производи. У погледу размене пољопривредних производа, ЦЕФТА споразумом није постигнута додатна либерализација, али то је интенција у процесу даље доградње и реализације усвојеног Споразума. Практично, задржане су повластице у међусобној размени, утврђене раније донетим билатералним споразумима. Тако је анексима Споразума утврђена листа од 55 група производа код којих је за све земље увоза царина нула. Остварена је потпуна либерализација промета пољопривредних производа наше земље са БиХ, Македонијом и Црном Гором. Међусобно је либерализован и промет највећег броја пољопривредних производа са Молдавијом. У размени са Хрватском, око 60% тарифних позиција потпуно је либерализовано, а око 40% позиција је под одређеним мерама увозне заштите. Са Албанијом је око 10% са нижом царинском стопом у оквиру квота.

Србија је током 2009. године наставила преговоре о пуној либерализацији пољопривредних производа. Договорене су олакшице у промету ових производа, а већ од средине 2010. године потпуно ће се либерализовати размена пољопривредних производа са Албанијом о Молдавијом. Разговори ће се наставити и са Хрватском о смањивању нивоа заштите у промету пољопривредних производа. Ипак, већ сада је извесно да ће, са том земљом, од 2011. године бити ослобођено царине чак око 72% пољопривредних производа, док ће се знатно повећати количине артикала који се увозе на темељу договорених квота, а у оквиру њих царинске стопе укинути или знатно снижити (у односу на тренутни ниво).

ц) Нецаринске баријере. Споразумом ЦЕФТА утврђене су обавезе земаља чланица да, осим царина, приступе усаглашавању нецаринских баријера (техничких и административних) у размени, како би се употпунио процес либерализације у међусобној трговини. Предвиђено је да земље чланице ступе у преговоре за закључивање споразума о хармонизацији њихових (националних) техничких прописа и стандарда, као и санитарних и фитосанитарних мера, у складу са Споразумом СТО о примени техничких баријера у трговини, односно санитарних и фитосанитарних мера.⁴

д) Јавне набавке. Споразум ће довести до усаглашавања јавних набавки са стандардима СТО. Предвиђено је да се у свим земљама региона изврши отварање тржишта јавних набавки, односно да се елиминише дискриминација при јавним набавкама. На тендерима за било какве набавке државних органа биће обезбеђен једнак третман свим понуђачима из региона на транспарентан и разуман начин. То значи да ће после либерализације јавних набавки домаћа предузећа бити изједначена са предузећима из осталих држава чланица ЦЕФТА, као што ће и домаћа

⁴ Рок за закључивање споразума о међусобном признавању и хармонизацији је 31. децембар 2010. године.

предузећа бити равноправна са предузећима у тим земљама. Укидање привилегованог положаја за домаћа предузећа и омогућавање иностраним предузећима да под истим условима (као и домаћа предузећа) учествују на тендерима за јавне набавке, резултираће повећањем конкуренције и квалитетнијом и јефтинијом набавком, што ће донети и уштеде у буџету свакој чланици ЦЕФТА.⁵

е) Заштита страних улагања. Земље чланице су споразумом преузеле обавезу остваривања једнаког третмана и пуне заштите и сигурности улагања која потичу из других земаља потписница. Оне неће уводити дискриминаторне мере у погледу оснивања, управљања, проширивања, продаје или ликвидације предузећа било које земље на својој територији. Крајњи циљ је формирање заједничког инвестиционог тржишта, са усаглашеним инвестиционим политикама и амбијентом једнаких услова за инвестиције.

Споразум ЦЕФТА има и одређених недостатака, а највећи је управо у појави бројних нецаринских препрека, упркос томе што су земље ЦЕФТА дужне да их отклоне. Јер, применом нецаринских баријера могу се остварити ефекти идентични класичним ограничењима у увозу робе. Наиме, извоз и увоз једне земље може бити знатно отежан, па и онемогућен, због проблема на које наилазе учесници у спољнотрговинском послу. Најчешће нецаринске препреке у трговини односе се на проблеме:

а) у прикупљању документације потребне за извршење увозно-извозног посла, као што је: повећање броја докумената (којима се регулише извоз и увоз) и трошкова дажбина за обезбеђење докумената, дуготрајна процедура издавања дозвола, итд;

б) на граничном прелазу, од великог администрирања и неусклађености радног времена инспекцијских (санитарних, ветеринарских) и царинских служби на граничном прелазу, до повећања трошкова анализе од стране институција (института, лабораторија), овлашћених за контролу квалитета узорковане робе, спорости и самовољног понашања и др.;

ц) међусобног непризнавања сертификата фитосанитарних, санитарних и ветеринарских контрола. У земљама ЦЕФТА мали је број међународно признатих сертификационих институција (нпр. уверење о радиолошкој исправности издају само четири института у Србији). Још увек нису донети споразуми о међусобном признавању сертификата о квалитету, што значи да свака земља, за себе, обавља ову контролу. У пракси се узорци исте робе испитују два пута – у земљи извозници и земљи увозници;

д) у вези са утврђивањем и контролом правила о пореклу робе и сл.

Основне карактеристике (допринос) Споразума „ЦЕФТА 2006“

Користи од Споразума ЦЕФТА су вишеструке и знатно превазилазе оквир региона којем ове земље припадају. Он се може анализирати са економског становишта, али од не мањег значаја су и политички, еколошки, техничко-технолошки и други аспекти Споразума.

⁵ Рок у којем потписнице ЦЕФТА морају да обезбеде недискриминацију у погледу јавних набавки је 1. мај 2010. године. Према досадашњем Закону о јавним набавкама у Србији, домаћа предузећа имала су повластицу од 20% у цени, у односу на сва страна предузећа.

Основне карактеристике Споразума у области економије могле би се изразити на следећи начин:

– *повећање робне размене између земаља чланица ЦЕФТА*. Међународна трговина не зависи од воље неке земље да буде или не буде активни учесник, већ је то нужност. Један од услова за остваривање бржег привредног развоја је у излагању сопствене економије утицајима са светског тржишта. Што је земља мања и, уз то, економски неразвијенија, утолико су веће потребе њеног отварања према иностранству. Карактеристично је да земље југоисточне Европе представљају мале економије, на приближно истом нивоу развоја и са недовољно развијеном конкуренцијом. Приход који остварују од извоза ни изблиза не може да задовољи њихове амбициозне развојне потребе, због чега не могу избећи дефицит трговинског и платног биланса. Споразумом ЦЕФТА остварује се знатно повољнији приступ предузећа на тржишту југоисточне Европе, што ће допринети порасту размене између земаља које припадају овом региону. Извозом производа без плаћања царинских дажбина, или уз њихово смањење, повећана је конкурентност производа наших предузећа у региону. Истовремено, проширен је избор тржишта са којих се могу набавити сировине без плаћања увозних дажбина. То је и природно очекивати, с обзиром на близину тржишта и чињеницу да су то умногоме комплементарне привредне структуре, првенствено бивше југословенске републике. Либерализација у трговини постаје снажан мотивациони чинилац раста продуктивности, инвестиција и запослености, што ће се, у коначном, одразити и на повећање конкурентности домаћих произвођача у региону, и шире.

– *јачање дугорочне производне кооперације*. Споразумом ЦЕФТА олакшано је успостављање прекограничне заједничке производње, захваљујући могућности примене дијагоналне кумулације порекла робе, у трговини између земаља региона, која се заједнички производи у више земаља потписница. На тој основи могле би се остварити економичније трансформације и потпуније коришћење расположивих производних капацитета.

– *пораст инвестиционе активности*. У економским односима Србије са земљама југоисточне Европе сарадња се најчешће сводила на чисту купопродају, првенствено прехрамбених производа, пољопривредних сировина, електричне енергије, обојених метала, текстила и сл., што је карактеристика трговине између земаља у развоју. Као резултат интензивирања међусобне трговинске размене и јачања регионалне привредне кооперације, за очекивати је јачање узајамног поверења и афирмацију нових односа, прокламованих Споразумом ЦЕФТА. На тој основи могу се остваривати квалитетнији видови међусобне сарадње, као што су заједничка улагања, гринфилд инвестиције итд. То би био позитиван сигнал страним инвеститорима, изван региона, за улагања у привреду наше земље, као битној претпоставци подизања технолошког нивоа производње и конкурентске способности домаћих предузећа на тржишту југоисточне Европе.

– *повећање извозних могућности земаља чланица ЦЕФТА изван региона југоисточне Европе*. Значај Споразума је у доприносу процесу интеграције земаља потписница ЦЕФТА у Европску унију, односно у побољшању њихове припремљености за приступање овој интеграцији. Споразумом ЦЕФТА предвиђена је могућност коришћења кумулације порекла и изван овог региона (нпр. са земљама ЕУ и ЕФТА). Међутим, да би било која земља чланица ЦЕФТА могла да кумулира порекло робе произведене у земљама потписницама Споразума, у размени са земљама изван региона ЦЕФТА неопходно је да свака од њих, по испуњењу одговарајућих услова, закључи билате-

рални споразум којим ће се дозволити таква билатерална кумулација порекла. То би био споразум о стабилизацији и придруживању Европској унији, који може бити закључен након испуњења услова које је утврдила ова интеграција.

– *заштита правила конкуренције (уколико то услови налажу).* Земље потписнице ЦЕФТА обавезале су се на предузимање заштитних мера које имају за циљ спречавање или ограничавање конкуренције, као резултат споразума између предузећа.⁶ Исти ефекти остварују се и доделом помоћи од стране државе, јер се тим путем фаворизује одређена роба и нарушава конкуренција. Такви поступци сматрају се противним правилном функционисању Споразума. Земља чланица ЦЕФТА која сматра да таква пракса може да проузрокује озбиљну штету или већ трпи одређене последице, може предузети одговарајуће билатералне мере заштите према земљи извозници (чланица ЦЕФТА) у форми увећане царине.

– *отклањање озбиљних тешкоћа у платном билансу.* Уколико се нека од земаља чланица ЦЕФТА суочава са таквим тешкоћама, Споразум дозвољава примену рестриктивних мера увоза, у складу са правилима СТО. Мере морају бити ограниченог рока трајања, односно не смеју прелазити границу неопходну за побољшање стања платног биланса. Упоредо са поправљањем салда платног биланса, ове мере морају постепено слабити, да би биле укинуте када услови више не буду оправдавали њихово одржање.

Преференцијални третман робе домаћег порекла

Ступањем на снагу Споразума ЦЕФТА⁷ престали су да важе билатерални споразуми о слободној трговини, у оквиру Пакта за стабилност југоисточне Европе. Споразумом ЦЕФТА остварују се значајне предности у односу на раније билатералне трговинска аранжмане. Њиме су замењена 32 билатерална споразума о слободној трговини у региону, примењивана од 2001. године. Ове споразуме карактерисале су различите шеме либерализације, што је знатно компликовало трговинске односе између земаља региона.

Са споразумом ЦЕФТА омогућава се увоз робе без плаћања царине, или уз плаћање царине у мањем износу, уколико робе имају порекло из друге земље у оквиру зоне. На робу с пореклом не плаћају се ни друге дажбине, као што су пољопривредне дажбине (прелевмани, сезонске царине и дажбине за царинско евидентирање). За разлику од раније закључених међусобних споразума о слободној трговини, којима је била дозвољена само билатерална кумулација порекла, Споразумом је дата могућност примене дијагоналне кумулације порекла робе, у трговини између земаља региона.

Билатерална кумулација порекла примењује се између два партнера. Примера ради, земља „А“ (чланица ЦЕФТА) увезла је вунену тканину из земље „Б“ (потпи-

⁶ Споразумом се утврђује обавеза држава потписница да од 1. маја 2010. године примењују принципе конкуренције (уређене по правилима СТО и ЕУ) на сва предузећа.

⁷ Народна скупштина Србије усвојила је Закон о потврђивању Споразума о измени и приступању Споразума о слободној трговини у централној Европи ЦЕФТА 2006, 24. септембра 2007. године („Сл. гл. РС“ бр. 88/07). Споразум је ступио на снагу 24. октобра 2007. године, када је наша земља и званично постала чланица ЦЕФТА 2006.

снице Споразума). Иако је вунена тканина пореклом из земље „Б“, она се при извозу мушког одела у земљу „Б“ третира као да је пореклом из земље „А“, јер финални производ води порекло из земље „А“. Уколико се овако произведено одело извози у било коју земљу чланицу ЦЕФТА, одело би такође имало порекло земље „А“, али тада не би била примењена билатерална, већ дијагонална кумулација порекла.

Дијагонална кумулација примењује се између три и више земаља. Претпоставимо да једна земља чланица ЦЕФТА извезе сировине у другу земљу, такође чланицу ЦЕФТА, чија је намера да након одређених дорадних радњи изврши извоз полу-производа. Поступком дораде променило би се порекло робе – то би био производ са пореклом из друге земље, који би се, као такав, извозио у трећу земљу, чланицу ЦЕФТА. У тој земљи наставља се процес прераде, до израде финалног производа, за којим постоји тражња на тржишту четврте земље, потписнице Споразума. Опет би дошло до промене порекла робе. Порекло робе је из оне државе чланице ЦЕФТА у којој је производ финализован. Роба која је произведена у оквиру региона ЦЕФТА носи ознаку „Made in SEE“, што ће стимулисати не само трговинску размену, већ и производну сарадњу између предузећа земаља чланица ЦЕФТА. Битно је истаћи да се царина и дажбине плаћају само на оне компоненте производа које су без порекла.

Са потписивањем споразума о стабилизацији и придруживању свих земаља чланица ЦЕФТА и Европске уније, у дијагоналну кумулацију порекла улазиће и сировине из земаља Европске уније и ЕФТА. Односно, бесцарински режим ће се проширити и на све земље чланице ЕУ и ЕФТА (Норвешку, Исланд, Швајцарску и Лихтенштајн). Тако је, осим кумулације порекла са компонентама из земаља ЦЕФТА, а након одмрзавања Прелазног трговинског споразума са ЕУ (од 2010. године), Србији омогућена кумулација порекла и са компонентама из ЕУ. Односно, наша земља може извозити робу са преференцијалним третманом и у земље чланице ЕУ, уколико она има статус робе домаћег порекла. На основу тог статуса, производи које земље ЕУ увозе из Србије ослобођени су плаћања царине или је царинска стопа знатно нижа. Ово уверење захтевају царинске власти ради примене одређених погодности (нпр. нижа царинска стопа или без обавезе плаћања царина и других дажбина при увозу робе).

Царинске повластице при увозу робе у земље ЦЕФТА 2006, као и земље ЕУ, могу се користити уколико је царинском органу поднет један од следећих докумената:

1. уверење о домаћем пореклу робе ЕУР. 1, или
2. изјава коју извозник даје на фактури или доставници или другом комерцијалном документу, односно „изјава на фактури“.

Уверење о пореклу домаће робе (преференцијално уверење) обавезан је документ (јавна исправа) који се подноси на увид царинским органима земље увознице, и то за:

- стицање права без царинског увоза робе из Србије у ЕУ;
- стицање права бесцаринског увоза робе из Србије у све земље чланице ЦЕФТА 2006. Такође, увоз производа из било које земље чланице ове групације у Србију, уз коју иде овај документ, не подлеже обавези плаћања царинских и других дажбина, и
- стицање сигурности купца или земље увознице, изван ЕУ и ЦЕФТА 2006, који на основу уверења о домаћем пореклу робе жели да добије робу која није предмет

реекспорта. Примера ради, Белорусија не даје преференцијални третман нашој роби, али захтева уверење о домаћем пореклу, и то искључиво ФОРМ А, као доказ о српском пореклу робе.⁸

Уверење о домаћем пореклу робе ЕУР.1 издају царински органи земље извознице. За ту сврху извозник или његов овлашћени представник (чинећи то на одговорност извозника) подноси:

- а) писани захтев за издавање уверења, заједно са изјавом извозника која садржи довољно података о роби, на основу којих се може извршити њена идентификација;
- б) попуњен образац Уверења о домаћем пореклу робе ЕУР. 1;
- ц) потребне доказе.

Поменути обрасци попуњавају се на једном од језика уговорних страна (извозника или увозника) или на енглеском језику, а у складу са одредбама законодавства земље извознице.

Уверење о домаћем пореклу робе издаје се за производе који се могу сматрати производима са пореклом из земље извознице (произведени у потпуности у земљи извозници), из Европске уније или из било које земље чланице ЦЕФТА 2006, ако испуњавају прописане услове. На пример, производима пореклом из Србије сматрају се и производи добијени у Србији, а садрже материјале пореклом из било које друге земље чланице зоне или ЕУ, под условом да су у процесу производње битно промењена првобитна својства увозних материјала, односно да су прошли довољну обраду или прераду. У чл. 4 Уредбе о царински дозвољеном поступању са царинском робом, пуштању царинске робе и наплати царинског дуга („Сл. гл. РС“ 127/03, 20/04, 24/04, 63/04, 104/04, 44/05, 71/05, 76/05, 106/05, 5/06, 47/06) наведено је да су битно промењена својства робе, односно да је роба била „предмет довољне обраде или прераде“ ако се увезена роба разврстава у један тарифни број царинске тарифе, а новопроизведена роба у други тарифни број или ако вредност увезене робе (сировине репроматеријал и др.), пореклом из других држава, коришћене у току процеса производње, није веће од 50% вредности новопроизведене робе.

Уверење о домаћем пореклу робе може бити издато за робу која је стекла статус домаће робе:

- а) на основу примене кумулације порекла (домаћег порекла и порекла друге земље, чланице ЦЕФТА 2006 или ЕУ и ЕФТА);
- б) без примене кумулације порекла (ако је производ у потпуности произведен у земљи извозници).

Један од начина стицања порекла уписује се, као изузетно значајан, у Уверење ЕУР 1, у рубрику 7 (Напомена), према следећем:

– уколико је порекло стечено применом кумулације са материјалима пореклом из земље потписнице Споразума, ЕУ, Исланда, Норвешке, Швајцарске, Лихтенштајна и Турске: „**CUMULATION APPLIED WITH**“..... (име земље/аља или територије/а), или

– уколико је порекло стечено без примене кумулације са материјалима пореклом из земље чланице ЦЕФТА или из других наведених земаља: „**NO CUMULATION APPLIED**“.

⁸ Има земаља које, уместо уверења о домаћем пореклу робе ЕУР. 1, које издаје царинарница, захтевају то исто уверење на образцу ФОРМ А, које издаје Привредна комора Србије: САД, Канада, Бразил, Аргентина, Јапан, Аустралија, Нови Зеланд, Украјина, Белорусија и др.

Захтев за издавање уверења подноси се уз **декларацију извозника**. У случају потребе, а на захтев царинског органа, подносилац захтева за издавање предметног уверења дужан је да поднесе на увид и додатна документа којима се доказује порекло производа на који се то односи. Ако царински орган утврди да је роба пореклом из Србије, на основу података из приложених докумената и извршеног прегледа робе, издаће Уверење о домаћем пореклу робе ЕУР. 1. То ће учинити уписивањем његовог броја у предвиђену рубрику, потписом овлашћеног царинског службеника и оверавањем печатом царинске испоставе. У супротном, одбиће захтев за издавање уверења.

Уверење ЕУР.1 царински орган ставља на располагање извознику, након обављеног извозног царињења. Захтев за издавање ЕУР 1 чува се три године због евентуалне интервенције ако царински орган из било које земље ЕУ или из зоне, као увознице, посумња у веродостојност документа и тачност података о правом пореклу робе. На захтев царинских органа земље увознице, наша земља је дужна да омогући проверу аутентичности докумената или података о правом пореклу робе. Тада управа царине, самостално или са релевантним органима из земље која је изразила сумњу, може извршити накнадну контролу. Уколико се потврди сумња, оштећена земља има право на новчано обештећење за период у којем је извршен увоз робе са лажним подацима.

Декларација извозника

Ја, доле потписани, извозник робе наведене на полеђини листе:

ИЗЈАВЉУЈЕМ да роба испуњава услове потребне за добијање приложеног уверења.

НАВОДИМ околности на основу којих роба испуњава те услове:

.....

ПОДНОСИМ следећа доказна документа (документи о увозу, уверење о циркулацији робе, фактуре, декларације произвођача, итд.):

.....

ОБАВЕЗУЈЕМ СЕ да, на захтев надлежних органа, поднесем сваки додатни доказни документ који ти органи сматрају потребним ради издавања приложеног уверења, као и да прихватим сваки евентуални преглед од стране поменутих органа мог књиговодства и услова у којима је горе наведена роба произведена.

МОЛИМ издавање приложеног уверења за робу.

У

на дан

(Потпис)

Образац Уверења о домаћем пореклу робе ЕУР. 1

1. Извозник (назив, пуна адреса, земља)	ЕУР. 1 БР. А Н⁰ 290157		
	Пре попуњавања обрасца видети објашњење на полеђини		
3. Прималац (назив, пуна адреса, земља)	2. Уверење које се користи у преференцијалној размени између		
	И (навести земљу, групе земаља или територију о којој је реч)		
	4. Земља, група земаља или територија чији се производи сматрају производима који задовољавају критеријуме о пореклу	5. Земља, групе земаља или територија у коју се упућује роба	
6. Информације у вези са превозом (факултативно)	7. Напомена		
8. Редни број, ознаке, бројеви и врсте; ⁽¹⁾ назив производа	9. Бруто маса (кг) или друга јединица мере (1, м ³ , итд.)	10. Фактуре (факултативно)	
ОВЕРА ЦАРИНСКОГ ОРГАНА Овера декларације Документ о извозу; ⁽²⁾ Модел Бр. Царинарница Земља или територија издавања У на дан (Потпис)	12. ДЕКЛАРАЦИЈА ИЗВОЗНИКА Ја, доле потписан, изјављујем да горе наведена роба испуњава услове који се захтевају за добијање овог уверења У на дан (Потпис)		
13. ЗАХТЕВ ЗА ПРОВЕРУ, упућује се:	14. РЕЗУЛТАТ ПРОВЕРЕ		
Тражи се контрола веродостојности и исправности овог решења У на дан Печат (Потпис)	На основу прегледа констатовано је ⁽¹⁾ ☐ да је ово уверење издала наведена царинарница и да су наводи у уверењу тачни ☐ да ово уверење није веродостојно ни исправно (видети приложене примедбе) У на дан Печат (Потпис) ⁽¹⁾ Означити крстићем одговарајући резултат		

НАПОМЕНА:

1. У уверењу се не сме ништа избрисати нити дописати. Евентуалне измене морају се унети прецртавањем погрешних навода и додавањем потребних података. Сваку такву измену треба да одобри издавалац уверења и да је овере царински органи земље или територије где је уверење издато.

2. Производи наведени у уверењу треба да буду уписани без прореда, а испод сваког производа треба да буде убележен редни број. Непосредно испод последњег производа треба подвући водоравну црту. Неиспуњени простор треба прецртати, тако да се онемогућава свако надокнадно додавање.

3. Роба се означава на начин уобичајен у трговини, уз довољно података ради идентификације.

Производи чије је порекло из земаља ЦЕФТА ће при увозу у другу земљу чланици имати олакшице из Споразума, уколико је уместо Уверења ЕУР.1 поднета „**изјава на фактури**“ као алтернативни доказ. Изјаву може сачинити **овлашћени извозник**.⁹ Царински орган (Управа царина) може на писани захтев извозника одобрити статус „овлашћеног извозника, ако често испоручује производе (без обзира на вредност производа), на основу Споразума ЦЕФТА. Царински орган процењује да ли извозник испуњава прописане услове за доделу статуса овлашћеног извозника, првенствено с обзиром на искуство из дотадашње праксе царинења робе од стране подносиоца захтева (извозника):

- да ли коректно примењује прописе о царинењу;
- да ли познаје важећа правила о пореклу робе;
- да ли преузима одговорност за коришћење овлашћења, посебно за нетачно навођење порекла робе и сл.

Након одобрења царински орган додељује број царинског овлашћења, који увек мора да буде назначен у изјави на фактури. У случају непрописног коришћења Управа царине може да повуче дато одобрење. На основу овлашћења извозник сачињава „**изјаву на фактури**“ тако што писаћом машином, утискивањем или штампањем на фактури, доставници или било којем другом комерцијалном документу (који детаљно описује производе о којима је реч и тако омогућује њихову идентификацију), уноси прописану изјаву, у зависности од тога да ли је статус домаће робе стечен са, или без кумулације порекла робе, према следећем:

„Извозник производа обухваћених овом исправом (царинско овлашћење бр. __) изјављује да су, осим ако је другачије изричито наведено, ови производи с р п с к о г преференцијалног порекла“.

- cumulation applied with (name of the country(s) or territory (s)) ili
- no cumulation applied

Одговорно лице:

⁹ Изјаву може сачинити и било који извозник, за било коју пошиљку која се састоји од једног или више пакета који садрже производе са пореклом и чија укупна вредност не прелази 6.000 евра.

Изјава на фактури садржаваће прву напомену на енгл. језику – **cumulation applied with (name of the country(s) or territory (s))** – уколико је порекло стечено применом кумулације са материјалима пореклом из земље потписнице Споразума, ЕУ, Исланда, Норвешке, Швајцарске, Лихтенштајна и Турске. Уколико је порекло стечено без примене кумулације са материјалима пореклом из земље чланице ЦЕФТА или из других, претходно наведених земаља, изјава на фактури садржаваће другу напомену – **no cumulation applied**.

Овлашћени извозник дужан је да на захтев царинског органа, периодично, достави доказе о пореклу и омогући увид у исправност коришћења царинског овлашћења. Уколико се утврди да је овлашћени извозник правио грешке или злоупотребавао овлашћење, царински органи имају право да повуку овлашћење.

Компаративна анализа размене Србије са главним партнерима, чланицама ЦЕФТА

Тржиште ЦЕФТА, са око 30 милиона становника, други је по значају спољнотрговински партнер наше земље, после Европске уније.¹⁰ Истовремено, то је једини регион са којим Србија има континуирани суфицит у робној размени.

Извоз наше земље у државе чланице ЦЕФТА се, у току неколико година од закључења Споразума, усталио на око 32% од укупног извоза, док увоз износи свега 8% од укупног увоза. Око 98% наше спољнотрговинске размене са земљама ЦЕФТА отпада на размену са бившим југословенским републикама: Босном и Херцеговином, Хрватском, Македонијом и Црном Гором. У наредном периоду од битног је значаја усмеравање у повећање учешћа у размени домаћих предузећа на тржишта ових земаља, главних спољнотрговинских партнера у региону.

У **2006. години** спољнотрговинска робна размена наше земље са главним спољнотрговинским партнерима – чланицама ЦЕФТА (БиХ, Црна Гора, Хрватска и Македонија) износила је 2.943,5 милиона \$. Од тога, извезено је робе у вредности 1.916,6 милиона долара, а увезено у вредности 1.026,9 милиона долара. У току године остварен је суфицит у трговинској размени са овим земљама од 889,7 милиона долара, док је покривеност увоза извозом била 186,6%. Наша земља остварила је суфицит у робној размени са Црном Гором, БиХ и Македонијом, док је са Хрватском имала дефицит у износу 83,3 милиона долара.

У **2007. години** спољнотрговинска робна размена износила је 4.240,4 милиона долара, што је у односу на 2006. годину повећање за 44,1%. При томе, вредност извоза износила је 2.760,9 милиона долара, а вредност увоза 1.479,5%, што указује на то да је извоз повећан за 44,1%, за колико је повећан и наш увоз (у односу на 2006.

¹⁰ Тржиште Европске Уније, са око 500 милиона становника, традиционално је најважније тржиште српских предузећа у извозу и увозу робе. На ово тржиште наша земља пласира око 56% свог извоза, а исто толико од укупног увоза такође потиче са тог тржишта. Сасвим сигурно, то ће и у будућности бити кључно тржиште, али неповољна околност је што увоз из ове групе земаља знатно надмашује извоз, због чега наша земља остварује висок спољнотрговински дефицит, по годинама: -3.021,6 милиона долара (2006); -5.171,1 милиона долара (2007); -6.248,3 милиона долара (2008) и -4.090,6 милиона долара (2009).

годину). У тој години (као и у претходној), наша земља је остварила позитивне спољнотрговинске резултате. Суфицитиран салдо робне размене повећан је на 1.281,4 милиона долара (или за 44% у односу на 2006. годину). Једина земља са којом наша земља има дефицит јесте Хрватска. У току 2007. године повећан је извоз наше земље за 31,8%, али је повећан и увоз за 58,4%, што је резултирало повећањем спољнотрговинског дефицита са том земљом, за 138,7%, у односу на 2006. годину.

У **2008. години** спољнотрговинска робна размена износила је 5.240,3 милиона долара, од чега је вредност извоза 3.553,5, а вредност увоза 1.686,8 милиона долара. У односу на 2007. годину обим размене повећан је за 23,6%, док је извоз повећан 28,7%, а увоз 14,0%. Спољнотрговински суфицит наше земље са овом групом земаља износио је 1.866,7 милиона долара, што је пораст за 45,7%, у односу на 2007. годину. Повећана је и покривеност увоза извозом са 186,6% (2007. год.), на 210,7% (2008. год.). Позитиван спољнотрговински резултат у 2008. години је и смањење негативног салда биланса робне размене са Хрватском, јер је он преполовљен у односу на претходну (2007) годину.

У **2009. години** није настављен тренд из претходних година. Спољнотрговинска робна размена износила је 3.801,2 милиона долара, што је смањење за 27,5%. При томе, вредност извоза наше земље, у четири земље региона ЦЕФТА, смањена је за 28%, док смањење вредности увоза износи 34,2%. Износ спољнотрговинског суфицита са овом групом земаља смањен је са 1.866,7 на 1.318,0 милиона долара (или за 30%), као и покривеност увоза извозом (за четири процентна поена).

Уколико упоредимо податке из прве године (2006) и последње (2009) посматраног периода, долазимо до следећих закључака:

1. *Извоз.* Повећан је извоз Србије у све земље региона. Највећи обим извоза Србија има са БиХ, што указује да је то наш најважнији увозни партнер у региону. Највећи пораст извоза забележен је са Македонијом (42,9%), а најмањи са Хрватском (11,1%). Укупан извоз у све четири земље повећан је са 1.916 милиона долара (колико је износио 2006. године), на 2.559, 6 милиона, што је повећање за 33,5%.

2. *Увоз.* Највећи увоз из региона остварен је из БиХ. Из те земље највећи је и пораст увоза (око 28%), док је из осталих земаља региона повећање увоза било доста уједначено (од 15–18%). Укупан увоз из свих земаља региона повећан је са 1.026,9 милиона долара (2006. год.) на 1.241,6 милиона (2009. год.), или за 20,9%.

3. *Салдо робне размене.* У свим годинама посматраног периода, наша земља имала је позитиван салдо робне размене, осим са Хрватском. Највећи суфицит у робној размени остварен је са Црном Гором (467 милион долара 2006. године, а 664,4 милиона долара 2009. године, што је пораст за 42,2%). Дефицит робне размене Србије са Хрватском повећао се за 83,3 милиона долара (2006. год.) на 117,3 милиона долара (2009. год.). Укупан позитиван салдо робне размене повећао се са, 889,7 милиона долара (колико је износио у 2006. год.), на 1.318,0 милиона (2009. год.), што чини повећање суфицита за 428,3 милиона долара.

4. *Покривеност увоза извозом.* С обзиром на то да је вредност извоза наше земље редовно премашивала вредност увоза (осим са Хрватском), покривеност увоза извозом била је већа од 100%. Највећу покривеност увоза извозом наша земља има са Црном Гором (413,1% у 2006. год, односно 486,7% у 2009. год.), а најмању са Хрватском (75,1% у 2006. год, односно 70,4% у 2009. год.). У односу на све земље региона, покривеност увоза извозом повећала се са 186,6% (2006. год.) на 206,1% (2009. год.).

Робна размена Србије са главним спољнотрговинским партнерима – потписницима споразума ЦЕФТА у милионима УСД

Држава	2006.				2007.				2009.							
	Увоз	Салдо робне разме- не	Покри- веност увоза извозом (%)	Извоз	Увоз	Салдо робне разме- не	Покри- веност увоза извозом (%)	Извоз	Увоз	Салдо робне разме- не	Покри- веност увоза извозом (%)	Извоз	Увоз	Салдо робне разме- не	Покри- веност увоза извозом (%)	
БиХ	343,0	343,0	406,0	218,4	1.042,1	516,7	525,4	201,7	1.338,7	644,5	694,2	207,7	1.015,5	439,8	575,7	230,9
Црна Гора	616,3	149,2	467,1	413,1	510,9	135,0	818,9	20,4	1.287,3	202,3	1.085,0	636,3	836,2	171,8	664,4	486,7
Хрватска	251,0	334,3	-83,3	75,1	330,8	529,5	-198,8	162,5	434,5	531,0	-96,5	81,8	278,8	396,1	-117,3	70,4
Македо- нија	300,3	200,4	99,9	149,8	437,1	301,2	135,9	145,1	493,0	309,0	184	159,5	429,1	233,9	195,2	183,4
Укупно	1.916,6	1.026,9	889,7	186,6	2.760,9	1.479,5	1.281,4	186,6	3.553,5	1.686,8	1.866,7	210,7	2.559,6	1.241,6	1.318,0	206,1

Подаци Републичког завода за статистику Србије

Спољнотрговинска размена са земљама ЦЕФТА има приоритетан значај за Србију, јер су то економски сличне земље. Широко је дијапазон производа које наша земља може да пласира на ова тржишта, с обзиром на наше извозне могућности, потребе, менталитет и навике становништва у тим земљама. Значајна ограничења у трговинској размени са земљама ЦЕФТА произилазе из неповољне структуре српског извоза. Неповољна околност је што је суфицит у размени са овим земљама остварен захваљујући, првенствено, извозу житарица, меса, дрва, гвожђа, челика и разних врста пића, што је карактеристика извоза неразвијених земаља.

Промена структуре извозних производа Србије остварива је само у дугом року. Решење тог проблема услов је раста конкурентности, односно повећања извозне способности српске привреде. Проблем је утолико већи што је из земаља ЦЕФТА Србија највише увозила, такође, гвожђе, челик, електричну енергију, камен, угаљ и обојене метале. Због тога што су у структури робне размене наше земље са земљама ЦЕФТА били недовољно заступљени индустријски производи високог степена обраде, може се очекивати да ће већа примена дијагоналне кумулације са земљама у региону и са земљама Европске уније довести до квалитативних промена у економији наше земље, као што су: пораст производње, запослености, конкурентности и, на тој основи, пораст робне размене са иностранством.

Закључак

Од либерализације трговине у региону ЈИЕ користи ће имати како предузећа тако и потрошачи. Ефикаснијим произвођачима пружају се могућности за повећање извоза и побољшање пословног успеха. Домаћи потрошачи су у позицији да своје потребе задовољавају јефтинијим производима из увоза.

Слободна трговина је и у најширем интересу било које земље чланице ЦЕФТА 2006. То су, умногоме, комплементарне привреде, приближно истог нивоа развијености. Примена овог споразума је од великог значаја и за нашу земљу:

- остварује се „тржишна утакмица“ која води повећању робне размене. Већа конкуренција из иностранства мотивисаће домаће произвођаче на повећање продуктивности. Регион ЈИЕ постаје „вежбалиште“ на којем се земље потписнице припремају, по важећим правилима ЕУ и Светске трговинске организације, за приближавање Европској унији. На тој основи очекује се трајно отклањање спољнотрговинског дефицита са неким од тих земаља. Зона слободне трговине је други најзначајнији партнер Србије после ЕУ. Србија остварује суфицит у трговини са БиХ, Црном Гором и Македонијом, а са Хрватском има дефицитаран салдо;

- већи прилив страног капитала, јер ће се на основу уверења о домаћем пореклу робе лакше пласирати производи у друге земље региона;

- побољшање нивоа технолошке инвентивности и других неценовних фактора конкурентности, што ће омогућити бржи продор робе из наше земље, не само у земље ЈИЕ, већ и ЕУ.

Споразумом ЦЕФТА убрзава се процес европске интеграције, односно остварује се добра припрема за прикључење ЕУ. То се потврђује на примеру Словеније, Пољске, Чешке, Словачке и Мађарске, а затим Бугарске и Румуније, које су, као

чланице ЦЕФТА, постале и пуноправне чланице Европске уније. Споразум ЦЕФТА 2006 је, такође, у функцији припрема Србије за убрзано приступање Европској унији и значајан генератор привредног развоја наше земље. Домаћа предузећа која се на том „вежбалишту“ не припреме за улазак у Европску унију, односно не буду у стању да издрже утакмицу на тржишту земаља ЦЕФТА, имају мале шансе за опстанак на тржишту Уније.

Литература

1. Богићевић, Т.: ЦЕФТА 2006. Примена правила о пореклу робе, Институт за економску дипломатију, Београд, 2007.
2. Косовац, М.: Међународна правила и конвенције, општи услови и добри пословни обичаји, Желнид, Београд, 1996.
3. Лазаревић, Б., Драговић, Д. и др.: Приручник о новим царинским исправама, Желнид, Београд, 1996.
4. Лопандић, Д.: Регионалне иницијативе у југоисточној Европи, Институт за међународну политику и привреду – Европски покрет у Србији, Београд, 2001.
5. Степановић Грајић, С.: Практикум за међународно пословно – правне трансакције и интеграције, Београд, 2007.
6. Споразум о изменама и приступању Споразуму о слободној трговини у централној Европи (ЦЕФТА 2006), Царински преглед, бр. 8–9/07.
7. Уредба о царински дозвољеном поступању са царинском робом, пуштању царинске робе и наплати царинског дуга („Сл. гл. РС“ 127/03, 20/04, 24/04, 63/ 04, 104/04, 44/05, 71/05, 76/05, 106/05, 5/06, 47/06).
8. Уредба о издавању уверења и оверавању исправа које прате робу при извозу или увозу („Сл. гл. РС“ 77/03).

ПРИМЕНА НОРМЕ „ОДГОВОРНОСТ ЗА ЗАШТИТУ“*

Митар Ковач**

Генералштаб Војске Србије, Управа за развој (Ј-5)
Бранкица Поткоњак Лукић и Саша Николић
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

У раду је изложена хронологија успостављања међународне норме познате као „одговорност за заштиту“ (*Responsibility to Protect – R2P*) која је одобрена на Светском самиту Генералне скупштине Уједињених нација 2005. године, а чија је примена експлицитно ограничена на четири типа масовних злочина: геноцид, етничко чишћење, ратни злочин и злочин против човечности. Усвајање ове норме последица је настојања да се међународној заједници обезбеди легитимитет да интервенише у случајевима масовних кршења хуманитарних норми, а да се, истовремено, не доведе у питање поштовања суверених права националних држава. Као крајња мера, војна интервенција је у оквиру приступа *R2P* вишеструко условљена. Међутим, у вези са њеном применом евидентни су бројни парадокси, као и њена селективна примена. Неспорно је да одговорност за заштиту људских права на територијама суверених држава припада владама тих држава. Међутим, за УН, и за норму *R2P* каква данас постоји, централни аспект овог питања не треба да буде реаговање, а поготово не у виду војне интервенције, већ суштину и решење проблема треба да чини континуитет међународних напора за спровођење ефикасног надзора над праксом тзв. доброг управљања, као и подршка кроз мере за смањење социјалних, политичких и економских проблема и институционалну, административну и техничку помоћ владама у реализацији реформи.

Кључне речи: одговорност за заштиту, *R2P*, хуманитарна војна интервенција, заштита становништва, људска права, међународне норме, масовни злочини.

Увод

Питање предузимања војне интервенције ради заштите становништва у сувереним државама у случајевима када се процени да постоје битне повреде људских права, представља, са правног, моралног, оперативног и политичког аспеката, једну од најконтроверзнијих и најкомплекснијих дилема у савременим међународним односима.

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. година. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

** Генерал-мајор проф. др Митар Ковач је начелник Управе за развој (Ј-5).

По усвајању Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида¹ 9. децембра 1948. године, председавајући Генералне скупштине Уједињених нација објавио је да је „премоћ међународног права прокламована једном заувек“.² Међутим, пракса међународних односа је показала да се, упркос таквом обећању, међународно право показало недовољно ефикасним да спречи геноцид и сличне облике насиља. У првом реду, заказало је превентивно деловање, које подразумева могућност да се са разумном мером прецизности предвиди које ситуације могу да доведу до таквих врста злочина.

Са окончањем хладног рата разматрање тог питања је актуелизовано, пре свега, услед тога што је, у периоду који је уследио, број војних интервенција знатно повећан у односу на претходних педесет година. Током нешто више од једне деценије, груба кршења међународног хуманитарног права од стране самих влада одређених држава или недржавних актера, условила су потребу да се у многим случајевима заштити становништво на територијама суверених држава од геноцида, ратног злочина, етничког чишћења и злочина против човечности.

Чињеница је да су војне интервенције у тзв. хуманитарне сврхе³ некад предузимане, као што је то био случај у Сомалији, Босни и Херцеговини и Савезној Републици Југославији,⁴ али и да је у појединим случајевима потреба за адекватним реаговањем игнорисана, као у случају Руанде.

Имајући у виду да су поједине војне акције, тзв. хуманитарне интервенције, предузимане без одобрења Савета безбедности УН и без постизања консензуса у погледу њиховог спровођења,⁵ јавила се потреба да се то питање решава институ-

¹ The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide¹ (Genocide Convention)

² Цитирано у: N. Ruhashyankiko, UN Special Rapporteur, Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, UN Doc E/CN.4/Sub.2/416, (4 July 1978), стр. 118.

³ Не постоји једнозначна и општеприхваћена дефиниција појма „хуманитарна интервенција“. Она се може дефинисати као активност коју предузима једна или више држава (или међународна организација), а која укључује распоређивање војних снага и примену силе на територији која није под јурисдикцијом те/тих држава (међународне организације) у функцији спречавања или окончања патње страних држављана изазване људским фактором. Ова дефиниција изведена је из низа дефиниција наведених у: Andrew Mason and Nick Wheeler, „Realist Objections to Humanitarian Intervention“, in *The Ethical Dimensions of Global Change*, ed. Barry Holden (Houndmills: Macmillan, 1996), 95; Martha Finnemore, *The Purpose of Intervention: Changing Beliefs About the Use of Force* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2003), 53; Jennifer M. Welsh, „Introduction“, in *Humanitarian Intervention and International Relations*, ed. Jennifer M. Welsh (Oxford: Oxford University Press, 2004), 3.; R. J. Vincent qtd. in Nicholas J. Wheeler, „Humanitarian Intervention and World Politics“, in *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, ed. John Baylis and Steve Smith (Oxford: Oxford University Press, 1997), 394.

⁴ Појам „хуманитарна“ војна интервенција, под именом „хуманитарни рат“ први пут је употребљен приликом напада НАТО-а на СРЈ 1999. године, који је извршен без одобрења Савета безбедности УН.

⁵ Актуелизовању проблема хуманитарне интервенције значајно је допринела НАТО интервенција 1999. године. На заседању Генералне скупштине УН 1999. године, а касније и 2000. године, генерални секретар Кофи Анан обратио се међународној заједници како би се покушала постићи сагласност о томе какав приступ треба применити када је реч о том питању и постављајући кључно питање о томе да ако је хуманитарна интервенција заиста неприхватљив напад на суверенитет, како реаговати на случајеве као што су Руанда, Сребреница – на масовна и систематска кршења људских права. На тај изазов и иницијативу генералног секретара реаговала је влада Канаде која је на тзв. Миленијумском заседању Генералне скупштине УН у септембру 2000. године објавила оснивање Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет – *The International Commission on Intervention and State Sovereignty* (ICISS) која би се бавила разматрањем тог питања. Успостављању ове комисије значајно је допринео бивши министар спољних послова Аустралије Гарет Еванс (Gareth Evans), који је имао примарну улогу у развоју и формулисању R2P.

ционално на међународном нивоу, односно да се успоставе јаснија правила, процедуре и критеријуми како би се одредило да ли, када и како интервенисати. У том контексту било је потребно да се обезбеди легитимитет за војно интервенисање, у случајевима када је то неопходно, односно када се сви остали примењени приступи покажу недовољним или неадекватним, да се осигура да се војна интервенција спроводи искључиво у складу са њеном сврхом, ефикасно и да се при томе води рачуна о људским жртвама и институционалној штети и, да се, уколико је могуће, елиминишу узроци сукоба и повећају шансе да се обезбеди трајан и одржив мир.

Стога су у Уједињеним нацијама 2005. године шефови држава и влада одобрили примену новог приступа, познатог као „одговорност за заштиту“ (*Responsibility to Protect* – у даљем тексту *R2P*). Завршни документ Светског самита УН, одржаног 2005. године, експлицитно је ограничио примену наведене норме на четири типа масовних злочина: геноцид, етничко чишћење, ратни злочин и злочин против човечности.

У складу с тим, *R2P* се не примењује на многе озбиљне претње људској безбедности које могу да буду изазване било климатским променама или заразним болестима, било неким мерама из домена државних политика, као што је нпр. суспензија остваривања одређених слобода грађана, затим масовном корупцијом или државним ударима. За реаговање у тим случајевима адекватније је прибегавање примени других инструмената за заштиту људских права у правним оквирима и институцијама.

Суштину ове нове норме представља начело да државе, уз помоћ међународне заједнице, морају да делују у правцу спречавања масовних злочина. Истовремено, једнако важна је и идеја која се односи на помоћ споља која треба да буде пружена како би се спречила таква масовна злостављања, кроз, како се наводи у документу УН „дипломатска, хуманитарна и друга мирна средства“.⁶ То може да обухвати јачање капацитета државе кроз економску помоћ, реформу владавине права, изградњу политичких институција и слично; или, када насиље избије или је извесно да предстоји, кроз директно посредовање – медијацију.⁷

Тек када се таква средства покажу као неуспешна, предвиђено је да међународна заједница треба да, уз посредовање Савета безбедности УН, прибегне мерама принуде које могу да укључе економске санкције или претњу увођењем санкција, ембарго на увоз оружја или претњу која би се односила на процесуирање криваца пред међународним кривичним судом. У случају да се испостави да мирна средства нису адекватна и да држава очигледно не успева да заштити своје становништво, тада – и једино тада – Савет безбедности УН треба да размотри употребу војне силе.

Примена начела *R2P* брзо је нашла велики број поборника и међу државним и невладиним структурама који се залажу за то да се у међународној заједници *R2P* препозна као универзално прихваћена норма. Ово питање недавно се поново нашло на дневном реду бројних расправа, пре свега у политичким круговима, али и у јавности, након имплементације приступа *R2P* у случају кризе у Либији, покренувши дебату о његовој ефикасности, али и евидентној селективности у примени.

⁶ A/RES/60/1, Resolution adopted by the General Assembly, 2005 World Summit Outcome, 24. October 2005, para. 139. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement>

⁷ Случај интензивног дипломатског ангажовања након оспоравања избора у Кенији, или ангажовање суседних држава и УН да подрже владу Бурундија, указују на императивну потребу заједничких напора у настојањима да се спрече злочини.

Хронологија успостављања норме *R2P*

Норма *R2P* утемељена је на многим правним изворима. Пре свега, њену основу чини развој међународног хуманитарног права, почев од Женевских конвенција крајем 19. века, који је знатно убрзан у периоду након окончања Другог светског рата, затим све већа спремност Савета безбедности УН да, након хладног рата, одобри и такво деловање које подразумева употребу силе против „непослушних“ или слабих држава, а њеном успостављању свакако је допринео и неуспех међународне заједнице да ефикасно делује у Сомалији, Руанди и БиХ.

Потреба увођења нове норме која би била широко прихваћена, на којој би се заснивало и која би усмеравала међународно реаговање на масовне злочине, постала је више него очигледна 1999. године када је НАТО извршио војну интервенцију на СР Југославију, након неуспеха да се о том питању постигне сагласност у Савету безбедности УН. Чак и они који су ову интервенцију сматрали морално легитимном, суочили су се са њеном објективном суштинском нелегалношћу, сходно међународном праву.⁸

Током 90-тих година прошлог века УН су биле дубоко подељене између оних који су инсистирали на спровођењу хуманитарне интервенције и оних који су такав приступ сматрали правно неодбрањивим кршењем државног суверенитета. Генерални секретар Кофи Анан је тада упозорио да УН ризикују да дискредитују себе уколико не буду успеле да ефикасно реагују на катастрофе какве су се догодиле у Руанди и Сребреници, позивајући државе чланице да постигну договор о оквиру за деловање.

Приступ, који је касније добио статус норме, „одговорност за заштиту“ први пут је детаљно разматрала, 2001. године, група независних међународних експерата за људска права у оквиру Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет, коју је формирала канадска влада. Комисија, којом су копредседавали Герет Еванс (*Gareth Evans*), бивши канадски министар спољних послова и Мохамед Сахноун (*Mohamed Sahnoun*), алжирски дипломата, формирана је у септембру 2000. године, како би подстакла постизање глобалног политичког консензуса за спречавање и одговор на будуће инциденте масовног убијања и етничког чишћења становништва.

У оквиру свог мандата Комисија је била суочена са значајним изазовом који намеће однос између државне суверености и неопходности да се интервенише у ситуацијама када су угрожене фундаменталне норме међународног хуманитарног права, прецизније, са потребом изналагања решења како да се међународној заједници обезбеди легитимитет да интервенише у случајевима масовних кршења хуманитарних норми, а да се, истовремено, не доведе у питање поштовање суверених права националних држава.

Комисија је у децембру 2001. године објавила извештај⁹ који је понудио одговоре на један од све евидентнијих изазова у међународним односима на почетку новог миленијума, а који се односи на „право на хуманитарну интервенцију“, истражујући да ли је, и у којим случајевима, оправдано да државе предузму војну акцију против друге државе ради заштите угроженог становништва.

⁸ The Responsibility to Protect: A Primer, Global Center for Responsibility to Protect, Ralph Bunche Institute for International Studies, The CUNY Graduate Center, www.GlobalCentreR2P.org

⁹ ICISS, The Responsibility to Protect - Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, Ottawa, IDRC, 2001, www.iciss.ca/pdf/Commission-Report.pdf

Закључак је био да уколико је нека група (или групе) људи угрожена актима насиља који су резултат сукоба унутар државе, побуне, репресије или колапса државе,¹⁰ а држава у којој се ти злочини одигравају није у могућности или није вољна да делује превентивно или да заштити своје становништво уколико се догоди насиље, у том случају међународна заједница има моралну дужност да интервенише како би одвратила или зауставила злочине.

Током 2004. године приступ *R2P* је актуелизован на иницијативу генералног секретара УН Кофи Анана у оквиру Панела о претњама, изазовима и промени (*High-level Panel on Threats, Challenges and Change*) који је организован како би се идентификовале главне претње са којима се суочава међународна заједница у области мира и безбедности и како би се генерисале нове идеје о политикама и институцијама ради превенције или суочавања са тим изазовима. Након годину дана разматрања, овај Панел је у децембру 2004. године објавио закључке у извештају под називом „Безбеднији свет: наша подељена одговорност“.¹¹

У том извештају дате су нове процене бројних изазова који стоје на путу безбеднијих односа међу државама и донете препоруке за колективно деловање, са циљем ефикасног суочавања са њима. У закључцима се наводи да Повеља УН није довољно јасна када је реч о очувању људских живота у земљама у којима се догађају масовни злочини против становништва. Наиме, одредбе Повеље афирмишу поштовање основних људских права, али истовремено не предвиђају начине да се та права, у наведеним случајевима, на одговарајући начин заштите.

Стога се закључује да се принцип немешања у унутрашње ствари суверених држава не може примењивати у случајевима када долази до геноцидног деловања, грубог кршења међународног хуманитарног права или етничког чишћења. С обзиром на то да се такви акти могу сматрати претњом међународној безбедности, они треба да буду санкционисани од стране Савета безбедности УН. При томе, Савет безбедности одобрава војну интервенцију као последњу меру у случају геноцида и других масовних убијања, етничког чишћења или грубог кршења међународног хуманитарног права, уколико суверене владе нису у могућности или не желе да их спрече.¹²

¹⁰ Један је од изразито наглашених индикатора колапса државе и опадања њеног капацитета јесте и грубо кршење људских права од стране саме државе, што се најчешће испољава као ускраћивање одређених политичких и социјалних права, али може да ескалира и у претње и нарушавања основних људских права, као што су право на физички интегритет или право на живот. Такве активности не само што оспоравају легитимитет влади у очима њених грађана, већ истовремено представљају и сигнал да она злоупотребљава свој монопол на употребу силе и користи га против истих оних грађана којима гарантује право на безбедност. Што је капацитет државе да обавља своје основне функције на нижем нивоу, то су чешће повреде основних људских права на њеној сувереној територији. О томе видети у: Hande S. Ogutcu, *Repertoires of Oppression: Manipulating Nationalistic Sentiments in Dangers of Diminishing State Capacity*, Department of Political Science, Binghamton University, Draft Paper prepared for “Nationalism and Human Rights” Conference by The Human Rights Research Committee of the International Political Science Association (IPSA) and Bilgi University Human Rights law research center, June 27–29, 2008, Istanbul.

¹¹ A more secure world: Our shared responsibility, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, www.un.org/secureworld/report2.pdf

¹² Већ тада су поједини посматрачи изразили бојазан да ће, на пример, давање легитимитета војним интервенцијама из хуманитарних разлога, у комбинацији са технолошким напретком у развоју наоружања, који условљава да су неки облици војног ангажовања релативно јефтини и једноставни за моћне државе, учинити мање вероватним да ће будуће војне интервенције бити коришћене само као последње решење. Видети: Hodge, C. C., “Casual war: NATO's intervention in Kosovo”, *Ethics and International Affairs*, vol. 14 (2000), pp. 23–54.

На завршетку Светског самита Генералне скупштине УН, којим је обележена шездесетогодишњица постојања и деловања ове организације, септембра 2005. године, светски лидери 192 државе чланице усвојили су завршни документ – Декларацију која је поставила основе за примену приступа *R2P* и у којој се наводи да је свака држава одговорна не само да заштити своје становништво од геноцида, ратног злочина, етничког чишћења и злочина против човечности, већ и да такве злочине, укључујући и подстрекавање на њихово извршење, спречи, спровођењем одговарајућих неопходних мера.¹³

Њеним усвајањем такви злочини су постали универзална брига и, стога, одговорност међународне заједнице. Државе су прихватиле ту одговорност и обавезале се да делују у складу са донетом резолуцијом, а том приликом је наглашено да међународна заједница треба да охрабрује државе и помаже им да извршавају ову своју одговорност, као и да подржи УН у успостављању капацитета за рано упозорење. Такође, у Декларацији се наводи да је међународна заједница, кроз УН, одговорна за употребу одговарајућих дипломатских, хуманитарних и других мирних средстава, у складу са поглављима VI и VII Повеље УН,¹⁴ како би помогла да се становништво заштити од геноцида, ратног злочина, етничког чишћења и злочина против човечности.

У том контексту државе су исказале спремност да, у случају да та ненасилна средства нису адекватна и органи државне власти евидентно не успевају да заштите своје становништво, правовремено и одлучно предузму енергичније мере, укључујући колективну употребу силе одобрене од стране Савета безбедности, сходно поглављу VII Повеље, по принципу од случаја до случаја, а по потреби и у сарадњи са релевантним регионалним организацијама.¹⁵

Наредне 2006. године, Савет безбедности УН је у Резолуцију 1674,¹⁶ усвојену 28. априла 2006. године, о заштити цивила у оружаним сукобима, укључио реafirмацију приступа *R2P*. Такође, у Резолуцији 1706,¹⁷ усвојеној 31. августа 2006. годи-

¹³ Извештај Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет објављен 2001. године укључивао је и еколошке и природне катастрофе као могуће ситуације након којих међународна заједница може да интервенише ако дотична држава не успе да оствари своју одговорност да заштити становништво, али 2005. године, када је норма „одговорност за заштиту“ укључена у Завршни документ УН, такве ситуације нису наведене као разлог за интервенцију. Видети: www.cfr.org/human-rights/dilemma-humanitarian-intervention/p16524

¹⁴ Глава VI Повеље УН односи се на мирно решавање спорова, а глава VII на деловање у случају претње миру, повреде мира и аката агресивности. Видети: Charter of the United Nations, Chapter VI and VII, <http://www.icj-cij.org/iccjwww/basicdocuments/basictext/basicchart.htm>.

¹⁵ A/RES/60/1, Resolution adopted by the General Assembly, 2005 World Summit Outcome, 24. October 2005, para. 138 and 139, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement>

¹⁶ S/RES/1674(2006), Resolution adopted by the Security Council at its 5430th meeting, on 28. April 2006, Protection of civilians in armed conflict, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf?OpenElement>

¹⁷ Због тога што се влада Судана флагрантно оглушила на своју одговорност да заштити становништво Дарфура, а ради њихове заштите од геноцида и масовних кршења људских права, Савет безбедности УН је 31. августа 2006. године одобрио Резолуцију 1706 на основу које је одлучено да се 17 300 припадника мировне мисије УН упуте у Дарфур. Иако је то наишло на противљење Картума који је спречио њихово распоређивање, та резолуција је садржавала позивање на параграфе 138 and 139 који се односе на *R2P* из Завршног документа Самита УН и Резолуције 1674. Видети: S/RES/1706(2006), Resolution adopted by the Security Council at its 5519th meeting, on 31 August 2006, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/484/64/PDF/N0648464.pdf?OpenElement>

не, која се односила на мировну мисију за Дарфур, још једном је препознат значај *R2P* и изнова потврђена одређеност за поштовање начела на којима се заснива овај приступ. Наведене резолуције садрже прва званична позивања Савета безбедности УН на норму *R2P*.

Поред тога, неколико држава, међу којима су Сједињене Америчке Државе, Норвешка, Велика Британија, Француска и Немачка, исказало је своју одређеност за подршку приступу *R2P* експлицитним позивањем на ову норму у садржају својих стратегијских и политичких докумената (табела 1).

Табела 1 – Стратегијска документа у којима се потврђује одређеност за примену *R2P*

Држава	Датум	Наслов документа	Наслов оригинала и Интернет адреса
Немачка	10/2006	Бела књига немачке безбедносне политике и будућност Бундесвера	White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr http://www.london.diplo.de/contentblob/1549492/Daten/78110/German_security_defence_DownloadDatei.pdf
Француска	06/2008	Француска бела књига одбране и националне безбедности	The French White Paper on Defence and National Security http://www.koziej.pl/files/France_White_Paper_English2008.pdf
		Француска и Европа у светској политици	France and Europe in World Politics - La France et l'Europe dans le monde http://responsibilitytoprotect.org/2LIVREBLANC_DEF(1).pdf
Велика Британија	03/2008	Стратегија националне безбедности	National Security Strategy of the United Kingdom http://www.official-documents.gov.uk/document/cm72/7291/7291.pdf
Норвешка	09/2008	Хуманитарна политика Норвешке	Norway's Humanitarian Policy http://www.regjeringen.no/pages/2243145/PDFS/STM200820090040000EN_PDFS.pdf
	02/2009	Клима, сукоб и капитал - Прилагођавање норвешке политике развоја променама	Climate, Conflict and Capital - Norwegian Development Policy Adapting to Change http://www.regjeringen.no/pages/2171591/PDFS/STM200820090013000EN_PDFS.pdf
САД	05/2010	Стратегија националне безбедности	National Security Strategy http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

У том контексту је, такође, важно истаћи и да је 2004. године на Међународном форуму о геноциду одржаном у Стокхолму,¹⁸ тадашњи генерални секретар УН Кофи Анан предложио да се успостави функција специјалног саветника за превенцију геноцида (*Special Adviser for the Prevention of Genocide – SAPG*), који би имао подршку високог комесара за људска права (*High Commissioner for Human Rights*), а који би подносио извештаје директно Савету безбедности УН. У јулу 2004. године генерални секретар је одлучио да именује Хуана Мендеза (*Juan Mendez*), аргентинског правника за област људских права и извршног директора Међународног центра за транзициону правду (*International Center for Transitional Justice*) на то место.¹⁹ Специјални саветник за превенцију геноцида је, на основу Резолуције 1366 Савета безбедности УН од 30. августа 2001. године,²⁰ задужен да прикупља постојеће информације, посебно из система УН, делује као механизам раног упозорења и израђује препоруке за Савет безбедности, које се достављају преко Генералног секретара. Генерални секретар Бан Ки-Мун је, за свог специјалног саветника за превенцију геноцида, 29. маја 2007. године, поставио Френсиса Денга (*Francis Deng*).²¹

Крајем августа 2007. године генерални секретар Бан Ки-Мун предложио је председнику Савета безбедности УН увођење специјалног саветника за одговорност за заштиту (*Special Adviser on the Responsibility to Protect*). Успостављање те функције прихватио је Савет безбедности УН 11. децембра 2007. године, али са скраћеним радним временом и то на нивоу помоћника секретара. У фебруару 2008. године портпарол генералног секретара објавио је да је Бан Ки-Мун именовао др Едварда Лака (*Dr. Edward Luck*) за свог специјалног саветника²² који ће се бавити питањима *R2P* у складу са садржајем параграфа 138 и 139 Завршног документа Савета безбедности са Светског самита УН 2005. године. Његова примарна улога је концептуални развој ове норме и изградња консензуса у вези са тим, као и пружање помоћи Генералној скупштини како би наставила са разматрањем тог питања. Обављајући своје функције, специјални саветник за *R2P* блиско сарађује са Уредом Специјалног представника за превенцију геноцида.

С обзиром на то да је у Завршном документу Самита УН из 2005. године наглашено да ће Генерална скупштина наставити да разматра *R2P*, генерални секретар УН Бан Ки-Мун је 12. јануара 2009. године објавио први свеобухватан извештај под насловом „Имплементација одговорности за заштиту“,²³ који су државе чланице УН, али и организације цивилног друштва дуго очекивале. Овај извештај даје појашњења о томе на који начин треба разумети *R2P* и наводи мере и актере укључене у операционализацију те норме.

¹⁸ Stockholm International Forum on Genocide: Threats and Responsibilities.

¹⁹ S/2004/567, Letter dated 12 July 2004 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, http://un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2004/567

²⁰ S/RES/1366 (2001), Resolution 1366 (2001), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/524/48/PDF/N0152448.pdf?OpenElement>

²¹ <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/advisers.shtml>

²² <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/edwardluck.shtml>

²³ A/63/677, Implementing the Responsibility to Protect, Report of the Secretary-General, [http://responsibilitytoprotect/SGRtoPEng%20\(4\).pdf](http://responsibilitytoprotect/SGRtoPEng%20(4).pdf)

У њему су параграфи 138–139 са Светског самита преточени у приступ који укључује три стуба:

- 1) одговорност државе за заштиту,
- 2) међународну помоћ и изградњу капацитета, и
- 3) правовремен и одлучан одговор ради превенције и заустављања геноцида, етничког чишћења, ратних злочина и злочина против човечности.

Настављајући са разматрањем тог питања, прва дебата Генералне скупштине УН о *R2P* започела је 23. јула 2009. године и трајала је два дана. Представници деvedесет две државе чланице (и две у својству посматрача) који су говорили о овој норми исказали су велики интерес за њу и спремност да подрже имплементацију опредељења из 2005. године, ради спречавања и заустављања геноцида, ратних злочина, злочина против човечности и етничког чишћења.

Владе су показале да су озбиљно размотриле препоруке из јануарског извештаја генералног секретара, шаљући јасну поруку да је превенција масовних злочина морална обавеза и политичко опредељење УН. При томе, покренут је одређен број важних питања која су се односила на улогу Генералне скупштине, Савета безбедности, одељења УН, регионалних тела и влада држава. Многи који су активно учествовали у дебати препознали су значајну улогу цивилног друштва у превенцији и реаговању на таква груба нарушавања људских права.

Ова дебата довела је до усвајања прве резолуције о *R2P*, Резолуције 308,²⁴ коју је Генерална скупштина УН усвојила 14. септембра 2009. године, након што ју је образложила делегација Гватемале, а коју је заједнички поднело 67 држава чланица. Генерална скупштина узела је у обзир извештај генералног секретара и дебату у Генералној скупштини и одлучила да настави са разматрањем *R2P*.

Исте године, 11. новембра, Савет безбедности УН је на својој осмој отвореној дебати на тему заштите цивила (Protection of Civilians – ПОС) поново потврдио своје опредељење за превенцију виктимизације цивила у оружаном сукобу и за окончање насиља над цивилима свуда у свету, у Резолуцији 1894.²⁵ То је друга резолуција коју је донео Савет безбедности УН у оквирима те агенде. У њој се истиче да државе имају примарну одговорност да заштите своје становништво и изнова потврђују одредбе које се односе на *R2P*, садржане у параграфима 138–139 Завршног документа са Светског самита УН из 2005. године.

Више од 20 држава поменуло је *R2P* у својим изјавама, признајући да суверенитет подразумева одговорност за заштиту становништва од масовних страдања, као и да је одговорност међународне заједнице да помогне националним владама у испуњавању њихових обавеза у погледу заштите становништва. Неколико држава чланица, углавном из Европе, такође су поздравиле дебату Генералне скупштине из јула 2009. године о имплементацији *R2P*, као и резолуцију о *R2P* која је затим уследила.

Генерална скупштина је 9. августа 2010. године одржала свој други састанак фокусиран на *R2P*. У неформалном интерактивном дијалогу учествовале су 42 државе

²⁴ A/RES/63/308, Resolution adopted by the General Assembly: The Responsibility to Protect, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/513/38/PDF/N0951338.pdf?OpenElement>

²⁵ A/RES/1894 (2009) Resolution 1894 (2009) Adopted by the Security Council at its 6216th meeting, on 11 November 2009, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/602/45/PDF/N0960245.pdf?OpenElement>

чланице, два представника регионалних организација и два представника цивилног друштва. Том приликом отворена су бројна конструктивна питања о томе како систем УН може на најбољи начин да прикупи и анализира информације, развије политичке опције и преточи их у рано ангажовање. Већина држава је још једном потврдила своју подршку норми *R2P* и поздравила извештај генералног секретара о Раном упозорењу, процени и одговорности за заштиту.²⁶ Поред тога, државе чланице су се заложиле за наставак разматрања *R2P* у оквиру Генералне скупштине УН.

Након усвајања Резолуције 1970 Савета безбедности УН, која се први пут позвала на либијску одговорност за заштиту цивилног становништва, а којом су наметнуте финансијске санкције и ембарго на наоружање, усвојена је и Резолуција 1973 која предвиђа увођење зоне забране лета и „свих неопходних мера за заштиту цивила и области насељених цивилним становништвом од претње или напада а искључујући стране окупационе снаге у било ком облику“.²⁷ Резолуција је осудила владу Либије због неуспеха у погледу поштовања међународног права, као и што је дозволила масовна кршења људских права и нападе који могу достићи размере злочина против човечности.

Пет држава чланица, Кина, Русија, Бразил, Индија и Немачка биле су уздржане, омогућавајући доношење Резолуције 1973 СБ УН без вета. Чињеница да је усвајање зоне забране лета 17. марта 2011. године, било први пут да је Савет безбедности УН одобрио војни одговор за заштиту становништва без пристанка државе на коју се то односи, условљена је, вероватно, утицајем који су испољиле регионалне организације које су подржале увођење снажнијих мера, првенствено Афричка унија, Арапска лига и Савет за сарадњу држава Персијског залива (*Gulf Cooperation Council*).

У вези са применом норме *R2P*, а реагујући на ескалацију насиља против становништва Обале Слоноваче, након одржаних избора у тој земљи, Савет безбедности УН је 30. марта 2011. године усвојио Резолуцију 1975 којом се осуђују значајне повреде људских права које су починиле присталице и Гбагбе (*Gbagbo*) и председника Уатаре (*Ouattara*) и у којој се наводи следеће: „напади на цивилно становништво који се тренутно одигравају у Обали Слоноваче могли би попримити размере злочина против човечности“.²⁸ У резолуцији се наводи „примарна одговорност сваке државе да заштити цивиле“, захтева тренутна предаја власти Уатаре, и поново потврђује мандат операције УН у Обали Слоноваче (*UNOCI*) да „употреби сва неопходна средства за заштиту живота и имовине“. Сходно Резолуцији 1975 СБ УН која је у вези с тим усвојена, одређене су циљане санкције против Гбагбе и његових блиских присталица, а истовремено се потврђује мандат УН у Обали Слоноваче за заштиту цивила и употребу свих неопходних средстава за њихову заштиту, уз спречавање употребе тешког наоружања. Ради заштите становништва Обале Слоноваче од даљих страдања отпочела је војна операција 4. априла 2011. године, а Гбагбо се одржао на власти до 11. априла када су га ухапсиле Уатарине снаге, након вишедневних борби са снагама *UNOCI* и француском војском.

²⁶ A/64/868, Early Warning, Assessment and the Responsibility to Protect, Report of the Secretary-General, [www.responsibilitytoprotect.org/N1045020\(1\).pdf](http://www.responsibilitytoprotect.org/N1045020(1).pdf)

²⁷ S/RES/1973 (2011), Resolution 1973 (2011), S/RES/1973(2011), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11268/39PDF/N1126839.pdf?OpenElement>

²⁸ S/RES/1975 (2011), Resolution 1975 (2011), S/RES/1975(2011), [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1975\(2011\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1975(2011))

У том контексту, случај Либије је једна од кризних ситуација у вези са којом је норма *R2P* наведена прво у званичној изјави за штампу Савета безбедности²⁹ о ситуацији у Либији, а затим и у тексту Резолуције 1973 Савета безбедности УН,³⁰ у којој је поновљено да је одговорност либијских власти да заштите становништво Либије, осуђено обимно и систематско кршење људских права, захтевана хитна обустава ватре и потпуно окончање насиља и свих напада и злоупотреба цивила.

Истовремено, затражено је да власти Либије испуне своје обавезе у погледу поштовања међународног права, укључујући међународно хуманитарно право, поштовање људских права и права избеглица, као и да предузму све мере да заштите цивиле, задовоље њихове основне потребе, као и да обезбеде брзо и неометано достављање хуманитарне помоћи. Резолуцијом је уведена зона забране лета изнад Либије, ембарго на испоруку оружја и замрзнута финансијска средства у иностранству.

Међутим, чињеница је да ова резолуција, на извесан начин, представља историјски чин, не само када је реч о улози УН, већ и савременог развоја међународног права. Међународна војна интервенција, која је затим уследила да би се заштитило цивилно становништво, и такође изазвала велики број цивилних жртава у тој земљи, упркос томе што је требало да усвојене мере ублаже, а не да погоршавају већ тешку ситуацију у којој се налази народ Либије, отворила је бројне расправе о стварним циљевима држава учесница у војној интервенцији, као и о сврсисходности таквог реаговања.

Условљеност примене *R2P*

Јасно је да примарна одговорност за спречавање геноцида и масовних злочина лежи на сувереним владама, али та одговорност прелази на ширу међународну заједницу када суверене владе саме почине геноцид или масовне злочине или када се покажу неспособним или невољним да предузму неопходне акције ради спречавања или одговора на такве злочине у оквиру својих државних граница.

Схватање суверенитета као одговорности, на начин како се то све више прихвата у пракси савремених држава, има вишеструки значај. То, пре свега, подразумева да су државне власти одговорне за спровођење функције заштите безбедности и живота својих грађана, као и за унапређење њихове добробити, а затим и да су националне политичке власти, унутар државе, одговорне својим грађанима, али истовремено и међународној заједници преко УН.

На схватање суверенитета на тај начин значајно се рефлектује све већи утицај међународних норми које се односе на заштиту људских права, као и међународни дискурс концепта људске безбедности. Од потписивања Повеље УН 1945. године проширено је значење и обим безбедности, а значај унапређења постигнутих у међународној заједници последњих деценија у успостављању нових стандарда понашања и средстава за њихово спровођење је несумњив. Међутим, за ефикасан надзор над заштитом

²⁹ SC/10180, AFR/2120, Security Council press statement on Libya, 22 February 2011, UN Department for Public Information, www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10180.doc.htm

³⁰ S/RES/1973(2011), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11268/39PDF/N1126839.pdf?OpenElement>

људских права кључни су, као што је то увек и био случај, национално право и пракса. Владавина права је, пре свега, ствар правосудних система суверених држава, уз услов да они буду независни, професионални и да располажу адекватним средствима.

У том контексту, фокус *R2P* није на „праву на интервенцију“, већ на „одговорности за заштиту“. Пре свега, *R2P* подразумева процену одређеног проблема са аспекта оних који траже помоћ или им је потребна подршка, а не са аспекта оних који разматрају опцију војне интервенције. Стога је и терминологија фокусирана на обавезу да се становништво заштити од масовног убијања и других злочина, а норма *R2P* је нека врста моста између међународне интервенције и државног суверенитета.

Кључни принципи приступа *R2P*, који уједно одражавају и његову основну намеру да обавезе државе да обезбеде својим грађанима миран и безбедан живот и заштите их од кршења основних људских права, јер би, у супротном, међународна заједница могла да преузме на себе одговорност да их заштити, следећи су:

1. Државни суверенитет подразумева одговорност. Примарна одговорност за заштиту становништва лежи на држави.

2. Када је становништво угрожено због унутрашњих сукоба, побуне, репресије или колапса државе и када та држава није вољна или није у стању да заустави или отклони такво стање, начело неинтервенције препушта место међународној одговорности за заштиту.

У таквим ситуацијама, обавеза реаговања обухвата три фазе: одговорност за превенцију, затим одговорност за реаговање, односно за предузимање одређених мера као што су увођење санкција и међународна судска процесуирања, и у крајњем случају и војну интервенцију и, коначно, одговорност за поновну изградњу у периоду након војне интервенције у виду пружања пуне помоћи у опоравку, реконструкцији и помирењу.

Превенција је несумњиво најзначајнија димензија *R2P*. Пре него што се предузме интервенција неопходно је предузети све расположиве превентивне мере. Одговорност и за превенцију и за реаговање треба увек сукцесивно да укључује мере принуде, што значи да се прво примењују оне мере које су мање принудне, да би се, тек када се потврди да оне не дају задовољавајуће резултате, прешло на примену мера веће принуде.

Војна интервенција је оправдана једино уколико се нанесе озбиљна и непоправљива штета по људска бића или је очигледно да ће таква штета ускоро настати у виду великих губитака људских живота, са постојањем геноцидне намере или без ње, губитака који су резултат намерног поступања државе или занемаривања или неспособности државе да га спречи, затим масовног етничког чишћења, било да је изазвано убиствима, присилним истеривањем, терором или силовањем.³¹

Војна интервенција је у оквиру приступа *R2P* вишеструко условљена:

1. *Права намера*. Примарна сврха одређене интервенције, без обзира на друге мотиве које могу да имају државе које у њој учествују, мора бити да заустави или спречи људску патњу. Праву намеру је лакше осигурати мултилатералним операцијама и са јасном подршком из региона и од стране жртава сукоба.

³¹ Дулић, Д., *Мировне и хуманитарне операције*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 261–262.

2. *Крајња опција*. Војна интервенција може бити оправдана једино када су исцрпљене све невојне опције за превенцију или мирно решење кризе и када је извесно да друге мере не би биле успешне.

3. *Сразмерна средства*. Обим, трајање и интензитет планиране војне интервенције треба да буду сведени на најмању могућу меру којом се обезбеђује реализација дефинисаног циља – заштита људи. Ефекат на политички систем земље која је циљ треба да буде ограничен искључиво на оно што је неопходно да би се испунила сврха интервенције.

4. *Реални изгледи*. Мора постојати велика шанса да ће интервенција бити успешна, односно да последице интервенције вероватно неће бити горе од оних које би се догодиле у случају неинтервенисања.

Посебна вредност извештаја Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет из 2001. године свакако је истицање кључне улоге Уједињених нација као гаранта мира у свету. Легитимност интервенције, у оквиру приступа *R2P*, постиже се добијањем одобрења од СБ УН за спровођење такве акције ради заштите људи.

Одобрење од СБ УН у свим случајевима треба да буде тражено пре извођења војне интервенције. Потребно је да стране које се залажу за предузимање интервенције званично затраже одобрење, да Савет безбедности УН то чини на сопствену иницијативу или да генерални секретар покрене то питање сходно члану 99. Повеље УН.

Ипак, и поред евидентног настојања међународне заједнице да се институционално уреди и унапреди пракса у погледу извођења војних интервенција из хуманитарних разлога, с обзиром на то да су услови наведени за њихово предузимање недовољно јасно дефинисани, као и да не постоје прецизни индикатори који би указали и потврдили да су одређени услови испуњени, то оставља доста отвореног простора за различита тумачења, процене и контрааргументације.

Одговорност за превенцију

У извештају Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет из 2001. године наведено је да за ефикасну превенцију сукоба и других извора људске патње у вези са којима се примењује норма *R2P*, морају бити задовољена три основна услова:

- мора постојати сазнање о осетљивости ситуације и ризицима који су с тим повезани – тзв. „рано упозорење“,
- мора постојати разумевање расположивих политичких мера којима се може утицати на ситуацију – тзв. „превентивне мере“,
- мора постојати воља да се те мере примене – питање „политичке воље“.

У контексту *R2P*, унапређење превенције сукоба на свим нивоима – концептуалном, стратегијском и оперативном – хитно је и суштинско питање, а при томе кључни циљ представља охрабривање озбиљних и одрживих напора у вези са решавањем узрока проблема који доводе становништво у ризик, као и ефикаснија употреба директних превентивних мера.

Савет безбедности УН, тело које има примарну одговорност за одржавање међународног мира и безбедности, наглашава значај отклањања узрока сукоба и потребу развоја дугорочних ефикасних превентивних стратегија. Такво опредељење је чврсто утемељено на члану 55 Повеље УН, где се експлицитно наводи да уна-

пређење решавања међународних економских, социјалних, здравствених и сродних проблема, међународна културна и образовна сарадња, као и универзално поштовање људских права чине основу за „стварање услова за стабилност и благостање који су неопходни за мирне и пријатељске односе међу народима“.³²

На тај начин, Повеља обезбеђује темељ за свеобухватан и дугорочан приступ превенцији сукоба, заснован на проширеном концепту мира и безбедности.

Парадокс одговорности за заштиту

За оне који су се залагали за примену норме *R2P*, њено усвајање на Светском самиту 2005. године од стране Генералне скупштине УН представљало је суштинску преломну тачку и означило „заиста велики корак напред у смислу формалног прихватања *R2P*“.³³

Истовремено, међутим, наведени самит може се посматрати и као догађај који је означио трансформацију *R2P* од концепта (идеје) до начела (фундаменталне истине) заснованог на заједничком разумевању и довољном консензусу, што је довело до тога да право на интервенцију не буде више подређено и условљено једним од кључних међународних начела – правом на суверенитет.³⁴

Али, на самиту је постигнуто много мање него што се очекивало. Главни заступници увођења ове норме изразили су своје дубоко разочарање постигнутим, а многи од њих су наводили потребу да се закључци самита „поново потврде“ и „операционализују“.³⁵

Евидентно је, ипак, да и након прихватања од међународне заједнице, постоји одређени парадокс у вези са овом нормом, односно јаз између аргумената о значају примене *R2P*, али и непостојања јасне одређености о томе шта *R2P* заправо значи и када се и недвосмислено под којим условима примењује. У том контексту извештај Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет (*IC/ISS*) треба посматрати само као препознавање постојања дубоких проблема у погледу постизања консензуса о концепту тзв. хуманитарне интервенције, уместо као решење за тај проблем.

У вези са тим, наведени извештај о *R2P*, разматран у ширем међународном контексту, наводи на размишљање о томе да ли је, између осталог, у питању настојање да тзв. хуманитарне војне интервенције на територијама суверених држава добију правни легитимитет, односно да се политичка одговорност за такво деловање наметне читавој међународној заједници кроз Уједињене нације, уместо да је преузму водеће западне државе, као што је то био чест случај у досадашњој пракси војног интервенисања у међународним односима. Поред тога, сада је одговорност подељена и на тај начин да подразумева и подршку из региона³⁶ и од жртава сукоба.

³² Charter of the United Nations, Article 55, <http://www.icj-cij.org/icjwww/basicdocuments/basictext/basicunchart.htm>.

³³ Evans, Gareth, *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Ones and for All*, Washington D. C. Brookings Institution, 2008, p.44.

³⁴ Bellamy, Alex, *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, London, Polity, 2009, p.6.

³⁵ Исто, стр. 91–3.

³⁶ У свом говору, одржаном 30. септембра 2011. године у Бриселу, генерални секретар НАТО Расмуссен посебно је истакао чињеницу да је НАТО за операцију у Либији имао „јасан мандат УН и подршку из региона“, Видети: *Towards NATO's Chicago Summit, Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the European Policy Centre, Brussels*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_78600.htm

Оно што би такође могло да буде индикативно, када су у питању САД и њихова улога у учешћу у војним интервенцијама у свету, јесте чињеница да је наведени извештај Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет објављен непосредно након 11. септембра. 2001. године. Међутим, имајући у виду да је у то време фокус међународне политике и академске јавности био усмерен на друга питања, овај извештај није одмах наишао на адекватан одјек. По наводима неких аутора, Ирачки рат био је веома повезан са нормом *R2P*, те је разлог за непостојање воље у том тренутку за расправу о тзв. хуманитарним интервенцијама била управо тада започета инвазија на Ирак коју су предводиле Сједињене Државе.³⁷

Такође, решење за најочигледнији дотадашњи проблем непостојања утемељења у међународном праву за претходно извршене западне војне интервенције рефлектује се у помаку који је учињен аргументима да је реч о читавом низу одговорности за спречавање, реаговање и поновну изградњу.

Очигледно је, исто тако, да је извештај Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет фокус проблема померио са „оних који интервенишу“ на „објекте интервенције“ – угрожену цивилну популацију услед неадекватног реаговања њихове владе. Развој концепта људске безбедности неспорно је допринео промени угла гледања на међународне интервенције, а заштита људских права, као основно и универзално начело, као и ширење демократских вредности, свакако представљају, посебно са моралног аспекта, добар изговор под којим се у савременом свету све чешће војно интервенише.

Међутим, до сада нема чврстих доказа којима би било поткрепљено да је то заиста и постигнуто, односно да су испуњени сви неопходни услови наведени у разрази *R2P* у погледу: *праве намере* да се заустави или спречи људска патња; *крајње опције* да је извесно да, сем војних, друге мере не би биле успешне; *сразмерних средстава* у погледу обима, трајања и интензитета војне интервенције и *реалних изгледа* да последице интервенције неће бити горе од оних које би се догодиле у случају да војна интервенција није извршена.

На примеру Либије, на основу сагледавања иницирања и тока међународне војне интервенције, тешко да се могу наћи ваљани и довољни аргументи на основу којих се може донети закључак да је макар један од наведених услова у потпуности испуњен. Томе неспорно доприноси очигледно непостојање јасних критеријума за оцену испуњености наведених услова, што последично доводи до могућности сасвим флексибилног приступа у тумачењу, а у крајњем се може свести на мање или више објективну процену и исто такву аргументацију.

Оно што је више него јасно јесте да норми *R2P*, и са концептуалног и са институционалног аспекта, недостаје прецизна дефиниција. Стога, ни концептуално није могуће разматрати *R2P* у смислу превенције, без обзира на то колико се често позивали на тврдњу да је превенција најзначајнија димензија одговорности за заштиту. Превенција подразумева да је могуће предвидети која ситуација може довести до геноцида или сличног облика насиља. Међутим, да ли је могуће унапред проценити, са довољном дозом извесности, да нека ситуација потенцијално може изазвати масовне злочине над становништвом? Искуства из досадашње праксе,

³⁷ Bellamy, Alex, *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, London, Polity, 2009, p. 70.

без обзира на коришћене методе, моделе, индикаторе и прикупљене податке, говоре да је то веома захтеван и у највећем броју случајева неуспешан подухват,³⁸ мада постоје и позитивни примери који се могу навести.³⁹

Исто тако, како проценити да у тој хипотетичкој ситуацији влада дотичне државе неће бити у стању или неће бити вољна да предузме адекватне мере за њено решавање и на тај начин омогућити, за почетак, превентивно деловање у оквиру *R2P*. Проблематично је и изједначавање наведене две ситуације. Наиме, не може се на исти начин посматрати случај када влада одбија да реагује и ситуација када она то жели, али из одређених, можда и оправданих разлога, у одређеном тренутку није у стању да адекватно реагује.

Поред тога, емпиријски је немогуће мерити ефекте превентивног деловања, јер се његова успешност не може мерити оним што се није ни догодило. Ипак, због свега тога, у наредном периоду неодложно је установити, разрадити и усвојити листу детаљних критеријума и индикатора за евентуалну будућу примену норме *R2P*.

Селективна примена *R2P*

Кризе које се догађају не само на тлу Либије, већ и у једном броју држава на Блиском истоку и у Северној Африци, а које такође имају за последицу велики број жртава међу цивилним становништвом, посебно када је реч о Сирији, отворила су питање селективне примене приступа *R2P*. У том контексту поставља се питање зашто је међународна заједница овај приступ применила искључиво у случају Либије, а не и у другим сличним случајевима. Могућа оправдања траже се у чињеници да је ситуација у Либији јединствен случај и да постоје докази да је Гадафи починио злочине против човечности, и чак преко медија објавио своју намеру да настави да их чини против сопственог народа. Неселективна и широкозаступљена примена силе коју је спроводила Гадафијева влада против дела становништва Либије претворила је ову ситуацију у ону где кршење људских права представља злочин против човечности, један од злочина које обухвата *R2P* приступ и који захтева да заштита цивила од масовних злочина мора да буде приоритет за све заинтересоване стране, па тако и за УН. Таква је ситуација у формално-правном смислу. Међутим, сукоб је евидентно ушао у зону грађанског рата где постоје две сукобљене стране које уживају подршку дела међународне заједнице.

Истовремено, на дневни ред центара одлучивања у међународној заједници озбиљно су постављена и питања даље реализације неких глобалних циљева, попут начина деловања у процесима демократизације, остваривања људских права и слобода, права на специфичности мимо „глобалних стандарда“ дефинисаних на темељу једног погледа на свет.

³⁸ Akhavan Payam, Preventing Genocide: Measuring Success by What Does Not Happen, Springer 2011, Criminal Law Forum (2011) 22:1–33, стр. 10

³⁹ Примери добре праксе који илуструју превенцију геноцида: (1) превентивно распоређивање припадника мировне мисије УН у Македонији 1993. год.; (2) притисци ради заустављања подстрекавања етничке мржње и насиља у Обали Слоноваче 2004. год. и (3) превентивна дипломатија у Бурундију од 2002. год. до данас. Ови релативно успешни случајеви представљају конкретне примере о томе како се правовременим и фокусираним деловањем може, и поред скромног ангажовања, спречити да ограничени сукоб прерасте у ситуацију у којој се догађају масовни злочини. Видети: исто, стр. 23.

Таласом немира, ратова и сукоба отворена је и озбиљна дилема о томе како ускладити моделовање власти и режима у земљама у којима треба бранити значајне геостратешке интересе са исказаном намером народа тих земаља, мада не и до краја реализованом – да власт бирају сами.

Питање је и колико је реално веровање да ће темељни геостратешки интереси светских центара моћи, на чијој се одбрани заснивала читава архитектура блискоисточних односа и арапских режима минулих деценија, бити драстично редефинисани због актуелних дешавања. Оно што је већ видљиво јесте да ће се промене дешавати и у стратешкој, политичкој, институционалној и економској сфери, у начину владања и успостављању стандарда демократије, људских права и слобода. У питању је процес који ће бити дуготрајан, а који ће, поред осталог, директно зависити и од глобалних збијања у свету, попут оних изазова везаних за демографију, храну, енергију, итд.

У коначном, може се рећи да су криза и грађански рат у Либији, али и међународна војна интервенција, изазвали унутрашњу и регионалну хуманитарну кризу која има шире безбедносне импликације.

Закључак

Неспорно је да одговорност за заштиту људских права на територијама суверених држава припада владама тих држава, што увођење норме *R2P* додатно наглашава. Међутим, за УН, и за норму *R2P* каква данас постоји, централни аспект овог питања не треба да буде реаговање, а поготово не у виду војне интервенције, већ суштину и решење читавог низа проблема, почевши од развоја држава до превенције сукоба, треба да чини континуитет међународних напора за спровођење ефикасног надзора над праксом тзв. доброг управљања, као и безрезервна и солидарна подршка кроз мере за смањење социјалних, политичких и економских проблема и институционалну, административну и техничку помоћ владама у реализацији реформи.

При томе, кључна улога за координацију сарадње држава са међународним финансијским институцијама, регионалним организацијама и асоцијацијама у функцији превенције уочених недостатака у управљању, као и постконфликтној реконструкцији, свакако припада УН. За то, чини се, у овом моменту не постоји недостатак политичке воље, већ политичког разумевања.

Литература

1. *A more secure world: Our shared responsibility*, Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, www.un.org/secureworld/report2.pdf
2. A/64/868, *Early Warning, Assessment and the Responsibility to Protect*, Report of the Secretary-General, [www.responsibilitytoprotect.org/N1045020\(1\).pdf](http://www.responsibilitytoprotect.org/N1045020(1).pdf)
3. A/RES/1894 (2009) Resolution 1894 Adopted by the Security Council at its 6216th meeting, on 11 November 2009, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/602/45/PDF/N0960245.pdf?OpenElement>
4. A/RES/63/308, Resolution adopted by the General Assembly: The Responsibility to Protect, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/513/38/PDF/N0951338.pdf?OpenElement>

5. Akhavan P.: *Preventing Genocide: Measuring Success by What Does Not Happen*, Springer 2011, Criminal Law Forum (2011) 22:1–33
6. Bellamy, A.: *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, London, Polity, 2009
7. Charter of the United Nations, [http://www.icj-cij.org/icjwww/basicdocuments/basictext/basicunchart, htm](http://www.icj-cij.org/icjwww/basicdocuments/basictext/basicunchart.htm).
8. Evans, G.: *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Ones and for All*, Washington D. C. Brookings Institution, 2008
9. Hande S. O.: *Repertoires of Oppression: Manipulating Nationalistic Sentiments in Dangers of Diminishing State Capacity*, Department of Political Science, Binghamton University, Draft Paper prepared for „Nationalism and Human Rights» Conference by The Human Rights Research Committee of the International Political Science Association (IPSA) and Bilgi University Human Rights law research center, June 27–29, 2008, Istanbul.
10. Hodge, C. C.: Casual war: NATO's intervention in Kosovo, *Ethics and International Affairs*, vol. 14 (2000)
11. ICISS, *The Responsibility to Protect – Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottawa, IDRC, 2001, [www.iciss.ca/pdf/Commission Report. pdf](http://www.iciss.ca/pdf/CommissionReport.pdf)
12. Rughashyankiko N.: *UN Special Rapporteur, Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, UN Doc E/CN.4/Sub.2/416, (4 July 1978)
13. S/RES/1674(2006), Resolution adopted by the Security Council at its 5430th meeting, on 28 April 2006, Protection of civilians in armed conflict, [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf? OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf?OpenElement)
14. S/RES/1706(2006), Resolution adopted by the Security Council at its 5519th meeting, on 31 August 2006, [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/484/64/PDF/N0648464.pdf? OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/484/64/PDF/N0648464.pdf?OpenElement)
15. S/RES/1973(2011), [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11268/39PDF/N1126839.pdf? OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11268/39PDF/N1126839.pdf?OpenElement)
16. SC/10180, AFR/2120, Security Council press statement on Libya, 22 February 2011, UN Department for Public Information, [www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10180.doc. htm](http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10180.doc.htm)
17. *The Responsibility to Protect: A Primer*, Global Center for Responsibility to Protect, Ralph Bunche Institute for International Studies, The CUNY Graduate Center, [www.GlobalCentreR2P. org](http://www.GlobalCentreR2P.org)
18. Towards NATO's Chicago Summit, Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the European Policy Centre, Brussels, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_78600.htm
19. A/63/677, Implementing the Responsibility to Protect, Report of the Secretary-General, [http://responsibilitytoprotect/SGRtoPEng%20\(4\).pdf](http://responsibilitytoprotect/SGRtoPEng%20(4).pdf)
20. A/RES/60/1, Resolution adopted by the General Assembly, 2005 World Summit Outcome, 24. October 2005, [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf? OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement)
21. Дулић, Д.: *Мировне и хуманитарне операције*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2008

МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ПРАВОСУЂЕ – између права, правде, помирења и права жртава –

Драган Јовашевић*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

Међународна заједница је предвиђала, од најстаријих времена па све до данашњих дана, различите облике сарадње у циљу кривичног прогона и кажњавања учинилаца најтежих међународних кривичних дела, којима се на најтежи, најгрубљи начин крше правила међународног права и повређују или угрожавању човечност и друга добра заштићена међународним системом правних прописа. Међу тим облицима сарадње најзначајнији је онај вид који се састоји од установљавања и деловања међународних кривичних судова, који у интересу правде, у име цивилизованог дела човечанства или просвећених народа воде кривични поступак и изричу казне и друге кривичне санкције учиниоцима међународних кривичних дела. Постоји више врста међународних судских органа, различите правне природе и трајања, о чијим карактеристикама, улози и организацији говори овај рад са теоријског и практичног аспекта.

Кључне речи: *међународно право, злочини, суд, одговорност, казна.*

Појам међународног кривичног суда

Међународна заједница је предвиђала, од најстаријих времена па све до данашњих дана, различите облике помоћи и сарадње у циљу кривичног прогона и кажњавања учинилаца најтежих међународних кривичних дела, којима се на најтежи, најгрубљи начин крше правила међународног права и повређују или угрожавању човечност и друга добра заштићена међународним системом правних прописа.¹ Међу тим облицима помоћи најзначајнији је онај вид који се састоји од установљавања и деловања међународних кривичних судова, који у интересу правде, у име цивилизованог дела човечанства или просвећених народа, воде кривични поступак и изричу казне и друге кривичне санкције учиниоцима међународних кривичних дела.²

* Проф. др Драган Јовашевић редовни је професор Правног факултета Универзитета у Нишу.

¹ В. Ђурђић, Д. Јовашевић: *Међународно кривично право*, Београд, 2003, стр. 31–36.

² Б. Јанковић: „Оснивање међународног кривичног суда“, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву*, Сарајево, 1957, стр. 55–59.

Да би се неки судски орган могао окарактерисати као међународни кривични суд,³ потребно је да буду испуњени одређени услови.⁴

1) Посебан начин стварања суда. Да би такав суд имао карактер „међународног“ суда, он мора бити конституисан на темељу међународног права, односно на темељу правних правила којима се уређују субјекти признати у међународној заједници. Ти судови могу бити формиран и уговором између појединих држава (најчешће држава победница после завршених ратова, као што су били, на пример Нирнбершки и Токијски суд) или одлуком међународног органа (нпр. Савета безбедности, у случају Хашког трибунала или трибунала за Руанду).

2) Суд мора да примењује искључиво (или претежно) правила међународног права. То значи да за конституисање и деловање таквог суда постоје посебна међународним правом установљена правила. Таква правила не представљају израз суверенитета неке државе (па макар то била и најмоћнија држава света), нити израз одређеног правног система, већ правни систем међународне заједнице у целини.

3) Састав суда такође мора бити међународни. То значи да чланове суда чине лица разних држављанстава, која представљају међународну заједницу у целини, а не поједине државе из којих таква лица долазе.

4) Суд је надлежан за кривични прогон и кажњавање лица која се јављају као учиниоци међународних кривичних дела, дакле кривичних дела која су одређена као најтежи облици кршења међународног права, дела која су као таква предвиђена у релевантним међународним правним актима.

Појава међународног кривичног суда

Паралелно са покушајима да се хуманизује рат као крајње нехумано средство политике, јављале су се и идеје о оснивању судских органа⁵ са задатком да утврђују кривичну одговорност и кажњивост лица за извршене злочине у доба рата или у вези са ратним збивањима. Тако се још током стогодишњег рата (1337–1453. године) јавила идеја римског папе о оснивању кривичног суда који би био надлежан за суђење извршиоцима најтежих кривичних дела извршених у доба рата.⁶ Но историја је први пут забележила делатност оваквог суда у тринаестом, а потом у петнаестом веку. Тако је за време Шарла Анжујског, у Напуљу 1268. године, изречена смртна казна Конрадину фон Хохенстафену за кривично дело вођења незаконитог рата и за ратне злочине против цивилног становништва. Било је то време када се немачка царска династија борила да задржи позиције власти након што је папа Климент IV, 1265. године, то краљевство доделио династији Ањоу.

³ Према структуралним карактеристикама међународно кривично правосуђе или органи међународне кривичне судбености могу се поделити у три групе: 1) стални Међународни кривични суд, 2) *ad hoc* међународни војни судови, односно кривични трибунали и 3) хибридни, мешовити или интернационализовани судови.

⁴ М. Шкорић: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, Ријека, 2005, стр. 4–5.

⁵ М. Шкорић: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, оп. цит., стр. 13–38.

⁶ B. Ferenz: *An International Criminal Court: A step toward World Peace*, New York, 1980, pp. 223–229.

Такође после незапамћених злочина против цивилног становништва који су извршени у немачком граду Брајзаху 1474. године, на предлог Француске, Аустрије, швајцарских кантона и градова Горње Рајне, формиран је *ad hoc* кривични суд. Он је био састављен од 27 судија из савезних градова (који су у то време имали статус града-државе). Тај судски орган, после спроведеног кривичног поступка, донео је пресуду којом је изрекао смртну казну гувернеру немачког града војводи од Бургундије Петеру фон Хагенбаху, као одговорном лицу за извршене „злочине против природног права и гажења Божјих и људских закона“. Један од оснивача Међународног комитета Црвеног крста Гистав Мојније још 1882. године сачинио је Нацрт Конвенције о оснивању међународног правосудног тела погодног за спречавање и кажњавање кршења женевских конвенција. Дакле, овај предлог подразумевао је идеју о оснивању међународног кривичног суда који би био надлежан за кажњавање лица за повреде женевске конвенције из 1864. године. Међутим, то је још увек било време традиционалног схватања државног суверенитета, па ова идеја није уродила плодом.

Двадесети век доноси нове идеје о формирању међународног кривичног суда.⁷ Тако је још одредбама Версајског мировног уговора из 1919. године (у одредбама чл. 227. и 230) била предвиђена обавеза победничких сила да изведу пред суд и утврде кривичну одговорност немачких и аустроугарских политичких и војних руководицаца, на челу са немачким царом Вилхелмом II Хоенцолерном, за злочине извршене на бојном пољу и на окупираним територијама. Овим одредбама било је предвиђено и оснивање посебног суда који би водио кривични поступак. Тај суд требало је да сачињавају представници Велике Британије, Италије, Јапана, САД и Француске.⁸ Будући да је холандска влада одбила да изручи немачког цара овом суду, на судском процесу после Првог светског рата, који је одржан пред Врховним судом у Лајпцигу 3. фебруара 1920. године, од оптужених 45 лица за ратне злочине осуђено је само девет лица.

У току 1920. године основан је „Саветодавни комитет правника“, са задатком да изради план за стварање „сталног суда међународне правде који би био надлежан да суди за злочине који представљају кршење међународног јавног поретка или против општег међународног права“ које му уступе Скупштина или Савет Друштва народа. Но убрзо је Скупштина Друштва народа тај предлог одбила као „преурањен“ и питање оснивања међународног кривичног суда остављено је за касније.¹⁰ Следећи покушај да се оснује међународни кривични суд у међуратном периоду успео је 1934. године, после атентата на југословенског краља Александра Карађорђевића у Марсеју, када је под окриљем Друштва народа 1937. године донета Конвенција против тероризма којом је предвиђено оснивање овог суда. Али будући да ова конвенција никада није ступила на правну снагу, и та идеја остала је само мртво слово.

⁷ Z. D. Rascmany: „The Nationality of the offender and the jurisdiction of the international criminal court“, *The American Journal of International Law*, Washington, 3/2001, pp. 606–623.

⁸ Још 1919. године Комисија за утврђивање одговорности зачетника рата и њиховог кажњавања предложила је оснивање Високог трибунала, којег би сачињавале судије из многих држава (A. Cassese, *Међународно кривично право*, Београд, 2005. године, стр. 385–387).

⁹ М. Бартош: „Општи поглед на развој међународног ратног права од 1907. до 1957. године“, *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, број 2/1958, стр. 260–269.

¹⁰ И. Пржић: *Међународни кривични суд*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 5–6/1939, стр. 504–509.

Међународни војни судови

Незапамћени злочини које су извршили нацисти и фашисти широм света за време Другог светског рата довели су до организовања наднационалних судских органа, који су у спроведеном кривичном поступку изrekli пресуде највишим немачким и јапанским политичким и војним руководиоцима, које су потом и извршене. Наиме, савезничке силе су још 1942. године потписале споразум у палати Сент Џејмс у Лондону, којим су установиле Комисију УН за ратне злочине састављену од седамнаест представника својих држава. Ова Комисија је сачинила 8.178 предмета (досијеа) о лицима која су осумњичена за најтеже међународне злочине извршене у овом рату, али и листу од 750 италијанских ратних злочинаца који су осумњичени за извршене злочине употребом забрањених гасова, убиства цивила и заробљеника у Етиопији за време краткотрајног рата почев 1935. године.

Потом су савезничке силе, на Московској конференцији која је одржана 30. октобра 1943. године, донеле одлуку у виду „Декларације“ да после окончања рата пред суд изведу немачке ратне злочинце чији злочини немају посебну географску одређеност, док је за остале злочинце договорено да им се суди у државама где су та дела и извршена. Касније, на конференцијама „велике тројице“ (председника САД, премијера Велике Британије и председника владе СССР) у Техерану од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, на Јалти од 4. до 11. фебруара 1945. године и у Потстадму од 17. јула до 2. августа 1945. године, усаглашени су ставови о потреби суђења главним немачким ратним злочинцима.¹¹ Следећи те идеје, савезничке силе су Лондонским споразумом о гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца Европске осовине, од 8. августа 1945, усвојиле Статут Међународног војног суда.¹²

Овај суд сачињавале су четири судије и четири заменика, које су именовале владе САД, СССР-а, Велике Британије и Француске. Председник суда биран је наизменично по државама. Пресуде су доношене већином гласова, а у случају једнаког броја гласова одлучивао је глас председника суда. Свака од ових држава такође је именовала и по једног јавног тужиоца. Судски поступак и правила доказивања били су уређени делом одредбама овог статута, а делом је сам суд у току поступка доносио одређена процесна правила. Иначе, сам поступак састојао се из следећих фаза: 1) претходна изјава тужиоца, 2) доказна средства оптужбе и одбране, 3) саслушање сведока, 4) речи одбране и оптужбе, 5) изјава оптуженог и 6) пресуда.¹³

¹¹ E. Smit: *The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944–1945*, Stanford, 1982, pp. 118–155.

¹² У литератури се оправдано истиче да Нирнбершки суд и није био међународни суд, већ више „међусавезнички“ суд јер су га чиниле судије које су били представници победничких држава: САД, СССР, Велике Британије и Француске. Такође, то није био „војни“ суд јер су све судије и њихови заменици, осим совјетских представника, били цивилна лица. Војни карактер ових судова доведен је у сумњу и са аспекта окривљених лица којима је суђено пред овим судом. Наиме, бројна окривљена лица нису имала својство војног лица. Такође, ни кривична дела за која је утврђивана кривична одговорност пред овим судом нису била претежно војног карактера, односно војне природе (В. Ђ. Деган, Б. Павишић: *Међународно казнено право*, Ријека, 2005, стр. 10–11).

¹³ P. Calvoaressi: *Nuremberg – the facts and the consequences*, London, 1947, pp. 78–96.

Пред Међународни војни суд¹⁴ који је заседао у Нирнбергу изведена су 22 оптужена немачка ратна злочинца.¹⁵ На судском процесу,¹⁶ који је трајао дуже од девет месеци, 1. октобра 1946. године од 22 оптужена лица, пресудом је њих дванаест осуђено на смрт вешањем, три лица на доживотни затвор, а четири ратна злочинца осуђена су на временске казне затвора у трајању од 10 до 20 година. Тројица оптужених (Шахт – министар финансија, Папен – дипломата и Фриче – новинар) ослобођени су оптужбе. Осуђени су казне затвора издржавали у затвору Шпандау, над којим су заједничку управу имале све четири силе победнице.¹⁷

Овај суд¹⁸ је у донетој пресуди осудио не само највише политичке и војне руководиоце Трећег рајха,¹⁹ већ је као злочиначке осудио и следеће организације (правна лица): а) вођство Националсоцијалистичке партије, б) Гестапо – Тајну државну полицију, в) СС јединице – независне јединице нацистичке партије и г) СД – обавештајну организацију Трећег рајха.²⁰ Иако је било упорних захтева, Нирнбершки суд није прогласио злочиначким следећа правна лица: а) СА одреде – ударне одреде нацистичке партије, б) Владу Трећег рајха и в) Генералштаб и Врховну команду немачке армије.²¹

На другом крају света, на Далеком истоку, одлука о кажњавању²² највиших јапанских војних и политичких руководиоца за вођење агресивног рата и извршене бројне злочине донета је још 1. децембра 1943. године, на конференцији у Каиру којој су присуствовали представници САД, Велике Британије и Кине. Све појединости о токијском суду биле су прецизиране и у акту о капитулацији који је Јапан потписао 2. септембра 1945. године. Нешто пре тога, 26. јула 1945. године, савезничке силе донеле су Потсдамску декларацију, на основу које је потом основан Токијски трибунал. Наиме, одлуком (посебним прогласом – „Повељом“) америчког команданта за Далеки исток генерала Дагласа Макартура (а не уговором савезних победничких сила као у случају Нирнбершког суда), војни суд је основан и ради суђења јапанским војним и политичким руководиоцима за злочине извршене на Далеком истоку. Овај суд био је састављен од једанаест судија (без заменика), које је именовао врховни командант

¹⁴ Б. Златарић: „Хашка конвенција из 1907. године и индивидуална кривична одговорност за ратне злочине“, *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, број 2/1958, стр. 296.

¹⁵ Интересантно је да из политичких разлога већ у то време није било иницијативе победничких сила да на исти начин суде најодговорнијим лицима у фашистичкој Италији, било пред међународним, било пред националним судовима, и поред истакнутих захтева Етиопије, Грчке и Југославије.

¹⁶ Судски процес у Нирнбергу започео је 20. новембра 1945. и трајао је до 30. августа 1946. године. За време 218 радних дана саслушано је око 360 сведока и при томе је размотрено више од 200.000 писаних сведочења, која су потврђена заклетвом одсутних сведока из разних држава.

¹⁷ М. Марковић: „Нирнбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву“, *Зборник Института за криминологију и социјолошка истраживања*, Београд, број 2/1973, стр. 173–185.

¹⁸ G. M. Gilbert: *Nuremberg Diary*, London, 1948, pp. 67–101.

¹⁹ В. Василијевић: „Суђење пред међународним војним судом у Нирнбергу и развој међународног кривичног права“, *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, број 3/1971, стр. 305–334.

²⁰ A. Neave, *Nuremberg: особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945–1946*, Загреб, 1980, стр. 54–89.

²¹ Љ. Прљета, *Злочини против човечности и међународног права*, Београд, 1992, стр. 14–19.

²² Одлука о кажњавању јапанске агресије донета је 1. децембра 1943. године на конференцији у Каиру, на којој су учествовали амерички председник Рузвелт, кинески председник Чанг Кај Шек и британски премијер Черчил, а појединости су прецизиране у акту о капитулацији Јапана од 2. септембра 1945. године.

на предлог влада савезничких држава²³ које су и потписале акт о капитулацији Јапана. Свака од влада држава које су биле у рату са Јапаном именовале су по једног судију, а суд је доносио одлуке већином гласова. Главног тужиоца овог суда именовале су САД. Врховни командант такође је одобравао и извршење изречених казни.²⁴

Овај суд је на процесу који је вођен од 3. маја 1946. до 14. новембра 1948. године²⁵ (када је изречена пресуда) од оптужених 25 лица, седам лица осудио на казну смрти, шеснаест лица на казну доживотног затвора, а два лица су осуђена на казну затвора у трајању од 7 од 20 година. Ниједан од оптужених није ослобођен оптужбе.²⁶ Међутим, после Другог светског рата на ослобођеним територијама основано је више различитих судова који су водили кривичне поступке и судили појединим ратним злочинцима, углавном за извршена међународна кривична дела на њиховим територијама. Тако су основани: 1) савезнички окупациони судови, 2) национални судови савезничких држава (држава победница) и 3) национални судови побеђених држава. Ови судски органи судили су учиниоцима тешких кривичних дела против човечности и међународног права, која су извршена на одређеним окупираним територијама.²⁷

На основу Закона број 10. Контролног савета за Немачку, у Нирнбергу је одржано још неколико судских процеса (тзв. накнадни процеси) у периоду од октобра 1946. до априла 1949. године. У овим процесима пред судским већем у дванаест судских поступака од стране тужиоца Тејлора Телфорда оптужено је укупно 185 политичких и војних руководиоца немачког Рајха, од којих је 24 лица осуђено на смрт (то су процеси Листу, Рендулићу, Бемеу, Шпајделу и др.). И у другим државама (Југославији, СССР-у, Чехословачкој, Пољској, Белгији, Француској, Норвешкој) у послератном периоду одржано је више судских процеса пред националним судовима у којима је утврђивана кривична одговорност за учињене злочине у Другом светском рату.

Дакле, у периоду после Другог светског рата међународно кривично право реализовало се на неколико нивоа.²⁸ 1) Највиши ниво био је реализован пред нирнбершким и токијским судовима, где су поступци вођени против највиших војних и политичких руководиоца. Ти судски процеси имају међународни карактер и то је највиши ниво међународних судова. 2) Суђење пред војним судовима држава победница, најпре у окупационим зонама у Немачкој и пред америчким војним судовима на

²³ Чланове Токијског суда именовале су следеће државе: САД, СССР, Велика Британија, Француска, Кина, Аустралија, Канада, Холандија, Нови Зеланд, Индија и Филипини. Председник суда био је Аустралијанац Вилијам Веб, а главни тужилац Американац Џозеф Кинин, који је и сачинио текст одлуке („Повеље“) о установљењу овог суда. Ова Повеља садржи само 17 чланова (за разлику од Статута Нирнбершког суда који има 30 чланова). И она садржи истоветне одредбе о међународним кривичним делима, али не предвиђа могућност да се одређена правна лица – организација или група – прогласи за злочиначку организацију. Поред тога, надлежност Токијског суда простирала се на извршена међународна кривична дела у периоду од 1. јануара 1928. до 2. септембра 1945. године.

²⁴ R. H. Minear, *Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial*, Princeton, 1973, pp. 74–123.

²⁵ Оптужница пред Токијским судом садржала је 1.218 страница, судска расправа одржана је на 818 седница судског већа, где је саслушано укупно 418 сведока, уз 4.336 писмених сведочења одсутних сведока, при чему се записник са суђења састојао од 48.412 странице.

²⁶ B. V. A. Roling, A. Cassese: *The Tokyo trial and Beyond*, Oxford, 1993, pp. 143–152.

²⁷ А. Вајс, *Проблеми међународног кривичног правосуђа*, Међународна политика, Београд, број 4/1952, стр. 15–16.

²⁸ C. M. Bassiouni: *The legislative history of the international criminal court*, Ardsley, 2005, pp. 118–139.

Далеком истоку – то је средњи ниво међународних судова. 3) Суђење пред националним судовима појединих држава, где су поступци вођени против свих учинилаца кривичних дела према критеријуму места где је кривично дело извршено. То је најнижи ниво кривичног правосуђа за међународна кривична дела.

Ad hoc трибунали

Оснивање ad hoc трибунала²⁹

Међународно кривично право данас се састоји из прописа садржаних у низу међународних уговора, конвенција, пактова и протокола. Тежња да се дође до кодификације свих ових прописа уродила је плодом тек на крају двадесетог века, иако су активности управљене у овом смеру отпочеле одмах после Другог светског рата.³⁰

Тако је Генерална скупштина ОУН још 1946. године формирала Комисију за кодификацију и развој међународног кривичног права, која је касније названа Комисијом за међународно право и припрему кодекса међународних злочина. Комисија је формулисала основне принципе³¹ међународног кривичног права који су произишли из нирнбершке и токијске пресуде (тзв. нирнбершки принципи) и израдила Пројект кодекса међународних злочина. Тај пројекат поднет је на усвајање Генералној скупштини ОУН 1954. године, али због неслагања међу водећим силама света тога времена (доба хладног рата и оштро супротстављених блокова), није био усвојен.³² Генерална скупштина ОУН је потом, на Петом заседању, формирала Комитет за међународно кривично правосуђе, који је израдио Нацрт Статута међународног кривичног суда и поднео га на усвајање на Седмом заседању Скупштине. Према томе, доношење кодекса о међународним злочинима и увођење међународног кривичног правосуђа постали су тековина почетка трећег миленијума.³³ Но тек 1975. године, Пети конгрес о превенцији криминалитета и поступању са учиниоцима, одржан у Женеви, усвојио је Резолуцију о превенцији тортуре и превенцији и сузбијању тероризма свих врста. Том приликом поново је разматрана идеја о формирању Међународног кривичног суда.³⁴ У оквиру Комисије за људска права ОУН и Међународног удружења за казнено право (IAPL) израђен је и Нацрт статута Међународног кривичног суда, који чак ни западни блок земаља није био спреман да прихвати (посебно у делу надлежности за гоњење злочина апартхејда).

²⁹ Појам трибунала је општи назив који је резервисан само за међународна судишта која имају привремени значај или уско специјализовану надлежност, за разлику од појма суда који одређује судиште које је установљено са намером да буде стални орган са широком надлежношћу (В. Ђ. Деган, Б. Павишић: *Међународно казнено право*, оп. цит., стр. 9).

³⁰ W. Schabas: „War Crimes in International Law”, *The American Journal of International Law*, Washington, 1997, pp. 570–572.

³¹ „Потврда начела међународног права прихваћених статутом Нирнбершког суда”, *Наша законитост*, Загреб, број 1–2/1992, стр. 349.

³² Видети: В. Василијевић: *Међународни кривични суд*, Београд, 1961.

³³ Ф. Бачић: „Кривичноправни аспекти рата у Хрватској”, *Законитост*, Загреб, број 5/1992, стр. 671–679.

³⁴ J. R. W. D. Jones, S. Powles: *International criminal practice*, Ardsley, New York, 2003, pp. 312–362.

Даљи напори међународне заједнице у организовању јединственог фронта борбе против међународног криминалитета одвијају се углавном у правцу предузимања напора на сузбијању трговине опојним дрогама и психотропним супстанцијама. Тако је петнаест карибских и латиноамеричких држава подржало идеју о Међународном кривичном суду³⁵ на Специјалној сесији о наркотичним дрогама Генералне скупштине ОУН 1989. године. Но овој идеји оштро су се успротивиле САД, Велика Британија и Француска. Међународно-правна комисија Генералне скупштине ОУН ипак је наставила са радом на студији о формирању, надлежностима и правилима поступања међународног кривичносудског органа, о чему је посебно било речи 1990. године у Хавани, на Осмом конгресу ОУН о превенцији злочина и поступању са извршиоцима. Следеће године, на Шестом комитету ОУН, Међународноправна комисија презентовала је свој Извештај о злочинима против мира, човечности и безбедности човечанства.³⁶ Питање формирања наднационалног судског органа потом је разматрано више пута, и то: 1991. године, у оквиру Фондације за установљење међународног кривичног суда (*FEICC*), те 1992. године, од међународног научног и професионалног саветодавног већа УН (*ISPAC*) и Међународног удружења за казнено право (*IAPL*).

И тада, уместо формирања сталног судског органа у оквиру и под окриљем ОУН, почетком деведесетих година 20. века почињу да јачају идеје о оснивању посебних судова (тзв. *ad hoc* судова) за поједине случајеве кршења међународних права.³⁷ Такви предлози посебно гласно су били изражени од Сената и Представничког дома Конгреса САД када су започела и неформална саслушања о злоделима ирачког председника Садама Хусеина и других ирачких војних и политичких руковођилаца за повреде међународног права за време агресије Ирака на Кувајт 1990. године. Иако је, дакле, после Другог светског рата у оквиру Организације уједињених нација или њених појединих органа било више покушаја да се оснује један стални међународни кривични судски орган, ти покушаји остали су без успеха. Тек почетком деведесетих година 20. века, са ратним збивањима на просторима бивше СФР Југославије и Руанде, јачају идеје да се оснују посебни *ad hoc* трибунали³⁸ за суђење учиниоцима најозбиљнијих и најтежих повреда међународног хуманитарног права на подручју ових држава.³⁹

³⁵ B. Broomhall: *International justice and the international criminal court: between sovereignty and the rule of law*, Oxford, 2004, pp. 289–312.

³⁶ Видети: *Commentaries on the International Law Commissions, Draft Code of the Crime against the Peace and Security of Mankind*, AIDP, 1993.

³⁷ Видети: *Међународни кривични трибунал*, Зборник документа, Београд, 1996. године; И. Јосиповић, *Хашко имплементацијско казнено право*, Загреб, 2000; J. M. Henckaerts, B. L. Doswald; *Обичајно међународно хуманитарно право*, Cambridge, 2005.

³⁸ Лат. *tribunal* – судијска столица, суд (Б. Кривокапић: *Лексикон међународног права*, Београд, 1997, стр. 249).

³⁹ Због немоћи на војним и политичким нивоима, одговор међународне заједнице на сукоб у бившој СФР Југославији био је противуречан и неблаговремен. О стварању одговарајућег трибунала преговарало се још у току сукоба – не само као о закаснелој мери за спасавање образа, већ и због побожног веровања да ће он служити као средство одвраћања од вршења даљих злочина. Идеју о формирању оваквог трибунала у пролеће 1992. године изнео је Р. Бадинтер, бивши министар правде Француске. Први нацрт Статута овог трибунала израдила је трочлана комисија коју је именovala Конференција о европској безбедности и сарадњи (A. Cassese, *Међународно кривично право*, оп. cit., стр. 395–398).

На основу Повеље ОУН⁴⁰ и главе VII основана су два *ad hoc* трибунала.⁴¹ Први је Трибунал за гоњење лица одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права извршене на тлу бивше СФР Југославије,⁴² основан Резолуцијом Савета безбедности ОУН број 827 од 25. маја 1993. године. Резолуцијом истог органа број 1503 од 28. августа 2003. године постављена је „завршна стратегија“, којом је предвиђено да све истраге пред овим судским органом буду окончане до краја 2004, а првостепени поступци до краја 2008, како би до краја 2010. године били окончани и сви кривични поступци по правним лековима. Други је Међународни кривични трибунал за Руанду, који је основан Резолуцијом Савета безбедности ОУН број 955 од 8. новембра 1994. године.⁴³

Дакле, коначну премијеру међународно кривично правосуђе доживело је на примеру ратних збивања на просторима бивше СФР Југославије,⁴⁴ односно Руанде, деведесетих година прошлог века. Тада се, прво, прибегло коришћењу главе VII, Повеље ОУН и члана 29. како би се формирао Међународни трибунал за суђење лицима одговорним за озбиљне повреде међународног хуманитарног права извршене на територији бивше Југославије од 1991. године.⁴⁵ Наиме, још 13. јула 1992. године Савет безбедности ОУН је Резолуцијом број 764 обавезао све стране у сукобима на просторима бивше СФР Југославије⁴⁶ на изричиту примену хуманитарног међународног права, а посебно Женевских конвенција из 1949. године.⁴⁷

У Резолуцији број 771 од 13. августа 1992. године Савет безбедности ОУН поново је изразио забринутост због настављања чињења повреда међународног хуманитарног права, посебно на територији Босне и Херцеговине,⁴⁸ укључујући масовна присилна исељавања и депортације цивила, хапшења и злоупотребу цивила у логорима, намерне нападе на неборце, болнице и амбуланте, спречавање испорука хране и медицинских потреба цивилима и обесно оштећење или уништење имовине.⁴⁹ Том приликом позване су државе и међународне организације да прикупљају и Савету безбедности достављају податке и информације о извршеним злочинима и повредама међународног хуманитарног права.⁵⁰ Потом је Савет безбедности ОУН, у Резолуцији број 808 од

⁴⁰ Трибунали су основани као принудне, општеобавезујуће мере у оквиру овлашћења Савета безбедности из члана 41. Повеље УН, ради спречавања нарушавања мира. Такође, према Повељи УН, и то члану 29, Савет безбедности је овлашћен да оснива помоћна тела и управо као такво тело су и основани трибунали.

⁴¹ J. E. Ackerman, E. O. Sullivan: *Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia with selected materials from International Criminal Tribunal for Rwanda*, Hague, London, Boston, 2000, pp. 67–89.

⁴² И. Јосиповић, „Ново хрватско имплементацијско казнено право: процесноправни и организациони аспекти“, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 2/2003, стр. 843–876.

⁴³ H. Roggeveen: „Интернационални казнени суд УН из 1993. године и злочини у балканском рату“, *Зборник Правног факултета у Сплиту*, Сплит, број 1–2/1994, стр. 39–48.

⁴⁴ Ф. Бачић, „Кривичноправни аспекти рата у Републици Хрватској“, *Законитост*, Загреб, број 5/1992, стр. 671–679.

⁴⁵ *Basic Documents*, United Nations, ICTY, Hague, 1995, pp. 5–27.

⁴⁶ И. Звонарек, „Кршење међународног ратног и хуманитарног права од стране агресора тијekom домовинског рата“, *Правни вјесник*, Осиек, број 3–4/1997, стр. 151–169.

⁴⁷ R. Goldstone, „War Crimes Law comes of Age“, *The American Journal of International Law*, Washington, 2/2000, str. 417–418.

⁴⁸ C. M. Bassiouni: *A manual on International Humanitarian Law and arm control agreements*, Ardsley, 2000, pp. 131–168.

⁴⁹ B. Simma: „The responsibility of individuals for human rights abuses in internal conflicts: A positivist view“, *The American Journal of International Law*, Washington, 2/1999, pp. 304–314.

⁵⁰ I. Bantekas: *Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law*, Manchester, 2002, pp. 45–59.

22. марта 1993. године, одлучио да формира Међународни трибунал за гоњење лица одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права⁵¹ извршене на територији бивше Југославије од 1991. године,⁵² што коначно и чини Резолуцијом број 827 од 25. маја 1993, када је усвојен Статут трибунала са седиштем у Хагу.⁵³ Овај трибунал⁵⁴ до сада је донео више пресуда за учињена међународна кривична дела: а) злочин против човечности, б) ратне злочине, в) тешке повреде закона и обичаја ратовања и г) злочин геноцида⁵⁵ (први пут је судско веће којим је председавао судија Алмиро Родригез, августа 2002. године, изрекло казну за најтеже кривично дело ове врсте – геноцид, генералу Радиславу Крстићу, за извршени злочин у Сребреници).

Сличан Трибунал⁵⁶ основан је Резолуцијом Савета безбедности ОУН број 955 од 8. новембра 1994. године ради утврђивања кривичне одговорности и кажњавања лица одговорних за извршена кривична дела против човечности и међународног права за време грађанског рата у Руанди.⁵⁷ Овај трибунал⁵⁸ има седиште у граду Аруши у Танзанији и његов је задатак да утврди кривичну одговорност и изрекне казне учиниоцима најтежих кривичних дела у Руанди.⁵⁹ Тако је судско веће трибунала којим је председавао судија Вилијам Секуле крајем 2003. године бившем градоначелнику Мукинга Јувеналу Кајелијелу, припаднику Хуту племена, изрекло казну доживотног затвора за кривично дело геноцида⁶⁰ над Тутсима, које је извршено у граду Рухенгерију.

Организација и поступак пред *ad hoc* трибуналима

С обзиром на то да су организација и поступак⁶¹ оба *ad hoc* кривична трибунала засновани на истим поставкама и начелима, изложимо карактеристике Хашког трибунала. При томе треба указати на разлике у надлежностима трибунала за Руанду⁶² у односу на Хашки трибунал. Те разлике свде се на следеће:⁶³

⁵¹ С. Фабијанић Гагро: „Немеђународни оружани сукоби у пракси Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију“, *Зборник Правног факултета у Ријеци*, Ријека, број 2/2007, стр. 1113–1138.

⁵² M. Prince, M. A. Prince: *UN genocide impuni: L' Armenocide*, Beirut, 1967, pp. 78–92.

⁵³ И. Звонарек: „Кршење међународног ратног и хуманитарног права од стране агресора тијekom домовинског рата“, *Правни вјесник*, Осиек, број 3–4/1997, стр. 151–169.

⁵⁴ B. Broomwal, *International justice and the international criminal court*, op. cit., pp. 312–351.

⁵⁵ Н. Цигар, С. Мештровић: *Genocide in Bosnia: the politice of ethnic cleaning*, Texas, 1995, str. 43–76.

⁵⁶ D. L. Jonson, „The International Tribunal for Rwanda“, *International Review of Penal Law*, 1–2/1996, pp. 211–233.

⁵⁷ C. Van de Wyngaert: *International criminal law*, Kluwer, Hague, London, Boston, 2001, pp. 12–34.

⁵⁸ У току 2003. године, уместо Карле дел Понте за главног тужиоца овог трибунала постављен је Хашан Џалов из Гамбије. Од оснивања до краја 2003. године овај трибунал осудио је дванаест лица оптужених за међународна кривична дела извршена у грађанском рату у Руанди.

⁵⁹ G. Yacoubian, „The efficacy of international criminal justice: Evaluating the aftermath of the Rwandan genocide“, *World Affairs*, Washington, 4/1999, pp. 186–192.

⁶⁰ Б. Лукшић: „Genocide and command responsibility“, *Зборник Правног факултета у Сплиту*, Сплит, број 4/2001, стр. 283–291

⁶¹ В. Ракић Водинелић: „Приказ Правила о поступу и доказивању Међународног трибунала за суђење лицима за које се претпоставља да су одговорна за тешке повреде међународног хуманитарног права учињене на територији бивше Југославије“, *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, број 1–2/1994, стр. 122–131.

⁶² Између Хашког трибунала и Трибунала за Руанду постоји више разлика: 1) Трибунал за Руанду је основан на захтев владе у овој афричкој држави, додуше не оне владе која је и отпочела грађански рат, 2) рат у Руанди је проглашен за грађански рат – дакле унутрашњи оружани сукоб, а не за међународни оружани сукоб и 3) казне које су изречене од Трибунала за Руанду могу се извршавати и у Руанди, а то још увек није случај за државама чијим се држављанима судило у Хашком трибуналу.

1. просторна надлежност је шире одређена у Статуту трибунала за Руанду јер се она простире на сва кривична дела која су извршена на територији Руанде, али и на територији суседних држава под условом да су кривична дела извршила лица која су држављани Руанде. Хашки трибунал је пак надлежан за међународна кривична дела која су извршена само на територији бивше СФР Југославије;

2. временска надлежност је уже одређена у Статуту Трибунала за Руанду⁶⁴ јер је овај трибунал надлежан само за међународна кривична дела која су извршена у временском периоду од 1. јануара до 31. децембра 1994. године. Насупрот томе, надлежност Хашког трибунала простире се на сва међународна кривична дела која су извршена у периоду од 1991. године (без одређења тачног датума у 1991. години, као и без одређења до када се ова дела могу извршити, што практично значи да се та надлежност простире на сва кривична дела која процени тужилаштво). Тако се пред овим трибуналом воде кривични поступци и за кривична дела која су извршена у току 1998. и 1999. године, дакле у време пре и за време НАТО агресије на СР Југославију;

3. стварна надлежност трибунала⁶⁵ за Руанду је уже одређена. Наиме, према Статуту Трибунала за Руанду,⁶⁶ он је надлежан за утврђивање кривичне одговорности и изрицање казни учиниоцима кривичних дела: а) геноцида, б) злочина против човечности и в) тешких повреда члана 3. Женевске конвенције за заштиту жртава рата из 1949. године и Другог допунског протокола из 1977. године која су извршена на територији Руанде (будући да се овде не ради о међународном, већ о унутрашњем оружаном сукобу, али са огромним бројем цивилних жртава), али и у случају извршења кривичних дела од држављана Руанде ван територије ове државе. Дакле, трибунал за Руанду није надлежан за злочине који се могу извршити у контексту међународног оружаног сукоба, тј. тешка кршења Женевских конвенција из 1949. године и кршења закона и обичаја рата. Насупрот томе, Хашки трибунал је надлежан за следећа међународна кривична дела: а) злочин против човечности, б) злочин геноцида, в) тешке повреде Женевских конвенција из 1949. године и д) кршење закона и обичаја ратовања.⁶⁷

Хашки трибунал чине следећи органи: 1) судска већа (првостепено и жалбено), 2) тужилаштво и 3) секретаријат трибунала. Судска већа састављена су од једанаест независних судија, од којих су тројица судија у првостепеном већу (при чему не могу да буду из исте државе) и пет судија у жалбеном већу. Статут предвиђа одређене услове потребне за избор судија овог трибунала. За судију могу бити изабрана лица високих моралних особина, непристрасна и са интегритетом, која поседују квалификације које се захтевају у њиховим државама за највиша судијска звања. Њих бира генерална скупштина ОУН на време од четири године. Судије бирају председника трибунала, који председава поступком пред жалбеним већем (чл. 12, 13, и 14. Стату-

⁶³ С. М. Bassiouni: *A manual on international humanitarian law and arms control agreements*, Ardsley, 2000, pp. 131–16.

⁶⁴ Б. Кривокапић: „Међународни кривични трибунал за бившу Југославију и Руанду – pro et contra“, *Страни правни живот*, Београд, број 1–3/1996, стр. 43–65.

⁶⁵ G. Mettrauh, *International crimes at the ad hoc tribunals*, Oxford, 2005, pp. 289–316.

⁶⁶ Б. Кривокапић: „Међународни трибунал за Руанду“, *Југословенска ревија за међународно право*, Београд, број 1/1997, стр. 73–80.

⁶⁷ Д. Јовашевић: *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд, 2002, стр. 14 и даље; Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост*, Ниш, 2010, стр. 89–93.

та). Тужилац је одговоран за истрагу учињених злочина и оптужење лица одговорних за кривична дела из надлежности трибунала. То је независни орган трибунала кога поставља Савет безбедности ОУН. То мора бити лице високих моралних квалитета, које поседује највиши ниво стручне компетенције и искуства у вођењу истрага и оптужби у кривичним стварима. Бира се на период од четири године (члан 16. Статута). Секретаријат је одговоран за администрацију и услуге Међународном трибуналу. Чине га секретар и остало особље. Секретара поставља генерални секретар ОУН на период од четири године. Особље секретаријата поставља секретар (члан 17).

Одредбе чл. 18–26. Статута уређују кривични поступак пред Трибуналом. Тужилац започиње истрагу по службеној дужности или на основу прибављених информација из било ког извора (нпр. влада и органа ОУН, невладиних и међувладиних организација). Он прима све информације и одлучује о томе да ли постоји довољно основа за оптужење неког лица. При томе, он може да испитује осумњиченог, жртве или сведоке, као и да прикупља релевантне доказе, те да предузима поједине истражне радње на лицу места. У обављању ових послова он може да тражи помоћ органа државе где се такве радње предузимају. Осумњичени кога испитује тужилац има право на браниоца по свом избору, као и право на бесплатну правну помоћ постављеног браниоца, те право на превоз целокупног материјала на свој језик. Када утврди да постоји „случај“, тужилац припрема оптужницу која садржи чињенични опис дела, кривично дело које се оптуженом ставља на терет, као и сакупљене доказе. Потом се оптужница доставља судији првостепеног већа.

Следи фаза преиспитивања оптужнице. То је надлежност судије првостепеног већа, који, када утврди да је „случај“ довољно формиран, потврђује оптужницу или ако није задовољан може да је одбаци. После потврде оптужнице, судија на захтев тужиоца може да изда наређење и налоге за хапшење, задржавање, предавање и трансфер оптуженог или друга наређења од значаја за даље вођење кривичног поступка. Претресни поступак пред првостепеним већем је следећа фаза поступка пред Хашким трибуналом. Веће је дужно да обезбеди коректно и брзо вођење кривичног поступка, у сагласности са Правилима процедуре и доказивања, уз пуно поштовање права оптуженог, као и заштите жртава и сведока. Лице против кога је потврђена оптужница се притвара, потом се обавештава о оптужбама против њега и приводи трибуналу. По отпочињању претреса прво се чита оптужница, затим се утврђује да ли су поштована сва права оптуженог, као и да ли је он разумео оптужницу. Потом се оптужени поучава о праву да одговори на све наводе оптужнице. Првостепено веће тада утврђује датум претреса. Саслушање је јавно, осим ако постоје разлози за искључење јавности у складу са Правилима процедуре и доказивања.

Члан 21. Статута Хашког трибунала гарантује оптуженом лицу следећи корпус права, међу којима се посебно истичу: 1. једнакост пред трибуналом, 2. право на поштено и јавно саслушање, 3. претпоставка невиности, као и 4. гаранције пуне равноправности оптуженог, као што су: а) да буде сместа и детаљно обавештен на свом језику о природи и основама оптужбе, б) да има одговарајуће време и могућности за припрему одбране, као и право да комуницира са браниоцем по свом избору, в) да му се суди без непотребног одлагања, г) да му се суди у личном присуству, као и да се брани лично и уз стручну помоћ, д) да испитује сведоке оптужбе и да обезбеди присуство и испитивање сведока одбране, ђ) право на бесплатну помоћ преводиоца и е) да не буде принуђен да сведочи против себе или да призна кривицу.

Када је кривична ствар у довољној мери расветљена и разрешена, првостепено веће објављује пресуду, која се доноси већином гласова. Уз изреку о кривици и казни, пресуда се допуњава писменим образложењем које може да садржи и издвојена мишљења и неслагања појединих судија – чланова судећег већа. Незадовољна страна може да изјави жалбу из следећих разлога: 1. због грешке у правним питањима које одлуку суда чине мањкавом и 2. због чињеничне грешке која је довела до неправилне одлуке. О поднетој жалби одлучује жалбено веће, које нападнуту одлуку може да: а) потврди, б) поништи или в) промени (преиначи). Када се открије нова чињеница, која није постојала у време суђења пред првостепеним или жалбеним већем, а која може да буде од одлучујућег значаја за одлуку суда, осуђено лице или тужилац могу поднети трибуналу захтев за понављање поступка. То је једина врста ванредног правног лека који познаје Статут Хашког трибунала.

Основне тешкоће⁶⁸ са којима се у досадашњем раду суочавао Хашки трибунал могу се свести на:⁶⁹ 1. недовољну сарадњу држава у погледу хапшења и предаје оптужених лица и приступа доказа, што отежава ефикасан рад тужилаштва, 2. вишегодишње трајање појединих истрага, што је омогућило да многи осумњичени умру пре почетка суђења или пре доношења судске одлуке (па је на тај начин њихова кривица остала неутврђена), 3. неравноправан положај одбране у односу на истражно техничке и временске могућности којима располаже тужилаштво, 4. адверсарни систем суђења, који у сложеним и обимним случајевима доводи до неразумно дуготрајних судских поступака, што доводи до колизије два важна процесна начела: а) претпоставке невиности и б) неограниченог трајања притвора и 5. околност да судије не присуствују нагодбама тужилаштва са оптуженима, које се често завршавају споразумом о признању кривице.⁷⁰

Стални међународни кривични суд

Оснивање и надлежност суда

Међународни *ad hoc* трибунали нису задовољили светску, ни лаичку, ни правничку јавност у погледу осећања правде и правичности. Све јаче се испољава потреба за оснивањем једног сталног и универзалног међународног кривичног суда,⁷¹ пред којим би одговарали извршиоци свих међународних злочина без обзира чији су држављани и без обзира на своју функцију и место где су злочини извршени.⁷² Као резултат такве тежње и свих раније уложених напора, коначно је на Дипломатској конфе-

⁶⁸ М. Гргић: Практична примјена одредаба међународног казненог права“, Зборник радова *Актуелна питања казненог законодавства*, Загреб, 2007, стр. 289–323.

⁶⁹ В. Димитријевић, О. Рачић, В. Ђерић, Т. Палић, В. Петровић, С. Обрадовић: *Основи међународног јавног права*, Београд, 2007, стр. 233–234.

⁷⁰ А. Maršavelski, „A comparason between the ICTY and the ICC and their contributions for the victims of intemational crimes“, *Правник*, Загреб, број 1/2008, стр. 163–165.

⁷¹ А. Есер: „На путу ка међународном казненом суду, настанак и темељне црте Римског статута“, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 1/2003, стр. 133–163.

⁷² М. Дамашка, „Прави циљеви међународног казненог правосуђа“, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 1/2008, стр. 13–33.

ренцији у Риму јула 1998. године усвојен Римски статут⁷³ Међународног кривичног суда.⁷⁴ Од укупно присутних 148 представника држава, 120 је гласало за Статут, 21 држава је била уздржана, док је седам било против.⁷⁵ Да би суд почео да функционише било је потребно да Статут потпише и ратификује најмање 60 држава.

Овај статут Међународног кривичног суда (познат и као Римски статут)⁷⁶ ступио је на снагу 1. јула 2002. године, чиме је суд формално и основан (када је извршена кодификација међународног кривичног права), а 11. марта 2003. године, у присуству представника 89 држава (потписница Статута) и генералног секретара ОУН Кофи Анана, инаугурисано је осамнаест судија овог суда, на челу са председником суда, канадским судијом Филипом Киршом (који је својевремено био председавајући Римске конференције 1998. године, када је и усвојен Статут овог суда). Нешто касније, 21. априла 2003. године, за главног тужиоца овог суда изабран је Аргентинац Луис Морено Окампо.

Стални Међународни кривични суд⁷⁷ коначно је почео са радом 1. јула 2003. године. Тако је отворена нова страница у историји људске цивилизације. Међународни кривични суд⁷⁸ основан Римским статутом комплементаран је националном правосудју. Наиме, усвојено је гледиште, садржано у Преамбули Статута, да је пре свега на државама да гоне учиниоце међународних злочина, а тек ако оне то не учине, поступак покреће Међународни суд. Седиште Међународног кривичног суда је у Хагу у Холандији, с тим што оно може да буде и на другом месту, када и где се то покаже неопходним. Овако схваћена комплементарност значи да је Међународни кривични суд само проширење националне кривичне јурисдикције. Он тако није „наднационални“, него „интернационални“ орган.⁷⁹ Он не може учинити ништа више него што могу и национални судови. Међународни кривични суд не може директно да хапси окривљена лица, нити да прикупља релевантне доказе, јер нема „своју“ полицију. Због тога и сви захтеви за сарадњу и пружање међународне кривичноправне помоћи морају да иду преко националних судова. Како је тај суд само „продужетак“ националних судова, окривљена лица му се не „изручују“ (екстрадирају), него се „предају“.⁸⁰

⁷³ Д. Деренчиновић: „Инплементација материјалноправних одредби Статута Међународног казненог суда (Римски статут) у хрватском казненом законодавству“, *Хрватски глетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 2/2003, стр. 877–906.

⁷⁴ Видети: U. N. Doc. A/Conf. 183/9, International Legal Materials, 1999. године; Ch. Blakesley: *Jurisdiction, Definition and Triggering Mechanism, The International Criminal Court*, 13. Nouvelles etudes penales, AIDP, 1997.

⁷⁵ Против Статута сталног међународног кривичног суда изјаснили су се представници следећих држава: САД, Кине, Израела, Индије, Ирака, Либије и Катара.

⁷⁶ О. Рачић: „Један поглед на стални Међународни кривични суд“, *Међународна политика*, Београд, број 1072/1998, стр. 16.

⁷⁷ У правној теорији је готово опште прихваћено да је Римски статут настојао да оствари синтезу начела кривичног права из разних правних система, а при томе се нарочито трудио да помири англосаксонско кривично право и европско континентално кривично право. Стога су многе његове одредбе плод компромиса, па их неки аутори означавају као хибридне норме. Но већ сама чињеница да се Римски статут хвата у коштац са финесама кривичноправне догматике представља значајан корак напред у поређењу са статутима претходних међународних судова (П. Новоселец: *Опћи дио казненог права*, Загреб, 2004, стр. 481).

⁷⁸ И. Јосиповић: *Пут до Рима: преглед правних и политичких околности које су допринијеле оснивању Међународног казненог суда*, Загреб, 2001, стр. 13–73.

⁷⁹ S. D. Roper, L. A. Barria: *Designing criminal tribunals*, Adershot, 2006, pp. 116–132.

⁸⁰ П. Новоселец: *Опћи дио казненог права*, оп. цит., стр. 482.

Насупрот томе, међународни војни судови у Нирнбергу и Токију имали су ексклузивну надлежност у односу на националне судове. Они су деловали у државама чији су држављани оптужени за најтежа међународна кривична дела. У односу на те злочине, била је искључена јурисдикција националних судова поражених држава. Само на тај начин су судови држава победница могли директно доћи до оптужених лица и доказа за њихову кривицу.⁸¹ И *ad hoc* трибунали – за бившу Југославију и Руанду – имају сужењу надлежност, иако и они имају приоритет у односу на националне судове (али та надлежност није ексклузивна).⁸² Наиме, национални судови могу, па чак и морају, да суде лицима за које постоји сумња да су извршила међународна кривична дела у ратним дешавањима на подручју бивше СФР Југославије, односно Руанде, под условом да *ad hoc* трибунали не воде кривичне поступке према таквим лицима. То из разлога јер су међународни судови у првом реду заинтересовани да суђење лицима која су се налазила на највишим политичким, државним, полицијским или војним положајима, док суђење осталим учиниоцима међународних кривичних дела препуштају националним судовима.⁸³ Овде се, дакле, ради о конкурирајућој надлежности.⁸⁴

Будући да се ради о изузетно значајном органу међународне заједнице, потребно је да укажемо и на надлежности сталног Међународног кривичног суда.⁸⁵ Ту се разликују следеће врсте надлежности овог суда: а) материјална, б) персонална, в) територијална и г) временска.⁸⁶

Материјална надлежност Међународног кривичног суда (чл. 5–8. Статута)⁸⁷ ограничена је на најтежа међународна кривична дела која погађају међународну заједницу. Статутом су предвиђене четири врсте злочина (међународних кривичних дела) за која је надлежан овај суд. То су:⁸⁸ 1) злочин геноцида, 2) злочин против човечности, 3) ратни злочини и 4) злочин агресије. Осим злочина агресије, за сва остала кривична дела дати су елементи на основу женевских конвенција из 1949. године и допунских протокола из 1977. године.

У погледу персоналне надлежности Међународног кривичног суда, према члану 26. Статута утврђено је да је он надлежан за вођење кривичног поступка и утврђивање кривичне одговорности физичких лица која су у време извршења неког од Римским статутом предвиђених злочина имала навршених 18 година живота, као и

⁸¹ У. Есер: „На путу ка међународном казненом суду: настанак и темељне црте Римског статута“, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, број 1/2003, стр. 149.

⁸² W. A. Schabas: *The UN international criminal tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge, 2006, pp. 178–192

⁸³ С. Задник: „Препуштање предмета међународног казненог суда хрватском правосудју и могућа спорна питања у раду са тим предметима“, *Хрватска правна ревија*, Загреб, број 3/2005, стр. 91–97.

⁸⁴ П. Новоселец: *Опћи дио казног права*, оп. cit., стр. 481.

⁸⁵ K. Doermann, L. Doswald Beck, R. Kolb: *Elements of war crimes under the Rome statute of the international criminal court: sources and commentary*, Cambridge, 2003, pp. 127–159.

⁸⁶ И. Јовановић: „Начини покретања надлежности међународног кривичног суда“, *Међународна политика*, Београд, број 1107/2002, стр. 36–41.

⁸⁷ K. Doermann, L. Doswald Beck, R. Kolb: *Elements of war crimes under the Rome statute of the international criminal court: sources and commentary*, op. cit., pp. 98–117.

⁸⁸ Д. Јовашевић: „Појам, елементи и карактеристике међународног кривичног дела“, *Страни правни живот*, Београд, број 1–2/2005, стр. 277–298.

да су држављани неке од држава чланица Римског статута (дакле држава које су признале надлежност овог наднационалног судског органа).

Територијална надлежност суда (члан 5. Статута) простире се на територију држава на којој је извршено неко међународно кривично дело или на територију државе чији је оптужени држављанин, али само под условом да се ради о држави која је потписала Римски статут.

Временска надлежност суда (члан 11. Статута) означава да се пред овим судом могу кривично гонити и кажњавати учиниоци за она међународна кривична дела која су извршена после 1. јула 2002. године, као дана ступања на снагу Римског статута.⁸⁹ Прва оптужница пред овим судом подигнута је тек 2007. године.⁹⁰

Организација и поступак пред судом

Стални Међународни кривични суд са седиштем у Хагу чине следећи органи:⁹¹ 1. председништво суда, 2. већа (жалбено, судеће, предрасправно), 3. канцеларија тужиоца и 4. секретаријат. Суд чини осамнаест судија, за које могу бити изабрана лица високих моралних карактеристика, непристрасна и са личним интегритетом, која поседују квалификације захтеване за највише правне институције у својим државама. Бира их скупштина држава чланица овог суда већином гласова, са листе кандидата, на период од девет година. Председништво суда чине председник и два потпредседника, које бирају судије на време од три године. Оно је одговорно за правилно функционисање суда и канцеларије тужиоца, те обавља друге статутот предвиђене функције.

Тужилаштво је независни и одвојени орган суда.⁹² Оно је одговорно за примање пријава и информација, као и доказа о извршеним злочинима из надлежности суда. Њега чине тужилац и више заменика, за које могу бити бирања лица високих моралних квалитета, компетентни и са великим практичним искуством у тужилаштву или вођењу кривичног поступка. Тужиоце бира скупштина држава чланица суда, на време од девет година. Први тужилац Међународног кривичног суда је Аргентинац Луис Морено Окампо. Њега је скупштина држава чланица изабрала 21. априла 2003. године.

Секретаријат је одговоран за вансудске аспекте, администрацију и функционисање суда. Њиме управља секретар, кога бирају судије на време од пет година. Он оснива одељење за жртве и сведоке у оквиру секретаријата, које у сарадњи са тужиоцем обезбеђује заштитне мере и другу одговарајућу помоћ сведоцима или жртвама.

⁸⁹ У литератури се стога истиче да је оваквим одређивањем стварне надлежности Сталног Међународног кривичног суда извршена „тиха или прикривена амнестија“ бројних масовних злочина који су извршени у гулазима у бившем Совјетском савезу, на Тибету 1951. године, злочини апартејда у Јужној Африци између 1960 и 1989, за време културне револуције у Кини у периоду 1966–1976, од стране војне хунте у Чилеу у периоду 1970–1980. године итд.

⁹⁰ Н. Раичевић: „Стварна надлежност међународног кривичног суда“, *Страни правни живот*, Београд, број 1–2/2005, стр. 317–326.

⁹¹ И. Јосповић: *Устрој Међународног казненог суда и обављање послова судске и правосудне управе*, Загреб, 2001, стр. 77–90.

⁹² М. Шкорић: „Посебне овласти тужитеља Међународног казненог суда да одустане од истраге и казненог прогона“, *Зборник Правног факултета у Загребу*, Загреб, број 3/2007, стр. 603–627.

Кривични поступак⁹³ пред Међународним кривичним судом започиње истрагом, коју покреће тужилац на основу претходно добијених информација и података.⁹⁴ Велику улогу у току спровођења истраге, као и широка овлашћења у предузимању појединих радњи, самостално или заједно са тужиоцем, има предсудбено веће. Оно доноси одлуку о привођењу и хапшењу осумњичених лица, као и о пуштању на слободу притворених лица. Без његове потврде оптужба не може да добије правну снагу. Тек после потврде оптужбе против неког лица, оно се као оптужени предаје судском већу ради пресуђења. Треба истаћи да предсудско веће може по поднетој тужби од стране тужиоца да донесе следеће одлуке: а) да је одбије, б) да је измени и в) да тражи њену допуну или накнадно проналажење доказа.⁹⁵ Казне које судско веће може да изрекне учиниоцима најтежих међународних кривичних дела јесу: 1) затвор у доживотном трајању, 2) затвор до тридесет година, 3) новчана казна и 4) конфискација прихода од власништва и добара који су добијени директно или индиректно извршењем злочина.

Интернационализовани кривични судови

Коначно, крајем другог и почетком трећег миленијума на светској позорници јављају се међународни судови „треће“ генерације. То су интернационализовани (мешовити или хибридни) кривични судови или трибунали. То су такође *ad hoc* судови. Они су мешовитог састава. Дакле, састављени су од домаћих и међународних судија, како би се обезбедила њихова непристрасност и спречила одмазда, односно реваншизам. И поред учешћа страних држављана у поступку пред таквим судовима, они су ипак у потпуности интегрисани у домаћи правни поредак и блиско су повезани са домаћим (националним, унутрашњим) правним системом.⁹⁶

У правној теорији истиче се више разлога који оправдавају оснивање мешовитих, хибридних или интернационализованих судова.⁹⁷

1. У ванредним ситуацијама (као што су грађански рат, оружани сукоб, јаке верске и етничке тензије) долази до вршења великог броја тешких злочина, који представљају масовно кршење људских права. Када се такво стање превазиђе, новоуспостављеној власти стоји више могућности на располагању: а) да путем комисија за истину или помирење ради на ублажавању тензија, враћању и убрзавању процеса националног помирења и враћању поверења грађана у институције власти, б) да се давањем амнестије учиниоцима кривичних дела забораве тешки догађаји из недавне прошлости и в) да се изведу пред суд и казне најодговорнија лица за учине-

⁹³ Д. Крапац: *Процесноправне одредбе Римског статута у свјетлу хрватског казненоправног система*, Загреб, 2001, стр. 127–147.

⁹⁴ Г. Томашевић, „Темељни институти међународног казног процесног права“, *Зборник Правног факултета у Сплиту*, Сплит, број 3–4/2004, стр. 198–247.

⁹⁵ М. Шкорић: „Мјешовити међународни казни судови“, *Зборник Правног факултета у Ријеци*, Ријека, број 2/2005, стр. 933–970.

⁹⁶ C. Romano, A. Nolkaemper, J. K. Kleffner: *Internationalized criminal courts and tribunals; Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, Oxford, 2004, стр. 78–105.

⁹⁷ A. Cassese: *Међународно кривично право*, оп. цит., стр. 404–407.

не тешке злочине, како би се у постконфликтном периоду допринело процесу изградње мира, чиме би се с друге стране деловало као фактор одвраћања од вршења нових злочина у будућности.

2. Једна од последица ванредних ситуација често је распад судског система и институција правосуђа.

3. Судски одговор на учињене злочине не може се тражити од међународне заједнице из два разлога: а) непостојање политичке воље релевантних органа међународне заједнице који би требало да оснују међународни суд (трибунал) и обезбеде услове за његово деловање и б) одсуство политичке воље великих сила да обезбеде средства (новчана, техничка, кадровска и др.) за рад овакве међународне судске инстанце.

4. Међународна заједница склона је мишљењу да се као један од начина помирења супротстављених страна може јавити коришћење националног судства под одређеним надзором (па и контролом) међународне заједнице. Тиме се: а) ублажавају националистички захтеви локалних власти које нису склоне да правосудну (као део своје суверене) власт препусте међународној заједници у целости; б) укључују се у рад судства и тужилаштва локалне судије и тужиоци који боље познају менталитет, културу, традицију, језик, обичаје и сл. оптужених лица, сведока и жртава; в) одржавање судских процеса на територијама где су се непосредно одиграли бројни злочини омогућава локалном становништву да стекне праву и потпуну представу о догађајима из недавне прошлости; г) може убрзати процес кривичног гоњења и суђења и д) може допринети постепеном унапређењу правног усавршавања локалних судија и тужилаца.

Овако формиран интернационализовани судови примењују и међународно, али и домаће кривично право. Обично су оснивани на подручјима која су у претходном периоду била изложена масовним, тешким и дуготрајним кршењима људских права, као и хуманитарног права. Два су начина оснивања ових судова: 1. актима прелазне администрације универзалне међународне организације (ОУН) – какав је случај на Косову и Метохији у саставу Републике Србије и у Источном Тимору и 2. уговором између ОУН и владе на чијој територији трибунал (суд) врши судску власт – на који начин су успостављени хибридни судови у Сијера Леонеу и Камбоџи. У правној теорији наводи се неколико циљева успостављања интернационализованих судова: 1. да се санкционишу озбиљна кршења међународног хуманитарног права и људских права која су учињена од стране појединаца; 2. одвраћање од даљег кршења људских права и 3. пружање помоћи појединим државама у поновном успостављању владавине права и правне државе.

У новије време у међународној заједници формирана су четири интернационализована суда.⁹⁸ То су судови у: 1. Источном Тимору, 2. Косову и Метохији, 3. Камбоџи и 4. Сијера Леонеу.

⁹⁸ Поред наведених интернационализованих судова, у литератури се указује на специфичан положај суда са међународним учешћем – Већа за ратне злочине Државног суда Босне и Херцеговине. Тај суд налази се у оквиру правосудног система Босне и Херцеговине, али у њему, поред домаћих, раде и међународне судије. Такође, у новије време се расправља о потреби увођења Специјалног суда у Либану. У оквиру ових расправа анализира се и правни положај Високог ирачког суда у Багдаду, иако у њему нема међународних судија (Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић: Коментар Казненог закона, Загреб, 2007, стр. 404–405).

Источни Тимор

Због извршених бројних злочина кршењем људских права и хуманитарног права у ратним дешавањима у Источном Тимору, 1999. године избио је сукоб великих размера. Зато је Савет безбедности ОУН, Резолуцијом број 1272 од 25. октобра 1999. године, установио Прелазну управу (УНТАЕТ) у Источном Тимору, са задатком да успостави управу у земљи до стицања независности после одласка војних снага Индонезије. Но ова Прелазна управа имала је и задатак да приведе правди лица која су одговорна за насиље које се догодило током спровођења референдума о независности у овој пацифичкој држави.⁹⁹ У основи ове обавезе налази се Резолуција Савета безбедности ОУН 141/2002, којом је одређено оснивање Посебног (Специјалног) већа за тешка кривична дела. Како је правосудни систем у Источном Тимору био потпуно уништен, то је Прелазна управа донела Уредбу 2000/11, којом је успостављен судски систем Источног Тимора којим се оснивају окружни судови и Жалбени суд у граду Дилију.

Поред тога, Уредбом 2000/15 од 6. јуна 2000. године основана су Посебна већа за тешке (озбиљне) злочине. Та судска већа чиниле су домаће и међународне (које именује ОУН) судије, са задатком да спроведу поступак кривичног гоњења и утврђивања кривичне одговорности лица за извршена озбиљна кршења међународног хуманитарног права и основних људских права која су се десила у Источном Тимору.¹⁰⁰ Дакле, Посебна већа за озбиљне злочине надлежна су за следећа тешка кривична дела: 1. ратни злочини, 2. злочин против човечности, 3. злочин геноцида, 4. убиства, 5. сексуална кривична дела и 6. мучење.

У погледу временске надлежности, Посебна већа за озбиљне злочине овлашћена су да поступају у случају да су наведена међународна кривична дела извршена у периоду од 1. јануара до 25. октобра 1999. године. Као изворе права, ова већа примењују „уговоре и призната начела и норме међународног права укључујући утврђена начела међународног права оружаних сукоба“.¹⁰¹ Интересантно је и да је у Индонезији (у чијем се саставу до 1999. године налазио Источни Тимор) усвојен Закон број 26/2000, којим је инплементирано међународно кривично право иначе садржано у Римском статуту сталног Међународног кривичног суда. Нешто касније председник ове државе донео је Одлуку број 53/2001, којом је установио *ad hoc* кривични суд са задатком да води кривични поступак против лица која су осумњичена за озбиљно кршење људских права 1999. године у вези са референдумом у Источном Тимору.

Косово и Метохија

Крајем деведесетих година прошлог века у јужној покрајини у саставу Републике Србије (у тадашњој Савезној Републици Југославији) избила је оружана побуна албанског становништва против актуелне политичке власти, са тежњом за отце-

⁹⁹ C. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner: *Internationalized criminal courts and tribunals; Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, op. cit., pp. 117–169.

¹⁰⁰ S. de Bertodano: „Current Developments in Internationalized Courts“, *Journal of International Criminal Justice*, 1/2003, pp. 234–236.

¹⁰¹ Dž. Džouns, S. Pauls: *Међународна кривична пракса*, Београд, 2005, стр. 28–32.

пљењем. Хуманитарна катастрофа и бројни случајеви кршења људских права довели су до НАТО интервенције на СР Југославију у периоду 24. марта до 10. јуна 1999. године. После окончања оружане активности, Савет безбедности ОУН је Резолуцијом број 1244 од 10. јуна 1999. године ставио подручје покрајине Косово и Метохија под цивилни надзор Административне мисије ОУН (УНМИК).¹⁰² Специјални изасланик генералног секретара ОУН донео је Уредбу број 2000/6 од 15. фебруара 2000. године, којом је омогућено именовање међународних службеника (судија и тужилаца) у правосудне институције на Косову и Метохији, с обзиром на урушеност правосудног система, да би поред судије, два дана касније у Косовској Митровици био постављен и први међународни тужилац.¹⁰³ Ови међународни службеници (судија и тужилац у Косовској Митровици) имали су задатак да раде заједно са домаћим (локалним) судијама и тужиоцима, како би се повратила безбедност у овом граду и супротставило притиску на младо домаће правосудје.¹⁰⁴

При томе су међународни судија и тужилац имали овлашћење, али и одговорност, да обављају задатке који им припадају, укључујући овлашћења да преузимају одговорност за нове, али и текуће кривичне предмете у оквиру надлежности суда у коме су постављени. Дакле, они су обављали послове редовног правосудја у погледу кривичног гоњења и кажњавања учинилаца кривичних дела. Потом су измењеном Уредбом број 2001/2 од 12. јануара 2001. године међународне судије и тужиоци били уведени у целокупни кривичноправни систем Косова и Метохије (а не само у Косовској Митровици), заједно са домаћим судијама и тужиоцима. Но, за разлику од осталих интернационализованих судова, судови на Косову и Метохији имају знатно ширу надлежност поступања. Тако они могу да преузму било који кривични случај (а не само најтеже случајеве кршења међународног хуманитарног права и људских права). Дакле, они су надлежни да поступају у свим кривичним предметима. Такође, ни у погледу временске надлежности ови судови немају никаква ограничења.¹⁰⁵

То указује на чињеницу да се на подручју Косова и Метохије не ради о међународном суду који би судио учиниоцима међународних кривичних дела. Његов „интернационални“ карактер произилази из две чињенице: 1. основу његовог поступања и деловања чини међународни акт – уредба Специјалног изасланика генералног секретара ОУН и 2. у његов састав поред домаћих, улазе и међународне судије и тужиоци, дакле лица која имају држављанство неке друге државе.

Камбоџа

У Камбоџи је у периоду од 17. априла 1975. до 7. јануара 1979. године, за време власти Црвених Кмера, извршен велики број злочина у којима је страдало преко 1.700.000 цивилних лица. Готово после четврт века од извршених злочина закључен је

¹⁰² C. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner: *Internationalized criminal courts and tribunals: Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, op. cit., pp. 213–259.

¹⁰³ Други међународни судија на Косову и Метохији постављен је 6. јуна 2000. године у окружном суду у Приштини, у складу са Уредбом УНМИК-а број 2000/34, којом је проширена примена Прописа број 6. на све округе на подручју Косова и Метохије.

¹⁰⁴ Dž. Džouns, S. Pauls: *Међународна кривична пракса*, оп. цит., стр. 25–28.

¹⁰⁵ М. Шкорић: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, Ријека, 2007, стр. 35–39.

Споразуме између ОУН и владе Камбоџе, 17. марта 2000. године. На основу тог Споразума договорено је оснивање посебног судског органа, који би био надлежан за утврђивање кривичне одговорности појединаца за извршене злочине у претходном периоду.¹⁰⁶ Тако је 2001. године Народна скупштина Камбоџе донела Закон о ванредним већима у камбоџанским судовима за гоњење злочина почињених за време Демократске Кампучије. Ова ванредна већа надлежна су за утврђивање кривичне одговорности и кажњавање руководећих припадника Црвених Кмера, као најодговорнијих лица за „повреде камбоџанског права, међународног хуманитарног права, обичаја и међународних конвенција“ у периоду од 17. априла 1975. до 7. јануара 1979. године.

Дакле, на основу закљученог Споразума између ОУН и владе Камбоџе, као и новодонетог Закона, основано је ванредно (посебно) судско веће (у оквиру постојећег правосудног система Камбоџе). У његов састав су, поред домаћих, улазиле међународне судије.¹⁰⁷ Ради се, заправо, о надлежности ванредних већа за поступање у случају извршења следећих кривичних дела: 1. геноцид, 2. злочин против човечности, 3. тешке повреде Женевских конвенција, 4. повреде Хашке конвенције за заштиту културне својине у случају оружаног сукоба и 5. злочине извршене против међународно заштићених лица према Бечкој конвенцији о дипломатским односима. Поред тога, ванредна (посебна) већа су надлежна и за поступање у случају извршења кривичних дела по Кривичном закону Камбоџе из 1956. године, и то за: 1. убиства, 2. мучења и 3. верски прогон.¹⁰⁸

У погледу временске надлежности, ово Посебно судско веће надлежно је само за кривично гоњење и пресуђење учинилаца кривичних дела која су извршена у периоду од 17. априла 1975. до 7. јануара 1979. године на подручју ове државе. Оно што је карактеристично за овај интернационализовани суд јесте чињеница да се кривични поступак пред овим посебним већем води према домаћим кривичнопроцесним одредбама, а тамо где их нема или нема могућности њихове примене, дозвољена је могућност примене правила сталног Међународног кривичног права (дакле сходна примена правила из Римског статута).¹⁰⁹

Сијера Леоне

Последњи интернационализовани суд основан је у Сијера Леонеу,¹¹⁰ у малој афричкој држави у којој је 1991. године избио сурови грађански рат између владиних снага и побуњеничких снага окупљених око Револуционарног уједињеног фронта. Ратни сукоби, са промењивим интензитетом и уз учешће појединих суседних држава (Либерије), трајали су готово десет година. Коначно је 7. јула 1999. године у Ломеу, главном граду Тогоа, потписан мировни споразум којим су окончана ратна

¹⁰⁶ C. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner: *Internationalized criminal courts and tribunals; Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, op. cit., pp. 189–214.

¹⁰⁷ Dž. Džouns, S. Pauls: *Међународна кривична пракса*, оп. цит., стр. 33–36.

¹⁰⁸ Dž. Džouns, S. Pauls: *Међународна кривична пракса*, оп. цит., стр. 34–35.

¹⁰⁹ М. Шкорић: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, оп. цит., стр. 39–42

¹¹⁰ W.A. Schabas: *The UN international criminal tribunals : the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge, 2006, pp. 178–192.

страдања.¹¹¹ Како би се стабилизовала ситуација у овој афричкој држави, на препоруку генералног секретара ОУН,¹¹² 16. јануара 2002. године у Фритауну је потписан Споразум о оснивању Специјалног суда између ОУН и владе Сијера Леонеа. Као додатак овог Споразума налазе се и Статут Специјалног суда и Правилник о поступку и доказивању.

Овај Статут Специјалног суда је по својој садржини у великој мери сличан статутима *ad hoc* трибунала (за бившу Југославију и за Руанду), при чему у чл. 19, 20. и 22. овај Статут, у недостатку одговарајућих прописа, изричито упућује на одговарајућу праксу *ad hoc* трибунала.¹¹³ Законски акт о Специјалном суду донет је 19. марта 2002. године.¹¹⁴ Седиште Специјалног суда (а не посебних одељења или већа) је у Фритауну. Према члану 1. Статута, овај суд надлежан је за поступање у кривичним предметима лица која су одговорна за следећа кривична дела: 1. злочин против човечности, 2. повреде члана 3. Женевске конвенције и другог допунског протокола из 1977. године, 3. друге тешке и озбиљне повреде међународног хуманитарног права и 4. поједине тешке злочине према кривичном праву Сијера Леонеа, као што су: а) злостављање девојака према Закону о спречавању активности над децом из 1926. године и б) самовласно уништавање имовине према Закону о злонамерној штети из 1861. године.

У погледу временске надлежности, Специјални суд у Сијера Леонеу надлежан је за сва наведена кривична дела која су извршена после 30. новембра 1996. године (иако је грађански рат у овој сиромашној афричкој држави започео још 1991. године).¹¹⁵ За ова кривична дела суд може изрећи следеће врсте и мере казни (члан 19. Статута): 1. казну затвора, 2. казну доживотног затвора, 3. трајно одузимање имовине, прихода и других средстава стечених противзаконито или кривичним делом и њихов повраћај законитом власнику.

Оно што представља интересантно решење у погледу надлежности Специјалног суда јесте и чињеница да је поред овог суда у кривичним стварима паралелно надлежно и редовно судство у овој држави, при чему Специјални суд има примат у вођењу кривичног поступка. При томе овај суд у сваком моменту може да тражи од домаћег суда да му уступи одређени кривични предмет. Друга специфичност овог решења произилази из чињенице да су велики број међународних кривичних дела на подручју Сијера Леонеа управо извршили малолетници. Стога је Статутом Специјалног суда предвиђено да ће под надлежност његовог поступања доћи и лица старија од 15 година – дакле малолетници (деца-војници).¹¹⁶

¹¹¹ C. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner: *Internationalized criminal courts and tribunals; Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, op. cit., pp. 214–249.

¹¹² Ова препорука је саставни део Извештаја генералног секретара о установљењу специјалног суда за Сијера Леоне, из октобра 2000. године. На основу овог Извештаја Савет безбедности је донео резолуцију број 1370/2001, којом се од владе ове афричке државе захтева да убрза процес оснивања специјалног кривичног суда, заједно са генералним секретаром УН и високим комесаром за људска права.

¹¹³ A. Cassese: *Међународно кривично право*, оп. цит., стр. 404–411.

¹¹⁴ Џ. Џоунс, С. Паулс: *Међународно кривична пракса*, оп. цит., стр. 18–22.

¹¹⁵ М. Симовић, М. Благојевић: *Међународно кривично право*, Бања Лука, 2007, стр. 29–31.

¹¹⁶ М. Шкорић: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, оп. цит., стр. 42–44.

Закључак

Међународна заједница је од најстаријих времена до данашњих дана предвиђала различите облике помоћи и сарадње у циљу кривичног прогона и кажњавања учинилаца најтежих међународних кривичних дела (геноцида, злочина против човечности и ратних злочина) којима се на најтежи, најгрубљи начин крше правила међународног хуманитарног права и повређују или угрожавању човечност и друга добра заштићена међународним системом правних прописа. Међу тим облицима помоћи најзначајнији је онај који се састоји у установљењу и деловању међународних кривичних судова који у интересу правде, у име цивилизованог дела човечанства, воде кривични поступак и изричу казне и друге кривичне санкције учиниоцима међународних кривичних дела.

Да би суд имао карактер „међународног“ суда, он мора бити конституисан на темељу међународног права, односно на темељу правних правила којима се уређују субјекти признати у међународној заједници. Ти судови могу бити формирани уговором између појединих држава (најчешће држава победница после завршених ратова, као што су били нпр. Нирнбершки и Токијски суд) или одлуком међународног органа (нпр. Савета безбедности у случају Хашког трибунала или трибунала за Руанду). Овај суд мора да примењује искључиво (или претежно) правила међународног права. То значи да за конституисање и деловање таквог суда постоје посебна међународна правила. Таква правила не представљају израз суверенитета неке државе, нити израз одређеног правног система, већ правни систем међународне заједнице у целини. И састав оваквог суда такође мора бити међународни. То значи да чланове суда чине лица разних држављанстава, која представљају међународну заједницу у целини, а не поједине државе из којих таква лица долазе. И на крају, суд је надлежан за кривични прогон и кажњавање лица која се јављају као учиниоци међународних кривичних дела, дакле кривичних дела која су одређена као најтежи облици кршења међународног права, дела која су као таква предвиђена у релевантним међународним правним актима.

Ова идеја о формирању наднационалног, наддржавног кривичног суда коначно је дошла до изражаја после Другог светског рата, када су победничке силе формирале тзв. Нирнбершки и Токијски суд, када су после судских процеса изречене и извршене казне учиниоцима најтежих међународних кривичних дела. Тиме је међународно кривично правосуђе постало реалност. Крајем двадесетог века, кроз формирање привремених *ad hoc* кривичних трибунала за бившу СФР Југославију и Руанду, одлуком Савета безбедности ОУН и кроз деловање интернационализованих судова (Источни Тимор, Сијера Леоне, Камбоџа, Косово и Метохија) сазрела је идеја о формирању сталног Међународног кривичног суда у Хагу, који је надлежан за вођење кривичних поступака, утврђивање кривичне одговорности и изрицање казни за најтежа међународна кривична дела која су учињена широм света, од било ког лица, почев од 1. јула 2002. године.

Литература

1. Ackerman, J. E.; Sullivan, E. O.: *Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia with selected materials from International Criminal Tribunal for Rwanda*, Hague, London, Boston, 2000.

2. Bantekas, I.: *Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law*, Manchester, 2002.
3. *Basic Documents*, United Nations, ICTY, Hague, 1995.
4. Bassiouni, C. M.: *A manual on International Humanitarian Law and arm control agreements*, Ardsley, 2000.
5. Bassiouni, C. M.: *The legislative history of the international criminal court*, Ardsley, 2005.
6. Blakesley, Ch.: Jurisdiction, Definition and Triggering Mechanism, The International Criminal Court, 13. *Nouvelles etudes penales*, AIDP, 1997.
7. Broomhall, B.: *International justice and the international criminal court: between sovereignty and the rule of law*, Oxford, 2004.
8. Van de Wyngaert, C.: *International criminal law*, Kluwer, Hague, London, Boston, 2001.
9. Василијевић, В.: *Међународни кривични суд*, Београд, 1961.
10. Gilbert, G. M.: *Nuremberg Diary*, London, 1948.
11. Деган, В. Ђ.; Павишић, Б.: *Међународно казнено право*, Ријека, 2005.
12. Димитријевић, В.; Рачић, О.; Ђерић, В.; Папић, Т.; Петровић, В.; Обрадовић, С.: *Основи међународног јавног права*, Београд, 2007.
13. Doermann, K.; Doswald Beck, L.; Kolb, R.: *Elements of war crimes under the Rome statute of the international criminal court: sources and commentary*, Cambridge, 2003.
14. Ђурђић, В.; Јовашевић, Д.: *Међународно кривично право*, Београд, 2003.
15. Јовашевић, Д.: *Коментар Кривичног закона СР Југославије*, Београд, 2002.
16. Јовашевић, Д.: *Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост*, Ниш, 2010.
17. Јовашевић, Д.: *Кривично право, Општи део*, Београд, 2010.
18. Јовашевић, Д.: *Лексикон кривичног права*, Београд, 2011.
19. Jones, J. R.W.D.; Powles, S.: *International criminal practice*, Ardsley, New York, 2003.
20. Јосиповић, И.: *Хашко инплементацијско казнено право*, Загреб, 2000.
21. Кривокапић, Б.: *Лексикон међународног права*, Београд, 1997.
22. Mettrauh, G.: *International crimes at the ad hoc tribunals*, Oxford, 2005.
23. Minear, R. H.: *Victor's Justice: The Tokyo War Crimes Trial*, Princeton, 1973.
24. Neave, A.: *Nuremberg: особно свједочанство о суђењу главним нацистичким ратним злочинцима 1945–1946*, Загреб, 1980.
25. Новоселец, П.: *Опћи дио казног права*, Загреб, 2004.
26. Павишић, Б.; Грозданић, В.; Веић, П.: *Коментар Казненог закона*, Загреб, 2007.
27. Prince, M.; Prince, M. A.: *UN genocido impuni: L' Armenocide*, Beirut, 1967.
28. Прљета, Љ.: *Злочини против човечности и међународног права*, Београд, 1992.
29. Roling, B. V. A.; Cassese, A.: *The Tokyo trial and Beyond*, Oxford, 1993.
30. Romano, C.; Nollkaemper, A.; Kleffner, J. K.: *Internationalized criminal courts and tribunals, Sierra Leone, East Timor, Kosovo and Cambodia*, Oxford, 2004.
31. Roper, S. D.; Barria, L. A.: *Designing criminal tribunals*, Adershot, 2006.
32. Симовић, М.; Благојевић, М.: *Међународно кривично право*, Бања Лука, 2007.

33. Smit, E.: *The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944–1945*, Stanford, 1982.
34. Schabas, W.A.: *The UN international criminal tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge, 2006.
35. Ferenz, B.: *An International Criminal Court: A step toward World Peace*, New York, 1980.
36. Henckaerts, J. M.; Doswald, B. L.: *Обичајно међународно хуманитарно право*, Cambridge, 2005.
37. CalvoCaressi, P.: *Nuremberg – the facts and the consequences*, London, 1947.
38. Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београд, 2005.
39. Цигар, Н.; Мештровић, С.: *Genocide in Bosnia: the politice of ethnic cleaning*, Texas, 1995.
40. *Comentaries on the International Law Commissions, Draft Code of the Crime against the Peace and Security of Mankind*, AIDP, 1993.
41. Џоунс, Џ.; Паулс, С.: *Међународна кривична пракса*, Београд, 2005.
42. Шкорић, М.: *Тужитељ пред међународним казним судовима*, Ријека, 2005.

Швајцарска војска данас се увежбава за најтеже задатке и највероватније ангажовање. У сваком случају, одбрана је, и сада као и пре, њен главни задатак. Ако војска хоће да за то стекне и сачува све потребне способности и знања, мора да има за основу доктрину која у довољној мери одсликава физиономију савременог рата. Овај чланак представља допринос дискусији о даљем развоју одбрамбене доктрине Швајцарске.

Швајцарска армија мора да испуњава уставом прописане задатке: да спречава избијање рата и да допринеси очувању мира; да брани земљу и становништво; да помаже цивилним властима у одбрани од најтежих претњи унутрашњој безбедности и да помаже у превазилажењу других ванредних ситуација.¹ Сем тога, она даје и допринос очувању мира у међународним оквирима.² За време док се развијала доктрина за ангажовање армије унутар земље (од 2004. године текућа сарадња између цивилних власти и армије редефинисана је у складу са ревизијом безбедноснополитичког извештаја), дотле доктрина за употребу у одбрани и даље битно заостаје.

Кључне речи: *савремени рат, швајцарска армија, доктрина одбране, одбрамбена борба (операција), електронско вођење рата, операције подршке миру, колатерална штета.*

Мислити на (последњи) рат

Доктрина одбране, која ће бити претворена у оперативно³ и тактичко руковођење,⁴ у битним сегментима одговара представи о хладном рату.⁵ Сећања на правилнике са маскирним омотом, под насловом „Стране оружане снаге“ и издања обавештајне службе не бледе.

* Овај текст објављен је у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 2/2010, стр. 3–10 под називом „*Moderne Verteidigung*“. Са немачког језика текст је превео мр Здравко Зељковић, пуковник у пензији.

** Бригадир Daniel Lätsch (Даниел Леч) директор је Воје академије у Цириху, daniel.laetsch@vtg.admin.ch.

¹ Art. 58, Abs. 2 BV.

² Art. 1, Abs. 4 MG.

³ Regl. 51.070 Operative Führung XXI (OF), Kapitel 7.5, Verteidigung, S. 79 ff.

⁴ Regl. 51.020 Taktische Führung XXI (TF), Kapitel 10, Verteidigung, S. 118 ff.

⁵ Правило 52.055, *Појмови елемената руковођења војском*, стр. 45: „Одбрана је облик борбе чији је циљ да се агресор заустави, уништи или разбије употребом ватре, забрањивањем и отпорним тачкама као и противнападима. Она се води активно“.

Револуција у војним пословима је у НАТО-у осамдесетих година прошлог века довела до FOFA (*Follow-on Forces Attack – FOFA*) доктрине⁶ и до доктрине ваздушно-копнене битке.⁷ Ти концепти нашли су места у нашим доктринарним основама⁸ – допунили их са закашњењем (тек од 2004. године) операцијама заснованим на умрежавању.

Те „доктринарне основе за средњорочни период“ (*„Bases doctrinales à moyen terme – BDMT“*)⁹ дају препоруке и планске основе за доктрину средњерочног ангажовања наших оружаних снага у наредном периоду од осам година. У оквиру одбрамбених операција наша војска треба да буде оспособљена, поред осталог, за „вођење децентрализоване активне одбране у садејству са више савезничких састава бригадног нивоа“. Противник треба да буде тучен и уништен дејством одбране са земље и из ваздуха. Ватром „борбених система маневарских снага“ и „састава непосредне подршке копнених снага из ваздуха“, противник, који је већ разбијен, треба да буде пронађен и уништен. Као примарна ствар у даљем развоју војске у области одбране био је разрађен цео систем, првенствено технолошки и висококомбиран, чија се способност за борбу на земљи и у ваздушном простору могла поредити са најсавременијим страним војскама на размеђу два миленијума.

Данас се намеће неизбежно питање: одговара ли још увек та конвенционална доктрина одбране актуелним условима и представама о савременом бојишту, и по којој се концепцији швајцарска војска припрема за рат?

Нови оквирни услови

Од пада берлинског зида светска реалност се много променила. Непосредна конфронтација Запад–Исток је нестала. Под слагвортом „дивиденда мира“ оружаним снагама је све више наметана нужност штедње. Истовремено, трошкови набавки и одржавања су напосто експлодирали. Због тога су оружане снаге у Европи драстично смањене. Многе од њих су од обавезног служења војног рока прешле на професионалну војску. Тероризам широм света, фундаменталистичке религиозне и (међу)културолошке борбе, грађански ратови и феномен „неуспелих држава“ постали су транснационални безбедносни проблеми. Рат на Балкану, у Ираку и продужене операције у Авг-

⁶ Follow-on Forces Attack (FOFA): NATO концепт уведен осамдесетих година прошлог века чија је суштина дубоки удар ракетама и авијацијом по позадини непријатеља ради спречавања могућности премештања борбених јединица другог ешелона у раној фази. За то упореди: New Technology for NATO: Implementing Follow-On Forces Attack, hrsg. Vom Congress of the United States, Office of Technology Assessment.

⁷ Ваздушно-копнена битка била је општи концептуални оквир који је обликовао основу доктрине борбене употребе снага САД у Европи од 1982. до касних деведесетих година. У ваздушно-копненој бици наглашена је блиска координација између копнених снага, које дејствују као агресивна маневарска одбрана, и ваздухопловних снага које дејствују по непријатељским снагама позадинског ешелона који потхрањује своје снаге на линији фронта. Vgl. Field Manual 100–5, Operations, 20. August 1982.

⁸ Документација 52.15 „Савремена борба у Европи“ обрађена је у одељку 2.1. Напади, односно борбени поступци западних оружаних снага и утицај револуције у ратовању на савремено бојно поље. Употреба снага за специјалне операције није споменута у том оквиру. Примена асиметричних облика вођењу рата није тематски обрађена.

⁹ Доктринарне основе за средњорочни план, издање 2008, најактуелнија је верзија и одобрена је актом Генералштаба од 24. 04. 2008.

нистану довели су до комплетне промене представе о савременој слици рата. Одбрана националне територије од конвенционалних напада противника у Европи много је изгубила на значају.¹⁰ Класични рат између националних држава отишао је у други план.

Далеко одмакла урбанизација животне средине, пораст рањивости нашег умреженог, технички високоразвијеног друштва, појачан утицај политике на вођење борбе, као на пример минимизирање сопствених губитака и колатералних штета, довело је до великог „подешавања“ доктрине употребе савремених оружаних снага.

Анализа значења тих парадигматских промена за швајцарску доктрину одбране и извођење консеквенци за даљи развитак војске коначно су доспели у праве руке.

Безбедносполитички извештај 2010. и војни извештај чине полазну тачку за то. Следеће представљање требало би понегде, свесно у провокативној форми, да подстакне једну принципијелну дискусију о доктрини одбране и да да свој допринос промишљању и преиспитивању превазиђених представа.

Одбрана као суштинска способност војске

Савезна влада сматра да је у догледној будућности вероватноћа војног напада на Швајцарску веома мала.¹¹

На питање којим средствима ће се у даљој будућности водити рат не би се могао дати тачан одговор. Због тога се о „питању“ шта, у ствари, представља војни напад, мора размишљати хладне главе, а с тим и о питању којим способностима би војска морала да располаже у будућности.¹² За савезну владу је неоспорно да војска мора стално да одржава и развија основне способности за вођење одбрамбених операција, квалитативно на највишем нивоу, а квантитативно уз ограничења.¹³ То уверење је већ изражено у оперативном руковођењу: војска увек мора да одржава адекватну „суштинску способност одбране“ као претпоставку за брзо нарастање у случају битних промена у стратегијском окружењу. То је оријентација квалитативно ка оперативним способностима упоредивим са западноевропским оружаним снагама.¹⁴ Претња, у основи, представља производ воље и потенцијала. Свакако, не сме се испустити из вида, да је код већине европских земаља то утицало на одлуку о структури снага за операције подршке миру. Али, директно поређење са запад-

¹⁰ Упореди, поред осталог, Минклер, Херфрид, „Нови ратови“, 2002. У том делу он заступа гледиште, да крај хладног рата не значи крај сваког рата, већ само промену његовог појавног облика. Ако би се војни сукоби 19. и 20. века свели на борбе између националних армија са чврстим правилима, дефинисаним циљевима и претежно на војне обвезнике, онда би и нови ратови требало да буду такви – да их воде локални „господари“ рата, војници и терористи. Њихови циљеви били би дифузни и вођени без правила, а главни циљ било би цивилно становништво. Линије фронта би се брисале, а цивилно становништво било би први и највећи циљ.

¹¹ Савезна влада је Савезној скупштини поднела извештај о политици безбедности Швајцарске (SiPolB) – нацрт од 05.03.2010, стр. 8 и стр. 4. Рат који би се водио конвенционалним средствима између привредно високоразвијених земаља је у догледно време мало вероватан, али у будућности оне морају да буду спремне да и средствима силе остваре своје интересе.

¹² Ибидем стр. 7

¹³ Ибидем, стр. 32.

¹⁴ OF, Kap. 3, Militärstrategische Herausforderungen, Ziff.42, S. 11.

ноевропским армијама довело би нас у заблуду. Ни задаци, ни подручје ангажовања швајцарске војске нису идентични онима у осталим оружаним снагама европских земаља. Истовремено, знамо и то, да швајцарска војска не би била у стању да сама, без ичије помоћи, води одбрамбени рат са изгледима на успех¹⁵ против масовног напада једног савременог противника.

То не игра одлучујућу улогу, с обзиром на то да у Европи сада нема војске која располаже структурним способностима за напад, односно дуготрајније и широке копнене операције. Да би се изградиле такве значајније способности потребно је више година, ако не и цела деценија.

У Европи би се морали десити темељни политички преврати пре него што би једна појединачна држава за друге европске државе постала опасност. Претпоставке, односно узроци за једну такву промену стратешког положаја, поред осталог, јесу:

- крупни различити политички интереси заједнице европских држава,
- дубока привредна криза са великим бројем незапослених и масовним сиромаштвом,
- рушење евра и европске монетарне уније,
- политичко фанатизирање маса, свакако повезано са културним и религиозним фундаментализмом и знатно ојачаним национализмом,
- дестабилизација државних демократских структура,
- распад НАТО-а,
- прелаз у тоталитарни режим најмање једне државе, која располаже знатним стратешким потенцијалима,
- обнова базе за наоружавање у тој држави и развој високотехнолошког наоружања.

Не намеће се сам од себе закључак да би велика привредна криза, стабилну демократску државу у Европи преусмерила на то да своје оружане снаге масовно наоружава за освајачке авантуре. Уколико би, ипак, нека држава са слабо укоревеним демократским структурама хтела да следи тоталитарни и експанзионистички курс, неминовно би се наметало питање, да ли она своје оружане снаге припрема за вођење рата класичним механизованим средствима или савременим високоразвијеним технолошким средствима. Док би подмлађивање кадра, нарастање и опремање оружаних снага за класично вођење рата, односно производња борбених авиона, тенкова, оклопних борбених средстава и механизоване артиљерије, једва могло бити скривено од страних обавештајних служби, дотле би развој савремених, високотехнолошких способности свакако могао остати скривен.

¹⁵ Безбедносно-политички извештај, стр. 23: Способност швајцарске војске за одбрану од конвенционалног напада није директно помињана. „Међународна сарадња би требало да омогући, да се претње и опасности делотворније и ефикасније сузбију или (код сличних ефикасности и дејства) да буду од користи спољнополитичким интересима. Међународна сарадња је нарочито релевантна онда ако би починиоци или противници били мобилни (то значи да би могли да се после напада склопе на територију друге земље), како би са велике даљине вршили нападе и на тај начин били недостижни Швајцарској), ако би димензије једног безбедноснополитичког проблема превазилазиле могућности једне једине државе, ако би то тангирало интересе Швајцарке у иностранству и ако би техничке мере предострожности (у сопственој режији) биле неисплативе или неефикасне“.

Циљеви савременог рата

Савремена слика рата разликује се од класичног рата, како у погледу средстава којима се води, тако и у односу на циљеве. Класични војни циљ „освајања територије“ и дуготрајна контрола противничке територије готово да више и нема значаја. Упркос томе, применом силе може се доћи до привременог заузимања делова противничке територије, објеката или комплекса објеката, као и мрежних чворишта (саобраћај, информације и комуникације, енергија и снабдевање). У те снаге у првом реду спадају високомобилна борбена средства, која могу бити моторизована, механизована или ваздушнотранспортна, уз подршку снага за специјалне операције.

Циљеви савременог рата могу бити:

- напад на (природне) ресурсе стране државе,
- напад на привредне производе и достигнућа (материјална добра високе технологије, финансијске ефективе и систем),
- напад на информациона средства (телевизију, радио, штампу),
- ометање или спречавање протока информација, добара и енергије,
- уцењивање политичког или привредног руководства,
- слабљење државних структура и
- слабљење воље за отпор становништва.

Средства и методе вођења савременог рата

Вођењем рата класичним механизованим средствима и методама ти циљеви једва да се могу постићи. Због тога ће се савремени рат, у многим својим деловима и у односу на своје појавне феномене представити на нов начин. Трансформација западноевропских држава у постхеројска друштва одражава се непосредно на доктрину њених оружаних снага. Утицај политичке власти на војне операције биће велик, противречан и често неоријентисан на решење проблема. Међународно право је постало ограничавајући фактор за вођење операција. Исто тако, захтеваће се избегавање, колико год је то могуће, колатералне штете као и сопствених губитака и забрана, на пример као у досадашњим војним операцијама употребе касетне муниције или невођене муниције ваздух-земља. Примени противничких и сопствених психолошких операција (*Psychologische Kriegführung/Operationen – PSYOPS*) придаје се одлучујући значај. Ко успе да задобије сопствена и противничка „срца и умове“ (*Hearts & Minds*), односно да их не изгуби, добиће рат. Напад би могао у првој фази бити привредни рат уз комбинацију са психолошким операцијама (*PSYOPS*), укључујући уцењивање, привредне блокаде, заплону или блокирање имовине у иностранству, привредне преваре других држава, итд. Сваки напад ће се припремати и подржавати мерама електронског вођења рата, укључујући и сајбер нападе. Употреби противничких снага за специјалне операције и њиховим ваздухопловним снагама у свим фазама сукоба придаје се велики значај. Ваздухопловне снаге могу раније да ступе у дејство, знатно пре конвенционалних копнених снага, да дејствују уз минимално време за упозорење, са велике (војностратегијске) даљине авионима и оружјем за дејства са дистанце (обичним и крстарећим ракетама), уз кориговање дејства (са сензорима и ефекторима) и да упорно и веома прецизно изводе дејства.

Када се коначно копнене снаге уведу у борбу, на противничкој страни може доћи до спајања регуларних и нерегуларних трупа, које подржавају терористи и криминалне групе (хибридна претња). Стране у сукобу и стране у рату нису нужно једнообразне, војно организоване и наоружане. Симетрични и асиметрични сукоби могу да избију и истовремено иду заједно. Зато су и прљави походи сасвим разумљиви.

Поступак који следи одвија се потпуно према плану. Директна конфронтација се избегава колико год је то могуће. Противничка страна се ослања на постојећу локалну логистичку инфраструктуру за снабдевање и употребљава високотехнолошка средства. Она за собом не оставља, ако је то могуће, никаква јасно препознатљива обележја. Разликовање противничке стране и сопствених цивила једва да је могуће. Зоне борбених дејстава нису ограничене и цивилни живот се даље одвија паралелно са борбама, у сваком случају временски редуковано или обустављено.

Ратови не настају из ничега. Радикализација и наоружавање неке европске државе не одвија се незапажено и могло би да утиче и на Швајцарску. Нарочито би могла да изазове напетост код швајцарског становништва. Једна случајна радикализација, као и терористичке и криминалне активности, требало би да за последицу имају појачане полицијске мере и коначно безбедносно ангажовање војске. Због тога, још пре него што би се десио терористички напад на Швајцарску, јединице швајцарске војске би се налазиле у потенцијалном полазном положају за супротстављање нападу. То се постиже садејством безбедносних и обавештајних састава. У сваком случају, војска ће контролисати ваздушни простор и истовремено, кроз практичну обуку, обезбедити нарастање резерве. Задатак државних органа ће бити да обезбеди способно руковођења, функционисање извиђања и надзор швајцарског информативног и безбедносног савеза. Полицијски органи, ојачани снагама војне безбедности, одржаваће ред и мир. Јединице војске ће у случају (евидентне) преоптерећености полицијских органа пружити помоћ. Колико ће битно утицати недржавни субјекти као: помоћ суседа, грађански покрети, локална милиција на вођење кризе, не може се унапред са сигурношћу одговорити.

У вези деловања трупа, које подржавају цивилне власти, у случају ескалације кризе постављају се многа питања. Пре свега, потребно је објаснити да ли ће војска на месту употребе прихватити борбу или је избећи. Истовремено, потребно је дефинисати да ли ту борбу швајцарска војска прихвата пред границом земље, на њој или иза ње. С обзиром на домет, прецизност и ефикасност дејства савремених копнених и ваздухопловних система оружја, свако прихватање борбе на државној граници или иза ње било би закаснело.¹⁶ Због неутралности, политичко руководство могло би да не предвиди прихватање борбе пре границе земље. Одбрамбена борба би тада имала директног утицаја на размер колатералне штете становништва и инфраструктуре, коју би народ и влада морали спремно да прихвате. Тако одлучујући фактор (по)остаје цивилно становништво. Како се оно понаша у случају рата? Хоће ли бити евакуисано хоризонтално или вертикално? Хоће ли се повинovati агресору или ће му се одлучно супротставити? То су само нека од питања.

¹⁶ Из тога произилази да је потенцијални противник, како на земљи тако и у ваздушном простору, квантитативно супериоран. Средства за вођење рата, посебно у ваздуху, могу да надокнаде бројчану инфериорност само офанзивном одбраном пре фазе противничких операција на земљи. То је условљено дејствима у пограничном појасу управо на почетку оружаног конфликта.

У том окружењу концепција одбране која се заснива, као раније, на употреби пешадијских и оклопних бригада против чисто симетричног противника гура нас у празно. Који су алтернативни оперативни концепти? Одговор се може разложити у четири фазе:

1. Извиђање, контрола и електронско вођење рата

Противник ће се извиђати средствима електронског вођења рата, извиђањем из ваздушног простора (авионима, беспилотним летелицама) и са посебним оперативним снагама заједно са свим расположивим цивилним средствима. Преглед ситуације на терену биће стално обезбеђен оперативном и тактичком нивоу руковођења. Средства електронског вођења рата ограничиће се способност руковођења противника или чак и онемогућити. Сајбер напади на противничке војне и цивилне циљеве и мреже ограничавају му способност вођење борбе, сламају логистичку кичму и базу подршке цивилног становништва.

2. Ограничити

Продирање противника спречава се пешадијским оперативним снагама (*Infanterie Task Forces*) (контролни пунктови, механизована средства за офанзивна противдејства – *counter penetration*) и средствима ратног ваздухопловства (спречавање уласка у ваздушни простор – *Air Interdiction*). Истовремено се, према могућностима, уништавају противничка средства ватрене подршке и логистичке снаге дуж линије извођења операција.

3. Збунити

Прецизном ватром система оружја ваздух-земља или појединачном артиљеријском ватром са вођеном муницијом у последњој фази лета, способности руковођења противника биће битно нарушена (командна места, чворишта везе). У нападима специјалних оперативних снага противничке кључне личности биће ликвидирани, а командна возила уништена. Циљ је да се противнику онемогући координирано вођење рата и да се уништи његова оперативна чврстина.

4. Уништити, очистити

Нападима оперативних снага (*Task Forces*) (тенкови, оклопно-механизована пешадија, војна полиција, пешадија и оклопни извиђачи), јачине чете и батаљона, изоловани противник ће бити уништен или присиљен на повлачење. Оперативне снаге (*Task Forces*) захтевају подршку ваздухопловних транспортних средстава (транспорт трупа, медицинска евакуација – *MEDEVAC*, логистички транспорти) као и средстава ватрене подршке (прецизна артиљеријска подршка и непосредна ватрена подршка из ваздуха – *Close Air Support*). Током целог трајања операције ратно ваздухопловство је дужно да обезбеди противваздухопловну одбрану са земље и из ваздушног простора.

Резултат

Будуће одбрамбене операције швајцарске војске битно ће се разликовати од данас важећих – путем правила прописаних представа пренесених из двадесетог века. То је сажето формулисано у следећим тезама:

1. Противник који напада масовно конвенционалним средствима (дивизије и више формацијске јединице) из хладног рата биће замењен квантитативно редукова-

ном хибридном претњом, упоредо са симетричним и асиметричним операцијама, са конвенционалним и високотехнолошким оружаним системима.

2. Због даљег (пре)насељавања неких делова државе, посебно пограничних делова, одбрана Швајцарске ће се првенствено изводити у урбаним срединама, што значи међу становницима¹⁷ ушушканим у високорањиву цивилну инфраструктуру. Положај на ободу шуме, као и ватрене дистанца преко 500 метара представљају изузетак. Употреба механизованих средстава одвијаће се у пренасељеним областима.

3. Заштита становништва и борбени задаци у истом простору брзо се смењују. Зато наше трупе треба да поседују висока мобилност и флексибилност. Специјалне снаге и елементи војне безбедности у борби су интегрисани. Мешовитим борбеним јединицама, до оних најнижег нивоа, придаје се одлучујући значај. Оклопне јединице морају тесно да садејствују са пешадијом.

4. Онај ко доспе под непријатељску ватру у рату је и тако мора и да се понаша. С једне стране, потребно је вештим поступањем умањити сопствене губитке, а са друге стране наши борбени поступци морају се равнати према закону сразмерности употребе силе и наређењу о спречавању колатералне штете, јер ми не водимо одбрану са циљем да унишимо сопствене основе за живот. Потребно је онемогућити непријатеља да оствари своје циљеве, и то уништавајући га, а при томе да штитимо сопствене цивиле и сачувамо основне услове за живот. Упорна конвенционална пешадијска одбрамбена операција у цивилним пренасељеним местима, (на пример, у пограничном појасу североисточне Швајцарске), подржана оклопном бригадом кроз привредни регион *Zürich-Winterthur-Sent Galen*, уз масовну ватрену подршку ратног ваздухопловства и артиљерије, због тога није више реална политичка опција. Због тога, стриктно ограничавање на одбрану националне територије није обећавајући рецепт за успех.

5. Разлика између бораца и небораца једва да је могућа. Цивилно становништво биће инструментализовано, као маскирни штит или чак злоупотребљено као одбрамбени, живи штит. Због тога наше трупе морају да располажу и способностима (и пасивно) за успостављање и одржавање реда. Интервенције остају ствар цивилне полиције или војне полиције. Не сме се догодити да наше трупе дођу у контакт са цивилима противничке стране или са сопственим инструментализованим цивилним становништвом и да при томе имају избор само између повлачења или употребе смртоносног оружја.

6. Ако ипак дође до употребе оружја, онда се захтева прецизна ватра уз коришћење сензорских нишана (*Sensor to Shooter Loop*). Оруђа са горњом групом углава гађања једва да се више и могу употребљавати у здруженим формацијама (батерија, вод или чак одељење) већ се много више постиже употребом појединачног оружја за индивидуалну заштиту са прецизном муницијом за тачкасте циљеве (нпр. *SMART*) – или никако. Оруђа великог калибра, оружје серијске ватре (нпр. ватра ВБР), чак и само ручно (лично) ватрено оружје смело би да се употреби само селективно, циљно и у оквирима правила употребе (*Rules of Engagement*).

¹⁷ Упореди Смит, Руперт, „Корист од војних снага“, Вештина ратовања у савременом свету, 2005. Први и Други светски рат су били у суштини одраз воље великих индустријских земаља. Обухватили су директне сукобе њихових оружаних снага са циљем да униште непријатељску војску. Такав тип сукоба, међутим, више не постоји. Парадигма се променила. Уместо тога сада је стратешки циљ задобити срца и умове противника, битка за вољу људи, радије него за уништење противничких снага.

7. Тесна сарадња између цивилних и војних органа (укључујући и невладине организације) критичан је фактор успеха.

8. Извођење психолошких операција (*PSYOPS*), примена метода и средстава електронског вођења рата и способности за офанзивно и дефанзивно вођење сајбер рата (*Cyber Warfare*) исто су тако релевантни за успех.

Шта да се ради?

Актуелна, кохерентна и широко образложена представа савременог бојишта у најширем смислу представља полазну тачку за ревизију доктрине одбране.

У изради тог полазног становишта неопходан је консензус, ма колико времена то захтевало. О њему мора да се расправља у отвореном, критичком и конструктивном такмичењу аргументима. Традиционалне и омиљене, али застареле идеје, претпоставља се, неће олакшати посао, а поглед на реалност ће замаглити. Изоловани рад одговорних за доктрину једва да би могао да обећа успех. Једна добра нова одбрамбена доктрина може да се изради само ако се благовремено консултују сви релевантни актери и компетентне групе. Они би могли бити, поред одговорних за доктрину, на пример искусни команданти виших здружених јединица, команданти генералштабне и централне школе, команданти видова и начелници родова (команданти наставних центара) и њихови специјалисти система, шеф војног планирања, шеф одељења за међународне односе са аташеима одбране, војни представник (старији војни представник) Швајцарске у седишту НАТО-а, итд. Од почетка је потребно одредити се, с обзиром на вероватну употребу, који ће вид, односно род војске „превагнути“: ратно ваздухопловство, копнена војска, снаге за специјалне операције или логистика. Чути искуства страних генерала такође је корисно. Чак и ако би се на крају створио чисто швајцарски модел, потребно је искуства страних оружаних снага пажљиво проучити и узети у обзир у нашим промишљањима. И, на крају, политика доноси одлуку: када, где и са којим колатералним штетама би наша земља требало да води одбрану.

Доктрина као полазна тачка за даљи развој војске

Нова доктрина одбране не сме да буде само стерилни основни документ. Она мора много више да формира полазиште за развој војске. Заједништво са разликама у односу на солидарно ангажовање у обезбеђењу егзистенције, као и операције подршке миру, морају из тога да произађу. У савременом рату практично се мешају сви задаци војске и то од самог почетка. Стога оружане снаге морају у свим задацима да донесу интегрални успех, а да не морају дуже време да се значајније увећавају. То што се у Швајцарској још пре неколико година подразумевало под динамичном безбедношћу простора, требало би да у многим деловима одговара будућој савременој одбрани. Стога треба добро размислити о сврсисходности специјализације којој се тежи. Пешадија мора у безбедности да буде делотворнија од пуке штити само један објекат. Она је усмерена на мешовити спектар ангажовања.

Обука због тога мора, сада као и пре, да створи „робустне“ способности, које служе одбрани. На томе је увек могуће градити специјализацију, према начелу „ко може да чини више, може да чини и мање“ (*Qui peut le plus, peut le moins*). Истовремено, механизоване трупе потребно је оспособљавати да дејствују у комплексном, урбаном окружењу заједно са цивилним и војним снагама реда, а посебно их треба увежбавати са пешадијом. Сви штабови морају бити оспособљени за сарадњу са цивилном властима, са органима за електронско вођење рата, ратним ваздухопловством и формацијама за специјалне операције. Поред тога, морају развијати и способности за офанзивно и дефанзивно сајбер ратовање (*Cyber Warfare*). Са будућим модуларним типом јединица, образовни систем и војна организација морају створити претпоставке да се сви родови војске, који учествују у оквиру оперативних снага (*Task Force*) у извршавању наменских задатака, могу заједно и да се обучавају и увежбавају. То свакако искључује, с привредног и финансијског гледишта, нецелисходно трошење средстава. Решење свакако није у застарелом типу бригаде, која би примарно била усмерена на класичну механизовану одбрану.

ВОЈСКА И МИЛИЦИЈА – ВИЂЕЊЕ ЈЕДНОГ ПРИВРЕДНИКА*

Marco Netzer**

Добровољна милиција, полупрофесионална и професионална војска биће понуђени као нови и као наслеђени модели тесно везани са војном обавезом и милицијским система швајцарског типа. У ствари, постоје различити фактори који утичу на промену курса: демографски развој, друштвене, привредне и технолошке промене и, у последње време, тенденција опадања спремности грађана да се ангажују за војску и у војсци – смањује се идентификација са сопственом војском, опада спремност за служење у оружаним снагама и расте уздржаност да се уз посебна напрезања стави у војну службу.

На основу сопственог искуства аутор тврди да се, без обзира на контроверзан развој догађаја, може и у будућности изграђивати швајцарска војска: индивидуални ангажман код многих младих војних обвезника ипак није нестао, спремност за преузимање одговорности за војно образовање и усавршавање је поново у порасту, а спремност привреде за подршку војних каријера и даље постоји.

Вредно је помена и ангажовање бројних удружења ван војне службе, која у ужем смислу милицијски карактер војске још боље умрежавају и брину за њен сигуран континуитет.

Кључне речи: *безбедност и стабилност, милицијски тип војске, ванслужбена удружења.*

О значају војске за безбедност благостања државе Швајцарске

Швајцарска је у егзистенцијалном смислу зависна од иностранства, јер нема довољно својих сировина, енергената, па чак ни прехранбених артикала. На друге земље је упућена и када је безбедност у питању. Наиме, она се не подразумева сама по себи већ мора брижљиво да се гради, стално негује и да се чува за будућност. Безбедност је одлучујућа локацијска предност Швајцарске, без које

* Овај текст објављен је у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 2/2010, стр. 36–42 под називом „Armee und Miliz – Die Sicht eines Wirtschaftsvertreters“. Са немачког језика текст је превео мр Здравко Зељковић, пуковник у пензији.

** Marco Netzer (Марко Нецер) је генералштабни пуковник Швајцарске војске, дипломирани правник, председник више друштава приватних предузетника и јавног сектора. Председник Тесинског официрског друштва. marco.netzer@banquecramer.ch.

предузетништво не би било тако успешно у прошлости нити би то могло бити у будућности. О томе сведочи просперитетна привреда са јаким, интернационално усмереним и добро умреженим предузетништвом и, као и до сада, несмањеном атрактивношћу Швајцарске за таленте, инвеститоре, радну снагу и туристе.

Од 1990. године Швајцарска је једна од пет најглобализованијих земаља света. Њено предузетништво побеђује у иностранству као инвеститор и добија на значају у области капитала, добара и услуга. Швајцарци, који често бораве у иностранству, могу да потврде да безбедности и стабилности Швајцарске иде на руку њена локација, бренд „Swissness“ битно јача и зато сада као и пре заузима високу вредносну позицију и ужива велики углед. То је често у супротности са унутрашњом сликом, која се појављује у швајцарским медијима и у свакодневном животу. Стабилност и безбедност у срцу Европе није довела само до тога да се домаћа привреда могла екстензивно развијати и тражити себи равне, већ представља чврст стуб будућег позитивног развоја и задржавања те локацијске предности.

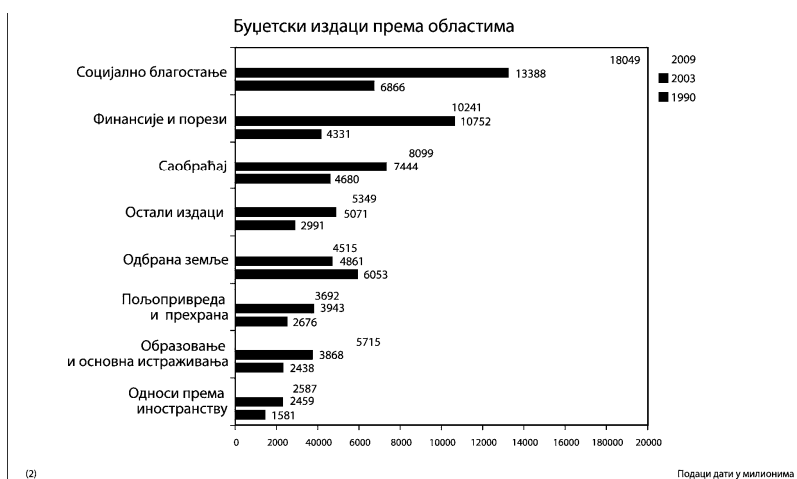
Искуства из финансијске и привредне кризе у последње две године показала су колико брзо глобални развоји могу да имају масовно дејство на умрежену националну привреду каква је Швајцарска. Привреда и друштво морају да учине све да очувају и унапреде стабилност и безбедност. Ту спада, пре свега, постојање једне заиста добро наоружане и за употребу оспособљене војске. Независно од актуелних дебата и политичких контроверзи о безбедноснополитичком извештају и извештају војске, (недавно објављени извештај „Безбедност 2010“) према резултатима истраживања о безбедносној политици, 74% испитаника у Савезној високој техничкој школи у Цириху сматра да је швајцарска војска неопходна.

На питање да ли би Швајцарска требало да издржава једну „добро опремљену и обучену војску“ позитивно је одговорило 71% испитаника. Тај већински позитиван став народа показује се и када су у питању издвајања за одбрану и очување војномилитаријске каријере. Али, безбедност уз нулту тарифу није могућа. Потребан је консензус о циљевима и структурама за најважније „произодитеље“ безбедности и одговарајући ангажман у народу, политици и војсци. Ово чак и ако би се разумевање општости ограничило, пре свега, на природно конзумирање безбедности, а да се не полажу рачуни о потребним инвестицијама и оквирним условима.

Најзад, ништа не вреди само хтети бринути за своју безбедност у независности и слободи – мора се, коначно и може, у том правцу одговарајуће и деловати. За то је потребно без ценкања припремити оквирне услове и финансије.

Војска – ултимативни инструмент политике безбедности

Услед демографског и привредног развоја, а као логична консеквеца значајно редуковане конвенционалне војне претње у средњеевропском простору од краја 80-тих година, последњих година трајно се променила и швајцарска војска. Трансформација војске за 21. век, почела је од суштинских слабости старе војске. Вредан напредак је постигнут, пре свега у погледу способности, флексибилности и брзе реакције на промене. Бројно стање и број виших јединица су јако редуцирани, задаци војске прилагођени и из тога произашли основни задаци проширени.

Развој у периоду 2008–2011. мора да донесе даља побољшања и да отклони препознатљиве слабости. У једном скупом и још увек незавршеном процесу, последњих година Швајцарска се залаже за веродостојну политику безбедности и ефикасну употребу безбедносполитичких инструмената. Одређена уздржаност према међународној сарадњи постоји упркос концепту „безбедност кроз кооперацију“, а који су подржали савезна влада и већина политичких партија. Страхови од губитака неутралности и оправдани страхови да ће војска слабити провлаче се кроз дискусију. Дискусији о политици безбедности придаје се велики значај, с једне стране, јер се становништво редовно прозива да се изјасни о безбедносполитичким проблемима и, с друге стране, јер су „снаге“ и „слабости“ грађанину познати и из његовог сопственог искуства.

У целој Европи војске се знатно смањују. Првог јула 2010. године Шведска, чланица ЕУ, укинула је обавезно служење војног рока (Немачка га је додуше само „привремено укинула“, а Финска задржала). Тако је настављен тренд изградње мање и професионализоване војске. Буџети одбране пали су као жртве притисака да се штеди. Швајцарска, такође, није могла нити може да избегне такав развој – то чини већ 12 година. Питање правилног приоритета при трошењу државних средстава при ограниченим ресурсима налази се на врху политичког програма свих западних држава. Према политичком опредељењу проблеми животне околине, економска превирања, растући социјални издаци и други задаци јављају се као различити приоритети. И у Швајцарској се, такође, са несмањеном жестином води дискусија о ограниченим ресурсима и о будућности њене војске. Замена делова флоте „Тигар“ биће одложена за наредни средњорочни период. Пренапрегнути буџет министарства одбране, због недостатка финансијских средстава, одлаже чак и хитно потребне корекције. Све те ствари, као што је већ поменуто, потребно је посматрати у оквиру ишчезавања непосредних претњи у Европи и демографског развоја. Те промене су довеле до тога да се у последњих 20 година војска морала постепено прилагођавати новим реалностима, што није довело само до битне промене организације, већ и до диференцираног гледишта тог проблема присутног у широј јавности. Посебно је питање у којој мери ће безбедност Швајцарске и у будућно-

сти зависити од ефективности и ефикасности војске или, другачије речено, коју би улогу војска у будућности требало да преузме у „систему безбедности Швајцарске“ и колико су Швајцарци спремни да за то потроше новца?

Буџет за одбрану Швајцарске 1990. године износио је 6 милијарди франака, а 2009. године 4,5 милијарди. Расположива средства и ресурси војске имали су за последицу непрестано смањење. Од 2000. године издаци за армију смањили су се на 0,8% од бруто националног дохотка, што је у поређењу са суседним и НАТО-земљама много мање. Због наглог смањења финансијских средстава више се није могло инвестирати, што је довело до масовне обуставе инвестиција и нездраве промене положаја: од издатака за наоружање ка издацима за предузећа. Резултат тога је отежавано финансирање, које ће имати врло тешке последице: за војску као организацију, у којој се задаци и средства не подударају, за безбедност Швајцарске чији ће једини аутономни употребљиви инструмент бити само делимично спреман и способан да интервенише у случају катастрофа и одбране.

Безбедност није ствар само појединца, она се тиче свих. Постизање безбедности није ствар ни саме војске. Војска је само један део система безбедности наше земље. Полиција, ватрогасци, здравство, техничка предузећа и цивилна заштита су свакодневно у служби безбедности нашег становништва. Војска је, међутим, у том низу једини елемент, који може да интервенише широм земље и да по позиву интервенише са појединачним формацијама.

Интервенција може да се манифестује као помоћ, заштита или борба. Оно шта се у дискусији често заборавља јесте да је војска милицијског типа једина безбедносна резерва у нашој земљи. Код великих елементарних непогода и катастрофа полицијске снаге су, по правилу, већ после два дана изнурене. Полиција обавља низ општепознатих и значајних задатка. Због тога је разумљиво да ће према потреби и нужности војска бити позвана у помоћ – у свако време. Војска је једини и последњи аутономни инструмент који држава у случају одбране може да употреби, односно једино средство којим влада директно располаже. Ризици и претње нису више исти као у годинама последњег светског и хладног рата. Али, и Швајцарска је постала рањивија.

Глобално умрежавање и зависност у области енергетског снабдевања, саобраћаја, информација и комуникација, промета капитала, роба и услуга заправо су постали слабе тачке модерних националних привреда. Швајцарска је упућена на неометану размену, без које нема напретка, иновација ни будућности.

Да би се у случају потребе ти оквирни услови могли осигурати, потребна је резерва, која нам омогућава да брзо и на дужи временски период делујемо. Зато нам је потребна самостална, добро опремљена и, према сопственим потребама, уређена војска, која у случају нужде ефикасно штити територију и становништво, пружа им помоћ и може успешно да их брани. Војска се припрема за деловање у најтежим случајевима, које она на крају мора самостално и да савлада. Према томе, неопходно је да она као најспособнији, вишеструко употребљив, професионално вођен и беспрекорно опремљен ултимативни инструмент безбедности буде у рукама суверена. За безбедност и стабилност је, као и за друге вредности и инвестиције унутар социјалне и привредне инфраструктуре, потребно исплатити премије осигурања. Колико је Швајцарска ослоњена на милицијски модел, спремна да за то сакупи гласова, опредељује гласаче и парламент да утврђују приоритете и статус који обезбеђују безбедност?

Милицијски тип војске примерен потребама мале државе

Општа војна обавеза, сада као и пре, чини основу наше милицијске војске, где је слободни грађанин као војник бранио свој народ и своју земљу. Циљ је – бити и остати професионално вођен својим официрима који су свесни своје одговорности, беспрекорно опремљен и високо оспособљен. Зато је потребна милицијска војска. Не сама себи циљ, него на корист безбедности земље. Једна мала држава, као што је Швајцарска, упућена је на лично, ванслужбено, временски ограничено ангажовање грађанки и грађана у извршавању јавних задатака – војска је најбољи пример за то. Само тако она може да профитира од цивилних способности и искустава грађана. Многи од тих квалитета недостају професионалним војскама и јединицама војних обвезника, укључујући и мешовити модел – полупрофесионалну војску. При томе је очигледно да милицијска војска нуди најбоље претпоставке за једну неутралну малу државу, преживљавање чак и у временима изненадног и непредвидивог развоја догађаја. Свака други облик војске или је неспреман или је прескуп.

Милицијска војска кошта, чак ако се узме у обзир и индиректно трошење, мање него професионална војска. Она омогућава да се грађани директно укључе у централни државни задатак и на такав начин брину да се војска јаче укорене у народ, преко свих културних и националних група. Милицијски принцип утиснуо је печат друштвеном, политичком и војном животу Швајцарске и без сумње је фактор њеног успеха. Он је одговоран за широк и директан искуствени хоризонт грађанки и грађана и захтева спремност да се преузме одговорност. Напори које војници и професионални кадар улажу у прилог безбедности и слободе, благостања државе и безбедносног савеза Швајцарске немерљиви су.

Искуства стечена последњих година изнова потврђују да је милицијска војска била на висини захтева: било да је у питању ангажовање при помоћи у време катастрофа, било да се ради о задацима обезбеђења или старања о европском фудбалском првенству, састанку на врху Г-8, самиту Светског економског форума или самиту Франкофоније. Лично ангажовање грађана битно доприноси извршавању задатака заједнице. Оно је веома важно и не може се платити новцем. Доказ о ангажовању у заједници у служби одбране је питање које се постављало и биће постављано, све док војно правосуђе не нађе најправедније решење за испуњење војне обавезе. Из тога произилази да ће модерна војска и у будућности бити упућена на посебне способности војске милицијског типа: на широко образоване и вишестрано оспособљене и употребљиве људе, који су спремни и у ситуацији су да своја цивилна знања и способности усмере на постизање циљева, који воде ка једној посебној размени искустава какво се не догађа у другим системима.

Милицијска војска је активна и способна за будућност

Индивидуални ангажман у школама и на курсевима је очигледан, подршка привреде је присутна, а активности у ванслужбеним удружењима су ванредно и вишеструко порасле. Индивидуални ангажман: лична побуда и мотивација за успех од напредовања у војној служби, преко ангажовања команданта или генералштабног официра, и данас се вреднује субјективно и веома различито. Привлачност новог изазо-

ва, осећај да при извршавању задатака преузимаш и додатну одговорност или одлуке, да у војној служби желиш да даш све од себе утиче на индивидуалну одлуку.

Мотивисаност је недвосмислена, ако поред одговарајуће инфраструктуре и добре опреме у школама и на курсевима буде понуђено и релевантно образовање. Извршење задатака и мотивација припадника војске зависе од тога. У погледу ангажовања у иностранству посебно би помогло, поред атрактивних образовних програма, на пример и урачунавање дана добровољне службе у обавезне службене војне дужности. Компетенција и веродостојност у образовању спадају у најснажније мотивационе факторе за младе, амбициозне и људе који стреме остварењу циља. Припадници војске су начелно и данас мотивисани, жељни успеха, желе да напредују и у разумној мери уложе напор да превазиђу недостатке у личном развоју.

Примена савремених наставних средстава, као нпр. симулатора, који омогућавају динамично и интерактивно образовање са објективним проценама будућег, јесу велики мотивациони фактори, односно поспешују процес учења. Због тога је важно да се ангажовање свих тих средстава посматра у целини и да се прилагођавају за друге видове образовања, односно да се узму у обзир код модела услужних делатности.

Промене у систему образовања војске у правцу њеног могућег ангажовања дале су позитивне ефекте: ангажовање у области безбедности као, на пример, поводом Светског економског форума у Давосу доказало је да су је војници јако добро препознали, да је њихово ангажовање у суштини било веома важно за светски углед Швајцарске. Њихово ангажовање и мотивација стога нису примећени само у војним круговима.

Подршка привреде

Времена у којима су привредни предузетници Швајцарске заједно са делом свога кадра недељама вршили војну службу вероватно припадају прошлости. Предузетништво је данас интернационално, захтеви руководећих структура у свакодневном пословању су се трајно променили, а вредности персоналних, у војсци искованих мрежа за унапређење сопствене цивилне каријере доведене су у питање. Ипак, не сме се заборавити да данас на хиљаде официра на свим нивоима предузетништва са пуном одговорношћу обавља одговорне задатке, и да се без заједничких вишенедељних вежби не би познавали и да добри контакти често не би ни опстали.

За мотивацију за успех у војсци је, као уосталом и за све добровољне делатности, одлучујуће уверење да се ради добра ствар, један разуман однос према расходу и приходу у личном подстицајном билансу и могућност да у разумној равнотежи држи битне елементе: породицу, посао, војску и здравље. Ради се о томе да се оквирни услови одрже и побољшају. Људи који се ангажују адекватно и зарађују и уживају одређене олакшице. За привреду и друштво сигурно је драгоцен школован руководећи кадар, као и руководеће искуство, које војни кадар доноси са собом: од једноставних руководећих принципа – 3К (командовање, контрола, корекција), преко чисто радне припреме за образовне секвенце, па све до планирања комплексних акционих процеса и руковођења акционим процесима у великим системима. Није ново да је војска била и остала лабораторија за развој ефикасних и успешних метода руковођења. После привредне кризе, на интересантан начин наглашавају

се неки етички аспекти служења војног рока, службе у корист заједништва, у корист државе: ангажовање за друштво, које се уздиже на раширеном пријатном ставу о индивидуалној оптимизацији.

Коначно, нису за потцењивање ни позитивни ефекти на лични развој младих официра и подофицира, који су тек у војној служби по први пут постигли успехе и стекли искуства у руковођењу. Може се констатовати да државна управа и приватно предузетништво препознају нарастајући вишак вредности војног образовања и искуства. То се показује и на успеху курсева за усавршавање вишег војног кадрова одржаних за представнике приватног предузетништва и јавне власти. Курс као „трансфер“ или промоција „вишак вредности образовања војног руковођења за припаднике кадра у привреди“ наишли су на велики одзив.

Активности ванслужбених удружења

Само један поглед на различите сајтове ванслужбених удружења говори да се и данас изванредно ради. Многобројна војномилицијска удружења, која као пажљив и критичан партнер прати развој у и око армије пружа сада као и пре драгоцену подршку.

Различита официрска и војна удружења играју важну улогу у побољшању сарадње са привредом. Она као партнер и део милицијског система пресудно утичу на формирање мишљења и подршку властима, министарству одбране и привреди. Израз су милицијског карактера војске, где се срећу млади људи, активни и бивши активни, размењују искуства из војне службе и садашњег занимања и обезбеђују мрежу односа, сигуран континуитет и плодну размену мишљења.

Ванслужбена удружења су у том смислу вероватно најважнија спона између армије и друштва. Политичким партијама изгледа да безбедносна политика није више вредносна позиција која се има, него се једноставно заслужује.

Ванслужбена удружења подржавају формирање политичког мишљења, ширење информација о војсци и брину да се о важним темама, као што су, на пример, захтеви младих, занављање опреме и наоружања, итд., широко дискутује. Они негују многобројне међународне контакте, који се у официјелној спољној политици више-струко запостављају.

Швајцарска војска је дугорочна инвестиција у нашу безбедност. Њена корист се не мери само по томе колико кошта. Важно је да се сачувају општеважеће вредности: другарство, поузданост, свест о дужностима и одговорностима, марљивост, прецизност, одлучност, толеранција, постојаност воље и издржљивост. Наш милицијски систем је прави систем за Швајцарску. Људи из свих друштвених слојева и свих занимања, из свих делова земље и језичких група, састају се да би лично допринели безбедности наше земље. Тиме се служби у војсци придаје важна социјална функција.

Држава у којој могу да се развијају слобода и предузетништво мора у случају потребе и да се брани. Швајцарској као малој земљи у срцу Европе зато је потребна самостална, добро обучена и опремљена милицијска војска, која може да гарантује унутрашњу и спољну безбедност. Милицијска војска почива на идеји да сваки

појединац даје свој допринос. Те солидарне намере потребно је даље јачати сопственим доприносом у форми милицијске идеје и милицијске војске, за Швајцарску у слободи и безбедности. Једна практична алтернатива за добро наоружану и обучену милицијску војску не постоји, а то је да се, по могућности, што већи број младих Швајцараца обучи за војне задатке, а да се при томе што мањи број стално држи под оружјем. Захваљујући способности војске за извршавање задатака, у оквиру ангажовања у иностранству, пружања помоћи у катастрофама или безбедносног ангажовања она на такав начин даје неопходан и непосредован допринос за добробит наше земље. Милицијска војска је добар одговор на данашње и будуће претње у оквиру уставних задатака.

АСИМЕТРИЧНОСТ МАТЕРИЈАЛНО-ТЕХНИЧКОГ ЧИНИОЦА КАО СПЕЦИФИЧНОС СУКОБА ИЗМЕЂУ ИЗРАЕЛА И ПАЛЕСТИНЕ

Марко Павловић

Министарство одбране Босне и Херцеговине

Техничко-технолошким напретком у свету долази до промена у начину вођења рата и оружане борбе. Ове промене могу се уочити посебно на сукобима који континуирано трају. Израелско-палестински сукоб је један од њих. Последња ескалација сукоба између Израелаца и Палестинаца дешавала се током 2008. и почетком 2009. године на простору појаса Газе. Повлачењем израелске војске са овог простора и доласком Хамаса на власт отпочело је угрожавање безбедности државе Израел, превасходно ракетним нападима. Као одмазда уследио је напад израелске војске,¹ тј. операција Ливено олово. Историјско-компаративном методом, уз процес анализе садржаја, обрађена је релевантна литература везана за ток и вођење операције Ливено олово. Дефиниција и класификација коришћене су у процесу дефинисања одлика сукоба данашњице и објашњавању асиметричног и урбаног начина ратовања. И на крају, сам степен асиметричности утврђен је поређењем наоружања које је парцијални скуп материјално-техничког чиниоца оружане борбе, уз употребу анализе и компарације.

Кључне речи: *операција Ливено олово, рат, оружана борба, материјално-техничка средства, асиметричност наоружања.*

Увод

Оружана борба, и поред информатичке и технолошке револуције, остаје основни садржај рата. Ипак, техничко-технолошки напредак умногоме је изменио карактер и начин вођења рата у односу на период хладног рата. Материјално-технички чинилац оружане борбе несумњиво добија на све већем значају и умањује утицаје других чинилаца. У контексту савременог начина вођења оружане борбе, рат у Гази који је трајао од 27. децембра 2008. године до 19. јануара 2009. године пружа добру слику о врстама, али и начину употребе материјално-техничких средстава зарађених страна. На основу изнесеног, уочавамо да је улога материјално-техничког чиниоца у асиметричном рату између Израелаца и Палестинаца опредељујућа за решавање њиховог сукоба.

¹ Пун назив за израелску војску је Израелске одбрамбене снаге (енг. Israeli Defense Forces), у даљем тексту IDF.

Материјално-техничка средства, као последица техничко-технолошког напретка у друштву уопште, постају све ефикаснија, убојитија, у свим условима оружане борбе. Ипак, економски слабе стране у оружаном сукобу користе материјално-техничка средства која су у појединим економски развијеним земљама избачена из употребе. Такође, она нису ни разноврсна по намени, нити масовна, као код економски развијених земаља. Са друге стране, економски и технолошки јаке земље приморане су да развијају наоружања која ће наносити велике губитке противнику, али са малом или без колатералне штете. Зарађене стране у рату у Гази су израелска војска и Хамас. Околности које су присутне на Блиском истоку (интереси великих сила, инфериорност Хамаса у односу на Израел и др.), а посебно разлика у материјално-техничкој опремљености, условиле су да стране у сукобу немају исту структуру, односно организацију јединица. Израелска војска има три вида: копнену војску, ратну морнарицу и ратно ваздухопловство и противваздухопловну одбрану, док Хамас има само копнену војску, која се своди на пешадију. Управо у овом сегменту се највише и огледа асиметрија у савременом рату.

Радам се настојала приближити слика о савременом рату и месту, улози и значају материјално-техничког чиниоца оружане борбе у тој врсти друштвеног сукоба. Уз то, истраживање последњег оружаног сукоба у области Газе пружиће нова сазнања везана за употребу савремене ратне технике, али и нове начине употребе технике која је окарактерисана као застарела.

Ток операције Ливено олово

Израел је у подне 27. децембра 2008. године покренуо операцију Ливено олово. Кампања бомбардовања „шок и страхопоштовање“ укључивала је 64 борбена авиона, који су извршили ударе по више од 50 Хамасових циљева широм појаса Газе, у времену од три минута и 40 секунди. „Операција је планирана да се изведе у три фазе“.² Прва фаза операције (27. 12. 2008–03. 01. 2009. године) састојала се од напада из ваздуха и бомбардовања са мора по територији која је под контролом Хамаса, а првенствено његових безбедносних пунктова, тунела за кријумчарење наоружања и опреме, као и симбола Хамасове управе (нпр. објекти палестинске управе, министарства, затвори).

Друга фаза почела је у 08:00 часова 3. јануара 2009. године. Копнене снаге прешле су на територију области Газе. Циљ је био да се обезбеди контрола у области са којих се испаљују палестинске ракете на Израел, као и да се изведу прецизнији напади на Хамас, његове тунеле и инсталације, покретне ракетне тимове и друге мете. Копнено напредовање било је усмерено на контролисање отворених простора и окружење градова и избегличких кампова. Дубоки упади у густо насељена подручја су изостали. То је омогућило да у борби буду употребљени тенкови, оклопна возила и артиљерија, а да не дође до њиховог уништења. Све до 18. јануара, када је Израел објавио једнострани прекид ватре, копнене снаге изводиле су дејства у координацији са ваздухопловством и морнарицом.

² M. Esposito: „The Israeli arsenal deployed against Gaza during operation Cast Lead“, *Journal of Palestine Studies*, Vol. XXXVIII, No. 3 (Spring 2009), pp. 175–191.

Политичари су на крају одустали од отварања треће фазе операције, која би Хамасу задала „нокаут (завршни) ударац“. Војне и обавештајне процене указивале су да ће уништење Хамаса захтевати недеље дубоких копнених продора у појас Газе, тј. у насељена подручја. То би довело до тешких губитака на обе стране, уз неминовно урушавање веома јаке домаће подршке за рат, а међународне критике биле би све јаче.

Са друге стране, „Хамасове војне снаге су организовале одбрану у три линије, користећи се искуствима из рата на југу Либана уз помоћ Хезболахових инструктора“.³ Прва линија одбране била је постављена 1–2 km иза граничног зида. Хамас је планирао да увуче IDF унутар „зона уништења“, употребљавајући импровизоване експлозивне направе, мине, заседе и припремљене минобацачке ватре. Намеравало се да се нанесу губици, успори и омета напредовање IDF и спознају његове даље намере.

Друга линија била је лоцирана у предграђима градова, са градом Газом као најјаче утврђеним подручјем. Намера је била спречавање уласка IDF у градове и наношење губитака Хамасовом војству и инфраструктури. С тим циљем организоване су заседе дуж предвиђеног правца напредовања IDF са тешким минобацачима, митраљезима, противоклопним средствима, снајперима и бомбашима самоубицама.

Трећа линија одбране била је унутар насељених места, где је Хамас припремио комплексну мрежу тунела за кретање бораца и оружја, снајперских положаја, систем киднаповања војника IDF, као и систем кућа са минама изненађења. „Тзв. 'Експлозивна подручја' су била направљена са мноштвом мина и мина изненађења са циљем да се војници IDF и спасиоци ухвате у замку“.⁴ Ово је била главна одбрамбена зона. Сврха је била да се заустави било каква претња по Хамасове лидере, чије је преживљавање било најважнији циљ.

Одлике ратовања у израелско-палестинском сукобу

„Иако циљеви и облици сукоба остају исти, промене се догађају проширењем сфере и применом нових метода и средстава“.⁵ Техничко-технолошка достигнућа утицала су да оружана борба, али и рат уопште, добију ново лице. Сукоб који се десио између Израелаца и Палестинаца има све одлике ратовања савременог доба, а то су:

- асиметрични начин вођења оружане борбе,
- вођење оружане борбе по начелима четврте генерације ратовања и
- извођење целокупних борбених дејства у урбаном простору.

Асиметрични сукоб

Израел, као економски богатија и технички развијенија страна у сукобу, настојао је остварити дисиметрију у односу на околне арапске државе, следећим потезима:

- направио је дугорочне инвестиције са циљем да се на техничком плану постигне супериорност;

³ Y. Cohen i J. White: „Hamas in combat“, *Policy Focus*, 97, October 2009, p. 9.

⁴ Y. Cohen, J. White: „Hamas in combat“, *Policy Focus*, 97, October 2009, p. 10.

⁵ Славољуб Ранђеловић: „Савремени концепти сукоба у информационо-комуникационој сфери“, *Војно дело*, Београд, 2008, 1 (јануар–март), стр. 140.

- велика пажња посвећена је безбедности и одбрани државе;
- изграђена је добро обучена и технички опремљена војска;
- успостављена је контрола над медијима за масовну комуникацију;
- развијена је стратегија одбране са тактичким офанзивним дејствима.
- развијен је јак противтерористички систем.

Хамас је на примеру либанског рата 2006. године увидео да се рат може водити и са slabим квалитативним материјално-техничким капацитетима, уз примену неконвенционалних стратегија и тактика са циљем супротстављања, па и побеђивања у сукобу. У складу са тим, учињено је следеће:

- моралом и мотивацијом настојао се превазићи проблем ограниченог броја војника који су углавном били неуниформисани;
- селективан избор наоружања настојао се попунити модификованим и импровизованим наоружањем из приручних радионица;
- развијено приручно наоружање је уз примену неконвенционалних тактичких поступака требало да парира софистицираној техници;
- на стратегијском нивоу вођена су офанзивна, а на тактичком дефанзивна герилска дејства.

Четврта генерација ратовања

По начину извођења борбених дејстава и наоружања које је употребљено, операција Ливено олово припада четвртој генерацији ратовања, по теорији коју заступа Виљем С. Линд.⁶ То се огледа кроз следеће:

– израелска војска употребила је напредну технологију – употребом софистициране војне технике, израелска страна настојала је да: сведе властите људске жртве на минимум, тзв. концепт „нулте жртве; смањи колатералне жртве и непотребно уништавање материјалних добара; што пре и ефикасније зада јак ударац противнику, контролише медијски и информативни простор у области Газе; одговори на неконвенционалне облике оружане борбе.

– Хамасови борци применили су иновативну тактику – нове идеје и начини вођења оружане борбе којима су се служили борци Хамаса требало је да изазову следеће ефекте: тактиком употребе импровизованог наоружања да угрозе безбедност у позадини непријатеља; користећи цивилне инфраструктуре у насељеним местима да сачувају главнину снага од уништења; пруже снажан отпор ослањајући се на херојство и квалитет људства, а приручним средствима да парирају софистицираној техници; „бојно поље“ је веома „раширено“ и укључује читаво непријатељско друштво; ослањање на самоиницијативу старешина у оквиру широких наређења мисије; до изражаја је требало да дође самодисциплина, а не наметнута дисциплина; у информационој сфери да се свету пренесу информације о цивилним разарањима и жртвама.

– сукоб без победника и губитника.

⁶ Извори теорије су: William S. Lind: The Changing Face of War: „Into the Fourth Generation“, *Marine Corps Gazette*, October 1989, pp. 22–26. – Америчка војска нашла је примерке [овог чланка] у пећинама Тора боре, Ал-Каидиним скровиштима у Авганистану; и William S. Lind: „Understanding Fourth Generation War“, *Military review*, 2004.

Ратовање у урбаној средини

Асиметрична борба Хамасових бораца у урбаним зонама долазила је до изражаја јер им се пружала могућност стапања са цивилним становништвом. Средства, као што су импровизоване експлозивне напаве, лако су се постављала и сакривала, остварујући боље дејство и већи психолошки ефекат. Противникова борбена и неборбена возила постају идеалне мете због смањене покретљивости. Зидови кућа ограничавају ватрену моћ и ремете комуникацију између јединица.

Материјално-технички чинилац асиметричног сукоба између Израела и Палестине

Чиниоци оружане борбе асиметричног сукоба израелске војске и Хамаса

На оружану борбу утиче много чинилаца. Својим значајем, а то се показало и у сукобу Палестинаца и Израелаца, истичу се: људски чинилац, материјално-технички чинилац, простор и време. Сви наведени чиниоци међусобно су повезани и комбиновано утичу на вођење оружане борбе. Такође, кроз савремени карактер рата и оружане борбе намећу се и нови чиниоци.⁷

Материјално-технички чинилац оружане борбе у операцији Ливено олово

Техника коју једна војска користи за вођење оружане борбе има веома значајан утицај на исход самог рата уопште. Укупан диспаритет између војних ресурса доступних израелској војсци и палестинским фракцијама током операције Ливено олово чини да поређење њихова два „арсенала“ изгледа апсурдно. Ипак, ова анализа ће указати на основну специфичност асиметричног сукоба, по којој се разликује од других врста сукоба, а то је материјално-технички чинилац оружане борбе. „Војну технику је најпримереније класификовати с обзиром на њене функције које она има у оружаној борби у оквиру оружаних снага“.⁸ Она се састоји се од четири елемента: управљачка техника, наоружање, транспортна средства и заштитна опрема.

Асиметрија у израелско-палестинском сукобу је најочигледнија у наоружању. То је условило да слабија страна користи неконвенционалне тактике као што је тероризам, а IDF пун спектар конвенционалних војних могућности: ваздушних, копних, поморских и информационих, али уз међународне критике о прекомерној употреби силе.

⁷ „У новијим теоријским изворима и доктринарним опредељењима, поред наведена четири, појављује се и информација, као пети чинилац“. С. Мишовић; М. Ковач: *Системи одбране*, ФБ, Београд, 2006, стр. 51.

⁸ Исто, стр. 76.

Наоружање у поседу зараћених страна

Истраживањем је обухваћено наоружање које су користиле копнене јединице IDF и Хамаса током операције Ливено олово. Што се тиче копнених снага, IDF је употребио три падобранске/пешадијске бригаде и једну оклопну бригаду, артиљеријску подршку, као и специјалне инжењерске и обавештајне јединице. Ово је еквивалент једне ојачане дивизије, односно мало више од 10.000 војника.⁹ Хамас је имао око 15.000–16.000 бораца потенцијално доступних, ако се броје све војне, паравојне и полицијске снаге под његовом контролом. Касам бригаде¹⁰ имале су око 2.000 бораца, организованих у шест бригада. Свака бригада имала је следеће типове борбених снага: пешадију, артиљерију (ракете и минобацачи), противоклопне јединице, противавионске тешке митраљезе, снајперисте и инжињерију.

Наоружање у поседу палестинских јединица Стрељачко наоружање

Најчешће наоружање припадника Хамаса је пушка АК-47 совјетске производње или нека од копија те пушке. Ова пушка је поуздана у борби, посебно у насељеним местима. Није опремљена нишанима нове генерације, те јој је прецизност слаба, а ефикасан дomet је око 200 m. Поред ове пушке, борци Хамаса користили су веома различито, али углавном застарело наоружање, управо због немогућности увоза.

Противоклопно наоружање

Основно противоклопно оружје Хамасових бораца је ручни ракетни бацач¹¹ РПГ-7¹² совјетске производње или нека од копија тог бацача. То је застарели тип РПБ-а, али врло једноставан за руковање. Из њега се могу испаливати различите врсте граната, од противпешадијских, термобаричних, до кумулативних и граната са тандем бојевом главом, које пробијају оклоп дебљине 105 mm. Нишани су механички, те је прецизност преко 200 m доста слаба. Хамас је, ослањајући се на своје производне ресурсе, развио копију овог бацача који је назван AL YASSIN. Такође, „Хамас је успео да прокријумчари неколико десетина противоклопних ракета 9K11 Маљутка и 9K113 Конкурс“.¹³ Међутим, због тактике употребе тенкова од стране IDF, није познато да је дејствовано овим ракетама.¹⁴ Палестински извори, с друге стране, тврде: „Уништено је 47 тенкова и оклопних возила“.¹⁵

⁹ Поређења ради, Израел је употребио пет дивизија на Западној обали (операције у области која је скоро 16 пута већа од Газе) током операције „Одбрамбени штит“ у 2002. години и четири дивизије током рата у Либану 2006. године (операције у области која је око два пута већа од области Газе).

¹⁰ Касам бригаде су војно крило палестинске социјално-политичке организације Хамас. Пун назив је Izz ad-Din al-Qassam Brigades.

¹¹ У наставку текста скраћено – РПБ.

¹² Руски: Ручной Противотанковый Гранатомёт – ручни противоклопни бацач граната.

¹³ F. Scherzer: *Hamas's military buildup in the Gaza Strip*, Intelligence and Terrorism Information Center, April 8, 2008, p. 5.

¹⁴ Оба систем развијена су шездесетих година прошлог века.

¹⁵ Y. Cohen, J. White: „Hamas in combat“, *Policy Focus*, 97, October 2009, p. 8.

Артиљерија

Што се тиче артиљеријских оруђа, Палестинци су углавном користили минобацаче различитих калибра од 60, 82, 120 mm. Поред употребе у борби против снага IDF, кориштени су и за гађање цивилних циљева на територији Израела. Такође, за ракетирање територије Израела употребљаване су ракете које се испаљују са импровизованих лансирних рампи. Оне су представљале стратешко офанзивно оружје Хамаса. „За Хамас и друге терористичке организације, испаливање ракета и минобацачких граната је асиметрично, једноставно, лако доступно и јефтино решење у односу на војну надмоћ Израела“.¹⁶ Тиме су покушали да дестабилизују социјалну структуру Израела, заобилазећи тампон-зоне безбедности које је Израел изградио дуж појаса Газе. „Ракете су испаливане из густо насељених подручја Газе, у близини стамбених објеката и у неким случајевима и са кровова школа, користећи палестинске цивиле као људски штит“.¹⁷ Ову тактику Хамас је преузео од Хезболаха, који је имао доста успеха на југу Либана у борби са IDF. Ипак, поучен тим искуствима, IDF је успео да током операције Ливено олово испаливање ракета сведе на минимум, уништавајући лансирне положаје. У ту сврху IDF је употребио радаре за откривање лансирних положаја и системе за упозоравање становништва на ракетну опасност. Што се тиче ракета које су употребљаване, то су углавном различите врсте совјетских ракета, од којих је најпознатија ГРАД калибра 122 mm и домета до 20,4 km. Он је такође сопственим ресурсима развио и неколико врста ракета калибра од 90 до 115 mm и домета од 9 до 19 km.¹⁸ „Пре него што је рат отпочео процењује се да је организација имала 1.500 ракета свих типова“.¹⁹ Да би побољшао прецизност ракета и минобацачких граната, Хамас је користио интернет и карте које је могао добити помоћу програма Google Earth.

Импровизоване експлозивне направе

Импровизоване експлозивне направе (ИЕН)²⁰ су оружје направљено од приручних материјала, са циљем уништавања непријатељских војника и борбене технике. У зависности од убојног материјала који се детонира, разликују се: експлозивне, нуклеарне, радиолошке, биолошке, запаљиве импровизоване направе. Најчешће се употребљавају експлозивне (због лаке набавке или приручне израде експлозива) и запаљиве (различите смеше горива и запаљивих хемикалија). Неретко се ове две врсте комбинују. Убојни материјал се активира детонатором. Детонирање се врши даљински (мобилним телефоном, даљинским управљачем), жично или од стране саме жртве – механички. Обично се постављају у близини путева или у испустима испод путева, са циљем уништавања оклопних и неоклопљених возила. Сопственим снагама Хамас је уз помоћ

¹⁶ F. Schterzer: *Hamas's military buildup in the Gaza Strip*, Intelligence and Terrorism Information Center, April 8, 2008, p. 28.

¹⁷ Исто, стр. 28.

¹⁸ Хамас је имао центар за истраживање и развој ракета при исламском универзитету у граду Гази.

¹⁹ Y. Cohen, J. White: „Hamas in combat“, *Policy Focus*, 97, October 2009, p. 8.

²⁰ Eng. Improvised Explosive Device (у наставку текста скраћено – ИЕН).

иранске технологије направио ИЕН назван Shavaz. „Својим кумулативним дејством пробија оклоп дебљине 200 mm и више је него моћна ИЕН“.²¹ Импровизоване експлозивне направе се могу постављати и као противпешадијске мине изненађења. Поред стационарне употребе, ИЕН могу бити и возилом ношене ИЕН. На тај начин, ИЕН постављене у возилу могу се преносити са циљем експлодирања у близини контролних пунктова или објеката. „Хамас је много очекивао од употребе ИЕН, првенствено мина изненађења које се детонирају даљинским путем“.²² Ипак, због изостанка треће фазе израелске операције, нису имале великог учешћа у борбама.

Наоружање посебне намене

Бомбаши самоубице су људи који активирајући убојну нараву уништавају пре свега непријатељево људство, али и технику, жртвујући при томе свој живот. Хамас се још 2006. године одрекао употребе бомбаша самоубица, мада је пар пута после тога преузимао одговорност за њихове нападе. Требало је да они представљају стратешко оружје у одбрани високих званичника Хамаса током операције. Због неизвршавања треће фазе операције од стране IDF, њихове активности су изостале.

Наоружање у формацијској структури израелске војске Стрељачко наоружање

Лично наоружање већине израелских војника је америчка пушка М-16,²³ као и јуришна пушка сопствене производње Тавог-21. Обе пушке опремљене су модерним колиматорским и оптичким нишанима, па су ефикасне у уништавању циљева и преко 500 m. Сваки војник дужио је и разне врсте ручних бомби. Колективна оружја су разноврсна и укључују лаке и тешке митраљезе, полуаутоматске снајперске пушке и РРБ. Сва ова оружја су изузетно прецизна јер поседују уређаје за побољшање тачности брзе ватре, а то су пре свега различите врсте оптичких дневних и ноћних нишана, што је израелским снагама омогућавало да воде борбу са дистанце.

Противоклопно наоружање

Противоклопно наоружање, због асиметричне природе рата, није служило својој основној сврси – уништавању противникових тенкова и борбених возила. Пешадија је углавном користила противоклопне РРБ М72 LAW америчке производње, као и В300 властите производње, помоћу којих су уништавана возила или непријатељева жива сила у објектима и заклопима. По први пут током операције Ливено олово у борби је употре-

²¹ Z. Lavi: *Iranian and Syria military aid for the manufacture of rockets and IEDs*, Intelligence and Terrorism Information Center, March 17, 2008, p. 1.

²² J. Dunnigan: *Hamas and Israel Try To Surprise Each Other*, Strategy page, January 12, 2009, p. 3.

²³ САД је продао Израелу више од 31 милиона долара вредног малог и лаког наоружања од 2004. године.

бљен и РРБ Matador,²⁴ који су Израел и Сингапур развили у три верзије. MATADOR-MP је вишенаменско оружје, са бојевом главом која је ефикасна у уништавању циљева од лако оклопљених возила до утврђених положаја иза градских зидова, ефикасног домета до 500 m. То се постиже dual-mod детонатором, који се аутоматски активира у зависности од врсте циља, те не захтева од оператора да ручно направи избор. Напредни уређај за нишањење састоји се од колиматорског нишана и ласерског даљиномера, чиме се обезбеђује велика вероватноћа погађања. MATADOR-WB пре свега је намењен за прављење рупа у зидовима пречника од 75 до 100 mm, које служе као пролаз за пешадију. MATADOR-AS намењен је за уништавање непријатељеве живе силе иза заклона, пре свега зидова, али има могућност прављења пролаза или уништавања возила.

Артиљерија

Израелски артиљеријски корпус је један од технолошки најнапреднијих у свету. У прилог томе су софистицирани радари које користи и навигацијске мреже за повећавање тачности гађања. Основна оруђа која користи корпус су: Soltam M-71 вучна хаубица, M109 самоходна хаубица, Sholef 155 mm самоходна хаубица, i M270 MLRS вишецевни лансер ракета.

Израел је добио 100.000 артиљеријских граната из САД, које представљају корпусну стандардну муницију. Већина ових граната је двоструке намене (HEDP). Пример су гранате M889A1 и M107, које имају противоклопне способности (ефикасне су за уништавање возила или рушење објеката), али се могу употребити и као противпешадијске гранате. M107 је дизајнирана тако да фрагментира у око 2.000 комада гелера.²⁵

Израел је по први пут употребио и Систем за управљање ватром са GPS за минобацаче. Минобацачи који су опремљени сателитском навигацијом могу се похватити са малом грешком при гађању, ± 3 m.

Оклопно-механизована средства

Током Операције, тенкови и оклопна возила физички су били под командом пешадијских јединица, као непосредна ватрена подршка. Дакле, они нису дејствовали као засебна самостална јединица, управо због специфичности борби у насељеном месту и асиметрије у сукобу. По формацији, пешадијска дивизија требало би да поседује око 300 тенкова и 100 оклопних возила.

IDF је према Гази разместио тенкове Меркава II, III и IV. Верзије се мало разликују у дизајну, величини и наоружању, али углавном су наоружани топом 105 mm, ласерски вођеним противоклопним ракетама TOV i Spajk,²⁶ са више митраљеза калибра 7,62 mm или тешких митраљеза 12,7 mm, минобацачима 60 mm, и гранатама за задимљавање бојишта. Новији и модификовани модели имају напредне системе

²⁴ MATADOR – eng. Man-portable Anti-Tank, Anti-DooR; срп. – лаки преносни притивтенковски, разбијач врата.

²⁵ Магазин Defense News процењује да је IDF у Операцији испалио 7.000 артиљеријских граната различитих врста.

²⁶ Војни аналитичари Human Rights Vatch-a, кажу да је прецизност вођене ракете испалене из тенка Меркава толика да може погодити прозор куће са удаљености од 1,5 km.

за управљање ватром који омогућавају нишањење покретних мета, као и гађање из покрета. Новина је директно увезивање тенка и беспилотних летелица. Тенк је способан за примање шифрованих обавештајних података из беспилотних летелица које претражују простор испред тенка у реалном времену.

Пешадијске трупе углавном су превожене у оклопним транспортерима. Основни транспортер је M113 или Nagmash. То је модернизовани транспортер чије се промене огледају у додавању јачег оклопа и оружја.²⁷

IDF је наводно распоредио и око 100 оклопних CAT D9 булдожера, који су употребљени у Операцији за осигурање путева чишћењем ИЕН и за рушење тунела. Они су додатно оклопљени и наоружани различитим врстама наоружања. IDF је највероватније употребио и мали оклопни булдожер специјално дизајниран за маневрисање у уским улицама током урбаних борбених операција – Lioness.

Наоружање посебне намене

IDF је по први пут у борби користио и VIPER²⁸ минијатурне роботе, који су произведени у Израелу. Ови мали, лагани, портабл роботи дизајнирани су за употребу у урбаним срединама због могућности савлађивања препрека типичних за такве услове, као што су пењање уз степенице и савладавање рушевина. VIPER-ом се даљински управља, један војник носи посебну борбену опрему и кацигу са LCD екраном. Они могу бити опремљени разним уређајима, као што су: камера са зумом за дневна и ноћна осматрања, системи мапа за извиђање, сензори за откривање експлозива, електронски ометачи за онеспособљавање ИЕН, хватач за покретне објекте, као и оружја (нпр. MINI UZI 9 mm са оптиком и ласерским обележивачем, или бацач граната).

Такође, IDF је највероватније користила камере величине тениске лоптице, које би војници бацали руком у унутрашњост објекта, а затим их контролисали даљински. Камера преноси слику простора у кругу од 360 степени, у реалном времену, трупама које се налазе у близини.

Компаративни приказ наоружања које користе стране у сукобу

Упоређујући тактичко-техничке карактеристике наоружања, долазимо до више закључака.

Компаративни приказ стрељачког наоружања

АК-47 је у употреби још од краја четрдесетих година прошлог века. Иако је систем функционисања ове пушке изузетно поуздан, у многим другим карактеристикама ова пушка заостаје за наоружањем које користи IDF. Као што се види из табеле 1, АК-47 је тежа

²⁷ Опремљени су углавном митраљезима којима се управља даљински из унутрашњости возила.

²⁸ Змија отровница.

за више од један килограм од Tavora и M4. Разлика у маси метка је 6 грама. Према томе, IDF-ов војник може понети 300 метака, а Хамасов 200, исте масе. Ефикасан домет IDF наоружања је два и по пута већи, превасходно због савремених нишанских справа.

Табела 1 – *Компаративни приказ тактичко-техничких карактеристика стрелачког наоружања зараћених страна*

Карактеристика	AK-47	Tavor 21	Colt M4
тежина	4.300 g	3.270 g	3.100 g
дужина	870 mm	720 mm	838 mm
калибар	7,62x39 mm	5,55x45 mm	5,55x45 mm
маса метка	18 g	12 g	12 g
ефикасан домет	200 m	500 m	500 m
нишани	механички	колиматорски	колиматорски

Извор: обрада аутора

Компаративни приказ противоклопног наоружања

РПГ-7 је средство пројектовано педесетих година, али са побољшањима која се првенствено односе на јаче гранате користи се и данас. Ипак, савремени системи као што је Матадор имају до три пута већу пробојност оклопних возила и два и по пута већи домет. Ове разлике условљене су употребом оптичких нишана и ласерског мерача даљине, али и већом масом експлозива код Матадора.

Табела 2 – *Компаративни приказ тактичко-техничких карактеристика противоклопног наоружања зараћених страна*

Карактеристика	РПГ-7	MATADOR
тежина	7.000 g	11.300 g
дужина	950 mm	1.000 mm
пробојност	93–105 mm	300 mm
ефикасан домет	200 m	500 m
нишани	механички	оптички са ласерским мерачем даљине

Извор: обрада аутора

Компаративни приказ артиљеријских средстава

Минобацаче различитих калибара употребљавале су обе стране. Израелска страна имала је доста прецизније поготке, а мине су биле убојитије и разорније. Хамасови борци такође су остварили завидан успех, управо због тактике „испали и бежи“. Из табеле 3 се види да су артиљеријске ракете и гранате које је употребио Израел много софистицираније. Ипак, ракете су представљале стратешко офанзивно оружје Хамасових бораца. Оно је изазивало, пре свега, велики психолошки ефекат, док је убојно дејство било доста скромније од израелске артиљерије.

Табела 3 – *Компаративни приказ тактичко-техничких карактеристика артиљеријског наоружања зараћених страна*

Карактеристика	Qassam 2	Qassam 3	Grad	Soltam M-71	Sholef 155 mm	M270 MLRS
калибар	150 mm	170 mm	122 mm	155 mm	155 mm	227 mm
домет	10 km	12 km	20 km	23.5 km	45 km	50 km
маса	32 kg	90 kg	70 kg	43,1 kg	43,1 kg	306 kg
убојно дејство	25 m	30 m	50 m	50 m	50 m	150 m

Извор: обрада аутора

Компаративни приказ оклопно-механизованих средстава и ИЕН

Због реалне претње од Хамасових противоклопних средстава и ИЕН, оклопно-механизована средства углавном су служила као подршка IDF пешадији. Велики домет и прецизност наоружања омогућили су тенковима да воде борбу са дистанце. На тај начин, ИЕН и РРБ у борби нису ни употребљени тако масовно колико је то Хамас очекивао.

Компаративни приказ наоружања посебне намене

IDF је током операције употребио многа средства која су наметнула асиметрично вођење рата и концепт „нулте жртве“. Ту се, пре свега, истичу различите врсте робота и камера. Друга страна такође је увела доста иновација што се тиче технике, али она засигурно није толико напредна као израелска. Палестинци, као и свака слабија страна у било ком рату, ослањали су се на људе, а не на технику. Људи – бомбаши самоубице били су последња линија одбране.

Закључак

Доношење одлука и резолуција Уједињених нација, без учешћа и сагласности палестинског и израелског народа, резултирало је сукобима који нису разрешени ни после пола века. Дужина трајања сукоба умногоме је утицала на стварање непремостивих препрека међу сукобљеним странама. Велики утицај на извођење ратних дејстава у последњем израелско-палестинском рату имала је пре свега материјална и техничка опремљеност супротстављених војски. Надмоћ једне стране у сукобу настојала се надокнадити свесним и намерним одласком у асиметрију друге стране. Израелска војска ослањала се на добро организован систем комуникација и командовања и софистицирану опрему, са циљем избегавања властитих губитака, брзог извршавања задатака и што мањих цивилних жртава. Хамасови борци настојали су да пруже отпор ослањајући се на застарелу, али модификовану технику и импровизована средства. Уз то, користили су тактику у којој је командни кадар имао велику могућност самоиницијативе, која је испољавана у духу широких наређења мисије. Такође, коришћене су све погодности насељеног места за организовање одбране. Једном речју, Хамас је настојао да се ослони на идеје, тј. на способност и снажљивост бораца у урбаном простору, а израелска војска ослањала се на напредну технику коју је применила и обученост људства за управљање том техником.

На примеру Блиског истока видимо да рат не губи своју улогу у решавању спорних питања између држава, а у последње време и недржавних актера на светској политичкој сцени. Улога материјално-техничког чиниоца у савременом рату је све већа. Остали чиниоци губе на значају пред развојем технике, те се време и простор чак и не сматрају чиниоцима већ објективном датуму. Материјално-технички чинилац у операцији Ливено олово имао је значајну улогу. Као што је то карактеристика савременог рата, и ово је рат без потпуног пораза и без потпуне победе. Израел је ипак на одређено време обезбедио мир на југу државе и унапредио безбедност својих грађана. На другој страни, Хамас је сачувао руководство и главнину оперативних снага од уништења.

Литература:

1. Аксентијевић, М.: „Има ли решења за блискоисточни чвор – Јерусалим између Тел Авива и Газе: Сукоб два облика тероризма“, *Политика*, 13. и 14. 11. 2003.
2. Бартелми, К.: Асиметрични ратови, ВИНЦ Војска, Београд, 2003.
3. Dunnigan, J.: „Hamas and Israel Try To Surprise Each Other“, *Strategy page*, January 12, 2009.
4. Echevarria, A. J.: *Fourth-generation war and other myths*, , November 2005.
5. Јанковић, С.: *Сукоби на Блиском истоку – основна обилежја*, Изворни научни рад, Београд, 2007.
6. Kalb, M.: *The Israeli-Hezbollah War of 2006: The Media as a Weapon in Asymmetrical Conflict*, John F. Kennedy School of Government – Harvard University, February 2007.
7. Lavi, Z.: *Iranian and Syria military aid for the manufacture of rockets and IEDs*, Intelligence and Terrorism Information Center, March 17, 2008.
8. Lind, W. S.; Nightengale, K.; Schmitt, J. F.; Sutton, J. W. and Wilson, G. I.: „The Changing Face of War: Into the Fourth Generation“, *Marine Corps Gazette*, October 1989.
9. Lind, William S.: „Understanding Fourth Generation War“, *Military review*, 2004.
10. Margolis, E.: *Is there any way to peace between Israel and Palestine?*, Washington, D. C. Monday, September 29, 2008.
11. Милашиновић, Р.: Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004.
12. Мишовић, С., Ковач, М.: *Системи одбране*, ФЦО, Београд, 2006.
13. Ранђеловић, С.: „Савремени концепти сукоба у информационо – комуникационој сфери“, *Војно дело*, Београд, 2008.
14. Scherzer, F.: *Hamas's military buildup in the Gaza Strip*, Intelligence and Terrorism Information Center, April 8, 2008.
15. Esposito, M.: „The Israeli arsenal deployed against Gaza during operation Cast Lead“, *Journal of Palestine Studies*, No. 3, 2009.
16. Hammes, T. X.: „4th-generation Warfare: Our Enemies Play to Their Strengths“, *Armed Forces Journal*, November 2004.
17. Hammes, T. X.: „The Evolution of War: The Fourth Generation“, *Marine Corps Gazette*, Vol. 78, No. 9, September 1994.
18. Cohen, Y.; White, J.: „Hamas in combat“, *Policy Focus*, 97, October 2009.

ПИРАТСТВО КАО НЕТИПИЧНА БЕЗБЕДНОСНА ПРЕТЊА И ИЗАЗОВ

Зоран Килибарда

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Савремено пиратство на мору доживело је своју експанзију крајем 20. и почетком 21. века. Према проценама Међународног бироа за поморство, током 2000. године број напада повећао се за 57 одсто у односу на претходну годину. У периоду од 2000. до 2006. године забележено је два пута више напада него у претходном шесто-годишњем периоду. Захваљујући појачаном надгледању пловних путева, размени обавештајних података и непосредној заштити (пратњи) бродова на критичним деоницама, у периоду од 2004. до 2006. године укупан број напада у свету био је у опадању. Такав тренд настављен је и наредних неколико година у већини некада најугроженијих подручја (Јужно кинеско море, мореуз Малака, део Индијског океана према југоисточној Азији). Међутим, нагли пораст броја пиратских напада у водама око Рога Африке, за шта су углавном заслужни сомалијски пирати, као и појава нових неуралгичних тачака, учинили су да, почев од 2006. године, укупан број напада константно расте. Током 2010. било их је за 10 одсто више него у претходној години, чиме је достигнут неславни рекорд с краја прошлог века. Процењује се да пиратство на мору кошта светску економију између 7 и 12 милијарди долара.

Кључне речи: *пиратство, безбедност, безбедносна претња.*

Увод

Претњом се може назвати свака појава (стање, процес) која непосредно или посредно наноси штету некоме/нечему. Основна квалификација претње – оно по чему се она првенствено препознаје јесте њена погубност, тј. тежина последице (величина, односно озбиљност штете) коју остварена претња узрокује. Уз сваку претњу се неизоставно везује *ризик* и она се често, наравно неосновано, с њим идентификује. Међутим, ризик је нешто што је нешто сасвим друго. То је, најједноставније речено, вероватноћа остваривања претње. У зависности од те вероватноће зависи *степен угрожености* неком претњом. Угроженост је, речено језиком математике, производ погубности претње и ризика као вероватноће њеног остваривања. Према томе, ако је било који од ова два чиниоца екстремно мали, степен угрожености је низак. Претња планети да, на пример, буде разорена ударом астероида,

ма колико да су последице таквог догађаја катастрофалне (погубност претње огромна), угроженост земље том врстом претње је веома мала, јер је вероватноћа да се она оствари (степен ризика) веома мала. То важи и за угроженост свим врстама претњи, укључујући безбедносне претње, односно претње безбедности.¹

Типичне и нетипичне претње

На које се све начине нека претња може испољити у нетипичном облику?

Нетипичност претње може, пре свега, да се односи на извор претње (на то ко, односно шта прети) и на жртву претње (коме се, односно чему се прети). Није нетипично ако држава прети држави, поготову када то чини јача држава, али је нетипично када једна организација прети држави, поготову када је реч о држави којој се не усуђује да прети, па ни да јој се беспотребно (без велике нужде) не замера ни једна друга. Претња Ал Каиде Сједињеним Државама и Израелу (првој да ће претрпети велика разарања и људске жртве, а другој чак и да ће „нестати са лица земље“, да ће бити „бачена у море“) најбољи је пример те врсте нетипичности. Такође, није нетипично да војници прете војницима противничке војске, али је нетипично да се прети ненаоружаним цивилима противничке стране, да се, као што су то чинили Немци у Србији за време Другог светског рата, прети убијањем 100 цивила за сваког настрадалог немачког војника. Још је нетипичније да се прети деци, а врхунац безобзирности те врсте јесу претње још нерођеном детету.² Нетипично је, такође, када се прети употребом оружја неселективног дејства (употребом средстава којима се загађује вода, ваздух, храна).

Нетипичност претње може да се односи на неубичајеност размера и трајности последица, неубичајеност времена, места и начина узроковања штете и сл. Није, на пример, необично да се људи разболевају од грипа и да од тога умиру. То се догађа сваке године у хиљаду случајева. Нетипично је, пак, када грип који одвајкада погађа дивље птице почне да напада домаћу живину, а онда се пресели и на човека који му ни када раније није био „домаћин“. Нетипично је да свињски грип, чијем изазивачу је ре-

¹ Безбедност схваћена у најширем смислу представља неко пожељно стање, стање које се одликује одсуством лошег – „стање без беде“. Пошто се, практично, ниједно стање не одликује апсолутним добром, односно потпуним одсуством лошег, то и безбедност, у ствари, представља степен остварености доброг (пожељног) које је увек угрожено нечим лошим (нежељеним). Према томе, безбедност се препознаје и као дефицит пожељног стања или као дефицит гаранција његовог очувања. Очекивано добро (оно што се подразумева остварљивим) обично је дефинисано неким нормама (правним, обичајним). У том смислу, безбедност се може дефинисати као степен заштићености или гарантованост права на неко добро (живот, неометан развој, образовање, здраву средину, породицу, државу...). Из наведене суштине безбедности потиче његова подела на: личну, људску, националну, регионалну, међународну... То значи да се *безбедносна претња или претња безбедности* може односити на сваку од наведених врста безбедности. Исто, наравно, важи и за *безбедносни ризик* као вероватноћу остваривања одређене безбедносне претње.

² Пример те претње илуструје слика на мајци Израелца на којој је представљена трудница Палестинка са исцртаном метом на стомаку и натписом „Један метак, двоје мртвих“.

довно станиште организам свиње, нападне човечји организам. Да је то типично, не би се, вероватно, звао свињским. Нетипична је претња ако се најављују катастрофалне природне непогоде какве нису познате из искуства или се предвиђају у крајевима где нису раније забележене. Таква је, на пример, претња потапањем делова континента због подизања нивоа океана услед наглог отапања леда на половима. С њом се свет никада до сада није суочавао, бар не од краја последњег леденог доба.

Нетипичне претње безбедности које су обележиле почетак трећег миленијума

Пророчанства о „смаку света“ који је најчешће најављиван за годину смене миленијума нису се на срећу испунила. Ипак, за утеху „великим“ пророцима и њиховим поштоваоцима, прве године 21. века обележила су страдања необично великих размера, односно страдања на необичним местима, као последица деловања необичних актера, или, пак, примене несвакидашњих метода и неуобичајених средстава. Управо та необичност угрожавања безбедности са последицама које се, уз свесно или спонтано заобилажење порука историјског памћења, опажају као катастрофичне и предочавају и интерпретирају у сензационалистичком стилу, освежила је сећање на разне злослутне прогнозе будућности људског рода, чиме је прича о ванредним изворима опасности добила значење хит теме. Није искључено да је та околност један од чинилаца који су, макар и на посредан начин, преко одговарајућих психолошких механизма, допринели промовисању појединих нетипичних безбедносних претњи у ред најозбиљнијих изазова постхладноратовског света и, самим тим, учинили да се супротстављање њима (тачније неким од њих) издигне на ниво приоритетног задатка. Поред тероризма, који је експлицитно етикетиран као глобално зло, као „непријатељ број 1“, у скупину нетипичних безбедносних претњи савременог света скоро без изузетка се сврставају још и: ширење оружја за масовно уништавање; илегална трговина наркотицима; ширење необичних заразних болести; природне катастрофе непредвидљивог (примарног или наднадног дејства), као и пиратство на мору.

Тероризам. Нетипичност тероризма огледа се, пре свега, у томе што се он појављује као недржавна претња државама на коју (претњу) оне, укључујући и велике силе, немају адекватан одговор. Реноме великих сила државе пре свега стичу на основу резултата у одмеравању снага са истоврсним ривалима – другим државама или коалицијама држава. Због тога, претње и ризици који долазе од непријатеља тог типа за њих нису велика непознаница. Оне, у начелу, знају како на њих треба одговорити и како се за то треба припремати, и могу релативно добро да прогнозирају резултате тих одговора. То посебно важи за глобалну силу која својом снагом може да успешно да парира сваком класичном облику угрожавања њене безбедности који долази од било које друге државе.³

³ Сједињене Државе, као глобална сила, већ пуну деценију и по уживају у лагодности такве позиције. У том погледу, за њих је последња деценија двадесетог века протекла у знаку одсуства изазова карактеристичних за период хладног рата, какви су, на пример, били Корејски рат или Кубанска криза. То у извесном смислу важи и данас, али само за један аспект америчке безбедности – онај који се односи на традиционалне облике угрожавања безбедности.

Респективна војна сила и економска моћ које су ефикасно средство одвраћања и застрашивања држава, у случају претње тероризмом немају ни приближно исту делотворност, нити се могу неограничено користити. „Како се технологија шири, мање моћни актери имају све више моћи“.⁴ Тероризам је управо најбољи пример за то. Непријатељ је тешко доступан, тешко га је изоловати и непосредно тући јер је измешан са пријатељем, односно са онима који нису непријатељи. Немогуће га је уништавати, а не ризиковати кажњавање невиних, што се неминовно доживљава као колективно кажњавање. Та околност знатно сужава могућност изналажења адекватног одговора и обавезује на обазривост у реаговању, што ствара утисак неодлучности, па и немоћи у супротстављању недржавним претњама.

Ширење оружја за масовно уништавање. Када се говори о ширењу оружја за масовно уништавање (ОМУ) пре свега се има у виду развој нуклеарног оружја у земљама нуклеарним силама. Пример за то је Северна Кореја која (након већ извршене пробе нуклеарне експлозије) на путу да произведе нуклеарну бомбу. Њен пример могле би да следе, самовољно или уз помоћ и сагласност, односно благонаклоност моћног партнера, и неке друге земље које су спремне за тај „луксуз“ да издвоје потребна средства односно да ризикују да се замере противницима таквих намера. На листи виновника те врсте пролиферације већ се налази Иран. Својевремено је на њој била Либија. Међу кандидатима са сличним намерама помињу се Јужноафричка Унија, Јапан ...

Поред наоружавања држава нуклеарним оружјем, у облике ширења оружја за масовно уништавање спада још и: прављење „прљавих бомби“; неконтролисана производња и илегално поседовање штетних материја са особинама бојних отрова; контаминација терена „цурењем“ неадекватно обезбеђених спремишта и недоводарајућих одлагалишта опасног материјала; паковање биолошких агенаса у форми биолошког оружја; небезбедно „узгајање“ клица заразних болести и сл.⁵

Шта погодује ширењу оружја за масовно уништавање?

У околности које су допринеле и доприносе повећању ризика од ширења овог оружја могу се убројити: постхладноратовски вакууми моћи (недовољно ефикасна власт, висок ниво криминалитета, међуетнички сукоби ...); знатан број активних и угашених нуклеарних реактора са великим количинама радиоактивног материјала који потиче од истрошеног горива или материјала коришћених у истраживачке сврхе; угашена и неадекватно санирана постројења за производњу бојних отрова и биолошких агенаса; непостојање ажурне евиденције о произведеним количинама и врстама бојних отрова и биолошких агенаса и њиховој „судбини“ након изласка из производних погона;⁶ дефицит средстава за обезбеђење производних и складишних

⁴ Naj, Dž., *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd, 2004, str. 143.

⁵ До ширења оружја за масовно уништавање може доћи на више начина (намерно или ненамерно, самостално или уз нечију асистенцију, јавно или илегално). Пuteви, односно канали ширења оружја из постојећег места размештаја (легалног или илегалног) до жељеног одређишта такође су разноврсни. То може бити: уступање технологије (продајом готових решења или „позајмљивањем“ струњака); пренос знања „одливом мозга“ (brain drain); „цурење“ (крађа) поверљивих информација о технологији из области ОМУ; илегална трговина радиоактивним материјалом и материјалима за справљање хемијског и биолошког оружја; неконтролисано „отицање“ опасног материјала у околину (земљиште, водотоци, атмосфера).

⁶ Wilberforce Quaterly, *Strategic Analysis of Terrorism and Global Security*, Center for Defence and Security Policy, Wilberforce University, Fall, 2008.

објеката и санацију терена; постојање интересовања за прибављање прљавог оружја; платежна моћ потенцијалних купаца на црном тржишту информација, знања и средстава (велика количина прљавог новца који се стиче илегалном трговином оружја и наркотицима); терористичка активност у земљама које поседују ОМУ (Пакистан, Индија). Угроженост безбедности ширењем оружја за масовно уништавање посебно је актуелна управо због могућности опасности да то оружје, каналима организованог криминала, дође у посед терористичких организација.

Илегална трговина наркотицима. Као и сваки други вид црног тржишта, илегална трговина наркотицима представља увек посебну безбедносну претњу, с обзиром на то да је на тај начин стечен (прљав) новац идеално средство за финансирање терористичких активности. У том погледу посебан случај представља пут хероина чија се полазна тачка налази у Азији. Азија традиционално обезбеђује сировинску базу (опијум) за производњу овог наркотика којим се снабдевају потрошачи широм света. Највеће површине под маком из којег се добија опијум налазе се на простору тзв. „Златног троугла“ (Мјанмар, Тајланд, Лаос) и „Златног полумесеца“ (Авганистан, Иран, Пакистан). Највећи произвођач опијума до почетка деведесетих био је Мјанмар, када је примат у томе убедљиво преузео Авганистан. Истина, у погледу површина под маком, Мјанмар је био водећа земља све до 2003. године, али су, захваљујући већим приносима, произвођачи у Авганистану одавно обезбеђивали већу количину опијума. Изузетак је само 2001. година када су Талибани забранили узгајање мака као културе која, с обзиром на то чему служи, није у складу са Кураном. Доласком Американаца, површине под маком и количина произведеног опијума вртоглаво расту.

Колика се количина новца обрће на црном тржишту опијума из Авганистана довољно говоре подаци из годишњег извештаја Канцеларије УН за дрогу и криминал.⁷ Према овом извору, у 2007. години у Авганистану је под маком било 193.000 хектара. Произведено је укупно 8.200 тона опијума (основне сировине за производњу хероина), што је 93 одсто укупне светске производње. Узгајањем мака бавило се 509.000 домаћинстава. Извозна вредност произведеног опијума, морфијума и хероина (на простору суседних држава) процењена је на 4 милијарде долара. Ипак, после вишегодишњег константног раста, у 2008. години забележен је изванредан пад производње. До највећег смањења површина под овом културом у односу на 2007. годину дошло је, по правилу, тамо где су се сељаци финансијски на то подстицали (добили практично обештећење за „штету“ коју трпе преласком на мање профитабилну пољопривредну производњу).⁸ Када се анализирају подаци за различите регионе земље уочава се да је тамо где власт боље функционише, приметно већи проценат становника који као разлог за одустајање од узгајања мака наводе притисак власти. Према томе,

⁷ *Afghanistan Opium Survey 2008, United Nations, Office on Drugs and Crime, November 2008.*

⁸ Према подацима надлежних тела УН из 2008. године, као главне разлоге за одустајање од гајења мака сељаци су навели: 1) високу цену пшенице (22%); 2) чињеницу да производња опијума није у складу са исламом (21%); 3) притисак власти (16%); ниску цену опијума (15%); 4) неодговарајуће климатске услове (14%); 5) сушу (7%) 6) поштовање одлуке старијих (3%) и 7) остале разлоге (2%). С друге стране, у крајевима где сељаци остају и даље верни узгајању мака (становништво јужних и западних делова земље где је, иначе, недовољно присутна централна власт и где су највеће површине под маком) главни разлози за то, по оцени њих самих су: 1) висока цена опијума (53%); 2) начин да се ублажи сиромаштво (32%); 3) одсуство контроле (7% и 4) остали разлози (8%) (*Afghanistan Opium Survey 2008, United Nations, Office on Drugs and Crime, November 2008*).

рецепт за редуковање претње коју представља илегална трговина наркотицима је познат – успостављање власти и финансијска помоћ „обичном човеку“. Американци тврде да су управо због тога и дошли у Авганистан. Ако јесу?

Пандемије заразних болести. Карактеристичан пример ове врсте нетипичне безбедносне претње јесте, свакако, пандемија птичјег грипа. Мада је заразна болест позната под именом САРС, чији је први случај забележен у Кини, новембра 2002. године однела више живота него птичји грип (укупно умрлих у свету 774 од укупно 8.098 оболелих),⁹ птичји грип се показао као теже решив проблем. За разлику од САРС-а који је савладан, боље рећи нестао већ након неколико месеци (врхунац кризе март 2003, крај епидемије јул 2003), птичји грип се дуго опирао мерама сузбијања.¹⁰

Први случајеви оболевања људи од птичјег грипа забележени су још 1997. године, у Хонг Конгу. Оболело је 18 људи од којих 6 са смртним исходом. Наредни талас заразе уследио је 2003. Болест се појавила најпре у Кини и Вијетнаму и у периоду 2003–2005 била је углавном ограничена на простор ј/и Азије. Након масовног оболевања и помора птица селица (Кина) болест се брзо проширила на Запад (Русија, Монголија, Казахстан, Молдавија, Хрватска). Ипак, до пандемије није дошло. Да јесте, последице би, према неким оценама, биле катастрофалне. Наиме, према процени координатора УН за птичји грип, из септембра 2005. године, могло је да страда између 5 и 150 милиона људи. Последице су, на срећу, биле знатно блаже. Закључно са 2008. годином оболело је укупно 395 људи, али уз висок степен смртности – преко 150 (графикон 4).¹¹ При томе су земље погођене gripом претрпеле огромне материјалне штете, не само због због угинућа и превентивног убијања милиона комада живине, него и због ометања привредних активности (пре свега у области туризма и саобраћаја).

Веће последице избегнуте су захваљујући: 1) националним програмима заштите, 2) заједничким мерама на нивоу регионалних асоцијација (АСЕАН; АСЕАН+3; АПЕК; РФА) 3) препорукама и помоћи међународних организација (Светска здравствена организација, Светска организација за здравље животиња, Организација за храну и пољопривреду). Ипак, она није сасвим сузбијена. Разлози за то су бројни *ограничавајући фактори*. Пре свега, то су: 1) низак ниво опште здравствене заштите; 2) ниски хигијенско-здравствени стандарди; 3) недовољне количине вакцина; 4) неблаговремено дијагностиковање и пријављивање болести; 5) избегавање убијања заражених јата због неадекватне надокнаде тиме причињене штете.

Природне катастрофе. Карактеристичан случај природне катастрофе је цунами изазван потресом у Индијском океану крајем децембра 2004. године. Истина, према броју људских жртава (око 230.000 погинулих),¹² он није највећа природна катастрофа у историји.¹³ Ипак, заслужује посебну пажњу због чињенице да је било

⁹ <http://www.cdc.gov/ncidod/sars/faq.htm#2003>

¹⁰ И у 2009. години забележени су, истина ретки, случајеви оболевања људи са смртним исходом.

¹¹ Извор: WHO, [//www.who.int/csr/disease/avian_influenza/country/cases_table_2009_04_23/en/index.html](http://www.who.int/csr/disease/avian_influenza/country/cases_table_2009_04_23/en/index.html)

¹² Поред погинулих, у страдале у цунамију рачуна се и 45 000 несталих; 125 000 погинулих и око 1 77 00 расељених.

¹³ У земљотресима у Кини, 1976, страдало је чак 600.000 људи; циклон у Бангладешу, 1970. усрмтио је 500.000 људи.

могуће одређеним превентивним мерама утицати на смањење броја људских жртава, упркос томе што се земљотрес који изазива цунами не може предвидети. Евидентно је да је, осим конфигурације земљишта и велике густине насељености, узрок великог броја жртава био (и да у сличној ситуацији неизоставно може бити) непостојање система благовременог откривања таласа и упозоравања становништва. Наиме, да је постојао регионални систем обавештавања и узбуђивања било је могуће да се део становништва удаљи од обале и тако бар на појединим локацијама, погодним за евакуацију, избегну велике жртве. Према подацима наведеним на карти 1 види се да је талас до најближег тешко погођеног подручја (обала Суматре) путовао око сат и по, до Шри Ланке и Тајланда око 2 сата, до Малдива више од три сата и до обала Африке, где је такође било људских жртава, чак 8 сати.¹⁴

Размере и специфичности савременог пиратства

Према дефиницији Међународног бироа за поморство (*International Maritime Bureau*) „пиратство је улазак на било које пловило са намером да се изврши крађа или било које друго криминално дело, и уз спремност (намеру), односно способност (могућност) да се употреби сила ради остваривања тог циља“.¹⁵ Праву експанзију савремено пиратство је доживело на крају 20. и почетком 21. века. Према подацима Међународног бироа за поморство (МБП), током 2000. године број напада повећао се за 57 одсто у односу на претходну годину.¹⁶ У периоду од 2000. до 2006. године забележено је два пута више напада него у претходном шестогодишњем периоду.¹⁷ Овом врстом претње данас је најугроженија пловидба у водама око рога Африке. Такву репутацију некада је имало подручје Јужног кинеског мора, мореуз Малака и део Индијског океана према југоисточној Азији. Чак три четвртине свих регистрованих пиратских напада и покушаја напада у 2000. години (361 од укупно 471) догодило се на том простору. Посебну забринутост при томе изазвало је нагло интензивирање пиратске активности у мореузу Малака (Малајском теснацу), где је те године, у односу на претходну, забележено три пута више напада и покушаја напада (табела 1). Разлог за то је чињеница да кроз тај мореуз пролази главни поморски пут који води од обала источне Африке и Блиског истока ка Тихом океану. Осим што има вишеструки значај за околне земље, безбедност пловидбе

¹⁴ Иронијом судбине у вези са овом катастрофом може се сматрати то што је време у коме се она догодила на посредан начин ишло на руку пострадалом подручју. Наиме, због великог броја гостију из развијених земаља који су у то време (божићни празници) боравили у хотелима на таласом погођеној обали, катастрофа је медијски много више пропраћена него све претходне са исто тако тешким, па и тежим последицама. То је имало за последицу висок степен солидарности читавог света у пружању помоћи пострадалима. Захваљујући донацијама и стручној помоћи коначно је на делу југоисточне Азије - инсталиран систем за рано откривање и упозоравање. То би требало да буде почетак изградње свеоухватног система превенције последица сличних катастрофа.

¹⁵ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

¹⁶ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

¹⁷ *Sea Piracy, s Bloody Growth*, http://www.forbes.com/2008/06/09/piracy-logistics-shipping-biz-logistics-cx_wp_0610piracy.html

Малајским теснацем од посебне је важности за енергетску безбедност земаља Далеког истока. О томе довољно убедљиво говори податак да њиме пролази чак 90 одсто увозне нафте и 40 одсто течног природног гаса за Јапан,¹⁸ као и 65 одсто свих енергената које Кина подмирује из увоза.¹⁹

Табела 1 – Пиратска активност крајем 20. и почетком 21. века
(број извршених напада и покушаја напада)²⁰

	Источна Африка	Индијски океан	Мореуз Малака	Меди-теран	Јужна Америка*	Јужна Кина	Западна Африка	Укупно
1998	19	25	6	2	38	94	22	210
1999	16	51	37	4	29	136	36	309
2000	29	109	112	2	41	140	33	471
2001	22	86	58	2	23	120	58	370
2002	23	66	34	3	67	140	47	383
2003	22	96	36	1	72	154	67	452
2004	13	41	60	0	46	113	57	330

* У наведене бројке укључени су и подаци о пиратској активности у Карипском мору.

Укупна количина нафте која се превози кроз мореуз Малака три пута је већа од оне која пролази кроз Суецки канал и чак 15 пута већа од количине која прође кроз Панамски канал. Две трећине терета који пролази овим мореузом чини сирова нафта из Персијског залива чија су главна одредишта на путу за Јапан, Јужна Кореја и Кина.²¹ Најзначајнија и најосетљивија тачка на том путу је лука Сингапур. У њу дневно пристаје више од 400 бродова; у сваком тренутку у њој се налази око 1.000 различитих бродова; поред Сингапура свака три минута пролази неки брод.²² Осим материјалне штете, пиратски напади у водама са таквом фреквенцијом саобраћаја на релативно узаном путу имају за последицу и повећање ризика од „саобраћајних удеса“ (судара пловила), а самим тим и ризика од еколошких катастрофа услед могућих експлозија и пожара, односно изливања опасних материја.

Угроженост безбедности пловидбе на тако важном поморском путу био је довољно јак разлог, пре свега за земље између којих се протеже мореуз Малака (Индонезија, Малезија и Сингапур) да, користећи се редовним и успостављајући посебне облике билатералне и мултилатералне сарадње, предузму заједничке акције против пирата на мору. Први конкретан корак у том правцу, који је учињен 2005. године, било је успостављање заједничког, односно координисаног надгледања мореуза и размена података. Резултати тих мера постали су видљиви већ у првој години њихове примене, тако да је број напада изведених у 2005. години у мореузу

¹⁸ Herberg, E. Mikal, *The Geopolitics of Energy and the Malacca Straits*, The National Bureau of Asia Research, The Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, 2006.

¹⁹ Storey, Ian, *The United States and ASEAN-China Relations*, October 2007. <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>.

²⁰ Извор: Chambers, M., *International Piracy and Armed Robbery at Sea*, http://www.humansecuritygateway.com/documents/USGOV_IntlPiracy_ArmedRobberySea.pdf

²¹ Desker, B., *Capt. Hook Joins Al-Qaeda in the Malacca Straits*, Hartlend, 2005, No 3, p.16–17.

²² Desker, B., *Capt. Hook Joins Al-Qaeda in the Malacca Straits*, Hartlend, 2005, No 3, p.19.

Малака смањен за нешто више од две трећине у односу на 2004. годину (са 38 на 12).²³ Слична настојања испољена су и у другим земљама југоисточне Азије, што је један од евидентних показатеља унапређивања њихове билатералне и мултилатералне сарадње у области безбедности (бар на нивоу размене информација). Подстицај томе било је и константно унапређивање односа у оквиру заједница АСЕАН, као њене све интензивније сарадње за земљама из окружења у оквиру форума АСЕАН + 3 (АСЕАН + Кина, Јапан и Јужна Кореја).

Захваљујући појачаном надгледању пловних путева, размени података и непосредној заштити (пратњи) бродова на критичним тачкама, у периоду од 2004. до 2006. године укупан број напада у свету био је у опадању. Тај тренд настављен је и наредних година у већини некада најугроженијих подручја. На пример, у мореузу Малака током 2007. године забележено је свега 7 напада.²⁴ У водама Бангладеша те године регистровано је укупно 15 напада, што је за две трећине мање у односу на претходну годину када их је било чак 47.²⁵ Међутим, нагли пораст броја пиратских напада у водама око Рога Африке и око западних напада обала Африке, за шта су углавном заслужни сомалијски, односно нигеријски пирати, као и појава нових неуралгичних тачака²⁶ учинили су да, почев од 2006. године, укупан број напада константно расте. Тако је, према подацима Међународног бироа за поморство (*International Maritime Bureau*), укупан број регистрованих напада у 2007. години (263) био за 10% већи од оног из претходне године (239); у наредној (2008) години порастао је за следећих 11%, а у 2009. години за чак 38% у односу на претходну.²⁷ У 2010. години, и поред појачаног надгледања и оружаног обезбеђења пловидбе присуством бродова ратне морнарице на најугроженијим деловима поморских путева настављен је тренд повећања броја пиратских напада. Било их за 10% више него у претходној години (укупно 445), чиме је достигнут неславни рекорд с краја прошлог века²⁸ (графикон 1).

Током тог петогодишњег периода највише је растао и при томе се вишеструко увећао број пиратских напада око обала Сомалије и Нигерије. Сомалијски пирати су 2007. године извели 31 напад (троструко више него 2006), а нигеријски 42 напада (три и по пута више него 2006).²⁹ Следеће (2008) године око Рога Африке (у Аденом заливу и источно од обала Сомалије) регистровано је 111 напада, који се, углавном, приписују сомалијским пиратима, што значи да су они те године више него утростручили своју „продуктивност“ у

²³ *Iraq declared new piracy hotspot*, <http://www.icc-ccs.org/news/112-iraq-declared-new-piracy-hotspot>

²⁴ *The Economist* online, Apr 23rd 2008, Peril on the high seas, http://www.economist.com/research/articlesBySubject/displaystory.cfm?subjectid=7933596&story_id=11079332

²⁵ Somalia and Nigeria account for the increase in attacks in 2007, <http://www.icc-ccs.org/news/148-reported-piracy-incidents-rise-sharply-in-2007->

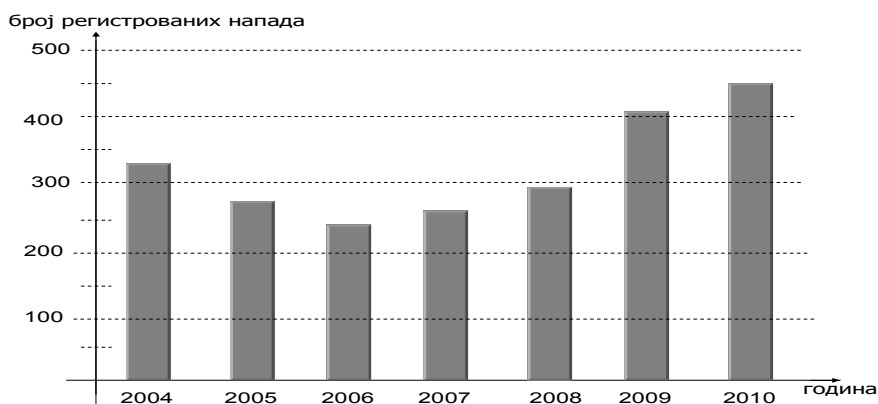
²⁶ Током 2005. године у ирачким водама регистровано је 10 напада, док их у претходној години уопште није било (*Iraq declared new piracy hotspot*, <http://www.icc-ccs.org/news/112-iraq-declared-new-piracy-hotspot> (преузето: 31.01.2006).

²⁷ *Worldwide piracy figures surpass 400*, <http://www.icc-ccs.org/news/385-2009-worldwide-piracy-figures-surpass-400>

²⁸ *Hostage-taking at sea rises to record levels*, <http://www.icc-ccs.org/news/429-hostage-taking-at-sea-rises-to-record-levels-says-imb>

²⁹ Somalia and Nigeria account for the increase in attacks in 2007, <http://www.icc-ccs.org/news/148-reported-piracy-incidents-rise-sharply-in-2007->

односу на претходну годину.³⁰ У истом периоду око Нигерије је забележено симболично смањење броја напада (са 42 на 40), али се шпекулише са неких око 100 непријављених напада,³¹ што сугерише закључак да није реч о стабилизовању стања већ о заташкавању истине да се ситуација погоршава. У 2009. години сомалијски пирати су, удвостручивши број напада (извели су укупно 217 или 53 одсто од свих пријављених напада у тој години)³², показали да је њихова делатност у пуном замаху и да су више него доминантни у том „бизнису“. У истом периоду, број напада око јужне Америке порастао је са 14 на 37. Истовремено, према броју пријављених напада око Нигерије (укупно 28 у 2009. години) могло би се закључити да пиратство у том делу света почиње да бележи тренд опадања. Међутим, и овога пута незванични извори говоре о додатних бар тридесетак непријављених напада,³³ тако да нема гаранција за оптимистичке прогнозе.

Графикон 1 – Укупан број регистрованих пиратских напада у периоду 2004–2010.

Постоје, наравно, различита тумачења разлога због којих се наводно избегава пријављивање напада (не само у случају Нигерије већ иначе), али су она више у сфери нагађања него што су резултат студиозног изучавања те проблематике. У сваком случају, и без тих нерегистрованих напада, па тако и без познавања њихових последица, евидентно је да још увек није пронађен адекватан одговор на угрожавање безбедности пловидбе пиратским деловањем. То се, пре свега, односи на пловидбу водама које су „радијусу дејства“ сомалијских пирата који се из године у

³⁰ IMB reports unprecedented rise in maritime hijacking, <http://www.icc-ccs.org/news/332-imb-reports-unprecedented-rise-in-maritime-hijackings>; Seper, Jerry, Blackwater joins against piracy, <http://www.washingtontimes.com/news/2008/dec/04/blackwater-joins-fight-against-sea-piracy/>

³¹ IMB reports unprecedented rise in maritime hijacking, <http://www.icc-ccs.org/news/332-imb-reports-unprecedented-rise-in-maritime-hijackings>

³² 2009 Worldwide piracy figures surpass 400, <http://www.icc-ccs.org/news/385-2009-worldwide-piracy-figures-surpass-400>

³³ 2009 Worldwide piracy figures surpass 400, <http://www.icc-ccs.org/news/385-2009-worldwide-piracy-figures-surpass-400>

годину повећава и који је у 2010. години досегао на југу до Мадагаскара и на истоку (у Индијском океану) до 72 степена источне географске дужине. Сомалијски пирати одговорни су за чак 92 одсто свих регистрованих отмица бродова у 2010. години (49 од укупно 53), и држали су као таоце (ради изнуђивања откупа) 1016 чланова посада, што је 86 одсто укупног броја узетих таоца.³⁴ Охрабрујући податак из 2010. године у вези са сомалијским пиратима јесте да је у тој години опала стопа њихове успешности, тј. број отетих бродова у односу на број покушаних отмица. Претходних година та стопа била је до 50 одсто, што се доводи у везу са присуством бродова ратних морнарица у најкритичнијим зонама, али и посебним мерама заштите на бродовима – метама напада. Забрињавајуће су, међутим, индиције да расте ризик по живот чланова посада запоседнутих, односно отетих бродова.³⁵

Разумљиво је да је пиратство у другим регионима остало на неки начин у сенци апсолутне доминације Сомалијаца, али оно ни на једном од познатих критичних места није сасвим сузбијено. Индикативно је, на пример, да је после периода извесне стагнације, током 2010. године, удвостручен број пиратских напада у Јужном кинеском мору,³⁶ што може бити наговештај интензивирања пиратског деловања и у другим жаришта у региону југоисточне Азије. У том случају, уследиће додатно „развлачење снага“ на фронту противпиратске борбе на мору у чему пирати, вероватно, виде додатну шансу за очување профитабилности свог бизниса.

Шта је то што садашње пиратске нападе чини специфичним, односно нетипичним у поређењу са некадашњим – класичним? При разматрању овог питања треба имати у виду да, с обзиром на мотив и начин извођења, постоји неколико основних типова пиратских напада, и да се сви они не могу окарактерисати као нетипични. *Први*, најпознатији тип, јесте онај када пирати упадну у неки трговачки брод, покупе новац из бродске касе, опљачкају посаду и нестану. Пирати у овом случају рачунају, пре свега, на новац (готовину) који трговачки брод редовно има у својој каси за плаћање лучких такси и за исплату зараде члановима посаде. Процењује се да је „плен“ при оваквом типу напада вредан у просеку око 20.000 \$.³⁷

Други тип напада је много амбициознији. Осим пражњења бродске касе и опљачкања посаде, мотив напада је заплена терета погодног за продају на црном тржишту. То је, на пример, она врста терета чији се делови појединачно не региструју и као такви лако се „утапају“ у истоврсну робу из легалних трговачких токова (резана грађа, жица, метални профили, минерали и сл.). За извршење овог напада неопходан је већи број људи за саму акцију упада на брод и касније манипулисање теретом, као одређени број сарадника у пословима уговарања продаје и испоруке

³⁴ 31. децембра 2010. године у поседу сомалијских пирата (у ишчекивању траженог откупа) било је 28 бродова и 638 талаца (*Hostage-taking at sea rises to record levels*, <http://www.icc-ccs.org/news/429-hostage-taking-at-sea-rises-to-record-levels-says-imb>)

³⁵ Gardner, Frank, 'Growing risk of deaths' at the hands of Somali pirates, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-11470238>

³⁶ У 2009. години забележено је 13 напада у јужном кинеском мору, а у 2010. години 31 (2009 Worldwide piracy figures surpass 400, <http://www.icc-ccs.org/news/385-2009-worldwide-piracy-figures-surpass-400>; *Hostage-taking at sea rises to record levels*, <http://www.icc-ccs.org/news/429-hostage-taking-at-sea-rises-to-record-levels-says-imb>)

³⁷ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

терета (заједно са бродом или без уступања брода). Док се за извођење напада првог типа најчешће ангажује група од 6 до 7 људи, у другом случају на брод који носи жељени терет упада банда и до 70, па и више чланова. Зарада од продаје отете робе обезбеђује пиратима зараду од више милиона долара по једном опљачканом броду.³⁸ Тим новцем они, осим обезбеђивања завидног „личногдохотка“, могу да финансирају набавку опреме и регрутовање људства потребног за планирање и извођење нових, истоветних или захтевнијих напада, да подмире трошкове „пословања“ око продаје отете робе, али и да, преко корумпираних органа власти у месту базирања, обезбеде одређену врсту заштите од прогона на копну.

Трећи тип напада је специфичан по томе што му примарни циљ није плачкање посаде, нити присвајање терета ради уновчавања његове вредности продајом, већ узимање брода, најчешће заједно са посадом, ради изнуђивања откупа. Висина траженог откупа, и вероватноћа изнуде, зависе, пре свега, од вредности терета, али и од психолошког ефекта који производи конкретна талачка ситуација у зависности од тога у чијем је власништву брод, код кога је осигуран, под чијом заставом плови и чији су држављани чланови посаде задржани као таоци. Наравно, мете оваквих напада првенствено су бродови са теретом огромне вредности, као што су, на пример, танкери са укрцаном нафтом.³⁹ О томе каквог су реда износи новца који се траже за откуп бродова са таквим теретом говори податак да је прошле године за ослобађање једног јужнокорејског танкера („*Samho Dream*“) пиратима исплаћено чак 9,5 милиона долара.⁴⁰ С обзиром на то да постоји тенденција да се званично радије оперише са нижим него вишим износима исплаћеног откупа, има основа за претпоставку да рекордни откупи премашују наведену своту. Иначе, постоје два главна начина исплате откупа: достављање тражене суме новца нападачкој групи непосредно на отети брод (избацивањем пригодног пакета из ваздуха, односно доставом посебним чамцем)⁴¹ или уплатом преко посредника на копну који чине део организоване криминалне мреже.⁴² И ма колико то било апсурдно, посао откупа подразумева изврстан степен узајамног поверења између уцењивача и уцењеног. Наиме, власник брода мора да верује да ће, пошто плати договорени износ, добити

³⁸ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

³⁹ На пример, 9. фебруара 2011. године у Индијском океану отет је грчки супертанкер *Ирене* са 25 чланова посаде, натоварен са око 2 милиона барела нафте у вредности од 2.000 милиона долара, на путу за САД. (Tanker with \$200 million in oil hijacked off Oman, http://www.msnbc.msn.com/id/41493997/ns/world_news-mideast/n_africa/ (9.2.2011)). За сада нема вести о судбини брода, али се може очекивати да пирати (претпоставља се да је реч о Сомалијцима) ускоро затраже откуп примерен вредности терета.

⁴⁰ Tanker with \$200 million in oil hijacked off Oman, http://www.msnbc.msn.com/id/41493997/ns/world_news-mideast/n_africa/

⁴¹ Како функционише тај начин исплате откупа и о каквим сумама је реч може се наслутити из једне поруке пирата са отетог кинеског брода у децембру 2009. године. У тој поруци упућеној преко Ројтерса каже се: „Хеликоптер је избацио откуп на брод. Примили смо четири милиона долара. Надамо се да ћемо се искрцати за неколико сати. Посада је безбедна и врло сретна, иако ће бити слободни тек за неколико дана“ (*Хеликоптер избацио четири милиона долара пиратима*, <http://haler.blogspot.ba/arhiva/2009/12/27/>).

⁴² Посредници између уплатиоца и примаоца откупа најчешће су Сомалијци који живе у Европи, Блиском истоку или Африци. Они убацију новац у традиционални систем плаћања познат под именом хавала (-hawala) који функционише на принципу пуног поверења и личног познанства. Тако се осигурава да се новцу практично „губи траг“ и тешко може да се утврди у чијим рукама завршава (Borger, J., *Piracy and ransom payments: Risky business - safe transactions*, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/nov/19/piracy-somalia1>)

брод натраг, а пирати да ће им власник гарантовати безбедан одлазак након напуштања киднапованог брода.

Четврти тип напада завршава се отмицом брода са намером да се, након што се на најисплативији начин „ослободи“ посаде и терета, користи као тзв. *брод фантом*.⁴³ То значи да му се, ради заметања трага, промени идентитет – да се префарба, преименује и заплови под другом заставом, са теретом намењеном неком од постојећих партнера из криминалне мреже или за неког „невиног купца“ (неког ко не зна порекло брода који му допрема робу). Након истовара следи, по правилу, нова промена идентитета – још једно префарбавање, преименовање и замена заставе. За извршење сваке од ових радњи потребни су поуздани партнери увезани у хијерархијски строго структурирану организацију са одговарајућом инфраструктуром на широком простору њеног деловања. То је оно што ову врсту пиратства сврстава у ред најсофистициранијих облика међународног криминала. Што се тиче судбине чланова првобитне посаде брода фантома, она је крајње неизвесна. Уколико нису ослобођени уз откуп или задржани на броду као неопходни за његово опслуживање, што се у овом случају ретко практикује, осим за мањи део њих за које није на старту обезбеђена адекватна замена, може им се десити да буду одмах или накнадно ликвидирани⁴⁴ или препуштени да плутају у чамцима, што је, по коначном исходу, када се ради о отмици у океану, често равно ликвидацији.

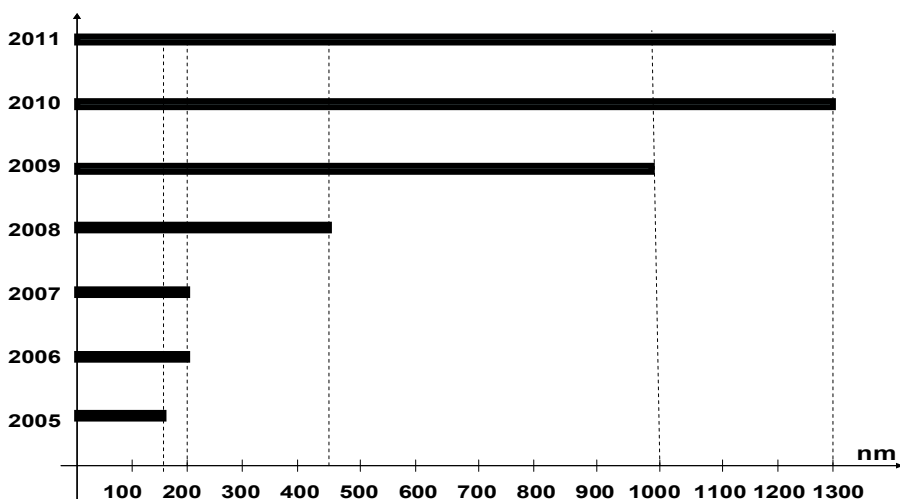
Да би били ефикаснији у лоцирању и праћењу брода – жртве и одабрали најпогодније место и време напада, односно доскочили мерама предострожности на самим бродовим, пирати се користе различитом тактиком, а тактичке поступке прилагођавају конкретној ситуацији. Нападају обично између 1 и 6 сати по поноћи када већина чланова посаде спава и када су мале шансе да се због буке мотора у потпалубљу обрати пажња на звукове које производе кукe са конопцима које пирати избацују на палубу ради успињања на брод. Пошто је осматрање са брода усмерено, углавном, унапред и у страну, пирати, да би остали до последњег тренутка непримећени, обично прилазе броду са крме. При темељито припреманим нападима, када је мета унапред, а не насумично одабрана често се обезбеђује присуство сарадника на самом броду. То се, на пример, чини убацивањем свог човека у састав посаде (метода „слепи путник“) или, пак, ангажовањем проститутки задужених за анимирање („омамљивање“) посаде (метода „мала сирена“).

Наравно, предузимљивост и маштовитост пирата тиме се не исцрпљује. Старе методе се иновирају, а „проваљени“ трикови замењују новим. Надмудривање између насилника, с једне стране, и жртава и њихових официјелних и неофицијелних заштитника, с друге, наставља се. Амбиције, а исто тако и улози и с једне и с друге стране се повећавају. Као одговор на присуство поморских снага већег броја земаља у Аденском заливу, сомалијски пирати преносе тежиште своје активности према Индијском океану и Арабијском мору и повећавају радијус дејства у свим правцима (од обала Сомалије ка истоку, северу и југу). Према подацима EUNAVFOR-a (*European Union Naval Force*) – поморских снага земаља ЕУ ангажованих за надгле-

⁴³ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

⁴⁴ Забележени су и случајеви изузетно окрутног понашања према посади, као што је поливање бензином и спаљивање (Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html)

дање пловидбе око Рога Африке, најистуреније тачке на отвореном мору где сомалијски пирати данас изводе нападе на отвореном мору удаљене су од сомалијске обале преко 1000 наутичких миља, што је скоро десетоструко већи радијус дејства од оног из 2005. године (графикон 2).

Графикон 2 – Повећање радијуса дејства сомалијских пирата
(Удаљеност места напада од обала Сомалије)

Непосредни напади (упади) на брод обично се изводе са малих чамаца. Они се, када се напада на отвореном мору далеко од обале, довозе у рејон напада посебним бродом у поседу пиратске организације или под њеном контролом. То су тзв. „бродови мајке“⁴⁵ који су погодни за прекоокеанску пловидбу, односно за дуже задржавање на отвореном мору. Примена ове тактике још једна је у низу специфичности савременог пиратства које, по свему судећи, успева да релативно успешно парира мерама предострожности и заштите које друга страна предузима.

Резултат те „велике игре“ на мору прилично је обесхрабрујући за све чији приходи, непосредно или посредно, зависе од безбедности пловидбе. Процењује се, на пример, да пиратство годишње кошта светску економију између 7 и 12 милијарди долара,⁴⁶ што је више него убедљив показатељ недовољне безбедности поморских путева. Наравно, када се говори о степену у којем пирати угрожавају пловидбу треба имати у виду неколико индикатора. Осим броја регистрованих (пријављених) напада и врсте и размера причињене штете, односно последица напада (број оте-

⁴⁵ Somali pirates far beyond their shores to hijack vessels, <http://www.maritime-executive.com/article/2010-4-22-somali-pirates-far-beyond-their-shores-hijack-vessels/#>

⁴⁶ Tanker with \$200 million in oil hijacked off Oman, http://www.msnbc.msn.com/id/41493997/ns/world_news-mideast/n_africa/

тих бродова, број узетих таоца, број погинулих и повређених, при самом нападу или накнадно, сума новца исплаћена на име откупа и сл.) треба узети у обзир и вероватан број непријављених из којих су вероватно остале мање или више тешке последице. Наиме, процене говоре да се пријављује тек око 50 одсто напада (по неким изворима, тек 10 одсто).⁴⁷ Напади се не пријављују, пре свега, због тога да би се прикрио стварни ниво ризика и на тај начин избегло енормно повећање премија за осигурање бродова. Да то образложење није без основа потврђује податак да је само у јануару 2008. године, након наглог повећања броја отмица у Аденском заливу, драматично (чак десетоструко) повећана цена осигурања.⁴⁸

Као посредан индикатор угрожености пловидбе на појединим поморским правцима може да послужи и функционисање власти у приобалним државама и остварени ниво међународне сарадње у борби против пиратства. Наиме, свака дестабилизација стања у приобалним земљама по правилу је праћена повећањем броја напада на бродове у њеним територијалним водама и око њих. Како каже Роберт Каплан, „анархија на копну, пиратство на мору“.⁴⁹ При томе, цену те анархије плаћају они који је нису скривили, бар не непосредно.

Поред угрожавања безбедности пловидбе, што се, преко повећавања трошкова непосредног (унутрашњег) и посредног (спољашњег) обезбеђења и прогресивног поскупљења осигурања бродова, одражава на пораст цене транспорта робе поморским саобраћајем, пиратска делатност има за последицу и повећање ризика од аксидената (судар бродова, пожари, експлозије, истицање опасних материја) који (аксиденти), осим материјалне штете и људских жртава, могу да узрокују еколошке катастрофе великих размера. Таквих аксидената је већ било, а неки су избегнути само пуком случајношћу. Септембра 1992. године пирати су у Малајском теснацу напали брод *Дух Нагасакија* (*Nagasaki Spirit*). Удаљили су капетана брода са командног моста, препустили команду аутопилоту и напустили брод са заповедником ради уговарања откупа. Брод је остављен у пуној брзини без икога на кормилу и сударио се са контејнерским бродом *Благослов океана* (*Ocean Blessing*). Пожар изазван сударом захватио је оба брода. Пожар на *Духу Нагасакија* трајао је 6 дана, а на броду *Ocean Blessing* чак 6 недеља. У пожару су настрадали сви морнари са танкерског брода, док су са *Духа Нагасакија* преживела само двојица.⁵⁰ У најужем делу истог теснаца, 16. јануара 1999. године, нападнут је танкер *M/T Chaumont*. Брод је са милионима галона нафте, више од 70 минута пловио пуном снагом, а да при томе никога није било на командном мосту ко би њиме управљао.⁵¹ Просто је необјашњиво како на тако узаном простору са изузетно великом фреквенцијом саобраћаја није дошло до судара са неким од пловила. У јулу 2010. године сомалијски пирати су у јужном делу Црвеног мора (на путу за Суецки канал) запленили танкер за

⁴⁷ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

⁴⁸ Jerry Seper, *Blackwater joins against piracy*, <http://www.washingtontimes.com/news/2008/dec/04/blackwater-joins-fight-against-sea-piracy/>

⁴⁹ Robert D. Kaplan, *Anarchy on Land Means Piracy at Sea*, <http://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12kaplan.html>

⁵⁰ *Pirate Attacks Up Worldwide*, *Associated Press*, October 16, 2007.

⁵¹ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

превоз хемијских супстанци.⁵² Какве би последице произвела хаварија на таквом броду (пожар, експлозија, цурење хемикалија) није тешко претпоставити.

Због тога је разумљиво што су земље које су посебно изложене оваквим врстама ризика заинтересоване да предузимају заједничке мере заштите. Сарадња земаља југоисточне Азије у борби против пиратства бележи константно узлазну линију, али је она, пре свега, изражена на билатералном и трилатералном нивоу. Домети и ограничења те сарадње најбоље се виде на примеру мера које предузимају Малезија, Сингапур и Индонезија. Оне од 2005. године организују заједничко патролирање у ваздуху изнад мореуза Малака (*Eyes in the Sky*). Од 2006. године такве патроле присутне су и на мору (*Malacca Strait Patrol*). Те мере, као што је претходно поменуто, дале су значајне резултате. Број пиратских напада је у року од само три године више него преполовљен, али је, с обзиром на интензитет саобраћаја овим правцем и вредност превоженог терета, сузбијање пиратства задатак чији значај далеко превазилази појединачне интересе испоручиоца, наручиоца и превозника робе и осигуравајућих друштава.

Закључак

По свему судећи, пиратству, упркос свим предузетим мерама предострожности и заштите, још увек није задат одлучујући ударац. Мере, посебно оне које укључују стално присуство поморских снага више земаља на критичним деоницама међународних поморских путева, евидентно доприносе смањењу ризика пловидбе у тим добро „покривеним“ водама, али претња нападима и даље постоји. Привремено, односно привидно гашење појединих жаришта, по правилу је праћено отварањем нових или оживљавањем старих. За одржавање таквог стања заслужно је, свакако, више фактора. Пре свега, то је висок праг толеранције извршилаца пиратских напада на ризике којима се излажу приликом пресретања пловила, заплене терета или узимања и држања талаца. Захваљујући томе, осујећени напади, као и претрпљени губици немају за последицу очекивано јењавање пиратске активности на ширем простору. Једноставно, шефовима пиратских група није тешко да попуне губитке у „живој сили“, тј. да нађу замену за погинуле, ухапшене, онеспособљене и обесхабрене. У том погледу на руку им иде тешко социјално-економско и безбедносно стање у деловима појединих приобалних држава које су као такве сигурна регрутна база пиратства. Истовремено, добро уходан систем преношења изнуђеног новца од места пријема до централе смањује ризик од накнадног губитка плена, што повећава исплативост посла и омогућава обезбеђивање солидне логистичке подршке за извођење сложенијих пиратских операција – оних који се изводе у више корака и на више локација. Следеће што чини пиратство одрживим јесте његова изразита прилагодљивост условима асиметричног „ратовања“ која му омогућава да своју хендикепираност у односу на моћнијег противника преиначи у релативну предност. То се, поред осталог, постиже применом проверене стратегије поништавања предности јаче стране тактиком „развлачења снага“, тј. наметањем истовремених обра-

⁵² Pirates intensify attacks in new areas, with first Somali hijacking reported in Red Sea, <http://www.iccwbo.org/index.html?id=39445>

чуна на више одвојених „фронтова“. Дobar пример остваривања те врсте тактичког преимућства сомалијски пирати су демонстрирали повећањем радијуса дејства у више праваца, односно преношењем тежишта свог деловања са Аденског залива ка Индијском океану и Арабијском мору, које је уследило као одговор на повећано присуство антипиратских патрола око Рога Африке.

С друге стране, прогонитељи пирата су у остваривању своје мисије суочени са низом ограничења. Пре свега, они, упркос томе што, бар формално, имају исти задатак, не чине обједињене снаге. Због тога њихова дејства нису довољно координирана, па самим тим ни максимално ефикасна. Осим тога, постоје и озбиљне недоумице у вези са правним оквиром њиховог ангажовања, посебно у случајевима када опсервирање, пресретање или гоњење пирата захтева улазак у територијалне воде или ваздушни простор неке приобалне земље. У сваком случају, за боље резултате у сузбијању пиратства неопходан је виши ниво кооперативности заинтересованих страна на свим нивоима – од локалног (националног), преко регионалног до међународног. Велики искорак у том смислу било би, на пример, успостављање јединствене команде над заједничким снагама које обезбеђују критичне деонице поморских путева. При свему томе, веома је важно да једно од тежишта у „рату“ против пиратства буде искорењивање услова који погодују његовом процвату. У противном, шансе за успешан исход тог рата прилично су мале. Наиме, искуствена сазнања говоре да су безнадежна економска ситуација и драстично погоршање безбедносног стања у некој приобалној земљи скоро редовно праћени интензивирањем пиратске активности у њеном окружењу. У том смислу, посебну пажњу заслужује поменуто упозорење Роберта Каплана да све док буде анархије на копну, биће и пиратства на мору. За сада и једног и другог има у изобиљу.

Литература

1. Borger, *„Piracy and ransom payments: Risky business – safe transactions“*, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/nov/19/piracy-somalia1>
2. Chambers, M., *International Piracy and Armed Robbery at Sea*, http://www.humansecuritygateway.com/documents/USGOV_IntlPiracy_ArmedRobberySea.pdf
3. Desker, B., *Capt. Hook Joins Al-Qaeda in the Malacca Straits*, Hartlend, 2005, No 3,
4. Gardner, F., *Growing risk of deaths' at the hands of Somali pirates*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-11470238>
5. Herberg, E. M., *The Geopolitics of Energy and the Malacca Straits*, The National Bureau of Asia Research, The Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, 2006.
6. *Hostage-taking at sea rises to record levels*, <http://www.icc-ccs.org/news/429-hostage-taking-at-sea-rises-to-record-levels-says-imb>
7. *IMB wary of military-style rescues*, http://www.upi.com/Top_News/Special/2011/01/24/IMB-wary-of-military-style-rescues/UPI-92581295868420/
8. Kaplan, D., R., *Anarchy on Land Means Piracy at Sea*, <http://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12kaplan.html>
9. 04/12/opinion/12kaplan.html
10. Storey, I., *The United States and ASEAN-China Relations*, October, 2007. <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

ЧЛАНСТВО ДРЖАВА У МЕЂУНАРОДНИМ
ВЛАДИНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА
И ПИТАЊЕ ЧЛАНСТВА СРБИЈЕ У НАТО

Татјана Милић*

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Када год се покрене питање евентуалног чланства Републике Србије у НАТО, у центру пажње је негативна емотивна реакција грађана према овој организацији. С том реакцијом се рачуна и њоме се манипулише у изношењу политичких ставова на ову тему. Оваква ситуација захтева да се питање чланства у НАТО демистификује анализирајући квалитет суверенитета државе чланице међународне организације кроз матрицу науке о међународним организацијама. Да би размотрили какве последице по квалитет суверенитета државе изазива учлањење у међународну владину организацију анализираћемо начин на који једна држава постаје чланица неке организације, а затим како овлашћења организације утичу на суверенитет државе чланице. Размотрићемо какав је садржај и обим овлашћења организације фокусирајући се на одлуке организације као инструмент преко којег она делује и изражава сопствену вољу. Састав органа који доносе одлуке, начин усвајања одлука и њихов правни карактер показатељи су на основу којих се веродостојно може вршити процена квалитета суверенитета државе чланице и донети закључак да је НАТО пример институционализоване међувладине сарадње која садржи неопходне гаранције суверенитета држава чланица.

Кључне речи: *суверенитет, међународне владине организације, НАТО, чланство у међународним организацијама, овлашћења међународних организација, одлуке међународних организација.*

Увод

Међународна војна конференција¹ која је недавно одржана у Београду узбуркала је емоције јавности и политичких кругова, и поново отворила питање чланства Републике Србије у Организацији Северноатлантског уговора.² Чињеница

* Мр Татјана Милић је докторант Факултета политичких наука Универзитета у Београду – Одељење за међународне студије.

¹ „Strategic Military Partner Conference 2011” одржана је од 13. до 15. јуна у Београду и окупила је представнике чланица НАТО, Партнерства за мир, Медитеранског дијалога, Истанбулске иницијативе за сарадњу и других партнерских држава. Општа тема конференције гласила је: „Post Lisbon: Delivering transformation”.

² NATO ili North Atlantic Treaty Organisation основан је потписивањем уговора у Вашингтону 4. априла 1949. године. Потписнице уговора, који је ступио на снагу 24. августа исте године, биле су: Белгија, Дан-

да је наша држава, као федерална јединица Савезне Републике Југославије, пре нешто више од једне деценије била предмет контроверзне употребе силе од стране дотичне међународне организације, разумљиво доприноси наглашеној емоционалној реакцији грађана Србије на тему чланства у НАТО.³ Зато не изненађују подаци да се већина њих противи уласку Србије у ову организацију.⁴ Штавише, управо с тим емоцијама се рачуна, или боље рећи манипулише, приликом изношења политичких ставова за и против уклањања.

С друге стране, одржавање конференције још једном је, али овога пута много виђивије, указало на недостатак јавне и аргументоване расправе на ову тему. То не значи да није било аргументованог мишљења, али је оно било изоловано и за одређени круг слушалаца. Отуда постоји потреба за демистификацијом питања чланства Србије у НАТО. Како је НАТО међународна организација, рационално опредељење за или против евроатлантских интеграција претпоставља да се то питање претходно анализира у оквирима основних постулата науке о међународним организацијама.

ска, Француска, Холандија, Исланд, Италија, Канада, Луксембург, Норвешка, Португал, САД и Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске. Организација данас има 28 чланица. Поред поменутих то су: Албанија, Бугарска, Чешка, Естонија, Грчка, Хрватска, Летонија, Литванија, Мађарска, Немачка, Пољска, Румунија, Словачка, Словенија, Шпанија и Турска.

³ Контроверзе у вези с применом оружане силе против СРЈ 1999. године јављају се у два аспекта. Један се односи на питање легалности употребе силе против СРЈ. Наиме, једно од основних начела на којем почива међународни поредак после Другог светског рата јесте начело забране претње силом и употребе силе у међународним односима. Овим начелом, које је изложено у члану 2 став 4 Повеље Уједињених нација, државама се забрањује једнострана употреба силе, осим у случају индивидуалне или колективне самоодбране, признате у члану 51 Повеље УН, а монопол силе у међународним односима позиционира се у Савет безбедности УН који једини може дозволити употребу силе (чл. 24 ст. 1 и чл. 39, 42 Повеље УН). Изостанак такве дозволе у случају бомбардовања СРЈ 1999. године био је повод за тужбу СРЈ Међународном суду правде против држава чланица НАТО. Пошто се, према статуту Суда (који је саставни део Повеље УН), као странке у спору могу појавити само државе (чл. 34 ст. 1 Статута), а не међународне организације, СРЈ је могла покренути само спор против држава чланица НАТО, и то само оних које су прихватиле обавезну надлежност суда према свакој другој држави која прими исту обавезу (члан 36 ст. 2 Статута). Тако је пред Међународним судом правде покренула поступак против Белгије, Француске, Холандије, Италије, Канаде, Немачке, Португала, Шпаније, САД и Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске (Legality of Use of Force, International Court of Justice, 1999). Обједињени поступак је окончан пресудом Суда да није надлежан да расправља о случају, оставивши јавност без конкретnog одговора на питање да ли је употреба силе против СРЈ 1999. године била правно дозвољена. Други аспект контроверзности оружане акције против СРЈ тиче се легалности акција оружаних снага НАТО, тј. да ли су оне биле изведене према правилима ратног права (међународног хуманитарног права). Одлуке судских тела – Међународног суда правде у поменутим случајевима против чланица НАТО (1999) и Европског суда за људска права у случају „Банковић и остали против Белгије и осталих“ (52207/99) – да нису надлежна да разматрају случајеве у којима се ово питање поставило, оставила су међународну и домаћу јавност без значајних одговора. Разлога за сумњу је више ако се има у виду признање Комисије Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију, која је разматрала могућности покретања истраге и препоручила да се она не покреће, да на питања Канцеларије тужиоца о конкретним нападима у којима су страдали цивили „*одговор НАТО-а је био увијен у општу терминологију и није се односило на конкретне инциденте*“ (Коначни извештај који је тужиоцу поднела Комисија основана да размотри кампању бомбардовања НАТО-а против Савезне Републике Југославије, Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, 13. јун 2000. године, пара. 90).

⁴ У истраживању „Шта грађани Србије мисле о својој и о безбедности Србије“ Београдског центра за безбедносну политику (стр. 35) које је објављено 8. јуна 2011. године изнети су подаци да је на питање: „Да ли Србија треба да постане члан НАТО?“ од укупно 1170 анкетираних грађана њих 66,3% против чланства, 15,6% је за чланство у НАТО, а 18,1% испитаника се изјаснило да не зна.

Суштина мистике око чланства изражена је у ставу да ће држава Србија учлањењем у НАТО изгубити суверенитет.⁵ Да би размотрили валидност ове тврдње прво морамо анализирати суверенитет као својство државности, а затим какве последице по суверенитет државе производи учлањење и чланство у једној међународној организацији.

Из ставова анкетираних грађана евидентно је да они сматрају суверенитет суштинским обележјем државе. И у том погледу су њихова и мишљења теоретичара политичких и правних наука усаглашена. Од својих почетака до данас суверенитет означава квалитет власти који је особен само држави као друштвеној заједници и који значи највишу власт на одређеном подручју, која је независна од сваке друге власти и која сама уређује унутрашње односе.⁶ Дакле, сувереност подразумева да држава својом слободном вољом, без интервенције других држава или ентитета, доноси одлуке. Стога се у контексту приче о учлањењу и чланству државе у међународним владиним организацијама⁷ квалитет суверености државе процењује пропитивањем: Да ли држава слободном вољом одлучује о учлањењу у међународну организацију? Да ли међународна организација може наметнути своју вољу држави чланици, односно, да ли се одлуке међународних организација могу доносити супротно вољи држава чланица? Ако могу, какво дејство оне производе по квалитет власти државе?

Пре упуштања у потрагу за одговорима корисно је уочити разлику између учлањења и чланства у међународним организацијама и, сходно том разграничењу, вршити процену квалитета суверености државе.

Учлањење у међународну организацију и суверенитет државе

Да ли држава слободном вољом доноси одлуку о учлањењу у међународну организацију? Одговор на ово питање указује се из елемената дефиниције међународних организација. У уџбеницима се међународне организације (међународне владине или међудржавне организације) дефинишу као „вишестраним уговорима основани трајни облици институционализованог општења три или више држава“.⁸ Већ сама природа међународног уговора као конститутивног елемента међународних организација упућује на позитиван одговор на постављено питање. Међународни уговор је „производ сагласности воља“ субјеката међународног права, што значи да државе својом слободном вољом одлучују да оснују организацију или да се у њу учлане.⁹ Разлика између оснивања и учлањења је у томе што учлањење временски следи након оснивања. Држава, ко-

⁵ Тврдњу да „уласком у НАТО губимо суверенитет и идентитет“ подржало је 52% анкетираних грађана, а њих 21% је било против, док се 27% изјаснило да не зна или нема став. Истраживање јавног мњења „Шта грађани Србије мисле о својој и о безбедности Србије“, БЦБП, 2011, стр. 27.

⁶ Владимир Иблер: Рјечник међународног јавног права, II измењено и допуњено издање, Загреб, 1987, стр. 307; Ђура Нинчић: Проблем суверености у Повељи и пракси Уједињених нација, ИМПП, Београд, 1967, стр. 11–30.

⁷ Израз међународна организација користимо као синоним за израз међународна владина организација (*international governmental organization*).

⁸ Обрад Рачић, Војин Димитријевић: Међународне организације, Београд, 1988, стр. 16.

⁹ Смиља Аврамов, Миљенко Крећа: Међународно јавно право, Београд, 1997, стр. 44.

ја није оснивач међународне организације може постати њена чланица приступањем, пријемом или по позиву.¹⁰ Уколико се држава учлањује тако што прихвати обавезност оснивачког уговора међународне организације на начин који је предвиђен њеним унутрашњим правом, реч је о *приступању* међународној организацији. Ако, пак, држава може постати чланица тек пошто се о њеном захтеву за чланство позитивно изјасни надлежни орган организације, реч је о *пријему у чланство*. На крају, код организација затвореног типа постоји *позив у чланство*. Тада иницијатива за учлањење потиче од саме организације, а до учлањења долази када држава прихвати позив. Учлањење путем позива је модалитет учлањења који важи у случају НАТО. Јер, како пише у члану 10 оснивачког уговора ове организације: „*Стране уговорнице могу једногласном одлуком позвати ма коју другу европску државу да приступи овом уговору ... Ма која држава тако позвана може постати уговорна страна тиме што ће положити инструмент о своме приступању код Владе САД*“.¹¹

Као што се види из члана 10, држава постаје чланица НАТО када депонује инструмент о прихватању оснивачког уговора поменуте организације. Инструмент о прихватању је једнострани акт којим надлежни државни орган изражава пристанак дотичне државе да буде обавезана одредбама оснивачког уговора. Према националном праву Републике Србије предвиђено је да међународне уговоре потврђује, тј. ратификује Народна скупштина Републике Србије,¹² а да председник Републике Србије¹³ потписује ратификациони инструмент, односно „акт у коме се потврђује да је надлежни орган ратификовао уговор“.¹⁴ Чињеница да Народна скупштина као представничко тело грађана Републике Србије потврђује међународни уговор само је додатна потврда очувања суверенитета чији су носиоци, према Уставу, грађани Републике Србије.¹⁵ Поред ових, условно речено унутрашњих гаранција суверености у процесу приступања међународној организацији, постоје и друге, опет условно речено, спољне гаранције. Тако је Бечком конвенцијом о уговорном праву из 1969. године предвиђено да се, уколико је пристанак државе на обавезивање међународним уговором уследило као резултат повреде унутрашњих правила о надлежности за закључење уговора или прекорачења овлашћења за изражавање пристанка државе или заблуде или преваре или корупције представника државе или принуде над представником државе или над самом државом, уговор може сматрати ништавним, односно неће производити правно дејство за дотичну државу.¹⁶

¹⁰ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 93.

¹¹ С обзиром на то да не постоји званично прихваћени текст превода Северноатлантског уговора, делимично ћемо се користити преводом који је коришћен у књизи НАТО и Партнерство за мир, Б. Милинковић, ур., Међународна политика, Правни факултет, ФПН, ИМПП, Београд, 1996, стр. 207–210.

¹² Члан 99 (4) Устава Републике Србије.

¹³ Члан 112 Устава Републике Србије.

¹⁴ Војин Димитријевић, Обрад Рачић, Владимир Ђерић, Татјана Папић, Весна Петровић, Саша Обрадовић: Основи међународног јавног права, Београд, 2005, стр. 35.

¹⁵ Члан 2 Устава Републике Србије, 2006.

¹⁶ Чланови 46–52 Бечке конвенције о уговорном праву од 23. марта 1969. године. Иако је 1986. године усвојена Бечка конвенција о праву уговора између држава и међународних организација, на ове ситуације односи се Бечка конвенција о уговорном праву из 1969. године, која регулише писане уговоре између држава, јер држава учлањењем постаје страна једног вишестраног уговора, а не склапа уговор са међународном организацијом у коју се учлањује.

Овлашћење међународне организације и суверенитет државе чланице

Кад је реч о чланству државе у међународној организацији, тачније њеном функционисању као члана организације, ради оцене квалитета суверенитета оправдано је упитати се: Каква су овлашћења међународне организације у односу на државу чланицу? Могу ли органи организације доносити одлуке супротно вољи државе чланице? Ако могу, какво је њихово дејство?

Овлашћења органа међународне организације тичу се **области делатности**, односно области сарадње која је од заједничког интереса за државе чланице. Основни циљ Организације Северноатлантског уговора је, како пише у преамбули овог акта, заштита слободе и безбедности држава чланица – заштита система вредности који почива, како се истиче у преамбули оснивачког уговора, на начелима демократије, индивидуалне слободе и владавине права. Да би се овај циљ остварио формирана је организација са задацима да:

- доприноси даљем развоју мирољубивих и пријатељских међународних односа путем јачања и промоције демократских начела и установа и подстицања економске сарадње (члан 2 Северноатлантског уговора);
- одржава и развија индивидуалну и колективну способност супротстављања оружаном нападу путем самопомоћи и узајамне помоћи (члан 3 Северноатлантског уговора);
- организује консултације чланица у случајевима када је угрожен територијални интегритет, политичка независност или безбедност било које од чланица (члан 4 Северноатлантског уговора);
- пружи потребну помоћ, укључујући и употребу оружане силе, у случају оружаног напада на било коју чланицу или било које чланице организације (члан 5 Северноатлантског уговора) како би се успоставила и одржала безбедност Северноатлантске области.

С обзиром на то да се поменута област деловања односи на очување безбедности држава чланица и безбедности њихових грађана, односно да се односи на питања која се тичу најважнијих интереса једне државе, оправдано је да постоји бојазан за судбину суверенитета државе чланице једне војно-политичке организације. Теоретичари и признају да „чланство у међународној организацији ту сувереност – на основу изричито дате сагласности изражене кроз ратификацију статута организације – у датој мери ограничава“, ¹⁷ али и напомињу да је реч о ограничавању суверенитета у корист организације које се квалитативно разликује од умањења суверености у корист неке друге државе. ¹⁸ Државе учлањењем у међународну организацију добровољно ограничавају део свог суверенитета и преносе га на организације, јер у њима виде инструмент оптималнијег остварења одређених интереса.

Државе се, дакле, учлањују у НАТО, јер сматрају да ће кроз деловање ове организације ефикасније моћи да заштите своју и безбедност својих грађана. Из сагласности воља држава извиру овлашћења организације да делује у датој области сарадње путем доношења одлука. ¹⁹ Где су границе тих овлашћења?

¹⁷ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 18.

¹⁸ Нинчић: Проблем суверености у Повељи и пракси Уједињених нација, стр. 38–9.

¹⁹ Тања Мишчевић: Улога одлука међународних организација у савременом развоју међународног права, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 51.

Познате су три теорије тумачења обима овлашћења организације. Према првој теорији, **теорији делегираних овлашћења**,²⁰ међународна организација „може вршити само оне акте на које је изричито овлашћена статутом“.²¹ Обим овлашћења организације ограничен је само на она овлашћења која су јој чланице пренеле, тј. делегирале наводећи их изричито у одредбама оснивачког акта и „неком од аката везаних за функционисање организације“.²² Ова теорија одговарала је „превладавајућем позитивистичком начину мишљења у међународном праву“ који је своју потврду добио у одлукама Сталног суда међународне правде,²³ који је утврдио да „правила међународног права одражавају слободну вољу суверених држава“ и да, сходно томе, „организације морају остати у оквиру овлашћења која су им додељена“.²⁴ Друга је **теорија имплицираних овлашћења**, која је одраз праксе међународних организација и која је назначена још у јуриспруденцији Сталног суда међународне правде²⁵ и потврђена у одлукама његовог наследника, Међународног суда правде.²⁶ Према овом мишљењу, међународне организације поред овлашћења које су им чланице изричито пренеле (*expressed powers*), поседују и овлашћења која се могу подразумевати, тј. имплицирати (*implied powers*) на основу одредби оснивачког акта и аката везаних за функционисање организације. На овај начин обим овлашћења организације не ограничава се само на оно што је изричито наведено у одредбама ових аката, већ се проширује и на овлашћења „која су од пресудне важности за извршење њених дужности (дужности организације, прим. аут.)“.²⁷ Оправдано је помислити да се тиме отвара простор за злоупотребу овлашћења организације на штету суверенитета држава чланица, али теорија имплицираних овлашћења подразумева да је слобода ширења надлежности организације ограничена на само она овлашћења која су „усмерена на остваривање циљева и сврхе организације“.²⁸ Још је судија Међународног суда правде Хекворт (Hackworth) упозорио:

„Овлашћења која нису изричито наведена не могу се слободно подразумевати. Овлашћења која се подразумевају извиру из изричитих овлашћења, и ограничена су на она која су „неопходна“ за вршење овлашћења која су изричито дата“.²⁹

По трећој теорији, **теорији инхерентних овлашћења**, међународна организација која је једном створена и којој међународно право признаје својство субјекта „има инхерентну способност да врши сваки међународноправни акт који је у прак-

²⁰ Ова теорија се у страниј литератури помиње као „Doctrine of Attributed Powers“ (Klabbers, 2002) или се разматра у деловима који су означени као „Expressed Powers“ (Akande, 2006).

²¹ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 44.

²² Мишчевић: докторска дисертација, стр. 52.

²³ Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Braila, Advisory Opinion, PCIJ, 1926, Series B, No. 14.

²⁴ Jan Klabbers: An Introduction to International Institutional Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 64.

²⁵ Interpretation of the Greco-Turkish Agreement of December 1st, 1926, Advisory Opinion of 1928, PCIJ, Series B, No. 6.

²⁶ Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949; Effect of Awards of Compensation Made by the United Nations Administrative Tribunal, ICJ Reports 1954; Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, ICJ Reports 1962.

²⁷ Certain Expenses Case, ICJ, 1962, p. 151.

²⁸ Dapo Akande: International Organizations, у књизи Malcom D. Evans: International Law, 2nd ed., 2006, p. 290.

²⁹ Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949, Hackworth dissenting opinion, p. 198.

тичној могућности да врши, уз резерву изричитих ограничења садржаних у статусу.³⁰ Ова теорија се појавила још шездесетих година XX века,³¹ али је оживела поново код неких теоретичара савремених међународних организација.³² Али, она није постала владајући образац мишљења и није добила потврду у судској пракси.

Клаберс (Klabbers) указује да је у одлукама Суда правде Европских заједница и Међународног суда правде приметан тренд ужег тумачења овлашћења међународних организација него што је било у прошлости. Разлог томе види у следећем: „*Порука се чини јасна: више међународних организација које су добро утемељене, достигле су, бар за сада, границе у чему се могу заиста ангажовати. Фаза њиховог почетног развоја је за нама, и сад није време за додавање нових овлашћења већ за испуњавање њихових главних задатака како је предвиђено*“.³³

Да бисмо заиста могли утврдити квалитет деловања организације на суверенитет државе чланице морамо се окренути инструменту преко којег организација делује, а то су *одлуке органа организације*. Анализом њиховог процеса доношења и правног карактера утврдићемо коначно квалитет дејства организације на суверенитет државе чланице.

Процес доношења одлука међународних организација

Одлуке међународних организација су „у најширем смислу, сви они акти у којима долази до изражаја воља саме организације, а не њених чланица“.³⁴ Одлуке доносе органи организације. Њихов састав, као и начин на који се сама одлука доноси битно утичу на обим ограничења суверенитета држава чланица.

Састав органа међународне организације који доноси одлуку такође указује на последице одлуке по суверенитет државе чланице. Тако је оправдано претпоставити да ће веће гаранције очувања суверенитета постојати у случају када одлуку доноси тело састављено од представника влада држава чланица него у случају када га доносе тела састављена од међународних службеника или експертска тела, јер је реч о непристрасним личностима које не следе упутства влада приликом доношења одлука, чак и када их именују владе чланице.³⁵ Гаранција очувања суверенитета државе у овом аспекту чланства у међународним организацијама јесте деловање представника владе чланице које је засновано на поштовању инструкција владе. Сувереност државе штити интегритет њених представника да следе интересе грађана своје државе.

³⁰ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 44.

³¹ Finn Seyersted: Objective International Personality of Intergovernmental Organizations: Do Their Capacities Really Depend upon the Conventions Establishing Them?, Copenhagen, 1963.

³² Nigel White: The Law of International Organisations, Manchester, 1996; Alan Dashwood: The Limits of European Community Powers, European Law Review, Vol. 21, 1996, pp. 113–28.

³³ Klabbers: An Introduction to International Institutional Law, p. 80.

³⁴ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 141.

³⁵ Експертска тела формирају се избором између кандидата, тј. стручних лица које њихове владе предлажу за тзв. листе са којих се врши избор лица која ће чинити одређени орган.

Уговор о оснивању НАТО помиње само један орган организације. У члану 9 говори се о Савету (Council) који се састоји од представника држава чланица и који је задужен за примену уговора и овлашћен да успоставља помоћне органе. Оваква флексибилна организациона структура омогућила је прилагођавање променама у међународним односима. Трансформација организације према захтевима променених околности постхладноратовског доба утицала је и на измене у организационој структури НАТО, али је Савет задржао своју врховну позицију у организационој структури. Савет функционише као редовни или Стални савет (Permanent Council) који чине стални представници или амбасадори држава чланица и који се састају редовно једном недељно или ванредно када за то постоји потреба. Поред сталног заседања постоје и заседања Савета на нивоу министара спољних послова или министара одбране која се одвијају два пута годишње или чешће, као и тзв. самити или састанци на врху када се састају председници држава или влада држава да размотре посебно битна питања.

Када је реч о *начину гласања* о усвајању одлуке међународне организације, основно начело којим се руководе међународне, тј. међудржавне организације, јесте начело суверене једнакости. Оно представља и основну претпоставку за оснивање међународних организација, јер сувереност подразумева да се државе не могу једна другој потчињавати и да тиме што су државе поседују једнака права и обавезе, независно од величине, војне, економске, политичке или друге врсте моћи. Најочигледнији израз овог начела приликом гласања о усвајању одлуке међународне организације јесте принцип равноправности који се изражава синтагмом „једна држава, један глас“. Њега не треба мешати с једногласношћу као начином усвајања одлука. Једногласно одлучивање постоји када „одлука настаје тек када су за њу гласали сви чланови органа који је надлежан да је донесе“.³⁶ Ова тзв. строга једногласност временом је ублажавана како би се омогућило ефикасно функционисање организације. Тако је могуће усвојити одлуку и у случају уздржавања или неучествовања или одсуства неког од учесника у фази гласања, јер нема изричитог противљења да се одлука усвоји.³⁷ Како су временом међународне организације повећавале број чланства, примена једногласног система усвајања одлука потпуно би, у случају несагласности мишљења, паралисала функционисање међународне организације. Стога се почело прибегавати већинском одлучивању које је данас уобичајен начин усвајања одлука у органима међународних организација. Овај принцип гласања значи да надлежни органи организације могу усвојити одлуку која би била супротна вољи одређеног броја чланица. Није ли тиме угрожен суверенитет тих чланица? Аргументи у корист негативног одговора на постављено питање почивају на чињеници да је држава, тиме што је пристала на обавезивање оснивачким уговором организације, унапред прихватила могућност усвајања одлука већином, тј. противно њеној вољи. Врсте већинског одлучивања могу, међутим, утицати на очување суверенитета чланица, јер могу подразумевати одступања од начела суверене једнакости држава на посредан или непосредан начин.³⁸ Посредно, неједнакост

³⁶ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 167.

³⁷ *Ibidem*, стр. 168 (курзив у оригиналу).

³⁸ *Ibidem*, стр. 171–174.

је резултат распореда надлежности органа. До неједнакости долази на тај начин што је органима ограниченог састава, у које улазе државе које су значајне за остварење функција организације, поверено доношење најбитнијих одлука. Непосредно, неједнакост је резултат пондерације или одмеравања гласова. Код овакве врсте већинског гласања државе не располажу једнаким већ различитим бројем гласова који се утврђује према квантитативним мерилима. Као што се види, усвојени начин гласања одраз је реалности у којој делује међународна организација и стога је оправдано упозорење да „мерило очувања суверености треба тражити у надлежности организације“ која „не може одлучивати о питањима која су у искључивој надлежности чланица“.³⁹ Стога, када је реч о већинском одлучивању, битно је да ли државе чланице имају могућност да затраже испитивање одлука, тј. да испитају да ли одлука прекорачује овлашћења која су чланице пренеле на организацију.⁴⁰ Недостатак таквог механизма, као последњу могућност заштите суверенитета чланице, оставља иступање из чланства, тј. отказ оснивачког уговора.⁴¹ Поред једногласног и већинског постоји и одлучивање усаглашавањем или консензусом. Консензус „уопштено подразумева усвајање одлуке без формалних приговора и гласања“⁴² и „састоји се у томе што председавајући (или известилац или известилачка група) по окончању дебате и на основу излагања свих учесника сачињавају закључке. Ови се после неопходних исправки сматрају одлуком, ако се ниједан учесник не изјасни против њих“.⁴³ Консензус је прихваћен као начин одлучивања у оквиру Савета, али и осталих органа НАТО. У органима се одвијају расправа и консултације између представника држава чланица док се не усвоји одлука која би била прихватљива за све. Значај консултација је у томе што се „олакшава комуникација међу чланицама којима је главни циљ да су заједничке одлуке у складу са њиховим националним интересима“.⁴⁴ Развој процеса одлучивања у НАТО поједини аутори објашњавају на следећи начин: *„Једногласно проглашење одлука Савеза је представљало начин испољавања солидарности, иако Северноатлантски уговор, који је установио Северноатлантски савет као орган који доноси одлуке у Савезу, не садржи ништа што прецизира консензус као принцип одлучивања. Штавише, према покојном амбасадору Теодору Акилесу (Theodore Achilles), главном аутору Уговора, НАТО планери су намерно оставили ту тачку флексибилном да би Савет могао слободно да делује и без консензуса (што је ретко чинио). Ипак, свакодневна*

³⁹ *Ibidem*, стр. 166.

⁴⁰ Примера ради, одлуке Савета безбедности УН не подлежу политичкој контроли нити Међународни суд правде може контролисати легалност тих одлука, па тиме и утврдити да ли је доношењем неке одлуке СБ прекорачио овлашћења која су му чланице УН признале. С друге стране, у ЕУ постоје механизми контроле легалности рада органа ЕУ, јер државе чланице или надлежни органи могу затражити од Суда правде ЕУ да испита одлуку органа ЕУ.

⁴¹ Иако овај механизам гласања није предвиђен у НАТО, оснивачки инструмент пружа и ту могућност државама чланицама у члану 13 у којем се каже: „После 20 година од ступања на снагу Уговора, било која страна уговорница моћи ће да раскине уговор, годину дана пошто њено обавештење о отказу буде дато влади САД која ће обавестити владе осталих уговорница о предаји обавештења о отказу.“

⁴² UN Office of Legal Affairs; United Nations Juridical Yearbook, 1987, p. 174.

⁴³ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 175.

⁴⁴ Приручник за НАТО, Форум за безбедност и демократију, Београд, 2009, стр. 41.

пракса НАТО одлучилаца је одувек истицала једногласност. Докле год је постојала само једна стварна мисија – планирати, припремити и заједнички вежбати удружени отпор инвазији на Западну Европу – правило једногласности и пракса консензуса су се сматрали прагматичним и без превише оштећујућих ограничења ... Зато што су нова питања с којима се суочава НАТО више политичка и различита по природи, може доћи до тенденције застоја, и правило једногласности у Северноатлантском савету би могло довести до неспособности НАТО да ефикасно одговори на различите кризе“.⁴⁵

Може се приметити да постоји извесна недореченост у прецизирању форме одлучивања између једногласности и усаглашавања. Оно што их веже јесте да и усаглашавање и једногласно одлучивање јесу форме у којима није могуће усвајање одлуке ако постоји противљење неке државе чланице. Реч је, дакле, о поступцима у којима је обим ограничавања суверенитета држава чланица мали, јер су државе осигуране од потчињавања одлукама које нису у сагласности са њиховом вољом.

Није само начин усвајања одлуке међународне организације битан за утврђивање квалитета суверености државе чланице у међународној организацији, већ и правни карактер одлука органа међународне организације.

Правни карактер одлука међународних организација

Мноштво је назива који су у оптицају за означавање различитих врста одлука међународних организација (одлуке, резолуције, декларације, правилници, уредбе, директиве, препоруке, мишљења), те је правни карактер одлука неопходно процењивати на основу одредби оснивачког уговора, али и садржине самих одлука: „Правна природа инструмената међународних организација, и начини на који се ти инструменти стварају, у принципу су одређени оним што каже оснивачки уговор. То, међутим, није све што се може рећи, бар из два разлога. Један је да оснивачки уговори организација нису увек јасни у погледу врста (и природе) аката који ће се усвајати. Други, чак и где је оснивачки уговор релативно јасан (као у Европској заједници), пракса настоји да укаже на примере који не одговарају калупу из оснивачког уговора“.⁴⁶

Уобичајено је да се према правном карактеру разликују одлуке које обавезују оне којима су упућене на одређено понашање и одлуке које представљају „став организације о поступању које би било корисно с обзиром на изабрани циљ“, које се у теорији уобичајено називају препоруке иако званично могу бити различито насловљене.⁴⁷

Обавезне одлуке могу бити опште или појединачне. Опште одлуке обавезују адресате да се у истоврсним ситуацијама увек понашају на одређени начин и такве одлуке могу се сматрати изворима права, јер садрже општа апстрактна правила, док друге уређују понашање субјеката у једном конкретном случају и важе само за ту ситуацију. Обавезност одлуке свакако утиче на ограничавање суверенитета др-

⁴⁵ Jack E. Vincent, Ira L. Straus, Richard R. Biondi: Capability Theory and the Future of the NATO's Decision-making Rules, Journal of Peace Research, Vol. 38, No.1, 2001, pp. 67–86, p. 70–1.

⁴⁶ Klabbbers: An Introduction to International Institutional Law, p. 197.

⁴⁷ Рачић, Димитријевић: Међународне организације, стр. 141.

жаве чланице, јер се организација поставља као власт изнад државе чланице коју обавезује на одређено чињење или нечињење. Међутим, постоји неколико момената који одређују степен последица обавезне одлуке по квалитет суверенитета држава чланица. Највеће последице по суверенитет имају обавезне одлуке које чланице само извршавају, тј. одлуке у којима је одређен циљ који се жели постићи и наведена су средства која чланица може употребити да би се он остварио. Мање су последице одлука које обавезују чланице само у погледу циља који се жели постићи, а које остављају слободу чланицама у погледу избора средстава за остварење тог циља. Та слобода избора је ограничена одредбама оснивачког уговора о циљевима ради којих је организација установљена и начелима у складу са којима организација делује. Обавезност по себи, пак, подразумева да постоји одређена санкција у случају неизвршења обавезе садржане у одлуци. Тако се, као санкција за неизвршење обавезних одлука, може подразумевати на пример, искључење из организације, суспензија чланства или одређених чланских права и повластица.

Препоруке, иако уобичајено негативно дефинисане као правно необавезујућа акта органа међународних организација, ипак нису лишене одређене правне снаге. И раније и данас теоретичари нису баш сложни да олако препорукама одбаце сваки правни значај. Разликују се по томе где виде извор тог правног значаја. Једни га виде у оснивачким уговорима који обавезују чланице да све одлуке „размотре и примене у доброј вери, чак и у оном случају када су гласале против њих“.⁴⁸ Други правни значај виде у подршци којом је одлука усвојена, те сматрају да једногласно усвојене одлуке и оне које су усвојене великом већином не могу бити занемарене. Оне могу представљати потврду постојећих норми (тзв. декларације) или утицати на формирање нових општеобавезујућих правила. Степен њихове (не)обавезности не умањује могућности санкционисања њиховог непоштовања које почива на значају припадника већине која је усвојила препоруку, као и на утицају јавног мњења и последицама по углед државе у међународним круговима.⁴⁹

Северноатлантски уговор не прецизира правни карактер одлука органа НАТО. Члан 4 који говори о саветовању чланица упућује да одлуке органа организације можемо посматрати као препоруке за „заједничку и усклађену акцију“.⁵⁰ Можда је још јаснији и члан 9 у којем, поред осталог, пише: „Савет ће установити помоћне органе коју би могли бити потребни; а поготово ће неодложно установити одбрамбени комитет који ће **препоручити** мере за примену чланова 3 и 5“.

Препоруке су одлуке карактеристичне за међудржавне, тј. међународне владине организације, каква је и НАТО. Несумњиво је да ће их чланице, које су их слободном вољом прихватиле током поступка усаглашавања, следити у доброј вери. Слобода органа НАТО у формулисању одлука ограничена је заштитном клаузулом у члану 7 Северноатлантског уговора. Из њега следи да оснивачки акт НАТО, а тиме и одлуке органа установљених на основу тог акта, морају бити усклађене с правима и обавезама држава чланица које проистичу из Повеље Уједињених нација.⁵¹ Пре свега, са правилима о регулисању употребе силе у међународним односима, јер је и сам НАТО основан позивањем на право на инди-

⁴⁸ *Ibidem*, стр. 151.

⁴⁹ *Ibidem*, стр. 183.

⁵⁰ Приручник за НАТО, стр. 23.

⁵¹ Члан 7 Северноатлантског уговора.

видуалну и колективну самоодбрану које је признато у члану 51 Повеље Уједињених нација⁵² и оснивачким уговором признао је првенствену одговорност Савета безбедности Уједињених нација у одржавању међународног мира и безбедности.⁵³

Имајући у виду оружани сукоб из 1999. године и контроверзно питање легалности и легитимности употребе силе од стране чланица НАТО и чланове 5 и 7 Северноатлантског уговора, кључно питање за чланице, постојеће и будуће, јесте постоји ли начин контроле деловања организације, тј. начин утврђивања да ли се одлуком прекорачују овлашћења и ограничења предвиђена оснивачким уговором. Постојеће стање је такво да је контрола у рукама држава чланица, јер се одлуке доносе усаглашавањем, па чланица која сумња у легалност предложене одлуке може само да спречи њено изгласавање.

Закључак

Када се питање чланства Републике Србије у НАТО анализира са аспекта односа државе чланице и међународне организације постаје јасније да су устројством НАТО-а предвиђене гаранције суверености државе чланице, чија конкретизација зависи од интегритета представника државе чланице. Стога би се опредељење грађана Републике Србије против чланства у НАТО могло делом тумачити као последица недовољног познавања организације, а делом и као израз неповерења да у Србији постоји политичка елита (било да је на власти или то тежи да буде) која би била спремна и способна да примени поменуте гаранције. Поготово, ако се имају у виду резултати истраживања јавности, који указују на то да су грађани, изван емоционалног контекста, свесни конкретних безбедносних и економских бенефиција које чланство у НАТО може произвести.⁵⁴

Ако се наведеним чињеницама дода и да је Република Србија, и пре него што је званично постала чланица Партнерства за мир 2006. године, развијала војну и политичку сарадњу с НАТО⁵⁵ и да је сусед са чланицама НАТО, јасно је да је неопходна озбиљна јавна расправа о њеном положају у евроатлантском систему безбедности како би се утврдили даљи кораци које је потребно предузети у погледу безбедносних интеграција.

Литература

1. Рачић, О., Димитријевић, В.: Међународне организације, IV издање, Савремена администрација, Београд, 1988.
2. Аврамов, С., Крећа, М.: Међународно јавно право, XV издање, Савремена администрација, Београд, 1997.

⁵² Видети члан 5 Северноатлантског уговора.

⁵³ Члан 7 Северноатлантског уговора.

⁵⁴ Поменуто истраживање јавног мњења показало је да 31,3% анкетираних грађана сматра да би чланство у НАТО „повећало националну безбедност Србије“, 30,2% да би то „умањило опасност од спољних напада“, 24,7% да би дошло „до повећања прилива страних инвестиција“, 29,9% да би „војна индустрија Србије имала више посла“, а чак 38% сматра да би чланство у НАТО модернизовало војску Републике Србије. Истраживање „Шта грађани Србије мисле о својој и о безбедности Србије“, БЦБП, 2011, стр. 35.

⁵⁵ Више о томе видети у тексту, НАТО – Кроз лавиринт, Милан Карагаћа, у зборнику радова Србија и свет, ур. Ердељан Б., Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 63–68.

3. Димитријевић, В., Рачић, О., Ђерић, В., Папић, Т., Петровић, В., Обрадовић, С.: Основи међународног јавног права, I издање, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
4. Нинчић, Ђ.: Проблем суверености у Повељи и пракси Уједињених нација, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1967.
5. Мишчевић, Т.: Улога одлука међународних организација у савременом развоју међународног права, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
6. Klabbbers, J.: An Introduction to International Institutional Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
7. Evans, M. D.: International Law, 2nd ed., Oxford University Press, 2006.
8. Приручник за НАТО, Форум за безбедност и демократију, Београд, 2009.
9. Vincent Jack E., Straus Ira L., Biondi Richard R.: Capability Theory and the Future of the NATO's Decisionmaking Rules, Journal of Peace Research, Vol. 38, No.1, 2001, pp. 67–86
10. Истраживање јавног мњења: „Шта грађани Србије мисле о својој и о безбедности Србије“, Београдски центар за безбедносне политике, 8. јун 2011.
11. Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије 98/2006.
12. Милинковић, Б.: НАТО и Партнерство за мир, Међународна политика, Правни факултет, Факултет политичких наука, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996.

БРИСАЊЕ ЈАСНИХ ГРАНИЦА ИЗМЕЂУ БЕЗБЕДНОСТИ И ОДБРАНЕ – НОВЕ ОДБРАМБЕНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ МИСИЈЕ*

Вања Роквић, Зоран Кековић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Ненад Комазец

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Постхладноратовско окружење обележено је новим, асиметричним изазовима и претњама безбедности и све већом отвореношћу граница, у којем се нераскидиво повезују унутрашњи и спољни аспекти безбедности. Ново окружење условило је и све већи број мисија у којима учествују како војни, тако и цивилни актери. Како би се утврдило да ли у новом стратегијском окружењу постоји тренд брисања граница између одбране и безбедности, Европска комисија је урадила студију под називом „Студија о последицама брисања јасних граница између одбране и безбедности на индустрију у Европи“, којом су дефинисане четири категорије војних и безбедносних мисија: „High-end“ одбрамбене мисије; „постхладноратовске“ одбрамбене мисије, „High-end“ безбедносне и „Low-end“ безбедносне мисије. Студијом је утврђено да извесно брисање јасних граница између одбране и безбедности постоји, пре свега на функционалном нивоу, док на оперативном нивоу (на терену) брисања граница нема или су јако ограничена.

Кључне речи: *брисање граница, High-end“ одбрамбене мисије; „пост-хладноратовске“ одбрамбене мисије, „High-end“ безбедносне и „Low-end“ безбедносне мисије.*

Увод

Транснационални карактер претњи и изазова, пре свега тероризма и организованог криминала, довео је до тога да актери који су традиционално били одговорни за унутрашњу безбедност, као што су полицијске снаге, интервенишу ван граница националне територије и учествују у мисијама које су биле под одговорношћу војних снага, заједно или и у сарадњи са њима. Из истог разлога војска се ангажује у

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. година. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

питањима безбедности у оквирима националне територије. Брисање граница између безбедносног и одбрамбеног сектора често је препознато у јавној дебати, али специфична природа овог процеса никада није била дубље анализирана. Стога је 22. децембра 2008. године иницирана „Студија о последицама брисања јасних граница између безбедности и одбране на индустрију у Европи“¹ од стране Европске Комисије, Генералног директората за привреду и индустрију (Enterprise and Industry Directorate-General), уз координацију италијанског Института за међународне односе (Istituto Affari Internazionali), Института за истраживање и иновације из Манчестера (Manchester Institute of Innovation Research) и француског Института за међународне односе и стратегију (Institut de Relations Internationales et Strategiques).

У овом истраживању радни тим студије пошао је од тезе да је у прошлости постојала јасна разлика, односно јасна линија раздвајања области безбедности и одбране, будући да се безбедност и одбрана традиционално баве одвојеним аспектима унутрашње и спољне безбедности државе и друштва. Унутрашња безбедност синоним је за „невојну (цивилну) безбедност“, док је спољна безбедност повезана са „војном безбедношћу“. Саме политичке институције, политичке и економске активности, као и промишљање о одбрани и безбедности, били су под снажним утицајем фундаменталне разлике међу њима. Основу јасне линије раздвајања ова два сектора чиниле су границе националних држава, као и други фактори, међу којима можемо истаћи: институције које су одговорне за снаге одбране и безбедности; мисије и задатке; правила (национално и међународно право) којима се руководе у раду, као и опрему коју користе.

Међутим, као што је већ напоменуто, услед транснационалног карактера претњи и изазова долази и до брисања јасне границе раздвајања између безбедности и одбране. Стога се овом студијом настоји дефинисати област и оквир у којем долази до брисања граница, природа, значај и потенцијална еволуција брисања граница. Јасна граница раздвајања одбране и безбедности имала је значајне последице и на индустрију, будући да се због специфичности мисија и задатка које обављају, као и захтева који се стављају пред њих, ова два сектора снабдевају из различитих индустрија. Због тога се овом студијом настоје утврдити и последице брисања граница између одбране и безбедности на индустрију из ових области.

Студија је ограничена на релевантне институције ЕУ и четири земље чланице ЕУ које су најзначајније у погледу индустријских способности – Француску, Немачку, Италију и Велику Британију. Методологија која је коришћена у студији заснива се на анализи и прегледу литературе (Европска стратегија безбедности, Дугорочна визија Европске одбрамбене агенције, STACCATO извештај и ESRAB извештај, као и национални стратегијски документи), као и интервјуима са актерима који су укључени у индустрију из области одбране и безбедности.

Приказ ове студије део је пројекта под називом *Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку*, који у својој првој фази настоји да анализира садржаје и облике претњи и нове тенденције у региону, и да одговор на два кључна питања: у којим условима ће деловати војска у 21. веку (оперативно окружење) и којим технологијама?

¹ Study on industrial implications in Europe of the blurring of dividing lines between Security and Defence, European Communities, 2010, http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/files/new_defsec_final_report_en.pdf

Имајући у виду и чињеницу да је 8. јула 2011. године потписан Оквирни споразум о учешћу Србије у безбедносним и одбрамбеним мисијама ЕУ између РС и ЕУ, у овом раду приказаћемо само онај део студије који се односи на дефинисање мисија, односно услова у којима ће деловати, како оружане, тако и снаге безбедности, односно на тренд брисања граница у одбрамбеним и мисијама безбедности, као и технолошки аспект брисања јасних граница између одбране и безбедности.

Процес брисања јасних граница између безбедности и одбране

Нови ризици и претње последица су економске, политичке и технолошке еволуције у Европи, али и у свету, и покретани су ефектима глобализације, пре свега повећаном међузависношћу земаља, разменом робе, информација и људи, што је условило отежану контролу граница, као и новим технологијама. Развојем интернета и мобилне телефоније олакшане су комуникације, али је ова технологија постала и средство које користе не- државни насилни актери. Комуникационе мреже створиле су могућности за пиратерију, саботаже, шпијунаже и друге активности за које су националне границе постале ирелевантне.

Хетерогени ефекти глобализације и технолошког развоја створили су могућности да недржавни актери постану претња држави. Они се могу лако кретати преко границе и користити нове технологије ради нарушавања безбедности – кибер тероризам, некинетичко оружје; да се организују путем Интернета или кодираних мобилних телефона, или чак да прикупе знање како да произведу експлозивно и хемијско-биолошко оружје. Овакви ризици захтевају ангажовање снага безбедности, пре него традиционалних војних снага.

Заправо, у Европској стратегији безбедности ови ризици су дефинисани као „асиметрични“, односно, доминантни су ризици невојне природе: тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, регионални конфликти, пропале државе, организовани криминал.

Међутим, након 11. септембра, постало је јасно да ови невојни изазови могу бити озбиљни колико и војни, и стога захтевају одговор који представља комбинацију војних и цивилних средстава, и учешће многих актера, приватних и јавних, војних и цивилних.

Заправо, заговара се „свеобухватни приступ“, односно, приступ са општеприхваћеним принципима и процесима сарадње, којима се повећава вероватноћа жељених и трајних исхода у датој ситуацији.² Под овим приступом подразумевамо комбиновање војних и цивилних средстава и успостављање сарадње између релевантних министарстава, у циљу суочавања и решавања нових безбедносних изазова у 21 веку.

Цивилни безбедносни актери данас играју значајну улогу у „спољној безбедности“, у мисијама ван граница своје земље. Док се од снага одбране, коју се још увек традиционално задужене за одбрану земље од напада споља, захтева да учествују или пак подржавају невојне задатке унутар земље, пре свега у заштити цивилног становништва, као и ван државне територије – реконструкција и операције очување мира.

² The Comprehensive Approach, Joint Discussion Note 4=05, MOD UK, http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/BEE7F0A4-C1DA-45F8-9FDC-7FBD25750EE3/0/dcdc21_jdn4_05.pdf

Да би се адекватно одговорило на ново стратегијско окружење, урађена је квалификација војних и безбедносних мисија базирана на европским документима: Европска стратегија безбедности, Дугорочна визија Европске одбрамбене агенције, STACCATO извештај и ESRAB извештај, национални стратегијски документи (националне безбедности и стратегије одбране) држава чланица, као и информација добијених посредством интервјуа.

Засновано на свеобухватној анализи стратегијских докумената четири земље чланице ЕУ, идентификоване су најзначајније мисије војске данас: традиционална одбрана територије и одвраћање, операције кризног менаџмента (углавном под окриљем Европске безбедносне и одбрамбене политике – ЕБОП, или НАТО-а), и подршка заштити цивилног становништва као помоћна мисија.

Док је одбрана територије искључиво у надлежности оружаних снага, мисије кризног менаџмента и заштите цивилног становништва су мисије у које су укључени како војни, тако и невојни актери. У ове две категорије мисија долази до брисања граница, и оне се дефинисане или категоризоване као „постхладноратовске мисије“.

Идентификовање мисија безбедности је много теже и комплексније, имајући у виду дијапазон ризика на које треба одговорити и број актера који су укључени. Последњих пет година многе студије и радне групе су дискутовале о овом питању и покушале су да публикују предлоге категорија ових мисија, али нису успеле у томе. Стога је за потребе ове студије коришћена типологија урађена од стране STACCATO³ извештаја и ESRAB (European Security Research Advisory Board)⁴ извештаја.

Према ESRAB извештају, мисије безбедности могу бити сврстане у четири категорије: заштита од тероризма и организованог криминала; заштита граница; заштита критичне инфраструктуре, успостављање безбедности у случају кризе.

Заправо, можемо идентификовати четири категорије војних и безбедносних мисија:

1. „High-end“ одбрамбене мисије, укључују традиционалне мисије оружаних снага које се односе на одбрану територије од напада;

2. „постхладноратовске“ одбрамбене мисије, укључују мисије које су оружане снаге увек остваривале, али које су постале комплексне у пост-хладноратовском окружењу, и захтевају ангажовање безбедносних актера. Нпр. ЕБОП задаци, укључујући операције кризног менаџмента ван граница земље које захтевају сарадњу војних и безбедносних актера

3. „High-end“ безбедносне или „пост 9/11“ мисије, које су постале значајне након терористичких напада и захтевају учешће како безбедносних тако и обрамбених снага. Ове мисије подразумевају борбу против тероризма, организованог криминала ...

4. „Low-end“ безбедносне мисије, односе се на традиционалне полицијске мисије и задатке.

³ STACCATO (STakeholders platform for supply Chain mapping, market Condition Analysis and Technologies Opportunities)

http://www.iai.it/pdf/Economia_difesa/STACCATO_Final-Report-Executive-Summary.pdf

⁴ Meeting the challenge: the European Security Research Agenda, European Security Research Advisory Board, 2006, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/security/files/esrab_report_en.pdf

Тренд брисања граница у одбрамбеним мисијама

Анализом „постхладноратовске“ категорије одбрамбених мисија, пре свега кризног менаџмента и подршке заштити цивилном становништву, идентификовано је извесно брисање граница између безбедности и одбране. Стога се настоји утврдити, тј. јасно разграничити, шта се под овим подразумева на концептуалном нивоу, а шта се заправо дешава на терену.

Кризни менаџмент

Употреба снага неопходних за остваривање ЕБОП операција кризног менаџмента је ограничена. Борбена група ЕУ првенствено је дизајнирана за пружање хуманитарне помоћи, операције евакуације, превенцију конфликта, операције стабилизације и раздвајање непријатељевих снага силом. Стога су ЕУ операције кризног менаџмента окарактерисане холистичким и свеобухватним учешћем цивилних и војних снага. Међутим, чак и у високоризичним операцијама као што је Авганистан, оружане снаге, не-војни актери и цивили делују заједно. Национално искуство и мултинационалне операције у кризном менаџменту током прошлих 10 година указали су на потребу интегрисања војних и цивилних напора под јединствену стратегију. И у оквиру НАТО-а заговара се „свеобухватни приступ који промовише сарадњу између међународних организација, индивидуалних агенција и НВО, као и владе домаћина“. Тако је НАТО ИСАФ мисија у Авганистану активно укључена у реконструкцију кроз Провинцијске тимове за реконструкцију, који сачињавају како војна тако и цивилна лица.

Искуство ЕУ у мисијама кризног менаџмента указује на постојање разлика у погледу брисања граница у мисијама кризног менаџмента на нивоу теорије са стварном ситуацијом на терену. Развој Петерсбершких задатака под окриљем ЕБОП (хуманитарни и задаци спасавања, очување мира и борбени задаци у управљању кризама) који су „мање војно“ оријентисани него НАТО мисије, утицао је на генералу идеју да постоји брисање граница на нивоу ЕУ, односно јединствен „цивилно-војни“ приступ.

Уколико се погледа војни сценарио (који подразумева превенцију конфликта, раздвајање снага силом, стабилизацију, реконструкцију, операције евакуације и подршке хуманитарним операцијама) и цивилни сценарио (који укључује владавину права, полицију, цивилну администрацију, цивилну заштиту, мониторинг и подршку специјалним представницима ЕУ) који је развио Савет, може се говорити о теоријском брисању граница. Када се погледа начин на које су мисије *de facto* извршене, линија која раздваја безбедносне и војне мисије јасно постоји на свим нивоима: дугорочно планирање (главни цивилни и војни циљеви), краткорочно планирање (размештај снага), компетентност, задаци, крајњи циљеви, извођење операција, буџет и опрема која се користи.

До сада су спроведене 24 ЕБОП војне и цивилне мисије. Међутим, оне нису спроведене заједно. Цивилне и војне мисије спроведене су или сукцесивно или паралелно, а у неколико случајева биле су координиране. Исти је случај је и са опремом која се користи. Прво иде фаза стабилизације војним средствима, затим фаза реконструкције која је у основи цивилна, али може захтевати подршку и учешће војних снага. Анализом 6 војних мисија утврђено је да у њиховом спровођењу није захтевана употреба цивилне опреме у

већој мери. Исти је случај са цивилним мисијама, у којима се претежно користи цивилна опрема коју су набавиле приватне цивилне компаније: 4*4 возила, ојачана возила (невојна већ цивилна са лимитираном заштитом), миниаутобуси, ИТ/ПЦ, штампачи, ГПС, гориво, шлемови, панцир, опрема за комуникацију са ВХС радијом, мобилни телефони, генератори, канцеларијска опрема, видео камере, детектори ...

Имајући у виду описане примере може се закључити да у већини случајева нема брисања граница у мисијама кризног менаџмента, нити у погледу задатака безбедносних и одбрамбених актера на терену, нити у погледу опреме која се користи. Међутим, постоје изузеци са ограниченим брисањем граница: у случају војне операције у Чаду; војне морнаричке операција у Сомалији; НАТО ИСАФ војне мисије и ЕУ цивилне мисије (ЕУПОЛ); Гвинеја-Бисао мисије која је једина дефинисана као „цивилно-војна“ мисија, као и мисије на Косову.

Подршка заштити цивилног становништва

Поред кризног менаџмента, подршка заштити цивилног становништва је мисија у којој су ангажовани како војни тако и невојни безбедносни актери. Током последњих година, војни актери су били укључени у многе акције подршке заштити цивилног становништва: цунами, земљотреси, шумски пожари..

Током ових природних катастрофа националне и међународне војне снаге радиле су „раме уз раме“ са припадницима полиције, цивилне заштите, ватрогасних служби. ... Међутим, брисање граница и у овим мисијама више је теоретско него стварно. Највећи проблем представља непостојање техничке интероперабилности цивилне и војне опреме.

У теорији, сателитски заснована комуникација, технологије за мапирање, локализовање и мониторинг сматрају се кључним захтевима, како за цивилне, тако и за војне снаге које се налазе на терену. Међутим, међу њима нема сагласности о нивоу интероперабилности која треба да карактерише ове технологије. Сматра се да се само политичким дијалогом и новим механизмима координације, како на ниво држава чланица, тако и на ниво институција ЕУ, питање интероперабилности може покренути у правцу интегрисаног технолошког решења.

Такође, у овим мисијама постоји јасна разлика између војних и безбедносних задатака, која се огледа у краткорочном планирању, командној структури, компетентности и опреме која се користи.

Тренд брисања граница у мисијама безбедности

Анализа „High-end“ категорије безбедносних мисија, пре свега заштите од тероризма и организованог криминала, заштите граница и заштите критичне инфраструктуре, указује на потенцијално елиминисања граница између одбране и безбедности. Овде се, такође, настоји утврдити да ли је оно присутно у пракси, односно на терену.

Заштита од тероризма и организованог криминала

Заштита од тероризма и организованог криминала обухвата широк дијапазон активности: терористичке нападе, трговину дрогом и наоружањем, „прање“ новца, преваре, илегални пренос опреме и технологије која се може користити у изради оружја за масовно уништење.

Примарно, заштита од тероризма и организованог криминала је „безбедносна“ мисија која се одвија под окриљем полиције. У изузетним случајевима од војске је затражено да учествује у овим мисијама на територији држава чланица: Олимпијске игре у Грчкој, комеморација Д-дана у Нормандији и Светски куп у Немачкој 2006. године.

Иако у овим случајевима снаге одбране и безбедности деле више-мање исте техничке захтеве, оружане снаге и тада користе ону опрему коју користе и у војним операцијама ради контроле комуникација, детектовања и идентификовања потенцијалних претњи и управљања информацијама које добијају из различитих извора. Оружане снаге још увек користе комуникационе системе инсталиране за време хладног рата, које им омогућавају унутарвојну комуникацију, али је зато сваки покушај интероперабилност са традиционалним снагама безбедности на терену јако отежан.

Такође, оружане снаге користе софистициране системе ради заштите сопствене информационе технологије, који су дизајнирани искључиво за њих и нису доступни цивилном сектору.

Самим тим, и у овом случају може се закључити да не постоји интероперабилност у погледу опреме која се користи, самим тим нема ни значајнијег брисања јасних граница између одбране и безбедности.

Заштита граница

Гранична безбедност обухвата, пре свега, контролу илегалних имиграција, трговина дрогом, оружјем и другим илегалним супстанцама. Заштита граница представља још једну област потенцијалног брисања граница, будући да су границе увек представљале тачку контакта одбрамбених мисија (заштита територије) и безбедносних мисија (превенција криминала, царинска контрола). Потреба за јачањем контроле граница ради борбе против нелегалне трговине и имиграција, утицала је на развој институција (као што је FRONTEX) и заједничких мултинационалних операција. Поморска контрола граница и копнена контрола граница подручје су где корисници и компаније осећају потребу за развојем интегрисаних система. Тако, на пример, OPERAMAR⁵ илуструје потребу интероперабилности између одбрамбених и цивилних актера, дефинисану као потребу за новим системом који може да управља информацијама и подацима који стижу из безбедносног и одбрамбеног сектора различитих држава чланица. Такође, ту је и пример програма LIMES (Land and Sea Integrated Monitoring for European Security)⁶ који узима у обзир сличности потре-

⁵ An InterOPERABLE Approach to the European Union MARitime Safety & Security Management <http://www.biomarine.org/index.php/gb/content/download/2017/21184/version/1/file/OPERAMAR+memo+Biomarine++english.pdf>

⁶ <http://www.fp6-limes.eu/uploads/docs/LIMES-PRS.004-TPZ%20%5BInfosheet%5D.pdf>

ба одбрамбеног и безбедносног сектора како би предложио услуге као што је надгледање мора или мониторинг копна и инфраструктуре. Оба програма су део истраживања у области безбедности ЕУ и указују на то да се брисање јасних граница задржава на нивоу истраживачких пројеката ЕУ.

Међутим, поједине земље чланице успоставиле су међувладину сарадњу ради спровођења ефикасније контроле. То је случај операције *Nettuno*, заједничке патролне мисије коју су спровеле морнарица и полицијске снаге Француске, Италије, Малте, Шпаније и Велике Британије у централном и источном Медитеранском мору.

Заштита критичне инфраструктуре

Заштита критичне инфраструктуре подразумева заштиту великог броја физичких и организационих система, од осетљивих зграда до возова и подземних станица, индустрије, информационих система, итд.

Многи од ових система повезани су тако да уништење једног од њих може довести до колапса читавог система. Заштита ове структуре је у надлежности оба сектора. Комбиновану одговорност проузроковала су два фактора. Прво, одређени видови надзора доступни су само одбрамбеном сектору, као што је контрола ваздушног простора. Друго, због процеса приватизације власништво многобројне критичне инфраструктуре је у рукама приватника који имају директан комерцијални интерес за обезбеђење адекватног функционисања инфраструктуре.

Међутим, на нивоу ЕУ не постоји јединствен приступ у очувању ове инфраструктуре, већ свака земља чланица има сопствени. Такође, постоји разлика у опреми коју користе снаге одбране и снаге безбедности у остваривању заштите критичне инфраструктуре.

Заједничке функције у области брисања граница

У претходном делу наведено је пет мисија у којима долази до потенцијалног брисања граница: кризни менаџмент, подршка заштити цивилног становништва, заштита од тероризма и организованог криминала, контрола граница и заштита критичне инфраструктуре. Да би се комплетирао свака од пет наведених мисија, неопходно је постојање одређених функција/средстава који су у ESRAB извештају идентификовани као:

- детекција, идентификација, аутентификација људи, возила, бродова, као и специфичне опасне робе (оружје, дрога и експлозиви) на нерегулисаним границама и пунктовима за проверу;
- интервенција и неутрализација, односно разоружавање опасних појединаца, возила или средстава за пренос;
- процена ризика, моделирање и редукција утицаја која омогућава идентификацију одговарајућих контрамера;
- свесност ситуације, прикупљање, спајање, корелација и интерпретација раздвојених података и њихова презентација на разумљив начин;
- тренинг и вежба, унапређење ефикасности целокупног особља које учествује у одговору на кризну ситуацију, укључујући и обичне грађане;

- команда и контрола, питање интероперабилности, размене информација и интерконекија са различитим мрежама;
- комуникација која омогућава размену информација са релевантним организацијама и земљама;
- доктрина и операције, формирање ланца команде и организације кризног менаџмента;
- одговор на инцидент, операције које би брзо неутрализовале претњу и успоставиле основне услуге (воду, енергију, комуникације, транспорт);
- информациони менаџмент, способност да се управља информацијама из различитих извора и да се учине доступним онима који имају ауторитет;
- позиционирање и лоцирање, праћење људи, возила, бродова и робе унутар отворене или контролисане територије.

Међу безбедносним и одбрамбеним снагама које оперишу у „постхладноратовским“ и „high-end“ мисијама постоје заједничке функције. То су:

- детекција, идентификација, аутентификација,
- процена ризика, моделирање и редукција утицаја,
- свесност ситуације,
- комуникација,
- информациони менаџмент,
- позицирање и лоцирање.

Међутим, иако постоје заједничке функције, то не значи да не постоји разлика у захтевима који се постављају пред војне и безбедносне актере, као и у погледу опреме коју користе.

Технолошки аспекти брисања јасне границе између одбране и безбедности

Технологије представљају један од значајних покретача брисања границе између безбедности и одбране. Међутим, поставља се питање које су то технологије. За потребе анализе ових технологија коришћена је STACCATO типологија технолошких компонента, којом је утврђено да постоје технологије које се могу применити само у „high-end“ одбрамбеним мисијама и тешко се могу применити у безбедносним мисијама. То су: материјали за одвраћање, стелт материјали и технологије и енергетски материјали.

Одређени број технологија може се применити у прве три мисије, али не и у „Low-end“ безбедносним мисијама: лаки и чврсти материјали, плазма технологија, ласери и оптика, психолошке науке и медицинска технологија.

Такође, ту је и одређени број технологија који је примењив у свим типовима безбедносних и одбрамбених мисија. То су: структурални материјали/технологије; оптички материјали; сензори; електронске компоненте; ИТ технологије; комуникационе технологије; компјутерске технологије; безбедносне информационе технологије; софтвери и средства за симулације; биотехнологије и нанотехнологије.

Еволуција стратегијског окружења имала је значајан утицај на еволуцију одбрамбених потреба. У операцијама кризног менаџмента чест је случај да војне снаге пружају подршку безбедносним, а често обављају и саветодавне активности за националну војску или

националну полицију земље која је погођена кризом. У цивилној заштити и мисијама заштите цивилног становништва они пружају логистичку подршку цивилној заштити, у контроли граница морнарица врши патролу, надгледање, док у заштити критичне инфраструктуре и заштити од тероризма оружане снаге имају маргинализовану улогу.

У складу са новим улогама јавља се и потреба за новим технологијама и опремом. Министарства одбране широм Европе захтевају опреме које имају двоструку примену, у војне и цивилне сврхе, као што је нпр. Athena-Fidus, француско-италијански сателит.⁷

Постоје многобројни национални истраживачки програми који се баве питањем дво-струке примене технологије. Тиме се бавила и Европска одбрамбена агенција. Тако, на пример, Software Defined Radio пројекат,⁸ технологија за сигурну комуникацију са значајним потенцијалном примене у безбедносном и војном сектору, део је ad hoc заједничког истраживачког пројекта (ESSOR), који су промовисале Финска, Француска, Италија, Шпанија и Шведска, под окриљем Европске одбрамбене агенције.

Како би технологије из области одбрамбене индустрије нашле своју примену у безбедносном сектору, и обратно, неопходно је указати на проблем стандардизације у овој области. Стандардизацијом се настоје створити заједничке индустријске норме ради хармонизације сектора и побољшања регулисања тржишта.

Стандардизација у области одбране је питање релативно новијег датума у ЕУ. У оквиру НАТО-а постоји НАТО комитет за стандардизацију, а НАТО стандарди су дефинисани кроз СТАНАГ. Они представљају основу за техничку интероперабилност између различитих комуникационих информационих система који су витални за НАТО и здружене војне операције. Међутим, на нивоу ЕУ не постоје јединствени стандарди, већ свака држава чланица користи одређене типове, међу којима су најзначајнији: међународни стандарди (ИСО, итд), НАТО стандарди (СТАНАГ), европски стандарди: Европски комитет за стандардизацију (CEN); Европски комитет за стандардизацију у области електротехнике (CENELEC); Европски институт за стандарде из области телекомуникација (ETSI); и САД стандарди: амерички национални институт за стандардизацију (ANSI), ASTM, API, војни стандарди MIL-STD, NSA.

Док су стандарди у области одбране јасно дефинисани, стандардизација у области безбедности је недовољно развијена. Како би се ова област бар делимично регулисала, Европски комитет за стандардизацију (CEN) успоставио је сет стандарда у различитим областима који налазе своју примену и у области безбедности: Eurocodes⁹ CEN/TC 250; транспорт опасне робе CEN/TC 296; цивилна заштита ISO/TC 233 и CEN/TC 239; биометрија ISO/TC JTC 1/ SC 37, итд.

Закључак

Као што је идентификовано у Европској стратегији безбедности, пост-хладноратовско окружење обележено је све већом отвореношћу граница где се нераскидиво повезују унутрашњи и спољни аспекти безбедности. Преклапање „цивилне“ и „војне“ безбедности

⁷ <http://www.asi.it/en>

⁸ <http://www.eda.europa.eu/404?aspxerrorpath=/genericitem.aspx#Software%20Defined%20Radio>

⁹ <http://eurocodes.jrc.ec.europa.eu/>

и стварање новог стратегијског окружења довело је до тога да максимално увећање способности да се успостави безбедност у случају кризе, постаје питање од изузетног значаја. Онима који први одговарају на кризну ситуацију потребна су нова, иновативна и доступна решења за одговор на непредвидиве катастрофалне случајеве, у границама националне државе, али и ван ње. Неопходно је да буду припремљени пре него што се нешто деси, што захтева унапређена средства, инфраструктуру и процедуре за ефективнији одговор и опоравак током и након што се акцидент или напад догоди.

Да би се адекватно одговорило на овакве ситуације, заговара се тзв. „свеобухватни приступ“, приступ који подразумева употребу како војних тако и цивилних снага.

Све је већи број мисија у којима учествују војни и цивилни актери, па је стога покренуто питање брисање граница између одбране и безбедности. Студијом о последицама брисања јасних граница између одбране и безбедности на индустрију у Европи дефинисане су четири категорије војних и безбедносних мисија: „High-end“ одбрамбене мисије; „постхладноратовске“ одбрамбене мисије, „High-end“ безбедносне и „Low-end“ безбедносне мисије.

Студијом је утврђено да је у оквиру „постхладноратовске“ категорије одбрамбених мисија (кризног менаџмента и подршке заштити цивилном становништву) и „High-end“ категорије безбедносних мисија (заштита од тероризма и организованог криминала, заштита граница и заштита критичне инфраструктуре) идентификовано извесно брисање граница између безбедности и одбране.

Међутим, ово елиминисање граница постоји, пре свега, на функционалном нивоу, док на оперативном нивоу (на терену) брисања граница нема или су јако ограничена. Снаге одбране и безбедности традиционално имају различите улоге и задатке, а та различитост манифестоваће се и у будућности.

Иако у одређеним мисијама ове снаге сарађују, имају исте функције, постоји значајна разлика у погледу опреме коју користе. Међутим, на основу типологије мисија идентификоване су технологије које се могу користити и у војним и у безбедносним мисијама, а то су, пре свега: оптички материјали, сензори, средства комуникације, разни уређаји, ИТ технологије, биотехнологије, безбедносне информационе технологије и нано материјали. Све ово указује на чињеницу да генерално постоји више могућности за цивилне и безбедносне компаније да учествују на одбрамбеном тржишту него обрнуто. Међутим, да би се то остварило неопходно је успоставити јединствене европске стандарде у области одбране и безбедности, односно створити заједничке цивилно-војне стандарде. Такође, неопходно је да ове технологије задовоље захтев интероперабилности, нарочито у средствима комуникације.

Литература

1. *Study on industrial implications in Europe of the blurring of dividing lines between Security and Defence, European Communities*, 2010, доступна на: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/files/new_defsec_final_report_en.pdf

2. The Comprehensive Approach, Joint Discussion Note 4=05, MOD UK, доступно на: http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/BEE7F0A4-C1DA-45F8-9FDC7FBD25750EE3/0/dcdc21_jdn4_05.pdf

3. *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. Report of the Secretary General of the United Nations for decision by Heads of State and Government; 2005, доступан на: <http://www.un.org/largerfreedom/>

4. Rintakoski, K., Partanen, M., *FORESEC Deliverable D 4.6 Concept of European Security -Implications for European Security Research*, European Commission Joint Research Center, 2009

5. The EN Eurocodes,

6. Italian Space Agency, <http://www.asi.it/en>

7. Software Defined Radio <http://www.eda.europa.eu/404.aspx?errorpath=/genericitem.aspx#Software%20Defined%20Radio>

8. OPERAMAR, InterOPERable Approach to the European Union MARitime Safety & Security Management <http://www.biomarine.org/index.php/gb/content/download/2017/21184/version/1/file/OPERAMAR+memo+Biomarine++english.pdf>

9. LIMES (Land and Sea Monitoring for Environment and Security) <http://www.fp6-limes.eu/uploads/docs/LIMES-PRS.004-TPZ%20%5BInfosheet%5D.pdf>

10. STACCATO (**ST**Akeholders platform for supply Chain mapping, market **C**ondition **A**nalysis and **T**echnologies **O**pportunities)http://www.iai.it/pdf/Economia_difesa/STACCATO_Final-Report-Executive-Summary.pdf

11. Meeting the challenge: the European Security Research Agenda, European Security Research Advisory Board, 2006, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/security/files/esrab_report_en.pdf

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ОРУЖАНИХ СНАГА У ДОМАЋЕМ И УПОРЕДНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Младен Р. Тишма

Универзитет у Београду, Правни факултет

Кривична дела против оружаних снага представљају једно од најстаријих поља примене кривичног права. Циљ чланка је да се прикаже разноврсност приступа проблематици кривичних дела против оружаних снага. У тој намери приказан је историјски развој нашег војног кривичног права, а с истим циљем дат је и само делић богате упоредне праксе у кривичноправном регулисању ове материје. Из изложеног следи да кривична дела против оружаних снага представљају једну од најважнијих области, којој и законодавац и суд морају приступити са посебном пажњом. Поред тога, примећује се и да су ова кривична дела прилично конзервативна, у смислу да њихова битна обележја бића остају непромењена деценијама. То посебно погудује уједначавању судске праксе и стабилизовању кривичне заштите заштићених добара.

Кључне речи: *оружане снаге, кривични закон, кривична дела, војна лица, одбрана.*

Увод

Кривична дела против оружаних снага представљају једно од најстаријих поља примене и развоја кривичног права. Зачеци ових кривичних дела јављају се још у древним законима примитивног права, са првим знацима стварања организованих оружаних снага. Тако се у Хамурабијевом закону може уочити низ одредби које, у ствари, представљају зачетке војних кривичних дела. И Душанов законик из 1349. и 1354. године, драгуљ српске и европске писане уставности и законодавства, садржавао је и војна кривична дела и одредбе о стварној надлежности у погледу њих.¹

Имајући у виду да наше кривично законодавство има традицију дефинисања улоге кривичног права уопште, поставља се питање која је функција прописивања ових кривичних дела. У нашој старијој кривичноправној литератури циљ прописивања кривичних дела против оружаних снага виђен је у заштити и очувању постојећих односа на којима се заснивају оружане снаге, са крајњом намером законодавца да путем њихове

¹ Видети нпр. чл. 129. и 131. Душановог законика.

кривичноправне заштите обезбеди, ојача и учврсти борбену готовост и борбену способност, како би оружане снаге могле да извршавају свој основни задатак, али и једну од најосновнијих и најстаријих функција државне власти, а то је одбрана земље од евентуалне агресије.[1] Заштитни објект у случају ових кривичних дела су, као што видимо, оружане снаге, као државни орган тј. као целина. Међутим, код новијих кривичних кодекса у групу кривичних дела против оружаних снага нису укључени сви деликти који су посредно, а и многи који су непосредно усмерени против оружаних снага. Наиме, за разлику од ранијих времена када се кривичним делима посвећивала огромна пажња, до те мере да су она издвајана у посебне законе, део данашњих законодаваца, међу којима и наши, теже да ову област материјалног кривичног права уреде јединствено, путем кодификације. Један од разлога због чега се приступа доношењу посебног војног кривичног законика јесте и постојање војног правосуђа. Наше војно кривично судство сматрано је најбољим делом нашег правосудног система уопште (И. Вуковић). Иако данас у нашој земљи и војним лицима суде редовни судови, у њима постоје посебна војна одељења. Полазећи од премисе о „грађанима у униформи“, припадници Војске Србије, према члану 143. став 1. Закона о Војсци Србије, „одговарају за кривична дела, привредне преступе и прекршаје по општим прописима“.

Може се извршити више класификација кривичних дела против оружаних снага, мада оне у већини случајева зависе од самог законодавца. Тако се у нашој литератури среће подела на кривична дела избегавања војне службе,² кривична дела повреде војне службене дужности, кривична дела против наоружања и војне опреме, кривична дела одавања војне тајне, кривична дела ометања војне службе и ратна кривична дела.[1] Други пак, истичући да то питање и није од неког посебног значаја, помињу две једноставне поделе – на права и неправа војна кривична дела и на ратна и мирнодопска војна кривична дела.[2]

Кратак историјат нашег војнокривичног законодавства

Као и друге гране права, наше кривично право има дугу и, у оквирима европско-континенталне породице права, изузетно значајну традицију. Савремена Србија је свој први кривични законик донела 1860. године. И кривичноправна регулатива војних деликата пратила је овакав темпо развоја нашег права. Први законски акт који садржи инкриминације кажњивих дела војних лица био је Војни закон (Законъ Военный) од 31. октобра 1839. године.³

Следећи корак у развоју војног кривичног законодавства учињен је доношењем Војно-судског законика од 28. априла 1864. године, који у свом другом делу садржи и Војни казнени законик (Военный казнительный законикъ – §§ 75–233.).⁴ Овај законик, рађен по угледу на истоимени француски законик из 1857, као један од најбољих актата такве врсте тог доба, уз измене и допуне из 1885. године, остао је на снази скоро 37 година.[3]

² За схватање појма војне службе и њених граница у нашем праву видети пресуду Врховног војног суда Савезне Републике Југославије, ВКР број 27/98 од 10. априла 1998. године.

³ Датуми за прописе Краљевства донете пре 1919. године дати су према јулијанском календару.

⁴ У даљем тексту за војно-кривичне законике користиће се скраћеница ВКЗ, а за (опште) кривичне законике – КЗ. Уз стране прописе биће и скраћеница земље.

Српско краљевство ушло је у 20. век са новим законом који реформише војно кривично материјално право – Војни казнени законик од 31. јануара 1901. године. Нови законик донео је и дефиницију општег појма војних деликата. Тако је § 1. као војни злочин дефинисао „оно дело, за које се у овом закону одређује заточење, робија или смртна казна“, док је војни преступ дефинисан као „оно дело, за које се у овом закону одређује затвор дужи од једног месеца или губитак чина или звања“.[3] У § 3. се још каже: „Војна лица за кривична дела која нису предвиђена овим законом не уредбом о војној дисциплини, казне се по 'Казненом закону' ". Овај законик остао је на снази до прерастања Краљевине Србије у Уједињено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, када је Указом Ф. Ђ.О. број 70968. од 19. августа 1919. године његово важење проширено на целу територију југословенске државе.[3]

Присаједињењем тзв. аустроугарске Југославије Србији и Црној Гори, земља је 1. децембра 1918. године постала Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.⁵ Краљевина Југославија донела је нову кодификацију војног кривичног права 11. фебруара 1930. и то под називом Војни кривични законик Краљевине Југославије, чиме је и у оружаним снагама термин „казнено право“ замењен са и данас прихваћеним „кривично право“. И овај законик дао је општу дефиницију кривичног дела против оружаних снага. У његовој првој одредби каже се: „Повреде војних дужности, које су као кривична дела предвиђене у војним законима, јесу војна кривична дела“. Сходно § 3. ВКЗ, већи део општег дела Кривичног законика Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. примењиван је и на војна кривична дела.

Сломом Краљевине Југославије у Априлском рату 1941, нестало је и њено војнокривично законодавство. У току Другог светског рата, тачније 24. маја 1944. године, донета је Уредба о војним судовима, која у глави „Кривична дела, казне и заштитне мере“ (чл. 12–17) у ствари не говори о бићу кривичних дела, која крајње уопштено одређује као ратни злочини (члан 13. Уредбе), дела народних непријатеља (члан 14. Уредбе) и кривична дела војних лица (члан 15. Уредбе). Према члану 15. ове уредбе кривична дела војних лица прелазе оквир дисциплинских преступа услед своје теже природе. Истом одредбом *exempli causa* набројана су следећа дела, без ближег законског описа: невршење или немарно вршење војне службе из кога „извири већа штета за целину“; неиспуњење наређења, пасивни отпор који иде на слабљење војне силе, напуштање стражарске дужности; дезертерство из народне војске; намерно уништење борбене способности себе или другог; кварење и отуђење оружја и војне опреме, ометање снабдевања, транспорта пољских и осталих радова намењених за војску и народ; злоупотребе у дужности, подношење лажних извештаја; повреда чувања важне војничке тајне; небрижљиво лечење болесника и рањеника; ширење лажне непријатељске пропаганде; разарање унутрашњег јединства и борбеног расположења међу војницима и сурово поступање са народом.[3] Занимљиво је да је чланом 15. став 3. прописано да су тежи облици ових и сличних дела уколико их учине војни заробљеници. Након рата ФНРЈ је донела Кривични законик – општи део,⁶ иако је у члану 4. утврдио да се „[к]ривично дело може (се)

⁵ Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца променило је 1920. године назив у Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, да би 1929. године постало Краљевина Југославија.

⁶ Службени лист ФНРЈ, број 106/1947.

одредити и казна за њега одредити само законом“ (начело *nullum crimen nula poena sine lege*).[4] Како их ови прописи нису на свеобухватан, па чак ни на правно задовољавајући начин утврђивали, у примени је, под условима из члана 4. Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације,⁷ остао и добар део одредаба Кривичног законика из 1929. године, односно Војног кривичног законика Краљевине Југославије.

Следећу фазу у законском инкриминисању војних деликата представља доношење Закона о војним кривичним делима⁸ 28. новембра 1948. и његово ступање на снагу 1. јануара 1949. године. Тиме и изреком престаје да важи Уредба о војним судовима, као и остали прописи који су му били противни, укључујући и примењиване одредбе Војног кривичног законика Краљевине Југославије из 1930. године. Поред тога што садржи законску дефиницију војног лица (члан 3. Закона), овај закон одредио је и општи појам војног кривичног дела. Према члану 2. став 1. Закона, „[в]ојно кривично дело је законом одређено друштвено опасно дело које учини војно лице и које је управљено против установљеног поретка војне службе у Оружаним снагама ФНРЈ, њихове чврстине и борбене способности“. [3] То је уједно и последња законска дефиниција ових деликата у нашем праву.

Закон о војним кривичним делима сврстао је кривична дела у неколико група. Тако у кривична дела против старешинства, војне части и угледа војске спадају неизвршење наређења (члан 10), противљење и спречавање у вршењу службене дужности (члан 11), принуда на повреду службене дужности (члан 12), наношење телесне повреде старешини (члан 13), омаловажавање претпостављеног (члан 14), наношење увреде или клевете претпостављеном или потчињеном (члан 15) и непријатељско изјашњавање против војске (члан 16). У групу кривичних дела против службене дужности сврстани су злоупотреба службеног положаја или овлашћења, прекорачење службеног овлашћења, невршење службене дужности и несавесно и немарно вршење дужности (члан 17), противзаконито искоришћавање потчињеног (члан 18), самовољно поступање са потчињеним или млађим (члан 19), противзаконито задржавање имовине војних лица (члан 20), предавање оружја и разоружавање без отпора (члан 21) и непрописно руковање оружјем и муницијом (члан 22). Следећу групу војних кривичних дела чине кривична дела против нарушења правилног рада војне службе, у која се убрајају повреда прописа стражарске или патролне службе (члан 23), повреда прописа унутрашње службе (члан 24), повреда прописа о чувању државне границе (члан 25), неистинити рапорти или извештаји (члан 26) и неовлашћено ношење ознаке чина, ордена или другог одликовања (члан 27). Као имовинско кривично дело, члан 28 овог закона инкриминише противзаконито отуђење и намерно оштећење војних ствари. Наредна група инкриминација су кривична дела избегавања војне службе, у која спада бекство из војске (члан 29), док је припремање и организовање поменутог кривичног дела инкриминисано чланом 30. Закона, самовољно удаљење са војне службе (члан 31), неоказивање на војну службу (члан 32), избегавање војне службе онеспособљавањем или на преваран начин (члан 33), које представља квалификовани облик претходног кривичног дела, као и дело из члана 34. које се састоји

⁷ Службени лист ФНРЈ, број 86/1946, 105/1946 и 96/1947.

⁸ Службени лист ФНРЈ, број 107/1948.

од избегавања војне службе из верских или других личних убеђења, за чији је тежи облик (став 2. истог члана), односно ако је извршено у мобилном или ратном стању, следовала и смртна казна. Још једно, за тадашњу Југославију специфично кривично дело била је и инкриминација избегавања војне обавезе привођења стоке, возила или других транспортних средстава, прописано чланом 35. овог закона. Као повреду војне тајне овај закон инкриминисао је објављивање војне тајне (члан 36) и противзаконито дописивање за време рата (члан 37). Биће овог последњег састојало се у дописивању или одржавању везе у току рата на други начин са лицима која су у саставу непријатељске војске или бораве на непријатељској или окупираној територији. Противправност је искључена у случајевима допуштеним међународним прописима и домаћим прописима, а запрећена казна била је, судећи по граматичком тумачењу, фиксна – лишење слободе од три године. Војна шпијунажа прописана је као кривично дело чланом 38. Закона, док су као издаја инкриминисани предавање непријатељу трупа, утврђења и оруђа и друга дела помагања непријатељу (члан 39), самовољно напуштање борбе и предаја непријатељу (члан 40) и напуштање брода који тоне и оштећеног авиона, тенка или другог механизованог оруђа пре времена (члан 41). Дело из члана 39 Закона о војним кривичним делима састоји се у предавању поверених трупа непријатељу, уништењу или битном оштећењу војног утврђења, брода, оружја, авиона, војног складишта или другог војног средства, предавање непријатељу или остављање неуништеним или битно неоштећеним војног оруђа или средстава при наређеном повлачењу, одбијању наређеног извршења за борбу или непридржавању, пропуштању да се у борби потпомогне суседним јединицама, пропуштању извршења мера осигурања и обезбеђења трупа на положају или кантонману. Захтева се субјективни елемент који се састоји у намери помагања непријатељу, а као учинилац се може јавити једино старешина. Поред основног облика, постоји лакши – где недостаје субјективни елемент, тј. намера и тежи облик – ако су наступиле тешке последице или тешка штета по војску. Посебно тешким кривичним делима Закон сматра мародерство⁹ и чињење кривичних дела под изговором војне потребе, прописујући и смртну казну за поменуте инкриминације. Поред војних кривичних дела, овај закон је инкриминисао и кривична дела нарушавања међународних споразума о вођењу рата, у шта спадају злоупотреба знака Црвеног крста (члан 44) и сурово поступање са ратним заробљеницима (члан 45), те друга кривична дела у дотицају са тешким кривичним делима против оружаних снага, под чиме Закон подразумева непријављивање тешких војних кривичних дела и прикривање њихових учинилаца.¹⁰ [3]

Кодификација кривичног законодавства извршена је доношењем Кривичног законика 2. марта 1951. године, који је ступио на снагу 1. јула исте године. Овај, у време доношења изузетно напредан кривични кодекс остао је на снази до 1977. године, када је из политичких разлога замењен Кривичним законом СФРЈ, шест републичких кривичних закона и два покрајинска кривична закона, чиме је разбијено јединство кривичног законодавства Југославије. У двадесет петој глави Кривичног законика садржана су кривична дела против оружаних снага (чл. 372а–362). Инкри-

⁹ У питању је противзаконито одузимање ствари од убијених и рањених на бојишту.

¹⁰ Под тешким кривичним делима против оружаних снага подразумевају се инкриминације из члана 29. ст. 3. и 4, члана 30, члана 32. ст. 3. и 4. и чл. 38, 39. и 40. Закона о војним кривичним делима.

минисана су следећа дела: неизвршење и одбијање извршних наређења (члан 372а.), одбијање примања и употребе оружја (члан 372б.),¹¹ противљење претпостављеном (члан 328), противљење стражару, стражи, патроли, дежурном или другом војном лицу које врши сличну службу (члан 329), спречавање војног лица у вршењу службене дужности (члан 330), напад на војно лице у вршењу службе (члан 331)¹², злостављање потчињеног или млађег (члан 333), повреда стражарске, патролне или друге сличне службе (члан 334), повреда чувања војне границе (члан 335), подношење неистинитих рапорта и извештаја (члан 336), непредузимање мера за заштиту војне јединице (члан 337), необезбеђење при војним вежбама (члан 338), неодазивање позиву и избегавање војне службе (члан 339), избегавање војне службе онеспособљавањем или обманом (члан 340), противзаконито ослобођење од службе у војсци (члан 341), самовољно удаљење и бекство из војске (члан 342), избегавање пописа и прегледа (члан 343), неизвршење материјалне обавезе (члан 344), непрописан и непажљив однос према оружју, муницији и експлозиву (члан 346), противзаконито располагање повереним оружјем (члан 347), крађа предмета наоружања или дела борбеног средства (члан 347а.),¹³ одавање војне тајне (члан 348), неовлашћен улазак у војне објекте и прављење скица или цртежа војних објеката и оруђа (члан 349), предаја непријатељу (члан 350), неиспуњење дужности за време борбе (члан 352), самовољно напуштање дужности за време борбе (члан 353), напуштање положаја противно наређењу (члан 354), напуштање оштећеног брода и ваздухоплова пре времена (члан 355), остављање непријатељу неоштећених борбених средстава (члан 356), слабљење борбеног морала и борбене ситуације (члан 357), неосигурање војне јединице (члан 358), неизвештавање војних органа у рату (члан 359) и неиспуњавање дужности при спровођењу мобилизације (члан 360). Новелом из 1959. године, новим чланом 360а. за већину дела из ове главе прописано је да су особито тешки случајеви кривичних дела против оружаних снага ако су извршени у ратном стању или стању непосредне ратне опасности, односно ако је дошло до угрожавања безбедности или војне моћи државе или је учинилац при извршењу дела показао крајњу немарност. За ове особито тешке облике била је прописана и смртна казна. Истом новелом додат је и члан 360б, којим је прописано да „[п]ри осуди на казну строгог затвора суд може учиниоцу изрећи казну конфискације имовине“. Чланом 260в. предвиђени су услови за изрицање дисциплинских казни припадницима оружаних снага. Наиме, за војна кривична дела за које је била прописана казна затвора, под чиме се у смислу члана 30. став (1) КЗ/51 подразумевала казна затвора у распону од 3 дана до 3 године, могла се изрећи дисциплинска уместо кривичне казне, ако је учињен посебно благ облик дела или ако то захтевају интереси службе и дисциплине. Данас посебно актуелно питање у кривичном праву, одговорност за другог, уређена је чланом 362. КЗ/51. Према овој од-

¹¹ Занимљиво је да Кривични законик није изворно садржао ова два кривична дела, која су додата Законом о изменама и допунама Кривичног законика од 2. јула 1959. године (*Службени лист ФНРЈ*, број 30/1959).

¹² Чланом 332. КЗ/51 прописан је факултативни основ за ослобађање од казне, уколико је учинилац дела из чл. 327. до 331. КЗ/51 био изазван незаконитим или грубим поступањем војног лица.

¹³ С обзиром на то да је овај члан додат 1959. године, а запрећена казна пооштравана 1962, 1967. и 1973. године, може се претпоставити да је законодавни мотив инкриминисања био у значајној присутности оваквог деловања у пракси.

редби „[н]еће се казнити“¹⁴ потчињени ако учини кривично дело по наређењу претпостављеног, а то наређење тиче се службене дужности осим ако је наређење било управљено на извршење ратног злочина или каквог другог тешког кривичног дела, или ако је потчињени знао да извршењем таквог наређења чини кривично дело“.[5]

Доношењем уставних амандмана 1971. године, и посебно Устава СФРЈ од 1974. године, укупни правни поредак Југославије је ишчезао, а уместо њега је дошло осам скоро потпуно међусобно независних републичких и покрајинских правних система и бледа сенка савезног законодавства. У таквом окружењу нестало је и појам законика. Нови Кривични закон СФРЈ ступио је на снагу 1. јула 1977. године (члан 264).

Са уставним конституисањем Савезне Републике Југославије 27. априла 1992. године, сада Кривични закон Савезне Републике Југославије инкриминише војна кривична дела под заједничким називом „Кривична дела против Војске Југославије“ (чл. 201–239. КЗ СРЈ). Укидањем Устава Савезне Републике Југославије, почетком фебруара 2003. године, Република Србија исте године променила је назив КЗ СРЈ у Основни кривични закон (ОКЗ). У овој глави била су прописана следећа дела: не-извршење и одбијање извршења наређења (члан 201. ОКЗ), одбијање примања и употребе оружја (чл. 202. ОКЗ), противљење претпостављеном (чл. 203. ОКЗ), противљење стражару, стражи, патроли, дежурном или другом војном лицу у сличној служби (чл. 204. ОКЗ), принуда према војном лицу у вршењу службене дужности (чл. 205. ОКЗ), напад на војно лице у вршењу службе (чл. 206. ОКЗ), злостављање потчињеног или млађег (чл. 208. ОКЗ), повреда стражарске, патролне или друге сличне службе (чл. 209. ОКЗ), повреда чувања државне границе (чл. 210. ОКЗ), подношење неистинитих рапорта и извештаја (чл. 211. ОКЗ), непредузимање мера за заштиту војне јединице (чл. 212. ОКЗ), необезбеђење при војним вежбама (чл. 213. ОКЗ), неодазивање позиву и избегавање војне службе (чл. 214. ОКЗ), избегавање војне службе онеспособљењем или обманом (чл. 215. ОКЗ), противзаконито ослобођење од војне службе (чл. 216. ОКЗ), самовољно удаљење и бекство из ВЈ (чл. 217. ОКЗ), избегавање пописа и прегледа (чл. 218. ОКЗ), неизвршавање материјалне обавезе (чл. 219. ОКЗ), несавесна израда и преузимање војног материјала (чл. 220. ОКЗ), непрописан и непажљив однос према повереном оружју (чл. 221. ОКЗ), противзаконито располагање повереним оружјем (чл. 222. ОКЗ), крађа оружја или дела борбеног средства (чл. 223. ОКЗ), одавање војне тајне (чл. 224. ОКЗ), неовлашћени улазак у војне објекте и прављење скица или цртежа војних објеката и борбених средстава (чл. 225. ОКЗ), прелазак и предаја непријатељу (чл. 227. ОКЗ), неиспуњење дужности за време борбе (чл. 228. ОКЗ), самовољно напуштање дужности за време борбе (чл. 229. ОКЗ), напуштање положаја противно наређењу (чл. 230. ОКЗ), напуштање оштећеног брода или ваздухоплова пре времена (чл. 231. ОКЗ), остављање непријатељу неоштећених борбених средстава (чл. 232. ОКЗ), слабљење морала и борбене ситуације (чл. 233. ОКЗ), неосигурање војне јединице (чл. 234. ОКЗ), неизвештавање војних органа (чл. 235. ОКЗ) и неиспуњење дужности при спровођењу мобилизације (чл. 236. ОКЗ).

¹⁴ Иако КЗ из 1951. не садржи дефиницију термина „неће се казнити“ према члану 112. став (29) важећег КЗ, овај израз значи да у том случају нема кривичног дела, што треба узети и за ову одредбу.

Савремено војно кривично законодавство у Републици Србији

Иако је реформа материјалног кривичног законодавства, доношењем кривичног законика, планирана од самог оснивања Савезне Републике Југославије и у том смислу је припремљено више нацрта Кривичног законика Савезне Републике Југославије,¹⁵ због опструкције црногорских власти нови законик донет је тек пошто је Република Србија преузела у своју надлежност целокупно кривично законодавство. Народна скупштина је нови Кривични законик усвојила на седници Дванаестог ванредног заседања 29. септембра 2005. године, а ступио је на снагу 1. јануара 2006. године (члан 432. КЗ). До сада су донете две новеле, од којих је прва имала мањег додира са кривичним делима која су тема овог чланка.[7]

Кривични законик доследно спроводи објективно-субјективну концепцију општег појма кривичног дела. Тако према члану 14. став (1) Кривичног законика, „[к]ривично дело је оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено“.[7]

Данас наш Кривични законик прописује следећа кривична дела: избегавање војне обавезе (чл. 394), избегавање пописа и прегледа (чл. 395), неизвршавање материјалне обавезе (чл. 396), избегавање војне службе онеспособљавањем и обманом (чл. 397), противправно ослобођење од војне службе (чл. 398), самоволно одсуствовање и бекство из ВС (чл. 399), неизвршавање и одбијање извршавања наређења (чл. 400), противљење претпостављеном (чл. 401), противљење претпостављеном који врши посебну војну службу (чл. 402), принуда према војном лицу у вршењу војне службе (чл. 403), напад на војно лице у вршењу војне службе (чл. 404), злостављање потчињеног или млађег (чл. 406), повреда посебне војне службе (чл. 407), повреда обезбеђења државне границе (чл. 408)¹⁶, неистинито службено извештавање (чл. 409), непредузимање мера за обезбеђење војне јединице (чл. 410), несавесна израда и преузимање наоружања и војне опреме (чл. 411), непрописно старање о повереном оружју (чл. 412), противправно располагање повереним оружјем (чл. 413.) крађа оружја и дела борбеног средства (чл. 414), одавање војне тајне (чл. 415), неовлашћен приступ војном објекту (чл. 416), неиспуњавање дужности при спровођењу мобилизације (чл. 418), подривање војне и одбрамбене моћи (чл. 419), спречавање борбе против непријатеља (чл. 420), прелазак и предаја непријатељу (чл. 421), служба у непријатељској војсци (чл. 422), помагање непријатељу (чл. 423), неиспуњење и напуштање дужности за време борбе (чл. 424), напуштање положаја противно наређењу (чл. 425), напуштање оштећеног брода и ваздухоплова пре времена (чл. 426), слабљење борбеног морала (чл. 427), неизвештавање вој-

¹⁵ Последњи у низу пројеката био је Нацрт Кривичног законика Савезне Републике Југославије из фебруара 2000. године, који је искоришћен као полазни основ при изради важећег Кривичног законика. О доношењу Кривичног законика видети: З. Стојановић: „Предговор“, *Кривични законик*, ЈП Службени гласник, Београд, 2009.

¹⁶ Иако је новелом из септембра 2009. измењен законски опис овог кривичног дела, тако да се као извршилац може појавити службено лице, а не више војно лице, мишљења смо да би ово кривично дело требало пребацити из ове групе кривичних дела у неку другу главу КЗ, нпр. у кривична дела против службене дужности.

них органа (чл. 428).[7] У односу на ОКЗ, Кривични законик више не познаје следећа кривична дела: одбијање примања и употребе оружја (чл. 202. ОКЗ), необезбеђење при војним вежбама (чл. 213. ОКЗ) и остављање непријатељу неоштећених борбених средстава (чл. 232. ОКЗ). Са друге стране, нека кривична дела су спојена, док је за многа промењен назив, па и законски опис. Нека кривична дела су премештена, попут подривања војне и одбрамбене моћи из члана 121. ОКЗ и службе у непријатељској војсци из члана 119. ОКЗ, која су пребачена из групе кривичних дела против уставног уређења и националне безбедности СРЈ у групу кривичних дела против оружаних снага.[6, 7]

Оно што би са становишта уставности могло бити спорно је одредба члана 143. ст. 2. и 3. Закона о Војсци Србије, према којој „[о]дговорност за кривично дело, привредни преступ и прекршај не искључује дисциплинску одговорност ако дело које је предмет кривичног поступка, поступка за утврђивање одговорности за привредни преступ или прекршајног поступка, представља и повреду дужности из службе. Дисциплински поступак води се без обзира на ток кривичног поступка, поступка за утврђивање одговорности за привредни преступ или прекршајног поступка“.[8] Ове одредбе могу бити спорне имајући у виду одредбу члана 34. став 4. Устава, која јемчи институт *ne bis in idem*.

У првобитном тексту Закон о Војсци Србије није познавао казну затвора као дисциплинску санкцију, у смислу ранијег Закона о Војсци Југославије. Међутим, изменама Закона о Војсци, у члану 152. став 1. додата је нова дисциплинска мера – забрана удаљења из посебних просторија у војном објекту до 30 дана (члан 152. став 1. тачка 2а. Закона).[8] Према члану 27. став 4. Устава Републике Србије „[к]азну која обухвата лишење слободе може изрећи само суд“. За одговор на питање о уставности поменуте законске одредбе је у давању одговора на питање да ли војни дисциплински судови образовани чл. 161–163. Закона о Војсци Србије спадају у судове у смислу члана 143. Устава.¹⁷

Црна Гора

Након преузимања савезне надлежности у области кривичног права од бивше СРЈ 2003. године, тадашња Република Црна Гора¹⁸ исте године донела је нови, јединствени Кривични законик. Кривични законик ове бивше чланице СРЈ/СЦГ у својој 36. глави уређује кривична дела против Војске Србије и Црне Горе. Као и у случају кривичног законодавства Републике Србије, ни у Црној Гори није извршено новелирање КЗ ЦГ како би се уклониле термиолошке застарелости будући да Војска Србије и Црне Горе више не постоји, а да Црна Гора има сопствене оружане снаге – Војску Црне Горе.

У материјалноправном смислу одредбе Кривичног законика Црне Горе идентичне су еквивалентним одредбама Кривичног законика Републике Србије. Једини изузетак је непостојање кривичног дела неовлашћеног приступа војном објекту. Исти

¹⁷ Иако *prima facie* потврдан одговор изгледа логично, треба рећи да назив суд не значи истовремено да је дотични орган део судске власти у смислу поменутих уставних норми. Најбољи пример за органе који не припадају судској власти је *inter alia* и Уставни суд. Наиме, Уставни суд је тзв. четврта грана власти, а у нашем Уставу њему је посвећен шести део Устава (чл. 166–175), док су судови уређени у 7. одељку петог дела Устава (чл. 142–152).

¹⁸ Уставом од 2007. године дотадашњи службени назив земље Република Црна Гора замењен је новим службеним именом Црна Гора.

случај је и са запрећеним казнама, уз изузетак новчаних казни које су у Црној Гори изражене у еврима. Једино одступање је у томе што Кривични законик ове државе не садржи одредбу попут члана 429. Кривичног законика Републике Србије, којима би били утврђени услови за изрицање дисциплинске казне, односно мере.[9]

Крајем 2010. године Министарство правде Црне Горе сачинило је предлог измене и допуна Кривичног законика којим би се извршило термилошко усклађивање текста са уставним називом државе и заменом помињања Војске Србије и Црне Горе називом Војска Црне Горе (члан 135 предлога). Поред тога, с обзиром на укидање регрутне обавезе у Црној Гори, у опису бића кривичног дела из члана 450. КЗ ЦГ – избегавање војне обавезе, брисало би се помињање регрутне обавезе, обавезе служења војног рока и обавезе лица у резервном саставу, а кривично дело, тј. основни облик свео би се на неодазивање позиву на војну службу само у време ратног или ванредног стања (члан 136. предлога). Из истог разлога предложена је декриминализација кривичних дела избегавања војне обавезе онеспособљавањем или обманом (члан 453. КЗ ЦГ) и противправног ослобођења од војне обавезе (члан 454. КЗ ЦГ). Предложено је и додавање нове инкриминације, па би чланом 483а било инкриминисан неовлашћен приступ војном објекту. Још неколико кривичних дела из ове области претрпело би мање промене у законском опису ако овај предлог буде усвојен.[10]

Босна и Херцеговина

У време постојања сопствених оружаних снага, важећи Кривични закон Републике Српске је у својој двадесет шестој глави прописивао кривична дела против Војске Републике Српске (чл. 312–346. КЗ РС).[11] Чланом 1. Закона о изменама Кривичног закона Републике Српске од 5. априла 2006. године сва кривична дела против оружаних снага су брисана.¹⁹

У Федерацији Босне и Херцеговине еквивалентне одредбе биле су садржане у 33. глави: Кривична дела против оружаних снага Федерације (чл. 399–418) Кривичног закона Федерације из 2003. године.²⁰

С обзиром на демилитаризацију Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине,²¹ Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (*Службени гласник БД БиХ*, број 10/2003) није ни могао да садржи инкриминацију деликата против оружаних снага. Па ипак, изворни текст садржи и поједина дела која би се могла сврстати у категорију војних кривичних дела.

Иако према члану III1. Устава Босне и Херцеговине²² кривично право није у надлежности Босне и Херцеговине, високи представник је почетком 2003. године наметнуо Кривични закон Босне и Херцеговине, који је Парламентарна скупштина БиХ усвојила

¹⁹ Закон о изменама Кривичног закона Републике Српске (*Службени гласник Републике Српске*, број 37/2006).

²⁰ *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine*, www.narkomanija.ba [27.1.2011].

²¹ Територија Дистрикта је кондоминијум Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине.

²² Устав Босне и Херцеговине (*Службени лист Савезне Републике Југославије – Међународни уговори*, број 12/2002 и *Службени гласник Босне и Херцеговине*, број 25/2009 – Амандман I).

27. јуна 2003. године. Изменама и допунама КЗ БиХ из 2006. додата је глава 21а – кривична дела против Оружаних снага Босне и Херцеговине (чл. 246а–246ww). Ипак, може се закључити да новела не доноси ништа ново у погледу законског описа битних ове-лежја бића кривичних дела против оружаних снага у односу на раније ентитетске кривичне законе, тј. у крајњој линији у односу на Кривични закон СФРЈ.[12]

Република Словенија

У процесу сецесије Републике Словеније, низом донетих аката републички органи Словеније су на територији ове републике ставили ван снаге савезни правни поредак, укључујући и казненоправне прописе. Тако је чланом 11. Уставног закона о спровођењу Амандмана ХCVI и ХCVII на Устав Републике Словеније у вези са Уставним законом за спровођење поменутих амандмана на подручју народне одбране, утврђено да се у Републици Словенији неће промењивати одредбе Кривичног закона СФРЈ којом су утврђена кривична дела против оружаних снага.²³ Након тога, чланом 20. Уставног закона за спровођење Основне уставне повеље о независности и самосталности Републике Словеније,²⁴ Кривични закон СФРЈ²⁵ преузет је као закон Републике Словеније у коме су предмети кривичноправне заштите: СФРЈ, савезни органи, државни симболи, савезна територија итд. замењени тако да се под њима подразумева Република Словенија, њени органи итд.

Доношењем Кривичног законика Републике Словеније 1994. године извршена је кодификација основног кривичног законодавства, која је у много мањој мери мењала дотадашња законска решења.[13] Државно веће Републике Словеније (*Državni zbor*) усвојило је 20. маја 2008. нови Кривични законик, који је ступио на правну снагу 1. новембра 2008. године. У свом 34. поглављу, које носи назив кривична дела против одбрамбене моћи земље (*Kazniva dejanja zoper obrambno moč države*) прописана су кривична дела против оружаних снага ове земље – *Slovenske vojske*.²⁶ *Izmikanje obrambnim dolžnostim* (члан 361), *Izmikanje obrambnim dolžnostim s presleptvijo* (члан 362), *Sila proti vojaški osebi pri opravljanju vojaške dolžnosti* (члан 363), *Napad na vojaško osebo, ki opravlja službo* (члан 364), *Nevestno ravnanje s sredstvi za obrambo* (члан 365), *Izpodkopavanje obrambnih ukrepov* (члан 366), *Preprečevanje boja proti sovražniku* (члан 367), *Služba v sovražnikovi vojski* (члан 368), *Novačenje za tujo vojsko* (члан 369), и *Pomoč sovražniku* (члан 370). Као извршиоци ових кривичних дела, по правилу, могу се појавити само држављани Републике Словеније. Иако доноси бројне новине у односу на законик из 1994. у погледу кривичних дела против одбрамбене моћи земље, намеће се закључак да њихово законско регулисање представља наставак досадашњих решења.[14]

²³ Ustavni zakon za izvedbo amandajev XCVI in XCVII k Ustavi Republike Slovenije (*Uradni list Republike Slovenije*, št. 35/1990, 10/1991 in 20/1991).

²⁴ Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (*Uradni list Republike Slovenije*, št. 1/1990-I).

²⁵ Kazenski zakon SFRJ (*Uradni list SFRJ*, št. 44/1976, 34/1984, 74/1987, 57/1989, 3/1990 in 38/1990).

²⁶ С обзиром на блискост језика, одлучили смо да задржимо изворне називе кривичних дела. Надамо се да то читаоцима ипак неће бити сметња.

Савезна Република Немачка

Чланом 96. став (2) Основног закона Савезне Републике Немачке предвиђено је да Савез (савезна држава – прим. М. Т.) може образовати кривичне судове за оружане снаге, који имају кривичну јурисдикцију у одбрамбеном (ратном) стању, као и над припадницима савезних оружаних снага који служе на ратним бродовима и у иностранству. Иако савезни устав законодавцу препушта ближе уређивање ових судова, поменутом одредбом утврђено је и да ови судови спадају у ресор савезног министра правде, те да професионалне судије у овим судовима морају испуњавати квалификације за обављање судијског позива.[15] Ове уставне одредбе разрађене су § 50. став (2) Закона о судијама, према коме се образује судијски савет од троје изабраних судија војних кривичних судова, са седиштем у једном од војних кривичних судова, док је § 54. ст. (1) и (2) разрађено учешће судија ових судова у судијском савету за именовања при Савезном управном суду.[16]

Немачко кривично законодавство у овој области састоји се из два законска акта: Кривичног законика Савезне Републике Немачке и Војног кривичног закона. У Кривичном закону предметна кривична дела највећма су систематизована у петом поглављу, које носи назив Кривична дела против националне одбране (§§ 109–109к. КЗ СРН).

§ 109. КЗ СРН инкриминисано је избегавање регрутације сакаћењем. Према ставу (1) овог параграфа, когод себе или другу особу, са њеним пристанком, онеспособи или изазове да он или то лице буде неспособно за војну службу, казниће се казном затвора од три месеца до пет година. Ставом (2) истог параграфа предвиђено је да уколико учинилац својом радњом проузрокује привремено онеспособљавање или неспособност за одређену војну дужност, казниће се затвором до пет година или новчаном казном. Последњим одредбом овог параграфа, а то је став (3), предвиђено је да је покушај кажњив.²⁷ Параграфом 109а. немачког Кривичног законика као кривично дело предвиђено је избегавање регрутације обманом. Тако свако ко путем обмане избегне или проузрокује да други избегне војну обавезу, било трајно или за одређени временски период или одређену војну дужност, казниће се казном затвора не дуже од пет година. Ставом (2) истог параграфа утврђено је кажњавање за покушај дела из става (1). §§ 109б. и 109ц. су брисани. Избегавање службе супститутивне цивилне службе инкриминисано је Законом о цивилној супститутивној служби (*Gesetz über den zivilen Ersatzdienst*). Савезни уставни суд је у пресуди BverfGE 23, 191 утврдио да се у овом случају ради о тзв. трајном деликту.[17] Рушилачка пропаганда против Оружаних снага је тема § 109д. Свако ко са намером и знањем и за потребе обмане износи лажне или веома узнемиравајуће тврдње о чињеницама, обмане које могу деловати рушилачки по оружане снаге и њихово функционисање, односно шири такве тврдње са знањем да су лажне, са циљем онемогућавања оружаних снага у вршењу њихове дужности одбране нације, казниће се казном затвора од не дуже од пет година или новчаном казном. Према ставу (2) истог параграфа, инкриминисан је и покушај овог дела. § 109е. инкриминише се саботажа против средстава одбране. Тако

²⁷ Наиме, за разлику од неких других кривичних законика, у КЗ СРН примењена је таква номотехника да се у свакој појединачној одредби изричито предвиђа да ли је покушај неког кривичног дела кажњив.

свако ко незаконито уништи, оштети, измени, онеспособи или отуђи војне ресурсе или инсталације или постројење које се у потпуности или превасходно користи за националну одбрану или за заштиту цивилног становништва од ратних опасности, те тиме угрожава безбедност Савезне Републике Немачке, борбену готовост њених трупа или људске животе, казниће се казном затвора од три месеца до пет година. Према ставу (2) овог параграфа, свако ко са знањем и на незаконит начин производи или снабдева објектима или сировинским материјалима потребним за његову производњу сноси исту санкцију. Ставом (3) утврђује се кажњивост покушаја. Став (4) предвиђа да је у посебно озбиљним случајевима казна од једне до десет година затвора. Последњим ставом прописује се да свако ко изазове опасност из става (1) немаром, или у случајевима из става (2) не са знањем већ са намером или немаром биће кажњен казном затвора не дужом од пет година или новчаном казном, осим ако је кривично дело предмет много теже казне по другим одредбама. § 109ф. уређује кажњивост обавештајне активности која угрожава националну одбрану. Свако ко у име владине агенције, партије или друге организације изван Савезне Републике Немачке или за рачун забрањене организације, односно њеног посредника: сакупља податке о питањима националне одбране, врши обавештајну делатност посвећену питањима националне одбране, регрутује или помаже неку од ових активности, и тиме помаже напоре против безбедности Савезне Републике Немачке, или борбене готовости њених борбених трупа подлеже казни затвора не дужом од пет година или новчаном казном под условом да кривично дело није предмет значајно теже казне по другим одредбама КЗ СРН. Истим ставом се даље утврђује да активности намењене информисању јавности у оквиру „убочијаеног“ новинског и радијског извештавања не подлежу кажњавању по овом члану закона. Покушај овог дела је, такође, кажњив по ставу (2) овог параграфа. § 109г. Кривичног законика инкриминише фотографисање, илустровање, скицирање, описивање и сличне активности које угрожавају националну безбедност. Тако казна затвора не дужа од пет година или новчана казна очекује свакога ко сачини илустрацију или опис војних ресурса, инсталација или постројења, односно војних операција, или пак другоме омогући да сачини илустрацију тј. опис и тиме свесно угрози безбедност Савезне Републичке Немачке и борбену готовост њених оружаних снага. Фотографисање територије и објеката на територији Савезне Републике Немачке, као и његово омогућавање, представља посебан облик кажњивог затвором не дужим од две године или новчаном казном, уколико дело није предмет кривичног гоњења по ставу (1) овог параграфа. И у овом случају кажњив је покушај из ст. (1) и (2). Ставом (4) прописан је случај лакшег облика кривичног дела из става (1), као и случај ослобађања одговорности. Наиме, ко другоме омогући извршење дела из става (1), ко несвесно, али са намером или немаром изазове опасност, биће подложен казни до две године затвора или новчаној казни, а уколико је учинилац кривичног дела делао на основу дозволе надлежног државног органа нема кривичне одговорности. Регрутовање за стране оружане снаге је следеће кривично дело инкриминисано немачким законодавством. § 109х. предвиђено је да свако ко, у име стране силе, регрутује немачког држављанина за војну службу у војној или паравојној организацији или га упозна са лицима која врше регрутацију или му представи војну службу у таквој организацији биће кажњен казном затвора од три месеца до пет година. Као и у случају осталих кривичних дела из ове групе, прекршај је кажњив. Параграфом 109и.

утврђене су још неке казнене мере за учиниоце кривичних дела из §§ 109е. и 109ф, уколико им је одређена казна затвора од не мање од годину дана. Тако суд може одредити губитак способности на обављање јавне службе или губитак активног, односно пасивног бирачког права, сходно ст. (2) и (5) § 45. истог закона. Последња одредба ове главе немачког Кривичног законика је § 109к, којом је утврђено право суда да одузме средства којим су почињена кривична дела из § 109д. до 109г. и уколико нису испуњени услови из § 74. став (4) КЗ СРН, па чак и ако је учинилац делао без кривице.[18]

За разлику од нашег права, у Немачкој се за кривична дела прописана у Војном кривичном закону оправдано користи израз војна кривична дела, будући да се као учиниоци дела прописаних немачким Војним кривичним законом појављују војна лица. Војни кривични закон систематизује деликте које садржи у четири категорије: 1. кривична дела против обавезе вршења војне службе (§§ 15–18), 2. кривична дела против дужности потчињених (§§ 19–29), 3. кривична дела против дужности претпостављених (§§ 30–41) и 4. кривична дела против осталих војних дужности (§§ 42–48). У кривична дела против обавезе вршења војне службе спадају самовољно удаљење, бекство из војске, самоосакаћење и избегавање војне службе на начин преваре. Као кривична дела против дужности потчињених, Војни кривични закон прописао је непослушност, ускраћивање послушности, лакомислено неизвршење наређења, претњу претпостављеном, принуду према претпостављеном, физични напад на претпостављеног, побуну, договор о непокоравану. Као тежи облик ових кривичних дела прописан је случај када су дела извршена против војних лица са вишим службеним рангом (§ 29). Са друге стране као деликти против дужности претпостављених овај закон прописао је злостављање, понижавајуће поступање са потчињеним, наређење на противправно дело, затим неуспело навођење на противправно дело. Ова два кривична дела имају посебан значај будући да је према § 5. став (1) истог закона прописано да ако потчињени по наређењу учини противправно дело које се кривичним законом прописано као кривично дело, биће кривично одговоран само ако је схватио да се ради о противправном делу, односно ако је то, на основу њему познатих околности, било очигледно. Претпостављени се за ово кривично дело кажњава казном прописаном за извршиоца, а казна се под одређеним условима и поопштава.[19] С обзиром на то да немачки устав – Основни закон у чл. 17. и 17а. припадницима оружаних снага јемчи право на заједничко изношење молби, у случају законског ограничења права на петиције у односу на војна лица, подношење ових представки врши се према Одбору за одбрану Бундестага, у складу са чланом 45а. став (2) Основног закона и војном омбудсману (повереник Бундестага за оружане снаге), на основу члана 45б. Основног закона.[15] Стога Војни кривични закон прописује у § 35. кривично дело спречавање подношења жалби. Поред тога, у овој глави су и кривична дела утицаја на правосуђе, присвајање наредбодавних овлашћења, злоупотреба дисциплинске власти, неучествовање у кривичном поступку²⁸ и непотпуно вршење службеног надзора. У погледу осталих војних дужности којима кривичноправну заштиту пружа Војни кривични закон прописана су следећа кривич-

²⁸ Ово дело има обележја кривичног дела непријављивања кривичног дела и учиниоца из члана 332. нашег Кривичног законика.

на дела: неистинито извештавање, непријављивање припремања и извршења одређених дела,²⁹ пропусти страже, повреда дужности приликом извршења специјалних задатака, противправна употреба оружја. У § 48. војна лица су изједначена са службеним, а војна служба са службом државних службеника у погледу примене одређеног броја кривичних дела против службене дужности прописаних Кривичним законом.[19]

У вези са поменутиим проблемом односа кривице и дисциплинске одговорности у нашем праву, имајући у виду однос Закона о Војсци Србије, треба рећи да у Савезној Републици Немачкој проблематику војне дисциплине и дисциплинских мера прописује Уредба о војној дисциплини (*Wehrdisziplinarordnung*). Према § 10. став 1. Уредбе, „[д]исциплинске казне које може изрећи надређени су: 1. укор, 2. строги укор, 3. надзор над примањима, 4. новчана казна, 5. ограничење изласка и 6. затвор“. Исти пропис у § 28. став 1. утврђује да „[к]азна затвора се сме изрећи након што је судија прогласи законитом у погледу врсте и трајања. О законитости казне затвора одлучује судија надлежног, а у нужди доступног војног суда“. Савезни уставни суд мишљења је да изрицање дисциплинских мера не спада у правосуђе (вршење судске власти) у смислу члана 92. Основног закона Савезне Републике Немачке, који судијама поверава судску власт, сматрајући да се карактер дисциплинских казни разликује од изрицања кривичних санкција.[17] Са друге стране, одредбом члана 104. став 2. Основног закона прописано да се код сваког лишења слободе које није засновано на судској одлуци има прибавити таква одлука и то без одлагања.[15] Па ипак, према ставу Савезног уставног суда у поменутом решењу, судија у пуном обиму преузима одговорност за изречену меру, из чега следи да мора у пуном обиму проверити оправданост примене затворске дисциплинске мере, као и оправданост захтева претпостављеног који је номинално изриче.[17]

Руска Федерација

У Руској Федерацији кривична дела из ове области инкриминисана су Главом 33. одељка IX Кривичног законика Руске Федерације из 1996. године, под називом Кривична дела против војне службе (чл. 331–352. КЗ РФ).

Члан 331. Кривичног законика Руске Федерације је основна одредба овог поглавља КЗ РФ и носи назив Концепт кривичних дела против војне службе. Ставом 1. овог члана дефинисано је шта се подразумева под појмом кривичних дела против војне службе. То су кривична дела против утврђеног војног поретка, прописана предметном главом КЗ и почињена од припадника Оружаних снага Руске Федерације по уговору, распоређених у трупе или војне формације РФ, као и резервиста за време обуке и маневара. Према следећем ставу, кривично одговорни за дела из овог поглавља КЗ РФ су и војни инжењери у војноконструкторским одредима и јединицама Савезног министарства за одбрану Руске Федерације, других министарстава, као и владиних одељења и служби Руске Федерације. Ставом 3. овог члана утврђено је да се

²⁹ За разлику од кривичног дела неучествовања у кривичном поступку из § 40, ово кривично дело односи се само на кривична дела побуне и саботаже из §§ 27. и 109е. став (1) Кривичног законика.

кривична одговорност за кривична дела против војне службе почињених у време ратног стања или војних ситуација уређују ратним законима Руске Федерације. Следећим, 332. чланом прописано је кривично дело неизвршавање наређења. Према првом ставу овог члана подређени који не изврши правоваљано наређење које спада под војну службу и тиме значајно угрози интересе војне службе, казниће се ограничењима у војној служби до две године,³⁰ или притвором до шест месеци или заточеништвом у дисциплинској војној јединици до две године. Уколико исто дело почини група, организована група или група која је закључила прелиминарну заверу и тиме проузроковала тешке последице, њени чланови кажњавају се лишењем слободe до пет година. Према ставу 3, уколико је дело извршено услед немарног или нечасног односа према војној служби, учинилац ће се казнити једним од санкција из става 1. овог члана. Чланом 333. КЗ РФ инкриминисан је отпор претпостављеном или подстрекавање другог на кршење његових обавеза према војној служби. Запређена је казна удаљења из војне службе до две године, или војнодисциплинска мера у истом трајању или казна затвора до пет година. Ставом 2. истог члана прописани су квалификовани облици овог кривичног дела, и то: уколико је дело учинила група, уколико је учињено уз употребу оружја, или је проузрочило озбиљне последице (повређивање и сл.), а прописана је казна до пет година затвора.

Поред ових, руским Кривичним закоником инкриминисана су и следећа дела: насилне радње против надређеног тема су следећег члана 334. КЗ РФ, кршење прописа о међусобним односима војних лица, у одсуству линије надређености између њих (чл. 335), увреда војног лица (чл. 336), неовлашћено напуштање војне јединице или места базирања (чл. 337), дезертирање (чл. 338), избегавање војне службе обманом и другим методима (чл. 339), кршење прописа држања у оружаној борби (чл. 340), повреда прописа вршења граничарске службе (чл. 341), повреда прописа вршења гардијске службе (чл. 342), повреда унутрашње службе и патролне службе у гарнизону (чл. 343), напуштање пловила које тоне (чл. 344), намерно уништавање и оштећивање војне опреме (чл. 345), уништавање и оштећивање војне опреме немарним понашањем (чл. 346), губитак војне опреме (чл. 347), кршење прописа о употреби оружја и опасних материјала (чл. 348), кршење прописа о војњи и употреби возила (чл. 349), кршење правила летења и летачке обуке (чл. 350) и, на крају, кршење правила навигације (чл. 351). [20]

Шведска

Кривични законик Шведске из 1962. године у 21. глави садржи кривична дела припадника Оружаних снага. Дакле, и у овом случају може се прихватити назив војна кривична дела. Према параграфу 1. ове главе,³¹ ове одредбе примењују се само у случају ратног стања и непосредне ратне опасности.[21]

³⁰ Нпр. војном летачу изрекла би се забрана летења на војном ваздухоплову у том трајању.

³¹ Шведски Казнени закон, попут осталих шведских прописа, нема јединствену нумерацију одредаба, већ свако поглавље почиње новим бројчаним ознакама параграфа. Стога ћемо у даљем тексту одредбе на следећи начин цитирати број главе/параграф, нпр. 22/ § 9. за девети параграф двадесет другог поглавља.

Одредбом 22/§ 9, измењеном 1986. године, прописано је да се ове одредбе шведског КЗ примењују и за кривична дела описана у 21. и 22. глави која су учињена против савезничке државе и њених оружаних снага, односно припадника савезничких оружаних снага.[21] Поред кривичних дела која садржи и наше кривично право, овај законик познаје и кривично дело општења са непријатељем (21/§ 9), које у је у нашем праву постојало као противзаконито дописивање за време рата из члана 37. Закона о војним кривичним делима.

Поред ових кривичних дела, 16/§ 6. шеснаесте главе шведског КЗ-а прописује кривично дело побуне, затим избегавање војне обавезе (18/§§ 6), док је у 22/§ 6. став 3. утврђено и да ће се за кривична дела против међународног права која учини припадник оружаних снага казнити његов законити надређени у мери у којој је био способан да предвиди дело, али није испунио своју дужност да га спречи.

Према параграфу 3. тач. 2. и 3. поглавља 2. Кривичног законика Шведске, утврђена је надлежност шведских судова и важење Кривичног законика Шведске у случају кривичних дела која почине припадници оружаних снага на подручју на којем су оружане снаге размештене или друга лица у таквом подручју, а оружане снаге су биле размештене у циљевима који нису војне вежбе (тачка 2), односно кривичних дела која почине лица запослена у страном контингенту Шведских оружаних снага у вршењу дужности, изван територије Краљевства (тачка 3).[21]

Дисциплинска одговорност уређена је Законом о дисциплинским преступима припадника Оружаних снага из 1986. године.

Република Бугарска

За разлику од претходних земаља, у Бугарској кривична дела против оружаних снага јесу системски уређена Кривичним законом из 1968. године, и то 12. главом – Кривична дела против одбрамбене способности државе – која се састоји из следећих одељака: кривична дела против државне тајне, кривична дела против војне службе (чл. 361–368), кривична дела против мирнодопске алтернативне службе и друга кривична дела; и 13. главом, која носи назив Војна кривична дела, а која је стављена од одељака: кривична дела против начела субординације и војне части (чл. 372–379а), избегавања и напуштања војне службе (чл. 380–386), злоупотребе службе (чл. 387–388), кривична дела против стражарске, гардијске, патролне, граничарске, унутрашње и друге посебне службе (чл. 389–392), друга војна кривична дела (чл. 393–395), те кривична дела у вези са војним операцијама (чл. 389–405).[22]

Сједињене Америчке Државе

У Сједињеним Америчким Државама војна кривична дела садржана су у посебном закону – Једнообразном закону војног правосуђа (*Uniform Code of Military Justice*), који садржи кривичнопроцесне, кривичноматеријалне и кривичноизвршне одредбе и одредбе о организацији војних судова. Материјално кривично право садржано је у потпоглављу Х Законика (тзв. *punitive articles*). Члановима 77–80 (параграфи 877–880) уре-

ђени су неки институти општег дела, док остали представљају законска обележја бића појединих кривичних дела. Овим законом су, поред кривичних дела против оружаних снага, као што су дезертерство (члан 85), омаловажавање вишег официра (члан 89) или одбијање извршења наређења или прописа из члана 92, садржана и друга кривична дела, као што су побуна и пуч (члан 94), која би према нашој класификацији спадала у кривична дела против уставног уређења и националне безбедности, затим убиство (члан 118), сексуални деликти као што је силовање (члан 120) или содомија (члан 125). Ту су и имовинска кривична дела попут разбојништва (члан 122), али и деликти који би у нашем праву спадали у прекршаје или дисциплинске деликте, као што је дело из члана 112. овог закона – пијанство на дужности.³²[23]

Поред тога, од значаја за војно кривично право САД су Упутство за војне судове (*Manual for Courts-Martial*) – пречишћено издање из 2008. године и Уредба Секретаријата одбране 5525.7 којом је уређена сарадња између Секретаријата одбране и Секретаријата правде у истрази и гоњењу одређених кривичних дела. Упутство за војне судове садржи кривичнопроцесне одредбе садржане у Војносудском пословнику (*Rules for Courts-Martial*), Војном правилнику о доказима (*Military Rules of Evidence*) и сл.[23]

Закључак

Увидом у законодавства бивших југословенских република уочава се да њихови кривични законици, односно кривични закони, не доносе ништа ново у области кривичних дела против оружаних снага у односу на некадашње југословенско кривично законодавство, осим новог заштитног субјекта – војски новонасталих држава уместо бивше ЈНА, односно у случају Црне Горе – ВРС. Са друге стране, кривична законодавства других држава показују велике концепцијске разлике у погледу ових кривичних дела. Тако већина, попут СР Немачке, а раније и Србије, поред општег кривичног закона доноси и Војни кривични закон. Са друге стране, поједина законодавства, међу којима и наше, теже јединственом уређивању кривичног права. У том смислу опет се показује више различитих приступа, па тако неке земље попут Руске Федерације уопште и не познају споредно кривично законодавство, друге попут Србије ипак кривичним делима против војске признају повезаност и неке заједничке карактеристике, а има и законодавства, попут финског, која ове деликте посматрају као посебне облике општих кривичних дела, нпр. издаје и велеиздаје. Без обзира на различите концепције система одбране, нпр. постојања рочног састава, неутралности земље и сл., од којих зависи постојање конкретних кривичних дела, чини се да сва законодавства теже да у оквиру оружаних снага као целине посебно заштите систем субординације, борбену готовост и опремљеност војске и др. Намеће се закључак да је постојање кривичних дела иманентно постојању војске у једној земљи, а да се њихова оправданост показала у дугом трајању које почиње већ у самим зачецима кривичног права. Из реченог следи да су ови деликти постали општеприхваћени *mala in se* и да ће вероватно остати део кривичног права док оно постоји и док постоје оружане снаге, што се, или се барем тако чини, неће променити у замисливијој будућности.

³² Кривично дело пијанства познавао је и наш Кривични законик из 1929. године. [24]

Литература

1. Jovanović, B. et. al.: *Osnovi prava*, VIZ, Beograd, 1979.
2. Стојановић, З.: *Коментар Кривичног законика*, ЈП Службени гласник, Београд, 2009.
3. Гојковић, М.: *Зборник војних правосудних прописа (1839–1995)*, ВИЗ и НИЦ „Војска“, Београд, 2000.
4. *Krivični zakonik – opći dio*, NIU Službeni list FNRJ, Beograd, 1950.
5. *Krivični zakonik*, NIU Službeni list SFRJ, Beograd, 1973.
6. Основни кривични закон – Кривични закон Савезне Републике Југославије (*Службени лист СФРЈ*, бр. 44/1976, 46/1977, 34/1984, 37/1984, 74/1987, 57/1989, 3/1990, 38/1990, 45/1990 и 54/1990, *Службени лист Савезне Републике Југославије*, бр. 35/1992, 16/1993, 31/1993, 37/1993, 24/1994 и 61/2001, *Службени гласник Републике Србије*, број 39/2003)
7. Кривични законик (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – исправка, 107/2005 – исправка, 72/2009 и 111/2009)
8. Закон о Војсци Србије (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/2007 и 88/2009)
9. *Krivični zakonik (Službeni list Republike Crne Gore*, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i *Službeni list Crne Gore*, broj 40/2008)
10. *Predlog Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika*, Ministarstvo pravde Crne Gore, Podgorica, 2010.
11. *Закони Републике Српске из области кривичног права*, ЈП Службени гласник Републике Српске, Бања Лука, 2003.
12. Кривични закон Босне и Херцеговине (*Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 3/2003 – наметнути текст, 32/2003 – исправка, 37/2003 – усвојени текст, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007 и 8/2010)
13. *Kazenski zakonik Republike Slovenije (Uradni list Republike Slovenije*, št. 63/1994, 70/1994 – popravek, 23/1999, 40/2004, 95/2004 – UPB1)
14. *Kazenski zakonik (Uradni list Republike Slovenije*, številka 55/2008, 66/2008 – popravek, 39/2009)
15. *Основни закон (Устав) Савезне Републике Немачке*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 2003.
16. *The German Judiciary Act*, Federal Ministry of Justice in cooperation with juris GmbH, Berlin 2010, www.gesetze-im-internet.de [27.1.2011]
17. *Изабране одлуке немачког Савезног уставног суда*, Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2010.
18. *German Criminal Code*, as amended on 4 July 2009, Federal Ministry of Justice in cooperation with juris GmbH, Berlin 2009, www.gesetze-im-internet.de [27.1.2011]
19. *Krivični zakonik Savezne Republike Nemačke sa Uvodnim zakonom za Krivični zakonik i Vojno krivičnim zakonom*, preveo D. Pavlović, Centar marketnig – Pravno izdavački centar, Beograd, 1998.
20. *Criminal Code of the Russian Federation*, www.legislationonline.org/0cc1acff8241216090943e97d5b4.htm [27.1.2011]
21. *Swedish Penal Code*, Ministry of Justice, Stockholm, 1999.
22. *Penal Code of Bulgaria*, Ministry of Justice, Sofia, 2002.
23. *Manual for Court-Martial United States*, Department of Defense, 2008. Edition
24. Стојановић, З.: *Кривично право – општи део*, Правна knjiga, Beograd, 2007.

INTELLIGENCE OPERATIONS: CONCEPTION AND STRUCTURE

Dragan Manojlović

Faculty of Law, Novi Pazar

Saša Mijalković

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Božidar Banović¹

Serbian General inspector of Military Security Agencies

In order to analyze and percept, even partially, what is the manifestation of complexity of contemporary intelligence operations and their realizations, the authors primarily points at actual understanding of intelligence operation concept. They indicate intelligence operations elements and signifies that enormous resources and financial means are spending during realization. Also, points that is necessary to manage complex processes of intelligence operations realization, in order to enable their efficiency and efficient ending of whole intelligence enterprise. Realization of diverse intelligence enterprises, for its complexity, dynamism and uncertainty, perforce need intelligence methodical project analysis of organizing, conducting and managing intelligence operations. Survey of intelligence operations management is, irrespective of level of ambition and detailing, extremely difficult attempt. In this paper phases of intelligence operations development are given and it points that intelligence operations planning represent first phase in process of operations management, which contains definition of aims, directions and global development strategy, specification of measures and means for achievement of established goals and selection of best alternative.

Кључне речи: *national security, intelligence activity, intelligence and security agencies, intelligence operation, management operation.*

Instead of Introduction: The Concept of Intelligence Operations

In order to analyze and a deeper look at, at least in part, what is reflected in the complexity of modern intelligence operations and their implementation, one should first define what is now understood as the term of the intelligence operation. In everyday

¹ Assistant professor Dragan Manojlović, Ph. D, cid.serbia@yahoo.com; Associate professor Saša Mijalković, Ph. D, sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs; Associate professor Božidar Banović, Ph. D, bozidar.banovic@mod.gov.rs.

work of intelligence and in social life, the term operation is in a very wide use. An intelligence operation² *is usually defined as a complex and unique project which is undertaken in the future to achieve goals in provided time and given resources*. The complexity of intelligence operations is expressed through a large volume and broad structure of internal projects, a long duration, a huge budget, a large number of participants in the implementation and other parameters (see: Charles, 2004; Ameringer, 1990).

The realization of intelligence activities and operations is charged with an extreme complexity and uncertainty, which are caused, firstly, by great and increasing complexity of the intelligence operations and the environment in which they work, and by extremely fast-paced development of science, technology and civilization as a whole. This complexity usually leads to serious problems in the implementation of the intelligence project, which is seen in the large and increasing total cost of the realization and the ineffectiveness of the realization in general (Aldrich, 2000). This means that the basic objectives of the realization of each implementation cannot be achieved, namely, the realization in the shortest possible time and with minimal participation of material or human resources cannot be achieved.³

Each intelligence project usually consists of a large number of operations, and operations consist of a large number of tasks, phases, sub phases and individual activities, which elements make the complex structure of the intelligence project. „Big“ intelligence ventures with several operations, run by the extent and structure, have a very large number of stages and activities, and usually last long (ed. Rodney, 2006). The connections between phases and activities that make the operation, are numerous and come from a complex structure of the operation and of the use of the resources (George, 1983). A large number of individual stages of intelligence activities, but also a number of connections and relations between them and, between them and the environment/security milieu in which they are carried out, contribute to the complexity of the process of the realization of an intelligence operation (Manojlović, Jović, 2004; Berkowitz, Goodman, 2000).

² *Intelligence operation* – the operation of gathering information about an enemy intelligence activity; *intelligence undercover work, spying* – the act of keeping a secret watch for intelligence purposes; *information gathering* – the act of collecting information; *current intelligence* – intelligence of all types and forms of immediate interest, usually disseminated without delays for evaluation or interpretation combat intelligence; *tactical intelligence* – intelligence that is required for the planning and conduct of tactical operations; *strategic intelligence* – intelligence that is required for forming policy and military plans at national and international levels; *covert operation* – the collection of intelligence openly without concealment reconnaissance; *reconnaissance mission* – the act of reconnoitring (especially to gain information about an enemy or potential enemy); *counterintelligence* – intelligence activities concerned with identifying and counteracting the threat to security posed by hostile intelligence organizations or by individuals engaged in espionage or sabotage or subversion or terrorism (see: www.usmilitary.about.com; www.thefreedictionary.com; Mijalković, Milošević, 2010).

³ For example, Political Action while the Committee of Secret Correspondence was meeting secretly in Philadelphia with agents of France, Arthur Lee was meeting in London with Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais, the successful author of *The Barber of Seville* (and later *The Marriage of Figaro*)-who was a French agent. Lee's inflated reports of patriot strength, which either he fabricated for Beaumarchais' benefit or were provided by Lee's regular correspondent, Sam Adams, won the Frenchman to the American cause. Beaumarchais repeatedly urged the French Court to give immediate assistance to the Americans, and on February 29, 1776 addressed a memorial to Louis XVI quoting Lee's offer of a secret long-term treaty of commerce in exchange for secret aid to the war of independence.

A large number of operations, the participants in the implementation, either direct or logistic, particularly contribute to the great complexity of the implementation of intelligence efforts, in addition to a number of stages and activities and their linkages.⁴ Some of them are able to quickly and efficiently perform their jobs, to work together with other participants and to adapt to different conditions, while others are able to quickly and effectively work only in special conditions and circumstances (Stephenson, W. S. (ed) (1999). Because, surely, there are significant differences between a large number of participants in the realization of the operation, it must lead to major problems when trying to arrange all necessary activities in an organized flow of information and coordinate all intelligence work to a faster and more efficient place of intelligence operations (Manojlović, 2005a). Agencies that participate in the realization of intelligence operations enter the operation with a large number of employees of different profiles, expertise, knowledge and experience, where each individual performs only a small part belonging to the overall implementation of the operation. It is necessary to coordinate the performance of individual intelligence activities and to synchronize to the total realization of an efficient place that points to the need for coordination and organization of individuals, groups and teams, and synchronization of all participants in the implementation of the operation (Rusbridger, 1991). In addition to all the above mentioned elements, the complexity of a large intelligence operation contributes to the fact that in the implementation, huge amounts of resources and large financial resources are being spent (Johnson, 1993). Since the available funds for the implementation are, most commonly, limited, it is necessary consider a rational spending in order to achieve satisfactory efficiency of the overall realization of the observed operations, and one of the main objectives of each operation is to carry out the realization by minimum possible resources. In addition to resources is an important factor that contributes to the complexity at the same time, and that is the time of implementation of each activity, task and intelligence operation in general (Winks, 1996; Manojlović, 2005b). A large number of intelligence activities of which all intelligence operations consist of, except „small and simple“ operations, usually require a significant time of performance, so it is very important for each of the intelligence operation to be carried out as scheduled, or in the least possible amount of time.

It is clear, that the time of the realization of any intelligence operation extends to the near and further future, which is in principle uncertain and unknown, and in this way, an uncertainty additional complexity of his methodical consideration is implemented in the realization. All this clearly shows how the complexity, uncertainty and the problems brought by the implementation of intelligence operations, and why it cannot be carried out spontaneously and unorganized in an efficient way. The effective realization of intelligence operations is only possible if it is performed using methodological techniques organi-

⁴ For example, on September 26, 1776, the Continental Congress elected three commissioners to the Court of France, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson and Silas Deane, resolving that „secrecy shall be observed until further Order of Congress; and that until permission be obtained from Congress to disclose the particulars of this business, no member be permitted to say anything more upon this subject, than that Congress have taken such steps as they judged necessary for the purpose of obtaining foreign alliance.“ Because of his wife's illness, Jefferson could not serve, and Arthur Lee was appointed in his stead. With Franklin's arrival in France on November 29, 1776-the first anniversary of the founding of the Committee of Secret Correspondence-the vital French mission became an intelligence and propaganda center for Europe (en.wikipedia.org/wiki/Police_Intelligence_Operations).

zed in a way, by which one can perform a detailed insight, plan all the individual processes, and coordinate and direct the individual activities and the implementation as a whole. Only in this way the intelligence operation will be protected from enemies counterintelligence.⁵

The Complexity of Intelligence Operations

It is obvious that it is necessary to manage the complex process of implementation of an intelligence operation, to effectively carry out and ensure the effective completion of the entire intelligence enterprise. The realization of various intelligence projects, due to their complexity, uncertainty and liveliness, requires a methodological elaborate of the organization, leadership and management of the intelligence.⁶ Therefore, now in the intelligence

⁵ Probably the first Patriot organization created for counterintelligence purposes was the Committee (later called the Commission) for Detecting and Defeating Conspiracies. It was made up of a series of groups established in New York between June 1776 and January 1778 to collect intelligence, apprehend British spies and couriers, and examine suspected British sympathizers. In effect, there was created a „secret service“ for New York which had the power to arrest, to convict, to grant bail or parole, and to jail or to deport. A company of militia was placed under its command to implement its broad charter. The Committee heard over 500 cases involving disloyalty and subversion. John Jay has been called the first chief of American counterintelligence because of his role in directing this Committee's work. Nathaniel Sackett and Colonel William Duer were particularly successful in ferreting out British agents, but found their greatest success in the missions of one of the dozen or so agents of their own, Enoch Crosby. Crosby, a veteran of the Continental Army, had been mistaken by a Westchester County Tory as being someone who shared his views. He confided to Crosby that a secret Tory military company was being formed and introduced him to the group. Crosby reported the plot to the Committee and was „captured“ with the group. He managed to „escape“ and, at Committee direction, infiltrated another secret Tory unit. This unit, including Crosby, was also taken and he „escaped“ once more. He repeated the operation at least two more times, before Tory suspicions made it necessary for him to retire from counterintelligence work. Crosby was the model for the central character in James Fenimore Cooper's book *The Spy* (1821) – the first espionage novel written in English (en.wikipedia.org/wiki/Police_Intelligence_Operation).

⁶ For example, Covert Action in July 1775, Benjamin Franklin and Robert Morris worked out a plan in collaboration with Colonel Henry Tucker, the head of a distinguished Bermuda family, to obtain the store of gunpowder in the Royal Arsenal at Bermuda. To give Bermuda much-needed foodstuffs in exchange for the powder, the Continental Congress resolved on July 15, 1775 to permit the exchange of food for guns and gunpowder brought by any vessel to an American port. On the night of August 14, 1775, two Patriot ships kept a rendezvous with Colonel Tucker's men off the coast of Bermuda, and sent a raiding party ashore. An American sailor was lowered into the arsenal through an opening in the roof, and the doors opened from the inside. The barrels of gunpowder were rolled to waiting Bermudian whaleboats and transported to the American ships. Twelve days later half of the powder was delivered to Philadelphia and half to American forces at Charleston. America's second covert action effort ended in failure. General George Washington, hearing independently of the Bermuda powder, dispatched ships to purchase or seize it. Lacking a centralized intelligence authority, he was unaware of the Franklin-Morris success; when Washington's ships arrived in Bermuda in October 1775, the gunpowder had been gone for two months and British ships patrolled Bermuda waters. On the basis of information received by the Committee of Secret Correspondence, the Continental Congress on February 15, 1776 authorized a covert action plan to urge the Canadians to become a „sister colony“ in the struggle against the British. A French printer was dispatched to Canada „to establish a free press... for the frequent publication of such pieces as may be of service to the cause of the United Colonies.“ Benjamin Franklin, Samuel Chase, and Charles Carroll were appointed from the Congress to undertake the mission, and Father John Carroll was invited to join the team to prevail upon the Catholic clergy of Canada. The delegation was given a degree of authority over American expeditionary forces in Canada; it was empowered to raise six companies in Canada, and to offer sanctuary in the thirteen colonies, in the event its effort failed, „for all those who have adhered to us.“ (en.wikipedia.org).

methodology, numerous techniques of planning, organizing and management have developed, which are used for management operations. As the best method (concept) for the effective management venture, a concept of five levels, such as: philosophical, strategic, tactical, logistical and managerial, is being used today. This concept has developed in the not so distant past with the implementation of „major“ intelligence projects and operations within the enterprise. Today, this approach is successfully used for the management of intelligence research and other operations, as an excellent method to achieve the planned objectives, and that is the realization of the intelligence efforts of this performance in scheduled time and with the planned resources (human and material).

Philosophical, strategic, tactical and managerial approach to management is a science-based and practical concept, by which, with the help of appropriate methods of organizing, planning, management and control, a rational adjustment of all necessary resources and coordination of required activities is carried out to realize an operation within the enterprise, or to realize the enterprise alone in the most effective manner (Manojlović, 2005a).

The main objective of managing the implementation of the intelligence project is to provide the required technical performance and quality with the least time and risk/risk of realization. If it is not possible to achieve the planned time and eliminate the risks, it is intended to decrease the duration and the risk to the minimum, so that their impact is not beyond the justification of intelligence operation itself. This kind of approach represents a universal mean, a necessary tool of the methodology of intelligence. Every intelligence agency requires a methodological elaboration for each complex intelligence operation or activity, to successfully achieve its goal. Modern intelligence organizations require constant methodological education to act and develop in the complex and dynamic security environment in which they operate. Implementation of the intelligence work is not a phenomenon of today's time, but a necessity of modern life and work of intelligence agencies in one hand, the moment of civilization, evolution and the phenomenon of the security milieu which are increasing, and its total complexity that is growing with the growth of security challenges, risks and threats on the other hand, and demands of the community and the third side. A methodology is required for efficient functioning and development of each intelligence agency and its activities, each of its individual system and the system as a whole, or effective development of each complex work and projects within its jurisdiction. A methodological approach in solving various problems, is the basic characteristic of modern intelligence management, a modern scientific discipline without which an effective action is impossible, as well as functioning and development of the agency and its resources.

Methods of intelligence work, in which the basis of the intelligence work is carried out, is becoming increasingly important for the work of secret agents which are specialized and more complex, and for intelligence operations, as well. The fast technological development outs the need for the use of methodological techniques and approaches, respectively, the use of methodology as a scientific and practical discipline that deals with the construction of techniques and methods of management of intelligence systems and processes, as well as all intelligence activities in the intelligence system, in order to improve their efficiency.

This (firstly) skill, and surely a separate scientific discipline today, is directed to find such methods and techniques to improve the implementation of various activities and projects and makes the functioning and development of intelligence systems more effective. Furthermore, the methodology of intelligence work is a scientific discipline with a

multidisciplinary character which explores the problem of, we would say, the management of very specific businesses, endeavors and intelligence systems (Manojlović, Jović, 2004). This discipline studies the management systems as a complex process with a series of intelligence tasks and activities. Also, it studies all problems and phenomena related to the efficient execution of certain tasks and tasks of intelligence operations. Individual, specialized disciplines, such as the development of education and intelligence regroups and systems, are focused on on the management of individual processes, endeavors or functions in order to achieve a better performance.

The methodology of intelligence work has a fundamental meaning for global and partial research of functioning and development of the intelligence systems, subprocesses, and individual projects that are realized within the intelligence operations. To explain the term of management of intelligence operations more closely in the most general sense, let us begin with the consideration of the term itself. First, in general, under the management of intelligence work stands an effect of continuous actions that influence the parameters of the intelligence work (Manojlović, 2005b), where methods and methodological techniques of intelligence work exist, which convert the intelligence operations from one state to another. The management of intelligence work is associated to the accomplishment of goals of the intelligence system, and therefore it is defined as a continuous process that is oriented towards the realization of goals. Namely, we can say the following, the methodology of the intelligence process (a set of actions) is a process that acts on the intelligence system and the system resources, for that it/they could reach the defined intelligence goals. Basically, the goals of the methodology of intelligence work represent the future state which the system tends to achieve. In order to achieve the set intelligence goals, ie. to define a realized intelligence goal, the methodology directs the operation of all intelligence resources to intelligence goals. In terms of the previous general indications, the methodology of intelligence work is a process of continuous effects of techniques and methods of translation in terms of intelligence operations from the initial phase in the new, desired state. Recent approaches in the theory about the so-called methodical conduct of strategic intelligence work, which is the continuous process of constant adaptation to the intelligence work to the variant environment, in which the environment influences the goals of intelligence and its operations, and on the other hand, the intelligence systems alone influence the environment in which it exists.

A methodological approach to the strategic level includes three segments: establishing and defining goals and strategies of intelligence work, and then the implementation of defined strategies and implementation of control. On the other hand, individual intelligence processes are comprised of diverse and complex intelligence activities and actions, which affect the parameters of continuous intelligence and direct action in a number of factors which influence the functioning and development of intelligence operations. Considerations of the intelligence process with the methodical aspects include the amount of activities that are aimed at improvement of the efficiency of the intelligence organizations, and the operations themselves.

Methodological work includes a large number of activities and actions that are continuously carried out in all areas of intelligence work, in order to ensure more efficient operation. To summarize, an intelligence operation is a complex process that carries the characteristics of the intelligence and social system in which it exists.

Management of Intelligence Operations

The research of the management of intelligence operations is, without regard to the level of ambition and details, very difficult to undertake. It is more difficult in wartime, than in peace. Therefore, the realization of the larger ambition of long-term engagement requires a larger number of specialists of different profiles and experience, studies of the functioning and development of at least dozens of operations, and yet with uncertain end-result (see: Mijalković, 2007). Availability of research results obtained in different countries are quite limited because the essence of the organization and conduct of intelligence or of a particular social system and level of economic development and any other development.

Regardless of the similarity in the problem-solving, the management of an intelligence system or an agency is substantially different from the management of intelligence operations within the enterprise or the individual operations and procedures within the operation. The specified complexity in the study leads to the idea that a complete separation of management endeavors of the individual operations has its justification, because it enables to further join the study of this very serious and important part of the intelligence enterprise. Investigation of each operation, not neglecting their mutual relations within the project study, certainly contributes to the improvement of intelligence operations as a whole.

To approach a more detailed process of management of intelligence operations, it is necessary to divide this process into basic parts, and to basic subprocesses, phases, tasks or functions as in the literature often called, which in this paper shall not include because of its scope and purpose. Firstly, the operations management is a process immanent to any intelligence enterprise. Functioning and development of intelligence operations is impossible without management. On the other hand, intelligence work is a dynamic and continuous process, allowing the development and implementation of intelligence operations.

Development of intelligence operations is a complex process that includes a large number of connected practical intelligence activities.⁸ The present study has a

⁷ After Benedict Arnold turned traitor, several special operations, none successful, were mounted in an effort to capture him. In September 1780, Major Henry „Light-Horse Harry“ Lee presented to General Washington a secret plan to return the defector to American control and bring him to the gallows. Washington approved the plan, but insisted that Arnold not be killed or injured in carrying it out, even at the risk of allowing him to escape. „Public punishment,“ said Washington, „is the sole object in view.“ Lee's sergeant major, John Champe of Loudoun County, Virginia, was assigned to this special mission, and on the evening of October 19, 1780, „deserted“ to the British under a hail of gunfire. The official documents he carried and his cooperative attitude during interrogation convinced the British of his bonafides. He was appointed sergeant major of Benedict Arnold's so-called American Legion, which was made up of deserters and Tories. Champe, now wearing a British uniform and having obtained freedom of movement in British-occupied New York, made contact with Patriot agents there and laid plans for Arnold's capture. Arnold's legion embarked for Virginia on the night the operation was to take place, and the plan was aborted. Champe accomplished his other mission, however: finding out if other American officers were collaborating with the enemy. He found no evidence that any were. In March 1781, an attempt to capture Arnold during his daily ride to the Virginia shore of the Chesapeake Bay was foiled by the chance anchoring of some British ships in the area. Yet another plan, devised by Thomas Jefferson, called for General John Peter Muhlenberg to send hand-picked soldiers „to seize and bring off this greatest of traitors“ at Portsmouth, Virginia. Unusual security precautions at the British outpost thwarted the attempt (www.timesonline.co.uk).

⁸ For example, recognizing the value of an important hostage, General Washington in 1782 approved a plan to capture the son of King George III, Prince William Henry (the future William IV), during the young naval officer's royal visit to New York. The operation failed to come off after British intelligence heard about it and the Prince increased security around

systematic approach, which views the operation as a complex system with a large number of tasks and relations between them and between them and the environment. Management operations should be comprehensive and should include all functions within the operation, and the entire process.

In order to solve management problems in intelligence operations, scientific methods are applied, we can say almost of almost all sciences. Today, it is not possible to do this without computers and the information-based systems, etc. Secondly, management and control, intelligence operations, has been founded many centuries ago, but it gets its scientific meaning in the modern scientific age (Prados, 1995). It includes several activities such as: 1) assessment of possible future conditions and the definition of future actions (means in the modern sense, includes the prediction and planning), 2) security operations of all resources that are necessary for effective functioning, 3) coordination of all activities and factors in order to maintain efficient and effective functioning, 4) monitoring and checking whether all the activities within the operations are in accordance with the orders, 5) giving certain orders; 6) selection of the best action between several available alternatives, in order to achieve the desired goal; 7) determination structure and distribution of the individual work within the operations and activities; 8) selection and training resources; 9) measurement of current performance and to maintaining a certain goal; 10) transfer of authority to the other for the purpose of achieving the desired goal; 11) prediction of future operations. All activities are closely linked in a unique process and can be aggregated and considered individually; 12) guidance to all participants adopted. What enables us to access scientific management operations: 1) to undertake

himself. After William later became monarch, the American ambassador told him of the wartime plan and of Washington's edict that, if the mission were successful, the young Prince should suffer no „insult or indignity.“ Upon hearing the story, William IV responded: „I am obliged to General Washington for his humanity, but I'm damned glad I did not give him an opportunity of exercising it towards me.“ On the high seas, British supply ships and troop ships often fell to American privateers operating under letters of marque and reprisal from the Continental Congress. Franklin, for example, ran a flotilla of Irish and French privateers from the American mission in Paris. Success in intercepting British vessels was so great that the British accused their captains of taking bribes from the Americans to surrender their ships. One privateer, operating under contract to Silas Deane and a French business associate and utilizing a French ship obtained by Benjamin Franklin, was the *Bonhomme Richard*, commanded by John Paul Jones. Of the sabotage operations conducted by the American patriots, only one mission is known to have been launched in England. Sometime after his arrival in Paris, Silas Deane was visited by young James Aitken, recently returned from America. Aitken produced crudely drawn but accurate plans of Royal dockyards in England and proposed to sabotage them by utilizing a unique incendiary device of his own design. Deane engaged his services and issued Aitken a passport signed by French Foreign Minister Vergennes with instructions to French officials: „We will and command you very expressly to let pass safely and freely, Mr. James Actzen, going to England, without giving him or suffering him any hindrance; but on the contrary giving every aid and assistance that he shall want or occasion for.“ In late November 1776, Aitken landed at Dover, and on December 7, he ignited a fire at the Portsmouth dockyard that burned from late in the afternoon until the following morning, destroying twenty tons of hemp, ten one-hundred-fathom cables, and six tons of ship cordage. After failing to penetrate the security at Plymouth, Aitken proceeded to Bristol, where he destroyed two warehouses and several houses. On January 16, 1777, the British cabinet met in emergency session and urged immediate measures to locate the mysterious „John the Painter“ (Aitken was a house painter). Guards were augmented at all military facilities and arsenals, and a reward was posted. By January 20 the cabinet, again in extraordinary session, discussed suspending habeas corpus and placing the country under martial law. Five days later the reward was increased to one thousand pounds and newspapers reported panic throughout England. Aitken was soon apprehended, with a pistol and inflammables in his possession. He would not admit to the sabotage when interrogated, but eventually confided in a friendly American visitor who was secretly in the pay of the British. Based on these confidences, personal effects, including the passport from Vergennes, were located. His trial was speedy, and on March 10, 1777, Aitken went to the gallows at Portsmouth dockyard, where his exploits had begun (www.webroots.org).

detailed studies of the entire process of operations, but also to establish new approaches to the global process management activities; 2) prediction of future conditions and to define future objectives and tasks; 3) determination of the necessary resources to material and human; 4) measuring and evaluating the performance and the required audit; 5) establishing goals and objectives and finding the best ways of their realization; 6) the construction of intelligence organizations and agencies that should make the planned tasks; 7) checking the achievement of planned tasks in the operation and provision of information necessary for making concrete decisions. Apart from these, there are many divisions of the intelligence theory when the topic is the process of management of intelligence operations in general, as well as the management of control systems and intelligence agencies (Manojlović, 2005a).

Because there are no significant differences between them, we shall not mention them anymore. In addition to the above stated, we shall say that intelligence operations have the three phases: 1) planning, 2) realization, and 3) control. Also, at first glance, it is noticeable that the activities are not elaborated according to some kind of sequence, as it has been done in the Intelligence theory. This is not done accidentally, because our goal is not to learn according to some kind of order, but to learn how to think about it.

The Development Phases of Intelligence Operations

The planning of intelligence operations is the primary phase in the process of management of an operation which includes: 1) defining the goals, directions and global development strategy, 2) determination of ways and means to achieve the set goals, and 3) selection of the best alternative. In order to carry out proper planning, it is necessary to previously perform the required research, for example, flash intelligence research, on the basis of which we can receive data and information necessary for managing the entire process, with which we can enable an efficient development (Aldrich, 2000). The planning stage is a complex process that includes a number of different intelligence activities. Within the planning, a prediction of future conditions and future events is carried out, without which we would not be able to formulate goals which could be attainable with the operation, and we would not be able to realize the phase of planning and the process of execution and development operations as a whole (Shulsky, Schmitt, 2002).⁹

⁹ On November 9, 1775, the Continental Congress adopted its own oath of secrecy, one more stringent than the oaths of secrecy it would require of others in sensitive employment: „RESOLVED, That every member of this Congress considers himself under the ties of virtue, honour and love of his country, not to divulge, directly or indirectly, any matter or thing agitated or debated in Congress, before the same shall have been determined, without the leave of the Congress: nor any matter or thing determined in Congress, which a majority of the Congress shall order to be kept secret. And that if any member shall violate this agreement, he shall be expelled this Congress, and deemed an enemy to the liberties of America, and liable to be treated as such, and that every member signify his consent to this agreement by signing the same.“ On June 12, 1776, the Continental Congress adopted the first secrecy agreement for employees of the new government. The required oath read: „I do solemnly swear, that I will not directly or indirectly divulge any manner or thing which shall come to my knowledge as (clerk, secretary) of the board of War and Ordnance for the United Colonies.... So help me God.“ (www.michaelcarloneil.com).

The planning phase of operations, with its output and channel of direct connection, is connected to the next phase, the phase of realization, while it is related to the realization phase and phase control by feedback (George, 1983). The realization phase includes the implementation of the concrete execution of the selected alternative and consists of the immediate preparations for the implementation and realization of direct realization. Preparation for the implementation contains elements of preparation and organization of intelligence activities and actions that should be carried out in a direct realization. The entrance to the realization phase includes information from planning, which represents a direct link to the realization phase associated direct link, and also information from the environment. The exit from the operation is associated with the phase control by a direct link. The phase of realization is connected to the planning phase with a reversible link (Dulles, 1985).

The control phase is the last phase of the process in the realization of an intelligence operation, in which comparisons are being made between the given (planned) and realized. The control phase receives the outputs from the realization phase, and checks whether these outputs are implemented as planned. Output from control is reversibly connected to the planning phase and with the realization phase, and in this way responds to possible discrepancies in the realization and it affects the realization by a new planning, for correctional purposes. The control phase should be understood dynamically, and as the control of realization and control of realized (Ameringer, 1990). Control not only compares the final exits, but permanently receives information from realization, and controls whether the informational realization process is performed as prescribed. In this sense, the possible adjustments that, on the basis of information obtained by feedback connection, the planning phase carries out, or the phase of realization, timely and greatly improve the final effects of intelligence operations (Johnson, 1993; Raviv, Melman, 1990). The control receives and compares the final outputs from the realization phase with the set, and sends the information again in the planning phase. On the basis of this information, in the retransmission of the process, necessary corrections and improvement of process that controls the intelligence operation are carried out (Rodney, 2006).

The process of management of the intelligence operation, either as the overall management of the global venture, or a single process or function-observation, recruiting, management of intelligence sources, etc., is a complex process which, as we say, can be seen through three main phases – planning, implementation and control. It is a continuous and constantly recurring process in which the three phases are constantly repeated and alternated, and very often overlap in the continuous process of development of operations. So, planning as a global phase of the process of development, realization and management operation, also consists of the same process-planning, realization and control, so we have: planning of the planning operation, realization of planning operation and the control of planning operation.

Conclusion

A new approach in theory and professional practice, points to the need for strategic, methodical management of intelligence work, which is a continuous process of constant adaptation of the intelligence work in an altering environment, in which environment im-

pacts the intelligence objectives and operations, but the intelligence systems alone impact the environment, as well. The methodological approach to the strategic level has three segments: a) establishing and defining goals and strategies of intelligence work, b) the implementation of defined strategies, and c) the control of realization.

Intelligence operations always take place in a context that makes a set of objective facts and political circumstances. A set of objective facts represents the conditions and the climate in which the operation is carried out. A closer or further end-limit is accomplished by the management of intelligence operations, as in, are the set final limits possible to accomplish, and how to reach them.

Knowledge, not just practice, but gained much more scientific, is a key resources to enrich the quality of intelligence collection activities of learned data and information and the requirement for quality intelligence information or studies, the safety of citizens, property and state interests.

References

1. Aldrich, R. J.: *Intelligence and the War against Japan*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000.
2. Ameringer, C. D.: *U.S. Foreign Intelligence*, Lexington Books, D.C. Heath and Company, Lexington, 1990.
3. Berkowitz, B. D., Goodman, A. E.: *Best Truth: Intelligence in the Information Age*, Yale University Press, New Haven, 2000.
4. Stephenson, W. S. (ed) *British Security Coordination: The Secret History of British Intelligence in the Americas, 1940–45*, Fromm International Publishing, New York, 1999.
5. Charles E. L.: *The Literary Spy: The Ultimate Source for Quotations on Espionage and Intelligence*, Yale University Press, New Haven, 2004.
6. Dulles, A. A.: *The Craft of Intelligence*, Harper and Row, New York, 1963 (repr. 1985).
7. George C.: *Intelligence and Espionage: An Analytical Bibliography*, Westview Press, Boulder, 1983.
8. Johnson, L. K.: *Secret Agencies: U.S. Intelligence in a Hostile World*, Yale University Press, New Haven, 1996.
9. Manojlović, D.: Kriminalističko-obaveštajni rad: "Prepoznavanje pojava iz okruženja prikupljanje obaveštajnih podataka", *Bezbednost*, God. 47, br. 1, 2005, str. 108–119.
10. Manojlović, D.: Kriminalistička istraživanja: kriminalističko-obaveštajne analitičke metode, *Bezbednost*, God. 47, br. 6, 2005, str. 1012–1026.
11. Manojlović, D., Jović, V.: Nacionalna obaveštajno-kriminalistička služba, *Bezbednost*, Beograd, vol. 46, br. 3, 2004, str. 419–430.
12. Mijalković, S.: Obaveštajni rad u prevenciji međunarodnih organizovanih ilegalnih migracija, *Nauka-bezbednost-policija*, vol. 12, br. 1, 2007, str. 75–92.
13. Mijalković, S.; Milošević, M.: *Obaveštajno-bezbjednosna djelatnost i službe*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2011.
14. Prados, J.: *Combined Fleet Decoded: The Secret History of American Intelligence and the Japanese Navy during World War II*, US Naval Institute Press, Annapolis, 1995.

15. Raviv, D., Melman, Y.: *Every Spy a Prince: Complete History of Israel's Intelligence Community*, Houghton Mifflin, Boston, 1990.
16. Rodney P. C., (ed.): *Encyclopedia of Intelligence and Counterintelligence*, 2 volumes, M. E. Sharpe, Armonk, New York, 2006
17. Rusbridger, J.: *The Intelligence Game*, The Bodley Head, London, 1989.
18. Shulsky, A. N., Schmitt, G. J.: *Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence*, Potomac Books, 2002.
19. Winks, R.: *Cloak and Gown: Scholars in the Secret War, 1939–1961*, Yale University Press, New Haven, 1996.
20. www.usmilitary.about.com, accessed 15 May, 2011.
21. www.thefreedictionary.com, accessed 17 February, 2011.
22. en.wikipedia.org/wiki/Police_Intelligence_Operations, accessed 12 December, 2010.
23. www.timesonline.co.uk, accessed 3 May, 2011.
24. www.webroots.org, accessed 14 October, 2010.
25. www.michaelcarloneil.com, accessed 14 October, 2010.

СТРАТЕШКИ МЕНАЏМЕНТ
У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ*

Божидар Форца**

Министарство одбране Републике Србије
Сектор за политику одбране – Управа за стратегијско планирање

Након доношења основних закона и општих аката (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије и Доктрина Војске Србије), успостављања потпуно професионалне Војске, рационализације и систематизације Министарства одбране, као и реформи војног школства и војног здравства, у процесу реформи система одбране Републике Србије у току су активности процеса дугорочног планирања развоја до 2020. године. Основни документ тог процеса који, у складу са Законом о одбрани, треба да усвоји Народна скупштина Републике Србије, јесте Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије. Та чињеница намеће потребу припреме топ-менаџмента у систему одбране да утврди и имплементира и, касније, да контролише и врши евалуацију оптималне стратегије за реализацију стратешких циљева у дугорочном периоду.

Кључне речи: *систем одбране; реформа; стратешки менаџмент; циљеви; планирање, програмирање, буџетирање и извршење; мисије Војске; кључне оперативне способности Војске; чиниоци развоја способности.*

Увод

Реформа система одбране Републике Србије одвија се у три компатибилне сфере: стратешко-доктринарној, правно-нормативној и организационо-функционалној. У свим тим сферама достигнут је одређени ниво развоја, тако да се 2010. година сматра полазном основом даљег развоја, поготово из следећих разлога: (1) усвојени су основни стратешко-доктринарни документи (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије, Стратегијски преглед одбране и Доктрина Војске Србије), (2) након доношења Закона о одбрани и Закона о Војсци Србије донето је мноштво подзаконских прописа за њихово спровођење (закони, уредбе,

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. година. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

** Генерал-мајор проф. др Божидар Форца је начелник Управе за стратегијско планирање.

правилници, правила, одлуке и други акти), (3) Војска Србије је постала потпуно професионална, а извршена је рационализација и систематизација Министарства одбране, (4) извршене су реформе војног школства и војног здравства, формиран је Универзитет одбране, а поред наставно-образовне, Војна академија, Војномедицинска академија и Војнотехнички институт су акредитовани и као научне институције код Министарства науке и технолошког развоја, (5) ревитализована је одбрамбена индустрија и (6) развија се учешће Војске и других снага одбране у мировним мисијама.

Наведене активности, као и мноштво других активности које се одвијају у систему одбране, јесу база (полазна основа) за пројекцију визије дугорочног развоја тог система, како то чине развијене земље света. Та пројекција, поред осталог, утврђује се у документу Дугорочни план развоја система одбране, који, у складу са Законом о одбрани, усваја Народна скупштина Републике Србије.

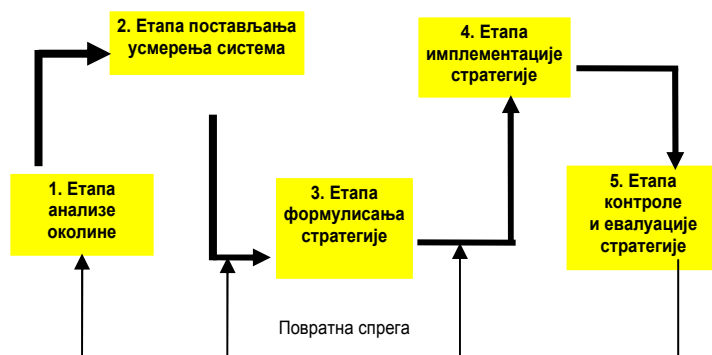
Према Закону о одбрани (члан 4), систем одбране дефинисан је као: део система националне безбедности и јединствен облик организовања припрема за извршавање задатака одбране, спровођења мера и радњи за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању. Уважавајући наведену дефиницију, у овом раду појам систем одбране, тежишно, односиће се на Министарство одбране и Војску Србије.

Са аспекта модерне теорије менаџмента, рад се фокусира на практичне аспекте утврђивања, имплементације, контроле и евалуације стратегије развоја система одбране до 2020. године, без теоријског упуштања у процесе (функције) стратешког менаџмента, својства менаџера и друге аспекте које теорија и пракса менаџмента обухвата.

Општа шема стратешког менаџмента

Стратешки менаџмент се, често, дефинише као процес који се односи на: (1) обнављање организационе структуре и стварање услова развоја и (2) креирање менаџмента који ће осигурати дефинисање стратегије и услове за њену примену.

Општа шема стратешког менаџмента има неколико повезаних етапа (шема): (1) анализа окружења; (2) постављање усмерења система; (3) формулисање стратегије; (4) имплементација стратегије и (5) контрола и евалуација стратегије.

Шема 1 – Етапе стратешког менаџмента

Примена опште шеме стратешког менаџмента у систему одбране

Анализа околине

У анализи околине користе се разне методе, међу којима је врло честа SWOT анализа. Основне поставке те анализе (снаге, слабости, шансе и претње) приказане су у следећој табели.

Табела: SWOT анализа система одбране Републике Србије

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
– успостављен уставноправни систем самосталне државе признате од УН, – чланство у најзначајнијим међународним организацијама (УН, ОЕБС, СЕ, ММФ) програмима и иницијативама (ПЗМ, СЕДМ), – подршка стабилизацији и придруживању ЕУ и кандидатури за чланство, – релативно добри односи са Русијом, успостављено стратешко партнерство са Кином и повратак односа са САД, – декларативно и суштинско враћање поверења и добросуседских односа у региону и регионална сарадња, – повратак сарадње са земљама Латинске Америке и Африке, – геостратешка позиција у ј/и Европи, – значајни потенцијали у неким гранама привреде, посебно у енергетици и пољопривреди, – очуван наставно-научни потенцијал и развојно-пројектне могућности, – искусан и на дугој традицији заснован систем дипломатије, – успостављени правно-нормативни, стратешко-доктринарни и организационо-функционални аспекти система одбране, – очувани капацитети одбрамбене индустрије са реалним и потенцијалним развојним и производним могућностима.	– недовршен процес раздруживања бивших република СФРЈ и недефинисане границе са појединим суседним државама, – непотпун територијални суверенитет и нефункционисање власти на целој територији (КиМ), – једнострано проглашење независности Косова и признавање те независности од дела држава, поготово неких светских центара моћи и суседних држава, – економско заостајање и финансијска задуженост, – велики број избеглих и присилно расељених лица са простора бивше СФРЈ и Косова и Метохије и социјалне тензије, – неповољан природни прираштај становништва, – неиспуњеност свих услова Хашког трибунала, као чинилац бројних условљавања, – корупција и криминал, – истекли ресурси и недостатак значајнијих сложених борбених система Војске, – недовољне буџетске могућности у домену инвестиција у систему одбране (набавке и инфраструктура).
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
– очување и јачање улоге УН у међународним односима, – редифинисање глобалне безбедносне сцене, позитивним помацима у стварању новог финансијског (светског) поретка, – унапређење регионалне сарадње, – стабилизација и јачање партнерства са Русијом, Кином и САД,	– маргинализовање улоге УН у међународним односима, – неконтролисане активности кључних актера међународне заједнице у стварању новог финансијског (светског) поретка, – радикална измена Резолуције 1244 СБ УН на штету Републике Србије, – признавање независности Косова од већине држава света и, драстичније – пријем Косова у УН,

– продубљивање сарадње са Јапаном, Бразилом, Индијом и Турском и земљама Латинске Америке и Африке, – пуноправно чланство у ЕУ, – значајније стране инвестиције, – значајнији удео дијаспоре у укупном развоју Републике, – значајније партиципирање Војске и других снага одбране у мултинационалним операцијама, – сузбијање корупције и криминала, – хомогенизација укупних унутрашњих снага у декларисању и подршци националним интересима и циљевима, – ревитализација домаће одбрамбене индустрије и ефективна кооперација са инопартнерима.	– измицање контроли процеса на КиМ у случају позитивног развоја ситуације у УН по Републику Србију по питању статуса те покрајине, – неповлачење тужбе и губитак у спору са Хрватском пред Међународним судом правде, – ширење националне и верске нетрпељивости у појединим деловима Републике, – јачање корупције и криминала, – економско заостајање и финансијско задуживање, – заоштравање политичких антагонизама позиције и опозиције у Републици Србији и социјалне тензије и немири, – неинвестирање у набавке и инфраструктуру за потребе система одбране, посебно Војске.

Из општих аспеката SWOT анализе могу се извући следећи закључци:

- почетни услови стања у околини, пре свега, садржани су у апострофираним снагама и слабостима,
- шансе и претње могу постати реални почетни услови у најскоријој будућности,
- шансе се увећавају елиминисањем слабости и предупређењем претњи,
- претње нарастају урушавањем снага и испуштањем потенцијалних и реалних шанси,
- ма колико логично изгледали, сви наведени аспекти SWOT анализе нису линеарни, односно међу њима постоје контрадикторности, па и међусобне искључивости појединих. Стога, потребно је одредити њихову градацију, највеће утицаје и приоритете, што и јесте мудрост избора стратешких интереса и циљева.

Постављање усмерења система одбране

Постављање усмерења система одбране реализује се преко индикатора: визија, мисије, циљеви.

Визија је процена будућих догађаја, дугорочни жељени резултат који се може идентификовати и у којем се решавају проблеми који стоје на путу остварења. То је, такође, и слика идеалне будућности система. **Мисије** су основни разлог и сврха постојања система и заједно са визијом чине оквир сврхе постојања система. **Циљеви** су крајње жељено стање планираних активности помоћу који систем исказује шта и када треба реализовати као и у којем обиму. Остваривањем циљева систем остварује своју стратегијску мисију.

Различит је приступ у утврђивању индикатора усмерења систему одбране. Један могући приступ дат је у даљем тексту.

а) В и з и ј а

Визија, као индикатор усмерења система одбране, садржи: (1) војно-политички оквир; (2) идеалан модел будућности; (3) однос према стратегији одбране и (4) тежиште будућег рада топ менаџмента у систему одбране.

(1) Војно-политички оквир: Република Србија је суочена са бројним безбедносним изазовима и ризицима, који могу индиректно или директно утицати на стабилност земље или се одразити у области одбране. Ти изазови и ризици морају се посматрати у контексту глобалних, регионалних и унутрашњих збивања. Потенцијалне могућности настанка војног сукоба на простору Европе, посебно на његовом тренутно најконфликтнијем – југоисточном подручју, знатно су редуковане. Такође, могућност глобалног ратног сукоба је мало вероватна. У таквим условима безбедносног окружења тренутно не постоји директна војна претња Р. Србији, као што је евидентно да ниједна држава окружења нема политичке намере за употребу војне силе против суверености и територијалног интегритета Р. Србије.

Једнострано проглашење независности Косова и признавање те независности од преко 60 земаља Европе и света јесте највећи изазов за систем безбедности и одбране Р. Србије. Поред тога, потенцијални изазови, ризици и претње безбедности Републике Србије су: **оружана побуна**, као специфични облик оружаног насиља; **тероризам** као једна од највећих претњи по глобалну, регионалну, националну безбедност, као и безбедност грађана; **сепаратистичке тежње**, посебно заступљене код радикално оријентисаних припадника националних мањина, представљају извор сталног безбедносног ризика и могу да прерасту у директну претњу територијалној целовитости Р. Србије; **национални и верски екстремизам**, као и распиривање верске и националне мржње, нетрпељивости и искључивости, који имају корене у сукобима на етничкој и верској основи, у ближој и даљој прошлости, представљају претњу безбедности Р. Србије; **спорост у демократизацији економских и политичких процеса** може знатно да допринесе порасту међуетничких и социјалних тензија и њиховом потенцијалном прерастању у сукобе; **организовани криминал** на простору Р. Србије посебно се испољава у областима илегалне трговине наркотицима, трговине људима, илегалних миграција, у економско-финансијској сфери, као и пролиферацији оружја: **елементарне непогоде и хемијске, биолошке, нуклеарне, техничке и технолошке несреће** стална су безбедносна претња за Р. Србију, њено становништво, материјална добра и животну средину. Негативне последице ових појава могу да захвате и територије суседних држава, а исто тако, са територија суседних држава те последице се могу испољити према територији и становништву Републике Србије; **коришћење информационо-комуникационих технологија** праћено је повећањем ризика од високотехнолошког криминала и угрожавања система који користе ове технологије.

(2) Идеалан модел будућности: дугорочно посматрано, као идеалан модел будућности, визија система одбране има два аспекта: (1) стратегијски оквир и (2) нови система вредности.

Стратегијски оквир чине пожељни услови у којима ће се систем одбране развијати, а његове основне полуге треба да буду: (1) Србија пуноправна чланица Европске уније; (2) развијена и стабилна регионална сарадња, као критеријум повољног безбедносног окружења, али и општег просперитета; (3) унапређење сарадње са САД, Руском Федерацијом, Кином и (4) интензивирање сарадње са земљама Латинске Америке и Африке.

У таквом стратегијском оквиру треба стварати **нови систем вредности** у систему одбране. Тај систем вредности ставља у фокус професионалну Војску Србије, која, сасвим реално, захтева: (1) модеран систем школовања, усавршавања и обуке; (2) модернизацију наоружања и војне опреме; (3) адекватну инфраструктуру; (4) учешће у мултинационалним операцијама и (5) побољшање стандарда припадника Војске и система одбране.

Потпуно професионализована Војска подразумева: (1) састав Војске који чине активни састав и резерва. Активни састав чине професионали официри, подофицири и војници и цивилна лица. Резервни састав чини активна и пасивна резерва. Активна резерва се уводи са основном наменом јачања оперативних способности Војске, у складу са законом и на основу посебно утврђених норми и критеријума. Пасивну резерву чине лица која, у складу са уставним обавезама и законом, подлежу војној обавези и (2) добровољно служење војног рока, засновано на закону.

Модеран систем школовања и усавршавања за основу има развој Универзитета одбране, за школовање и научни рад припадника система и Војске, као и школовања страних припадника. Тај систем са развијеним програмима треба да омогући добијање официра Војске у складу са захтевима времена која долазе. Нови систем обуке, који већ има утврђене полазне основе, припрема се и развија за услове потпуне професионализације, односно сасвим новог приступа организацији, реализацији и евалуацији обуке припадника Војске Србије. У том новом систему обуке јесте и начин придобијања подофицира. Наиме, основни начин попуне Војске подофицирима биће из реда професионалних војника, који се обуче и прођу одговарајуће верификације знања и способности.

Нема новог система вредности без модернизације и опремања Војске савременим наоружањем и војном опремом (НВО). За тај процес је логично да се настави након утврђивања и стабилизације организације Војске и систематизације Министарства одбране. Модернизација и опремање Војске, тежишно, треба да се ослања на сопствену развојну памет и одбрамбену индустрију, са једне стране, и ефективну кооперацију са инопартнерима, са друге стране.

Адекватна инфраструктура подразумева задржавање постојећих, али и изградњу нових капацитета за живот и рад припадника Војске и система, смештај и чување убојних средстава у складу са прописима и стандардима и друге капацитете. У том процесу врло је значајно да су убрза пренамена капацитета (конверзија) за којима Војска и систем немају потребу.

Појачано учешће Војске и других снага одбране у мултинационалним операцијама има вишестран аспект посматрања, међу којима се издвајају два: (1) доказ нашег декларативног и суштинског залагања за мир и безбедност у свету и региону и (2) оспособљавање припадника Војске и других снага одбране на најбољим стандардима.

Стандард припадника Војске јесте једна од кључних полуга њихове мотивације и остваривања квалитетних резултата у раду. Тај стандард се мора посматрати у: стварању повољних услова за смештај, живот и рад; стамбено, социјално и друге облике збрињавања, на нивоу који ће створити личну сигурност и сигурност породица припадника Војске и система одбране.

(3) Стратегија одбране Републике Србије усвојена је 2009. године, а тим документом је: анализирано безбедносно окружење; идентификовани су изазови, ризици и претње безбедности и одбрани; утврђени су одбрамбени интереси и политика одбране Републике Србије; конципиран је систем одбране и дефинисана су основна опредељења о планирању и финансирању одбране. Стратегија одбране је општи и највиши акт у области одбране, који доноси Народна скупштина Републике Србије. С обзиром на свој карактер, тај документ је, начелно, дугорочног карактера, односно мења се са променом чиниоца који га детерминишу. Кључни чиниоци, дугорочно посматрано, који могу утицати на потребу измене Стратегије одбране Републике Србије, могу бити екстерне и интерне природе. Екстерни чиниоци јесу кључни фактори у међународном окружењу, док се интерни чиниоци односе на промене унутар система. Кључни интерно-екстерни чиниоци, на пример, могу бити улазак Републике Србије у Европску унију или чланство у неком од колективних система одбране.

(4) Тежиште ангажовања топ-менаџмента Министарства одбране треба да буде усмерено на испуњавање државних циљева у области безбедности и одбране, реализацију додељених мисија Војске Србије и друге приоритете.

Одбрамбене активности. Основна мисија Војске Србије јесте одбрана земље од оружаног угрожавања споља. Отуда, основни критеријум за пројекцију величине и организације Војске јесте стварање способности за управо ту мисију. Достижање способности Војске и других снага одбране за наведену мисију су приоритетне, те у наредном периоду треба планирати и реализовати следеће активности:

- развој способности Војске и других снага одбране за одговор на безбедносне и одбрамбене изазове,
- изградња оперативних способности професионалне Војске према ОСС концепту који примењују земље окружења и чланице НАТО,
- планирање одбране и операција Војске у складу са усвојеним документима и обавезама система одбране.

Након усвајања Дугорочног плана развоја система одбране, неопходно је у потпуности имплементирати сва документа која се односе на планирање одбране и употребу Војске, а посебно: а) донети нови Стратегијски преглед одбране, б) изградити функционалне доктрине, в) имплементирати систем ППБИ у МО и Војсци, г) имплементирати концепт ОСС и д) достићи пуну функционалност и оперативност свих елемената система одбране и успоставити ефикасан систем одбрамбеног планирања.

Међународна сарадња. У савременом свету међународна сарадња у свим областима, а посебно у сфери одбране, јесте аксиом, а аксиоми се не доказују. Повезаност света захтева сталну комуникацију са непосредним окружењем, али и у ширим размерама, јер је стабилно безбедносно окружење један од кључних критеријума општег напретка и просперитета.

Међународна сарадња се различито класификује и остварује, а чине је: мултилатерална сарадња, билатерална сарадња и извршавање потписаних међународних уговора и споразума. У ову класификацију може се сврстати и учешће Војске и других снага одбране у мировним мисијама, али ће се та активност посебно разматрати.

Ради афирмације Војске Србије, као инструмента спољне политике, потребно је реализовати следеће активности:

- даље проширење билатералне сарадње у области одбране,
- јачање регионалне сарадње у области одбране,
- прикључење и учешће у раду међународних мултинационалних безбедносних и одбрамбених организација,
- испуњавање међународних обавеза и уговора Републике Србије у области одбране.

Учешће у изградњи и очувању мира у свету и региону. Ово је друга мисија Војске и обавеза система одбране да је реализује у складу са стратешким опредељењима. Са друге стране, то је и законска категорија, јер је Народна скупштина донела Закон у употреби Војске и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. То је, истовремено, својеврстан доказ наше опредељености за мир, стабилност и безбедност, као основе просперитета и развоја. При томе, не треба доказивати колико су припадници оружаних снага са ових простора били ангажовани у мировним мисијама до 1990. године, као и чињеницу да све земље окружења партиципирају у тим мисијама у већем броју од Војске и других снага одбране.

Треба нагласити да се Војска и друге снаге одбране упућују у мултинационалне операције које су под мандатом УН, а да се преговара да се упућују и под мандатом ЕУ. Припадници Војске и система одбране партиципирају у невеликом броју у мировним мисијама, и то: Обала Слоноваче, Република Либериа, Конго, Кипар и Либан. Медицински тимови из Чада завршили су своју мисију и вратили се у Србију.

Ниво амбиција управо је посебно погодан и врло јасно видљив и могућ за прорачун за ову мисију Војске. Наиме, уважавајући своје могућности, а у складу са финансијским потребама ангажовања у мировним мисијама, декларисане су снаге за мултинационалне операције: моторизована чета, вод АБХО, вод Војне полиције и медицински тимови. Медицински тимови су се исказали и доказали у мировној мисији у Чаду (у контингенту норвешких снага).

У складу са наведеним, у наредном периоду треба се оријентисати на активности:

- повећано учешће припадника Војске и других снага одбране у мултинационалним операцијама, као опредељење нашег доприноса миру и безбедности,
- обука и евалуација декларисаних снага за мултинационалне операције по међународним стандардима,
- опремање наших контингената са НВО потребним за ову врсту ангажовања,
- доктринарно, правно-нормативно и организационо решавање бројних питања која су доношењем наведеног Закона обавеза система одбране.

Подршка цивилним властима. Једна од мисија Војске утврђена у Стратегији одбране, а и историјски посматрано, јесте подршка цивилним властима у супростављању претњама безбедности. Та мисија Војске извршава се кроз задатке: подршке у борби против тероризма и подршке у отклањању последица природних и других несрећа. При томе, сама реч подршка цивилним властима подразумева да је Војска помоћна, а не главна снага у реализацији наведене мисије и извршавању њених задатака. Стога, развој способности за ову мисију није од пресудног значаја за развој организације и величине Војске. Међутим, да би извршила додељену ми-

сију (задатке) Војска мора имати (развијати) одговарајуће способности. Посебан аспект изражавања ове мисије Војске успостављен је као функција цивилно-војне сарадње. Може се без претензија рећи да је Србија (систем одбране) прва отпочела са концепирањем и уређењем цивилно-војне сарадње на својој територији, јер познато је да су све стратегије те сарадње усмерене на мултинационалне операције у разним регионима света. У том смислу посматрано, у наредном периоду треба реализовати следеће активности:

- развој способности Војске кроз процес обуке,
- развој способности Војске кроз опремање и модернизацију за основне потребе, капацитетима који могу бити употребљени и за ову мисију (на пример: телекомуникациона средства, транспортна средства...) и
- увезивање прописа у Војсци са прописима које буде донела држава у овој области.

Последња наведена активност указује на то да стратешки и нормативно-правно није у потпуности уређен систем (на државном нивоу) по овом питању. Стога, неопходно је да Војска партиципира у развоју свих врста докумената за реализацију подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности. При томе, не треба посебно наглашавати да се Војска ангажовала у свим већим катастрофама које су задесиле Републику Србију, од поплава, пожара, земљотреса, птичијег грипа и других несрећа. Отуда не треба да чуди одговор једног званичника на питање како су организовани у случају поплава и земљотреса, који је одговорио – **доћи ће Војска.**

Финансирање одбране. Финансирање одбране јесте једно од битних питања којима се ниво амбиција задовољава или одлаже за неко будуће време. У развијеним земљама уобичајено је да се финансирање одбране заснива на нивоу амбиција, односно процесом оперативног планирања утврђени задаци се претварају у потребне способности, а те способности се изражавају потребним финансијама за њихов развој – цена коштања. При томе, развијају се и користе моћни програмски алати за израчунавање цене коштања.

У нас је ситуација обрнута. Држава алоцира унапред утврђена средства из буџета за потребе одбране, која се распоређују унутар система. То алоцирање, у последњих неколико година, сконцентрисано је на око два одсто од бруто националног дохотка (БНД), некад више – некад и мање. При томе, а што оптерећује расподелу буџета одбране на програме у систему, јесте чињеница да се војне пензије финансирају из тог буџета, што чини негде око 30 одсто буџета на годишњем нивоу. Дакле, за потребе развоја система одбране у старту се мора рачунати на 30 одсто мање новца. Отуда, стратешка пројекција и намера јесте да се војне пензије изместе у цивилни сектор, а да се буџет одбране задржи на нивоу око два одсто од БНД. Тиме би се створили повољнији услови за укупан развој система одбране. Друга чињеница о којој дугорочно треба размишљати и наћи решење јесте расподела буџета одбране (не рачунајући издатке за пензије), која није повољна. Наиме, алоцирање буџетских средстава врши се за три врсте трошкова: издаци за персонал, издаци за оперативне трошкове и издаци за инвестиције. Ситуација у последњих неколико година показује да су издаци за персонал и преко 70 одсто буџета, за оперативне трошкове се релативно стабилизују на 15 до 20 одсто, а онда није тешко утврдити колико остаје за инвестиције (опремање и инфраструктуру). Анализирајући наведену ситуацију расподеле буџета у неким суседним земљама (превели-

ка издвајања за персонал, а ниска за оперативне трошкове и инвестиције), један професор је рекао: (1) превелика издвајања за персонал, а ниска за инвестиције, од оружаних снага праве социјалну установу, у коју сви желе да се запосле, јер мало раде, а примају плату и (2) релативно ниска издвајања за оперативне трошкове, сама по себи, стварају недисциплину, јер се оружане снаге не ангажују, а познато је да када војник нема задатак, он прави проблеме.

У складу са наведеним, финансирање система одбране треба да буде усмерено на следеће активности:

(а) достизање циљне расподеле буџета по трошковима: 50% за персонал (подразумева да су војне пензије изван буџета одбране); 30% за оперативне трошкове и 20% за инвестиције;

(б) пораст издвајања за оперативне трошкове, пре свега, треба да подразумева издатке за обуку, а не (само) за трошкове одржавања (вода, струја, грејање, исхрана). Пораст издатака за обуку, у оквиру оперативних трошкова, треба да се добије: (1) смањењем издатака за персонал и (2) смањењем издатака за класичне оперативне трошкове (грејање, вода, струја и друге), јер професионална Војска то не захтева у обиму који је захтевало служење редовног војног рока у касарнама;

(в) пораст издвајања за инвестиције, пре свега, треба да се огледа у модернизацији и набавци наоружања и војне опреме. Модернизација и набавка НВО треба да се креће у три правца развоја способности Војске: (1) развој интегрисаних способности, (2) развој способности КоВ и (3) развој способности ВиПВО. Јачање способности ВиПВО, у домену модернизације и опремања, мора се наћи и у финансијама или другим процесима (кредитирање) изван буџета одбране, јер се ради о софистицираним системима високе цене коштања.

Потребно је реактивирати додатни извор прибављања финансија за реформу система одбране, познат као Мастер план, или пренаменити (конверзија) непокретности које су дате на коришћење систему одбране и Војсци. Чињеница је да је део непокретности неперспективан за Војску Србије. Тако, на пример, у 2010. години Војска је размештена у преко 40% гарнизона мање него 2006. године. Међутим, у условима застоја конверзије напуштених непокретности (Мастер план), Војска наставља да извршава обавезу њиховог обезбеђења, што, поред чињенице да се пренаменом не добијају додатна средства, изискује и трошкове чувања и одржавања напуштених објеката. Иако је Војска свела на најмању меру потребан број особља за обезбеђење напуштених непокретности, издаци остају на релативно високом месечном и годишњем нивоу.

Европске интеграције и учешће у партнерству за мир. Европске интеграције, пре свега улазак у Европску унију, јесу државно питање од стратегијског интереса, у којима систем одбране партиципира на нивоу посебног. Те интеграције, када до њих дође, саме по себи биће један од кључних фактора измене (доградње) у свим сферама развоја система одбране (стратегије и доктрине, закони и други прописи и организација система). У том смислу посматрано, учешће у партнерству за мир јесте подручје непосредније везано за систем одбране и Војску Србије, односно подручје конкретнијег ангажовања менаџмента у одбрани.

У условима војне неутралности партнерство за мир (ПЗМ) највиши је облик сарадње са НАТО. Од пуноправног чланства Републике Србије у програму НАТО – ПЗМ, у систему одбране одвијају се многобројне активности усмерене на регулативу тог

партнерства, утврђивање и достизање партнерских циљева. Неколико је битних по-луга ПЗМ, међу којима се издвајају: Индивидуални програм партнерства (ИПП), Проширено партнерство (ПАРП) и Група Србија – НАТО за реформу одбране.

Индивидуални програм партнерства је документ који усваја Влада Србије и који се усаглашава са НАТО. Тим документом утврђују се облици (догађаји) и подручја сарадње са НАТО, којих је у 2011. око 130.

ПАРП је простор у којем се утврђују партнерски циљеви са НАТО, а који се редовно прате и анализирају, по посебном плану, али и кроз рад Групе Србија – НАТО за реформу одбране. У току 2009. и 2010. године систем одбране је са НАТО утврдио 42 партнерска циља, у општем домену Копнене Војске, ВиПВО и логистике. Највећи број партнерских циљева односи се на развој способности Војске Србије, посебно декларисаних снага.

Уважавајући чињеницу о војној неутралности, а ради достизања прихваћених партнерских циљева, основне активности у наредном периоду треба да буду:

- развити и применити општи систем стандардизације за сваки партнерски циљ,
- редовно ажурирати ПАРП упитник,
- задејствовати концепт оперативних способности и евалуације,
- утврдити и задејствовати систем заједничке обуке са оружаним снагама земаља партнера, у њиховим центрима за обуку, као и у Србији (база Југ и дуги простори који се могу понудити).

Реформске активности. Систем одбране достигао је одређени ниво развоја. Дугорочно посматрано, реформске активности треба реализовати у два средњорочна периода: 2011–2015 и 2016–2020. година. Активности у оба периода треба да се заснивају на Дугорочном плану развоја система одбране, а у средњорочним периодима посматрано одвијају се у складу са Стратегијским прегледом одбране Републике Србије. Стога, Стратегијски преглед одбране и јесте основни програмски документ, на којем се, непосредно, заснива средњорочно планирање у систему одбране (израда Средњорочног плана и програма развоја).

• Први период (2011–2015) треба да има тежиште на имплементацији стратешких и законских решења донетих до 2010. године и има, тежишно, национални карактер са даљим процесом професионализације Војске као кључном активношћу;

• Други период (2016–2020) јесу даље реформске активности са наглашено међунационалним карактером, односно припремама система за потпуно чланство Републике Србије у ЕУ.

Хармонизација стратешко-доктринарне и правно-нормативне регулативе. У процесу реформи система одбране, посматрано од 2006. године, донета су бројна стратешко-доктринарна и правно нормативна акта, као и планови и други организацијски акти. Ти акти доношени су на различитим нивоима, који, ма колико се настојало да буду компатибилни, нису увек били на том нивоу. У том смислу, једно од врло значајних питања јесте анализа колизије или размимоилажења прописа свих врста. Ради даљег унапређења и хармонизације, неопходно је предузети следеће активности:

- израда нових и хармонизација постојећих прописа,
- израда потребних одлука и планова на свим нивоима у систему одбране.

Оно што је приоритет у 2011. години јесте: (1) усвајање Дугорочног плана развоја система одбране (Народна скупштина) и (2) усвајање новог Стратегијског прегледа одбране (Влада Србије). Та два планска документа биће основа за укупно планирање и развој система одбране до 2020. године. Са друге стране, улазак у ЕУ, сам по себи, захтеваће промене како стратешко-доктринарних, тако и правно-нормативних прописа, планова и других организацијских аката.

б) Мисије Војске Србије

Мисије Војске Србије утврђене су у Стратегији одбране Републике Србије и, реално и дугорочно посматрано, не би требале да се мењају. Те мисије су:

- одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља;
- учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету и
- подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности.

Одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања реализује се кроз следеће задатке: одвраћање од оружаног угрожавања; одбрана територије и одбрана ваздушног простора.

Учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету реализује се кроз учешће у међународној војној сарадњи и подршку мултинационалним операцијама.

Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности реализује се кроз: подршку цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу и подршку цивилним властима у случају природних непогода, индустријских и других катастрофа. Војска може да обавља и друге задатке, на основу одлуке Народне скупштине Републике Србије.

Наведене мисије Војске Србије, по врсти и броју, готово су идентичне мисијама и задацима оружаних снага окружења, ЕУ, а и шире.

в) Циљеви у области одбране

Из стратегијских опредељења политике одбране Републике Србије, дугорочно посматрано, остају на снази општи циљеви утврђени у Стратегији одбране:

- ефикасан систем одбране;
- мир и повољно безбедносно окружење и
- европске интеграције и учешће у Програму Партнерство за мир.

Дефинисани циљеви остварују се реализацијом следећих задатака политике одбране:

- трансформација Војске Србије;
- изградња способности Војске Србије;
- реформа и изградња способности институција цивилне одбране;
- ефикасно управљање системом одбране;
- учешће у мултинационалним операцијама;
- ангажовање у активностима безбедносне и одбрамбене политику ЕУ;
- ангажовање у Програму Партнерство за мир и
- достизање интероперабилности са системима одбране држава укључених у европске интеграције и Програм Партнерство за мир.

Циљеви и задаци политике одбране реализују се у складу са Уставом, законом и одредбама међународног ратног и хуманитарног права.

На општем нивоу утврђени циљеви у Стратегији одбране операционализују се преко циљева и приоритетних задатака развоја чиниоца способности система одбране, дугорочно и средњорочно посматрано. Такав приступ примењује се у развијеним земљама, а што је приказано у формулисању стратегије.

Формулисање стратегије

Формулисање стратегије јесте процес развоја дугорочних планова за ефективно управљање приликама и претњама. Тај процес укључује развој одговарајућих стратегија и постављање смерница и политика за остварење изабране стратегије, а може се односити на систем као целину (корпорацијски), на његове делове (пословни) и на поједине функције (функционални).

Основна стратегија даљих реформи система одбране јесте **Стратегија развоја способности**. Дакле, мења се приступ од стратегије пројектовања снага, која је преовлађавала деценијама у окружењу и шире, ка стратегијски потребним способностима система одбране. Та стратегија полази од дугорочних, средњорочних и краткорочних циљева система, а у фокус ставља кључне оперативне способности Војске Србије, које се реализују преко чиниоца развоја способности.

Кључне оперативне способности Војске Србије утврђене су у Доктрини Војске Србије као: способност командовања; способност правовремене расположивости снага; способност размештаја и мобилности у зони операција; способност искоришћења информационог простора; способност делотворне и ефикасне употребе снага; способност отпорности и заштите снага и способност одрживости снага.

Чиниоци развоја способности система одбране и Војске Србије су: стратегија и доктрина; организација; кадрови; образовање; обука; наоружање и војна опрема; инфраструктура и интероперабилност.

Полазећи од општег циља система одбране, дугорочно посматрано, да поседује способности за реализацију додељених мисија и задатака, општи и специфични циљеви по чиниоцима развоја способности система одбране исказују се као крајње жељена стања. За све специфичне циљеве утврђују се приоритетни задаци, који, у домену оперативног планирања, јесу вишег степена тајности, те се не износе у овом раду.

Стратегија и доктрина. Општи циљ развоја у области стратегије и доктрине је: успостављен и уређен стратегијско-доктринарни оквир за ефикасно функционисање и развој система одбране, у складу са потребама и могућностима Републике Србије.

Општи циљ у области стратегије и доктрине остварује се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- успостављене стандардизоване процедуре у процесу израде, усвајања и примене стратегијско-доктринарних докумената;
- усвојене доктрине нижег хијерархијског нивоа и друга правила и упутстава;
- успостављен механизам за систематизацију искустава (научене лекције) и њихову уградњу у стратегијско-доктринарни документа;
- обезбеђен потребан степен усаглашености у области стратегије и доктрине;
- успостављен систем оспособљавања кадра за реализацију задатака у области развоја стратегијско-доктринарних докумената.

Организација. Општи циљ развоја организације система одбране је: успостављена ефикасна организациона структура која ће омогућити правовремен и адекватан одговор на изазове, ризике и претње безбедности.

Општи циљ развоја организације система одбране остварује се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- извршена организациона доградња Министарства одбране;
- успостављена нова организациона структура професионалне Војске Србије;
- донета нормативна и друга документа која уређују област организације система одбране;
- остварена интероперабилност организације у складу са преузетим партнерским циљевима у том домену.

Кадрови. Општи циљ развоја у области кадрова је: унапређен систем управљања кадровима и обезбеђење кадра свих категорија, у складу са потребама Министарства одбране и Војске Србије.

Општи циљ развоја у области кадрова достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- бројна величина Министарства одбране и Војске Србије усклађена је са потребама и могућностима Републике Србије;
- обезбеђен потребан кадар свих категорија, са одговарајућим знањима, вештинама и способностима;
- достигнута пројектована кадровска структура и структура чинова професионалних војних лица;
- унапређен систем управљања људским ресурсима;
- уређена област статуса и стандарда припадника система одбране;
- унапређен систем промене каријере, ради изласка из система одбране.

Образовање. Општи циљ развоја у области образовања је: успостављен образовни систем који је усклађен са потребама школовања и усавршавања кадра у систему одбране на свим нивоима и који обезбеђује услове за школовање и усавршавање припадника страних оружаних снага.

Општи циљ развоја у области образовања достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- успостављен је образовни систем (Универзитет одбране), који је у складу са потребама школовања и усавршавања кадра у систему одбране на свим нивоима;
- створени су услови за школовање и усавршавање кадра страних оружаних снага;
- успостављена је нова вредносна оријентација кроз профилисање вредности сагласно вредностима у друштву;
- изграђен је приступ научно-технолошким достигнућима кроз развијање способности за употребу савремених борбених система у мрежноцентричном окружењу.

Обука. Општи циљ развоја у области обуке јесте успостављен ефикасан, економичан система обуке који обезбеђује развој и одржавање потребне способности Војске Србије и других субјеката система одбране за успешно извршавање додељених мисија и задатака, односно послова из прописаног делокруга и надлежности.

Општи циљ развоја у области обуке достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- успостављена је функционална организација са развијеним институцијама у области обуке;
- систем обуке је ефикасан, ефективан, економичан, заснован на универзалним задацима Војске и листама тежишних задатака мисије и спреман да се брзо прилагоди захтевима додељене мисије;
- створени су услови извођења заједничке обуке и вежби са снагама партнерских земаља;
- систем обуке конципиран је тако да обезбеђује интероперабилност снага одређених за учешће у мултинационалним операцијама;
- обезбеђен је механизам стварања квалификованог кадра за реализацију задатака у области обуке;
- материјална база обуке, подразумевајући и инфраструктуру, подржава успостављени систем обуке.

Наоружање и војна опрема. Општи циљ развоја у области наоружања и војне опреме јесте израђен ефикасан систем опремања савременим сложеним борбеним системима и опремом, у функцији развоја оперативних и функционалних способности за ефикасно извршавање мисија и задатака.

Општи циљ развоја у области наоружања и војне опреме достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- унапређена способност командовања у реалном времену;
- унапређено обавештајно обезбеђење операција;
- обезбеђена ефикасност дејстава и противдејстава у савременом оперативном окружењу;
- повећана ефикасност логистичког обезбеђења;
- унапређени истраживачки, развојни и производни капацитети научноистраживачких установа и одбрамбене индустрије;
- подигнут ниво интероперабилности за учешће у мултинационалним операцијама;
- неперспективно наоружање и опрема отуђени из Војске Србије.

Инфраструктура. Општи циљ развоја у области инфраструктуре јесте прилагоденост инфраструктуре потребама система одбране.

Општи циљ развоја у области инфраструктуре достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

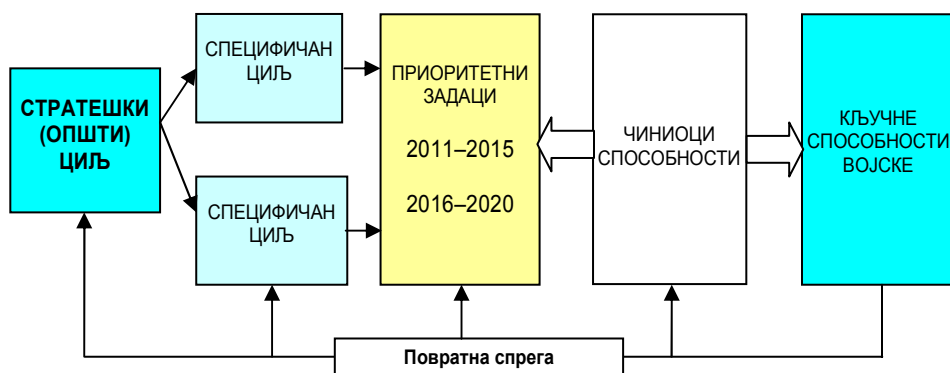
- израђени потребни просторни и урбанистички планови;
- успостављене ефикасне процедуре за капитално одржавање објеката;
- уређена област финансирања грађевинско-урбанистичке делатности;
- извршена конверзија, односно отуђење неперспективних војних комплекса у складу са процесом трансформације система одбране.

Интероперабилност. Општи циљ развоја у области интероперабилности представљају достигнуте способности међусобне комуникације, ангажовања и подршке, као и компатибилност опреме и процедура декларисаних снага за ангажовање у активностима Партнерства за мир, у складу са захтевима другог нивоа интероперабилности утврђеним документом Процес интероперабилности у НАТО.

Општи циљ развоја у области интероперабилности достиже се реализацијом следећих **специфичних циљева**:

- примењени НАТО уговори о стандардизацији (STANAGs) и савезничке публикације (APs) о стандардизацији које су потребне за достизање циљева партнерства под окриљем Процеса планирања и прегледа;
- обучене и увежбане декларисане снаге Војске Србије за учешће у активностима ПЗМ;
- уведен систем одбрамбеног планирања, програмирања и буџетирања који је интероперабилан са снагама партнера;
- усаглашене процедуре и поступци са снагама партнера у реализацији заједничких активности;
- достигнута способност заједничког деловања приликом реализације поверених задатака.

Процес утврђивања циљева, преко чинилаца развоја способности, ка потребним способностима Војске и система одбране, приказан је на шеми 2.

Шема 2 – Од циља ка способностима

Процес приказан на претходној шеми има сасвим јасне кораке:

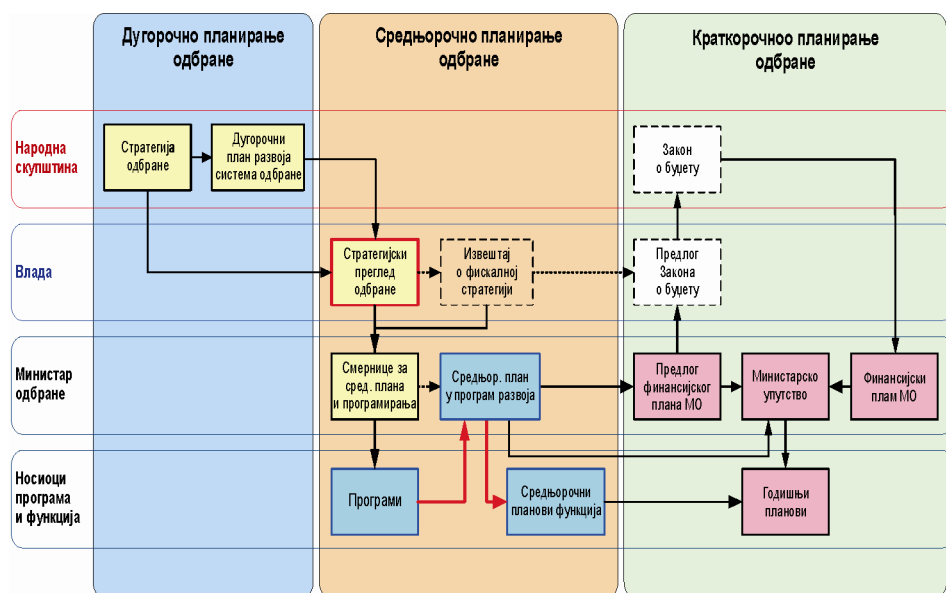
- утврдити општи (стратешки) циљ развоја система (крајње жељено стање),
- стратешки циљ развоја система дедукује се на специфичне циљеве и приоритетне задатке за наведене периоде у сфери чинилаца развоја способности,
- достигнути ниво кључних способности појављује се као жељени резултат (стање) и као ниво захтева измена (по потреби) активности у претходним корацима.

Имплементација стратегије

Имплементација стратегија је процес помоћу којег се стратегије стављају у акцију кроз развој програма, буџета, процедура и правила. Успешна имплементација подразумева јасну идеју о разним питањима (неопходне промене, како овладати организацијском културом и друго), што може укључивати и промене унутар самог система које се, најчешће, спроводе на средњем и нижим нивоима система.

Имплементација Стратегије развоја способности система одбране заснива се на два кључна процеса: (1) планирање, програмирање, буџетирање и извршење (ППБИ), које представља систем за управљање ресурсима одбране ради одржавања и развоја способности Министарства одбране за обављање послова у складу са надлежностима и извршавање додељених мисија и задатака Војске Србије и (2) развој Војске Србије заснован на способностима.

Планирање у систему одбране, засновано на систему ППБИ, приказано је на шеми 3.

Шема 3 – Планирање у систему одбране

Планирање у систему одбране је дугорочно, средњорочно и краткорочно.

Дугорочно планирање у систему одбране заснива се на Стратегији одбране Републике Србије. Основни документ дугорочног планирања одбране јесте Дугорочни план развоја система одбране, који усваја Народна скупштина Републике одбране. Према Закону о одбрани (члан 4) Дугорочни план развоја је документ планирања одбране у којем се дефинишу стратегијска опредељења за развој система одбране Републике Србије, потребне способности Војске Србије, садржај и динамика организационих промена, развој људских и материјалних ресурса, финансирање система одбране и друга питања од значаја за функционисање система одбране, у складу са мисијама и задацима у одбрани Републике Србије.

Дугорочни плана развоја система одбране, заснован на Стратегији одбране, своје ставове црпи и из Плана одбране Републике Србије, који се ради по посебној Методологији коју је усвојила Влада Републике Србије. Саставни део Плана одбране Републике Србије јесте и План употребе Војске Србије.

На основу Дугорочног плана развоја система одбране и Стратегије одбране, израђује се Стратегијски преглед одбране, који усваја Влада Републике Србије. Према Закону о одбрани (члан 4), Стратегијски преглед одбране је полазни програмски документ којим се дефинише средњорочно планирање одбране, ефикасно управљање ресурсима одбране, транспарентност послова одбране и изградња претпоставки за демократску и цивилну контролу, професионализацију и ефикасност Војске Србије у извршавању додељених мисија и задатака.

Стратегијски преглед одбране је основа за израду докумената средњорочног планирања и програмирања одбране у систему одбране. При томе, **планирање** је стални управљачки процес одређивања циљева система одбране и начина за њихово достизање, а **програмирање** је стални и итеративни процес којим се усвојени планови превode у програме за одређени период у оквирима расположивих ресурса, а ради реализације циљева утврђених у плановима.

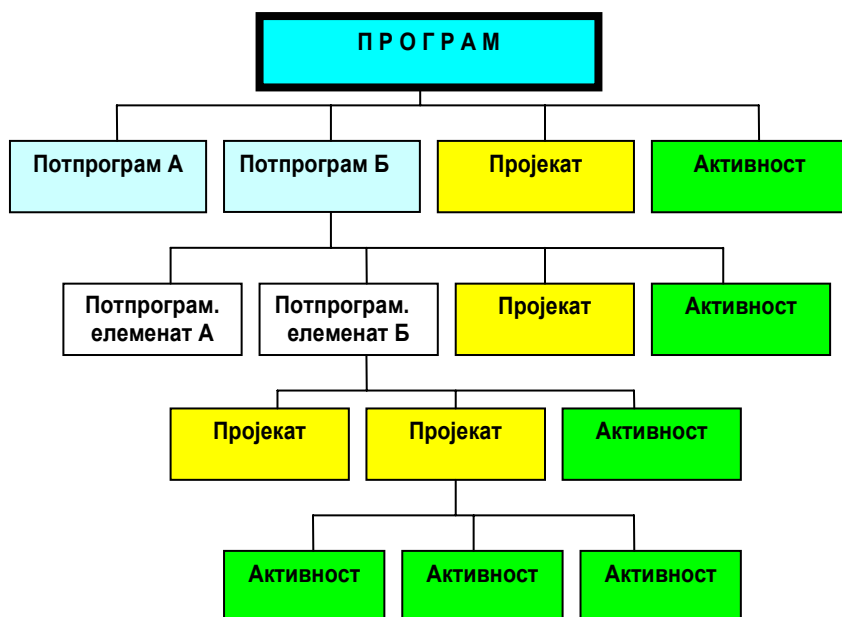
Основна документа средњорочног планирања у систему одбране су: Смернице министра одбране за средњорочно планирање и програмирање, Средњорочни план и програм развоја система одбране и средњорочни планови функција. Смернице су документ планирања одбране који даје полазну основу и оквир за израду Средњорочног плана и програма и програма, као његових саставних делова. Смернице се израђују на основу: Дугорочног плана развоја, Стратегијског прегледа одбране, Извештаја о фискалној стратегији, анализе реализације постојећих планова и програма, студија и анализа развоја система одбране.

Средњорочни план и програм је целовит документ у којем су обједињени циљеви функционисања и развоја система одбране, као и начини њихове реализације. Средњорочни план и програм израђује се сваке године и садржи детаљно разрађен оперативни план за следећу календарску годину и пројекције за наредних пет година. Средњорочни план и програм израђује се на основу Дугорочног плана развоја, Стратегијског прегледа одбране и Смерница.

Носиоци функција у систему одбране раде своје средњорочне планове, на основу Средњорочног плана и програма развоја система одбране, односно усклађујући их са програмима.

Кључни документи програмирања су програми у систему одбране, који се раде као основни део Средњорочног плана и програма развоја система одбране. Сваки **програм** представља скуп релативно независних и међусобно повезаних потпрограма, потпрограмских елемената, пројеката и активности који су усмерени према остварењу заједничких циљева. Програм је део главног програма и у надлежности је само једног корисника буџетских средстава, а има јасно одређене циљеве и показатеље успешности реализације. Начелна структура програма приказана је на шеми 4.

На основу израђених програма оформљује се Средњорочни план и програм развоја система одбране, који постаје основа за израду предлога Финансијског плана МО за наредну годину, средњерочних, као и краткорочних планова (на годишњем нивоу). Предлог финансијског плана МО доставља се Влади Србије, која израђује предлог буџета Републике Србије за наредну годину. Након усвајања буџета Р. Србије (Народна скупштина) он постаје једна од основа за израду Министарског упутства као оперативног документа за планирање у наредној години. Планирање на годишњем нивоу обухвата планове МО и ГШ ВС, као и годишње планове команди и јединица Војске Србије и годишње планове носилаца функција.

Шема 4 – Начелна структура програма у систему ППБИ

Буџетирање, као трећа целина система ППБИ, јесте процес израде финансијског плана ради исказивања, обезбеђивања и реализације новчаних средстава потребних за реализацију планова и програма. Буџетирање је исказивање финансијских средстава потребних за персоналне расходе, оперативне расходе и издатке за инвестиције, односно за извршење програма у току једне године. Финансијски план Министарства одбране је акт који садржи процену обима прихода и примања и расхода и издатака, за буџетску годину и доноси се у поступку, роковима и динамици прописаним Законом о буџетском систему Републике Србије.

Извршење је континуирани процес реализације планова и програма и предузимање корективних мера ради одржавања и изградње потребних способности система одбране. Надлежне организационе јединице Министарства одбране и Војске Србије прате, анализирају и извештавају о извршењу планова и програма и предузимају корективне мере. Праћење извршења јесте процес којим се врши надзор и контрола спровођења планова и програма ради достизања утврђених циљева. Праћењем извршења стиже се увид у ток реализације планова и програма и утврђује степен њихове реализације. Анализом извршења планова и програма утврђује се степен остваривања циљева, обим, карактер и узроци одступања. На основу резултата анализе надлежни организациони делови Министарства одбране предлажу корективне мере.

Други део имплементације Стратегије, који је изузетно значајан за развој система одбране, а примењује се у систему ППБИ, јесте развој Војске заснован на способностима (шема).

Дуго је у развијеним земљама, самим тим и у земљама које су их „копирале“, развијана и примењивана стратегија пројектовања снага. То је посебно важило у доба хладног рата, када су и постојале милионске армије. У савременом свету, где се глобални рат сматра мало вероватним, где се мултипликују нови изазови, ризици и претње безбедности, као супституција класичном војном сукобу редукују се војни ефективи и спецификују њихове мисије и задаци, а све то имало је за последицу промену стратегије од пројектовања снага ка развоју потребних способности.

- Стратегија одbrane Републике Србије утврдила је мисије и задатке Војске Србије.
- На бази процене безбедносног окружења идентификују се потенцијални сценарији угрожавања безбедности земље. Они нису усмерени само на оружано угрожавање, већ на тзв. војне и невојне претње безбедности.

- На бази идентификованих сценарија угрожавања безбедности раде се планови одбране. Када је Војска у питању они узимају у обзир Здружени оперативни концепт, који је главни део Доктрине Војске Србије.
- На основу изражених планова утврђују се задаци за све команде, јединице и установе Војске.
- Сви утврђени задаци захтевају одређене способности за њихово извршавање. Те способности називају се **потребне** способности Војске.
- Војска поседује способности на различитом нивоу развијености – то су **постојеће** способности.
- Један од кључних делова овог процеса јесте анализа (GAP) или утврђивање разлике између потребних и постојећих способности.

– Уколико Војска располаже већим способностима него што су потребне, оне се одржавају на потребном нивоу. Међутим, уколико Војска не поседује одређене способности које су јој потребне, или способности које нису развијене на потребном нивоу, изграђују се или дограђују.

– Изграђивање потребних способности, или њихова доградња (разлика потребних и постојећих), реализује се преко чинилаца способности који су уједно и ограничења.

Сви наведени кораци морају бити усклађени са финансијским могућностима земље. Отуда, у развоју способности Војске мора да се утврди **ниво амбиција**, односно треба довести у везу утврђене задатке и развој потребних способности за њихово извршење са ценом коштања. На пример, у првој мисији Војске Србије утврђен је задатак – одбрана ваздушног простора (ВаП). Један од операционализованих задатака одбране ВаП-а јесте његова контрола, за коју треба поседовати одговарајуће способности. Ниво амбиције поседовања те способности може да буде: (1) контролу нашег ВаП-а реализоваћемо сопственим снагама или (2) контролу нашег ВаП-а препустићемо неким снагама из окружења, као што чине поједине земље. Контрола ВаП-а сопственим снагама захтева поседовање (набавку) савремених ваздухоплова и радарских система, а то (с обзиром на избор стратешког партнера) кошта толико. Препуштање контроле ВаП-а другим снагама из окружења не мери се само финансијским издацима, али, када је новац у питању, кошта толико. Наше опредељење је један или други ниво амбиције, а то, без обзира на избор, кошта!

У складу са наведеним, ниво амбиција и цена коштања, ако нису главни, сигурно су полазни критеријуми (ограничења) процеса развоја Војске заснованог на способностима, али и својеврсни изазов и ризик за систем безбедности и одбране Републике Србије. То и због тога што стратешки и нормативно утврђен ниво амбиција не сме да остане декларативан исказ, него се мора трасирати пут (акциони план) његове реализације. Тако, на пример, највиши стратешки ниво амбиција у процесу развоја Војске јесте Резолуција Народне скупштине Републике Србије о војној неутралности, што, имплиците, повлачи за собом одредбу Стратегије одбране да је наш концепт одбране – концепт тоталне одбране. Тако утврђени стратешки нивои амбиција, евидентно, разликују се од нивоа амбиција припадности неком колективном систему одбране, што не треба доказивати. Такође, како се разликују наведени нивои амбиција, (војна неутралност и припадање колективном систему одбране), тако су и цене коштања опредељења за конкретан ниво амбиција различите, не само у финансијском смислу. Свакако, услов свих услова или кључни критеријум, који се мора узети у обзир, остаје питање која(е) је(су) то највећа претња безбедности земље, са једне стране и како се супротставити, са друге стране.

Контрола и евалуација стратегије

Контрола и евалуација стратегије јесте посебан тип организационе контроле. Усмерена је на мониторинг и евалуацију стратешког менаџмента ради осигурања његове функционалности и даљег напретка. Та контрола је присутна на свим нивоима система, са намером да се одреде слабости у претходним фазама да би се избегле у новом циклусу.

Неколико је кључних елемената контроле и евалуације стратегије, међу којима се истичу:

- самоконтрола и контрола, као функција командовања и руковођења,
- инспекцијски послови и
- интерна и екстерна ревизија.

Контрола је једна од основних функција командовања и руковођења у Војсци и руковођења у систему одбране. Најнижи ниво контроле реализује се као самоконтрола, односно стицање увида у степен реализованог у односу на планирано, од стране старешина и других инокосних органа у сопственим организационим деловима система одбране и Војске. Надградња на самоконтролу јесте контрола виших нивоа командовања и руковођења у потчињеним саставима. Контрола у Војсци највиши ниво има у Генералштабу.

Инспекцијски послови су регулисани законом и прописима Инспектората одбране, који се односе на инспекцијски надзор. Ти послови захватају све сегменте система одбране, па и Војску. Инспекција оперативне и функционалне способности команди, јединица и установа Војске, у складу са Законом о одбрани (чл. 16), реализује се по налогу председника Републике.

Интерна ревизија остварује се унутар система одбране, док екстерну ревизију реализују државни органи.

Суштина контроле и инспекцијских послова, када је Војска у питању, јесте оцена достигнутог степена развоја оперативних и функционалних способности Војске.

Посебан облик контроле јесте демократска и цивилна контрола система одбране и Војске. У том смислу, две основне полуге те контроле су: (1) ко је надлежан за употребу војне силе и (2) како се троше финансијска средства издвојена у буџет одбране. Стога, та контрола има неколико кључних аспеката, у којима се издвајају два: (1) контрола од стране председника Републике, који командује Војском у миру и рату, у складу са законом и (2) институционална и ванинституционална цивилна контрола.

Стицање увида председника Републике у достигнути степен развоја оперативних и функционалних способности Војске реализује се на два начина: (1) годишњим реферисањем о оперативним и функционалним способностима Војске и (2) на закону заснованом праву Инспектората одбране да, у складу са наређењем председника Републике, сагледава стање оперативних и функционалних способности Војске у саставима Војске које одреди председник Републике.

Институционалну цивилну контролу Војске, али и припремљеност система одбране, реализује Народна скупштина, као највише законодавно тело. Ванинституционалну цивилну контролу Војске, коју не треба занемаривати, напротив, остварују невладине организације, преко медија, па све до грађана као најшире основе.

Контрола трошења буџета одбране, поред интерне (у систему одбране), спада у надлежност Владе Србије. Изузетно ригорозни критеријуми и механизми само су добродошли из најмање два разлога: (1) стицање увида у трошење финансија у складу са прописима и (2) транспарентности трошења финансија, односно упознавање јавности о том процесу, јер паре за одбрану издвајају грађани Србије.

У складу са наведеним, у наредном периоду врло су значајне следеће активности:

- доношење и хармонизација прописа у домену контроле, инспекције и ревизије,
- развој и унапређење механизма контроле свих врста и на свим нивоима и њихову сталну доградњу,
- предузимање мера за реаговање у складу са налазима контрола, инспекције и ревизије.

За Војску је најбитније да се развије ефикасан систем контроле и оцењивања оперативних и функционалних способности. У том смислу, бројна су искуства и оперативно дејствовани процеси те контроле у земљама окружења, који се могу применити и у Војсци Србије. То се, свакако, чини кроз билатералну сарадњу са многим земљама. Без обзира на то да ли се ослонили на неко страно решење или на сопствену памет и „оригинално“ решење, кључ овог процеса јесу мисије и листе тежишних задатака мисије.

Детекција и дефекција су врло значајне полуге за контролу и евалуацију стратегије. Дефекција подразумева да се у том процесу дешавају активности и аномалије које одударају од прописаног (утврђеног, наређеног) и наводи шта треба мењати. Детекција подразумева експерте и начин откривања дефекције.

Дефекција може настати из објективних и субјективних разлога. Објективни разлози дефекције, најчешће, крију се у неискуству (ако је то објективно!), брзоплетости доношења прописа и, самим тим, колизији донетих прописа и успостављених решења. Субјективни разлози су бројни, а најчешће јесу незнање, препознавање и намера. Не знати није срамота, али не хтећи знати јесте проблем. Стога, у пракси се као опаснији појављују руководиоци који одређене процесе и активности **препознају**. Односно, негде су „чули“, чак и видели, али се нису удубили у то, да се нешто ради и, а приори, залажу се да се то примени и у систему одбране, посебно у Војсци. Што је виши командно-руководни ниво тих лица, то је примена „препознатих“ решења вероватнија, а самим тим и погубнија, дугорочно посматрано. Намера, као субјективни облик дефекције, повлачи моралну, материјалну, дисциплинску и кривичну одговорност, о чему не треба трошити речи.

У складу са наведеним, врло је значајно имати квалитетну детекцију. Квалитетна детекција подразумева лица и органе који: (1) недвосмислено поседују знања и искуства предметне области; (2) по вокацији се ради о лицима које краси поштење, неподмитљивост, пожртвовање и оданост систему и (3), на основу наведеног, то су лица која имају стварни (немандатни – положајни или лажни) ауторитет у систему.

Нека нам у смислу детекције и дефекције послужи текст барона Жоминија (Преглед ратне вештине), који, парафразирано, гласи: *Само се будала окружује будалама. Паметан се окружи паметнима и убира плодове њиховог рада, а да ни прстом није мрдноу.*

Знање је једно од кључних својстава сваког менаџера. Стога, нека буде допуштено и то да се примене крилатице о знању и незнању:

- онај ко зна да зна, тај зна – пожељан сваком систему (зналац),
- онај ко зна да не зна, тај зна – неће се ангажовати (поштен),
- онај ко не зна да зна, тај не зна – не треба га ангажовати (шарлатан) и
- онај ко не зна да не зна, тај не зна – најопаснији за систем (препознавалац или незналица).

Закључак

Нема крајњих (за сва времена утврђених) циљева у изузетно сложеним процесима и системима на које утиче велики број фактора из и изван система. Међутим, има и мора да буде озбиљних и компетентних настојања да се стратегије система утврде, имплементирају, контролишу и евалуирају на што је могуће ефективнији и ефикаснији начин, за достизање жељених стања система, у чему менаџмент има највећу улогу.

Систем одбране је најсложенији систем сваке државе, јер се преко њега преплићу све сфере људске делатности, усмерене на стварање оптималних услова за општи просперитет и развој земље.

Република Србија је самостална држава пет година. У том периоду развија се систем одбране који треба да буде у складу са потребама Републике Србије, са једне, и условима који детерминишу глобалне, регионалне и унутрашње односе и процесе, са друге стране. Поред тога, систем одбране мора да буде финансијски одржив за Републику Србију.

Систем одбране Републике Србије реформише се и развија у наведене три компатибилне сфере, у којима су достигнути одређени нивои организованости и функционалности. Може се рећи да ће се доношењем Дугорочног плана развоја система одбране и новог Стратејског прегледа заокружити стратешко-доктринарна и правно-нормативна сфера система одбране за дуже време. Сфера организовања и функционисања, као наставак две претходне сфере, јесте сталан процес најподложнији променама. Међутим, промене у сфери организације и функционисања система одбране, посебно Војске, јесу најочевидније и најподложније суду јавности, што се не сме губити из вида.

Систем одбране Републике Србије развија се на сопственим традицијама, умешним пројекцијама, али и коришћењем најбољих страних искустава. Као што је логично угледати се на најбоље и учити од њих, ма како се они звали. С обзиром на ту чињеницу, систем одбране треба да буде отворен за критику сопствене и стране јавности, посебно компетентне. Нисмо ми само оно што о себи мислимо, него (делом) и оно што други о нама кажу, посебно ако су ти други светски моћници, што, ма како звучало, не треба губити из вида. Чињеница је да је достигнути ниво развијености и функционисања система одбране Републике Србије респектабилан у очима оних до чијег става треба да нам је стало.

Основна стратегија развоја система одбране, дугорочно посматрано, јесте Стратегија развоја способности. Ту стратегију треба утврдити и имплементирати преко два кључна процеса: (1) систем ППБИ и (2) развој Војске заснован на способностима. Основни начини контроле и евалуације стратегије јесу цивилна и демократска контрола, самоконтрола и контрола претпостављених, инспекција и ревизија. Полазни критеријуми (самим тим и ограничења) у утврђивању, имплементацији, контроли и евалуацији стратегије развоја способности јесу: (1) ниво амбиција и (2) цена коштања. Та два критеријума (ограничења), у складу са наведеним процесима стратегије развоја способности, олакшаће утврђивање организације система и Војске, односно потребне промене у до сада успостављеној организацији Војске и систематизацији Министарства одбране.

Ефективан и ефикасан менаџмент у систему одбране биће онај који пројектује, имплементира, контролише и на прави начин врши евалуацију стратегије, која доводи до реализације стратешких циљева и достизања жељеног стања, а не онај који (само) мандатно заузме позиције у систему, ма на којој функцији био и ма колико се клео у патриотска осећања. Са друге стране, оцена успешности стратешког менаџмента у одбрани мериће се и тиме колико је више објективно могуће рећи „ми смо“ од ставова „ми ћемо“, или „објективно нисмо могли“, јер је врло добро знано да ништа не успева као успех. При томе, врло је важан однос циљева и метода њиховог достизања. Погрешно утврђен циљ(еви), не води(е) ка решењу, док неадекватно одабране методе могу довести до циља, али на тежи начин од оптимално одабраних и примењених.

Литература

1. Адигес, Исак, Стилиови доброг и лошег управљања, ASSE book, 2004.
2. Адигес, Исак, Управљање променама, ASSE book, 2007.
3. Asse news, 36, 37, 39, 41, Graph Style, Нови Сад; 2008.
4. Барон Жомини, Преглед ратне вештине, превод на српски језик, 1929.
5. Бела књига одбране Републике Србије, 2010.
6. Дракер, Питер, Мој поглед на менаџмент, ASSE book, 2004.
7. Доктрина Војске Србије, 2010.
8. Закон о одбрани, 2007.
9. Закон о Војсци Србије, 2007.
10. Закон о војној, радној и материјалној обавези, 2010.
11. Закон о упућивању Војске и других снага одбране у мултинационалне операције ван граница Републике Србије, 2010.
12. Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009.
13. Стратегија одбране Републике Србије, 2009.
14. Стратегијски преглед одбране Републике Србије, 2009.

МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ОПЕРАЦИЈЕ – МОГУЋНОСТИ УЧЕШЋА ГЕОДЕТСКЕ СЛУЖБЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Саша Т. Бакрач
Генералштаб Војске Србије, Војногеографски институт
Никола С. Стаменковић и Миодраг Костић
Генералштаб Војске Србије

Учешће официра Геодетске службе Војске Србије у оквиру мултинационалних операција Уједињених нација и, у будућности, снага Европске уније представља изазов и реалну могућност. У складу са знањима и способностима које поседују, официри Геодетске службе Војске Србије би током ангажовања у овим операцијама могли да буду у улози штабних официра у процесу оперативног планирања и извођења операција, као војни посматрачи, али и као стручњаци за извођење разних стручних геодетско-картографских радова. Специфичност задатака и искуства других земаља потребна су наградња за што успешније учешће. Сматра се да би на почетку могли да учествују у координацији са снагама из других земаља, а касније, по потреби, и самостално.

Кључне речи: *геодетска служба, мултинационалне операције, геодетско-картографски задаци.*

Увод

Имајући у виду богато искуство, пре свега, у пословима националне војне геодетско-картографске делатности и квалитетним високообразованим стручним кадром, геодетска служба могла би извршавати задатке у мултинационалним операцијама (операције) где постоји потреба за стручњацима овог профила. То се, пре свега, односи на могућност учешћа у мировним и хуманитарним мисијама мултинационалних операција које се изводе под окриљем Уједињених нација, а у будућности и у оквиру снага Европске уније. Војногеографски институт, као главни носилац послова из домена геодетске службе Војске Србије, а у складу са тренутним потенцијалом којим располаже, одражава спремност за таквим учешћем.

Овакви задаци захтевају детаљно планирање, даље стручно усавршавање и подршку не само у оквиру домаћих снага, већ и шире међународно подржане активности, интеграције и војне и цивилне сарадње. Због тога је евентуално учешће припадника геодетске специјалности ВС претходно условљено бројним чиниоцима који нису из домена геодетске службе и послова које извршава Војногеографски институт.

Радом се жели истаћи виђење¹ које Војногеографском институту и геодетској служби у целини отвара могућност препознатљивог деловања и извршавања задатака и ван граница наше земље. У контексту постављеног разматрања, предметом рада доминирају питања могућих задатака које би служба могла извршавати у мултинационалним операцијама. Садашње активности операција углавном су последица ратних сукоба. У будућности се може очекивати и учешће у задацима из треће мисије, односно у помоћи цивилним структурама.

Претпоставило се да би овакви задаци били у складу са државним интересима, те да би овакав вид учешћа био од вишеструке користи, како на војном, тако и на општедржавном плану. У закључним разматрањима, поред афирмативних, дају се и критички ставови и евентуалне последице учешћа.

Могући задаци

У зависности од потреба и могућности извођења припадници Војске Србије геодетске специјалности који би учествовали у мултинационалним операцијама могли би извршавати задатке као што су:

- геопросторна анализа у оквиру планирања и припреме за ангажовање снага, као и касније током извођења операција (обавештајна припрема бојишта),
- ажурирање постојећих или производња и дистрибуција нових оперативних карата у аналогном и векторском облику укључујући сателитске карте за потребе конкретне мисије са одговарајућим типовима – лејерима података (путеви, терен, хидрографија, насеља и сл.),
- ажурирање географских база података,
- геодетски премер (класичан или коришћењем ГПС технологије),
- аерофотограметријско снимање,
- планирање и извођење обуке за људство мисије и локалну заједницу,
- одржавање добре сарадње и координације са свим организацијама које су активне у зони операција и
- други задаци из области геодетских и топографских радова у складу са конкретном потребом.

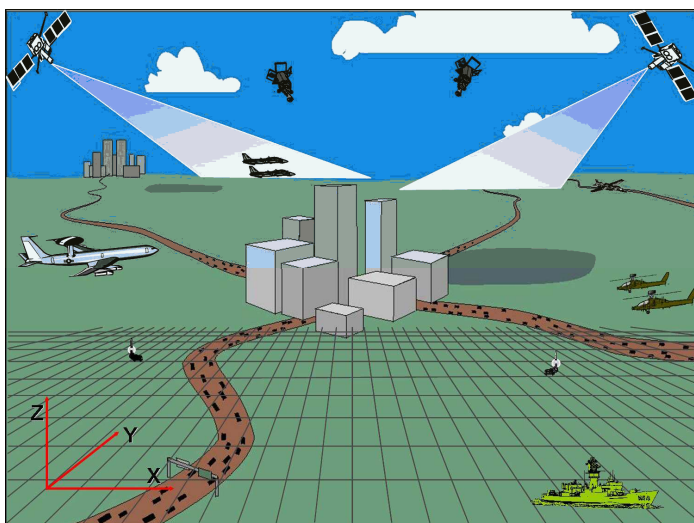
Да би се могло приступити реализацији постављених задатака неопходне су ажурне информације о простору на којем ће се изводити мултинационална операција. То значи да је неопходно детаљно сагледати и извршити геопросторну анализу у зони операције (з/о), која се одликује мултидимензионалношћу и потребом да у њој учествују, поред стручњака геодетске струке, и стручњаци из других области, као што су социолози, економисти, специјалисти који ће сагледати електромагнетни спектар и други.

У зони конкретне мисије припадници ВС геодетско-картографске специјалности² могли би да обезбеде ажурне информације – војне и друге геоподатке (на пример, уништена путна и друга инфраструктура, топографија, врста земљишта, карактери-

¹ Аутори у тексту износе своје личне погледе и ставове.

² Геодетска служба Војске Србије превасходно располаже кадром геодетско-картографске специјалности. За извршавање задатака из домена службе значајне су и друге специјалности, као што су: географско-информациона (ГИС), фотограметријска и аеро-фотограметријска и репродукцијска.

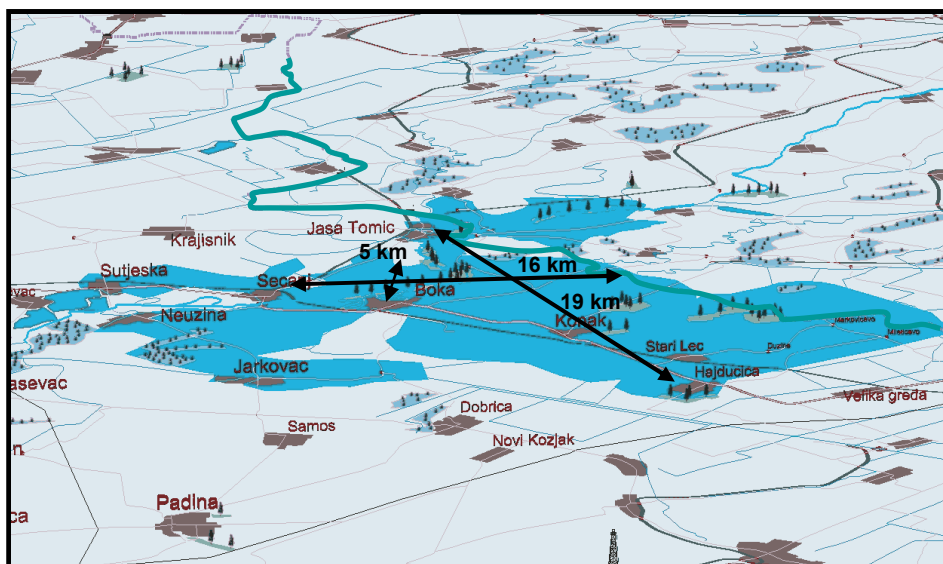
стике водних ресурса, насеља, избеглички кампови, контролни пунктови и др.). Потребно је да прикупљање и обрада ових података буде у реалном или приближно реалном времену како би се обезбедио несметан и непрестан процес доношења одлука. Ови подаци би се прикупљали и ажурирали осматрањем на терену или на основу сателитских и авио снимака или применом беспилотних летелица (слика 1).

Слика 1 – Јединствен систем прикупљања и размене података у 3/0

Пред геодетско-картографске снаге у мултинационалним операцијама поставља се и захтев за унификацију и интеграцију података о простору и картографских материјала у складу са важећим стандардима. Тиме се обезбеђује интероперабилност и несметан приступ свих учесника операције геопросторним подацима.

Прикупљени и обрађени подаци (у аналогном и векторском облику) значајни су за кориснике, како у војсци, тако и за одређене цивилне стручне службе које егзистирају на одређеном простору. Апликативни софтвери и геопросторне базе података дозвољавају коришћење података од стране свих поменутих корисника, као и њихову даљу надоградњу и обогаћивање подацима у складу са специфичностима корисника, дефинисаним припадностима у погледу приступа подацима, њиховом коришћењу и мењању. Подаци могу бити доступни на мрежама и сервисима (за брифинге, даље анализе, штампање разних врста графичких садржаја, тематских карата...). Често се као садржај презентују на сопственим веб сајтовима. Такви подаци углавном се односе на интерактивне карте (мапе) (слика 2), видео записе, галерије слика, недељне извештаје и референтна документа и разна остала документа. Ипак, информације о важнијим оперативним подацима доступне су само одређеном броју људи (здружени оперативни центар и здружени центар операције за анализу и сл.).

Слика 2 – Приказ плавног подручја на основу анализираних геопросторних података

Ажурирање постојећих база података представља један од сталних – континуираних задатака. Подаци у бази података могу се поделити на две групе. Подаци који чине основни „лејер“ су геопросторни подаци анализираниг простора који се ретко или споро мењају, као што су топографске карактеристике терена, фиксни природни и вештачки објекти, дигитални модел терена и теренске контуре. Подаци „лејер“ обухватају широку лепезу различитих елемената и фактора, као што су: време, распоред и активности сопствених јединица на терену, распоред непријатељевих снага, појава криминалних група, безбедносне зоне, могући кризни сценарији са различитим нивоом претњи, идентификација евакуационих рута, број места и локација зборних места или детаљан опис смештајних услова за чланове операције, итд.

Могући задаци за штабног официра геодетске службе (струке):

- задаци који се односе на планирање, прикупљање и обраду геоподатака, као и њихову верификацију и контролу,
- геопросторна анализа терена за потребе обавештајне припреме бојишта,
- управљање картографским и другим геотопографским материјалом (захтеви, производња, обезбеђивање и дистрибуција оперативних карата према потребама органа операције),
- подршка другим тимовима у свим аспектима планирања, организовања, извођења обуке и брифинга на конкретном задатку,
- задаци вође тима за премер (сакупљање геоподатака) и др.

Задаци који се обављају ради премера (класичан или коришћењем ГПС технологије) или аерофотограметријског снимања садрже: припрему која укључује планирање пројекта, координацију, организацију и премер – снимање. Ове задатке изводе специјализоване групе или појединци, у нашем случају то би били официри геодетске службе.

На пример, за физичко означавање неке линије разграничења основни задатак био би координација и кооперација, као и планирање и развијање и изградња мера поверења са зараћеним странама и имплементација теренског процеса означавања.

Могући задаци учесника премера су:

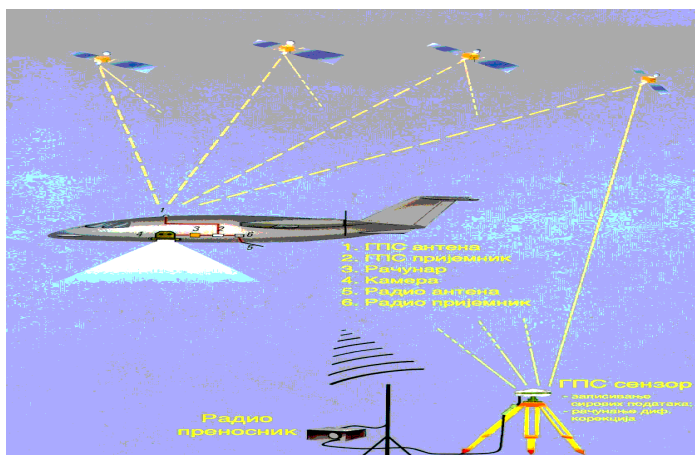
- координација са надређеним органима операције и локалним органима,
- прикупљање (слика 3) и обрада информација,
- извештавање према претпостављеном органу операције и невладиним организацијама (на основу одобрења претпостављеног органа),
- одржавање интерне комуникације и тока информација између органа операције и радног особља на задатку,
- кооперација и др.

За послове премера најчешће се одређује тзв. тим за премер – два или више лица. Углавном, задатак тима је да одреди и означи тачне локације (нпр. инцидента) у одговарајућим координатама и сачини графички извештај.³

Потребно је да тим за премер буде, поред осталог, опремљен адекватном геодетском опремом, као што су: ГПС уређаји адекватне тачности, тоталне станице, рачунари са уграђеним ГПС пријемником и сл.

Могући подзадаци укључују:

- планирање, организовање и извођење главних задатака премера и снимања (на пример, одређивање статичних тачака премера, маршруте лета и др.),
- обезбеђивање техничке помоћи за премер стране невладиних организација и других цивилних органа (на пример, за рашчишћавање мина),
- вођење рачуна и одржавање база података о конкретном задатку премера или снимања,
- извођење брифинга (укључујући планирање авио-летова) и обуке и др.

Слика 3 – Неки од могућих начина прикупљања података (аерофото снимање, ГПС)

³ Најчешћи облици графичког представљања премера дати су у виду скица, планова или карата у одређеној размери.

Пример могућег ангажовања

У хипотетичком примеру ради се о случају успостављања *линије разграничења* између неких страна које су у сукобу. Учешћу мировних снага геодетско-картографске специјалности претходили би састанци и договори снага мисије и снага у сукобу. То би се највише односило на стандардизоване процедуре које се тичу теренских радова (премер, деминирање и активности око изградње конструкција), а ради имплементације означавања *линије разграничења*.

Извођење конкретних радњи на терену састојале би се од:

- планирања тачака *линије разграничења* (као УТМ или неке друге координате),
- прихватања координата од страна у сукобу,
- извиђачких летова за добијање ажурних аеро-снимака, нпр. ради деминирања и конструкционих активности,
- рашчишћавања од мина, израдом безбедних чистих линија, према предложеним тачкама *линије разграничења*,
- премера тачака *линије разграничења* (по могућности у сарадњи са странама у сукобу),
- конструкције маркера *линије разграничења* што обављају снаге мисије,
- верификације координата после завршетка конструкционих елемената (стубови, заставе и слично),
- церемонијалне предаје маркера *линије разграничења*.

Закључак

Имајући у виду потребу и значај војних интеграција, као њихов међународни карактер и улогу, учешће представника геодетске службе Војске Србије у мултинационалним операцијама у оквиру Уједињених нација и снага Европске уније представља императив, како појединачно, тако и службе у целини.

Усавршавање и праћење савремених токова струке и стицање нових знања од немерљиве су користи за припаднике Војногеографског института и официре геодетске службе који су распоређени на дужностима у оквиру ВС и МО.

Тако би и евентуално учешће на реализацији задатака у мултинационалним операцијама било једна од покретачких полуга будућег развоја и угледа Геодетске службе Војске Србије и државе у целини. Информације о ангажовању припадника других оружаних снага у постојећим операцијама и задаци који су им поверени говоре да наша служба има потенцијал и капацитете за слична учешћа.

Поред позитивних и значајних елемената евентуалног учешћа припадника наше геодетске службе у мултинационалним операцијама, потребно је нагласити да су могуће и негативне последице. Генерално, оне би се испољиле у могућој угрожености живота припадника операције, пре свега од терористичких активности милитантних појединаца, група и организација до претњи од постављених минских поља, природних и техногених катастрофа и сл. То указује да би било потребно уложити озбиљне напоре у вези са координацијом и комуникацијом, као и врло пажљив

во временски прорачунати активности у односу на простор и време, што би представљало велики изазов, како за наше припаднике, тако и за органе мисије. У том смислу, успех извршавања задатака у оквиру мултинационалних операција био би заснован на узајамном поштовању, разумевању и координацији између свих учесника. Комуникација је кључни фактор за то – поготово у међународном окружењу Уједињених нација.

Литература

1. Бакрач, С.: Коришћење геотопографских материјала у заштити животне средине, *Војнотехнички гласник*, бр. 3, година LIX, јул-септембар, Београд 2011.
2. Truppendienst International No. 03, The Austrian Armed Forces, Bundesheer, 2010.
3. Костић, М.: Геопросторна анализа дигитално моделованог простора за потребе Обавештајне припреме бојишта, магистарски рад, Београд 2008.
4. Милановић, М. и остали: Теледетекциона анализа угрожених елемената животне средине општине Уб, *Гласник српског географског друштва*, свеска XC – број 4, Београд, 2010.
5. Ранђеловић, С. и остали: Односи с јавношћу у мировним операцијама, *Војно дело*, лето 2010, година LXII, стр. 298–316, Београд, 2010.

УЛОГА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У ОДГОВОРУ НА НЕВОЈНЕ ПРЕТЊЕ*

Зоран Кековић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Ненад Комазец

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Момчило Милиновић

Универзитет у Београду, Машински факултет

У условима неизвесности настанка и последица ванредних ситуација, у војним организацијама и јединицама све више добија на значају одлучивање засновано на процени ризика. Као резултат тих процена могуће је утврдити функционалне потребе и задатке Војске Србије у реаговању на ванредне ситуације које прете основним вредностима нашег друштва. На основу стратешких полазишта који дефинишу трећу мисију војске, утврђених у релевантним националним документима и документима ЕУ и НАТО, као и применом одговарајућих метода анализе, аутори разматрају функционалне потребе и техничко-технолошке капацитете Војске Србије за извршавање, пре свега, превентивних задатака у одговору на елементарне непогоде, побуњеничка и терористичка дејства.

Кључне речи: *Војска Србије, невојне претње, ванредне ситуације, функционалне потребе и задаци, технички и технолошки капацитети, ГАП анализа.*

Увод

У савременим условима, војне организације и јединице задржале су и повећале издржљивост и способност прилагођавања разним условима, па су постале респектабилан фактор за извршавање задатака заштите и спасавања у кризним, односно ванредним ситуацијама.

Технички и технолошки капацитети војних јединица Војске Србије (у даљем тексту: Војске) на таквом су нивоу развоја да заостају за сличним капацитетима у ЕУ и НАТО, али без обзира на то постоји могућност њихове употребе у систему заштите и спасавања. Осавремењивањем ових капацитета могуће је постићи висок ниво спремности и прилагодљивости за реаговање у ванредним ситуацијама.

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку”. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. година. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

Будући да су најбитнији део интегралног система заштите и спасавања оспособљени људи у саставу специјализованих, високоопремљених и оспособљених служби, што се посебно односи на припаднике Војске Србије, анализа мултиризика у оквиру анализе сценарија је ефективно средство за утврђивање функционалних потреба и задатака Војске у одговору на ризике и невојне претње.

Европски приступ у заштити критичне инфраструктуре са опцијама које свеобухватно или селективно третирају хазарде представља распон у оквиру којег се могу разматрати различите националне стратегије и мере заштите и спасавања, укључујући и улогу војске у тим мерама. Претходно је нужно сагледати националне и европске стратегијске и законодавне претпоставке и њихову међусобну усаглашеност од значаја за утврђивање функционалних потреба и задатака Војске Републике Србије у одговору на процењене претње и ризике.

Приступи које се заговарају у оквиру заштите критичне инфраструктуре ЕУ нису једини, али представљају користан оквир у чијем контексту је могуће тражити функционална решења за испуњење треће мисије војске у одговору на претпостављене ризике.

Улога Војске Србије по важећим националним законима и усаглашеност са европским законима

Невојне претње и улога Војске Србије у систему националне безбедности

У складу са стратегијом националне безбедности, као највишем стратегијском акту у области безбедности, систем националне безбедности представља нормативно, структурно и функционално уређену целину елемената чијом се делатношћу остварује заштита националних интереса Републике Србије.¹

Носилац свих активности у систему безбедности Републике Србије везаних за одбрану од угрожавања споља је Војска Србије. Имајући у виду значај превентивног деловања у остваривању циљева националне безбедности и учесталост и ризике невојних претњи безбедности који угрожавају националне интересе, јасно је да Војска има посебно место у спречавању или смањењу последица ванредних ситуација на основу процењених ризика.

У димензионирању улоге Војске у смањењу ризика и последица ванредних ситуација, од посебног значаја је поштовање следећих начела садржаних у Стратегији националне безбедности:

1) *превенција* – представља суштински принцип деловања система безбедности. Основни документ којим се постиже висок ниво ефикасности превенције јест процена ризика од претњи безбедности Републике Србије;

2) *компатибилност* – подразумева усаглашеност делова система националне безбедности и прихватање и спровођење међународних стандарда у сфери безбедности. Додатни веома важан елеменат је компатибилност и са системима безбедности земаља у окружењу, с обзиром на то да ванредне ситуације не познају границе;

¹ Стратегија националне безбедности РС, 2009.

3) *недељивост безбедности* – обезбеђује усмеравање заједничких снага и ресурса на извршење циљева којима се постиже висок степен безбедности друштва и државе.

Имплицитни ставови о превентивном деловању Војске, када је у питању Стратегија одбране, видљиви су из утврђених мисија и задатака Војске. У мисији подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности, задаци Војске утврђени су као помоћ у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности и тероризму, као и помоћ цивилним властима у случају природних непогода, техничких, технолошких и других несрећа.²

Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности подразумева да је Војска помоћна снага у тој мисији. У области угрожавања безбедности на унутрашњем плану Војска има помоћну улогу, односно ангажује се у помоћи и подршци снагама МУП-а. Изузетак представљају побуне са елементима сепаратизма.

Ради реализације треће мисије и задатака пројектованих у оквиру мисије, Војска изводи одређене операције, и то: операцију превентивног размештања снага, противтерористичку операцију и противпобуњеничку операцију. У складу са реалним стањем на терену и окружењу може да изводи и друге операције.

Операције превентивног размештања снага Војске усмерене су на подршку цивилним властима у оквиру треће мисије, посебно у борби против тероризма и противпобуњеничким дејствима. У том смислу, значајне су одредбе Доктрине Војске Србије о тим врстама операција.

Противтерористичке операције су борбене операције које се изводе у миру и оружаном сукобу ради пружања подршке и помоћи цивилним властима у онемогућавању терористичке делатности. У случају напада на војне објекте и ескалације терористичких дејстава, Војска Србије може да буде употребљена за разбијање и уништење терористичких снага.³

Противпобуњеничке операције су борбене операције које се изводе у миру, током ванредног стања и у оружаном сукобу, у случају избијања оружане пуне на било ком делу државне територије. Те операције се изводе у садејству са снагама Министарства унутрашњих послова и обавештајним и безбедносним службама Републике Србије.⁴

Употреба Војске Србије је, осим у основним стратешким и доктринарним документима, регулисана и Законом о одбрани и Законом о Војсци.⁵ С обзиром на веома високу цену сваког појединачног ангажовања војне јединице, неопходно је ангажовати само оне делове или јединице које су довољне за супротстављање одређеној претњи. Такво ангажовање је могуће само на основу свеобухватних процена појединачних ризика и портфолија ризика.

Улога Војске Србије у систему заштите и спасавања

Правни основ за ангажовање Војске у остваривању треће мисије, тј. подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности је садржан у ставовима Закона о одбрани, Закона о војсци и Закона о ванредним ситуацијама.

² Стратегија одбране, стр. 18.

³ Доктрина Војске Србије, 2010, страна 29/30.

⁴ Исто, страна 30.

⁵ Службени гласник РС, бр. 116/2007, 88/2009.

Одредбе Закона о одбрани који, експлиците и имплиците, дефинише употребу Војске и њено превентивно деловање, дате су у члановима 41. и 42.⁶ У случају природних и других несрећа већих размера у којима су на одређеној територији угрожени живот и здравље људи и животиња и материјална добра, јединице Војске Србије, на захтев органа надлежних за заштиту и спашавање људи и материјалних добара, могу се ангажовати на пружању помоћи становништву, у складу са посебним законом (члан 41). Приправност Војске Србије обухвата предузимање мера повећања оперативних и функционалних способности, које су неопходне ради спречавања и отклањања опасности од изазова, ризика и претњи безбедности (члан 42).

Према члану 2. Закона о војсци, Председник Републике или министар одбране, по овлашћењу председника Републике, може одлучити да Војска Србије надлежном државном органу, односно организацији, органу аутономних покрајина и органу јединица локалне самоуправе, на њихов захтев, пружи помоћ ради заштите живота и безбедности људи и имовине, заштите животне средине или из других разлога утврђених законом.

Ангажовање специјализованих снага и служби у ванредним ситуацијама у Републици Србији регулисано је Законом о ванредним ситуацијама. Према том закону (члан 4), субјекти система заштите и спасавања су:

- 1) органи државне управе, органи аутономне покрајине и органи јединица локалне самоуправе;
- 2) привредна друштва, друга правна лица и предузетници (у даљем тексту: привредна друштва и друга правна лица);
- 3) грађани, групе грађана, удружења, професионалне и друге организације.

Чланом 12. Закона о ванредним ситуацијама регулисана је употреба војске у ванредним ситуацијама. У условима када друге снаге и средства система заштите и спасавања нису довољни за заштиту и спасавање људи, материјалних и културних добара и животне средине од катастрофа изазваних утицајем елементарних непогода и других несрећа, на захтев Министарства – организационе јединице надлежне за ванредне ситуације (у даљем тексту: надлежна служба), Министарство одбране обезбеђује учешће организационих делова Министарства одбране, команди, јединица и установа Војске Србије за пружање помоћи у заштити и спасавању, у складу са законом.

Када у заштити и спасавању учествују јединице Војске Србије, њима командују њихове надлежне старешине, у складу са одлукама штаба за ванредне ситуације који руководи и координира заштитом и спасавањем.

Дакле, према важећим стратегијским, доктринарним и законским документима Војска Србије има помоћну улогу у ванредним ситуацијама. У пракси, ангажовање војних ресурса у ванредним ситуацијама (нпр. поплаве у Јаши Томићу 2005. године, земљотрес у Краљеву 2010. године) показало се као нужност, што указује на потребу регулисања употребе војних ресурса у оквиру треће мисије посебним прописима и процедурама. *Тренутно, ангажовање се врши у складу са процедурама прописаним за борбене операције, што не обезбеђује све неопходне услове за ангажовање и доношење одлука у ванредним ситуацијама.*

⁶ Службени гласник РС, бр. 116/2007, 88/2009.

Усаглашеност са стандардима ЕУ и НАТО у превентивној употреби снага

Основни стратегијски документ који је поставио основе безбедности Европске уније јесте Стратегија безбедности ЕУ.⁷ У њој су сагледани изазови и претње по безбедност ЕУ, као и њихове могуће импликације на вредности ЕУ.

Стратегија националне безбедности Републике Србије усклађена је са Стратегијом безбедности ЕУ и у њој су идентификовани изазови, ризици и претње по безбедност Србије, посебно у регионалном и националном контексту. У Стратегији као најопштијем документу није извршена процена безбедносних претњи понаособ, нити су израчунати нивои ризика од разних опасности.

Упутство за оперативно планирање Војске Србије израђено је по узору на упутство НАТО-а (Field Manual),⁸ које се примењује и у планирању употребе војних снага ЕУ. Правила НАТО прописују процедуре за рад од највиших нивоа командовања до тактичког нивоа, вода и одељења (тима). Упутство за оперативно планирање Војске намењено је за рад у борбеним операцијама, али га јединице, у недостатку посебних процедура за рад у ангажовању у елементарним непогодама и другим несрећама, примењују и за рад у трећој мисији. Постојање поменутог упутства омогућава рад и израду борбених докумената у складу са НАТО процедурама, с тим што су упутства за борбену технику заснована на правилима из 60-их година 20. века у којима доминира начин употребе у складу са руским правилима.

Посебан проблем представља неусклађеност са европским стандардима за процену ризика од елементарних непогода и других несрећа. Наиме, одређене директиве регулишу обавезну процену угрожености територије и ресурса од елементарних непогода и других несрећа. С обзиром на то да Војска Србије није носилац тих активности, примена важећих стандарда и методологија за процену и мапирање ризика има важност у погледу рентабилног ангажовања војних снага у заштити и спасавању, али и превентивног деловања ради спречавања или ублажавања негативних последица.

Ради укључивања у процесе производње и промета наоружања и војне опреме, Војска Србије је препознала потребу да се укључи у систем НАТО кодификације и стандардизације. Ова настојања су на нивоу почетних разматрања и имају интенцију развоја и прихватања у најскорије време.

Функционалне потребе и задаци Војске Србије у превенцији и одговору на ванредне ситуације

Основ за планирање развоја Војске чине изазови, ризици и претње безбедности, стратегијско-доктринарна документа, преузете међународне обавезе, законски документи, планови и програми развоја система одбране и други подзаконски прописи.

⁷ European defence strategy, Brisel, 2003

⁸ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије-привремено, ГШ ВС пов. бр. 901–3, 2009.

Употреба Војске планира се на основу: додељених мисија и задатака, могућих сценарија угрожавања безбедности земље, стања Војске, планова развоја система одбране, смерница и одлука. Планови превенције ванредних ситуација припремају се ради одговора на могуће ситуације које своје полазиште имају у процењеним сценаријима и израђују се на свим нивоима командовања. Планови превенције могу представљати основу за израду планова одговора на ванредне ситуације.

У табели 1. приказане су функционалне потребе и задаци Војске Србије у одговору на разне врсте ванредних ситуација у којима она има помоћну или основну улогу. Реч је о следећим групама задатака: евакуација и транспорт, рашчишћавање терена, медицинска помоћ, обавештајно-безбедносне активности, деконтаминација, разминирање, обезбеђење лица, имовине и територије и борбене активности.

Приказане потребе рангиране су на скали: ниске, средње и високе, а у одређеним ситуацијама као што су елементарне непогоде, у нашој пракси употребе борбених јединица функционалне потребе у виду борбених активности нису препознате или су безначајне.

Пројектовање потреба извршено је на основу субјективних и искуствених процена, будући да недостају квантитативни и мерљиви показатељи употребе Војске у разним ситуацијама на основу којих је могуће извршити егзактна рангирања по функционалним потребама и задацима.

Табела 1 – Функционалне потребе и задаци Војске Србије у одговору на ВС

Тип ванредне ситуације	Евакуација и транспорт	Рашчишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање	Обезбеђење лица, имовине и територије	Борбене активности
Поплаве	средње	ниске	ниске	ниске	ниске	ниске	средњи	ниске
Земљотреси	високе	високе	средње	ниске	средње	ниске	средњи	ниске
Тероризам	средње	ниске	високе	високе	високе	високе	високе	средње
Побуњеничка дејства	високе	средње	високе	високе	средње	високе	високе	високе

Функционалне потребе и задаци Војске Србије у условима ангажовања у елементарним непогодама и другим несрећама

Елементарне непогоде и друге несреће спадају у групу невојних опасности, које су у досадашњим теоретским и практичним разматрањима сматране секундарним у односу на безбедност државе и друштва. Њихова основна карактеристика је непредвидивост, брзина наступања и ограниченост времена за реаговање, што их чини веома сложеним са аспекта превенције и ублажавања последица.

Превентивно деловање у случају елементарних непогода и других несрећа од правосудног је значаја за заштиту и спасавање људи, животиња, материјалних добара и животне средине као основних вредности сваког друштва. Превентивно деловање остварује се ангажовањем свих расположивих капацитета друштва ради спречавања или умањења могућих ефеката опасности. Ради ефективне одбране, заштите и спасавања ангажују се сви субјекти система одбране, односно војни и цивилни капацитети.

Према важећем законодавству, у случају наступања елементарних непогода, носиоци активности су снаге Министарства унутрашњих послова, а снаге Војске пружају подршку и помоћ. Међутим, невојни капацитети нису такви да могу да обезбеде све неопходне услове за ефикасно превентивно деловање. Стога, у великом броју случајева наступања елементарних непогода, као што су поплаве, земљотреси и олујни ветрови долази до ангажовања војних капацитета.

Ради обезбеђења потпуног или, у највећој мери, ефективног и оптималног ангажовања снага за превентивно деловање, неопходно је анализирати насталу или могућу ситуацију и извршити процену угрожености.

Процена угрожености, начелно треба да одговори на следећа питања:

- дефинисање контекста ситуације и анализа елемената;
- идентификација критичних вредности;
- процена ризика;
- израда сценарија;
- мере превенције;
- снаге за превенцију и реаговање и
- капацитети за превенцију и реаговање.

Коначан закључак из процене угрожености треба да генерише одговор – које су то снаге и капацитети које је потребно ангажовати ради превенције и одговора на насталу ситуацију.

Употребом војних ресурса остварује се значајан утицај на спречавање и ублажавање последица елементарних непогода и других несрећа, као и на њихов даљи развој. Према предложеној доктрини превентивног деловања, пројектовани ниво расположивих снага Војске Србије треба да омогући једновремено извођење неке од следећих опција:

- 1) шест операција веома малог нивоа напрезања;
- 2) три операције малог нивоа напрезања;
- 3) једне операције средњег и једне операције малог нивоа напрезања;
- 4) једне операције великог или веома великог нивоа напрезања.⁹

Ангажовање одређених војних снага у трећој мисији претпоставља ангажовање на веома малом, малом и средњем нивоу напрезања у односу на наведени могући број изведених операција.¹⁰ Високи и веома високи степен напрезања претпостављају ангажовање свих војних капацитета државе у случају агресије.

Општи организациони оквир снага Војске за превентивно деловање представљају:¹¹

1) снаге Војске за реаговање – које се могу ангажовати у случају елементарних непогода и других несрећа, ако има потребе за додатном заштитом имовине и материјалних добара, или у случају појаве мултиризика од терористичких аката;

⁹ Нацрт стратегије превентивне употребе одбрамбених снага РС.

¹⁰ Исто.

¹¹ Доктрина Војске Србије, 2010.

2) јединице родова и служби, пре свега родовске: авијација, пешадије (војна полиција), инжињеријске и речне јединице и служби: обавештајне службе, АБХО, транспортне (копно, реке и ваздух) и опште логистике, јединице телекомуникација и информатике, које су такође употребљиве за реаговање у случају елементарних непогода и других несрећа, нарочито са аспекта прибављања информација, транспортних задатака и опште логистичке подршке;

3) ранг ангажованих јединица: тимови, водови, чете и батаљони, зависно од нивоа напрезања, а у складу са адекватним проценама и потребама, ангажовање се само снаге неопходне за одговор на настану ситуацију или њену превенцију.

Ниво ангажовања јединица Војске Србије, у случају поплава, зависи од величине самих фактора који одређују поплавни талас. Наиме, ако је обим поплава толики да нису довољне снаге МУП-а за реаговање, на захтев надлежних органа, а по одобрењу министра одбране, ангажују се војне снаге, пре свега на спасавању становништва и материјалних добара. Функционалне потребе крећу се у границама ниске и средње, управо због минималне потребе за превентивним ангажовањем војних снага, с обзиром на постојање респектабилних цивилних капацитета. Пример ангажовања војних снага представљају поплаве у Јаши Томићу 2005. године, или последње поплаве које су захватиле Кину 2011. године.

Земљотреси представљају ванредну ситуацију у којој се потребе за ангажовањем војних снага крећу у границама од високих до ниских. Код великих земљотреса ангажовање војних снага је од изузетног значаја због неопходности брзог реаговања ради спасавања повређених. У земљотресима малог интензитета потреба за ангажовањем војних снага је мање изражена, јер постоје довољни капацитети стручних цивилних служби. Тако су, на пример, војне снаге ангажоване у санирању последица земљотреса у Краљеву 2010. године и након катастрофалног земљотреса, односно цунамија који је погодио Јапан 2011. године.

Функционалне потребе и задаци Војске Србије у условима терористичких опасности

Опасност од терористичких дејстава спада у групу невојних изазова и претњи. Према Доктрини Војске Србије, Војска не развија посебне снаге намењене за пружање подршке цивилним властима, већ се ангажују постојеће, које, сходно својој основној намени, могу успешно извршавати те задатке.

У борбеним дејствима против терористичких снага ангажују се наменске противтерористичке јединице у складу са својим задацима и у функцији подршке другим снагама система безбедности.¹²

Носилац планирања и реаговања на ову врсту опасности су противтерористичке снаге МУП-а. С обзиром на то да су последице терористичких аката разноврсне и сложене по људе, животиње, материјална добра и животну средину, неопходно је обезбедити и допунске капацитете за реаговање, заштиту и спасавање. Нарочито је потребно обезбедити снаге за преговарање, медицинске екипе, противпожарне екипе, екипе за рашчишћавање терена, екипе за РХБ деконтаминацију, разминурање, итд.

¹² Исто.

Снаге МУП-а поседују капацитете у свим сегментима до одређеног средњег нивоа ангажовања. У случају потребе за већим капацитетима могуће је ангажовати војне капацитете у смислу подршке и допуне ангажованих снага.

У случају наступања терористичких опасности, војне снаге се, начелно, могу ангажовати извођењем две врсте операција. То су:

1) *Операције превентивног размештања снага*,¹³ које се изводе у миру и ванредном стању да би се испољио повољан утицај на елиминисање безбедносне претње од тероризма без употребе оружане силе, обезбедило правовремено поседање положаја за извршавање задатака и пружање подршке надлежним државним органима у случају потребе за применом оружане силе. Успешност операција превентивног размештања у великој мери зависи од поседовања правовремених и тачних обавештајних информација. Током извођења операција војна сила се примењује само у крајњој нужди, али се не искључује њена примена у случају ескалације оружаног насиља према јединицама Војске Србије или партнерима у операцији.

2) *Противтерористичке операције*¹⁴ – борбене операције које се изводе у миру и оружаном сукобу ради пружања подршке и помоћи цивилним властима у онемогућавању терористичке делатности. У случају напада на војне објекте и ескалације терористичких дејстава, Војска Србије може да буде употребљена за разбијање и уништење терористичких снага, независно од снага МУП-а.

У случају терористичких аката потреба за ангажовањем војних јединица се креће од високе до ниске. У највећем броју случајева неопходно је брзо и снажно ангажовање војних специјалних противтерористичких јединица, нарочито када су угрожени војни објекти или се ради о већим терористичким актима. Иако су носилац таквих дејстава специјалне антитерористичке јединице МУП-а, војне јединице представљају веома озбиљну снагу у превентивном смислу, као и у самим противтерористичким дејствима. Илустративан пример употребе војске у превентивном смислу представљају терористичка дејства на Косову и Метохији или ангажовање снага НАТО-а у Авганистану.

Функционалне потребе и задаци Војске Србије у условима побуњеничких дејстава

Опасности побуњеничких дејстава припадају групи невојних изазова и претњи које карактеришу елементи употребе оружане силе ради остварења пројектованих циљева. Не улазећи у многобројне факторе који их одређују, побуњеничка дејства могу да се окарактеришу као озбиљна претња безбедности државе, с обзиром на величину последица.¹⁵

Због заступљености елемената коришћења оружане силе, доктрином Војске Србије је одређено да је носилац противпобуњеничких дејстава Војска Србије.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Стратегија националне безбедности Републике Србије.

Ради превентивног деловања и реаговања на побуњеничка дејства, Војска тежишно изводи противпобуњеничку операцију. У складу са процењеном ситуацијом Војска може да предузме и операцију превентивног размештања снага. Војска је носилац планирања и извођења операција, а остале снаге система одбране користе се као помоћ и подршка.¹⁶

Противпобуњеничка операција је борбена операција која се изводи у миру, током ванредног стања и у оружаном сукобу, у случају избијања оружане побуне на било ком делу државне територије. Те операције изводе се у садејству са снагама Министарства унутрашњих послова и обавештајним и безбедносним службама Републике Србије. Циљ извођења операција је присиљавање побуњеника да одустану од оружаног насиља, као и њихово разоружање и дезангажовање и усмеравање да своје захтеве решавају мирним путем у надлежним институцијама политичког система. За успех операција важна је правовремена и адекватна употреба снага и успешно садејство и сарадња са снагама система одбране које учествују у сузбијању побуне.

Противпобуњеничка дејства претпостављају брзо и снажно ангажовање војних снага на високом и средњем нивоу функционалних потреба. Ангажовање може да се изврши путем операције превентивног размештања или противпобуњеничке операције. Помоћне снаге су специјалне снаге МУП-а, као и остали елементи система одбране. Пример ангажовања војних снага у противпобуњеничкој операцији јесте употреба руских снага у одговору на побуњеничка дејства у Чеченији.

Снаге и техничко-технолошки капацитети Војске Србије у ванредним ситуацијама

С обзиром на то да ванредне ситуације обухватају широку лепезу различитих догађаја и ситуација које испољавају различите ефекте по вредности државе и друштва, неопходна је и употреба различитих снага и ресурса ради реализације задатака превенције, заштите и спасавања.

Приликом извршавања задатака у условима терористичких и побуњеничких дејстава, ангажују се различите врсте војних јединица и установа, и то:¹⁷

1. борбене јединице (редовне и специјалне);
2. ваздухопловне јединице;
3. транспортне јединице;
4. логистичке јединице;
5. инжињеријске јединице;
6. медицински тимови и установе;
7. јединице за РХБ заштиту;
8. установе за геотопографско обезбеђење;
9. тимови за обавештајно обезбеђење;
10. тимови за метеоролошко и навигацијско обезбеђење.

¹⁶ Доктрина Војске Србије.

¹⁷ Доктрина Војске Србије.

Борбене јединице користе наоружање и опрему неопходне за преживљавање војника на угроженом простору, као и извршавање задатка на којима су ангажовани. Из искуства ангажовања борбених снага НАТО-а, јасно је да се ове снаге ангажују у различитим ситуацијама у оквиру противпобуњеничких или противтерористичких операција у Авганистану и Ираку.

Наоружање и опрема коју користе специјалне јединице Војске у рангу су средстава савремених армија и могу да се примене у свим борбеним, временским и метеоролошким условима. Наоружање и опрема редовних јединица су старијих генерација и у великој мери заостају за сличним средствима савремених армија.

Специјалне јединице налазе се на високом нивоу борбене готовости, брзопокретне су и добро наоружане и опремљене, па се као такве могу употребити у противтерористичким и противдиверзантским дејствима. Међутим, није искључена ни употреба ових јединица у осталим врстама ванредних ситуација у којима је неопходно заштитити људе и имовине, као допуна капацитетима МУП-а.

Борбене јединице Војске ангажоване су у периоду противтерористичких дејстава на Косову и Метохији, када су употребљене и специјалне и редовне јединице Војске на извршавању сложених задатака уништавања терористичких снага, али и на заштити и помоћи становништву, као и заштити материјалних добара.

Ваздухопловне јединице могу да извршавају различите задатке: борбене, извиђачке, транспортне и слично. Познати су примери употребе ваздухопловних снага НАТО-а у Авганистану и Ираку, као и ангажовање снага руске војске у Чеченији.

Јединице Војске наоружане су ваздухопловима старијих генерација, који у великој мери заостају за савременим ваздухопловима развијених земаља. Тежиште је на навођеним авио-бомбама и уређајима за извиђање и лет у лошим временским условима и ноћу.

Употреба ваздухопловних јединица или појединих летелица могућа је у транспорту ресурса на различите локације у свим ванредним ситуацијама, али и извиђања рејона угрожених различитим опасностима. Нарочити допринос ваздухопловне јединице могу да дају у противдиверзантским и противпобуњеничким дејствима ради уништења непријатељевих снага.

Војска Србије у највећој мери користи хеликоптерске јединице у транспортне сврхе у свим мисијама, а нарочито у трећој мисији за задатке помоћи и спасавања.

Транспортне јединице имају велики значај са аспекта довођења јединица и средстава до подручја у којима их је потребно употребити.

Транспортна средства у Војсци Србије деле се на копнена, ваздушна и речна. У копнена транспортна средства спадају разне врсте аутомобила, од путничких – специјалних до камиона различите намене. Најкритичнији део укупног фонда камиона је старости од 20 до 30 година, што представља уско грло у коришћењу тих средстава са аспекта поузданости и рентабилности. За ваздушни транспорт користе се транспортни хеликоптери. За транспорт на рекама користе се разни бродови и чамци, а посебну улогу имају транспортна средства у случајевима евакуације.

Транспортне јединице или појединачна транспортна средства веома су битна у свим фазама развоја ванредне ситуације, а могу се употребити и за превоз ресурса до угрожених рејона. У одговору на ванредну ситуацију ове јединице су употребљиве за транспорт хране и воде, ресурса, повређених и оболелих, лекова, итд.

Војска Србије користи све врсте транспорта са тежиштем на копненом транспорту. Ваздушни транспорт хране, муниције и медицинске опреме има највећи капацитет, али је веома рањив, док је копнени транспорт мање рањив, али и поседује мање капацитете.

Логистичке јединице у највећем броју случајева користе транспортна средства свих врста, али и специјална возила, као што су противпожарна средства и опрема за исхрану и смештај, итд. Значај ових јединица је немерљив у свим ванредним ситуацијама са аспекта опремања, одржавања, исхране, евакуације, лечења и сл.

Ради ефикасног и потпуног извршења задатака, логистичке јединице морају да обезбеде све неопходне услове и средства јединицама на терену. Јединице Војске Србије имају централизовану логистичку подршку која треба да омогући извршавање свих задатака.

Инжињеријске јединице су веома важне са аспекта рашчишћавања путева и рушевина, уништавања НУС-а, израде или постављања мостова, итд. Средства која се користе у инжињеријским јединицама Војске су старијих генерација, што негативно утиче на поузданост, могућност и брзину употребе, итд. Једнако важну улогу имају у свим ванредним ситуацијама, нпр. приликом земљотреса (рашчишћавање рушевина), приликом поплава (превоз људи, животиња и средстава разним пловним средствима), приликом пожара (чишћење путева за прилаз ватрогасних возила, итд.).

Важност инжињеријских јединица препознаје се у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима у којима се користе мине разних врста. Наиме, постављање нагазних и потезних мина и мина изненађења веома је заступљено у оваквим дејствима, чиме се парализује транспорт и кретање јединица, долази до повећања броја страдалих и повређених, као и уништења материјалних добара. Искуства руских снага у Чеченији указују на домете употребе инжињеријских јединица у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима.

Медицински тимови се ангажују паралелно са тимовима цивилних структура. Средства и опрема коју користе ови тимови су новијег датума и применљива су у свим ситуацијама. Веома важну улогу имају у превенцији, пре свега епидемиолошких опасности, али и у заштити и спасавању у разним ванредним ситуацијама, амбулантном и болничком лечењу – стационарно и у теренским условима.

Медицински тимови су обавезан пратилац свих активности војних снага, без обзира на врсту операције која се реализује.

Јединице за РХБ заштиту користе средства старијих генерација применљива у случају РХБ удеса. Важност ових јединица је огромна, нарочито у условима нуклеарних и хемијских удеса када је потребно да се врши деконтаминација људи, животиња, материјалних добара и животне околине.

Опрема ових јединица омогућава предузимање мера деконтаминације већег броја људи одједном. Ефикасност и значај ових јединица показала се приликом хаварија у нуклеарним електранама у Фукушими (Јапан) и Чернобилу (Украјина).

Јединице за геотопографско обезбеђење користе средства новијих генерација потпуно компатибилна са средствима савремених армија. Обезбеђују савремени геотопографски материјал неопходан за рад јединица у различитим ситуацијама. Без обзира на носиоца активности у ванредним ситуацијама постоји перманентна потреба за сталним анализирањем ситуације и приказивањем садржаја јединицама у реалном времену, што је незамисливо без адекватног геотопографског материјала (топографске карте, тематске карте, скице).

Тимови за обавештајно обезбеђење опремљени су савременим уређајима и опремом и обезбеђују прецизне информације у реалном времену. Нарочит значај имају у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима са аспекта благовременог откривања намера непријатељских снага, а у осталим ванредним ситуацијама за откривање разних криминалних радњи, као испомоћ снагама МУП-а.

Тимови за метеоролошко и навигацијско обезбеђење користе савремену метеоролошку опрему и уређаје, као и технологије засноване на сателитском гео-позиционирању у рангу са сличном опремом савремених армија. Ефикасна употреба снага и средстава у ванредним ситуацијама у условима рада на неприступачним теренима, на великим подручјима, са великим бројем јединица, људи и средстава није могућа без квалитетних и благовремених метео података и података о положајима и правцима кретања појединаца и јединица.

Све врсте обезбеђења су веома значајне са аспекта доступности поузданих информација у реалном времену, без обзира на врсту операције у којој се ангажују војне снаге. Потребна за оваквим информацијама нарочито је велика у протитерористичким и противпобуњеничким операцијама због могућих последица.

У табели 2. приказани су рангови применљивости техничко-технолошких капацитета јединица Војске за реаговање у ванредним ситуацијама. Процене су извршене коришћењем квалитативних показатеља на скали: високи, средњи и ниски, а на основу историје догађаја, односно учесталости употребе јединица Војске и њихових капацитета у разним врстама В/С.

Табела 2 – Применљивост техничко-технолошких капацитета Војске у ванредним ситуацијама

Тип В/С	Логистичке јединице и јединице за транспорт	Инжињеријске јединице	Медицински тимови	Тимови за обавештајно обезбеђење	РХБ заштита	Јединице за разминурање	Обезбеђење лица, имовине и територије	Борбене јединице
Поплаве	високи	високи	високи	средњи	средњи	средњи	високи	средњи
Земљотреси	високи	високи	високи	средњи	високи	средњи	високи	средњи
Тероризам	високи	средњи	високи	високи	високи	високи	високи	високи
Побуњеничка дејства	високи	високи	високи	високи	високи	високи	високи	високи

Табела 2. показује да Војска Србије поседује, у структурном смислу, капацитете који могу задовољити различите потребе за реаговање у ванредним ситуацијама. Међутим, предстоји њихово даље осавремењавање према стандардима НАТО и ЕУ, чиме ће се створити услови за њихову ефикаснију и поузданију примену у ванредним ситуацијама, на националном и међународном нивоу. Такође, наведени показатељи не говоре ништа о употребљивости јединица ВС са аспекта довољности ресурса који се могу употребити у ванредним ситуацијама, што ће диктирати ниво и тежина последица. Због тога израда сценарија на основу процене мултиризика има веома битну

улогу и потребно је користити као метод на основу којег је могуће димензионирати улогу Војске и спецификовати потребе за њеним техничко-технолошким капацитетима, али и обим и квалитет сарадње са другим субјектима и снагама безбедности.

Технолошки капацитети и средства Војске могу се посматрати са два аспекта, и то као:

- 1) производни капацитети наоружања, муниције и војне опреме и
- 2) капацитети за уништавање наоружања и муниције.

Одбрамбена индустрија обухвата широк спектар производа, који се користе за производњу наоружања и војне опреме. Ипак, технологија и организација усаглашени су са потребама снабдевања и одржавања војске, а производња са технолошким поступцима и организацијом која подразумева мешовите концепте индустријских технологија (машинске, електро, хемијско-технолошке, базно-хемијске, итд.). Посматрано са аспекта ванредних ситуација, обе врсте технолошких комплекса су потенцијално опасне као могући извори хемијских удеса са несагледивим последицама по људе, материјална добра и животну средину.

Капацитети за уништавање наоружања и минско-експлозивних средстава су, такође, од велике важности, пре свега због уништавања заплењеног и одузетог наоружања у противтерористичким и противпобуњеничким операцијама, као и средстава и војне опреме са истеклим ресурсима.

Захтеви за техничке и технолошке капацитете према стандардима ЕУ и НАТО

НАТО стандарди као услов за достизање интероперабилности Војске Србије

Опредељење Србије да своје основне безбедоносне интересе остварује у оквиру система колективне одбране коју обезбеђује сарадња са НАТО захтева стварање такве организације Војске која у датом безбедносном окружењу и са постојећим техничким средствима омогућава остварење жељених стратешких одбрамбених циљева.¹⁸ Све активности у оквиру Партнерства за мир усмерене су ка изградњи одговарајућих способности, достизању интероперабилности и прихватању НАТО стандарда који ће Србији помоћи да оствари тај циљ.

С обзиром на то да су чланице ЕУ највећим делом и чланице НАТО, ради избегавања дуплирања капацитета, надлежности и активности, снаге безбедности ЕУ примењују НАТО стандарде у планирању и реализацији својих активности.¹⁹

У оквиру НАТО, интероперабилност је дефинисана као највиши циљ који је потребно достићи управо посредством стандардизације, чиме је она постала главна полуга јачања унутрашње организације чланица НАТО-а. Стандардизација и интероперабилност су, према новом стратешком концепту употребе снага НАТО, један

¹⁸ Стратегија националне безбедности.

¹⁹ Capability development plan.

од најважнијих фактора употребе тих снага. Један од механизма унапређења стабилности представљају и операције одговора на кризу – операције подршке миру, хуманитарне операције, операције пружања помоћи приликом катастрофа, операције трагања и спасавања, операције евакуације цивила, операције пружања помоћи/подршке цивилним властима и операције подршке спровођењу санкција и ембарга. У тим операцијама се, поред оружаних снага држава чланица, могу ангажовати и снаге држава партнера НАТО. Тиме интероперабилност добија глобални карактер и постаје важан чинилац у процесу реформе оружаних снага скоро свих држава које учествују у процесу евроатлантских безбедносних интеграција.

Да би оружане снаге различитих држава достигле интероперабилност и успешно реализовале додељене задатке, треба да буду способне да примењују заједничке процедуре и поступке, користе компатибилна борбена средства, системе за командовање и контролу, као и заменљиве логистичке сервисе.

Стандардизација у НАТО-у дефинише се као развој и имплементација концепата, доктрина, процедура и планова којима се обезбеђује и одржава потребан ниво компатибилности, заменљивости или сарадње на оперативном, материјалном и административном пољу ради достизања интероперабилности.²⁰ НАТО стандарди могу бити примењени на било коју НАТО активност и нормално су класификовани у једно од три подручја, иако неки стандарди могу бити примењени на више од једног подручја.

1) *Оперативни стандарди* су они који утичу на будућу и/или текућу војну праксу, процедуре и формате. Могу се применити на: концепте, доктрине, тактике, технике, логистику, обуку, организације, извештаје, форме, мапе и карте и сл.

2) *Материјални стандарди* односе се на карактеристике будућих и/или актуелних материјала где спадају и телекомуникације, обрада и дистрибуција података. Материјал укључује: комплетне системе, системе за командовање, контролу и комуникације, оружане системе, подсистеме, скупове, компоненте, резервне дијелове, материјале и потрошне ствари (укључујући муницију, гориво, залихе, складиштене ствари и потрошне делове).

3) *Административни стандарди* односе се, првенствено, на терминологију која се примењује и на „оперативно“ и на „материјално“ поље.

Ранији систем стандардизације у Војсци за процесе, производе и услуге за које југословенски и други стандарди и технички прописи нису одговарали потребама, утврђивали су стандарде и техничке прописе у области одбране. Стандардизација је била веома важна и развијена делатност у Министарству и Војсци, којој се посвећивала велика пажња и за коју су били одвојени велики кадровски и материјални капацитети. Упоређујући је са НАТО поделом, може се приметити да је она већим делом покривала област материјалне стандардизације. Прописи о квалитету производа су, заправо, били технички прописи. Војна индустрија је била уско везана уз Министарство и Војску, а достигла је висок степен развоја и квалитета производа управо захваљујући строгим захтевима у изради прописа о квалитету производа – ПКП.

²⁰ НАТО стандарди су формално документовани у заједничком договору земаља чланица STANAG - Споразуму о стандардизацији (STANAG – Standardization Agreement) који могу да прихвате све или само поједине чланице савеза. Осим STANAG-а у документа о стандардизацији улазе и стандардизационе препоруке (STANREC - Standardization recommendation) и публикације Савеза (AP – Allied Publication).

Импликације НАТО стандардизације на Војску Србије

Србија, као држава партнер, није дужна да у потпуности уводи ново наоружање да би успешно реализовала заједничке активности у евроатлантском безбедносном окружењу. Компатибилност, као ниво стандардизације, подразумева могућност ефикасног коришћења различитих производа из различитих држава и у исто време приликом реализације заједничких активности. За наведену тврдњу постоји мноштво доказа у пракси. Бивше чланице Варшавског уговора, а садашње чланице НАТО још увек користе наоружање и опрему руске производње (аутоматске пушке *калашњиков*, авионе *МиГ* и слично). Опредељењем за одређене циљеве снага у оквиру процеса планирања одбране у НАТО оне постепено уводе и ново наоружање, али само у случајевима када изабрани циљ не могу достићи постојећим наоружањем. Способност индустрије да задовољи војне захтеве потпуно припада економском систему држава чланица. Стога је постизање НАТО стандардизације зависно од политичке воље савезника да буду привржени потребним напорима.

Ради достизања интероперабилности на оперативном, материјалном и административном пољу НАТО стандарди се развијају у 56 различитих области. Они се, пре свега, односе на усаглашавање процедура и поступака, борбене технике, система за командовање и контролу, логистике и терминологије на заједничком (општем) нивоу и на нивоу видова (копнена војска, морнарица, ваздухопловство).²¹

Који ће НАТО стандарди за неку државу чланицу бити обавезни првенствено зависи од избора циљева снага у процесу планирања одбране у оквиру НАТО. За државе које учествују у Партнерству за мир захтеве стандардизације одређују партнерски циљеви. Имплементација је тада приказана у процени потребних капацитета. Када држава партнер постане чланица Савеза њени неостварени циљеви партнерства преводе се у циљеве снага захваљујући повезаности процеса планирања и ревизије са процесом планирања одбране у НАТО-у.

У начелу, стандардизација је добровољна за све државе. У неким моментима државе се могу договорити о обавезној имплементацији специфичних стандарда. Обавезујућа је стандардизација заједничке доктрине, тактике и поступака, како за садашње, тако и за будуће акције савезника.²²

Имплементацијом НАТО стандарда Србија стиче одређене користи. Наиме, Србија тек почиње да изграђује сопствени систем стандардизације у подручју одбране, без обзира на остатке претходног система. Узимајући у обзир њене укупне економске и људске потенцијале, несумњиво је да би укључивање Србије у организован и развијен систем стандардизације какав има НАТО допринело:

- смањењу трошкова логистичке подршке за опрему компатибилну са НАТО;
- повећању ефикасности снага које учествују у операцијама са снагама НАТО;
- повећању улоге и значаја државе и Војске у креирању безбедносне политике региона и ЕУ;
- повећању кредибилитета државе и Војске са аспекта спремности за одговор на различите врсте претњи.

²¹ Military interoperability program

²² Исто.

Анализа функционалних потреба и капацитета Војске Србије да одговори на различите опасности

Функционалне потребе и капацитети ВС за превенцију и одговор на различите опасности могу се посматрати са аспекта спречавања и ублажавања последица тих опасности. Неке опасности, а пре свега оне у којима се Војска ангажује као помоћна снага осталим деловима система безбедности, диктирају потребе за ресурсима и средствима на санирању последица опасности. Друге опасности, тј. оне са елементима оружаног насиља, такве су природе да Војска Србије има могућности да превентивно утиче на њихово наступање, обавештајно-безбедносним радом, превентивним размештањем снага и другим поступцима у раним фазама настанка тих опасности.²³

Анализа функционалних потреба и капацитета Војске да одговори на различите опасности може се извршити применом разних метода и у односу на различите моделе, стандарде и праксу, а у овом случају то су стандарди ЕУ и НАТО.

Примена *ГАП анализе* омогућава да се утврди раскорак између очекиваних (планираних) и тренутних (постојећих) могућности капацитета. Управо је суштина примене овакве анализе у покушају одређења организацијског развоја ради дефинисања идеалног или жељеног стања и тренутног стања, односно потреба војске за ефикасним и ефективним ангажовањем у ванредним ситуацијама.

У табелама 3а, 3б, 3в, 3г, на скали процене: низак, умерен, висок, извршена је ГАП анализа функционалних потреба и капацитета Војске Србије да одговори на различите опасности и у односу на различите нивое хазарда.

Табела 3.а – ГАП анализа функционалних потреба и капацитета Војске у условима поплава

Ниво хазарда	Евакуација и транспорт	Рашчишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно-безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање	Заштита лица, имовине и територије	Борбене активности
Низак	-	-	-	-	-	-	-	-
Умерен	+	-	+	+	+	+	-	+
Висок/ критична	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда:

- не постоји раскорак између потреба и расположивих капацитета у односу на процењени ниво ризика,
- + постоји одређени раскорак.

²³ Доктрина Војске Србије.

Ниво ризика од поплава начелно се може категорисати у три групе, у којима се последице поштићене вредности могу класификовати на следећи начин:²⁴

1. **МАЛИ** ниво ризика претпоставља да нема пострадалих; повређених има са лаким телесним повредама; материјалне штете су врло ниске и нема последица по економију подручја. Помоћ се реализује редовним средствима и снагама. Поплављени су појединачни мањи рејони уз реке.

2. **СРЕДЊИ** ниво ризика претпоставља да је пострадао до 1/3 становништва и животињског фонда; материјалне штете су озбиљне и не могу се санирати редовним средствима; утицај на економију је такав да није могуће нормално функционисање и неопходно је увођење ванредних мера. Неопходно је ангажовање додатних снага на терену. Поплављен је велики простор око река, поплавлена су насеља.

3. **ВЕЛИКИ** ниво ризика подразумева страдање највећег дела становништва и животињског фонда; материјална добра су скоро потпуно уништена. Неопходна је евакуација становништва, нормално функционисање заједнице није могуће, неопходне су хитне ванредне мере. За спасавање се морају хитно ангажовати сви расположиви ресурси. Поплављен је највећи део простора око река, највећи део насеља и инфраструктуре.

Табела 3.6 – ГАП анализа функционалних потреба и капацитета ВС у условима земљотреса

Ниво хазарда	Евакуација и транспорт	Рашчишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно- безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање	Заштита лица, имовине и територије	Борбене активности
Низак	-	-	-	-	-	-	-	-
Умерен	-	+	+	-	+	+	-	+
Висок/ критичан	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда:

– не постоји раскорак између потреба и расположивих капацитета у односу на процењени ниво ризика,

+ постоји одређени раскорак.

Ниво ризика од земљотреса начелно се може категорисати у три групе, у којима се последице поштићене вредности могу класификовати на следећи начин:²⁵

1. **МАЛИ** ниво ризика претпоставља да нема пострадалих; повређених има са лаким телесним повредама; материјалне штете су врло ниске и нема последица по инфраструктуру и економију подручја. Помоћ се реализује редовним средствима и снагама. Захваћено је мање подручје.

²⁴ Standard on disaster/emergency management and business continuity programs, 2010 edition

²⁵ Standard on disaster/emergency management and business continuity programs, 2010 edition

2. **СРЕДЊИ** ниво ризика претпоставља да је пострадало до 1/3 становништва и животињског фонда; материјалне штете су озбиљне и не могу се санирати редовним средствима; утицај на економију је такав да није могуће нормално функционисање и неопходно је увођење ванредних мера. Неопходно је ангажовање додатних снага на терену. Захваћено је велико подручје.

3. **ВЕЛИКИ** ниво ризика подразумева страдање највећег дела становништва и животињског фонда, материјална добра су скоро потпуно уништена. Неопходна је евакуација становништва, нормално функционисање заједнице није могуће, неопходне су хитне ванредне мере. За спасавање се морају хитно ангажовати сви расположиви ресурси. Највећи део угроженог подручја је пострадао.

Табела 3.в – ГАП анализа функционалних потреба и капацитета Војске у условима терористичких опасности

Ниво хазарда	Евакуација и транспорт	Рашишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно-безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање	Заштита лица, имовине и територије	Борбене активности
Низак	-	-	-	-	-	-	-	-
Умерен	-	+	+	+	+	+	+	+
Висок/критичан	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда:

– не постоји раскорак између потреба и расположивих капацитета у односу на процењени ниво ризика

+ постоји одређени раскорак.

Ниво ризика од тероризма начелно се може категорисати у три групе, у којима се последице по штићене вредности могу класификовати на следећи начин:²⁶

1. **МАЛИ** ниво ризика претпоставља да нема пострадалих; повређених има са лаким телесним повредама; материјалне штете су врло ниске и нема последица по инфраструктуру и економију подручја. Ситуација се реализује редовним средствима и снагама.

2. **СРЕДЊИ** ниво ризика претпоставља да је пострадао већи број људи. Материјалне штете су озбиљне и не могу се санирати редовним средствима; утицај на економију је такав да није могуће нормално функционисање и неопходно је увођење ванредних мера. Неопходно је ангажовање додатних снага на терену.

3. **ВЕЛИКИ** ниво ризика подразумева страдање великог броја људи. Велики број материјалних добара је потпуно уништен. Неопходна је евакуација дела становништва, нормално функционисање заједнице није могуће, неопходне су хитне ванредне мере. За спасавање се морају хитно ангажовати сви расположиви ресурси.

²⁶ Standard on disaster/emergency management and business continuity programs, 2010 edition

Табела 3.г – ГАП анализа функционалних потреба и капацитета Војске у условима побуњеничких дејстава

Ниво хазарда	Евакуација и транспорт	Рашчишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно-безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање	Заштита лица, имовине и територије	Борбене активности
Низак	-	-	-	-	-	-	-	+
Умерен	-	-	-	-	+	+	-	+
Висок/критичан	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда:

– не постоји раскорак између потреба и расположивих капацитета у односу на процењени ниво ризика

+ постоји одређени раскорак.

Ниво ризика од побуњеничких дејстава начелно се може категорисати у три групе, у којима се последице поштићене вредности могу класификовати на следећи начин:²⁷

1. **МАЛИ** ниво ризика претпоставља да нема пострадалих; повређених има са лаким телесним повредама; материјалне штете су врло ниске и нема последица по инфраструктуру и економију подручја. Контрола територије реализује се редовним средствима и снагама.

2. **СРЕДЊИ** ниво ризика претпоставља да је пострадао већи број људи и захваћено веће подручје. Материјалне штете су озбиљне и не могу се санирати редовним средствима; утицај на економију је такав да није могуће нормално функционисање и неопходно је увођење ванредних мера. Неопходно је ангажовање додатних снага на терену.

3. **ВЕЛИКИ** ниво ризика подразумева захваћеност великог подручја или дела територије. Неопходна је евакуација дела становништва, нормално функционисање заједнице није могуће, неопходне су хитне ванредне мере. За решавање ситуације морају се хитно ангажовати сви расположиви ресурси.

У односу на дефинисане нивое ризика могу се донети одговарајући закључци, као у табели 4.

²⁷ Standard on disaster/emergency management and business continuity programs, 2010 edition.

Табела 4 – Сумарна анализа функционалних потреба ангажовања војних снага у условима разних типова и нивоа хазарда

Ниво хазарда	Евакуација и транспорт	Рашчишћавање терена	Медицинска помоћ	Обавештајно-безбедносне активности	Деконтаминација	Разминирање Заштита лица, имовине и територије	Борбене активности
Мали	Није неопходно ангажовање капацитета војске у случају поплава, земљотреса и тероризма. У противпобуњеничким дејствима су носилац активности.	Није неопходно ангажовање војних капацитета.	Потреба за ангажовањем војних капацитета је на ниском нивоу, осим у случајевима тровања и сл. у свим врстама ванредних ситуација.	Није неопходно ангажовање војних капацитета у поплавама и земљотресима, док је у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима неопходно.	Неопходно је ангажовање војних капацитета у противтерористичким дејствима у случају употребе РХБ оружја.	Није неопходно ангажовање војних капацитета	Неопходно је потпуно ангажовање војних капацитета уз предузимање сви мера борбеног и обавештајног обезбеђења.
Средњи	Ангажовање снага војске у поплавама, земљотресима и терористичким дејствима према захтеву МУП, као допунске снаге. У противпобуњеничким дејствима су носилац активности	Ангажовање војних капацитета може да се врши уз захтев надлежног органа као помоћ.	Неопходно је ангажовање војних капацитета у свим ванредним ситуацијама.	Неопходно је повећано ангажовање у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима.	Неопходно је ангажовање војних капацитета у противтерористичким дејствима у случају употребе РХБ оружја.	По захтеву носиоца активности могу се ангажовати одређени војни капацитети.	Неопходно је потпуно ангажовање војних капацитета уз предузимање сви мера борбеног и обавештајног обезбеђења.
Велики	Неопходно је ангажовање капацитета војске у свим врстама ванредних ситуација. У противпобуњеничким дејствима је неопходно ангажовање пуних капацитета војске уз ангажовање осталих снага одбране као помоћних снага.						

Закључак

Војска Србије поседује одговарајуће капацитете који могу задовољити различите потребе за реаговање у ванредним ситуацијама у квалитативном смислу. Осавремењавањем ових средстава створиће се услови за ефикаснију и поузданију примену у ванредним ситуацијама. Међутим, остаје питање њихове употребљивости са аспекта довољности ресурса који се могу употребити у ванредним ситуацијама, што ће диктирати тежина последица. Због тога израда сценарија на основу процене мултиризика има веома битну улогу и потребно је користити као метод на основу којег је могуће димензионирати улогу Војске и спецификовати потребе за њеним техничко-технолошким капацитетима, али и обим и квалитет сарадње са другим субјектима и снагама безбедности.

Према пројектованим задацима, европске безбедносне снаге морају да располажу довољним капацитетима за реаговање у условима елементарних непогода и других несрећа. Процедуре за поступање на тим задацима дефинисане су одређеним правилима (STANAG, STANREC, и сл.) и имплементиране су у формације свих безбедносних снага Европске уније, у складу са уговорима о безбедносној сарадњи са НАТО.

У тежњи ка учлањењу у ЕУ, Војска Србије мора да испуни и део услова који се односе на компатибилност стратешких докумената, концепције одбране и интероперабилности снага предвиђених за ангажовање у мировним операцијама. Интерес Републике Србије јесте да своје војне јединице оспособи за извршавање свих задатака постављених пред безбедносне снаге ЕУ.

С обзиром на комплексност оперативног окружења, присуство мултихазарда и услова примене војних капацитета у ванредним ситуацијама, неопходно је анализирати међусобни утицај наведених фактора у условима промене појединих фактора. У томе може да помогне морфолошка анализа и тродимензионална матрица која би укључивала приказ и укрштање на основу критеријума конзистентности различитих параметара претњи, функционалних задатака и технолошких потреба војске у одговору на ванредне ситуације. Доминантно присуство једног хазарда који утиче на настанак и развој ванредне ситуације не мора нужно подразумевати одсуство других. У случају интеракције два или више хазарда настаће и ситуација у којој је неопходно прецизније анализирати могуће сценарије, ради генерисања планова и потреба ангажовања војних капацитета. Резултати таквих анализа недвосмислено би допринели изради планова превенције, на основу којих би војне снаге извршиле благовремене операције размештања снага, али и контингентних планова који би омогућили прилагођавање ситуацији на терену. Због тога се сматра да ни најбољи планови не могу заменити оспособљене и стручне руководиоце и одлучивање засновано на процени ризика и других услова који константно траже прилагођавање одређеном типу и нивоу ванредне ситуације.

Идентификовање доминантних и критичних циклуса реаговања у ванредним ситуацијама у процесу прикупљања, обраде и анализе података неминовно би допринело смањењу броја лоших одлука. Такође, на минимум би се свеле ситуације када би војне снаге биле пасивне или недовољно и погрешно ангажоване, што је, такође, последица лоших процена.

Наведени закључци указују на потребу даљег анализирања потреба и могућности ангажовања војних капацитета применом интеракционе матрице и других метода и техника процене ризика у условима неизвесности. Анализа може да се заснива на предложеним елементима, али омогућава и анализирање односа датих елемената у различитим врстама операција са аспекта могућности извршења појединих задатака који се постављају пред војну организацију.

Литература

1. Adebhar, C.: The comprehensive Approach to crisis management in a concerted weimar effort, genshagener papier, no. 6, marz 2011.
2. Боин, А., т'Харт, П., Стерн, Е., Сунделиус, Б.: *The Politics of Crisis Management*, Факултет безбедности и Службени гласник, Београд, 2010.
3. Доктрина Војске Србије, 2010.
4. Примена технологије у борби против тероризма, *Евроатлантска ревија*, зима 2005/2006,
5. Кековић, З. и Кешетовић, Ж.: *Системи кризног менаџмента*, Универзитет синергија Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2008.
6. Кековић, З. Комазец, Н. Глишић, Г.: *Integrated risk assessments methodology of transport of explosives along the corridor 10*, International Tematik Interview, 2010
7. Кековић, З. Комазец, Н. Глишић, Г.: Приступ методологији интегралног управљања ризиком у организацији, *Војно дело*, 4, Београд, 2010.
8. Закон о ванредним ситуацијама, *Службени гласник РС*, бр. 111/2009. од 29. децембра 2009.
9. [http:// презентације. муп. гов. рс/](http://презентације.муп.гов.рс/) Министарство унутрашњих послова Републике Србије
10. Стратегија европске безбедности, Брисел, 2003.
11. Sarability development plan, Head of the European Defence Agency, Brussels, 8 July 2008.
12. Стратегија националне безбедности, април 2009.
13. Стратегија одбране Србије, октобар 2009.
14. NATO Handbook, Brisel, 2006.

МОДЕЛ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ УПРАВЉАЊА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ СВОЈИНОМ

Обрад Чабаркапа, Марина Дуњић и Далибор Петровић
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

Циљ овог рада је да укаже на потребу схватања важности управљања интелектуалном својином у МО и ВС (систем одбране у ужем смислу¹). Учињен је покушај да се ближе разјасни интелектуално стваралаштво из радног односа, начин поступања са створеним интелектуалним добрима, као и неопходност регулисања новчане накнаде за ауторе интелектуалног стваралаштва. Такође, у раду је дат приказ могућег модела институционалне политике управљања интелектуалном својином у одређеним институцијама, које се налазе и у нашем систему одбране. Предметна проблематика је посебно битна за поједине институције (универзитет, факултет, институт), а свакако и за предузећа одбрамбене индустрије, која би одговарајућим интерним прописима требало да дефинишу политику, односно модел управљања сопственом интелектуалном својином.

Кључне речи: *интелектуално стваралаштво система одбране, новчана накнада, модел управљања интелектуалном својином.*

Увод

Поставља се питање шта се све подразумева под појмом интелектуално стваралаштво. С једне стране, то су поједини облици индустријског стваралаштва (проналасци који се штите патентом и малим патентом, жигови, дизајн, географске ознаке порекла, топографија интегрисаних кола, биљне сорте) и, с друге стране, то су поједини облици стваралаштва који се односе на ауторска и сродна дела (писана, драмска, филмска, говорна, уметничка, ликовна, базе података итд.), који су уређени одговарајућим законским² и подзаконским актима.³ Међутим, за одређену институцију (универзитет, истражи-

¹ Разматрајући проблематику управљања интелектуалном својином, која је од посебне важности за предузећа одбрамбене индустрије, онда се у контексту овог рада и ова предузећа сматрају делом система одбране.

² Закон о патентима, Закон о жиговима, Закон о праву на дизајн, Закон о географским ознакама порекла; Закон о заштити топографије интегрисаних кола; Закон о ауторском праву и др.

³ То су одговарајуће уредбе и правилници, којима се ближе регулише начин поступања код заштите конкретног облика интелектуалног стваралаштва.

вачко-развојни институт, научни институти, научноистраживачки центар, предузеће), поред наведених, битни су и други облици интелектуалног стваралаштва, од којих посебно треба истаћи: техничка унапређења, корисне предлоге,⁴ пројектну документацију, предлоге за организациона унапређења, тзв. „меку“ интелектуалну својину (*know-how* – „знати како“, пословне тајне, поверљиве информације) и сл. Карактеристично је да заштита ових облика интелектуалног стваралаштва није посебно регулисана одговарајућим законским прописима, односно ради њихове заштите не врши се било какво вођење поступка пред неким државним органом. Свака пословна информација било које институције, која има тајни карактер и која може да допринесе већој конкурентности на тржишту, сматра се пословном тајном. Неовлашћена употреба пословних тајни представља дело нелојалне конкуренције. Због фактичке заштите и управљања овим облицима интелектуалне својине, са крајњим циљем остваривања економске добити, потребно је да свака институција, која у оквиру својих надлежности има везе са пословима⁵ или било каквог „додира“ са интелектуалним стваралаштвом, одговарајућим сопственим прописом регулише начин поступања око пријављивања и заштите свог интелектуалног стваралаштва.

Поред регулисања питања заштите свог интелектуалног стваралаштва, пожељно је да свака институција регулише и питање новчане накнаде за запосленог који је својим радом створио одређено интелектуално добро. Подразумева се да ће правилним управљањем и располагањем својом интелектуалном својином остварити одређену економску корист, што је и крајњи циљ инвентивног стваралаштва.

Тежишна питања интелектуалног стваралаштва у систему одбране

За наш систем одбране интелектуално стваралаштво је од посебног значаја. У вези са одређеним разматрањима која се односе на настанак, заштиту и коришћење интелектуалног стваралаштва, може се поставити низ питања:

1. где су извори, односно ко су аутори интелектуалног стваралаштва у систему одбране;
2. који су основни облици интелектуалног стваралаштва система одбране;
3. како се штити интелектуално стваралаштво стечено у систему одбране;
4. како се управља интелектуалним стваралаштвом у систему одбране;
5. какви су ефекти економског искоришћавања сопственог интелектуалног стваралаштва и какве користи од тога има систем одбране.

⁴ У нашем систему одбране до 2009. године конкретни (раније се звали корисни) предлози сматрани су посебном врстом иновација, где је одређеним интерним актима био регулисан начин пријављивања, испитивања и прихватања. Најновијим подзаконским прописима из ове области у МО и ВС – Уредба о начину, поступку и мерама заштите поверљивих проналазака значајних за одбрану (*Службени гласник РС*, бр. 47/08) и Правилник о поступку испитивања поверљиве пријаве патента, малог патента и техничких унапређења значајних за одбрану и остваривању права проналазача (*Службени војни лист*, бр. 35/09) – конкретни предлози не разматрају се као посебна врста иновација јер је детаљном анализом за задњих петнаест година утврђено да се ради о веома малом броју пријављених и прихваћених конкретних предлога.

⁵ Послови око интелектуалне својине су послови свих запослених лица. Другим речима, свако запослено лице требало би његов послодавац да упозната са процедурама око настанка, пријављивања, заштите и услова коришћења интелектуалне својине.

Ово су само нека, али веома сложена и кључна питања, за која је потребан свеобухватан и студиозан одговор, који се једино може добити од стручних лица⁶ и надлежних државних институција којима је предметна проблематика блиска. Циљ овог рада није давање одговора на ова и слична питања, али имајући у виду да се овим радом настоји указати на неопходност и разумевање потребе регулисања управљања интелектуалном својином, у најкраћем биће разматрана нека од ових питања.

Извори интелектуалног стваралаштва у систему одбране

Институционални извори интелектуалног стваралаштва у систему одбране су, пре свега, војне високошколске и научне институције које се баве пословима образовања и научне делатности. Овде се не смеју заборавити предузећа одбрамбене индустрије, а посебно она која у свом саставу имају организационе делове и капацитете који се баве истраживањем и развојем нових производа и средстава наоружања и војне опреме. Када су у питању војне високошколске и научне установе, онда су то Универзитет одбране (УО), Војна академија и Војномедицински факултет ВМА, као високошколске војне установе у саставу УО, те Војномедицинска академија, Војнотехнички институт, Технички опитни центар и остале наше установе овог типа. Будући да су скоро све ове установе акредитоване, а да је за неке поступак у току, то говори да систем располаже солидним научним потенцијалом за интелектуално стваралаштво.

Аутори интелектуалног стваралаштва од значаја за одбрану земље су лица за послена у свим организационим јединицама система одбране, а првенствено у наведеним институцијама. Погрешно је схватање да је интелектуално стваралаштво само резултат рада научноистраживачког кадра или лица са високим образовањем. Анализом [4] аутора иновација значајних за систем одбране дошло се до интересантних података о профилима људи који се баве иноваторством. Укупно гледано, од 100 иноватора приближно 15 су доктори и магистри наука, 53 су дипломирани инжењери и 32 су са средњом стручном спремом. Доктори су од 100 понудили 17 иновација, инжењери 48, а лица са средњом стручном спремом 35 (подаци се односе на све врсте иновација у анализираном периоду). Структура подносилаца пријава иновација посматрана са становишта стручне спреме, академских и научних звања и броју поднетих иновација приказана је у табели 1.

⁶ Појам „стручно лице“ у погледу познавања, заштите и управљања интелектуалном својином подразумева лице које се бави конкретним пословима пријављивања, испитивања и заштите инвентивног стваралаштва. Подразумева се да би то лице требало да има положен стручни испит за „патентног заступника“, односно „патентног инжењера“ (ради се о веома захтевном и стручном испиту) у Заводу за интелектуалну својину. Осим што је стручно лице упознато са пријављивањем и заштитом, оно би требало да познаје и методологију управљања интелектуалном својином. У систему одбране једва да има неколико лица са положеним стручним испитом (полагање овог испита није условљено потребом ни за она радна места чији се послови директно односе на инвентивну делатност), а готово да нема лица које би имало интерисана знања у вези са заштитом и касније са управљањем интелектуалном својином.

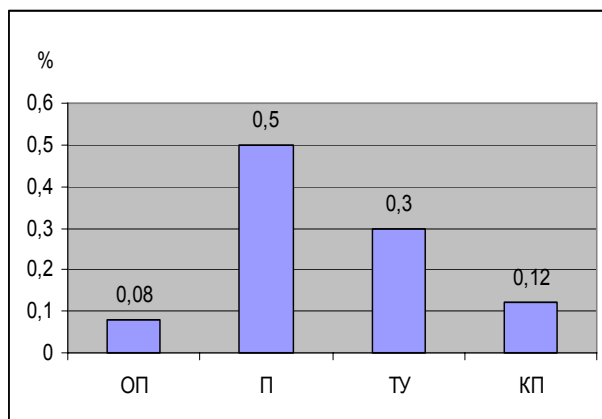
Табела 1 – Структура подносилаца иновација

Степен стручне спреме	Број поднетих иновација (у %)	Поднели пријава (у %)
Доктор, магистар, специјалиста	15	17
Дипломирани инжењер	53	48
Средња стручна спрема	32	35

Извор: обрада аутора

Даља анализа указује да је око 15% иновација резултат тимског рада, и то два и више аутора, а 15% иноватора понудило је две или више иновација, што значи да се тај проценат активно бави проналазаштвом.⁷

За период од 1992. до 2007. године у систему одбране регистровано је око 350 иноватора који су пријавили преко 500 иновација (више од 40 ОП – обавештења о проналасцима,⁸ преко 250 П – проналазака, преко 150 ТУ – техничких унапређења и преко 60 КП – конкретних предлога). Процентуални удео појединих врста иновација, у односу на укупан број пријављених иновација, графички је приказан на слици 1.

Слика 1 – Удео пријава појединих иновација
Извор: обрада аутора

⁷ Елаборат пројекта „Аутоматизовани информациони систем научне делатности“, ГШ ВСЦГ, Управа за школство и обуку, Београд, 2004.

⁸ До уназад неколико година у систему одбране била је предвиђена могућност да проналазачи из система одбране не достављају одмах пријаву проналаска, већ обавештење о настанку проналаска. Процедура испитивања била је идентична као да је у питању пријава, да би се након фазе прелиминарног испитивања закључило да ли да се поднесе пријава или се обавештење одбацује. Ради поједностављења поступка, најновијим прописима није предвиђена могућност претходног подношења обавештења о проналаску (ОП).

Занимљиво је да се од 100 иновација, 20 уопште не односи на одбрану и безбедност земље, па се као такве не штите у систему одбране већ у Заводу. Податак очигледно говори о поверењу иноватора у систем заштите иновација у систему одбране. Све те иновације ипак су прошле предвиђену процедуру прихватања, а оне за које систем одбране нема интереса нису враћене ауторима, већ су достављене Заводу на даљу процедуру заштите.

Основни облици интелектуалног стваралаштва од значаја за систем одбране

Поверљиви проналасци и техничка унапређења за сада су основни и потпуно на јединствен начин нормативно-правно регулисани облици заштите интелектуалног стваралаштва у систему одбране.

*Поверљиви проналазак*⁹ је проналазак који је од значаја за одбрану или безбедност Србије. Проналазак се штити патентом или малим патентом ако кумулативно испуњава законске услове патентбилности (новост, инвентивни ниво и индустријска применљивост).

Техничко унапређење је решење техничког проблема које испуњава одређене услове, а које у погледу тражених услова (инвентивности и новости) не испуњава услове за заштиту патентом или малим патентом.

*Техничким унапређењем*¹⁰ сматра се свака рационализација рада која настаје у свим фазама процеса рада, а којом се постиже најмање један од следећих ефеката: повећање продуктивности рада, побољшање квалитета производа, уштеда материјала, уштеда енергије, боље искоришћење машина или инсталација, побољшање техничке контроле производа, побољшање заштите на раду или побољшање заштите и унапређење животне средине. Тако у области *конструкције производа*¹¹ техничким унапређењем сматрају се решења којима се постиже најмање један од следећих ефеката: мењају особине производа, побољшавају особине производа, повећавају квалитет и значајно смањују трошкове производње.

Циљ сваке прихваћене иновације у систему одбране је да се примењује у свим структурама (јединицама и установама) МО и Војске где је примена могућа, са циљем остварења предности и уштеда због којих је и прихваћена. Дакле, није од интереса да се прихваћена иновација примењује само у јединици–установи где је настала (аутор у радном односу), већ где је то могуће, да нађе примену у свим деловима система одбране. Даље, циљ је да поред примене у нашем систему, прихваћена иновација нађе

⁹ Појам поверљив проналазак не треба посматрати као проналазак који треба да буде „скривен и чуван“, због речи поверљив у свом називу и како сматрају одређена лица (мање упућена у ову проблематику). Напротив, иако је од посебног интереса за одбрану земље и што Министарство одбране има искључиво право располагања оваквим проналасцима, циљ је да се поред примене у систему одбране, ако је могуће, остваре економски ефекти од његовог коришћења у земљи и изван ње (извоз). Подразумева се да постоје и проналасци који захтевају посебну заштиту и мере чувања, али са том врстом не треба поистовећивати све поверљиве проналаске.

¹⁰ Дефиниција преузета из Правилника о организацији и вредновању инвентивног рада у ХК „Крушик“ д. д., 1996.

¹¹ Исто.

потврду и на тржишту, посебно када су у питању поверљиви проналасци везани за одбрамбену индустрију, ради остваривања одређених економских ефеката.

Међутим, поверљиви проналасци и техничка унапређења нису једина интелектуална својина система одбране. Поставља се питање шта је са проналасцима који нису поверљиви и које институције система одбране штите у надлежном Заводу за интелектуалну својину.¹² Каква је судбина оваквих патената и ко са њима управља, да ли се користе и који су економски ефекти њиховог искоришћавања? Осим проналазака, ту су и други облици интелектуалног стваралаштва, који су већ поменути. Дакле, постоји низ различитих облика интелектуалног стваралаштва који треба да доприносу остваривању одређене добити, која је, у крајњем, од значаја за укупно јачање система одбране. Због тога је неопходно управљање интелектуалном својином, односно пре свега институционално регулисање поступања у процесу њеног настанка и касније коришћења, односно располагања.

Заштита интелектуалног стваралаштва стеченог у систему одбране

Патентна заштита поверљивих проналазака и прихватање предлога техничког унапређења врши се у организационој јединици МО и ВС која је носилац функције научне и инвентивне делатности у систему одбране.¹³ Извор поверљивих проналазака нису само структуре из система одбране, већ је и законски регулисано¹⁴ да се пријава поверљивог проналазка од стране домаћег лица (физичког или правног) подноси органу надлежном за послове одбране. Завод за интелектуалну својину, као надлежан државни орган, све пријаве за које процени да би могле бити поверљиве¹⁵ доставља надлежној организационој јединици МО и ВС за инвентивну делатност.

Проналасци који нису поверљиви, а настали су у организационим структурама система одбране и има интереса да се заштите на име одређене институције система одбране, штите се у Заводу за интелектуалну својину, у складу са поступком који проводи овај државни орган.

Методологија по којој се врши испитивање и заштита поверљивих проналазака слична је оној коју проводи Завод. О овој методологији и самом поступку до сада је у више наврата писано, организована су предавања и семинари, тако да се у овом раду неће детаљније разматрати.

¹² У поступку суштинског испитивања поверљиве пријаве проналазка могућа је варијанта да пријава проналазка није поверљива, али је од интереса и има потребе да се заштити у ЗИС. У овом случају одређује се установа из система (обично она где је проналазак створен и која је и подносилац пријаве) која ће поднети пријаву Заводу и на чије име ће се проналазак штитити.

¹³ У Управи за стратегијско планирање, Сектор за политику одбране, Министарство одбране, налази се Одељење за научну и инвентивну делатност, унутар кога је и Група за инвентивну делатност која се првенствено бави пословима патентне заштите поверљивих проналазака и прихватањем техничких унапређења од значаја за одбрану. У протеклом периоду организациона јединица надлежна за патентну делатност налазила се у различитим организационим структурама МО и ГШ.

¹⁴ Члан 102. Закона о патентима.

¹⁵ Одговарајућом уредбом дефинисано је која су то средства НВО на која се односе поверљиве пријаве. Овом уредбом утврђени су и критеријуми за њихову оцену поверљивости.

Проналасци из радног односа

Законом о патентима¹⁶ (у даљем тексту: закон) регулисана су нека од питања која се односе на проналаске из радног односа, а посебно шта се сматра проналаском из радног односа, право на заштиту, накнада запосленом, обавеза чувања тајне и поступак обавештавања о настанку и подношењу пријаве за заштиту проналаска.

У односу на носиоца права и овлашћења која уживају, када су у питању проналасци из радног односа разликују се три врсте проналазака:

1. „службени проналазак“
2. „полуслужбени проналазак“ и
3. проналазак створен у року од године дана након престанка радног односа запосленог, а који би, да је створен у току радног односа, био или „службени“ или „полуслужбени“.

Службени проналазак је проналазак који запослени¹⁷ створи на један од следећих начина:

- извршавајући своје редовне радне обавезе;
- извршавајући посебно наложене задатке у вези са научнотехничким истраживањем и развојем и
- извршавањем уговора о истраживачком раду закљученог са послодавцем.

Право на заштиту службеног проналаска има послодавац, изузев ако уговором (који треба да буде у писаној форми и по могућности оверен) између послодавца и запосленог није другачије предвиђено. Проналазач нема право да проналазак пријави за заштиту на своје име. Он има морална права¹⁸ у вези са тим проналаском и право на накнаду у зависности од ефекта економског искоришћавања проналаска. У случају да послодавац преноси право или уступа лиценцу за искоришћавање проналаска трећем лицу, проналазач такође има право на накнаду.

Полуслужбени проналазак је врста проналаска из радног односа до којег запослени дође у вези са активностима послодавца или уз коришћење материјално-техничких средстава, информација и других услова које је обезбедио послодавац, а не односи се на редовне радне или наложене обавезе од послодавца.

Право на заштиту полуслужбеног проналаска има проналазач, с тим што право на економско искоришћавање тог проналаска припада послодавцу. Проналазач и запослени су у обавези да закључе уговор поводом конкретног проналаска и пред-

¹⁶ Закон о патентима (*Службени лист СЦГ*, бр. 32/04). Треба напоменути да је ради усклађивања са одговарајућим прописима ЕУ из ове области израђен нацрт новог Закона о патентима, у којем су одредбе које се односе на проналаске из радног односа само на другачији начин систематизоване, тј. без суштинских је измена.

¹⁷ Запосленим се сматра лице које је у радном односу код послодавца на неодређено или одређено време. Такође, запосленима се сматрају и: приправници, волонтери, лица на пробном раду, лица која су закључила уговор о раду, лица која уче занат и сл. (сва она лица која имају са послодавцем склопљен уговор о истраживачком раду – истраживачки уговор). Треба напоменути да уговор о делу није правни основ за заснивање радног односа, тако да се лица ангажована по овом основу не сматрају запосленим лицем.

¹⁸ Под моралним правом проналазача подразумева се право да његово име буде наведено у пријави за признање патента, списима, регистрима, исправама и публикацијама у вези са проналаском који је он створио, како у поступку стицања заштите, тако и након истека времена трајања заштите. Ради се о личномправном аспекту проналазачког права, па се из тог разлога не може пренети на друго лице.

виде накнаду коју послодавац мора да исплати проналазачу. Према томе, запослени је дужан да на захтев послодавца пренесе искључиво право економског искоришћавања проналаска чији је он носилац патента. За ову врсту проналазака Закон је предвидео изузетак – уколико проналазак обухвата неку од производних тајни послодавца код кога је проналазач запослен. У том случају проналазач нема право да проналазак пријави за заштиту, односно послодавац има право да спречи објављивање проналаска, уз обавезу да проналазачу исплати накнаду.

Код настанка службеног или полуслужбеног проналаска није битно када је запослени радио (у току редовног радног времена, у дане одмора, прековремено, за време боловања, ноћу, за време штрајка итд.), већ да је запослени био у радном односу код послодавца. Тиме се избегава изигравање послодавца, јер запослени може да створи проналазак у радном односу а да га не пријави послодавцу.

Трећа врста проналаска из радног односа обухвата проналазак који запослени створи у року од годину дана од дана престанка радног односа, а који би, да је створен у току радног односа, припадао категорији службених или полуслужбених проналазака.

Уредбом о начину, поступку и мерама заштите поверљивих проналазака значајних за одбрану регулисано је да су проналасци створени у МО и ВС проналасци из радног односа. Они могу настати приликом рада проналазача у јединици, односно установи МО, односно ВС; у раду извршеном на захтев или по налогу МО и ВС, односно на основу уговора закљученог између МО и ВС и проналазача; у року од годину дана након престанка службе у МО и ВС, а који би, да је створен у току службе, био један од претходно наведених проналазака.

За проналаске створене у систему одбране проналазач је дужан да уз пријаву патента, која се подноси Министарству одбране, обавезно достави и изјаву¹⁹ о условима настанка проналаска.

Право проналазача на новчану накнаду

У пракси се показало да се једно од најтежих практичних питања у реализацији права радника односи на питање новчане накнаде коју послодавац треба да плати запосленом – проналазачу који је створио проналазак у радном односу. Овде се не ради о праву на награду,²⁰ већ само о праву на накнаду јер је природа противвредности коју послодавац дугује запосленом увек накнада, односно цена за интелектуално право проналазача које уступа послодавцу. Другим речима, послодавац не награђује запосленог, већ му плаћа цену за право које стиче од њега. Тиме је на извешан начин извршена објективизација вредности обавезе послодавца према запосленом, јер је он доведен у ситуацију која се може поредити са оном у којој се налази свако лице када прибавља одређена права интелектуалне својине.

¹⁹ Садржина изјаве утврђена је и дефинисана Уредбом. Податке из изјаве проверава стручна комисија која реализује суштинско испитивање.

²⁰ Додељивање новчане награде од послодавца је посебно питање којим се подстиче интелектуално стваралаштво. Битно је разликовати појмове који се односе на новчану награду и новчану накнаду. Свакако, послодавац треба да води рачуна о овом аспекту стимулисања и да општим актом своје институције регулише и питање награђивања.

Када је у питању накнада за „продају интелектуалног добра“ готово неизоставно се јављају сложена и врло комплексна питања, као што је износ накнаде који припада проналазачу и ко треба да исплати накнаду.

Методологија око утврђивања и само утврђивање висине износа накнаде често су предмет судских расправа. Спорови се обично воде у вези са правом запосленог који је створио интелектуално добро, те висине, начина и времена плаћања, при чему суд одлучује на захтев послодавца или проналазача, узимајући у обзир допринос тог проналазача повећању добити, односно стварању уштеда конкретної институције (предузећу, институту...).

Износ накнаде²¹ треба да буде утврђен уговором између послодавца и проналазача, који може бити закључен поводом извршења одређеног посла, односно настанка интелектуалног добра. Много је боље да већ постоје одређени уговорни оквири којим се регулишу ова питања на универзалан – општи и принципијелан начин. Ти оквири могу бити садржани у одређеном интерном пропису којим се регулише начин поступања са интелектуалним стваралаштвом одређене институције или могу да буду донети као посебан пропис у виду: општег акта, интерног правилника или упутства, општег колективног уговора, посебног гранског колективног уговора или као појединачни уговор о раду.

Тако Министарство просвете и науке које финансира научноистраживачке пројекте из програма истраживања у области технолошког развоја и програма обезбеђивања и одржавања научноистраживачке опреме и простора за научноистраживачки рад за циклус истраживања у периоду 2011–2014. године, посебним **Уговором о својинским правима на резултате истраживања на научноистраживачком пројекту** регулише питања права на заштиту проналазача, односно право на стицање патента и малог патента, као и висину накнаде за проналазача. На пример, конкретним уговором,²² поред осталог, регулисано је да „... уколико је *патент или мали патент економски искоришћаван, проналазач има право на накнаду у износу од најмање 50% од добити коју Реализатор истраживања код кога је он радно ангажован остварио искоришћавањем патента, односно малог патента*“. Висина ове накнаде за пројекте који се финансирају из буџета утврђена је и законом.²³

Треба напоменути да се запослени који је створио проналазач, у појединачном уговору о раду, не може унапред одређи свог права на накнаду (регулисано зако-

²¹ Треба напоменути да су погрешни и у супротности са законом чак и званични ставови руководицаца, а посебно оних структура и делова нашег система, који би требало да буду извор иновационог стваралаштва, да аутору по основу евентуално заштићених проналазача у нашем систему не би требало да следује никаква новчана накнада ако је иновација резултат рада на планском пројекту и у радно време. Уз такво тумачење патентних права, с правом се могу поставити следећа питања: како би уз овакве ставове аутор, поред припадајуће новчане накнаде, био додатно награђен у циљу стимулсања инвентивног рада и која је то граница интелектуалних знања која ће инвентор уградити у нови производ или поступак, ако унапред зна да за то неће бити стимулисан.

²² Ради се о једном од научноистраживачких пројеката које финансира Министарство науке, под називом **Истраживање и развој система беспилотних летелица у функцији надзора саобраћајне инфраструктуре**. Евиденциони број уговора 36050. Реализатор истраживања је Војнотехнички институт, а корисници резултата (партиципанти) су: BB COMPOSITE PRODUCTION d. o. o. и Ваздухопловни завод Мома Станојловић.

²³ Члан 107а, 107б и 107в Закона о научноистраживачкој делатности (Службени гласник РС, бр. 110/05, 50/06 испр. и 18/10).

ном). Питање износа накнаде није могуће уредити законским путем на јединствен начин, већ би о том питању морале посебно водити рачуна одређене синдикалне организације, као што је случај у другим земљама у којима је рад роба.

Када су у питању поверљиви проналасци, МО као орган надлежан за послове одбране има искључиво право да користи поверљиви проналазак и да располаже њиме. За заштићени поверљиви проналазак проналазач има право²⁴ на једнократну накнаду,²⁵ без обзира на то да ли се проналазак примењује.

Једнократна новчана накнада за поверљиве иновације

Законско право на новчану накнаду за поверљиве патенте ближе је разрађено Правилником о поступку испитивања поверљиве пријаве патента, малог патента и техничких унапређења значајних за одбрану и остваривање права проналазача. Предвиђено је да се новчана накнада састоји од: једнократне накнаде и права на новчани део који се плаћа аутору по основу производње и промета проналаска, односно економског искоришћавања (ауторско право на остварени проналазак – *royalty*).²⁶

За признати патент који се односи на поверљиви проналазак, односно прихваћено техничко унапређење, износ дела новчане накнаде који се односи на једнократну накнаду прорачунава и предлаже комисија за суштинско испитивање²⁷ проналаска, која може, по потреби, да тражи и додатне податке и мишљење одговарајућих војних јединица, односно установа или других правних и физичких лица.

При прорачуну једнократне накнаде посебно се одређује део којим се надокнађују трошкови стварања иновације – обештећење, а посебно део који се односи на компензацију.

Обештећење проналазачу²⁸ прорачунава се тако да се њиме надокнаде његови трошкови рада ван радног времена, трошкови техничке обраде докумената (цртање, куцање, умножавање и др.) и реализације (ако су израђени макета, модел или прототип), као и сви други стварни или процењени трошкови које је проналазач имао у току стварања проналаска или техничког унапређења до дана његовог признавања, односно прихватања. Износ обештећења одређује се на основу података из изјаве о усло-

²⁴ Члан 105. Закона о патентима. Висина једнократне накнаде одређује се применом објективних критеријумима, како би се стимулисао проналазачки рад у целини.

²⁵ Нацртом новог Закона о патентима предвиђа се укидање ограничења када је у питању једнократна новчана накнада, јер се сматра да су досадашњим начином регулисања висине ове накнаде права проналазача ограничена. Предлаже се да се убудуће висина накнаде и за поверљиве проналаске, регулише општим актом или уговором између послодавца и проналазача.

²⁶ За прихваћено техничко унапређење аутор не остварује право на новчани део накнаде по основу производње и промета (*royalty*).

²⁷ Ради се о стручној комисији коју формира организациона јединица МО одређена за реализацију суштинског испитивања, при чему се одређује носилац планирања надлежан за средства из области технике на коју се пријављена иновација односи. Ради се о члановима комисије – „стручњацима“, који познају предметну област технике и они се одређују из најмање три организационе целине МО и ВС, при чему се обавезно одређује и члан из организационе јединице надлежне за инвентивну делатност.

²⁸ По новом правилнику, ако се ради о проналаску или техничком унапређењу који је настао као резултат рада на планираном пројекту, трошкови обештећења се не обрачунавају.

вима настанка проналаска, извештаја о суштинском испитивању проналаска и других докумената која се израђују у процесу испитивања, као и на основу познавања и увида у услове стварања проналаска или техничког унапређења.

Компензација,²⁹ као део једнократне новчане накнаде за признати проналазак, односно прихваћено техничко унапређење, прорачунава се коришћењем формуле:

$$K = 5П \times И \times Т$$

где је: П – износ основне плате за чин пуковника у 8. положајној групи, која важи на дан утврђивања износа једнократне накнаде;

И – коефицијент инвентивности, зависи од сложености и инвентивности решења пријављеног проналаска. Одређује га комисија за суштинско испитивање и он износи: од 0,1 до 0,5 за техничко унапређење; од 0,3 до 0,7 за мали патент и од 0,5 до 1 за патент.

Т – коефицијент техничке реализације иновације, зависи од обрађености делова пријаве, као и од степена практичне реализације пријављеног проналаска и износи: од 1,0 до 1,2 за обавештење; од 1,1 до 1,4 за пријаву; од 1,5 до 1,7 за обавештење и пријаву са моделом и од 1,8 до 2 за обавештење и пријаву са прототипом.

За заштићени поверљиви проналазак проналазач има право на део новчане накнаде који се плаћа по основу економског искоришћавања проналаска – ауторско право на остварени проналазак (royalty). Критеријуми за утврђивање накнаде (висина, начин и време плаћања) која се односи на ауторско право на остварени проналазак (royalty) утврђују се посебним уговором којим се уређује однос између проналазача и носиоца патента поводом конкретног проналаска.

Правилником је регулисано да коначан износ компензације, који важи на дан коначног утврђивања износа, без обзира на начин његовог одређивања и обима примене, не може бити мањи од: 3П – за признати патент; 2П – за признати мали патент и 1П – за признато техничко унапређење.

²⁹ Претходним упутством о инвентивној делатности, компензација као део једнократне новчане накнаде прорачунавала се коришћењем искуствене формуле:

$$K = PIM \sqrt{\frac{BC}{P}}$$

где је: Р – износ основне плате за чин мајора у 15. положајној групи, која важи на дан одређивања компензације;

И – коефицијент инвентивности, зависи од сложености и инвентивности решења пријављене иновације и износи: од 0,1 до 0,4 за конкретан предлог; од 0,3 до 0,7 за техничко унапређење и од 0,6 до 1 за проналазак;

М – коефицијент материјализације зависи од степена материјализације иновације и износи: од 0,1 до 0,3 за предлог решења; од 0,2 до 0,5 за обавештење; од 0,4 до 0,7 за пријаву; од 0,6 до 0,9 за пријаву са моделом и од 0,8 до 1 за пријаву са прототипом;

В – укупан број предмета планираних за производњу, односно модификацију, према признатом проналаску, односно прихваћеном техничком унапређењу или конкретном предлогу.

С – предвиђена (планирана) цена једног произведеног предмета, односно спроведене модификације (признатог проналаска, прихваћеног техничког унапређења или конкретног предлога) у серији.

Управо су број комада и предвиђена цена били разлог да се иде на примену нове методологије обрачуна, где се не узимају у обзир ови елементи. Када је у питању број комада, радило се о унапред планираном броју, а касније се из различитих разлога чак и не крене са производњом или реализацијом проналаска. Такође је било врло нејасно о којој је цени реч (произвођачка, продајна), што је остављало могућност за нетачне калкулације.

Ако проналазач, односно аутор, није задовољан висином накнаде, регулисано је да може поднети тужбу надлежном суду. Вођење спора у вези са висином накнаде нема утицај на примену заштићеног проналаска, односно прихваћеног техничког унапређења у МО и Војсци, већ само на износ накнаде која се исплаћује проналазачу, односно аутору.

Располагање поверљивим иновацијама

Познато је да је Министарству одбране, као надлежном државном органу за послове одбране, законом утврђено и дато искључиво право коришћења и располагања поверљивим проналасцима и прихваћеним техничким унапређењима од значаја за одбрану земље.

Поставља се питање на који се начин располаже признатим патентом за поверљиви проналазак.

Послови око располагања реализују се након спроведеног поступка заштите и никако их не треба доводити у везу са утврђивањем и признавањем права заштите, нити у надлежност организационе јединице одређене за научну и инвентивну делатност.³⁰ Ово је део послова који се односи на реализацију, тј. производњу проналаска (често се патент признаје само на основу идеје која је технички остварива, дакле нема унапред урађеног прототипа или модела) или примену поступка заштићеног патентом и касније његову комерцијализацију и коришћење, односно остваривање одређене економске добити, што је крајњи циљ.

Област располагања у систему одбране није детаљно разрађена, али је познато да је након спроведене процедуре испитивања патентне пријаве и доношења решења о признавању поверљивог патента нормативно регулисано да министар одбране одлуком одређује организациону јединицу³¹ из састава МО и Војске која ће водити рачуна о коришћењу, располагању и реализацији тог проналаска, или примени поступка, односно о њиховом економском искоришћавању. Одређивање ове организационе јединице зависи од области технике на коју се заштићен поверљиви проналазак односи. Под реализацијом се подразумева пројектовање и развој проналаска (израда модела, прототипа, прототипске партије и др.), као и израда конструкционе документације која служи као основа за производњу. Економско искоришћавање поверљивог проналаска заштићеног патентом регулише се уговором, при чему се морају имати у виду права носиоца патента и проналазача.

Носилац реализације, по потреби, ангажује проналазача, односно аутора, за обављање појединих активности на реализацији проналаска (решавање техничких и технолошких проблема, контрола пројекта, конструкциона и друга документација, контрола реализације и степена извршења појединих фаза и др.).

³⁰ Као што се Завод за интелектуалну својину, као надлежни државни орган за заштиту интелектуалне својине, бави пословима заштите ове својине, тако се и надлежна ОЈ МО и ВС бави пословима патентне заштите поверљивих проналазака, тј утврђивањем испуњености услова за признање патента.

³¹ Питање је да ли у овом тренутку у нашем систему одбране постоји организациона јединица (укључујући и предузећа одбрамбене индустрије) која би на прави начин сагледала располагање интелектуалним добрима, односно да ли има осмишљен и разрађен модел управљања интелектуалном својином. Ово питање могло би бити предмет једне свеобухватније анализе на нивоу целог система.

Чињеница је да се у систему одбране задњих година ради о веома малом броју признатих патената за поверљиве проналаске (углавном из предузећа одбрамбене индустрије). У пракси у тим случајевима МО своје искључиво право располагања ексклузивно (прећутно) преноси на предузеће одбрамбене индустрије, где је проналазак и створен. Питање је какву економску корист од оваквог начина располагања³² остварује МО.

Иако су питања располагања поверљивим проналасцима, као и новчане накнаде, регулисана прописима из ове области, у пракси су у већини случајева накнаде за поверљиве patente предмет судских спорова. Ако се ради о патенту признатом неком од предузећа одбрамбене индустрије као подносиоцу захтева, онда је то предузеће, имајући у виду да се ради о проналаску из радног односа, у законској обавези да регулише и исплати накнаду запосленом – проналазачу, јер у крајњем оно и остварује економску корист. Јавља се проблем због нерегулисања начина исплате накнаде (законско право проналазача) и проналазачи заштиту својих права траже на суду, при чему те накнаде буду вишеструке у односу на оне које су унапред регулисане неким општим актом или уговором. На исти начин поставља се питање регулисања накнаде за признате patente за проналаске који нису поверљиви и остале облике интелектуалне својине.

Модел управљања интелектуалном својином

Не постоји универзални модел прописа којим би се на јединствен начин регулисала институционална политика управљања интелектуалном својином у одређеној институцији (универзитет, истраживачки институт, предузеће одбрамбене индустрије итд.). Свака институција која у делокругу свог рада реализује задатке у вези са истраживањем и развојем, трансфером технологија и производњом, односно ако на било који начин има додира са стварањем, заштитом и коришћењем интелектуалне својине, требало би да донесе свој интерни пропис (нпр. правилник, упутство, одређени акт итд.) којим би детаљно регулисала управљање интелектуалном својином. При изради и доношењу једног оваквог прописа првенствено треба имати у виду специфичне циљеве и приоритете институције. Подразумева се да такав унутрашњи пропис треба да буде усаглашен са релевантним националним законима, подзаконским актима, политикама и стратегијама.

Поједина питања могу се сматрати изузетно важним у процесу трансфера резултата научног истраживања, од инвенције до производа на тржишту, те је њихово регулисање један од основних услова успешног трансфера знања и технологије.

³² Шире посматрано, корист коју остварује предузеће одбрамбене индустрије располагањем поверљивим проналаском може се сматрати и индиректном користи за систем одбране. Законско искључиво право располагања заштићеним поверљивим проналасцима подразумева да систем има директне економске користи од оваквог проналаска. Примера ради, организациона јединица надлежна за располагање требало би „домаћинским располагањем“ да обезбеди да се, на пример, одређеним бројем средстава НВО за које је признат патент врши опремање Војске без куповине по тржишним ценама или пак уз минималне трошкове набавке. Међутим, реалност је нешто друго, посебно ако се има у виду да су у већини случајева предузећа у спору са запосленима око патентних права, узимајући у обзир и друге проблеме око пословања, тако да се располагање прећутно препушта предузећима како се не би „додатно компликовала ионако сложена ситуација“, тако да систем нема директне економске користи од свог располагања.

На захтев земаља чланица, WIPO³³ је у сарадњи са експертима развијених и земаља у развоју припремио приручник о управљању интелектуалном својином, који је првенствено намењен за институције које се баве научноистраживачким радом, као што су универзитет, факултети, научни институти, тј оне институције које се баве трансфером знања од инвенције³⁴ до иновације,³⁵ односно готовог производа. Овај приручник може се применити и за регулисање управљања интелектуалном својином у предузећима,³⁶ посебно ако у свом саставу имају организационе делове који се баве истраживањем и развојем. При изради једног оваквог приручника развијена је *Методологија „десет питања“*,³⁷ која представља десет основних питања као елементе интерног прописа, на која свака политика управљања интелектуалном својином треба да одговори.

Преносимо изворни приказ питања, уз додатне коментаре – специфичности³⁸ које се односе на институције система одбране.

³³ WIPO (World intellectual Property Organisation) – Светска организација за интелектуалну својину – сматра се основним извором међународног права индустријске својине и ауторског права. Конвенција о оснивању WIPO закључена је 14. јула 1967. у Стокхолму, а сада су 184 земље света чланице ове организације. Ради се о специјализованој организацији Уједињених нација која администрира највећим бројем међународних конвенција у области права интелектуалне својине. Србија је чланица WIPO и потписница 20 таквих конвенција.

³⁴ *Инвенција* је јединствена идеја до чије је реализације потребан веома дуг и сложен пут, који захтева одређено време. Често то остане само идеја јер никада не нађе пут од свог аутора зато што је несхваћена, што може бити превремена или закаснела.

³⁵ *Иновација* је материјализована инвенција. Ако идеја нађе комерцијални пут и изазове новину у производу, поступку или производном решењу и при томе оствари значајне економске резултате, реч је о *иновацији*. Дакле, под иновацијом се може подразумевати новина која се уграђује у познато (постојеће) стање. По обиму та новина може се испољити као замена или допуна постојећег стања. У сваком случају, ради се о промени постојећег и увођењу новог, чиме се убудуће прекрива постојеће стање. Иновација је примена нове и побољшане идеје, поступка, добра, услуге, процеса, које доноси нову корист или квалитет у примени. Иновације доносе побољшања у области: конструкције производа (технолошке иновације), процеса и услуга, организације рада и пословања, маркетинга и др.

Технолошке иновације су посебна врста иновација (од корисног предлога, преко техничког унапређења, до проналаска) које свом власнику могу да осигурају битну конкурентску предност, тј. монопол на тржишту. У развијеним привредама иновацијама и иноваторима посвећује се посебна пажња, а инвентивност се високо котира на лествици система вредности. Најпознатије светске компаније својим највреднијим ресурсом не сматрају материјална добра попут зграда, погона или капитала, него знање, искуство и инвентивност, који су садржани у квалитетном кадру. Материјална добра, за разлику од нематеријалних добара, увек се могу наћи на тржишту.

³⁶ За систем одбране, а и шире, од посебног су значаја предузећа одбрамбене индустрије, која би обавезно требало да имају усвојене интерне прописе којима регулишу основна питања која се односе на управљање интелектуалном својином.

³⁷ Крајем јуна 2011. у Заводу за интелектуалну својину одржан је семинар под називом „Пласман иновација и трансфер технологије“, који је био намењен научноистраживачким организацијама. Циљ семинара је да се запослени у овим институцијама упознају са основним принципима заштите интелектуалне својине, трансфером технологије, као и могућностима економског искоришћавања резултата научноистраживачког рада. Семинар је организовала Светска организација за интелектуалну својину – WIPO, у сарадњи са ЗИС. Једна од тема на семинару била је „Институционална политика интелектуалне својине – неопходни предуслови за успешан трансфер технологије“.

³⁸ Овде се наводе опште специфичности познате ауторима рада, међутим ствар је сваке институције да за своје потребе уради пропис – приручник који ће на најбољи начин одсликавати одређене специфичности и приоритете конкретне институције када је у питању управљање интелектуалном својином.

1. *Ко је власник интелектуалне својине која је резултат научног истраживања на универзитету или у оквиру научног института финансираног од државе?*

Генерално је правило да власник интелектуалне својине може бити послодавац или инвентор (запослени који је створио интелектуално добро), што је већ објашњено (проналасци из радног односа).

Када је у питању патентна заштита поверљивих проналазака, познато је да је Министарство одбране власник и да има искључиво право располагања овим проналасцима. За остале облике интелектуалног стваралаштва (које се не сматра поверљивим), које се штити у надлежном ЗИС, законом је уређена процедура пријаве и заштите, с тим да институцији остаје да уреди интерне процедуре око пријављивања и заштите, а посебно и питање накнаде инвентору.

Такође, битно је разрешити и права учесника који нису у радном односу са институцијом (студенти, постдипломци, докторанти, консултанати и остали) а ангажовани су на неком конкретном пројекту, где је као крајњи резултат рада могућ неки од облика интелектуалног стваралаштва. За ове учеснике сва питања се унапред регулишу посебним уговорима у току трајања ангажмана, где се детаљно прецизирају питања око интелектуалног стваралаштва.

2. *Како ће реализовани приход од комерцијализације резултата истраживања бити „подељен“?*

Битно је да институција унапред одреди учеснике добити и процентуалне износе расподеле остварене користи, где се свакако морају узети у обзир инвентори.

У надлежности сваке институције је да посебно одреди и пропише модалитет новчане надокнаде инвентору. Постоји више могућих модалитета, на пример: да се накнада исплати унапред у целости, без обзира на касније коришћење и економске ефекте; да се исплаћује одређени проценат добити од сваког произведеног комада или сваког продатог комада; да се од прихода одреди одређени проценат и сл.

Већ је поменуто да је Законом о научноистраживачкој делатности регулисано да ауторима по основу ангажовања на пројектима које финансира надлежно министарство за науку, у случају да дође до коришћења одређеног интелектуалног добра, припада минимум 50% остварене добити.

3. *Која су права државе у односу на интелектуалну својину која је резултат истраживања финансираног државним буџетом („publically funded research“)?*

Треба имати у виду да се пројекти научноистраживачког рада у МО и ВС углавном финансирају из буџета, као и да су у најновије време, након акредитације, војне научне установе стекле право и већ реализују пројекте које такође из буџета финансира надлежно министарство за науку.

Интересантно је питање да ли држава може да захтева да се поједине технологије комерцијализују искључиво кроз сарадњу са домаћом индустријом. Када су у питању поверљиви проналасци, онда се свакако настоји да се они реализују у предузећима одбрамбене индустрије.

Такође је битно да држава не учествује у поделидохотка реализованог комерцијализацијом истраживања које је финансирала, односно да су сви економски ефекти искоришћавања резултата рада на пројекту у надлежности реализатора истраживања (институције).

Треба напоменути да истраживачка установа треба да предузима одговарајуће мере за комерцијализацију истраживачких резултата, иначе држава нема право на власништво интелектуалне својине створене од одређене институције, осим ако су у питању поверљиви проналасци.

4. Да ли је и под којим условима могуће приватно финансирање истраживања на јавним универзитетима и истраживачким институцијама?

За сада у нашим истраживачким институцијама није предвиђен овај начин сарадње. Међутим, он је врло вероватан у блиској будућности, с тим да се, ако до тога дође, унапред морају уговорно регулисати одређена питања, као што су проценат истраживања који може бити финансиран приватним средствима, ко је у том случају власник интелектуалне својине, уколико институција задржава права интелектуалне својине – под којим условима може лиценцирати технологију спонзору или индустријском партнеру.

У таквим случајевима истраживачка институција треба да настоји **увек да задржи права на коришћење** интелектуалне својине и **даљи развој технологије** у вези са том својином.

5. Које опције за комерцијализацију истраживачких резултата има универзитет, односно научноистраживачка институција?

До сада истраживачке институције система одбране готово да нису имале никаквих ефеката од комерцијализације истраживачких резултата³⁹ јер не постоје разрађени организациони модели заштите, као ни модели управљања створеним интелектуалним добрима.

Могуће варијанте остваривања економске користи су „продаја“ права интелектуалне својине (технологије), односно пренос свих права интелектуалне својине комерцијалном партнеру и лиценцирање. Могућ је и пренос права интелектуалне својине на нове компаније⁴⁰ које су формирале од државне истраживачке институције.⁴¹

³⁹ Тако се у раду [2] наводи: „... Војнотехнички институт поседује техничку документацију за приближно 1.300 развијених средстава наоружања и војне опреме, од којих се већина налази у оперативној употреби Војске Србије, али и неких страних армија. У многим тим производима и технологијама налазе се инкорпорирана различита знања садашњих и бивших радника института. Ова знања у многим случајевима су оригинална, а створени производи на основу њих испуњавају све неопходне услове патентбилности јер садрже новост, имају инвентивни ниво и применљивост. Ипак, та знања нису обрађена и заштићена на законом прописан начин, па не могу да се третирају као интелектуална својина института. Тренутна реална финансијска вредност ових знања је безначајна, а потенцијална огромна. Једна од практичних последица таквог стања је да институт, односно Министарство одбране Републике Србије, свакодневно губи значајна финансијска средства по основу коришћења незаштићених интелектуалних добара института од стране других корисника, како домаћих, тако и страних. Слична констатација може да се закључи и за сва остала предузећа и установе одбрамбене индустрије Србије“.

⁴⁰ Готово је сигурно да се у блиској будућности од истраживачких институција система одбране не очекује комерцијализација истраживачких резултата кроз формирање сопствених тзв. „start up“ компанија, посебно ако се имају у виду специфичности организацијске структуре МО и ВС.

⁴¹ Тако је у оквиру Београдског универзитета недавно формиран и почео са радом Центар за трансфер технологија, који је намењен искључиво за обављање делатности трансфера технологија ради примене технолошких иновација. У оквиру сарадње на универзитетском нивоу могућа је овим путем комерцијализација истраживачких резултата војних истраживачких установа. Европска унија је подржала отварање Центра за трансфер технологије на Универзитету у Београду, који представља важан корак у реформи Србије у области права интелектуалне својине, јер ће то охрабрити трансфер технологије између истраживача и фирми, са потенцијалним интересом у индустријализацији резултата истраживања. То је кључни елемент за одрживост истраживања на универзитетима (зато што канцеларије за трансфер технологије имају могућност да генеришу финансијске ресурсе кроз лиценцирање патената) и велики подстицај за открића и изуме.

Због одређених специфичности организације система, сада је комерцијализација истраживачких резултата институција система одбране могућа преносом права интелектуалне својине углавном на предузећа одбрамбене индустрије, као потенцијално могуће реализаторе производа – резултата интелектуалне својине. С обзиром на то да при преношењу права интелектуалне својине владају закони тржишта и да треба узети у обзир остварену економску добит, онда ту свакако има места и за остале привредне субјекте.

6. Ко је надлежан да управља процесом трансфера знања и технологије у оквиру научне институције?

Познато је да у истраживачким институцијама система одбране не постоје службе трансфера технологије („Technology Transfer Office“ – ТТО) као посебни организациони делови. За озбиљнији приступ у реализовању истраживачких резултата, заштити створене интелектуалне својине, а посебно у трансфера знања и технологија (било „сопственог“ или „туђег“), неопходно је успостављање овакве службе. Формирање ТТО у наредном периоду посебно је важно ако се узму у обзир очекивања у погледу остваривања економских ефеката и стварања нових производа од наше одбрамбене индустрије. Без нових производа и нових технологија, нема ни присуства на постојећим и новим тржиштима.

Непостојање службе ТТО свака истраживачка институција треба да реши начин управљања трансфером знања и технологија (ТЗТ), у оквиру чега би било пожељно разјаснити следећа питања:

- да ли ангажовати спољњег партнера и кога (јавна или приватна компанија) за управљање ТЗТ (треба имати у виду да то кошта и колика је цена оваквог ангажовања);

- какве надлежности имају поједини унутрашњи организациони делови (службе) институције;

- ко доноси одлуку да ли одређени резултат истраживања има економску вредност, да ли је то неко постојеће тело, одбор, савет, наставно-научно веће или неко посебно тело које треба формирати;

- каква је процедура верификовања резултата истраживања и заштите интелектуалне својине;

- ко је задужен (која постојећа или посебна служба унутар институције) да администрира приход;

- ко одлучује о формирању и начину управљања новом компанијом – „start up“, на којој би се пренела права интелектуалне својине.

7. Које су процедуре за управљање интелектуалном својином која је власништво универзитета или научноистраживачке институције?

Потребно је разрешити ко се у институцији бави заштитом интелектуалне својине. У систему одбране постоји централизована служба заштите поверљивих проналазака и прихватања техничких унапређења од значаја за одбрану. Као што је познато, ово нису једини облици интелектуалног стваралаштва, па се поставља питање на који начин на свом нивоу решити заштиту осталих облика интелектуалне својине. Непостојање ТТО отежава регулисање ових процедура, посебно ако се прибегава решењу да се постојећој служби, уз редовне послове, додају нови, а уз то и непознати послови. Ангажовање спољњег партнера је могућа варијанта, али треба имати у виду не баш мале економске издатке око оваквог ангажовања.

У погледу регулисања управљања интелектуалном својином треба имати у виду власништво као последицу различитих уговорних односа са партнерима – научноистраживачка сарадња, спонзорски уговори, уговорено истраживање, консултантске услуге, лиценцирање, трансфер истраживачког материјала и слично. Постоје различити модели уговора којима се регулишу питања власништва над интелектуалном својином, посебно оне која је резултат заједничког рада више субјеката.

8. Ко финансира заштиту интелектуалне својине и њено одржавање („*maintenance fees*“)?

Познато је да су накнаде за заштиту и, касније, за одржавање у важности одређеног права веома високе.⁴² То је један од разлога да заштићена интелектуална својина има за циљ коришћење–потребу, ради остваривања одређене економске добити, како би се оправдала средства уложена у њену заштиту.

У систему одбране за патентну заштиту поверљивих проналазака и прихватање техничких унапређења не плаћају се никакве таксе.

Код заштите било ког облика интелектуалне својине потребно је да институција регулише питања финансирања поступка заштите. У том циљу потребно је разрешити: да ли постоји лимит до кога се институција обавезује да финансира заштиту интелектуалне својине (нпр. само домаће пријаве патената); да ли у томе учествује комерцијални партнер (када и под којим условима); да ли и под којим условима ангажовати средства Иновационог фонда.⁴³

9. Конфликт интереса?

Од посебне је важности да институције за свој кадар унапред регулишу одређена питања, како не би дошло до конфликта интереса. Та питања односе се на следеће:

- када и под којим условима запослени (професор/истраживач) може пружати приватне консултантске услуге индустрији;
- који је процентуални однос између сати предавања/истраживања и приватних консултантских услуга запосленог;
- да ли и под којим условима запослено лице може користити средства институције за приватну комерцијализацију својих резултата истраживања;

10. Како универзитет или истраживачка институција могу мотивисати истраживаче да буду инвентивни?

Институције посебно морају да воде рачуна да подстичу иновативан рад, а инвентивне ствараоце да на неки начин мотивишу, на пример: кроз разматрање могућности додатне едукације и обуке и посебно путем финансијске надокнаде – новчане награде (при чему, како је већ наглашено, новчану награду за инвентиван рад не треба поистовећивати са новчаном накнадом).

⁴² За спровођење поступка заштите, у националном Заводу за интелектуалну својину за било који облик интелектуалне својине постоје одређене и прописане таксе. За међународну заштиту таксе су више-струко веће и достижу хиљаде евра.

⁴³ На основу Закона о иновационој делатности (*Службени гласник РС*, бр. 110/2005 и 18/2010), недавно је формиран и почео са радом Фонд за иновациону делатност, са основном наменом да се обезбеде финансијска средства за подстицање иновативности.

Закључак

За допринос укупном јачању система одбране од посебне је важности да поједине његове институције (универзитет, факултет, научни институти, истраживачко-развојни центри, предузећа одбрамбене индустрије) имају разрађен и применљив модел управљања интелектуалном својином на свом нивоу. Свака од ових институција која реализује задатке који су уско везани са интелектуалним стваралаштвом, треба да донесе свој интерни пропис којим би регулисала управљање интелектуалном својином. При доношењу оваквог прописа подразумева се да институција мора узети у обзир своје специфичне циљеве, приоритете и интересе, при чему они треба да буду усаглашени са националним законским и подзаконским актима, политикама и стратегијама. Посебно је важно да се прописом регулише управљање оним облицима интелектуалног стваралаштва чија заштита није законски регулисана и за које се не води поступак заштите код државних органа (техничка унапређења, корисни предлози, пројектна документација, know-how – „знати како“, пословне тајне, поверљиве информације и сл.).

Као могући модел управљања интелектуалном својином у институцијама система одбране дат је приказ методологије „*десет питања*“, која представља десет основних питања, као елементе интерног прописа, на која свака политика управљања интелектуалном својином треба да одговори.

Поред приказа могућег и уз одређене специфичности применљивог модела управљања интелектуалном својином за одређене институције, у раду су детаљно објашњени проналасци из радног односа. При томе је указано на врсте ових проналазака, као и на право на заштиту, коришћење и право на новчану накнаду аутору проналаска. Дата је методологија обрачуна једнократне новчане накнаде, на коју у складу са Законом о патентима аутори поверљивих проналазака имају право, без обзира да ли се проналазак примењује.

У систему одбране постоји успостављен војни патентни систем, са основном наменом заштите поверљивих проналазака и прихватања техничких унапређења од значаја за одбрану. Ради се о централизованом поступку пријављивања иновација организационој јединици МО надлежној за послове научне и инвентивне делатности. Овај систем је нормативно-правно регулисан и потпуно усаглашен са прописима којима се уређује ова област у држави. Методологија заштите поверљивих иновација је разрађена и слична методологији коју проводи надлежни државни орган за заштиту интелектуалне својине.

Литература

1. Вуковић, С.: *Коментар Закона о патентима са регистром појмова*, прво издање, Пословни биро, Београд, 2004.
2. Рајић, Д.: *Модел заштите и развоја интелектуалне својине у војним предузећима и установама*, ОТЕХ, 2007, Војнотехнички институт, Београд.
3. Чабаркапа, О.; Јовић, И.; Поткоњак Лукић, Б.: *Classified inventions protection procedure*, Међународна конференција иновација, Београд, новембар 2007, САНУ – ИФИА – СПАТУБ.

4. Чабаркапа, О.: *Заштита иновација у функцији јачања система одбране*, докторски рад, Факултет безбедности, Београд, 2008.
5. Чабаркапа, О.: *Заштита поверљивих иновација*, ВИЗ, Редакција „Војна књига“, Београд, 2010.
6. Чабаркапа, О, Петровић, Д.: Научностручни скуп са међународним учешћем: „Потребна знања официра ВС 2010–2020“, ВА и ИСИ, Београд, 2009.
7. Чабаркапа, О., Дуњић, М., Одовић, Д.: *Методологија испитивања иновација у систему одбране*, ОТЕХ, Београд, 2007.
8. *Закон о патентима* („Службени лист СЦГ“, бр. 32/04).
9. *Закон о иновационој делатности* („Службени гласник РС“, бр. 110/2005 и 18/2010).
10. *Уредба о начину, поступку и мерама заштите поверљивих проналазака значајних за одбрану* („Службени гласник РС“, број 110/08).
11. Правилник о поступку испитивања поверљиве пријаве патента, малог патента и техничких унапређења значајних за одбрану и остваривању права проналазача („Службени војни лист“, бр. 35/09).
12. Правилник о организацији и вредновању инвентивног рада у ХК „КРУШИК“ д. д., Интерни правилник Одељењу за организацију ХК „КРУШИК“, септембар 1996, Ваљево.
13. Правилник о заштити стваралаштва у Застава оружје, јануар 2006, и Правилник о изменама и допунама правилника о заштити стваралаштва у Застава оружје, Службена информација А. Д. за производњу и промет оружја ЗАСТАВА ОРУЖЈЕ, Крагујевац.
14. Правилник о иновацијама предузећа Наменска производња – Лучани, децембар 1994.
15. Сајтови појединих институција из области патентне заштите.⁴⁴

⁴⁴ www.zis.gov.rs – ЗИС, Завод за интелектуалну својину РС.
www.wipo.int – WIPO, Светска организација за заштиту интелектуалне својине.
www.epo.org – EPO, Европска патентна организација.
www.eapo.org – EAPO, Евроазијска патентна организација.
www.cards-ipr.org – CARDS, Регионални програм за заштиту интелектуалне својине.

ВЕРСКА СЛУЖБА У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

Стевица С. Карапанџин
Генералштаб Војске Србије, Управа за људске ресурсе (Ј-1)

У чланку су разматрана питања значајна за уређивање верског живота у Војсци Србије. Кроз кратак осврт на решења из војске Кнежевине (Краљевине) Србије, Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије), као и на решења примењена у савременим страним армијама, указује се на чињеницу да су она у знатној мери уважена приликом враћања војних свештеника, односно верских службеника у Војску Србије. Такође, разматрани су и правни модели одвојености држава и црква присутни у данашњем савременом свету. Посебно је сагледан однос вере и морала у контексту одређивања места и улоге две функције система одбране (верска и морално-психолошка), где је указано на значај правилног одређивања хијерархијске позиције војних свештеника. Такође, у тексту су наведени и могући изазови и потенцијални проблеми у будућности. Кроз осврт на све битне чињенице које је потребно размотрити приликом уређења области остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије, могу се уочити предности и слабости више понуђених решења овог важног и осетљивог питања, што је у знатној мери послужило при дефинисању модела по којем ће бити организована верска служба у Војсци Србије.

Кључне речи: *верска служба, слобода вероисповести, свештеници и верски службеници, модел, вера, морал.*

Увод

Примарна улога верске службе у Војсци Србије, као организованог вида делатности традиционалних цркава и верских заједница у војној средини, јесте омогућавање уставног права припадника Војске Србије на остваривање слободе вероисповести. Та улога се остварује вршењем богослужбених делатности и осталих верских делатности.¹ Верска служба се организује и ради јачања духовних и

¹ Богослужбене делатности обухватају вршење богослужења и верских обреда по аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница. Остале верске делатности обухватају: учешће у планирању богослужбених и осталих верских делатности, анализи и извештавању; саветовање команданта (начелника или директора) јединице или установе о верским питањима; организација предавања и беседа о духовно-моралним темама и поклоничких путовања; опремање богослужбених простора покретним стварима, богослужбеним предметима и литературом; надгледање рада војних свештеника, односно верских службеника и њихових помоћника своје традиционалне цркве, односно верске заједнице у потчињеним командама; ангажовање у припремама за извршење сложених задатака, као и у предузимању

моралних вредности припадника Војске Србије, неговања војничких врлина и патриотизма, као и обликовања грађанске одговорности, што произлази из њене примарне улоге. Верска служба је у функцији развоја, изградње, одржавања и повећања оперативних способности Војске Србије приликом извршавања свих дефинисаних мисија и задатака и нема сврху мисионарства цркава и верских заједница у војној средини. Команданти, начелници и директори у Министарству одбране и Војсци Србије одговорни су за организацију верске службе у својим саставима и омогућавање остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије, као и за логистичку подршку у вршењу њених делатности.

Један од најважнијих нормативних докумената из области уређења остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије јесте Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије коју је Влада Републике Србије донела 24. марта 2011. године. Доношењу Уредбе претходило је дефинисање модела за решавање питања верског живота у Војсци Србије, чија израда је отпочела још 2000. године и у оквиру које су проучена искуства српске и југословенске војске, као и искуства савремених страних армија. Доношењем Закона о црквама и верским заједницама 27. априла 2006. године и Закона о Војсци Србије 1. јануара 2008. године створене су законске претпоставке за ближе уређење ове области. Модел је након доношења поменутих закона било нужно дорадити, тако да је коначну форму и конкретизацију добио Уредбом о вршењу верске службе у Војсци Србије.

Верска служба у војсци Кнежевине Србије (Краљевине Србије)

Први пут у српској војсци верска служба је законски била уређена 31. октобра 1839. године. Тада је за време владавине књаза Милоша, у Србији која још увек није била у потпуности независна, донесен Закон војени, у којем су, поред осталог, дефинисани и услови под којима се у војсци врши верска служба, као и дужности војних свештеника². Такође, биле су прописане и дисциплинске мере које су предузимане због пропуста учињених по питању верског живота.³

мера на превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава (суицид, злоупотреба психоактивних супстанци, секте, крађе и сл.); сарадња: са органима за морал и психолозима команде јединице или установе у реализацији морално-психолошких припрема, са осталим органима команде јединице или установе у организовању верских обреда поводом прослава државних, војних и верских празника и обележавања годишњица значајних догађаја из периода ослободилачких ратова Србије, с војним свештеницима, односно верским службеницима истог нивоа и с локалним свештеницима, односно верским службеницима; пастирско-саветодавни рад и оснивање црквеног хора.

² У члану 8. глава II, било је одређено „У војеном логору служба Божиа да се тачно по уставима црквеним сврши“.

³ Било је прописано да за непоштовање свештеника, немарност и изостајање са службе и сличне пропусте следују строге дисциплинске мере. Официр би био затворен уколико би на молитву дошао пијан, а ако би се то поновило још два пута био би лишен чина. Војник би за исти преступ био кажњен благом мером, а трећи пут ишибан. Свештеници су били у обавези да речима и личним примером делују на припаднике војске, а у случају да прекрше Закон такође су биле предвиђене санкције. Уколико би се утврдило да војни свештеник живи нечасним животом био би предан Духовном суду.

У нешто каснијем периоду место и улога војних свештеника били су уређени Законом о устројенију војеног штаба стајаће војске, донетим 25. октобра 1862. године. На основу Устројства целокупне војске од 24. фебруара 1876. године, министар војни је 28. маја 1876. године донео Пропис о дужностима војних свештеника. Карактеристика овог подзаконског акта била је да је у Врховној команди постојало формацијско место војног епископа, док су у штабовима дивизија и бригада постојала формацијска места војних свештеника. Законом о устројству војске од 3. јануара 1883. године биле су прописане дужности војних свештеника, а свештеничка служба била је дефинисана као помоћна струка (заједно са Ђенералштабном, војној судској, санитарској, административној, војнотехничком, телеграфском, железничком и поштанском струком). Другим речима, то је значило добијање статуса војне службе, што се показало значајним како тада, тако и у каснијем периоду. Наведеним законом формацијско место војног епископа је укинута и оно више није успостављано. Формацијом целокупне војске од 31. јануара 1883. године у Штабу команде целокупне војске и штабовима дивизија била су одређена формацијска места војних свештеника – протојереја, а на нижим нивоима командовања свештеника – јереја. Војни свештеници имали су статус државних чиновника са припадностима идентичним онима које су имали официри, а постављао их је краљ својим указом на предлог министра војног. Чиновни војних свештеника делили су се у две класе, од којих је прва одговарала чину мајора, а друга чину капетана прве класе. Међутим, изменама и допунама Закона о устројству војске од 31. марта 1904. године, свештеничка струка је укинута, као и статус сталних војних свештеника. Од тада су свештеници у војсци Краљевине Србије били искључиво хонорарни. Статус војних свештеника током вршења верске службе у војсци више пута је мењан, при чему је у периодима док су третирани као државни чиновници њихов положај, по правилу, увек био бољи. Уочава се да су у периодима када су у војсци имали статус чиновника грађанског реда свештеници имали бројне организационе и статусне проблеме.

Претходно поменути Законом војеним од 31. октобра 1839. године, поред осталог, били су дефинисани и текст заклетве и начин њеног полагања. За све припаднике војске текст заклетве је био исти, а заклињање је обављао војни свештеник пред заставом јединице.⁴ На позив свештеника, сви који су полагали заклетву дизали су десну руку у висини ока (палац, кажипрст и средњи прст врховима су били састављени, а мали и домали прислоњени уз длан) и изговарали текст заклетве, затим се осењивали крсним знаком и целивали Јеванђеље. Након тога свештеник је држао кратку беседу о значају заклетве, а затим би оверавао спискове „рекрута заклетих на војену службу“. Поред тога, официри су при заклињању стављали леву руку на Јеванђеље. Правилима службе Краљевине Србије било је прописано и полагање заклетве војника неправославне вероисповести.⁵

⁴ Војне заставе у Краљевини Србији освештавали су војни свештеници, након чега су оне имале статус светиња и чуване су по цену живота. Застави која није била освећена војска није одавала почаст.

⁵ „За рекруте мухамеданске вере. Њих заклиње оца на коран (мухамеданску свету књигу). Рекрути ће се окупати уочи дана заклетве, а на сам дан и пре ове, узмеће абдест (умивање). Рекрути полажу десну руку на коран и за оцем изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви рекрути целивају коран, а оца изговори беседу о значају заклетве.“

„За рекруте мојсијеве вере. Њих заклиње рабинер на старозаветну библију (талмуд). Пре но што почне заклетва рабинер ће прочитати потребну молитву, а затим наредити: да рекрути подигну десну руку у вис а сам метне руку на библију и рекрути за њим изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви, рабинер чита опет кратку молитву, а за тим, изговори беседу о значају заклетве.“

Краљ Милан I Обреновић је на предлог председника Министарског савета и министра војног ђенерала Саве Грујића, 14. јануара 1888. године, издао наређење о прослављању слава у Војсци. Одређено је да све команде и установе које имају заставу имају и славу. За дан славе узиман је значајан датум из прошлости јединице или дан неког српског светитеља. Заштитник јединице био је светитељ који се по календару славио оног дана када и слава, а дан славе је објављиван у Службеном војном листу. Прописом о прослави слава команди и завода које је донео министар војни 6. априла 1888. године, детаљно је била уређена ова област. Дан пред славу војни свештеник је светио водицу по канцеларијама и војничким спаваонама, а припремани су и колач, воштаница, кољиво и вино. На дан славе у касарни је служена литургија и сечен је колач уз учешће команданта са официрима команде и одређеним бројем војника. Све канцеларије у команди имале су икону светитеља – заштитника са кандилима која су паљена недељом и празницима.

Важан сегмент остваривања слободе вероисповести био је и омогућавање права на специфичну исхрану. Министарство војно је, 3. фебруара 1884. године, донело регулативу на основу које је припадницима војске – верницима неправославне вероисповести издаван новац за храну коју су конзумирали у складу са правилима своје вере. Према пропису од 19. фебруара 1893. године у јединици која слави славу припаднике и госте следовао је оброк од по 300 грама меса, као и 0,75 децилитара ракије или 1,5 децилитара вина, по особи.

Правила службе у то време била су основна нормативно-правна документа којима су уређивана питања остваривања слободе вероисповести. Сва правила службе из Краљевине Србије, па и она каснија из времена Краљевине СХС (Југославије), карактеристична су по томе што је квалитет једних правила преузимао као образац и разрађиван (не и преписиван) у наредним. У њима се јасно види колики се значај у војсци придавао духовности и верским осећањима. У правилима службе које је прописао краљ Милан I Обреновић 1888. године, у глави X – Извршење судских казни, у опису радњи пред извршење смртне казне пише: „Кад је војник, подофицер или официр осуђен на смрт, треба му оставити три дана на кајање; а у ванредним околностима бар 3 часа од кад му је пресуда изречена.“ У делу у којем се описује поступак одвођења на место извршења казне каже се: „Апсанција изводи осуђенога из затвора, а командир одељења води га у кару шиљбока до кола, да га воде на губилиште. Заједно са осуђеним седе на кола свештеник и апсанција. Свештеник теши осуђенога.“ Такође, правилима службе детаљно је био описан начин богослужења недељом и празником и освећења водице у касарни и на логорској просторији, као и војничке свечаности и црквене параде.⁶ Поред освећења водице за славу, оно је у касарнама вршено још три пута годишње и то прве недеље великог и Божићног поста и на Крстовдан 5. јануара (по старом календару).

⁶ „Сваке недеље и празника (кад цео гарнизон није на паради) одређује се из сваке команде по 6 (из чете – батер. – ескадрона) војника за цркву. У цркву војници иду у обичном оделу са припасаним ножевима, односно сабљама – тесацима, – а на опште народне празнике у парадном оделу. Војнике у цркву води официр у празничном оделу са ешарпама ако их је 18 и више; а један подофицер ако их је мање од 18. У логору, командант логора одређује број који ће ићи у цркву. Црква се подиже онако и на оном месту, како и на коме нареди командант логора у споразуму са војн. свештеником. Одело по могућству као што је горе описано“.

У правилима службе које је прописао краљ Александар I Обреновић 1901. године, први пут је по питању вере разрађена читава једна глава (глава II – Вера и побожност)⁷. Најупечатљивија реченица у наведеној глави је „Бој се Бога, чини право, па се не бој никога“. Претпоследњи пасус у глави II, који гласи „Побожност је дакле основа за частан живот. Она је покретач за потпуно извршење своје дужности“, занимљив је због његове везе са садржајем главе III, која носи назив Војнички дух. Наиме, у глави III описане су војничке врлине идентичне онима које се у савременим војскама уређују подзаконским прописом познатим под називом кодекс части. Из наведеног се види да су морал (наравственост) и част произишавали из вере и побожности, а не обрнуто. Занимљив је и поступак прописан за ситуацију када се јединица постројавала пред црквом у којој се вршило богослужење, што је био најчешћи случај када су краљ и краљица учествовали у богослужењу. Тада би за време читања Светог јеванђеља, за време Великог входа, као и када се пева „Достојно“ и „Молим ти се Боже наш“ и за време „Многољествија“, командант јединице командовао „мирно“, „о десно раме“, односно „сабље вади“ и „на молитву капе скини“, а по свршетку опет „на месту вољно“. Поменутих правилима било је уређено и учешће војске у свечаности поводом празника Богојављење, као и верски обреди при погребима припадника војске. Занимљива је напомена у вези са почастима приликом погребца: „Онај, који је сам себи одузео живот сахраниће се са почастима које његовом чину и рангу припадају, само у случају, ако је породица дотичног добила архијерејски благослов иначе ће се сахранити без икакве почести“. Из тог примера се види до ког нивоа су били уређени односи Цркве и војске.

У Правилима службе које је прописао краљ Петар I Карађорђевић 1913. године, у тачки 389. пише: „Војницима мухамеданске и мојсијеве вероисповеди, ако служба дозволи, одобраваће се одлазак у њихове богомоље и ослободиће се од службе у те дане“. У тачки 390. појављује се новина у односу на претходна правила службе: „Исто тако одређује се за сваку цркву о Великом Петку стража код Христовог гроба од трупа које су у месту. Јачину ових стража одређиваће команданти места према захтеву црквених старешина. Стражари око Христовог гроба стражаре са оружјем и са скинутом капом“.

Веронаука је у војску уведена Решењем које је 23. јануара 1889. године донео министар војни генерал Коста С. Протић и била је обавезна.

Верска служба у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије)

Краљевство СХС (Краљевина Југославија) била је држава слободе и равноправности вероисповести. Након уједињења 1918. године због новонасталих околности узрокованих мултиетничношћу и мултиконфесионалношћу, морало се наћи

⁷ У поменутој глави поред осталог се каже: „Сваки треба да зна, да је живот уопште подељен на два дела: на привремени овде на земљи, на вечни горе на небу“. Још се каже: „Сем тога, помишљајући на Бога и призивајући га у помоћ у свакој опасности и теги и полагајући увек надежду на њега, лако ће сваки војник сносити све тегобе земаљског живота“.

решење за верску службу у војсци које би свима одговарао. Због тога је Министарски савет, на седници одржаној 30. јануара 1920. године, донео одлуку о увођењу војних свештеника оних вероисповести које су биле признате у Краљевини СХС. Свештеници у војсци били су подељени на сталне и хонорарне. Сталне војне свештенике постављао је краљ својим указом, а предлагао их је министар војске и морнарице, уз договор са министром вера. Служба сталних војних свештеника била је подељена у три класе. У коју од класа ће свештеник бити распоређен зависило је од времена проведеног у свештеничком чину. Хонорарне војне свештенике, по потреби и у сарадњи са министром вера, постављао је министар војске и морнарице. Међу војним свештеницима прве класе православне, римокатоличке и исламске вероисповести биран је по један, који је постављан на дужност начелника свештеничке струке своје вероисповести. Он је уједно био и референт министра војске и морнарице. Министар је могао да одреди и референта за друге признате вероисповести уколико би се за тим указала потреба. Свештеник прве класе био је у рангу мајора, свештеник друге класе у рангу капетана прве класе, а свештеник треће класе у рангу капетана друге класе. Стални војни свештеници имали су статус војних чиновника и припадале су им припадности идентичне онима које су имали официри, док је припадности хонорарним војним свештеницима одређивао министар војни у споразуму са министром вера и у складу са одобреним буџетом. Оцењивање војних свештеника вршиле су претпостављене војне старешине. За учињене преступе, по питању војне дисциплине, свештеници су били у надлежности војних, а за кривице канонске природе у надлежности духовних судова. Решења о прекиду војне службе војним свештеницима доносио је министар војни. По питању освећења застава, полагања заклетве и прославе слава задржан је исти образац као и у Кнежевини (Краљевини) Србији, с тим што су поред правила за православне, детаљније била разрађена и правила свештеника и верских службеника других признатих вероисповести који су били на служби у војсци. Краљ Александар I Карађорђевић је, 26. јануара 1922. године, потписао Закон о регулисању положаја војних свештеника, чиме је замењена одлука Министарског савета од 30. јануара 1920. године и након чега је министар војске и морнарице ђенерал Милош Васић, 4. маја 1922. године, прописао Правило о дужностима војних свештеника, према којем су се дужности војних свештеника делиле на опште и посебне. Опште дужности обухватале су вршење богослужења и верских обреда и могле су се вршити искључиво у складу са канонским прописима црква и верских заједница. Вршење посебних дужности, описаних кроз шеснаест тачака, имало је за циљ неговање религиозне и моралне свести припадника војске, јачање њихове храбрости, издржљивости, честољубља, осећаја дужности и дисциплине, поштовања претпостављених, дружељубља и верности и оданости краљу и отаџбини. Тиме је задржан, правилима службе из Краљевине Србије, утврђен образац да је верска служба у функцији развоја морала, патриотизма и војничких врлина.⁸

⁸ Таква веза је успостављена и у данашње време између Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије и Кодекса части припадника Војске Србије. Она своје корене има у традицији српске и југословенске војске из друге половине 19. и прве половине 20. века и огледа се, пре свега, у чињеници да вера припадника војне професије има важну улогу у изградњи њихових војничких врлина, самим тим и вредности војне професије.

Правилима службе које је прописао краљ Александар I Карађорђевић 1928. године, веза између вере и морала (наравствености) још детаљније је разрађена, тако да првих 100 страна Правила, или трећина његовог садржаја, чини посебна целина.⁹ Војничке врлине разрађене у делу Морално васпитање произилазе из вере и побожности.¹⁰ Војни свештеници су и у Краљевини СХС (Југославији) богослужили у касарнама, у просторијама одређеним за ту намену и то празничним данима и недељом. Строго се водило рачуна да сваки припадник војске на служби у том гарнизону најмање једном месечно присуствује богослужењу. Војни свештеници су служили верске обреде, држали проповеди и поуке и часове веронауке и моралног васпитања. Посебна пажња поклањана је болеснима и онима на издржавању казне притвора. Учешће у полагању заклетве и народним и државним светковинама и вођење црквених књига спадало је, такође, у дужности војних свештеника. Правилима службе из 1928. године детаљно су били прецизирани време и начин држања постова у војсци за све вероисповести које имају пост, као и исповест и причешће.

Као израз утицаја вере на морал (наравственост) и настојања да се он још више учврсти, уведено је прослављање Бадњег дана, Ђурђевског уранка и Видовдана. На Бадњи дан су официри, подофицири и војници, на коњима и под командом нарочито одређеног официра као команданта бадњака, по могућности са музиком, одлазили у околину гарнизона где су узимали дрво намењено за бадњак. Бадњак се на колима доносио краљу на Двор, у Официрски дом и најстаријем официру у гарнизону. У поворци су могли учествовати и грађани, уз услов да се придржавају реда који одреди командант бадњака. За дочек бадњака у касарни прикупљали су се официри, подофицири и војници који нису отишли по бадњак. По повратку, бадњак је из руку команданта бадњака примао старешина коме је намењен, а затим га налагао на ватру. Том приликом држао је пригодну беседу, а пријем, постављање и кићење бадњака вршено је по познатим народним обичајима. На Ђурђевдан, 6. маја, прослављано је не само пролеће, него и дан када су се у борби за ослобођење наши преци, након проведене зиме и када гора озелени, поново састајали, одметали у гору и настављали са борбом за ослобођење од угњетача. Ђурђевским уранком, у знак сећања на састанак хајдука и ускока, све трупе у гарнизону одлазиле би на место у околини које би одредио командант гарнизона и где би се организовало такмичење у војничким играма и песмама. Војницима би се тамо давао и доручак. Прослава Ђурђевског уранка могла се вршити и у сарадњи са патриотским, културним и спортским удружењима, школама и осталим грађанством гарнизона, а по одобрењу команданта гарнизона. На Видовдан, као дан Косовске битке, вршен је помен свим палим косовским јунацима, као и свима онима који су у осталим ратовима и борбама положили своје животе за ослобођење и уједињење. Помен је вршен на погодном месту изван вароши пред свим трупима гарнизона са припадајућим оружјем и материјалом. Том приликом чинодејствовали су свештеници свих вероисповести на служби у том гарнизону. Суштина прославе Видовдана била је помен војсковођама и војницима палим за отаџбину.¹¹

⁹ „ПРАВИЛА СЛУЖБЕ, ПРВИ ДЕО, МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ“.

¹⁰ У тачки 68. поред осталог пише: „...да би војник био испуњен високим моралом неопходно је потребно да верује, да је побожан“.

¹¹ Помени или сећања у савременим страним армијама данас су врло присутни у делатностима војних свештеника. На месту на којем је 11. септембра 2001. године, у терористичком нападу на Пентагон експлодирао отети путнички авион, налази се капела у којој служи војни свештеник и која је посвећена жртвама напада. На улазу у капелу налази се меморијални списак свих погинулих, а у олтарском делу стоји натпис „United in memory“.

У рату, у борбеној ситуацији, војни свештеници налазили су се у болницама и превијалиштима, уз рањене и оне на самрти.¹² Финансијска средства за вршење дужности војних свештеника обезбеђивало је Министарство војске и морнарице. Као чланови штаба војни свештеници су вршили дужности референата по процедурама прописаним за остале штабне офицере и подносили извештаје и предлоге командантима и пружали стручна мишљења из области послова своје вероисповести.

Овај период функционисања верске службе у војсци карактеристичан је и по спору који је настао због ангажовања војних свештеника за потребе породица војних лица. Наиме, Главни одбор Српског православног свештеничког удружења је, 16. маја 1922. године, послао министру вера примедбу на део Правила о дужностима војних свештеника, која се односила на њихове надлежности над породицама војних лица. Удружење је сматрало да су се оваквим поступцима војни свештеници не само мешали у послове парохијских свештеника, већ да је њихово ангажовање за потребе породица припадника војске било и противзаконито.¹³ У компликованој и дуготрајној преписци на релацији Министарство војске и морнарице, Министарство вера и цркве и верске заједнице дуго времена је тражено решење. До њега се на крају дошло, али на штету квалитета верске службе у војсци. Све цркве и верске заједнице, осим Српске православне цркве, сматрале су да измене Правила службе није потребно вршити, јер би у супротном војно свештенство изгубило смисао. Према њиховом ставу траженим изменама добило би се „спорадично вршење верских обреда које се дало лако надоместити много јефтинијим сурогатом хонорарних војних свештеника“. Међутим, Духовни суд Архиепископије београдско-карловачке изузимање официрских породица из надлежности парохијских свештеника сматрао је не само непрактичним, већ и поступком који је у супротности са одредбама Закона о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године. По мишљењу поменутог суда улога војних свештеника првенствено је требало да буде старање о духовном здрављу војника и официра, док је чинодејствовање по њиховим домовима требало оставити у надлежност парохијским свештеницима. Мишљење Духовног суда Архиепископије београдско-карловачке подржао је и Свети архијерејски Сабор Српске православне цркве због чега је министар војске и морнарице решењем од 20. децембра 1922. године изменио одредбе Правила о дужностима војних свештеника, тј. његове одредбе ограничио на војне свештенике римокатоличке и муслиманске вероисповести. За православне војне свештенике била је прописана нова одредба којом им је била дата надлежност над војним лицима искључиво у оквиру војних објеката и они се од тада нису смели мешати у надлежност парохијских свештеника. Војни свештеник могао је чинодејствовати при сахрани официра, подофицира и војних службеника, али само по службеној дужности и без накнаде. Новим Правилем о дужностима војних свештеника, донетим 22. септембра 1934. године, потврђене су измене у погледу надлежности православних војних свештеника у односу на парохијске, док су све остале дужности

¹² У рату између Србије и Турске 1876. године учествовала су 333 војна свештеника, у Првом балканском рату 118, у Другом балканском 140, а у Првом светском рату 192 војна свештеника.

¹³ Законом о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године била је загарантована неповредивост парохије.

остале исте. Једина новина била је да су сви војни свештеници своје годишње извештаје о раду подносили директно референту за вероисповест, док су према претходном Правилу, на основу извештаја свештеника команди тактичког нивоа, извештаје подносили свештеници при штабу армијских области.

Основни правни акт на основу којег је одређиван положај и делокруг рада војних свештеника у то време била је уредба о Министарству војске и морнарице. Прва таква уредба донета је 14. септембра 1923. године, а у оквиру ње и Закон о устројству војске и морнарице. Правно гледано, струка сталних војних свештеника дефинисана је управо доношењем овог закона. Међутим, према Закону о устројству војске и морнарице од 6. септембра 1929. године, стални војни свештеници и војни свештеници у резерви преведени су у чиновнике грађанског реда. Од тада се умножавају проблеми везани за статус свештеника који врше верску службу у војсци. Доношењем овог закона укинута је струка сталних војних свештеника и одузета им је класа која је одређивала њихов положај, па су званично вођени као гарнизонски свештеници. Њихов положај више није био предвиђен ни мирнодопском ни ратном формацијом. Вршили су верске обреде, изводили верску наставу и начелно имали сва ранија права и обавезе као војни свештеници, али је у пракси све било другачије. По рангу су били испод нижих официра, чиме су изгубили на ауторитету, остали су без додатака које су до тада имали и нису могли напредовати у служби као свештеници са статусом државних чиновника у другим министарствима (Министарство вера и Министарство правде). Посебно им је био тежак материјални положај. Референти за вероисповест Министарства војске и морнарице, ради враћања статуса војног чиновника и свих осталих ранијих права, а самим тим унапређења и квалитета верске службе, у више наврата су покретали различите иницијативе. Један од основних проблема тог времена, показало се, био је укидање струке, па је предлагано да се донесе уредба којом би она била враћена. Став Министарства војске и морнарице био је да, према одредбама Закона о устројству војске и морнарице, а и на основу других закона, није било основа за доношење једне такве уредбе. Посебно су својим положајем били незадовољни православни војни свештеници. У то време појавила се и иницијатива за прописивање одговарајуће униформе војних свештеника која је требало да представља компромисно решење између војних правила и аутономних прописа цркава и верских заједница. Њено увођење тражено је, како због практичних потреба у ратним и теренским условима, тако и због чињенице да због изгубљеног статуса државних чиновника свештеници више нису били третирани са дужним поштовањем, а ауторитет им је био нарушен.¹⁴ Такође, све чешћа се дешавало да војни свештеници у слободно време носе цивилно одело. Министарство војске и морнарице и Министарство вера подржавали су војне свештенике у наведеним захтевима, па је чак израђено и идејно решење униформе војних свештеника. Међутим, због противљења цркава и верских заједница, питање њихових униформи никада није регулисано, нити су спорна питања у вези са њиховим статусом до краја постојања Краљевине Југославије била решена.

¹⁴ Један од примера који то потврђује јесте да су се свештеници на служби у војсци приликом вежби и маневара и боравка у теренским условима хранили на „војничком казану“ заједно са војницима.

Правни модели одвојености држава и цркава и верских заједница

У савременом свету постоји више правних модела по којима су уређени односи држава и цркава и верских заједница. Оно што је реалност данашњице јесте чињеница да државе као носиоци суверенитета имају право на прописивање услова и правила којих морају да се придржавају сви чиниоци друштва, укључујући и цркве и верске заједнице. Под појмом места и улоге цркава и верских заједница у друштву данас, на првом месту, подразумева се њихова одвојеност од државе. Међутим, та одвојеност често на погрешан начин схваћена, односи се искључиво на област компетенција и надлежности, што не значи да оне у исто време не могу бити у кооперацији. Постоје чак државе са посебним сегментом државног правног система (државно – црквено право или *law on religion*) који уређује питања од значаја за цркве и верске заједнице.

Настојањем да се ово правно питање уреди на што бољи начин у савременом демократском свету по питању односа цркава и верских заједница са државом, усталила су се три основна правна модела, иако се у последње време све чешће помиње и четврти (модел признатих цркава). Чињеница је да ни један од њих не може у потпуности елиминисати противречности световне и духовне сфере, нити може претендовати да буде коначан. Такође, они су непрекидно изложени искуственим проверама и подложни променама, због чега је у демократски уређеним друштвима неприхватљиво да се модел према којем се има склоност прокламује као једини постојећи и искључиво могућ. Постоје многобројна питања која су од заједничког интереса за државе и цркве и верске заједнице и она су, углавном, заступљена у свим моделима. То су, пре свега, питања: социјалног статуса и равноправности свештеника и верских службеника; регистрације цркава и верских заједница; верске наставе; финансија и имовине цркава и верских заједница, укључујући и реституцију; организованог присуства цркава и верских заједница у оружаним снагама, затворима, болницама и другим установама; односа брака склопљеног у току верског обреда са браком као правном категоријом и признавања црквених матичних докумената пред државним органима; односа верских и државних празника; статуса диплома и академских звања стечених на верским образовним установама у систему државног школства; правила одевања у верским и државним установама; медијских и издавачких права цркава и верских заједница; права свештеника да не сведоче пред судом на основу исповести верника; заштита верског и културног наслеђа; истицања верских симбола у јавним установама; верске заклетве коју полажу државни функционери; верске пропаганде; питања прозелитизма и сл.

1) Модел одвојености државе од цркава и верских заједница

У Француској, као најпознатијем представнику овог модела, још током револуције 1789. године појавила се тежња за стриктном одвојеношћу између државе и цркава и верских заједница. Наведено је и озваничено 1905. године, тако да начело лаицитета као основа овог модела, подразумева одсуство било каквог мешања надлежности. Основна замисао је да се све активности одвијају као одвојени и па-

ралелни процеси. У пракси, међутим, није све тако и у примени овог модела одувек су биле присутне бројне противречности, од којих су најпознатије оне у области верске наставе, као и власништва над верским објектима и надлежностима око њиховог одржавања и изградње нових, с обзиром на то да је држава задржала надлежности по питању финансирања цркава и верских заједница.

Други представник овог модела је Турска у којој су покушаји успостављања доминације државе над црквама и верским заједницама присутни још од укидања монархије 1923. године и реформи Кемала Ататурка. Једна од карактеристичних противречности турског модела огледа се у чињеници да верску наставу финансира и контролише држава и то само за сунитске муслимане, док истовремено верски службеници школовани о државном трошку немају право да се запосле у државној служби.

У обе државе све је више присутно мишљење да је у пракси немогуће потпуно одвајање духовне од јавне сфере и да је неопходно ублажити стриктни концепт лаицизета. Тако сада имамо ситуацију да некадашњи милитантни лаицизам, мотивисан непријатељским односом власти према црквама и верским заједницама и тежњом за њиховим елиминисањем из јавног живота, полако прераста у тзв. менаџментски лаицизам. У прилог наведеном говори и чињеница да је у Турској, поред све присутније реафирмације ислама без промена нормативног оквира, у току отпочињање, до скоро незамисливог процеса реституције имовине цркава и верских заједница.

С друге стране, на примеру Сједињених Америчких Држава уочава се да је могуће применити принцип строге институционалне одвојености државе од цркава и верских заједница, без намера да се религија елиминише из јавног живота. Првим амандманом на Устав САД, усвојеним 1791. године, изричито је забрањено успостављање државне религије, али је у исто време обезбеђено и право грађана на слободу исповедања вере. У овој земљи изузетно се води рачуна о праву на слободу вероисповести, па је религија дубоко уткана у све поре друштва, укључујући и институционални ниво. У Сједињеним Америчким Државама многе религијске праксе не сматрају се нарушавањем секуларизма и одвојености државе од цркава и верских заједница.¹⁵

2) Модел државне вере или државне цркве

У појединим земљама, више него што је то уобичајено, присутне су снажније институционалне везе државе са црквама и верским заједницама које имају своје корене у ранијим историјским периодима. Тако, на пример, Велику Британију карактерише посебна врста односа државе са Англиканском црквом (The Church of England) у којој је британски монарх уједно и црквени поглавар. Црквом у пракси управља Синод који је под влашћу Парламента, док су по својој функцији и 26 англиканских бискупа чланови Горњег дома (Spiritual Lords). Црквено законодавство је уједно и државно и не постоји посебно канонско право ван општег правног система. Уставом Републике Грчке Православна црква призната је као преовлађујућа, док је

¹⁵ Слоган „In God We Trust“ на новчаници од 1 \$, помињање Бога у химни, заклетва председника САД при ступању на дужност са руком на Библији, председничке инаугурације праћене молитвама и благословима свештеника у Вашингтонској националној катедрали која припада Епископалној (Англиканској) цркви, започињање седница Врховног суда и оба дома Конгреса молитвом и сл.

Устав Грчке Православне цркве Парламент донео у форми закона. Као и претходни и овај модел све више исказује одређене противречности, па се и он у појединим европским земљама последњих година напушта, као на пример у Шведској, где је 2000. године Лутеранској цркви укинут статус државне цркве.

3) *Модел кооперативне одвојености државе од цркава и верских заједница*

У европским земљама последњих година у експанзији је модел кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница. Овај модел је настао у Немачкој, Аустрији и Белгији као резултат покушаја да се превазиђу противречности и крајности претходно поменута два модела. Његову основу представља воља за дијалогом, а све ради усклађивања интереса и превазилажења заједничких проблема и то кроз институционалну сарадњу цркава и верских заједница са осталим друштвеним актерима на свим нивоима. Послови од заједничког интереса држава и цркава и верских заједница обављају се у кооперацији у коју обе стране улазе сопственом одлуком, а што произилази из све присутнијег тренда уређивања друштвених односа укључивањем свих заинтересованих актера у решавање проблема од ширег значаја. На нивоу Европске уније постоје консултативна и саветодавна тела која организују такав дијалог и са његовим резултатима упознају носиоце политичке моћи и доносиоце одлука, чиме се остварује утицај на формулисање политика.

Закон о црквама и верским заједницама у Републици Србији заснива се на овом моделу. Поред тога, поменути закон на одређени начин даје и допринос рехабилитацији, са пуно острашћености нападној древној византијској пракси симфоније државе и Цркве, која представља сагласје, складност и узајамност, где Црква није у пасивном односу, већ активно учествује у решавању проблема са којима се народ суочава.¹⁶ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, такође, садржи све елементе модела кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница.

Верска служба у савременим страним армијама

У периоду израде модела за решавање питања верског живота у Војсци Србије анализирана су и решења многих савремених страних армија по којима је уређено питање остваривања слободе вероисповести. При анализи тежиште је било на

¹⁶ У Законаруправилу Светог Саве (Иловички препис из 1262. године) пише: „Највећи дарови Божји међу људима, дати човекољубљем одозго, јесу: свештенство и цесарство; прво да служи ономе што је божанско, а друго, да управља и да се стара о ономе што је људско. А оба, исходећи из једног истог начела, украшавају људски живот; јер царевима не може бити ништа тако важно као част свештеника који се и за њих саме увек моле Богу. Јер, ако су први у свему непорочни и ако пред Богом буду имали смелост, а други правилно и како доликује почну украшавати предате им градове и оне који су под њима, постаће некакав пријатан склад све што људском животу дарује добро. А то ће бити, верујмо, ако се сачува надзирање свештених правила која су апостоли – праведно хваљени и слављени, и очевици Божје Речи (Логоса) – предавали, а свети оци очували и казивали”.

европским земљама, као и Сједињеним Америчким Државама и Канади. Констатовано је да верска служба постоји у оружаним снагама Републике Грчке, Сједињених Америчких Држава, Републике Румуније, Савезне Републике Немачке, Велике Британије, Канаде, Републике Хрватске, Пољске, Републике Чешке, Босне и Херцеговине, Италије, Републике Мађарске, Аустрије и Белгије. У оружаним снагама Руске Федерације у току је процес враћања војних свештеника. У оружаним снагама Републике Бугарске, Бивше Југословенске Републике Македоније¹⁷ и Републике Црне Горе не постоји верска служба. Претпоставља се да је и у осталим европских земаља ово питање на сличан начин уређено. Међутим, поменуте су само земље чија су решења анализирана. Код свих наведених земаља уочене су одређене заједничке карактеристике: 1) циљ постојања свештеничке службе јесте задовољавање верских потреба и допринос духовном и моралном васпитању припадника, а задатак војних свештеника је брига о духовном и етичком васпитању; 2) све наведене државе (осим Велике Британије и Грчке) у својим уставима имају клаузулу којом је црква одвојена од државе; 3) слобода вероисповести у наведеним земљама загарантована је и оне у својим оружаним снагама имају војне свештенике за вероисповести којима припада већински народ; 4) свештеници који врше верску службу у оружаним снагама у статусу су професионалних војних лица – официра високог образовања; 5) војни свештеници потчињени су војним командантима, а канонски одговорни својој цркви, односно верској заједници; 6) богослужења се врше у верским објектима у касарнама; 7) у већини земаља у руководећем органу верске службе постоје и свештеници мањинских вероисповести; 8) свим припадницима других вероисповести (мањинских) загарантовани су верска права и слободе.

Модел за решавање питања верског живота у Војсци Србије

Закон о црквама и верским заједницама омогућава да се, у складу с потребама и захтевима припадника Војске Србије, у војним објектима обављају верски обреди (повремено, стално и пригодно). За разлику од њега, Закон о Војсци Србије пружа основ да се слобода вероисповести остварује на комплекснији и свеобухватнији начин, уз једновремено поштовање принципа одвојености државе и црква и верских заједница. Такође, Законом о Војсци Србије дефинисано је и да Влада ближе уређује питања у вези са вршењем верске службе, као и да, у вези с тим, Министарство одбране склапа споразуме са црквама и верским заједницама. Анализирајући искуства српске и југословенске војске и искуства савремених страних армија које у својим оружаним снагама имају војне свештенике и у чијим уставима је такође присутна одредба о одвојености државе и црква и верских заједница, као и постојеће правне моделе одвојености држава и црква и верских заједница, долази се до закључка да је у Војсци Србије најоптималнији модел за примену онај у којем верску службу врше капелански или војни свештеници.¹⁸ Површно тумачење

¹⁷ Савезна Република Југославија признала ју је као Републику Македонију.

¹⁸ Модел капеланских или војних свештеника подразумева да су свештеници и верски службеници у статусу професионалних припадника војске и да се баве искључиво духовним потребама њених припад-

уставне одредбе о одвојености државе и цркава и верских заједница, ван контекста и времена, и без уважавања релеватних чињеница, узрокује схватање да је модел војних свештеника противустанован и да је остваривање слободе вероисповести у Војсци Србије могуће организовати једино по тзв. парохијском моделу.¹⁹ Међутим, претходно наведена искуства потврђују чињеницу да је и у Војсци Србије могуће применити модел капеланских или војних свештеника, као и да уставна одредба о одвојености државе и цркава и верских заједница не представља сметњу за развој и примену овог модела. Прихватањем произвољне тезе о оптималности парохијског модела, који узгред речено не постоји ни у једној од анализираних и поменутих земаља, проузроковало би нужност да се у Војсци Србије питање слободе вероисповести дефинише тако што би се ближе уредиле одредбе Закона о црквама и верским заједницама. Међутим, то није у надлежности Министарства одбране, нити је захтев који се поставља пред функционалног носиоца. Суштина је у чињеници да је подзаконским актом потребно ближе уредити одредбе Закона о Војсци Србије, а не неког другог закона. Осим тога, верски живот у Војсци Србије који би се заснивао на тзв. моделу парохијских свештеника не би ни требало уређивати посебним подзаконским актом, јер би се право на слободу вероисповести у Војсци Србије на такав начин, до доношења Закона о Војсци Србије и Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије, могло остваривати на основу става 4. 5. и 6. члана 31. Закона о црквама и верским заједницама. Овде је могуће направити још једну грешку и то кроз погрешно схватање термилолошких одредница, тј. кроз склоност да се појам *организовање верске службе* протумачи као *вршење верског обреда*.²⁰ Међутим, као што је већ наглашено, намера законодавца била је да се ближим уређењем одредбе члана 25. Закона о Војсци Србије пропише једна област живота, у овом случају верског, а не услови за вршење верских обреда, што је право већ омогућено Законом о црквама и верским заједницама. На крају, не сме се занемарити ни негативан став цркава и верских заједница по питању увођења тзв. парохијског модела, као и чињеница да ни Војска Србије не би била у стању да у пракси на овакав начин одговори верским потребама својих припадника. Такође, уочава се да један од проблема, и то озбиљних, може настати као последица недовољно јасно дефинисаних граница функционалних надлежности, због чега је потребно размотрити и нека питања из области односа вере и морала.

Вера и морал

Начин изградње, праћења, вредновања и унапређења морала у војсци у последње две деценије није суштински мењан, при чему се наведено у одређеној мери и даље врши по узорима из периода када се то питање третирало у потпуно другачијим друштвеним околностима. Улога политичких комесара, касније помоћ-

ника. Потчињени су командантима јединица, а према поглавару своје цркве, односно верске заједнице, имају само канонску одговорност.

¹⁹ Према парохијском моделу, за потребе војске и на њен захтев, повремено, стално или пригодно ангажују се локални свештеници и то поред својих редовних обавеза и послова у својој парохији, при чему команданти јединица над њима немају командну надлежност.

²⁰ Члан 25. Закона о Војсци Србије гласи: „Ради остваривања слободе вероисповести у Војсци Србије организује се верска служба.“

ника команданата за политички рад или морално-политичко васпитање, у нашој војсци током друге половине двадесетог века првенствено се заснивала на спровођењу и контроли политике тадашње једнопартијске државе. У периоду преласка на вишестраначки политички систем та улога је нестала, али је остала, у мањој мери, измењена структура наведених органа. У јуну 1990. године у оружаним снагама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије извршено је преименовање појма морално-политичког у појам морално. Поред језичке промене и елиминисања политичког аспекта, највећа новина била је да се отприлике у исто време, у командама јединица и установа, отпочело са увођењем војних психолога. Њихова улога је била да, неоспорном и за војску потребном струком, „помажу органима за морал у кризи за душе припадника“. Тако је настала једна од функција система одбране, у данашње време позната под називом морално-психолошка. Имајући у виду да је у нашим условима једнопартијски систем са историјске сцене нестало пре две деценије и да је војска одавно департизована, као и да је у току процес враћања верске службе, иначе укинута од поменуте бивше идеологије, све се чешће чују гласови о потреби редеофинисања свега онога што данас подразумевамо под морално-психолошком функцијом. Реформа система одбране крајња је прилика за тако нешто. У том случају морало би посебно да се преуреди и питање носилаца садржаја оживотворења начела, вредности и норми Кодекса части припадника Војске Србије. На реакције, чија би суштина била у указивању да намера за редеофинисањем морала подразумева, у ствари, покушај његовог укидања, може се рачунати најмање у оном степену у којем је заговарана потреба уређења тзв. пароксијског модела.

Чињеница је да је војна организација, без обзира на то да ли је професионална или не, без доброг морала незамислива. Такође, јасно је да на морал припадника војне професије, који је неоспорно од изузетне важности, утичу све функције командовања и то свака на свој начин и у оквиру својих надлежности (кадровска, образовање, култура и традиција, финансијска, здравствена, опремање, општа логистика, инфраструктура и сл.). Међутим, за стање морала најодговорнији је командант. При разматрању овог питања намера није наметање закључка о (не)оправданости постојања органа за морал, јер то није тема овог рада. Свакако да је садашње стање потребно интердисциплинарним путем детаљно анализирати и понудити нова решења усклађена са нашом традицијом и примерена захтевима времена, као и потребама и могућностима. Сваки некритички приступ проузроковао би лоше последице. Сврха предметног разматрања односа вере и морала је искључиво у указивању на потенцијалне проблеме који могу настати као последица евентуалних пропуста при враћању војних свештеника и верских службеника у Војску Србије. Свакако да овде могу послужити искуства српске и југословенске војске, као и искуства савремених страних армијама код којих је то питање решено, како студиозно, тако и једнообразно и која су у овом тексту укратко обрађена. При изради Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије и дефинисања верске службе као једне од општих служби Војске Србије, посебно се имао у виду однос вере и морала. Због тога је прописана и нова функција система одбране под називом *верска*. Она представља нормативни оквир који недвосмислено указује да суштина није у томе да се остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије третира као један од садржаја морала војске. Такође, није сувишно нагласити да улога верске службе не може бити у попуњавању, евентуалних, идеолошких празнина. На основу чињенице да

остваривање слободе вероисповести у Војсци Србије кроз функцију *верска* остварује утицај на морал не може се закључити да је вера један од садржаја морала и да војни свештеници треба да буду потчињени органима за морал. То би значило и хијерархијску потчињеност једне функције другој, што је немогуће. Руководи се таквом логиком и носиоци осталих функција, које такође утичу на морал, могли би се претпочинити органима за морал. Овде је потребно усмерити пажњу на још једну важну чињеницу. Уставно право припадника Војске Србије на слободу вероисповести подразумева остваривање тог права током војне службе и у сврху те војне службе и оно није у рангу неких других права за која би, евентуално, било покушаја да се промовишу као алтернатива верској служби, а што не би било добро по војну организацију.²¹

Поред тога што се морају узети у обзир сва претходно описана домаћа и страна искуства, уочава се и потреба указивања на један, у друштву и црквама присутан проблем, а који се са, аспекта односа вере и морала може пресликати и на војну средину. У данашње време актуелан је својеврстан раскорак онтолошког (метафизичког) и деонтолошког (етичког) питања. Тај „сукоб“ две филозофске дисциплине, онтологије и етике, у данашње време само је наизглед безначајан. Ствари, међутим, са аспекта теме овог рада стоје другачије. Последице тог сукоба, уколико би се пренеле на војну средину, могле би код верујућих припадника створити тло погодно за клијање одређених духовних застрањења. Верска служба, као што је већ наглашено, треба да испољава утицај на јачање моралних вредности припадника Војске Србије, неговање њихових војничких врлина и патриотизма и обликовање грађанске одговорности. Међутим, тај утицај вере на морал припадника Војске Србије, као њен изведени или секундарни задатак, остварује се посредно и то кроз реализацију основног или примарног задатка верске службе, а то је остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије. Због дугог институционалног одсуства вере из војске, може се очекивати мањак воље и способности да се ствар сагледа из перспективе једног верујућег припадника Војске Србије, а управо је то потребно, јер се са те тачке гледишта уочава простор у којем се може појавити проблем.²²

Познато је до које је мере у данашњем свету присутна брига о моралу, као и то да она има тенденцију сталног раста, до нивоа догме. За прве хришћане етика је у данашњем, секуларном облику била потпуно непозната. Оно што, поред тенденције све снажнијег наметања, данас представља главну карактеристику секуларне етике јесте њена непостојаност и променљивост. Етика непрекидно мења сопствене вредности и норме и због тога, када су верујући људи у питању, не може да претендује на апсолутни ауторитет и искључивост. Оно што је у прошлости било неморално у садашњости или будућности може бити проглашено моралним. Другим речима, секуларном етиком не уређују се односи људи који су у заједници са Богом, већ само како нешто чинити и то не у техничком смислу целисходности, већ у етичком смислу моралних обавеза. Етичким начелима одређује се да ли је неко бољи или лошији, при чему се сваки прекршај норми сматра грехом. За савршенијег се сматра онај који има више етичких врлина, при чему се морални закон све чешће представља као нешто више и

²¹ Са правом на здравствену заштиту, правом на разговор са психологом или правом на слободу вероисповести не могу се изједначавати нека „друга права“ која би се вештачки производила као пандам наведеним правима.

²² У даљем тексту проблем се анализира са тачке гледишта једног православног верника.

од самог Бога. Највећи проблем је у томе што по оваквим схватањима чак и Бог постоји и понаша се у складу са моралним законом и савршен је једино зато што непогрешиво испуњава тај закон. Данас је у свету све постављено на правилима тог закона, од односа међу људима, па све до друштвеног система. Дакле, према оваквом разумевању ствари, истина није у суштини човека већ у вечним идејама чиме секуларна етика заборавља на конкретне људе и природу која их окружује. Такође, етика се уопште не бави проблемом смрти као реалношћу. Смрт је за њу небитна. То не значи, наравно, да етика може и треба да се занемари, већ напротив, када су верујући људи у питању, етику је потребно имати у виду, али уз сталну анализу њеног односа са једном другом филозофском дисциплином – онтологијом.

Предмет онтологије је суштина бића. С обзиром на то да је све променљиво, пролазно и непостојано,²³ ако све умире и труне онда се поставља питање шта је суштина. Онтологија се бави питањем вечности, тј. превазилажења смрти, а под суштином и истинитошћу бића подразумева се његово вечно постојање. Њоме су се први пут на филозофски начин бавили стари Грци, а предмет њиховог интересовања био је почетак из којег су бића произашла. Према јелинском схватању, сва конкретна бића су облик вечне природе, а суштину бића они су налазили у савршеној вечној идеји²⁴ која је протоком времена доживљавала своју декаденцију и слабљење. То значи да би се, по старогрчким филозофима, сазнала истина бића потребно је пронаћи почетак из којег су она произашла. Према њима, историјски процес представља удаљавање од првобитног савршеног стања, због чега се проток времена сматра нечим лошим.

Проблем са којим се данас суочава један верујући човек јесте и тај да, поред чињенице да етика претендује да даје суд о свему, у исто време, онтологија не успева да прати променљивост етичких норми и, самим тим, да благовремено да свој суд о савременим појавама.²⁵ Верујући човек не трага само за одговором на питање шта човек чини, јер му га већ нуди секуларна етика, већ је за њега примаран одговор на питање шта човек јесте. Тај одговор добија у онтологији, а може се рећи и у хришћанској етици. Православни верник се, пре свега, руководи етичким начелима која изиру из Светог писма, дела апостолских и дела светих отаца.²⁶ Руководи се непроменљивим хришћанским етичким начелима и њему је, у контексту вере, излишно говорити о секуларној етици, поготово што одговори које она даје не решавају за њега најважнији проблем – превазилажење смрти. Са онтолошке тачке гледишта сви људи су грешни и због тога су смртни, а смрт се превазилази само у заједници са Богом. Победу над смрћу могуће је постићи једино у заједници са Христом, кроз Свету Евхаристију. Смрт је последица греха и, у исто време, не остварити заједницу Богом са којим побеђујемо смрт, јесте грех. Само нас Христос ослобађа од смрти и то не у прошлости већ у будућности, при Његовом другом доласку. Дакле, у односу на старогрчку онтологију, у којој се истина као вечна идеја налази у прошлости и стваралачком чину (протолошка онтологија или онтологија првог

²³ „Све тече, све се мења.“

²⁴ Платон је сматрао да је све пролазно осим идеје.

²⁵ Хетеросексуалност (пре брака и ван њега), абортус, хомосексуализам, биолошко експериментисање, еутаназија и сл. Да ли ће се верујући човек у будућности суочити и са потребом давања питања на одговоре у вези са моралношћу онога што се тренутно сматра неморалним? Са аспекта учења вере сигурно је да хоће и он зна да ће морати бити способан да расуђује о таквим појавама.

²⁶ Христова беседа на гори или „Блаженства“ (Мт. 5, 3–12) основ је хришћанске етике.

узрока), у хришћанској онтологији редослед ствари је обрнут. Циљ стварања света јесте сједињење свега створеног са Христом (есхатолошка онтологија или онтологија заједнице у царству Божијем). Суштина хришћанског живота није у моралу већ у евхаристијској заједници, због чега се онтологија на извесан начин поистовећује са заједницом (евхаристијска онтологија). То не значи да хришћани могу да се понашају супротно начелима хришћанске етике и да, у исто време, као чланови евхаристијске заједнице, очекују превазилажење смрти. Напротив, само испуњавањем Божије воље и при томе не обоготварајући природу и не тражећи од њених закона избављење од смрти, хришћанин кроз слободу која му је од Бога дата чини својеврстан подвиг.²⁷ Тај подвиг за њега је узак и стрм, али и једини пут ка савршенству који подразумева саобраћавање своје воље Божијој вољи, а никако етичком закону. Сви људи греше, али се спасти могу само они који свој грех не сматрају мерилом врлине и то кроз покајање које, поред сагледавања сопствене грешности, подразумева и познање Бога.²⁸

Примат онтологије над етиком најбоље се види на примеру покајаног разбојника са десне стране и примеру непокајаног разбојника са леве стране Христовог крста на Голготи. Оба примера показују да етика није меродавна за спасење. У оба случаја дела су иста, али није исто покајање.²⁹ Ако погледамо и на све остале примере у свету можемо пронаћи исте грехе, и код црквених и код нецрквених људи. Са етичке тачке гледишта, при истом греху међу њима нема разлике, али са онтолошке, разлике могу бити несагледиве. Евхаристијска заједница као тајна Христова представља оно што називамо хришћанским животом, а Света литургија јесте мерило понашања хришћанина и мерило његовог односа према другима. За њега су сви драгоцени укључујући и оне који нису у заједници, не због тога што су морално савршени, већ зато што су то што јесу. Православни верник треба да има према свим људима исти однос заснован на томе какви ће они бити када приђу Христу, а не какви су сад. Док етика тражи толеранцију, онтологија тражи неупоредиво више. Она тражи љубав.

Због свега тога, при трагању за местом и улогом верске службе у Војсци Србије, мора се, поред осталог, имати у виду и чињеница да је старогрчки доживљај онтологије, тј. схватање да је морални закон у ствари вечна идеја, у одређеном смислу присутан и у данашње време и то кроз начин живота који се управља по нормама секуларне етике. Такође, мора се обратити пажња и на појаву да је такво учење у мањој мери присутно и у хришћанству кроз целокупну његову историју.³⁰ Оно се огледа у схватању да је душа по природи вечна, а да тело и целокупан материјални свет представљају нешто лоше, чега се, ради повратка у првобитно стање, подвигом треба лишити. То узрокује стављање форме испред суштине, што производи одређене духовне деформитете. У процесу враћања верске службе у Војску Србије пресликавање оваквих и сличних проблема у њене редове обезвредило би целокупан пројекат, јер би се могли добити ефекти супротни жељеним. На крају, најважније је истаћи да свако евентуално настојање усмерено ка томе да се морални за-

²⁷ За православног хришћанина једина слобода која постоји је слобода избора да се буде или не буде у заједници са Богом.

²⁸ У поремећеном систему вредности и са непостојаним етичким нормама много тога што је грех проглашава се за врлину.

²⁹ Покајани разбојник био је први становник Раја.

³⁰ Најпознатији представник је Ориген чије учење је осуђено на V васељенском сабору.

кон постави изнад Бога, не би било ништа друго него негирање Бога. Другим речима, за припадника Војске Србије – православног верника, сваки институционални покушај да се несместиви Бог смести у било какве ограничене оквире, укључујући и морални закон, резултирао би губитком смисла слободе вероисповести.

Закључак

Анализом искустава српске и југословенске војске у периоду од 1839. до 1945. године,³¹ посебно проблема уочених при функционисању верске службе, искустава већег броја савремених армија земаља у чијим уставима постоји одредба о одвојености државе и цркава и верских заједница, постојећих правних модела одвојености држава и цркава и верских заједница, као и решења понуђених током рада на враћању верске службе у Војску Србије, закључује се не само да је модел војних, односно капеланских свештеника најоптималнији, већ и да је једино могућ у војној средини. Такође, у међусобном односу онтолошке и секуларне етике не сме се давати приоритет било којој од њих већ се мора наћи својеврсна равнотежа, при чему се увек мора имати у виду да је право на слободу вероисповести ствар личног избора и добровољности. Појмови вере и духовности не смеју се потчињавати појмовима морала или етике. Вера не може бити један од садржаја морала војске, већ напротив, мора се имати у виду да из побожности и онтолошке етике верујућих припадника Војске Србије произилазе њихове војничке врлине, које је потребно усагласити са вредностима војне професије.³² Када су у питању организацијска решења органа верске службе, једино могуће је решење по којем су војни свештеници, односно верски службеници, директно потчињени командантима (начелницима, директорима), у статусу њихових саветника, а никако у саставу органа за морал, органа за људске ресурсе, органа за односе са јавношћу и сл. Имајући у виду одредбе Апостолских канона (81. и 83),³³ као и 7. канона IV Васељенског сабора,³⁴ морају се у потпуности и у свакој прилици поштовати специфичности статуса војних свештеника. Поред њихове основне улоге која се огледа у вршењу богослужења и верских обреда, они су формално и официри. Такав статус им је додељен искључиво по црквеној икономији (снисхођењу) и на основу већ поменутих домаћих и страних искустава ради најефикаснијег начина функционисања верске службе и најоптималнијег остваривања њихових припадности. Због тога их, на неки начин, више треба сматрати официрима по части, при чему се не смеју доводити у ситуацију да врше функцију командовања.

³¹ Искуства су обрађена у нешто опширнијој форми са циљем да мноштво добрих обичаја из наше прошлости буду отргнути заборава, без обзира на то што не могу сви бити примењени у данашњим условима. Такође, треба настојати да све што може бити примењиво и корисно буде и враћено у праксу.

³² Те вредности прокламоване су Кодексом части и остварују се поштовањем његових норми.

³³ Апостолски канони, 81. канон: „Рекли смо, да епископ или презвитер не треба да се даје на јавне управе, него само да се бави црквеним потребама. Нека се дакле склони, или да то не чини, или нека буде свргнут, јер по заповести Господњој: нико не може два господара служити (Мт. 6,24)“.

Апостолски канони, 83. канон: „Епископ, или презвитер, или ђакон, који се бави војничким пословима и хоће да задржи и иедно и друго, тј. римско поглаварство и свештеничку службу, нека буде свргнут. Јер, што је цареву цару, а што је божје Богу“.

³⁴ 4. Васељенски Сабор, 7. канон: „Који су једном ступили у клир, или су се монаштву посветили, наређујемо, да не могу већ ступати ни у војничку ни у световну службу; а који се на ово усуде, и не врате се, покајавши се, к оном што су ради Бога изабрали, нека буде анатема“.

Полазно становиште мора бити да припадници Војске Србије, који су се изјаснили као верујући, јесу људи који у мањој или већој мери имају одређени верски живот и уверења из којих произилазе и етичка начела којима се руководе.³⁵ Они не могу приликом одласка на посао механички одстрањивати своја верска уверења и одрицати их се само зато што постоји одређени проценат оних припадника који та уверења немају. Не може се верујућем припаднику Војске Србије забранити да своје војничке врлине изграђује на етичким начелима своје вере (под условом да оне нису у супротности са захтевима војне службе). Занемаривањем права верујућих припадника била би омогућена дискриминација секуларне мањине над верујућом већином, исто као што се утврђеним принципом добровољности спречава појава обрнутог процеса. Другим речима, био би угрожен морал Војске у целини. Суштина враћања верске службе у Војску Србије је у неопходности стварања услова за остваривање слободе вероисповести њених припадника и то као уставног права једне специфичне категорије грађана, са специфичним обавезама и правима, поштујући при томе у потпуности прописану законску и подзаконску регулативу.³⁶

Ако они који себе сматрају атеистима немају проблем проналажења изворишта за свој морал, онда не би требало ни да имају проблем због тога што се у Војсци Србије омогућава право на остваривање слободе вероисповести онима који такве потребе имају.

Слобода вероисповести може се остваривати искључиво по сопственој вољи и убеђењу, али првенствено уз уважавање обавеза које проистичу из војне службе. Као пример реафирмације већ поменуте сагласности државе и цркава и верских заједница, приликом дефинисања минималног периода у којем се припаднику Војске Србије – вернику православне вероисповести мора обезбедити учешће у богослужењима, јесте и обавеза поштовања 80. канона 5/6 Васељенског сабора, познатијег као Трулски.³⁷

Имајући у виду да је слобода вероисповести припадника Војске Србије вредност од значаја за њене оперативне способности, потребно је и даље улагати напоре ради достизања стандарда по којима ће остваривање те слободе бити омогућавано по општеприхваћеним процедурама и искуственим нормама.

Литература

1. *Закон о црквама и верским заједницама, члан 31. став 4, 5 и 6*, „Службени гласник РС“, бр. 36/06.
2. *Закон о војсци Србије*, члан 25. 26. и 27, „Службени гласник РС“, бр. 116/07 и 88/09.
3. *Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 22/11.
4. *Кодекс части припадника Војске Србије*, „Службени војни лист“ бр. 29/10.

³⁵ Од 99% анкетираних припадника Војске Србије, 3% је искористило законско право да се не изјасни о својој вероисповести, 3% се изјаснило као атеисти, а 94% се изјаснило као верујући од чега 92% као православни.

³⁶ Све што је речено у вези са тачком гледишта припадника Војске Србије – православног верника, односи се у мањој или већој мери и на припаднике који су верници других цркава и верских заједница.

³⁷ „Епископ, или презвитер, или ђакон, или други који припада клиру, а исто тако и световњак, који нема никаквог неодложног посла или нужде да за дуже времена мора остати удаљен од цркве, него борава у граду, а неће да дође у три недељна дана кроз три седмице у цркву – ако је клирик нека се свргне, а ако је световњак, нека буде уклоњен од општења (* од заједнице, цркве – анатемисан)“.

5. *Правила службе*, Краљ. - Срп. државна штампарија, Београд, 1888.
6. *Правила службе*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895.
7. *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1901.
8. *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1913.
9. *Правила службе*, Штампарија Супек - Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1919.
10. *Правила службе*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1928.
11. Милкић, М.: *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци 1839.-1941.*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 2/2009.
12. Милкић, М.: *Државни и верски празници у Војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 1–2/2007.
13. Милкић, М.: *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у Војсци Краљевине СХС/Југославије*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 1–2/2005.
14. Милкић, М.: *Неколико специфичности верског живота у Војсци Кнежевине/Краљевине Србије*, Војно дело, 1–2003.
15. Шијаковић, Б.: *Однос државе и Цркве у Србији данас*, Текстови и анализе, Београдска отворена школа, Вера, знање, мир, http://veraznanjemir.bos.rs/index.php?page=tekstovi_analize&lang=srp&subaction=showfull&id=1307452038&archive=&start_from=&ucat=12&lang=srp&page=tekstovi_analize.
16. *Предлог политике унапређења учешћа цркава и верских заједница у друштвеном и политичком животу Србије*, Центар за истраживање религије Београдске отворене школе, Београд 2010.
17. *Војска и вера*, Зборник радова са округлог стола о теми „Регулисање верских питања у Војсци Југославије“, НИЦ Војска, Београд 2001.
18. Спекторски, Е.: *Хришћанска етика*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1999.
19. *Саборност*, часопис Епархије Браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003.

ПРАВО ОДБРАНЕ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У СИСТЕМУ НАУКА ОДБРАНЕ – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Зоран Павловић
Универзитет Привредна академија, Правни факултет, Нови Сад

При уобличавању права одбране и правних форми које га уређују и његовог остваривања у стварном животу налазимо се пред сталном обавезом да поштујемо и норме непосредне или неопходне примене које су део *ius cogensa*. Стога њихово проучавање кроз систем наука одбране има свој доктринарни и практични значај, заснован на општим принципима (међународног) права, које су признали цивилизовани народи, ради обезбеђења највишег нивоа поштовања људских права, кроз постојање правила о индивидуалној и/или командној кривичној одговорности.

Једна од замисли је да се дође до неоспоривих начела како се ниједан официр, војник или командант, припадник оружаних снага, не би могао да позива на незнање уколико је његовим нечињењем дошло до негације природног права на живот, слободу и безбедност, без обзира на то у ком својству, облику, задатку и мисији био. Тешка кршења међународних конвенција и хуманитарног права, која представљају међународна кривична дела, у међународним и унутрашњим оружаним сукобима, санкционишу се пред међународним и националним судовима, са различитим циљевима, али увек ради заштите људских права, законитости и правности. Док год ради Хашки трибунал (ICTY), започиње рад Међународни кривични суд, а припадници наше војске и других снага одбране крећу у мултинационалне операције ван граница Републике Србије, као део мисије коју имају у нашем систему одбране, потребно је појачано радити и на њиховом упознавању са обавезама и одговорностима која имају.

Кључне речи: *оружане снаге, заштита људских права, учешће у еврорегионалним интеграцијама, међународна заједница, кривична одговорност, циљеви међународног кривичног судовања.*

Увод

Постоје изрази који каткад могу бити кључни за разумевање савременог тренутка у праву одбране и међународном праву, посматрано кроз призму система наука одбране, а у вези са одбраном земље од оружаног угрожавања споља, изградње и очувања мира у региону и свету и супротстављања претњама безбедности. Када је у пита-

њу одбрана Републике Србије ти појмови су: *заштита људских права, учешће у евро-регионалним интеграцијама, међународна заједница, кривична одговорност* и слично. Магија ових појмова налази се пред сваким грађанином, без обзира на његову професију и занимање, а тим више пред припадницима Војске Србије. Права и обавезе свих грађана и припадника Војске Србије, додељена Уставом, регулисана су прописима. Позитивно право, које се примењује у систему наука одбране: право одбране, међународно хуманитарно и међународно кривично право, као важеће право, разуђено је на најмање два извора, и то у националном законодавству и у међународним конвенцијама које се имплементирају непосредно у домаће право или остају као право прихваћених конвенција. Међутим, постоје и правне установе које су королар за оба ова извора, инспирисане начелима легалитета, легитимитета, индивидуалне субјективне одговорности, хуманости и правности, засноване на идеји правде и филозофији природног права, почевши од старог века па све до писаног права Уједињених нација.

Управо кроз право одбране врши се рашчишћавање концептуалне магле у преклапању међународног хуманитарног права оружаних сукоба и права људских слобода и неких од нонсенса које изазива услов да се, на пример, докаже постојање међународног оружаног сукоба. Исто је и са темељном поставком међународног кривичног права да све врсте бораца, од шефа државе до редова одмах препознају све повреде међународног ратног и хуманитарног права као такве. Идеја је да се идући ка магичним појмовима, кроз систем наука одбране као науку *sui generis*, дође до целине јасних и неоспоривих начела, како се ниједан официр, војник или командант не би могао позивати на незнање, а да богиња Немезис (богиња правичности) не одлети на неку другу планету, склањајући се од негације природног права на живот, слободу и безбедност.

Све до пред почетак 21. века, а од краја другог светског рата ни Хашке конвенције од 1899. и 1907. године, Женевске конвенције 1949. године и Додатни протоколи из 1977, па ни Конвенције о спречавању и кажњавању геноцида (и других кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом) нису такорећи до почетка рада међународних кривичних трибунала за Југославију и Руанду или Међународног кривичног суда¹ (Римски статут) добиле значајнију примену. Наиме, после Нирнберга и Токија међународних судова није ни било, а ни национални судови (не само зараћених страна у бившој СФРЈ) нису били нарочито ревносни у гоњењу прекршилаца међународног хуманитарног права.

Данас је неспорно да се тешка кршења међународних конвенција и хуманитарног права, која представљају међународна кривична дела, у међународним и унутрашњим оружаним сукобима, санкционишу пред таквим судовима. Док год раде посебна већа надлежног суда за ратне злочине, функционише Хашки Трибунал (ICTY), започиње рад Међународни кривични суд, а припадници наше војске и других снага одбране крећу у мултинационалне операције ван граница Републике Србије, као део мисије коју имају у нашем систему одбране, потребно је појачано радити и на њиховом образовању и упознавању са обавезама која имају. Кроз право одбране и међународно право официру је пружена могућност да се упозна и са елементима тзв. командне одговорности, тј. услова за постојање одговорности

¹ Римски статут Међународног кривичног суда, *Службени лист СРЈ*, Међународни уговори 5/2001. Види и: Извори хуманитарног права, 2. допуњено и прерађено издање, уређивачки одбор: проф. др Весна Кнежевић Пређић и др., Публикум Београд, 2007. године, стр 628. *et al.*

претпостављеног за поступке потчињених, ако је реч о извршењу међународних кривичних дела. И не само то: новонастала реалност у борби против агресије, тероризма, организованог криминала и других војних и невојних изазова који се постављају пред припаднике Војске Србије не мењају основне норме права које се примењују за време оружаних сукоба, већ напротив – како на домаћем, тако и на регионалном и међународном нивоу. Припадник националне војске више нема право на грешку, а омогућено му је да се кроз право одбране и међународно право упозна са обавезујућим нормама, писаним и обичајним, домаћим и међународним.

Свака држава, приликом уобличавања свог права одбране и правне форме која га уређује, истовремено поштује и међународноправне (императивне) норме које представљају *ius cogens*. Стога њихово проучавање кроз систем наука одбране има свој доктринарни и практични значај, заснован на општим принципима права признатим од цивилизованих народа, ради обезбеђења највишег нивоа поштовања људских права.

Оружане снаге Србије у новом времену

Пад Берлинског зида и крај хладног рата имали су свог пратиоца у подизању квалитета нивоа и начина заштите људских права и у земљама које нису припадале тзв. западној демократији. Али, у новонасталим међународним односима вакуум моћи настао је распадом Совјетског Савеза и није водио пацификацији нестабилних држава у централној и југоисточној Европи, већ напротив. Распад бивше Југославије (СФРЈ) путем оружаног сукоба, доживљавали га као међународни или грађански, имао је утицаја и на примену правила хуманитарног права. Овај сукоб био је праћен тешким кршењем људских права и правила човечности.

Било је јасно да су многи поступци сукобљених снага и људи представљали тешка кривична дела, како по унутрашњем, тако и по међународном кривичном праву. Зато се могло очекивати, по отпочињању демократских реформи у Србији почетком 21. века, да се прво утврде демократски стандарди у земљи и при томе користи снага која није заснована на војној моћи. А са развојем цивилног друштва поново се, потпуно аутономно, појавила расправа и о улози и значају Србије у међународним односима. Квалитетна реформа кривичног законодавства,² уз укидање смртне казне и афирмацију људских права и основних слобода, као и начини на које се те вредности шире, доводе поново до пуног уважавања наше земље. Али, свеукупне околности у којима се Србија нашла још крајем прошлог века довеле су до тога да се у оквиру (евро)интеграцијских процеса морају прецизно одредити циљеви, институције и инструменти не само спољне и унутрашње политике, већ и потреба стварања и развоја модерних војних капацитета.

Оружане снаге Србије у свом данашњем постојању имају за циљ и суочавање са низом изазова које доноси постмодерно доба. Да би се могло адекватно одговорити тим изазовима неопходно је одредити и значај права одбране и међународног права за нашу војску.

² Све то се дешавало када је, после више од пола века, донет јединствени Кривични законик у Србији, где су уведене нове инкриминације, од нпр. кривичног дела међународног тероризма и финансирања тероризма до појединих кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Модерна и реформисана Војска и друге снаге одбране у постмодерном времену неће имати проблема са мањком задатака. Највећи проблем може да представља одсуство унисоног става у односу на вредности и начела која би утврђивала који су задаци најважнији и какав је њихов ред приоритета. Али, без обзира на то који су то задаци, *conditio sine qua non* јесте поштовање и заштита људских права и принципа хуманитарног права, у складу са Уставом, законом и одредбама међународног права, посебно у области оружаних сукоба. Оружане снаге морају да буду спремне да одговоре на опасности од нуклеарног и конвенционалних ратова, али и за обавештајни рад или пружање помоћи у случају потребе за учествовањем у акцијама заштите и спасавања и друго. Дакле, како у миру тако и у ратном и ванредном стању, у земљи и ван земље, зависно од датог контекста.

Мисије и задаци Војске дефинисани су на основу неутуђивог права државе на индивидуалну и колективну одбрану, у складу са чланом 51. Повеље УН³ и основним правилима међународног права која регулишу употребу силе. Своје мисије Војска Србије остварује извршавањем задатака ради:

- одбране Републике Србије од оружаног угрожавања споља, кроз одвраћање од оружаног угрожавања, одбрану територије и одбрану ваздушног простора;
- учешћа у изградњи и очувању мира у региону и свету, учешћем у међународној војној сарадњи и учешћем у мултинационалним операцијама, и
- давања подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности, кроз помоћ цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу и кроз помоћ цивилним властима у случају природних непогода и техничких и технолошких и других несрећа.⁴

Реформа Војске која је неопходна за остваривање ове мисије има за последицу и промене у самој структури и функционисању оружаних снага. Очигледна је преоријентација са одбране територије на активности изван Србије и то, углавном, у мировним и хуманитарним мисијама, заједно са припадницима оружаних снага ОУН или у будућности снага Европске уније. Истовремено, поставља се и питање поштовања права одбране и међународног права, управо у складу са изнетим мисијама и задацима.

Постмодерни ратови следбеника *Ареја* (бога рата) многе ствари постављају *наглавачке*. Припадници оружаних снага раде у камповима за избеглице и расељена лица, волонтери НВО и цивилних мисија који и не би смели да се тиме баве траже војне интервенције, а герилске (вехабије, Ал Каида, ОБК и сл.) војске покушавају оно што се раније нису охрабриле да ураде ни много значајнији војни фактори, нападајући светске центре моћи, али и мале земље. Зато је неопходно да се и овакви трендови испрате и од оружаних снага наше земље, да би се пронашао сопствени постмодерни израз. Какве то последице може да има на ефикасност оружаних снага не треба посебно да забрињава. Али, то не значи да се треба опустити, јер развој оружаних снага је категорија у којој посебно место заузима утврђивање нове безбедносне политике и стални развој одговарајућих војних снага спремних за аутономно деловање са ефикасним капацитетима на потенцијалну кризу. Све то мора бити праћено пуним поштовањем људских права и потпуном спремношћу да се примењују решења нпр. Женевских конвенција и Протокола.

³ Глава VII Повеље УН – Акције у случају претње миру, повреде мира и аката агресије.

⁴ Овако одређење засновано је на Стратегији одбране РС, Уставу, Стратегији националне безбедности и другим позитивним прописима и документима.

Преобличење од војних јединица које се попуњавају на основу опште војне обавезе до професионалне војске доводи и до радикалне промене оружаних снага, а пред војним капацитетима Србије налазе се, као и пред другим оружаним снагама у свету, другачији изазови у односу на прошлост, на које управо могу да одговоре само реформисане војне снаге. Антитерористичка еуфорија настала после напада у септембру 2001. године у САД, борба против транснационалног организованог криминала или стабилизација у региону само су део тих изазова.

Претварање наших оружаних снага у самосталну, модерну и снажну војну силу представља прави изазов и могућност да можемо заједно – равноправно са другима у региону и свету учествовати у акцијама посвећеним миру и безбедности. То је од изузетног значаја за Републику Србију, која се нада скором (а не само постојећем географском) чланству у европској породици, што би могло да остави позитиван утицај на свеукупни друштвени, политички и привредни развој. У том прикључењу, са важећом картом, бићемо тек ако будемо у могућности да у потпуности поштујемо и штитимо и људска права и основне слободе.

Људска права и оружани сукоб

Уколико желимо да у правом светлу сагледамо значај, место и улогу права одбране и међународног хуманитарног права у систему наука одбране, неопходно је на њих гледати и са становишта које у Републици Србији није уобичајено. Јер, када се у Србији говори о овој теми, пажња се, углавном, усредсређује на прописе о војсци и одбрани и о њиховој институционалној зависности од државне политике. То је разлог више да се право одбране и међународно (хуманитарно и кривично) право претворе што је више могуће у садржину, а све мање у форму, како би доследна владавина права у свим деловима друштва постала достижан циљ, а не само правна илузија.

Сваки човек који се нађе у вртлогу оружаног сукоба задржава сва људска права која су му гарантована међународним уговорима и обичајима. У свом саветодавном мишљењу Међународни суд у Хагу закључује да суд у случају оружаног сукоба мора да узме у обзир и право људских права и као *lex specialis* међународно хуманитарно право.⁵ Зато је један од задатака права одбране и међународног права и унапређивање осећаја одговорности припадника оружаних снага за грубо кршење људских права. Тај социјално-педагошки циљ отвара читав низ питања, ради успостављања равнотеже између одређених теорија међународног права и лаичких моралних интуиција, али и стављања тежишта на упознавање *обвезника* права одбране и међународног хуманитарног права са одговорностима које му се намећу.

Да би се видели проблеми који се могу појавити пред нама замислимо да се налазимо усред неког међуетничког или међународног (међудржавног) сукоба, било као припадници мировне мисије, на пример УН, или чак и као једна од страна у сукобу. Страна која није крива за отпочињање сукоба не стиче на основу тога и до-

⁵ Саветодавно мишљење Међународног суда у Хагу од 9. јула 2004. године о правним последицама изградње зида на окупираној палестинској територији.

зволу да крши норме хуманитарног права. Чињеница да се налазимо у одбрамбеним операцијама (војних) мировних снага не представља *per se* основ за ослобађање од универзалне обавезе заштите и поштовања људских права.

Право на рат, односно *ius ad bellum*, не ослобађа од обавезе придржавања *iura in bello*, односно начела о хуманом ратовању. И *vice versa*: страна која наступи као агресор може да се придржава правила о хуманом ратовању тако да њена војска не изврши ниједну радњу која би проузроковала кршења међународног хуманитарног права, обичаја ратовања и угрожавања егзистенцијалних слобода.

У оба случаја стране у сукобу имају моралну, правну и универзалну обавезу да поштују *ius cogens* свог и међународног права, а то је право на живот. То основно људско право је угрожено не само ратом, већ и без постојања оружаних сукоба, иако га деклараторно штите сва права света. Егзистирање нуклеарних, хемијских, бактериолошких и њима сличних сила које имају моћ за масовним уништавањем стална су претња човечанству. Иако *ratio* међународне заједнице говори да та средства морају да имају једину функцију – подржавање права на живот свих под једнаким условима, очигледно је постојање забринутости и страха у вези с њима. Зато већ само држање оваквих оружја представља злочин против човечности. Производња, експерименти или држање, као и размена и продаја нуклеарних и сличних оружја, представљају једну од најгорих претњи опстанку целокупне људске цивилизације са којом су суочени сви, били они нападачи или нападнути.

О заштити људских права у оружаним међународним и немеђународним сукобима можемо говорити и кроз призму помало и контроверзног појма геноцида (и других кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом). Према Резолуцији Генералне скупштине УН 96/46 геноцид се третира као негирање права на постојање читавим људским групама, исто као што је убиство негација права на живот појединца. Према консензусу који су 1946. године изнеле државе кроз изгласавање ове резолуције, геноцид је као кривично дело постојао и пре усвајања саме Конвенције (*Moynier* сматра још према Женевским конвенцијама из 1864. године). Намерно, потпуно или делимично уништавање неке националне, етничке, расне или верске групе, или стављање такве групе у животне услове који доводе до њеног потпуног или делимичног истребљења, спречавање рађања деце између припадника исте групе или принудна пресељавања – представљају злочин над злочинима. Тако се геноциду, према неспорно усаглашеном међународном *opinio iuris*, даје карактер императивног, мандаторног *ius cogens*, као право непосредне или неопходне примене. Војна комисија САД на суђењу *L. Eisentrager*⁶ 1947. у Шангају говори о злочину који је супротан *ius gentium*. Универзална примена овог правила не зависи од националних права и граница.

Један од новијих атака на право људских права јесте међународни тероризам, заснован на убиствима, отмицама, насиљу и другим радњама чији је циљ да изазову смрт или тежу телесну повреду цивила или било ког другог лица које не учествује активно у непријатељствима у ситуацији неоружаног сукоба, када је сврха таквог дела, по његовој природи или контексту, да застраши становништво, или да примом

⁶ В. код *W.N. Ferdinandusse*, 51, 51, fn.310, *Trial of Lothar Eisentrager*, 14. L. Rep. *Trials of War Crimes* 8, 15 (USA Mil. Comm'n, Shanghai 1947).

ра неку владу или међународну организацију да почини или да се уздржи од чињења неког дела. Али, често и борба против тероризма показује своју немоћ новим угрожавањем људских права, као што је то случај у затвору Гвантанамо. Питање статуса ухапшених терориста као *обичних* или *ратних* заробљеника управо говори о томе.

Угрожавање људских права путем оружаних сукоба могуће је и нарушавањем људског права на здраву животну средину (еколошке катастрофе), ширењем нових болести и слично.

Очекујући појаву другачијих решења која би оптимално решавала илустративно набројана забрањена понашања припадника оружаних снага (и не само од њих) у заштити људских права, не треба бити као *Godot*. Већ на основу одређивања правог места и улоге оружаних снага и односа према праву одбране и међународном хуманитарном праву у укупном друштвеном систему може се доћи до побољшања постојећег стања.

Одговорност за кршење међународног (кривичног) права

Трагичан и мучан распад Југославије (СФРЈ) биће још дуго тема разматрања многих струка. Сукоб који је пратио овај распад између супротстављених страна и учесника који су се борили за неку од тих страна био је праћен тешким кршењима основних људских права, правила човечности и других добара заштићених међународним правом. Те повреде права означавају се као тешка кривична дела по унутрашњем и међународном праву (Југославија је ратификовала Женевске конвенције из 1949. године и Допунске протоколе из 1977. године).⁷

Тешка кршења међународних конвенција и хуманитарног права, која представљају међународна кривична дела, у међународним и унутрашњим оружаним сукобима, санкционишу се било пред националним или пред међународним судовима, углавном по правилу:

– *индивидуалне кривичне одговорности*. Све док раде посебна већа надлежног суда за ратне злочине, функционише Хашки трибунал (ICTY), започиње рад Међународни кривични суд, а припадници наше војске и других снага одбране крећу у мултинационалне операције ван граница Републике Србије, као део своје мисије и задатака које имају у нашем систему одбране, потребно је појачано радити и на њиховом образовању и упознавању са свим обавезама која имају. Кроз право одбране и међународно право официру је пружена могућност да се упозна и са елементима тзв. командне одговорности;

– *командне одговорности*, односно услова за постојање одговорности претпостављеног за поступке потчињених, ако је реч о извршењу међународних кривичних дела. Такође, новонастала реалност у борби против агресије, тероризма, организованог криминала и других војних и невојних изазова који се постављају пред

⁷ Правила међународних хуманитарног права представљају део бланкетних одредби у националном и међународном кривичном праву.

припаднике Војске Србије не мењају основне норме права које се примењују за време оружаних сукоба, већ напротив, како на домаћем, тако и на регионалном и међународном нивоу. Припадник националне војске више нема право на грешку, а омогућено му је да се кроз право одбране и међународно право упозна са обавезујућим нормама, диспозицијама и санкцијама, писаним и обичајним, домаћим и међународним.

У односу на право бивше Југославије и позивања на командну одговорност, постојао је покушај читавог низа оправдавајућих исказа пред Хашким трибуналом (ICTY/MKTJ) и домаћим судовима да команданти тврде да нису знали, иако су то могли, шта чине њихови потчињени. Али, треба имати у виду да је и на почетку оружаних сукоба у бившој СФРЈ командна одговорност постојала као доктрина на основу:

– обавеза из преузетих уговора, али и домаћих одредби које експлицитно утврђују командну одговорност у војсци – члан 21. Упутства о примени правила међународног ратног права у оружаним снагама СФРЈ, које је усвојено 1988. године и које имплементира одредбе Женевских конвенција и Допунских протокола о и командној одговорности;

– домаћег права, јер је било предвиђено да је *нечињење дефинисано као начин извршења кривичног дела*, а односи се и на злочине против човечности и међународног права, што је примењиво и у контексту унутрашњег међународног сукоба. Командна одговорност представља *посебан облик одговорности* команданата за кривична дела њихових подређених која настају услед нечињења.

У најобухватнијој МКТЈ Првостепеној пресуди Делалићу *et al* која се бави доктрином командне одговорности претресно веће је сматрало, на основу норми обичајног међународног и конвенцијског права, да се *војни заповедници и друга лица на de facto и de iure положајима* (цивилне или војне) *власти могу сматрати кривично одговорним за противзаконито понашање својих потчињених*.⁸

Независно од поменутих облика одговорности, чињеница је да се о њима почиње говорити углавном када се сукоб између супротстављених страна приведе крају. Тако је било и са Међународним кривичним *ad hoc* судом за бившу Југославију 1993. године. Један од проблема је и у томе да политичари (нпр. *H. Kissinger*) сматрају да о судбини бивших владара не треба да одлучују судије.⁹ Дипломате сматрају да је амнестија важно средство да се дође до мировних поравнања. На тај начин стварају се тензије између жеља за миром, односно да се сукоб оконча и тежње да се спроведе поступак против вођа сукобљених страна у оружаном сукобу. Кривичним поступцима настоји се превазићи проблем колективне одговорности, а кроз индивидуализацију кривице углавном се може превазићи проблем колективне моралне кривичне одговорности. Масовност у кршењу људских права приликом поменутог распада СФРЈ радо се *лепи* за мањи број националистичких вођа, иако је дискутабилно да ли је то баш тако, или су они имали и масовну подршку у срединама у којима су деловали.

⁸ John R.W.D. Jones, Steven Powles, International Criminal Practice (Међународна кривична пракса), Београд, ФХП 2005, стр. 434.

⁹ *Wilson* је инсистирао на имунитету за кајзера у Првом рату, да би то још више било изражено у првом предмету по командној одговорности против генерала Јамашите, који је за то осуђен, док је цар Хирохито, иначе одговоран за ратнохушкачко држање у Јапану, добио имунитет.

Циљеви вођења поступака за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом

Укључивањем механизма међународног кривичног права настоји се промовисати заштита људских права и неких других циљева кроз рад међународних судова. Међутим, проблем је у томе што лица која су осуђена за ратне злочине често нису она на која указују оштећени – жртве. Вођење поступака против лица која су вође злочиначких организација зато има већи *ratio* са аспекта хуманих вредности и генералне превенције, од било које осуде њихових подређених.¹⁰ Неспорно је да би процесуирање најодговорнијих за извршена кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом олакшало прихватање судских одлука, чак и у срединама где су се злочини десили, укључујући не само жртве, већ и припаднике оружаних снага који су учествовали у тим сукобима. Зато би то био један од најважнијих циљева вођења поступака за наведена дела.

На почетку функционисања *ad hoc* трибунала после Другог светског рата и оних установљених пред крај 20. века, као главни циљ њиховог постојања, истицало се застрашивање потенцијално нових извршилаца, међу борцима и неборцима сукобљених страна. Али, претња међународним правосуђем ипак не спречава (не спречава извршење) међународне злочине. Јер, након установљавања МКТЈ 1993. извршени су још многи злочини, било чињењем (дејствима зарађених страна, као што је то био случај у Босни и Херцеговини) или нечињењем (однос трупа мировних снага према странама у сукобу саучествовао је управо у неким од најстрашнијих злочина у БиХ).

Осим унапређења заштите људских права, превенције и ретрибуције, као главни циљ често се помиње и утврђивање историјске истине. Овај задатак који међународни трибунали покушавају да изврше, како би индивидуалним пресудама бацили светло на догађаје из прошлости, ипак би требало оставити међународној заједници да утврђује на неки други начин. Деловањем војних историчара или комисија за утврђивање истине могло би да се да много свеобухватнија слика о поведима и узроцима међународних кривичних дела него што то раде трибунали, у исцрпљујућим и маратонским суђењима, током којих се често и не дође до краја из различитих разлога.

Остваривање заштите људских права и унапређење њихове заштите могло би се најбоље реализовати ипак позитивном генералном превенцијом. Нечовечна понашања и пресуде њиховим извршиоцима морају да постану *authoritas* у друштву где су злочини и извршени, односно одакле извршиоци долазе. Само тако би право одбране и међународно право постали од *lex imperfecta* правни и морални аргументи који бајковиту причу о заштити људских права претварају у стварност. Међународно кривично правосуђе мора у доношењу својих одлука да буде изнад реакција средине где су злочини извршени. Веровање да се ратни злочини у одбрамбеном

¹⁰ Овим се не залажемо за амнестију свих подређених, већ за вођење поступака против њих пред националним судовима. У том контексту је и одлука донета за МКТЈ, где се каже да се ради окончања поступака настави са процесуирањем само вођа, односно организатора, а да се прогони осталих одговорних повери управо домаћим органима гоњења и суђења.

рату не могу извршити позивањем на нужну одбрану, не може довести до ослобађања од кривице таквих извршилаца, ако су ту нужну одбрану прекорачили. И обрнуто, међународне судије и тужиоци морају да у доношењу својих одлука (и правних квалификација) увек воде рачуна и о локалним приликама и домаћим правним начелима, наравно не и по цену аболирања од суђења и кажњавања неког лица због чињења или нечињења, које је у тренутку извршења било кажњиво на основу општих правних начела које признају цивилизовани народи.¹¹

Ако се дидактични циљ међународног кривичног правосуђа прихвати, потребно је да институти (међународног) кривичног права буду јасни и обичном војнику и високом официру оружаних снага. Изузеци од начела законитости због поштовања начела правности (од *nullum crimen sine lege* до *nullum crimen sine iure*) зато морају бити добро образложени,¹² посебно зато што одредбе члана 86. став 2. Женевског Допунског протокола I¹³ из 1977. године о командној одговорности одступају од уобичајених правила у свакодневном животу. То би требало да буде и стање засновано на начелима међународног кривичног и хуманитарног права. Командант не може одговарати по принципу објективне одговорности, већ заиста треба доказати да је знао или могао да зна да се злочин припрема или је извршен, а да није предузео све могуће мере у границама својих стварних овлашћења да извршење кривичних дела спречи или смањи забрањену последицу.

Слично је и са институтом заједничког злочиначког подухвата. Чињеница је да *post festum* одлучивање о томе тешко може да се повеже са емотивним стањем извршилаца за време оружаних сукоба и захтевом да им се докаже свесни нехат/евентуални умишљај.¹⁴

Без обзира на то за који принцип одговорности се одлучимо, то не значи да треба пренебрегнути основно начело кривичног права – презумпцију невиности, као основно људско право. Општеприхваћена идеја да ратни злочини не смеју остати некажњени не може се поистоветити са унапред утврђеном кривицом, без поштовања доказних стандарда. Међународно правосуђе мора да изгради своју афирмацију не кроз доношење пресуда које су све осуђујуће, већ на *fair* поступцима којим би изградили свој трајни ауторитет.

Селективност кривичног прогона према извршиоцима кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, по принципу *lex nationalis*,¹⁵ не води уважавању одлука и вредности које се штите од међународних кривичних судских тела, нарочито код других држављана из земаља одакле су окривље-

¹¹ Члан 7. став 2. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, чија је стилизација непосредно преузета из члана 38. Статута Међународног суда. Види детаљније: Гомиен Дона, Кртак водич кроз ЕКЉП, Београдски центар за људска права, Београд, 1996, стр. 45.

¹² Види детаљније: др Зоран Павловић, Од начела законитости до начела правности у кривичном праву, Војно дело, зима 2010.

¹³ Извори хуманитарног права, 2. допуњено и прерађено издање, уређивачки одбор: проф. др Весна Кнежевић Предић и др., Публикум Београд, 2007. године.

¹⁴ Ради се о *recklessness*-у, преузетом облику кривице из прецедентног права, који би највише одговарао *dolus eventualis*.

¹⁵ Узмимо само као пример чињеницу да тзв. Римски Статут МКС нису потписале неке од највећих држава, као што су САД или Кина. Види детаљније: Зоран Стојановић, Међународно кривично право, Београд, Правна књига, 6. допуњено издање 2007, стр. 176, 211. *et al.*

ни. Али, то не значи да треба одустати од идеје да се упознајемо са вредностима које се штите кроз рад међународног правосуђа. Извршиоци ових кривичних дела не треба да остану некажњени, без обзира на сву привилегованост оних који долазе из тзв. великих држава, или чак и из самих УН, које се често слично понашају.

Само уз поштовање вредности које се уважавају и штите кроз међународно (кривично и хуманитарно) право смањују се могућности да се у свету извршавају злочини којима се угрожавају основна људска права и слободе, без обзира на то шта је основ за њихово кршење. Јер, њихова је заштита заснована на транснационалном или стварно међународном јавном поретку и његовим когентним нормама, које штите право на живот сваког појединца, групе или заједнице. И то је циљ којем стремимо.

Независно од изнетих проблема, напредак је учињен. Постојећи парадокси не могу да се реше преко ноћи. Немезис захтева да се међународно право, вредности и механизми који их штите стално развијају. Не само кроз актуелну и будућу праксу међународних сталних и *ad hoc* судова, већ и кроз повећано занимање теоретичара права одбране, кривичног и међународног права за изучавање ове проблематике. Прихватање принципа међународног (хуманитарног и кривичног) права, кроз начела легалитета и легитимитета, треба да буду наш циљ којем ћемо стремити. Проблеми пред којима се налазимо у остваривању наших задатака, без обзира на објективне тешкоће, нису нерешиви. Сигурно је да ће развијању свести о томе припадника војске и других учесника у одбрани земље, помоћи не само правно-догматска разрада појединих института и којима ћемо тежити, већ и даљи развој међународног кривичног права, заједно са правом одбране.

Литература

1. W. N. Ferdinadusse, 51, 51, fn.310., *Trial of Lothar Eisentrager*, 14. L. Rep. *Trials of War Crimes* 8, 15 (USA Mil. Comm'n, Shangai 1947).
2. John R.W.D. Jones, Steven Powles, *International Criminal Practice* (Међународна кривична пракса), Београд, ФХП 2005.
3. Дона, Г.: *Кратак водич кроз Европску Конвенцију о људским правима*, Београдски центар за људска права, Београд, 1996.
- 4 Павловић, З.: Од начела законитости до начела правности у кривичном праву, Београд, *Војно дело*, зима 2010.
5. Стојановић, З.: *Међународно кривично право*, Београд, Правна књига, 6. допуњено издање 2007.
6. Стојановић, З.: *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник, 2006.
7. *Извори хуманитарног права*, 2. допуњено и прерађено издање, уређивачки одбор: проф. др Весна Кнежевић Предих и др., Публикум, Београд, 2007.
8. Устав Републике Србије.
9. Закон о одбрани, Закон о војсци, Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.
10. Стратегија одбране Републике Србије, Стратегија националне безбедности РС.

КОНЦЕПТ СЕНЗОРСКОГ КОМУНИКАЦИОНО- -ИНФОРМАЦИОНОГ СИСТЕМА КОМАНДНО-ИЗВИЋАЧКОГ ВОЗИЛА КИС-а АРТИЉЕРИЈСКОГ ДИВИЗИОНА ЗА ВАТРЕНУ ПОДРШКУ*

Слободан Милетић
Министарство одбране републике Србије, ЦКИСИП
Тугомир Кокељ
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Младен Мањак
Министарство одбране Републике Србије, ВТИ

Саставни део структуре командно-информационог система снага за ватрену подршку (КИС СВП) који треба да обезбеди спровођење процеса командовања, извиђања, управљања и руковања ватром артиљеријских јединица за ватрену подршку је функционална командно-извиђачка целина реализована у виду командно-извиђачког возила (КИВ). Извршавање основних функција, као што су прикупљање, обрада, анализа, заштита и дистрибуција информација захтева да се унутар структуре КИВ-а изврши интеграција и увезивање техничких подсистема КИС и то подсистема сензора, подсистема интегрисане телекомуникационе и рачунарске мреже (ИТРМ) и подсистема рачунара. Кроз садржај овог рада је, са аспекта основних начела и потребних решења, описан један концепт за реализацију сензорског и комуникационо-информационог подсистема КИВ-а потребног за извршавање командно-извиђачке функције у артиљеријском дивизиону за ватрену подршку.

Кључне речи: *командно информациони систем, артиљеријски дивизион за ватрену подршку, командно-извиђачко возило, интегрисана телекомуникациона рачунарска мрежа, подсистем сензор, командно-извиђачка функција.*

Увод

Борбена ефикасност артиљеријског дивизиона за ватрену подршку (ардВП) условљена је начином и квалитетом спровођења процеса командовања и руковођења (КиР) којим се обезбеђује управљање и руковање ватром формациј-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029 под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. година. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић

ских и придодатих артиљеријских јединица, што је у великој мери одређено квалитетом информација насталих у командно-извиђачком процесу. Ефикасно спровођење процеса командовања, извиђања, управљања и руковања ватром остварује се употребом функционалне командно-извиђачке целине реализована у виду командно-извиђачког возила (КИВ) која је саставни део структуре командно-информационог система снага за ватрену подршку (КИС СВП). Полазна основа за добијање и располагање квалитетном информацијом одређена је начином реализације командно-извиђачке функционалне структуре КИВ, односно концепта на којем се она заснива. Кроз садржај овог рада, са аспекта основних начела КИС СВП и потребних решења, описан је један концепт сензорског и комуникационо-информационог система КИВ, потребног за реализацију командно-извиђачке функције ардВП.

Командно-извиђачка функција КИС СВП

Концепт за реализацију командно-извиђачке функције у виду КИВ одређује се на основу намене, појединачних функција и захтева које треба испунити. Основна намена извршавања командно-извиђачке функције КИС СВП заступљене у ардВП јесте да обезбеди: осматрање, детекцију, надгледање и праћење објеката, аквизицију циљева, услове за успешно командовање и праћење тока дејстава, руковање ватром формацијских и придодатих артиљеријских јединица.

Функционални захтеви

Начин извршавања командно-извиђачке функције у ардВП исказује се кроз појединачне функционалности које треба остварити реализацијом следећих активности:

- *праћење ситуације на бојишту* на електронској радној карти и у реалном времену;
- *одлучивање* (аналитички процеси анализе циљева и ватрених могућности јединице);
- *топографско-геодетску припрему* (анализа простора, познате тачке, трансформација координата);
- *управљање ватром* (откривање, анализа и расподела циљева, додељивање ватреног задатка);
- *руковање ватром* (припрема, одређивање елемената гађања, коректура, групно гађање);
- *размену и архивирање података и информација* у складу са дефинисаним шемама веза;
- *ажурирање, претраживање и анализу материјалних и људских ресурса* (стање муниције, оруђа и остале опреме, подаци о људским ресурсима и др.)
- *обављање административно-техничких послова.*

Захтев за остварење наведених функционалности да се прикупљање, обрада, анализа, заштита и дистрибуција информација врши квалитетно и у реалном времену, намеће додатни захтев да се унутар структуре КИВ изврши интеграција и увезивање техничких подсистема КИС, и то сензора, интегрисане телекомуникационе и рачунарске мреже (ИТРМ) и подсистема рачунара.

Структура сензорског комуникационо-информационог система КИВ

Командно-извиђачка функција ардВП се са аспекта мобилне тактичке употребе на бојишту најефикасније реализује у форми специјалне врсте мобилног командно-извиђачког возила, искључиво намењеног за потребе командира батерије, командира командне батерије и команданта дивизиона. Основна намена КИВ је да у потпуности омогући командовање, извиђање, управљање и руковање ватром артиљеријске јединице ранга батерија – дивизион, у свим временским и земљишним условима, дању и ноћу. Примарне функције које треба обезбедити употребом КИВ су: прикупљање, обрада, анализа, заштита и дистрибуција информација и, са тог аспекта, за реализацију КИВ дефинише се и основни концепт структуре *сензорског комуникационо-информационог система*. Основним концептом одређује се функционална повезаност техничко-технолошких средстава чијом се употребом омогућава извршавање наведених функција. Та техничко-технолошка средства су телекомуникациони, мрежни и навигациони уређаји, сензори, уређаји за надзор, управљање и заштиту, рачунари, системски, мрежни комуникациони и наменски апликативни софтвер, и она су у структуру сензорског комуникационо-информационог система КИВ интегрисана појединачно или као део техничког подсистема.

Да би реализација командно-извиђачке функције КИС СВП заступљене у ардВП била функционално потпуна потребно је да се у структуру сензорског комуникационо-информационог система КИВ интегришу следећи системи:

- *мултисензорска оптоелектронска платформа* (МОП) која треба да обезбеди осматрање надгледање и праћење објекта помоћу различитих сензора, истовремено дању и ноћу у свим временским условима, управљање сензорима из или ван возила (са издвојеног места), самостално или као део сензорске мреже ради постизања мрежно-центричног концепта и повећања домета сензора [Албертс];

- *мултифункционални сензорски систем за детекцију угрожености*;

- *комуникациони систем* са којим је потребно да се у реалном времену обезбеди пренос гласа и података са сензора и рачунара;

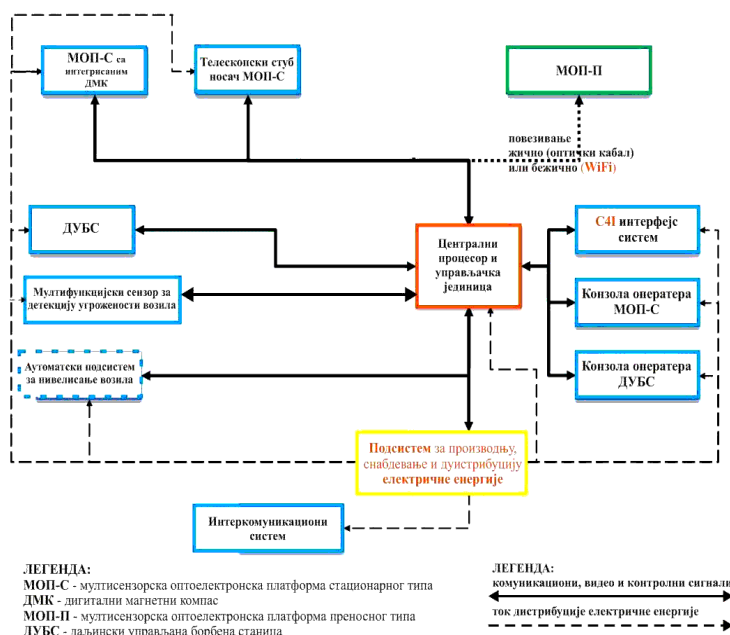
- *даљински управљива борбена станица* (ДУБС) чија основна борбена функција треба да буде подржана сензорима за жиро-стабилизацију, системом за управљање ватром (СУВ) и електро-оптичким системом за осматрање, нишањење и оријентацију. СУВ функционално треба да омогући контролу ватре, балистичке прорачуне и повезивање са системом за командовање и контролу ситуације на бојишту. Електро-оптички систем спрегнут са наоружањем треба да садржи дневно-ноћни нишан (телевизија/термовизија), ласерски даљиномер, уређај за оријентацију и показивач севера;

- *систем за производњу и дистрибуцију електричне енергије*.

Осим наведених система, КИВ као тактичка осматрачко-извиђачка станица треба да буде опремљен и уређајима за аутоматско одређивање сопственог положаја и оријентацију у односу на север (дигитални магнетни компас ДМК), одређивање координата циља и падних тачака пројектила. Са аспекта начина и места употребе системи и уређаји су груписани у технички подсистем уграђен у и на КИВ и технички подсистем за рад са издвојеног места изван КИВ. Начелна шема која приказује

концепт функционалног повезивања система и уређаја у структуру сензорског комуникационо- информационог система КИВ приказана је на слици 1.

Услов од посебне важности за евентуалну имплементацију наведеног концепта структуре сензорског комуникационо-информационог система КИВ у снаге за ватрену подршку (СВП) јесте да сви претходно наведени системи и сензори кроз ИТРМ буду интегрисани у КИС обавештајног обезбеђења у КИС брКоВ, чиме се постиже универзалност и повећава употребљивост средстава командно-извиђачке функције [ПА „КИС брКоВ“].

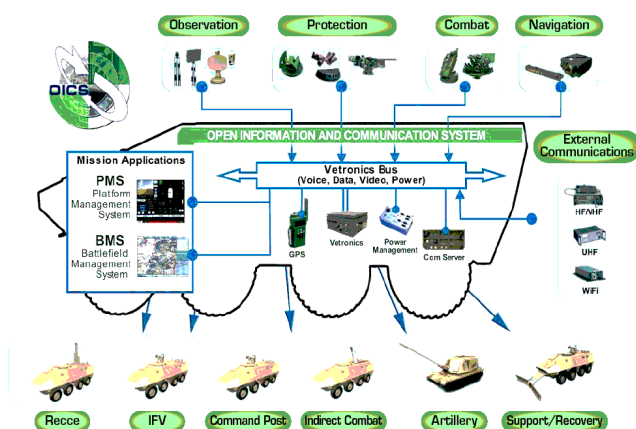

Слика 1 – Функционална шема интеграције техничких подсистема КИС у сензорски комуникационо-информациони систем КИВ

Подсистеми уграђени у и на КИВ

У концепту сензорског комуникационог информационог система КИВ подсистеми и уређаји чија се интеграција у структуру врши уградњом у и на КИВ (слика 2) јесу:

- мултисензорска оптоелектронска платформа стационарна (МОП-С),
- подсистем за глобално позиционирање и сопствену оријентацију (ГПС и ДМК),
- интеркомуникациони подсистем,
- подсистем за екстерну комуникацију,
- мултифункционални сензор за детекцију угрожености (ласерски и радарски),
- даљински управљана борбена станица (ДУБС),
- остала неопходна телекомуникациона и информациона средства и опрема.

Слика 2 – Функционална шема сензорског комуникационог информационог система КИВ

Подсистеми за рад са издвојеног места

Ради повећања тактичких могућности употребе КИВ у концепту сензорског комуникационо-информационог система КИВ предвиђена је и употреба подсистема и уређаја за рад са издвојеног места ван возила и удаљавањем од њега, а то су:

- мултисензорска оптоелектронска платформа преносна (МОП-П),
- комуникациони уређај за рад ван возила.

Сензорски подсистем

Сензорски уређаји и системи су кључни извори информација на бојишту и као такви се сматрају основом без које се у КИС-у не може потпуно и аутоматизовано реализовати обавештајна командно-извиђачка функција. Интеграцијом сензора у структуру сензорског комуникационог информационог система КИВ остварује се само њихова платформи-центрична улога, а потребно их је планирати са аспекта шире интеграције у КИС кроз ИТРМ, чиме се постиже њихова напредна мрежно-центрична улога [Албертс]. Сензори као уређаји интегрисани у структуру КИВ треба да омогуће аутоматски или полуаутоматски начин рада, уз могућност учешћа човека у процесу избора, верификације и идентификације измерених информација.

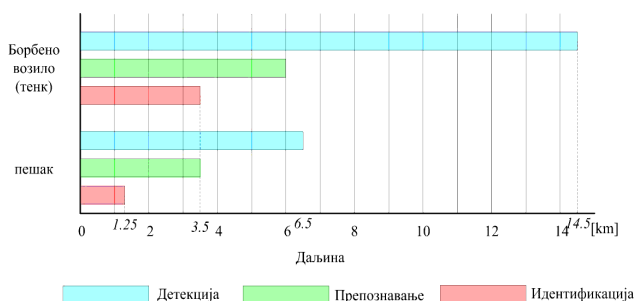
Стационарна мултисензорска платформа

Кључни елемент за реализацију осматрачке и извиђачке функције КИС СПВ, заступљене у ардПВ, јесте употреба стационарне мултисензорске оптоелектронске платформе чија врста и намена зависи од нивоа командовања и задатака који се

реализују у борбеним дејствима. Концепт сензорског комуникационог информационог система КИВ командири артиљеријске батерије и команданта артиљеријског дивизиона предвиђа уградњу МОП-С, која *представља основни систем за аквизицију циљева на великим даљинама* и командиру – команданту треба да омогући:

- осматрање у дневним и ноћним условима,
- тачно одређивање места циља коришћењем правоуглих и/или поларних координата,
- панорамско скенирање терена у кругу од 360 степени и приказ на дисплеју,
- аутоматско вишеструко откривање циљева у реалном времену, и
- континуирано праћење циља коришћењем уског видног поља у осматрачком режиму рада.

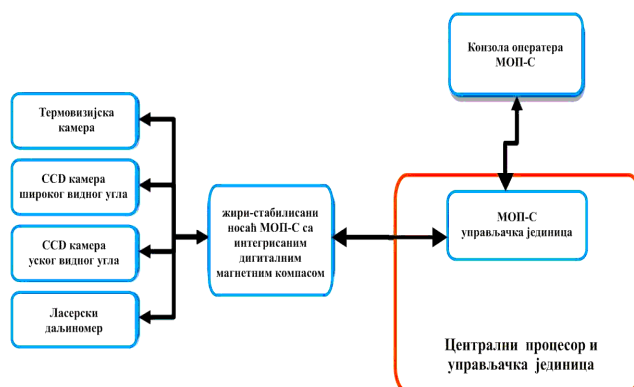
Због постизања веће тачности добијених информација и спречавања редукције перформанси услед померања телескопског стуба на који се МОП-С инсталира потребно је да буде постављена и на жиро-стабилисан носач. Систем МОП-С треба користити искључиво у застанку, а након укључивања аутоматског подсистема за нивелацију КИВ. Опсег вредности и резолуцију података које МОП-С генерише треба ускладити са тактичким захтевима оруђа у ардВП, али је пожељно да буду усклађени са захтевима за даљине детекције, препознавања и идентификације дневног и ноћног сензора (CCD и термовизијска камера) према стандарду STANAG 4347 (слика 3).

Слика 3 – Даљине детекције, препознавања и идентификације циљева (STANAG 4347)

Да би постојала могућност за потпуно испуњене претходно наведених осматрачких и извиђачких функција предложеним концептом структуре КИВ неопходно је у МОП-С уградити следеће основне функционално повезане компоненте (слика 4):

1. жиро-стабилисан носач покретљив по правцу и елевацији,
2. термовизијску камеру,
3. CCD камеру широког видног угла (WFOV),
4. CCD камеру уског видног угла (NFOV),
5. ласерски даљиномер,
6. дигитални магнетни компас (интегрисан у жиро-стабилисани носач),
7. управљачку јединицу МОП-С интегрисану у централни процесор система,
8. конзолу оператера МОП-С која је мултифункционални терминал са дисплејом који обезбеђује кориснички интерфејс оператера и све командне функције потребне за управљање сензорима.

Слика 4 – Функционална блок-шема интеграције техничких подсистема КИС у МОП-С

Преносна мултисензорска платформа

Концепт сензорског комуникационо-информационог система КИВ предвиђа повећање тактичке употребљивости КИВ употребом преносне мултисензорске оптоелектронске платформе (МОП-П) као осматрачке станице која је функционално модуларни ласерски систем (*LLDR – Lightweight Laser Designator Rangefinder*) који се састоји из модула за обележавање циљева (*LDM – the laser designator module*) и модула за одређивање координата циља (*TLM – target locator module*). Основне компоненте *TLM* модула су: термална камера, електронски дисплеј, ласерски даљиномер, дигитални магнетни компас и ГПС. Пренос података генерисаних са МОП-П у реалном времену врши се преко подсистема за екстерну комуникацију који се реализује коришћењем савремених телекомуникационо-информатичких уређаја интегрисаних кроз ИТРМ КИС СВП.

Подсистем за глобално позиционирање, навигацију и оријентацију

Навигациони уређаји за оријентацију у позиционирање у простору које предвиђа концепт сензорског комуникационо-информационог система КИВ су: електронски компас интегрисан у жиро-стабилисан носач МОП-С, инерцијални навигациони систем (ИНС) и радио-технички системи типа глобалних навигационих сателитских система (ГННС), као што су *GPS*, *GALILEO* и *GLONASS* где се предвиђа обавезна употреба у диференцијалном режиму рада због постизања веће тачности позиционирања КИВ у све три координате ($\sigma \leq 2\text{m}$) и остваривања независности од утицаја власника наведених система. Суштина је коришћење референтних базних станица чија је просторна позиција прецизно одређена тригонометријским тачкама где се обавља мониторинг сигнала са ГННС и одређују настале грешке и генеришу корекционе поруке. Подаци генерисани овим сензорским уређајима шаљу се управљачкој јединици МОП и користе се за навигацију возача, командира батерије и коман-

данта дивизиона, прорачун нагиба КИВ и аутоматско нивелисање, и као координатни почетак за потребе аквизиције циљева, коректуре и/или групног гађања јединицама ардВП. Пренос и њихова мрежно-центрична дистрибуција може се вршити преко ИТРМ или преко јавних ФМ радио- дифузних мрежа.

Подсистем за глобално позиционирање и сопствену оријентацију заступљен у ардВП мора бити интегрисан као саставни део подсистема навигације и тачног времена заступљеног у КИС СВП, односно у КИС брКоВ.

Комуникационо-информациони подсистем ИТРМ

Подсистем ИТРМ представља основну комуникациону инфраструктуру КИС СВП у КИС брКоВ којом се увезују командна места и јединице у ардВП и преко које се врши размена свих информација. Значај овог подсистема је изузетан, јер без њега нема реализације КИС-а. Овај подсистем је главни извор обавештајних информација и главна мета напада сваког противника. Из тог разлога његов развој и реализација су врло осетљиво и захтевно питање. Комуникационо-информациони подсистем ИТРМ имплементиран у структуру КИВ, као део структуре ИТРМ КИС СВП, треба да кроз решење и начин реализације оствари следеће функције [ПА „КИС брКоВ“]:

- аутоматизованост преноса информација,
- непрекидност,
- просторну и временску доступност,
- динамичност и флексибилност,
- капацитет и редундантност,
- разноврсност и квалитет сервиса,
- сигурност и заштиту информација,
- расположивост система,
- отпорност на ЕД и ИР,
- управљивост.

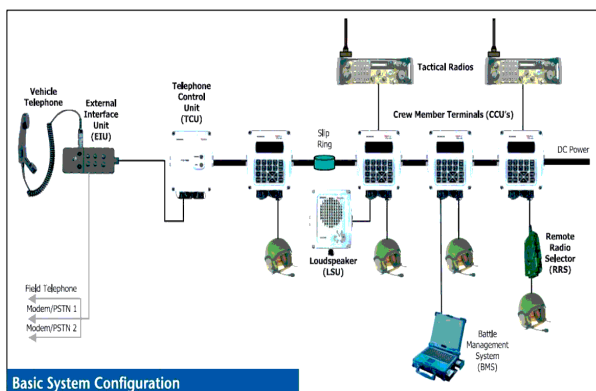
Пренос и дистрибуцију података и информација генерисаних сензорским системима интегрисаним у структуру КИВ потребно је вршити употребом ИТРМ, односно свих њених комуникационо-информационих подсистема. Сензорски комуникационо-информациони систем КИВ се као део КИС СВП у преносном делу комуникационе структуре ИТРМ ослања на кабловске (бакарне и оптичке) системе, радио-релејне системе, широкопојасне и ускопојасне радио-системе чије су основне карактеристике одређене међународним стандардима (ИЕЕЕ, ИТУ-Т и ИТУ-Р), што такође предвиђа концепт сензорског комуникационо-информационог система КИВ.

Интеркомуникациони подсистем

Имплементација унутрашњег комуникационог система (*Intercom*) чија је начелна шема приказана на слици 5. у структури КИВ треба да омогући:

- међусобну комуникацију,
- модуларност којом се обезбеђује повећање капацитета и функционалности, без потребе за заменом система,

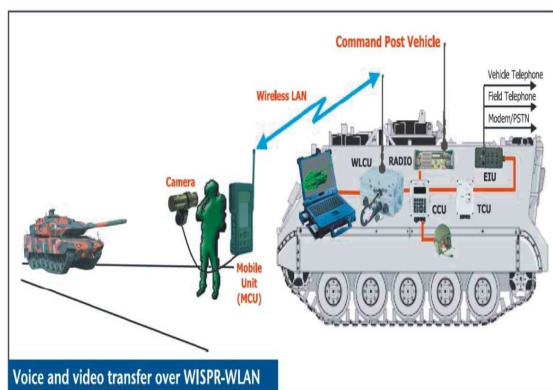
- могућност избора и коришћења различитих комуникационих уређаја,
- надзор и централно управљање свим радио-уређајима у КИВ,
- интеграцију са тактичким борбеним рачунарима.

Слика 5 – Начелна шема система Intercom

Подсистем за екстерну комуникацију

Концепт сензорског комуникационог информационог система КИВ предвиђа имплементацију подсистема за екстерну комуникацију којом се, осим повезивања удаљене МОП-П, омогућава мрежно повезивање на *Интерцом* и пренос података са сензора као што су ручне преносне камере. Зависно од врсте и количине података за пренос подсистем за екстерну комуникацију може се реализовати кабловском бакарном или оптичком структуром, ускопојасним ВХФ радио-уређајима, односно широкопојасним *WiFi* уређајима. Илустративно могућа варијанта реализације подсистема за екстерну комуникацију приказана је на слици 6.

Слика 6 – Пренос говора и слике у реалном времену (систем WISPR INTRACOM)

Подсистем рачунара

Употреба рачунара на осматрачком месту треба да омогући ручни и аутоматски унос и пријем података са различитих осматрачких сензора, при чему се софтверском апликацијом врши интеграција података са свих сензора и тако оператеру омогућава избор, контролу сензора и пријем података са могућностима њиховог записа. Сви процеси командовања, управљања и руковања ватром морају се интегрисати и изводити из једног КИВ и треба да буду подржани одговарајућом софтверском подршком и базама података. Софтверска апликација треба да буде заснована на употреби географског информационог система (ГИС) и тиме омогући гео-референцирање података. Подсистем за екстерну комуникацију, имплементиран у структуру КИВ, такође мора бити интегрисан као део ИТРМ КИС СВП у КИС брКОВ.

Капацитети преноса података

Капацитет преносног дела подсистема ИТРМ потребног за пренос података генерисаних на сензорским системима и уређајима структуре КИВ условљен је врстом и количином генерисаних података, захтеваним временом за њиховим располагањем на комадном месту ардВП, у КИВ командира батерије или команданта дивизиона, односно хијерархијски вишој командној целини, као и врстом мрежних апликативних сервиса којима се врши њихова дистрибуција и презентовање. Капацитете је потребно планирати са аспекта захтева да се командовање спроводи најпре преносом гласа и кратких порука, затим преносом текста и транспарентних података и, на крају, преносом слике и видеа у реалном времену. Да би се употребом КИВ извршила дистрибуција наведених типова података у комуникационом делу структуре, начелно се предвиђа употреба средстава ускопојасне радио-мреже (ХФ, ВХФ, УХФ) капацитета до 64 kbps, широкопојасне радио-мреже (WiFi, РРУ) капацитета до 54 Mbps, односно бакарних кабловских преносних система (SHDSL) капацитета од 2 до 9 Mbps или мономодног оптичког кабла капацитета до 1 Gbps. Употребу технологије за приступ КИВ-а преносном делу ИТРМ треба ускладити са тактичким растојањима и применом мера противелектронског дејства (ПЕД).

Заштита података

Податке који се дистрибуирају са МОП-П према КИВ-у, односно даље кроз ИТРМ у организациону структуру ардВП треба првобитно заштитити техникама заштитиног и криптокодирања применом *off-line* или *on-line*, а затим употребом кабловске структуре, и применом техничких и организацијских мера заштите од електронских дејстава. У случају преноса радио-путем применити технике преноса у проширеном спектру и фреквентног скакања. Примена поузданог софтвера уз надзор и управљање дистрибуцијом података кроз ИТРМ такође доприноси ефикасној заштити података.

Визуелизација бојишта

Саставни део информационе структуре КИВ је и начин на који се врши визуелизација бојишта која представља процес којим се команданту ардВП, односно командиру батерије омогућава јасна процена положаја и ватрене моћи сопствених и против-

ничких снага, простор, процена противникове намере, процена могућег исхода и приказ планираних оперативних и тактичких активности. Свака графичка информација треба да садржи симболе, графиконе и комуникациону терминологију предвиђену међународним стандардима (НАТО, Партнерство за мир), битне јасне, разумљиве и правовремене информације са могућностима промене према ситуацији на бојишту. Визуелизација терена бојишта треба да омогући приказ природне и вештачке инфраструктуре. Концептом структуре КИВ предлаже се да просторни подаци који се користе као основа буду припремљени у неком од стандардизованих облика и формата ради остварења интероперабилности са НАТО и Партнерством за мир.

Закључак

Примена описаног концепта сензорског комуникационо-информационог система КИВ за реализацију командно-извиђачке функције у ардВП, имплементиране као саставни део КИС СВП, треба да обезбеди следеће тактичке и оперативне могућности:

- самосталност и извршавању задатака вода, батерије и дивизиона,
- стандардизацију и унификацију јединица ранга дивизион – батаљон до одељења,
- међусобну замењивост елемената организацијско-формацијске структуре унутар ардВП,
- јединствене процедуре и процес командовања,
- јединствене процедуре и процесе руковања и управљања ватром СВП, истовремено и независно дејство по различитим циљевима.

Литература

1. Ковач, М., Кокелџ, Т., и др.: *Упутство за одређивање борбених могућности јединица КоВ*, ГШ ВСЦГ, 2003.
2. Циљеви партнерстава – МО и ВС, *Political-Military Steering Committee (PMSC) on Partnership For Peace (PFP), Planning and Review Process (PARP), Partnership goals 2010-2015. Serbia General (G) and Land (L)*, NATO and Serbian co-chaired Defence Reform Group (DRG), Serbia 27 April 2010.
3. Alberts, D., Garstka, J., Stein, F.: *“NETWORK CENTRIC WARFARE: Developing and Leveraging Information Superiority, 2nd Edition (Revised)”* DoD C4ISR Cooperative Research Program, 2000.
4. Мањак, М., Стручни радни тим МО и ВС: *Претходна анализа „КИС брКоВ“*, 2008.
5. Мањак, М., Милетић, С.: *„Командно Информациони Систем бр КоВ (концепт)“*, ВТГС, 2010/11.
6. Милетић, С.: *„Моделирање и оптимизација интегрисане телекомуникационе и рачунарске мреже командно информационог система једне борбене тактичке јединице“*, Универзитет у Београду, Електротехнички факултет, Београд, 2010.
7. Katalog, *WISPR Kompanije Intracom S.A. Defense Electronic Systems, Greece*.
8. Дукић, М., Л.: *„Принципи Телекомуникација“*, Академска мисао, Београд, 2008.
9. Schneier, B.: *“Applied Cryptography, Second Edition: Protocols, Algorithms, and Source Code in C”*, John Wiley & Sons, Inc. 1996.

ПРОГРАМСКИ БУЏЕТ И МЕНАЏМЕНТ
ЈАВНИМ ФИНАНСИЈАМА

Бранко Тешановић

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Радан Костић

Министарство одбране Републике Србије – Сектор за људске ресурсе

Даниел Пантић

Bussiness Support Company, Београд

Припрема буџета по програмском моделу није алтернативни начин израде буџета, већ прогресиван, модеран приступ управљању јавним финансијама. Очекује се да ће нови концепт буџетског система унапредити фискалну дисциплину, побољшати контролу токова новца и одговорности у финансијском извештавању. Тиме ће се даље ојачати одговорност и контрола у свим фазама буџетског циклуса. Овај систем даје целисходан правни оквир за „увођење реда“ јер Министарство финансија може да контролише обављене интерне контроле, контроле примене закона у пословању корисника буџетских средстава, јавних предузећа и свих других субјеката који троше буџетска средства. Овако концептирано извршење буџета треба да буде ефикасније, транспарентније и правичније и да у великој мери допринесе смањењу евентуалних фискалних ризика и примени нових буџетских решења.

Кључне речи: програмски буџет, менаџмент, јавне финансије.

Увод

Закон о буџетском систему унапредио је процес вођења и надзора јавних финансија. Решења предложена у буџетском систему усклађена су са међународним правним оквиром и усаглашена са решењима која у овој области примењују земље развијене тржишне економије. Увођењем програмског буџета започете су активности на унапређењу процеса планирања и припреме буџета. Део расхода и издатака планиран по програмском моделу буџета показао је да је планирање целисходније, јер се на тај начин повезују расходи и издаци – трошкови са приоритетима и политикама Владе. Користи примене програмског буџета су велике, припрема буџета по програмском моделу помаже да се унапреди легитимност јавне потрошње и рационалност трошења финансијских средстава, јер је програмски модел транспарентнија форма планирања јавних средстава и њиховог управљања, у односу на досадашњи модел припреме буџета. У припреми тзв. линијског

буџета, који се до сада користио у Републици Србији, легитимност јавне потрошње, економичност и рационална употреба средстава биле су скривене по разним институцијама (министарствима и другим органима). Овакав буџет министрима, Народној скупштини и јавности није пружао јасну слику о начину, областима и циљевима потрошње.

Пораст јавних расхода намеће потребу да се приступи другачијем начину контроле јавних расхода, како би се подигла ефикасност и рационалност њиховог трошења, што доводимо у везу са применом једногодишњег буџета. Некада је захтев за ефикаснијим и рационалнијим трошењем јавних расхода био озбиљно нарушен јер корисници буџетских средстава често трпе значајан притисак да се сва одобрена средства утроше у текућој години, понекад нерационално и непотребно, како би се избегло смањење тих средстава у наредној години. У овом случају једногодишњи буџет показао се као значајан лимитирајући фактор ефикасног утрошка јавних средстава. Проблем се делимично решава реформом система буџетирања и усвајањем система планирања, програмирања и буџетирања, којим се краткорочно планирање повезује са дугорочним финансијским планирањем, те обезбеђује повећање ефикасности и рационалности трошења средстава додељених систему одбране. Имплементацијом програмског буџета постиже се и обезбеђује ефикасно и рационално трошење средстава којима се финансирају задаци одбране, с једне, а знатно се сужава простор за неправилности, преваре, корупцију и друге облике организованог криминала, с друге стране.

Програмски буџет

Програмски буџет подразумева буџетирање које даје позитивне резултате. Овај приступ буџетирању прелази са система буџетских трошковних линија на систем који првенствено прати и оцењује резултате буџетских расхода. Одлика овог типа буџетирања је фокусирање на планирање и извршење пројеката и програма од стране буџетских корисника. Програмски буџет саставља се по програмској класификацији која представља приказ програма и њихових саставних делова, а расходи и издаци разврставају се према главним програмима и пројектима као скуповима активности који су међусобно повезани и организовани на такав начин да воде ка остварењу одређеног циља. Програмски буџет подразумева постојање конкретних програма за које су у буџету одвојене конкретно одређене суме новца. На тај начин врши се усмеравање средстава на решавање конкретних проблема, чиме се креаторима владине политике омогућује да успоставе боље односе између тражених ресурса, стратегија, програма и резултата. Овим моделом тежиште се ставља на планирање, односно очекивање резултата и праћење онога што је у претходним периодима остварено са одобреним и искоришћеним средствима. То је буџет усмерен према резултатима буџетских корисника, за које они сами одређују индикаторе мерљивости. Целисходно управљање јавним финансијама тешко је замисливо без увођења оваквог процеса планирања

Предности програмског буџета

Програмски буџет представља једну од компоненти система управљања јавним финансијама. У конкретном окружењу, у Министарству одбране, то поред осталог значи и увођење ефикаснијег механизма за праћење остварења стратегијских циљева на нивоу државе и система одбране¹ Увођење програмске класификације у постојећу класификациону структуру представља један од тих механизма.

Сврха програмске класификације је да се омогући транспарентнији механизам за расподелу и извршење буџетских средстава, усмеравање средстава на решавање конкретних проблема и достизање жељених циљева, као и да се доносиоцима одлука омогући лакше препознавање везе између тражених средстава, стратегија, програма и резултата.² Програмски буџет унапређује и заокружује процес циљно оријентисаног планирања и значајно доприноси успешности и рационалности планирања буџетских прихода и расхода³ Он представља операционализацију процеса стратегијског планирања, односно распоређивање потребних ресурса на остваривање конкретних краткорочних (до средњорочних) циљева утврђених у поступку оперативног планирања.

Програмски буџет је део буџета који садржи задатке и активности корисника буџетских средстава које се спроводе у циљу ефикаснијег управљања средствима по предложеним програмима, а које доприносе остварењу стратешких циљева у складу са економском политиком земље.⁴ Такође, програмски буџет:

- представља транспарентнији механизам за праћење буџетских расхода и издатака;
- омогућује ефикасније усмеравање средстава на решавање конкретних обавеза и омогућује доносиоцима одлука да лакше разумеју везу између тражених, односно одобрених средстава са стратегијама, програмима и резултатима.

Буџет на тај начин постаје ефикаснији инструмент управљања јавним финансијама. Програмским моделом буџета унапређује се начин на који се израђују финансијски планови буџетских корисника, као и начин на који се ти финансијски планови анализирају. Омогућава се проналажење и анализа различитих програмских мера у проналажењу најефикаснијих начина, односно метода којима се решавају учени проблеми и улога различитих учесника, односно дефинисање надлежности и одговорности за решавање проблема, тј. постизање жељених циљева. Као најважније, омогућује се константно праћење остварења планираних резултата, и то како у финансијском смислу, тако и кроз нефинансијско извештавање.⁵ За разлику од доса-

¹ Министарство одбране, *Интерни документациони материјал са радних састанака, Увођење система ППБ*, Београд, 2008, с. 19.

² S., Brookson, *Budgetplanung*, Deutscher Wissenschaftsverlag, München, 2001, 44.

³ Bundes Republik Deutschland, Verteidigungsministerium, *Haushaltssystematik, Titel und Kapitel im Haushalt*, Bon, 2001, 21.

⁴ Влада РС, „Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији“, (*Службени гласник РС*, број 61/09).

⁵ www.zenskavlada.org.rs, Програмски модел буџета: Законом о буџету Републике Србије за 2008. годину (*Службени гласник РС*, број 123/07), **први пут** пет директних корисника средстава буџета своје финансијске планове за ову годину исказало је по програмском моделу буџета. То су: Министарство здравља; Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Министарство просвете, Министарство трговине и услуга, Министарство вера.

дашњих модела, програмски модел приказује у које се сврхе средства троше, како је таква потрошња повезана са одређеним приоритетима, какви се резултати остварују и на који се начин постигнуто може измерити, приказати у извештајима⁶ Овако велика популарност заснива се како на непосредним, тако и на средњорочним, односно дугорочним користима које припрема буџета по програмском моделу пружа у поређењу са другим традиционалним формама израде буџета, као што је она која се у Републици Србији спроводила до сада.

Република Србија започела је увођење програмског модела припреме буџета у 2006. години. До сада пет министарстава приказује свој буџет у програмском формату. Почетком 2008. године тим међународних експерата за јавне финансије спровео је евалуацију искуства и напретка који је Република Србија остварила у погледу увођења овог напреднијег модела припреме буџета. Анализа досадашње примене програмског буџета довела је до закључка да је постигнут значајан напредак у готово свим пилот-пројектима у министарствима, од момента када су учињени први кораци ка увођењу програмског модела. Након анализе, намеће се препорука да се настави са спровођењем овог новог, модернијег приступа припреми буџета и да се он уведе и у сва остала министарства.⁷

Фактори од утицаја на Програмско буџетирање система одбране

У току процеса израде и извршења програмског буџета, након дефинисања циљева система одбране неопходно је прецизно дефинисати постојеће стање. Неопходно је суштински утврдити одступања постојећег стања од циљева, како би се одредили ресурси којим би се превазишао идентификовани јаз. На величину одступања садашњег стања од утврђених циљева развоја система одбране утичу екстерни и интерни фактори, који обухватају: појединце, групе, организације, институције које имају одређени утицај на функционисање система одбране. Под екстерним факторима подразумевамо све екстерне утицаје од значаја на планирани развој система одбране. Интерни фактори су све појаве и утицаји из интерног окружења система одбране, а који су од значаја за развој система одбране.

Анализом стања система одбране и окружења сагледавају се: капацитети система одбране у односу на дефинисани дугорочни или средњорочни циљ и надлежност министарства; окружења у којем систем одбране функционише, односно могућности да се позиционира у односу на глобалне, регионалне и националне трендове који могу имати утицаја на његово функционисање.

Постоји више алата који се користе у анализи ситуације. Препоручује се комбиновање истих, како би се са што већом сигурношћу урадила анализа и размотрили сви релевантни интерни и екстерни фактори.

⁶ Р. Костић, *Могућност примене система планирања, програмирања и буџетирања у систему одбране – на примеру Републике Србије*, Магистарски рад, Економски факултет, Београд, 2009.

⁷ Google: www.zensklavlada.org.rs

Екстерни фактори од утицаја на програмско буџетирање система одбране

Сви утицаји екстерног окружења на развој система одбране, као што су на пример трендови, догађаји или иницијативе које утичу на његову способност да оствари своју мисију, захтеви који пристижу изван система одбране и слично, од великог су значаја за разматрање у оквиру израде, а нарочито извршења програмског буџета одбране.

Анализа екстерног окружења углавном се реализује применом **PEST анализе**.⁸ Графички приказ спољних фактора који имају потенцијални утицај на рад система одбране приказан је на слици 1.

Слика 1 – Спољни фактори који имају утицај на систем одбране

Утицај економских фактора на програмско буџетирање у систему одбране је доминантан, директан и стога најзначајнији. Уколико су економске могућности државе велике, систем одбране може очекивати да ће имати на располагању довољна финансијска средства за финансирање планираних издатака.

Остали фактори такође су значајни за развој система одбране. Њихов утицај може да буде директан и/или индиректан, међусобно су условљени и повезани и није једноставно измерити колики су заправо.

⁸ Назив **PEST** настао је од почетних слова енглеских речи *Political* (политички), *Economic* (економски), *Social* (социјални), *Technological* (технолошки), док је шира верзија PEST(LE) настала од додатих енглеских речи *Legal* (правни), *Environmental* (еколошки). PEST(LE) анализа је техника којом се врши детаљна анализа спољних фактора – политичких, економских, социјалних, технолошких, еколошких и правних – који утичу на институцију. PEST(LE) може да се користи за одређивање спољних утицаја на било који аспект система одбране или његовог дела, али и на окружење система одбране.

PEST(LE) анализа, у контексту израде програмског буџета, првенствено се користи као допуна *SWOT* анализи⁹ за детаљније разматрање фактора окружења, односно шанси и претњи.

ШАНСЕ И ОПАСНОСТИ указују на спољашње факторе који у догледној будућности могу утицати на институцију и које институција треба да има у виду при планирању својих активности. Корисне шансе могу произаћи из ствари као што су промене у технологији и тржиштима, како у ширем, тако и у ужем смислу, промене у социјалним обрасцима, профилу популације, променама у животним стиливима и догађањима у окружењу.

Интерни фактори система одбране од утицаја на Програмско буџетирање

Анализу интерних фактора система одбране спроводимо ради утврђивања *потенцијала који постоје унутар система*, тј. *снаге и слабости* организације, као и прилике и претње са којима се суочава. СНАГЕ и СЛАБОСТИ представљају унутрашње аспекте или карактеристике институције и односе се на садашњост.

Анализа интерних фактора система одбране од утицаја на Програмско буџетирање, а самим тим и на развој његових способности, може да се спроводи на више начина и уз помоћ више различитих алата. Најзаступљенија је *SWOT* анализа, која представља алат који се користи за утврђивање *прилика и претњи* које утичу на систем одбране, као и њених *снага и слабости*.

SWOT анализу је увек добро да ради тим састављен од запослених у систему одбране и за њену израду треба да издвоји довољно времена. У овој анализи неопходно је бити непристрасан – тешко је претпоставити да нека институција нема одређене недостатке или опасности на које треба обратити пажњу. *SWOT* анализа намењена је за сагледавање стања и перспектива организације и стања и трендова окружења у којем организација функционише. Пожељно би било да се функционисање организације приближи оптималној ситуацији, као и да претње претвара у шансе. Поступак *SWOT* анализе може да почне од анализе окружења до интерних могућности, или обрнуто.

Приликом обуке кадра за увођење модела програмског буџетирања у систему одбране у 2008. години урађена је *SWOT* анализа система одбране. Утврђене су снаге и слабости система одбране, али и шансе и претње из окружења за систем одбране.

⁹ Назив **SWOT** настао је од почетних слова енглеских речи **Strenghts** (јачина), **Weaknesses** (слабости), **Opportunities** (шансе) и **Threats** (претње). Ова врста анализе представља концепт који треба да омогући систематску анализу претњи и шанси, као и њихово усаглашавање са јаким и slabим странама организације. Основно је да се оптимизира понашање организације у односу на своје могућности и стање окружења.

SWOT анализа је алат за упознавање ситуације у систему одбране. Помоћу ње се може утврдити где је систем одбране најјачи, тј. које су му врлине; где је најслабији и које су му мане; који потенцијал има, тј. где постоји слободан простор за раст и развитак и које му опасности прете и у којој тачки је најслабији. На овај начин може се боље разумети и околина. Подаци који се добију овом анализом могу се користити за одлуке које су стратешки важне, за уобличавање рада и визије система одбране, утврђивање поља првенства у даљем раздобљу или слично.

Као најзначајније снаге система одбране исказани су:

- *извршена професионализација Војске и*
- *усвојени закони о одбрани, војсци, службама безбедности.*

Слабости система одбране су: недовољно изграђен систем управљања кадром, неадекватно дефинисање надлежности и њихово преклапање, део НВО је застарео и са истеклим ресурсима, неодговарајуће управљање ресурсима и лош материјални статус запослених у систему одбране.

Као најзначајније шансе из окружења за систем одбране исказани су: стабилно буџетско финансирање, реализација Мастер плана и коришћење средстава из НИП-а, постојање и развој домаће одбрамбене индустрије и развој одбрамбене технологије.

Као највеће претње из окружења за систем одбране исказани су: статус и стање на КиМ, могућност оружаног угрожавања безбедности Р. Србије, регионална нестабилност и политичка и економска нестабилност у Р. Србији.

Стандарди и пракса развијеног буџетског система

Буџет представља један од кључних инструмената путем којег изабрани носиоци политичке моћи усмеравају и осмишљавају правац у којем ће се друштво развијати и за то сноси одговорност пред грађанима.¹⁰ Карактер и развијеност буџетског система у једној земљи зависи од односа моћи између три кључна носиоца буџетског процеса – **извршне власти, представничке власти и независне ревизорске институције.**¹¹ На то утичу бројни фактори, међу којима кључно место има договор центара политичке и економске моћи око приоритета и стратешких циљева развоја друштва. То потврђује пракса не само развијених демократских земаља, већ и млађих демократија.

Последњих десетак година развијене земље почињу да уводе модеран менаџмент у систем јавних финансија, са циљем да се подигне оперативна ефикасност јавних служби, с једне, те транспарентност њиховог рада, с друге стране. Из студија и програмских докумената OECD, Светске банке, Међународног монетарног фонда и Европске уније може се сазнати да већи број демократских земаља постепено реформише своје буџетске системе тако што прелази на **програмски буџет и партиципативни буџет.**¹²

Програмски буџет је буџетирање које даје резултат. Прво се детаљно испитају све активности и пројекти министарстава који се класификују по функционалној, организационој или комбинованој класификацији. Министарства дефинишу своје дугорочне стратешке визије и мисије, па у складу с њима пројектују програме. Сваки програм има дефинисане задатке и индикаторе успеха, који се оцењују крајем сваке фискалне године. Примена и разрада система програмских буџета показала је и

¹⁰ Р. Костић, *Могућност примене система планирања, програмирања и буџетирања у систему одбране – на примеру Републике Србије*, магистарски рад, Економски факултет, Београд, 2009.

¹¹ Д. Пантић, *Функција интерне ревизије као компоненте мониторинга у јавном сектору Републике Србије*, магистарски рад, Универзитет АЛФА, Београд, 2010.

¹² „Recommended Budget Practices: A Framework For Improved State and Local Government Budgeting“ www.worldbank.org/publications

одређене недостатке, који се настоје превазићи модернизацијом буџетских служби и менаџмента. OECD препоручује увођење буџетирања према оствареном учинку и резултатима – *performance budgeting*.¹³ Реч је о примени модерних метода пословног менаџмента на рад јавне управе.

Партиципативни буџет – учешће грађана у буџетском процесу¹⁴

Партиципативно буџетирање означава формирање буџетских фондова под утицајем и кроз процес јавних консултација. Последњих десетак година уочљиво расте интерес за учешће грађана у припреми и извршењу буџета. Многе земље, посебно оне које пролазе кроз темељне демократске реформе и/или брзу децентрализацију, донеле су законе који грађанима дају право учешћа у буџетском процесу.

У земљама у развоју овај приступ је врло успешно примењен на локалном нивоу – у Бразилу, у Порто Алегре, а постаје све популарнији у Латинској Америци.¹⁵ Да би овај приступ заживео потребна је истинска подршка и транспарентност рада Владе, што га чини непопуларним у бројним државама. Невладина организација под називом *Међународни буџетски пројекат*¹⁶ потпомаже и подржава цивилне иницијативе и обезбеђује приручнике и остала помагала путем којих се цивилни сектор оспособљава да на квалификован начин доприноси модернизацији и демократизацији буџетског система.

Данас се овај модел проширио на више од 300 општина у више од 40 земаља широм света, укључујући Кину, Доминиканску Републику, Еквадор, Индију, Индонезију, Италију, Мексико, Србију, Северну Африку, Шпанију и Мађарску. До ширења је дошло највише захваљујући глобалној мрежи политичких и друштвено-цивилних активиста, који су омогућили да ово позитивно бразилско искуство прошири и пренесе на друге државе. У последње време су и велики глобални финансијски актери, као што су Светска банка, *Програм за развој Уједињених нација (UNDP)* и *Програм људских насеља Уједињених Нација (UN HABITAT)* почели се да подржавају партиципативни буџет као иновативни начин промовисања транспарентности, ефикаснијих финансија и бољег располагања новцем, у складу са социјалним потребама.

¹³ OECD, *Performance budgeting in OECD countries*, Зборник радова, 2007. Овај зборник радова даје преглед праксе у осам OECD земаља које су увеле методе оцене резултата буџетских програма и пројеката, почев од 1997. године – Аустралија, Канада, Данска, Јужна Кореја, Холандија, Шведска, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе. Књига садржи и упутства и препоруке како унапредити систем програмских буџета методама оцене резултата.

¹⁴ Google: www.crnvo.co.me

¹⁵ Порто Алегре је, ради лакше расподеле средстава и бољег представљања грађана, подељен на 12 административних јединица и грађани у свакој од њих присуствују састанцима на којима изражавају своје мишљење и гласају за конкретне предлоге. Правило је да најсиромашније јединице добијају више средстава од најбогатијих јединица, како би се избалансирао економски ниво у административним јединицама и промовисао концепт социјалне правде.

¹⁶ The International Budget Project – Међународна неваљина агенција која подупире и залаже се за формирање и рад сличних неваљиних организација на националном нивоу.

Елементи буџетског система

Бројна истраживања и искуство држава с развијеним буџетским системима кажују да нема доброг буџета без строге дисциплине и поштовања одређених правила и процедура.¹⁷

Примена строге и јасне процедуре: ко ради, шта ради и у ком року

Прво и најважније правило је да припрема буџета, као и цео буџетски циклус, буду познати и јасни свим учесницима у овом процесу. Мора се знати **ко ради, шта ради и када**. Надлежне службе и целокупна јавност морају знати ко су појединци и организације које раде на предлогу буџета (**ко**), која је њихова улога и одговорност (**шта**) и у ком временском интервалу су дужни да изврше своје обавезе (**када**).

Равнотежа власти и подела одговорности

Изузетно је важна равнотежа улога и подела одговорности између кључних носилаца буџетског процеса: Владе и њених ресора; Парламента и независне државне ревизије. Поред извршне и представничке власти, државна ревизија је незамењиви део система чији је циљ да открива и указује Парламенту и надлежним правосудним органима на одступања у погледу легалности, ефикасности, ефективности и економичности у финансијском управљању јавним средствима од стране извршне власти и буџетских корисника. То је стручно тело које за свој рад одговара Парламенту и строго је одвојена од извршне власти, што је сагласно INTOSAI¹⁸ стандардима.

Израда темељне ситуационе анализе

Процес планирања који претходи припреми буџета мора се заснивати на темељној економској и политичкој анализи како претходног периода, тако и на утемељеним предвиђањима и чврстим стратешким одлукама о будућим правцима и циљевима развоја друштва. То подразумева да се јасно утврде трендови из претходне године и поставе економски, фискални и остали циљеви који се желе остварити у следећој буџетској и најмање у две наредне године.

¹⁷ Google: www.skockajtebudzet.rs

¹⁸ INTOSAI (*International Organization of Supreme Audit Institutions*), Међународна организација врховних ревизорских институција, независна је невладина организација која има посебан консултативни статус при Економском и социјалном савету Уједињених нација (ECOSOC). INTOSAI је 1953. године основало 34 државе. Данас INTOSAI има 189 сталних и 3 придружена члана. www.intosai.org

EUROSAI (*European Organisation of Supreme Audit Institutions*), Европска организација врховних ревизорских институција је једна од више регионалних група INTOSAI. www.eurosai.org

Сагласност с дугорочним развојним плановима и приоритетима

Иако је буџет по форми једногодишњи акт којим се оживотворује владина фискална и развојна политика за следећу годину, реч је о институцији преко које Влада води и остварује дугорочне структурне реформе. Стога је неопходно да краткорочни приоритети и циљеви буду засновани и усаглашени с дугорочном стратегијом развоја друштва, што мора бити препознато и уважено од свих актера у формирању, усвајању, извршењу и евалуацији буџета, као и од целокупне јавности.

Допринос свих заинтересованих страна формулисању предлога буџета

Сви актери који су укључени у формулисање буџета треба у што краћем року да дају свој допринос припреми буџета. То се, такође, односи и на учешће грађана, односно цивилног сектора. Досадашња пракса у већини демократских земаља је да се јавност укључује у буџетски процес тек у фази надзирања и евалуације буџета. Новији тренд је, међутим, да се преко транспарентног буџетског процеса грађанима омогући да у свим фазама дају допринос и сарађују с кључним носиоцима буџетског процеса, пре свега на нивоу локалне власти.

Припрема и достава потребне документације

Кључни елеменат учешћа јавности у процесу формулисања буџета је благовремени увид у нацрт буџета и у документацију која га прати и подупире. Сваки буџетски предлог садржи предбуџетску анализу ситуације и образложење опредељења новог буџета. Ти документи морају показати претпоставке на којима је буџет структуриран, циљеве фискалне политике, макроекономски оквир, политичке циљеве које буџет подупире, као и основне ризике везане за буџет. Документи треба да обелодане сваку нову фискалну меру, уредбу или политичку одлуку која их уводи и морају бити доступни јавности што је пре могуће и без икаквих трошкова.

Информације о буџету морају бити приступачне и разумљиве

Подаци о буџету и из буџета треба да буду представљени тако да олакшају надзирање, евалуацију и анализу буџетске праксе, треба да буду целовити, с јасно раздвојеним показатељима који се односе на приходе, расходе и законске обавезе. Расходи треба да буду опредељени према програмима и пројектима буџетских корисника. Сви подаци и информације морају бити поуздани, јасни, детаљни, доступни и проверљиви.

Буџет доприноси развоју државе и друштва

У мери у којој прилике дозвољавају, буџет и документи који иду уз њега морају дати уверљиво образложење како ће се остварити жељени циљеви и постићи резултати и у каквој су вези с дугорочном стратегијом развоја. Модел буџета који је окренут постизању резултата – програмски односно „перформансе“ буџет, подобнији је начин за постизање таквих циљева. Истраживања и експертизе OECD и EY показују да учешће грађана у планирању програма који се финансирају из буџета знатно доприноси квалитету буџетске политике.

Уставно-правни оквир буџетског система Републике Србије

Постојећи уставно-правни оквир¹⁹ поставља солидну институционалну основу за развој класичног буџетског система који функционише у интеракцији три државна органа (влада, парламент, независна државна ревизија), који важи за све грађане, доноси се сваке године, који примењује универзалне рачуноводствене стандарде и јединствен систем управљања и контроле рачуна свих буџетских корисника, који успоставља грађанима јавне потрошње и одржава равнотежу између државних прихода и расхода.

Постојећи прописи и политички програми предвиђају увођење модерних инструментата система, попут трогодишњег планирања буџетских програма, одговорности буџетских корисника за остварене резултате и добробит коју ти програми доносе целој заједници и транспарентности и јавности рада буџетских органа и корисника буџета.

Институције буџетског система Србије

Већина европских држава своје буџетске системе развија и унапређује деценијама, неке од њих и целих две стотине година. Пође ли се од чињенице да је Србија савремени буџетски систем почела да гради 2002. године, доношењем *Закона о буџетском систему* и да је 2005. године донет *Закон о државној ревизији*, а нови *Устав* крајем 2006. године, разумљиво је да је реч о систему који се тек гради и пролази кроз бројне тешкоће, од недостатка стручних људи до одсуства јасне политичке стратегије развоја, уз структурне и културне особине по којима се разликујемо од друштава са дугом демократском традицијом.

Реформа јавних финансија почела је 2002. године. Од тада па до данас донети су бројни закони, рађени према *OECD* стандардима и стандардима *Европске уније*, *Светске банке* и *Међународног монетарног фонда*. Област јавних финансија Републике Србије регулише *Устав*,²⁰ *Закон о буџетском систему* и други закони и низ подзаконских аката.

¹⁹ Закон о буџетском систему, донет је 2009. године (*Службени гласник РС*, број 54/09 и 73/10).

²⁰ Устав Републике Србије, члан 92.

Закон о буџетском систему поставио је институционални оквир релативно модерног процеса припреме, извршења и извештавања о буџету. Остали закони из области јавних финансија омогућили су реформу пореског и царинског система. Буџетски поступак састоји се од четири фазе: а) планирање и припрема буџета; б) доношење буџета; в) извршење буџета и г) буџетска контрола и ревизија. Ова процедура примењује се на све елементе буџетског система Србије, који чине: буџет Републике Србије, буџет АП Војводине, буџети локалних заједница, буџет Града Београда и других градова, буџети градских општина и финансијски планови организација обавезног социјалног осигурања. Према *Закону о буџетском систему*, управљање јавним приходима државе и верификацију и надзор над овим пословима на републичком нивоу врше следеће установе:

1. извршни органи власти – буџет припрема и извршава Влада и њени ресорни органи;

2. представнички орган власти – закон о буџету и завршни рачун разматра и усваја Народна скупштина и

3. независна државна ревизија – законито и ефикасно извршење буџета од извршних органа и буџетских корисника проверава и контролише *Државна ревизорска институција* (ДРИ).

Државна ревизорска институција

У Србији оснивање и функционисање независне ДРИ одређује *Устав Републике Србије* и регулише *Закон о државној ревизорској институцији*.²¹ ДРИ је највиши државни орган ревизије јавних средстава у Републици Србији. Ова институција је самосталан и независан државни орган, који је за обављање послова из своје надлежности одговоран *Народној скупштини*.²² *Државна ревизорска институција*, као независан орган са статусом правног лица, директно је одговорна Народној скупштини и подноси јој.²³

- извештај о ревизији завршног рачуна буџета Републике;
- извештај о ревизији завршних рачуна финансијских планова организација обавезног социјалног осигурања;
- консолидоване финансијске извештаје Републике и
- извештаје о раду локалних власти.

Акта којима ДРИ врши своју надлежност ревизије не могу бити предмет оспоравања пред судовима и другим државним органима. ДРИ је дужна да до 31. марта текуће године поднесе Скупштини годишњи извештај о свом раду за претходну годину. ДРИ обавља ревизију на основу годишњег програма ревизије, који је дужна да усвоји пре краја године за наредну календарску годину. Самостално одлучује о субјектима ревизи-

²¹ Устав Републике Србије члан 96, и Закон о државној ревизорској институцији (*Службени гласник РС*, број 101/2005. и 36/2010).

²² Влада РС, Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији, (*Службени гласник РС*, број 61/09).

²³ Закон о државној ревизорској институцији (*Службени гласник РС*, број 101/2005. и 36/2010.), члан 43–47.

је, предмету, обиму и врсти ревизије, времену почетка и трајања. Закон је обавезује да сваке године обави ревизију буџета Републике Србије; буџета организације обавезног социјалног осигурања; буџета одговарајућег броја јединица локалне самоуправе; половања *Народне банке Србије* које се односи на коришћење јавних средстава и одговарајућег броја јавних предузећа, привредних друштава и других правних лица које је основао директни, односно индиректни корисник јавних средстава и код којих има учешће у капиталу односно управљању.²⁴ Након проглашења *Устава Републике Србије* у 2006. години ДРИ је морала бити формирана и почети са радом у законом предвиђеним роковима, како би се обезбедило функционисање уставног поретка и успоставила подела и равнотежа власти унутар буџетског система Србије.

Област државне ревизије у Србији је релативно нова, али постоји тежња и воља код надлежних државних органа за оспособљавање, у складу са светским нормама и стандардима који су, у области државне ревизије и ревизије уопште, на заиста високом нивоу. Зато су очекивања од примене система финансијског управљања и контроле у систему одбране велика, како у погледу теоријских, тако и у погледу практичних резултата

Ефикасност и рационалност јавних расхода

Најбољи начин за изражавање резултата и економских учинака, када говоримо о индивидуалном сектору, јесте преко показатеља рентабилности. С друге стране, вредност предузећа и постигнуту позицију на тржишту, као и учинке у јавном сектору, најбоље исказују три „Е“ – економичност, ефикасност и ефективност. Наравно, треба поменути, да је три „Е“ веома тешко мерити, али се у сваком случају предузимају мере како би се они у пракси применили.²⁵

Све учесталији пораст јавних расхода, праћен пореским оптерећењем, намеће потребу да се приступи другачијем начину планирања јавних расхода како би се подигла ефикасност и рационалност њиховог трошења. Применом једногодишњег буџета није могуће удовољити захтевима за ефикасније и рационалније трошење јавних расхода, те да се једногодишњост буџета појављује као веома битан лимитирајући елемент ефикаснијег трошења јавних расхода. Принцип једногодишњости буџета има неколико недостатака, који се манифестују у немогућности да се неутрошена средства пренесу у следећу годину, што ће натерати корисника буџетских средстава да сва одобрена средства утроши, понекад нерационално и непотребно, како би избегао и себе обезбедио од неповољних ефеката који се огледају у смањењу средстава за ту, али и следеће године.²⁶ Често је износ средства која је корисник искористио претходних година мера за одобравање средстава у текућој и наредним годинама. Наведени проблем често представља полазиште за реформу система буџетирања и основу за повећање ефикасности и рационалности трошења јавних расхода. Потреба да се краткорочно буџетско планирање повеже с вишегодишњим финансијским планирањем нашла је своје исходиште у појави неколико нових метода, чији је основи циљ повећање ефикасности и рационалности трошења јавних расхода, првенствено кроз систем планирања, програмирања и буџетирања и извршења.

²⁴ Исто, члан 35.

²⁵ Б. Раичевић, *Јавне финансије*, Економски факултет, Београд, 2005, с 57.

²⁶ Б. Раичевић, *op. cit.*, с. 57.

Адекватном буџетском политиком остварују се бројни циљеви и задаци у вези са алокацијом привредних ресурса, економском стабилизацијом, расподелом и прерасподелом националног производа, привредним развојем, запосленосту и др. Ефикасном буџетском политиком долази се до оптималне синтезе у коришћењу јавних прихода и расхода.²⁷ Држава врши трансфер расположивих прихода за јавне потребе. На тај начин се преко буџета, као инструмента економске политике, остварују бројни циљеви и задаци у области фискалне политике и политике јавне потрошње, монетарне политике итд.²⁸

Јачањем контроле у области потрошње буџета сасвим сигурно јача поверење грађана и домаћих и страних поверилаца у домаћи финансијски систем, подиже се ниво његове ефикасности, спречава незаконитост и нерационалност у располагању новчаним средствима и јача грађанско друштво.

Закључак

Програмско буџетирање представља транспарентнији вид планирања потрошње средстава. Програмски модел је средство за боље постизање квалитетнијег дијалога и односа између Владе – Министарства финансија и свих корисника буџетских средстава. Израда буџета по програмском моделу, са једне стране, омогућава свим министарствима да Влади и другим интересним групама у друштву пружи опширније и садржајније образложење приоритета и циљева које они заступају, а са друге стране овакав модел даје могућност цивилном друштву и његовим интересним групама да формулишу своју позицију и учествују у процесу спровођења јавне политике на јаснији и транспарентнији начин.

У свету припрема буџета по програмима постаје све више распрострањена пракса у управљању и планирању јавних финансија. Оваква припрема одликује многе модерне системе јавних финансија у развијеним земљама, земљама у транзицији, па чак и у бројним земљама у развоју. Данас све више земаља приказује и извршава буџет користећи неку врсту програмског модела.

У претходном периоду на развоју и унапређењу буџетског система у Републици Србији направљени су значајни помаци: донети су кључни системски закони, укључујући и нови *Закон о буџетском систему*; формално-правно подељена је одговорност између владе, парламента и државне ревизорске институције; прописано је постепено увођење програмског буџета до 2015. године; уређена је надлежност и процедура припреме и извршења, извештавања, контроле и ревизије буџета; у оквиру Министарства финансија основана је Управа за трезор, која се стално усавршава како технолошки, тако и у вештинама финансијског пословања; већина буџетских корисника има интернет портале на којима путем Информатора настоје да објављују основне информације о свом раду и структури буџета и сл.

²⁷ Б. Тешановић и Р. Жугић, „Демократска цивилна контрола Војске – Механизам потрошње буџетских средстава“, *Војно дело*, бр. 2, 2007, с. 126.

²⁸ Б. Тешановић и Р. Жугић, *оп. cit.*, с. 126.

Литература

1. Brookson, S.: *Budgetplanung*, Deutscher Wissenschaftsverlag, München, 2001, 44.
2. Bundes Republik Deutschland, Verteidigungsministerium, *Haushaltssystematik, Titel und Kapitel im Haushalt*, Bon, 2001, 21.
3. Костић, Р.: *Могућност примене система планирања, програмирања и буџетирања у систему одбране – на примеру Републике Србије*, магистарски рад, Економски факултет, Београд, 2009.
4. Пантић, Д.: *Функција интерне ревизије као компоненте мониторинга у јавном сектору Републике Србије*, магистарски рад, Универзитет АЛФА, Београд, 2010.
5. Раичевић, Б.: *Јавне финансије*, Економски факултет, Београд, 2005.
6. Тешановић, Б. и Жугић, Р.: „Демократска цивилна контрола Војске – Механизам потрошње буџетских средстава“, *Војно дело*, бр. 2, 2007.
7. Жугић Р.: *Цивилна контрола војске кроз механизам потрошње буџетских средстава*, докторска дисертација, Београд, 2006.
8. OECD, *Performance budgeting in OECD countries*, Зборник радова, 2007.
9. Влада РС, „Стратегија развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору у Републици Србији“, (*Службени гласник РС*, број 61/09).
10. Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, број 101/2005. и 36/2010.
11. Закон о буџетском систему, *Службени гласник РС*, број 54/09 и 73/10).
12. Правилник о заједничким критеријумима за организовање и стандардима и методолошким упутствима за поступање интерне ревизије у јавном сектору, *Службени гласник РС*, број 82/2007.
13. Министарство одбране, Правилник о финансијском пословању и финансијској служби МО и ВС (*СВЛ*, бр. 33/08, 46/08 и 30/10).
14. Министарство одбране, *Интерни документациони материјал са радних састанака*, Увођење система ППБИ, Београд, 2008.
15. Answers Business and Finance, www.answers.com
16. Business-Finance eEncyclopedia, www.enotes.com
17. INTOSAI – *International Organization of Supreme Audit Institutions*, www.intosai.org
18. EUROSAI – *European Organisation of Supreme Audit Institutions*, www.eurosai.org
19. „*Recommended Budget Practices: A Framework For Improved State and Local Government Budgeting*“ www.worldbank.org/publications

АТЕНТАТ КАО МЕТОД ИЗВРШЕЊА
ТЕРОРИСТИЧКОГ АКТАБорче Каранфилов
Генералштаб Војске Србије – Управа Војне полиције

У раду се анализира феномен атентата као методе извршења терористичког акта, ради застрашивања или убиства личности који доносе одлуке о виталним интересима одређеног људског колективитета. Разматрају се суштина, циљеви и мотиви тероризма са посебним освртом на атентат, његовим врстама и чиниоцима, те историјским аспектима заштите одређених личности. Компаративном анализом реализованих атентата кроз историју, њихових карактеристика, метода, мотива и средстава извршења акцентирани су пропусти у раду служби безбедносне заштите одређених личности који су неспорно довели до реализације атентата.

Кључне речи: *атентат, тероризам, личност, безбедносна заштита.*

Увод

Поред евидентних напора и тежњи које се улажу и предузимају, научници, политичари, стручњаци разних профила нису успели да се усагласе око дефиниције појма *тероризам*. Једино у чему су сви јединствени јесте да је тероризам један од највећих проблема данашњице. Међутим, скоро у свим дефиницијама наглашава се да је крајњи циљ терористичког акта промена понашања политичких одлучилаца и постизање политичке промене у одређеној држави, коалицији држава или области друштвеног живота.

Несумњиво је да је *атентат* један од најефикаснијих начина остваривања крајњих циљева, који као метод представља умишљено убиство или покушај убиства неке истакнуте личности, изведено из политичких, верских или других мотива.

Овај рад анализира феномен *атентата* као методе извршења терористичког акта, ради застрашивања или убиства личности који доносе одлуке о виталним интересима одређеног људског колективитета, са једне стране, а са друге обухвата пропусти у раду служби обезбеђења који утичу на успешност терориста.

Циљ истраживања јесте да се применом методе студије случаја, историјско-компаративне методе и методе анализе 155 реализованих атентата (не и атентата у покушају) у периоду од 1900. до 2003. године, њихових карактеристика, мотива и средстава, детерминишу пропусти у раду служби обезбеђења одређених личности.

Тероризам као специфичан облик политичког насиља – циљеви и мотиви

Историју људског друштва, поред осталог, карактерише систематска примена насиља. Пораст државног насиља и насилничког понашања у многим земљама савременог света постали су један од основних друштвених проблема.

Тероризам је само један од облика насиља, како унутар државе, тако и у оквирима међународне заједнице. Његова распрострањеност, интензитет и начин испољавања показују високу корелативност између те негативне појаве и стања у међународним односима. Тероризам све више постаје вишедимензионални политички феномен, који у својим појавним облицима доживљава друштвено-политичку кулминацију, а представља трансформацију циљева путем коришћења различитих насилних средстава, где разни психолошки мотивисани субјекти теже ка остварењу свог политичког циља.¹

Тероризам је организовани облик насиља, против одређене државе, њеног политичког и економског система, инспирисан политичким мотивом, ради изазивања страха, панике и ужаса и стварања несигурности код грађана, употребом разних средстава и нецивилизованих метода, а све то праћено је огромном медијском кампањом.

Професор Милошевић тероризам дефинише као плански акт насиља који предузимају одређене друштвене групе са циљем очувања или освајања власти и да се тероризам с правом назива само онај облик насиља који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту.

Тероризам као термин изведен је из француске речи *terreur*, што значи страх, ужас, задавање страха или примена насиља све до физичког уништења, представља акцију насиља, која се примењује из политичких разлога са циљем застрашивања и беспопштедног сламања отпора снага према коме се врши.²

У нашој и страној литератури постоје бројне дефиниције тероризма. „Тероризам је доктрина и метод борбе за одређене циљеве систематском употребом насиља. Мотиви за терористичке акције могу бити веома различити: реакционарни реваншизам, реакционарни покушаји рестаурације старих режима, очајничка безизлазност или нада групација људи кад којима се иначе обавља терор, демонстрација снаге и сл.“³

¹ У периоду од 1973. до 2003. године у свету је изведено 11.650 међународних терористичких напада. Пре 11. септембра 2001. било их је нешто преко 10.000. Највећи број глобалних терористичких аката, око 85,5%, завршило се кобно, око 8% је за последицу имало појединачна убиства, а само 6,5% напада је завршило без жртава и са мањом материјалном штетом. Само у Алжиру је у последњој деценији 20. века убијено више од 75.000 људи. У последњих 13 година (податак до 2006.) терористи су у свету отели 270 авиона у цивилно саобраћају, при чему је погинуло 948 људи, док су 7479 лица држани као таоци. У периоду од 21.02.1970. до 04.07.1990. у отмицама 25 авиона учествовало је 38 жена терористкиња. Само на простору Србије у периоду од 1999. од доласка међународних снага безбедности на КиМ до 1. априла 2004. шиптарски терористи су извели 7.725 терористичких акција, од којих је било 1.250 убиства, 2.225 рањавања, а 1.150 лица неалбанске националности киднаповано. Порушено је 5.100 српских надгробних споменика, уништено или оштећено 10.700 српских кућа или станова и 145 српских цркава, а спаљено преко 2.000.000 књига. (Гађиновић Радослав, *Тероризам*, Драслар партнер Београд, 2005, стр. 35–36).

² Гађиновић, Радослав, *Насиље у Југославији*, ЕВРО, Београд, 2002.

³ *Политичка енциклопедија*, савремена администрација, Београд, 1975.

Према професору др Драгану Симеуновићу, савремени тероризам се може теоријски најопштије одредити као сложени облик организованог, индивидуалног и ређе институционализованог политичког насиља, обележен застрашујућим брахијално-физичким и психолошким методама политичке борбе којим се обично, у време политичких и економских криза систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на начин потпуно непримеран датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.⁴

Према дефиницији професора Војина Димитријевића тероризам се дефинише као акт физичког насиља, чији је предмет изабран тако да изазива јаке психичке реакције, у првом реду страх, код широког круга људи, у нади да ће оне помоћи да се одржи или промени понашање које је важно за постизање политичког циља, ако таква акција није оправдана општим интересима који су одређени независно од њега и ако није извршен по правилима која се уобичајено примењују на друштвене видове вршења власти.

Стејт департмент заступа тезу да је „тероризам унапред смишљен, политички, верски или национално мотивисан акт насиља према цивилним незаштитеним циљевима од стране екстремистичких група, појединаца или агентура страних држава, са намером да се изазове утицај на одређену државу, њене институције система или грађане“.⁵

У међународним научним институцијама чињене су и чине се велики напори да се одреди дефиниција тероризма која би одговарала савременој стварности и ономе што он у ствари и јесте. Професор Радослав Гађиновић наводи податке о броју дефиниција које је истакао Валтер Лакер (*Walter Laquer*) који је евидентирао укупно 109 дефиниција тероризма у периоду између 1936. и 1981. године. У тим дефиницијама континуирано се појављују термини: насиље у 83,5%, политичко насиље у 65%, страх у 51%, претње у 47%, смишљена, планирана, систематска и организована акција у 32%, жеља за публицитетом у 21,5%.⁶

Брус Хофман (*Bruce Hoffman*) истиче да је терориста, пре свега, насилни интелектуалац, спреман и одлучан да користи силу у остваривању својих циљева.⁷

Када говоримо о тероризму неопходно је акцентирати његов политички карактер, те уважити чињеницу да он увек настаје са политичким намерама и егзистира у области политике.

Немогућност дефинисања тероризма познати експерт за тероризам Џонатан Вајт излаже овај проблем на једноставан начин „Проблем је у дефиницији проблема. Ми се можемо сложити да је тероризам проблем, али се не можемо сложити око тога шта је тероризам“.⁸

Евидентно, веома је тешко дефинисати појам тероризма јер се његово значење мења са друштвеним и историјским контекстом. „Тако онај који је за некога терориста за другога је борац за слободу“.

⁴ Симеуновић, Драган, *цитирано дело*, стр. 13.

⁵ Stejt department, наслов бр. 22 секције 265ф (д) америчког закона,

⁶ Гађиновић, Радослав, *Цитирано дело*, стр. 25.

⁷ Брус Хофман, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига, Београд, 2000.

⁸ Џонатан Вајт, *Тероризам, Александрија* Прес, Београд, 2004, стр. 4–15

Под циљем тероризма подразумевају се резултати који се желе постићи у односу на непријатеља на одређеном простору и за одређено време. Циљ одређују могућности терориста, могућности жртве напада, макро и микролокације његовог реализовања и посебно начин постизања. У суштини, циљ означава резултате које терористи желе да постигну и он је увек политички мотивисан.

Циљеви могу бити:⁹

- појединачна убиства државних и локалних руководиоца, челних старешина МУП-а, Војске, привредника, методом атентата;
- рушење важних саобраћаних, комуникацијских, ПТТ, производних, војних и других постројења и објеката;
- отимање личности из политичког, културног и јавног живота и чланова њихових породица;
- угрожавање опште сигурности и безбедности грађана.

Из овако схваћеног појма тероризма јасно је да терористичког акта нема без:

- употребе физичког насиља,
- политичког карактера активности,
- изазивања страха и других психичких реакција,
- очекиваних реакција и ефеката,
- циљног, планираног и организованог деловања.¹⁰

Најчешћи елементи академских дефиниција тероризма су насиље као метод, грађани и влада као мете, изазивање страха и изнуђивање политичких или социјалних промена као циљеви, а велики број жртава чему теже терористи указује на спектакуларност као дефинициони елемент тероризма.¹¹

Као основни елемент појмовног одређења тероризма појављује се употреба насиља, односно употреба или претња физичке силе према конкретним циљевима. Чињеница је да избор циља напада не прихвата општа правила ратовања о заштитености цивилне популације.

Једна од бити стратегије тероризма јесте упућивање претње властима да могу постати жртва терористичког акта, те да се доводи у питање њена способност да заштити своје грађане и виталне функције државе. Извршењем терористичког акта терористи се доводе у положај опонента владајућем режиму, јер им публицитет омогућава јавно објављивање мотива и циљева чиме се стварају услови да терористи контактирају са јавношћу и органима власти.

Такође, битан елемент за одређивање појма тероризма јесте чињеница да терористи признају своју одговорност за учињено дело, али да разлог чињења препишују претежно систему власти и начину функционисања државе.

По основу интереса и мотивационог елемента, као и простору деловања, Р. Гафиновић тероризам групише на ултрадесни (фашисоидни) и ултралеви (црвени), односно на урбани, рурални, тероризам на пловним путевима и тероризам у ваздушном саобраћају. Према присуству на тлу сопствене државе, аутор дели тероризам на унутрашњи и међународни.¹²

⁹ Илић, Р., *Феномен тероризма, озбиљна претња човечанства*, Војни информатор, бр. 4–5, Београд, 2004.

¹⁰ Ковачевић, С. *Тероризам у Југославији*, Београд, 1992.

¹¹ Гафиновић, Радослав, *Антитероризам*, Драслар Партнер, Београд, 2006, стр. 19.

¹² Гафиновић, Радослав, *Антитероризам*, Драслар партнер, Београд, 2006, стр. 16

Основни циљ тероризма, као дела мотивисаног политичким интересима (*animus terrorandi*), јесте доминација у политици, односно изазивање промена или преузимање власти. Зато га је др Симеуновић и назвао политичким тероризмом.¹³ Њиме се директно угрожава држава.

Данас терористи, за разлику од прошлих времена, примењују савремене методе, стратегију и тактику деловања. При томе користе софистицирана средства, која до сада нису употребљавана.

Једно од најсажетијих схватања мотива и циљева потенцијалних терористичких аката дао је *Nikolas Beri*. Према мишљењу Берија (*Center for Defense Information*) терористи својим нападом желе да покажу да: институције система нису у стању да заштите сопствену популацију, да држава није у стању да заштити симболе своје власти, да није у стању да заштити своје званичнике, да не може да спречи наредна терористичка деловања и обезбеди нормалне животне услове у својој заједници.

Појам атентата

Иако је Србија постала земља са највише убијених владара и државника у Европи у последњих 190 година, атентат као терористички чин није само српска традиција, већ историја људских колективитета. Тако атентат као историјски феномен представља преокупацију свих обавештајно-безбедносних структура земаља света.

Атентат (лат. *attentatum*) је, *per definitionem*, умишљено убиство или покушај убиства неке истакнуте личности изведено из политичких или других мотива (верски фанатизам, жеља за влашћу, освета).¹⁴ Представља појединачни или од више лица организовани напад на неку истакнуту личност. Објекат напада одређен је политичким, националним, верским, осветничким или другим мотивима.

У лексикону страних речи и израза Милана Вујаклије атентат је дефинисан као противправан напад на живот, имање или част некога; злочин, злочиначки напад; покушај убиства.¹⁵

Атентат је као средство борбе за неки циљ примењиван у свим епохама историје човечанства. Познат је у историји свих народа. Још у старом веку политичко убиство примењивало се као средство за уклањање супарника – политичких противника. Први забележен покушај атентата у историји десио се 514. године п. н.е. У атентату је убијен Хипарх, брат атинског владара Хипија, Атентатори су били завереници на челу са племићима Хармодијем и Аристоклеитом,¹⁶ а циљ је био да се убије Хипи. Два историјски најпознатија политичка убиства у том периоду била су убиство Филипа Македонског (336. године п. н.е.) и Јулија Цезара (44. године п. н.е.).¹⁷

¹³ Симеуновић, Драган, *Тероризам као облик политичког насиља*, теоријски часопис „Смисао“, бр. 3 Београд, 1998. г.

¹⁴ Рађеновић Д. Рајко, *Безбедност личности и објеката*, Београд, 2003.

¹⁵ Вујаклија, Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1961.

¹⁶ Марјановић Моривоје, *Југословенски атентати, од Карађорђа до Милошевића*, Беокупина, Београд, 2006.

¹⁷ Рађеновић Д. Рајко, *Безбедност личности и објеката*, Београд 2003, стр. 293.

Међутим, када се са историјског аспекта говори о атентату као терористичком акту, веома је битно нагласити да није сваки атентат тероризам, односно да није свако политичко убиство тероризам.

Поред циљева и мотива, у зависности од епохе дешавања, атентати се разликују по средствима извршења (хладно оружје, ватрено оружје, експлозивна средства, хемијска средства, комбинована средства). Извршиоци атентата су одувек настојали да прате технолошки развој и да као средство за извршење напада користе што софистициранија средства. Историјски гледано, евидентно је да су у једном периоду средства за извршење била хладна оружја и отрови, у другом ватрена оружја и отрови, док је у новије време евидентна употреба софистицираног нуклеарног и хемијског оружја, експлозивних направа и ватреног оружја средњег и великог дмета.

Неспорно је да организатори и извршиоци атентата покушавају да кроз тај терористички акт насилно изазову драстичне социјалне, политичке и економске промене у датој држави.

Међутим, евидентно је да постоје групе и појединци који убиство сматрају легитимним чином и свако од њих на свој начин тражи задовољавање „правде“.

Врсте и чиниоци атентата

Као организатори убиства – атентата појединих одређених личности појављују се одређене државе првенствено ангажовањем својих обавештајних служби, агентуре који наступају у земљи и из иностранства, разне терористичке организације и појединци. С тим у вези, јако је битно правити разлику између организованих и „соло“ атентата, односно оних који су дело разних фанатика и психолабилних личности.

Организовани атентат има за циљ да уклањањем одређених личности спречи ширење прогресивних или дегресивних покрета у свету, изазове политичке промене у земљи, промену у сегментима постојеће власти, оствари одређене економске интересе и слично.

Имајући у виду да такви атентати изискују ангажовање већег броја лица и одређени период за професионалну припрему и реализацију, лакше их је открити, али самим тим и теже спречити у односу на „соло“ атентате.

Сваки организовани атентат као терористички чин у својој бити подразумева постојање неколико кључних и међусобно прожиманих субјеката односно чинилаца, и то: **налогодаваца**, који ради остваривања свог постављеног **циља** врши избор „типовање“ **мете**; **финансијера** (у већини случајева налогодавац) који уступањем својих финансијских ресурса очекује, *post festum*, разне облике политичких и финансијских уступака; **организатора** (у већини случајева субјекат који једино располаже сазнањем о идентитету налогодавца) представља спону између налогодавца и извршиоца; **извршиоца** (начелно професионалци који се регрутују из редова криминогених, мафијашких, војно-полицијских или верско-фанатичних структура) (слика 1).

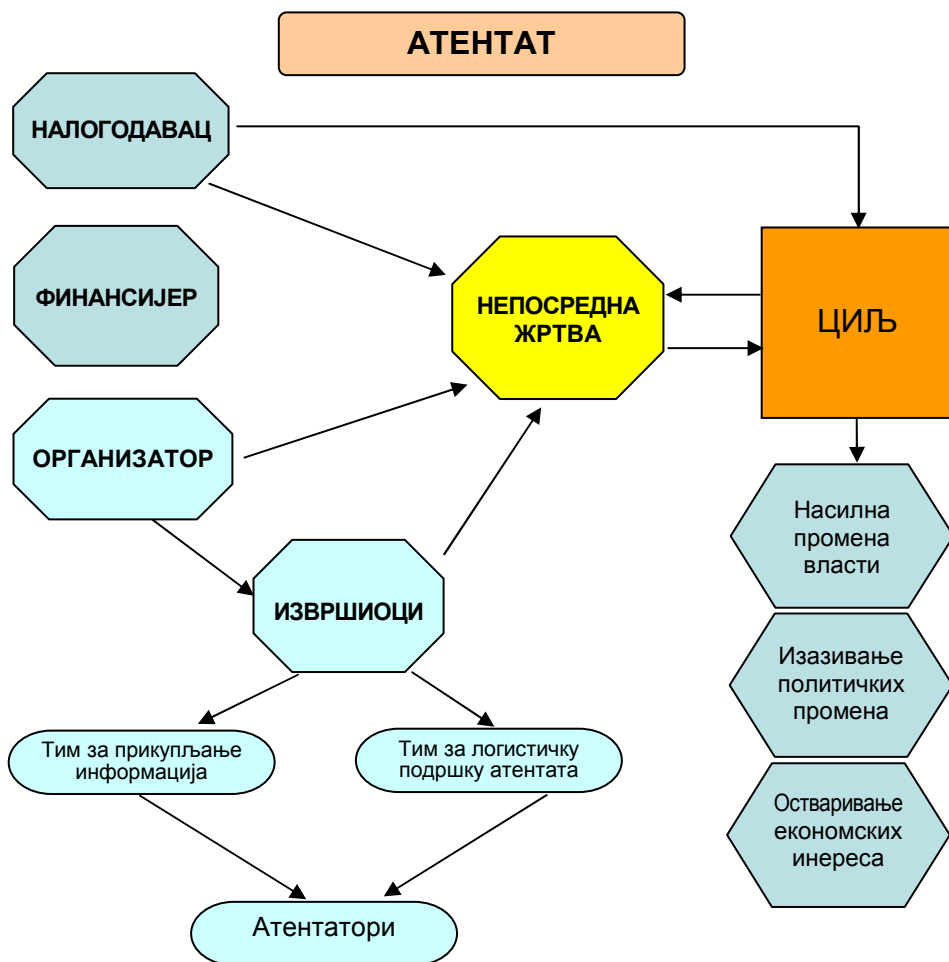
У већини случајева иза организацијско-финансијског дела, неретко и иза самог чина извршења¹⁸ стоје обавештајне службе или јаке финансијске корпорације.

¹⁸ „Права 'наоружана рука' ЦИА-е је Група за специјалне операције (Special operations Group-SOG) задужена за тајне борбене мисије по свету. У њихове задатке спадају обучавање герилских група, дубинско извиђање, обележавање циљева на земљи, навођење авијације, диверзантске акције и убиства важних личности...“ Мијалковски Милан, Конатар Веселин, *Необавештајна роварења обавештајца*, Прометеј, Нови Сад, стр. 169.

„Соло“ атентати, као дело фанатика или психолабилних особа, немају дубље политичке последице на даљи развој ситуације и догађаја у земљи у којој се изводе. Извршилац је у принципу психопатолошки злочинац кога карактеришу његове личне и идиосинкратичне вредности.

Сама чињеница да се ради о „соло“ чину указује на то да је избор мете, припрема и реализација идеја појединца, те је такве атентате теже открити, али реално слабе могућности планирања и подршке стварају услове за лакшим спречавањем.

Историјска дешавања доказују да су изабрани лидери, без обзира на то да ли су они председници, премијери, високо ранжирани државни званичници или верски великодостојници, увек изложени опасности од атентата.

Шема 1 – Чиниоци атентата
(Извор: аутор)

Историјски аспекти заштите одређених личности

Заштита функција државе и друштва постоји од самог почетка њиховог настанка. Историјски гледано, сваки људски колективитет је поседовао одговарајуће видове заштите, међу које је спадала и заштита личности и објеката. Циљ заштите личности и објеката увек је био исти, само су се мењали облици и начини имплементација мера.

Одређене личности и објекти које те личности користе одувек су били интересантни за разне облике угрожавања и напада од стране појединаца, група или организација.

У борби за власт и одређене привилегије, још у старом веку многи противници су уклањани, претежно убиством, на разне начине и разним средствима. Мотиви су били различити, што је резултирало предузимањем одговарајућих мера на заштити.

У старом и средњем веку тај вид се испољавао у одабиру одређеног броја физички најјачих и најспособнијих војника са задатком да прате и обезбеђују одређену личност од друмских разбојника, претендената на престо и осталих противника.

Још у време римских императора постојале су службе војно-полицијског карактера чија је обавеза била заштита императора. Један од славних императора Октавијан Аугуст одмах по доласку на власт (владао је од 27. године п. н.е. до 14. године п. н.е.) основао је у историји прву професионалну полицијску службу државе, чије су посебне полицијске снаге биле организоване на војничким принципима и деловале заједно са личном, преторијанском гардом. Кључне функције преторијанске гарде биле су заштита императора и обављање послова политичке полиције.¹⁹

Иначе, у то време, због проблема безбедности у Риму, многи добростојећи грађани унајмљивали су личну гарду да би се што успешније заштитили од евентуалних напада (Цицерон је имао око 300 телохранитеља који су га штитили од политичких противника²⁰).

У средњем веку постојеће полицијске установе су, поред осталог, имале обавезу заштите владареве личности и личности других дворских достојанственика.

Евидентно је да су кроз историју стваране различите безбедносне установе полицијског и војног карактера, чији је темељни задатак био обезбеђење личности владара. Вршећи ту функцију уједно су штитиле и целокупни поредак, јер је он био оличен у личности владара и његовој апсолутистичкој власти.

Почетком 19. века у појединим државама дошло је до формирања посебних служби чији је задатак био заштита државно-политичких личности и функционера.

Атентати у покушају и реализацији на поједине председнике и представнике власти у државама убрзали су формирање посебних, специјалних служби за заштиту одређених личности.

Једна од најстаријих институција, што је широј јавности мало познато, основана ради безбедносне заштите личности и објеката, формирана је у Србији. Наиме, на Ђурђевдан 1830. године врховни кнез Србије Милош Обреновић упутио је распис старешинама нахија са захтевом да му: „из задружних и имућнијих кућа по стасу и угледу одаберу младиће за његову Гарду“. Од прве групе младића, њих седамдесет тројице формирана је Прва књажевска пешачка Гардија са задатком обезбеђења владара, владарског двора, али и других значајних објеката, као што су били домови „најпревасходнијих министара“, које су до тада чували уписани пандури.²¹

¹⁹ Бајагић, Младен, Тајна Служба САД, *Безбедност*, Часопис МУП РС, 5/97, стр. 733.

²⁰ Исто,

²¹ Дамјанов Петар, Младеновић Мирослав, *Летопис Гарде 1830–2000*, НИЦ Војска, 2002, стр. 16–17.

Једна од најпознатијих институција, основана ради безбедносног обезбеђења председника, јесте Тајна служба САД. Основана је 1865. године у оквиру министарства финансија, са задатком да се бави спречавањем илегалног штампања и распуштања лажног новца. Међутим, након убиства три председника САД (*Lincoln*, *Garfield* и *McKinley*) Амерички конгрес је 1901. године донео одлуку да Тајна служба преузме задатак и обезбеђења председника САД.²²

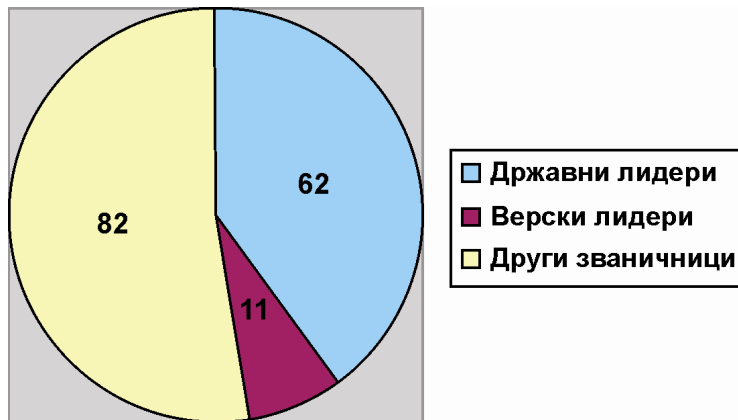
Анализа реализованих атентата кроз историју

Суштина овог дела текста јесте да се методом студије случаја, историјско-компаративном методом и методом анализе реализованих атентата кроз историју, њихових карактеристика, метода, мотива и средстава, детерминишу пропусти у раду служби за заштиту одређених личности.

Сам аналитички осврт потврђује чињеницу да не постоји исувише добро испланиран и минуциозно изведен атентат већ да само и увек постоје пропусти (намерни или ненамерни) у раду надлежних служби безбедности.

Анализом је, по моделу Израелске безбедносне агенције,²³ обухваћено 155 атентата у свету, у периоду од 1900. године до 2003. године (нису обухваћени атентати у покушају).

Од анализом обухваћеног броја атентата (155), 62 атентата је извршено на државне лидере (председници, премијери, краљеви), 82 на високе званичнике држава (министри, амбасадори) и 11 на верске лидере (слика 2).

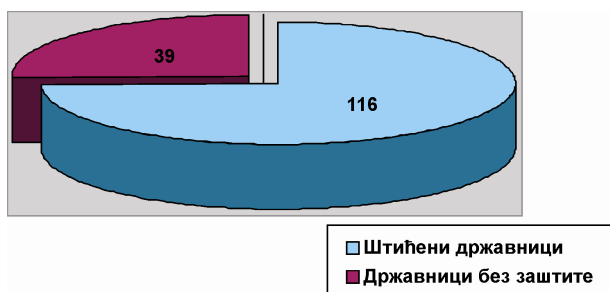

Слика 2 – Мето атентата

Од укупног броја мета атентата установљено је да је 116 лица било под заштитом служби безбедности, а 39 лица без заштите (сл. 3).

²² Бајагић, Младен, *Тајна служба САД, Безбедност*, часопис МУП-а Р. С. 5/97.

²³ Израелска безбедносна агенција, Јединица за заштиту државника и званичних делегација, *Убиства државника широм света*, 129. страна, Тел Авив, 1999.

Слика 3 – Нивои заштите

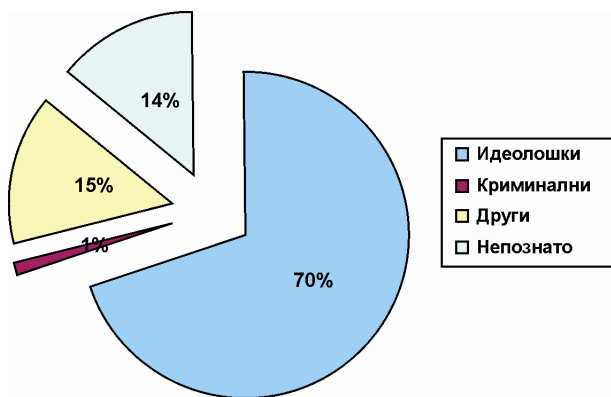
Анализа мотива атентатора за извршење атентата

Анализирајући мотиве атентатора (сл. 4) за извршење атентата, дошло се до закључка да је највећи број атентата (108) извршен из идеолошких мотива – 70% од укупног броја анализираних атентата, што само потврђује дефиницију да се ради о умишљеном убиству или покушају убиства, изведених из политичких или верских мотива.

На атентате са криминалним мотивима отпада 1%, што указује на чињеницу непостојања или постојања веома слабе везе мета – државних функционера и верских лидера са криминогеним сруктурама.

Анализа мотива указује и на податак да је из личних разлога (под појмом *други*) извршено 24 атентата, односно 15% од укупног броја атентата. Починиоци ових атентата су претежно психопатолошки злочинци или групе.²⁴

На атентате са непознатим мотивима отпада 14%, односно 22 атентата.

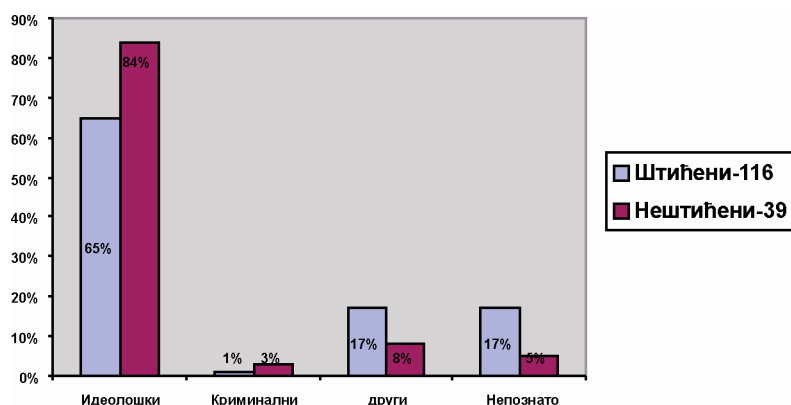
Слика 4 – Мотиви анализираних атентата

²⁴ Тридесетог марта 1981. године атентатор је, инспирисан филмом „Таксиста“ и жељом да се допадне глумици Џуди Фостер, из непосредне близине пуцао на Роналда Регана.

Тринаестог маја 2000. године, на председника Извршног већа Скупштине Војводине Бошка Перошевића, је око 12,10 часова, из непосредне близине пуцао портир сајма Миливоје Гутковић. Намера убице је, према расположивим информацијама, била да „убије било кога“.

Компарацијом мотива за извршење атентата код одређених личности и личности без заштите (сл. 5) установљено је да је од укупно 116 атентата на лицима под заштитом, 74 или 65% инспирисано идеолошким мотивима, 2 или 1% криминалним и 20, односно 17% другим мотивима. Мотиви 20 атентата, односно 17%, непознати су.

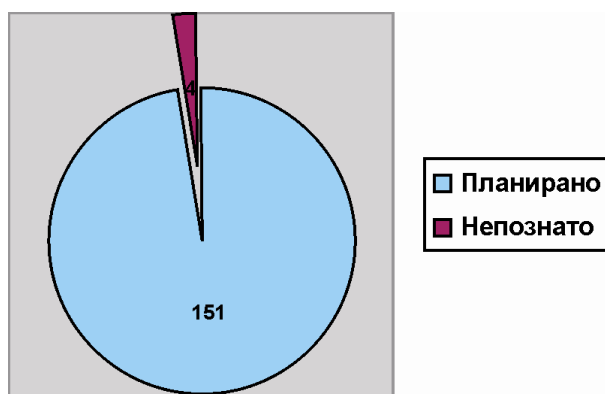
Код нештићених мета од укупно 39 атентата 33 или 84% су идеолошки мотивисани, 1 или 3% криминално мотивисани и 3, односно 8%, мотивисани су другим мотивима. За 2 атентата, односно 5%, мотив је остао непознат.

Слика 5 – Компаративна анализа мотива

Анализа планираности и места извршења атентата

Анализа 155 атентата указује и на чињеницу, веома битну за службе безбедности, да су сви атентати раније припремани и планирани, те да не постоји случајно изведен атентат. Од укупног броја атентата 151 (98%) био је унапред испланиран (сл. 6).

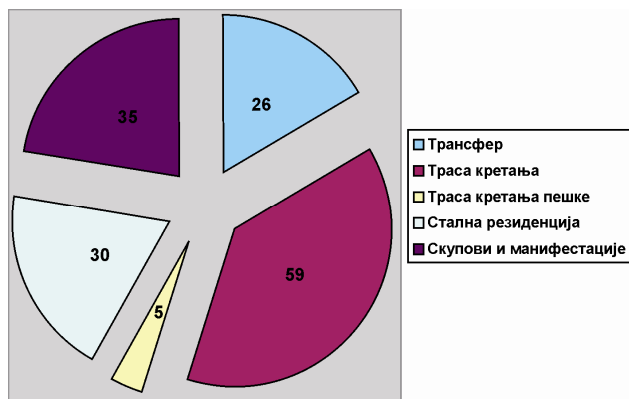
Слика 6 – Планираност анализираних атентата

Параметар места извршења атентата заслужује посебну пажњу са аспекта анализе и едукације служби безбедности.

Место атентата се, у принципу, одређује на основу темељне процене и плана, као резултат дужег опсервирања кретања одређене личности (мете) или података добијених од лица из најближег окружења мете.²⁵

Анализа указује да је од 155 атентата, 26 или 17% извршено у тренутку трансфера (преласка из једног облика обезбеђења у други), 59 или 38% на траси кретања, 5 односно 3% на траси кретања пешке, 30 или 19% у резиденцијалним објектима, а 35 односно 23% током јавних скупова и манифестација.

Евидентно је да су најосетљивија места са аспекта безбедносног обезбеђења одређених личности трасе кретања и јавни скупови, односно манифестације. Осетљивост ових места огледа се у масовности присутних лица, немогућности идентификовања присутних, отворености простора, ограничености у предузимању адекватних мера безбедносног обезбеђења, утицаја инфраструктуре, микро и макро- локације (сл. 7).

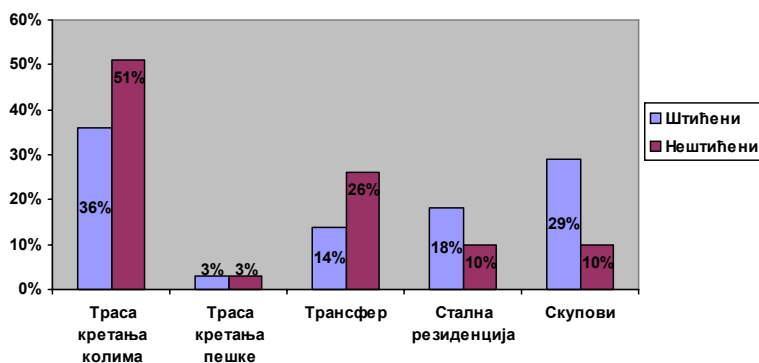
Слика 7 – Места извршења анализираних атентата

Компарацијом места извршења атентата (сл. 8) на одређене личности и лица без заштите установљено је да је на траси кретања моторним возилима извршен 41 атентат (36%) на одређене личности, а 20 (51%) на лица без заштите. На траси кретања пешке извршено је четири атентата (3%) на одређене личности²⁶ и 1 (3%) на лица без заштите. Приликом трансфера извршено је 16 атентата на одређена лица или 14%, а 10 на лица без заштите или 26%. У оквиру сталних резиденцијалних објеката на одређене личности извршен је 21 атентат (18%), а на лица без заштите четири или (10%).

²⁵ Атентат на премијера Зорана Ђинђића извршен је 12. 03. 2003. године у 12,25 часова испред улаза број 5 зграде Владе Србије. Атентат је извршио Звездан Јовановић, припадник јединице за специјалне операције, са прозора канцеларије 55 Завода за фотограметрију, у Улици адмирала Гепрата 14. У згради завода у тренутку убиства налазили су се и Александар Симоновић и Нинослав Константиновић, док су испред зграде били Сретко Калинић и Миле Луковић. Возач атентатора био је Владимир Милосављевић. Милош Симоновић је преносио информације о кретању премијера које му је достављао Бранислав Безаревић, припадник службе ДБ-а. Поред наведених у атентату су учествовали и Душан Крсмановић, Саша Пејаковић и Душан Спасојевић.

²⁶ 30.10.1984 године, током шетње, из ватреног оружја из непосредне близине убијена је Индира Ганди, премијерка Индије. Атентатори су били припадници њеног непосредног обезбеђења.

Приликом одржавања јавних скупова и манифестација извршено је 34 атентата на одређене личности (28%), а четири на лица без заштите (10%).

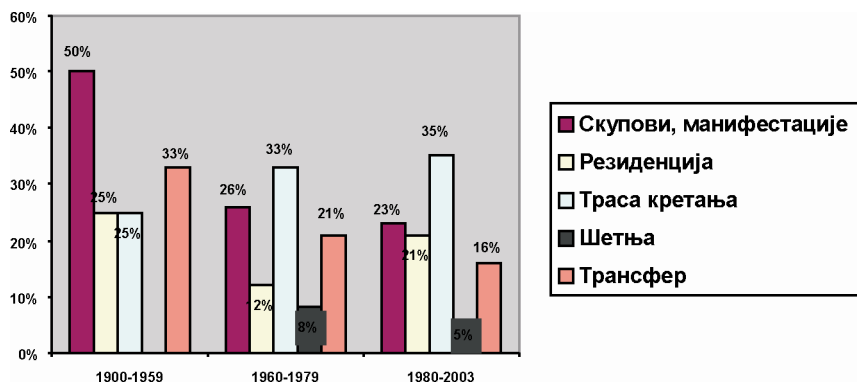
Слика 8 – Компаративна анализа места извршења атентата

Анализирајући места извршења атентата на одређене личности, у зависности од временских периода дешавања, дошло се до закључка да је у периоду од 1900. до 1959. године од укупног броја извршених атентата, 50% извршено на јавним скуповима и манифестацијама, 25% у резиденцијалним објектима, 25% на траси кретања, а 33% током трансфера.

За период од 1960. до 1979. године карактеристично је да је извршено 26% атентата током јавних скупова и манифестација, 12% у оквиру резиденцијалних објеката, 33% на траси кретања, 8% током шетњи и 21% током трансфера.

Када говоримо о местима за извршење атентата последњих 20 година прошлог века, као и на самом почетку новог, акцентираним резултатима анализе, можемо констатовати да је 23% извршених током јавних скупова и манифестација, 21% у резиденцијалним објектима, 35% на траси кретања, 5% током шетњи и 16% током трансфера.

Ови подаци указују на закључак да, иако су сва места заступљена у свим периодима, најосетљивија су за заштиту одређених личности јавни скупови и трасе кретања (сл. 9).

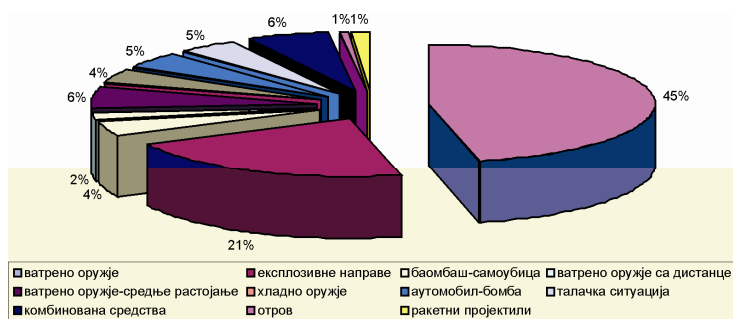

Слика 9 – Компаративна анализа места напада на одређене личности

Анализа средстава за извршење атентата

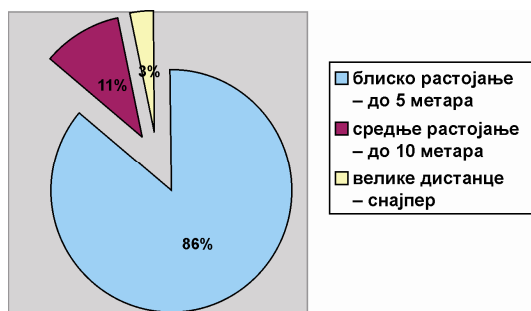
Развој технологије и напредак научно-техничких достигнућа представља очекивани след догађаја и одређену законитост у избору средстава за извршење атентата. Од периода у којима су хладно оружје и отрови били једина средства за извршење атентата ушли смо у еру најсавременијих технолошких достигнућа коришћених као средства за извршење атентата (даљинско активирање експлозивних направа, ватрена оружја великог домета, сателитска технологија, биолошко-хемијска средства и сл.).

Анализирајући заступљеност различитих врста средстава за извршење атентата установљено је да је ватреним оружјем извршено 84 атентата или 45%, експлозивом 33 атентата или 21%, аутомобилом – бомбом 7 или 4%, бомбашима – самоубицама 6 или 4%, комбинованим средствима 9 или 6%,²⁷ хладним оружјем 10 или 7% (остало су отрови, ракетни пројектили, талачка ситуација) (сл.10).

Слика 10 – Средства за извршење атентата

Анализа атентата са употребом ватреног оружја показује да је од укупног броја (84), 72 или 86% атентата, извршено ватреним оружјем са блиског растојања, 9 или 11% са раздаљине до 10 метара²⁸ и 3 или 3% са дистанце, односно снајпером (сл. 11).

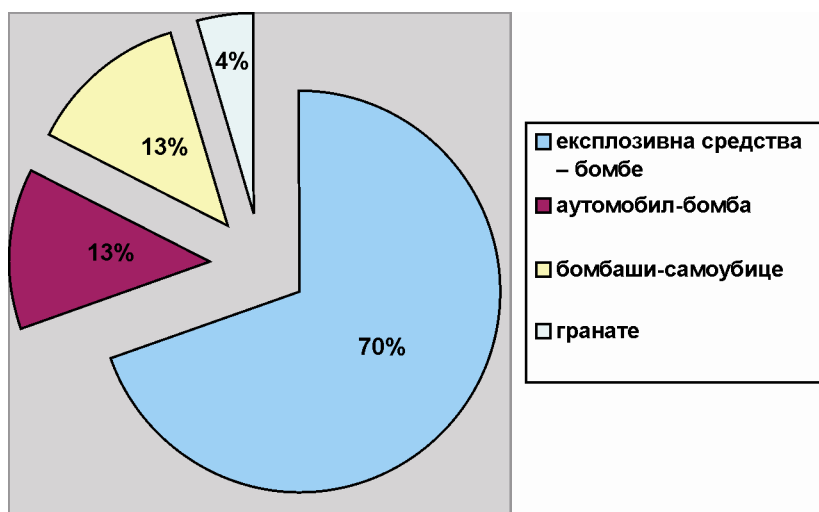

Слика 11 – Растојања до мете приликом извршења атентата

²⁷ Током одржавања војне параде 06.10.1981. године, комбинованим средствима, употребом ватреног оружја и ручних граната, убијен је председник Египта Анар Ел Садат.

²⁸ Седмог фебруара 2000. године у ресторану „Рад“, у Београду, из аутоматског оружја, са терасе ресторана, убијен је Павле Булатовић, тадашњи министар одбране.

Употреба експлозива и експлозивних направа у извршењу атентата у новије време све више поприма савременије модалитете и облике. Од 155 атентата 46 је извршено уз употребу експлозива и експлозивних направа, од чега је 32 атентата изведено уз помоћ експлозивних направа, 6 бомбашима – самоубицама,²⁹ 6 ауто-бомбама³⁰ и 2 гранатама (сл. 12).

Слика 12 – Употреба експлозива у извршењу атентата

Употреба експлозива је карактеристика за атентате на трасама кретања и јавним скуповима и манифестацијама.

Анализа средстава за извршење атентата на одређене личности, у зависности од периода извршења, указује на закључак да су у периоду од 1900. до 1959. године као средства коришћена: ватрено оружје 64%, експлозив 29%, а у 7% случајева атентат је извршио бомбаш самоубица.

У периоду од 1960. до 1979. године ватреним оружјем је извршено 63%, експлозивним направама 21%, комбиновао 10%, хладним оружјем 2%, аутомобилом-бомбом 2% и тровањем 2%.³¹

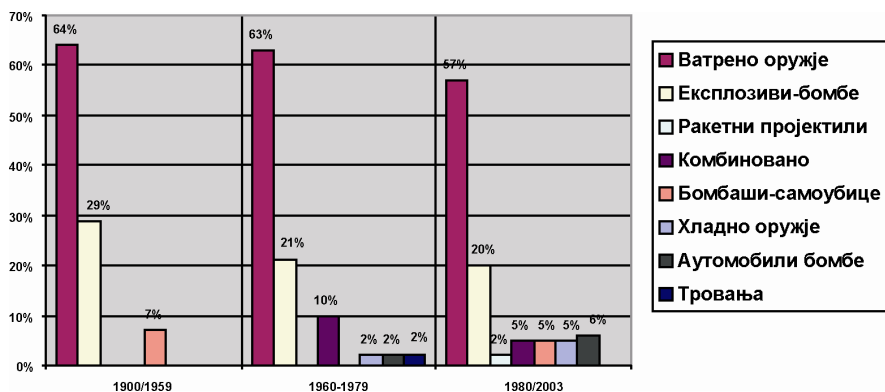
У периоду од 1980. до 2003. године ватреним оружјем је извршено 57% атентата, експлозивним направама 20%, ракетним пројектилима 2%, комбинованим средствима, хладним оружјем и бомбашом самоубицом по 5%, и ауто-бомбом 6%.

²⁹ У Мадрасу је, 21. 05. 1991. године, приликом посете гробу Индири Ганди убијен премијер Индије Раџив Ганди. Самоубица је била жена која је активирала експлозив везан око струка.

³⁰ Трећег октобра 1995. године око 9 часова у непосредној близини хотела „Бристол“ у Скопљу, извршен је атентат на председника БЈРМ Киру Глигорова. Према саопштењу МУП-а утврђено је да је у аутомобилу-бомби, марке *ами-8* било око 20 килограма експлозива. Председник Глигоров је у атентату тешко повређен, док је његов возач погинуо, а аутомобил је потпуно уништен.

³¹ У својој резиденцији је, 28.09.1978. године, пронађен отрован Папа Јован Павле I

Евидентно је да су у последње време сва средства за извршење атентата у употреби и оптицају, као и да умногоме, због софистицираности, предњаче ватрена оружја и експлозиви (сл. 13).

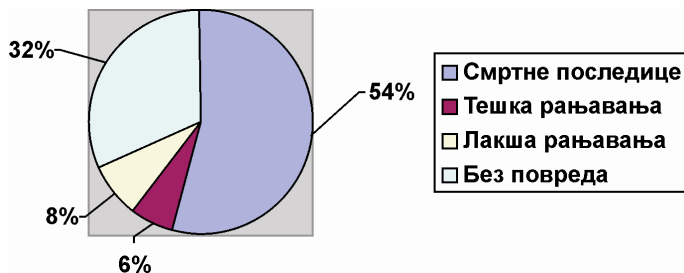

Слика 13 – Компаративна анализа средстава за извршење атентата

Анализа последица атентата

Сваки атентат представља умишљено убиство. Степен последица атентата је детерминиран степеном припремљености, нивоом планираности и степеном пропуста служби безбедности.

Од укупног броја анализираних атентата, 83 или 54% изведено је са смртним последицама, 10 или 6% са тешким рањавањима, 13 односно 8% са лакшим рањавањима и 49 или 32% без повреда (сл.14).

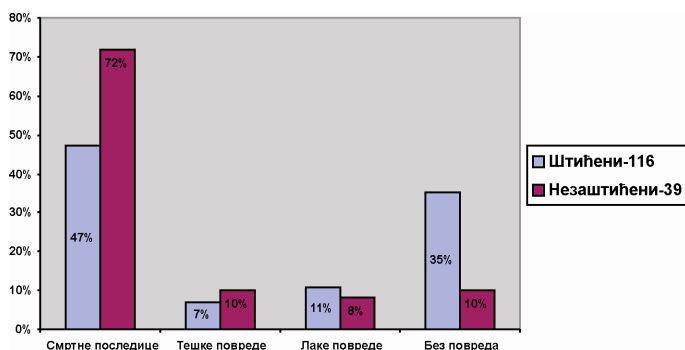

Слика 14 – Последице анализираних атентата

Анализирајући степене последица атентата, као терористичког чина, недвосмислено се може констатовати оправданост увођења мера безбедносног обезбеђења одређених личности.

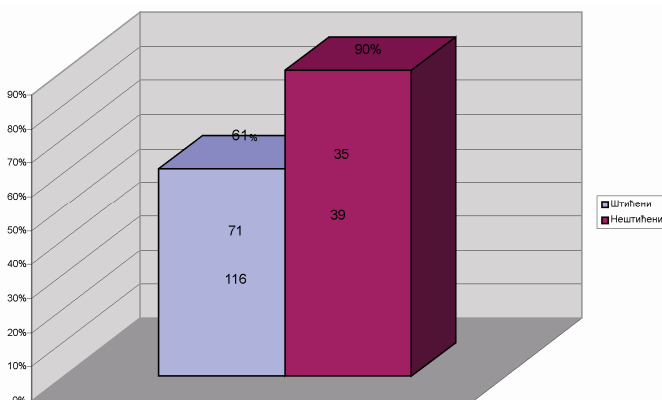
Од 116 одређених личности у атентатима смртно је страдало 55 или 47%, са тешким повредама регистровано је 6, односно 7%, са лакшим повредама 10 или 11%, а без повреда 45 или 35%.

Од 39 лица без заштите безбедносних служби, 28 или 72% је смртно страдало, 4 или 10% прошло са тешким повредама, са лакшим повредама 3 или 8%, а без повреда 4 односно 10% (сл. 15).

Слика 15 – Компаративна анализа последица атентата

Процент последица атентата у зависности од нивоа заштита показује да је од 116 лица под заштитом 71 лице или 61% задобило одређене повреде или смртно страдало, а од 39 лица без заштите, 35 лица или 90% страдало или прошло са неком врстом повреде (сл. 16).

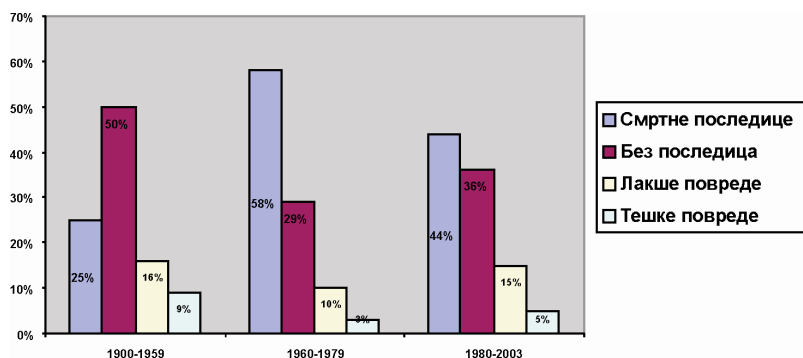

Слика 16 – Процент последица у зависности од нивоа заштите

Компаративна анализа последица на одређене личности, у зависности од временског периода, доводе до закључка да је у периоду од 1900. године до 1959. године (период од 59 година) у атентатима страдало или повређено 12 лица, од којих 3 или 25% са смртним последицама, 2 односно 16% са лакшим, 1 или 9% са тешким повредама, а 6 или 50% од укупног броја лица под заштитом без последица.

У периоду од 1960. године до 1979. године (период од 20 година) извршен је 31 атентат на одређене личности. Смртно је страдало 18 лица (58%), са лакшим повредама је прошло 3 лица или 10%, са тешким 1 или 3%, а без повреда 9 односно 29%.

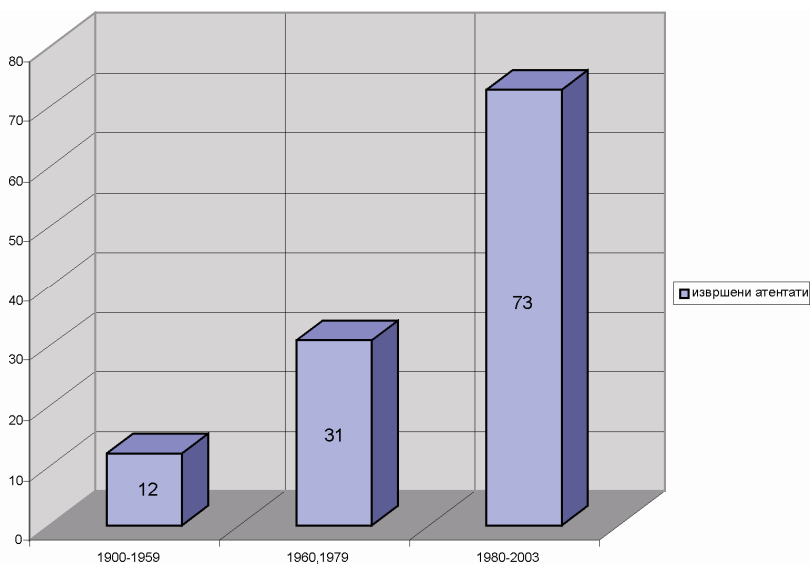
Од 1980. године до 2003. године (период од 23 година) извршено је 73 атентата. Са смртним последицама регистровано је 32 атентата (44%), са лакшим повредама 11 (15%), тешким повредама 4 (5%), а без последица 26 атентата (36%) (сл. 17).

Слика 17 – Компаративна анализа последица по временским периодима

Резултати анализе последица кроз различите временске периоде заслужују пажњу свих служби безбедности због евидентног и фрапантног раста броја атентата као терористичког чина.

За првих 60 година XX века од 155 анализираних атентата извршено је само 12. У периоду 1960–1979. године извршен је 31 атентат или скоро три пута више, а у последњих 20 година XX века и на почетку XXI века 73 атентата, односно 2,5 пута више од претходног периода или шест пута више у односу на првих 60 година прошлог века (сл. 18).

Слика 18 – Извршени атентати по временским периодима за лица под заштитом

Закључак

Србија је земља са највише убијених владара и државника у Европи у последњих 190 година, и једина земља у Европи у којој је после 17 година (од убиства Улофа Палмеа) убијен председник Владе. Историјска дешавања доказују да су изабрани лидери, без обзира на то да ли су они председници, премијери, високо-ранжирани државни званичници или верски великодостојници, увек изложени опасности од атентата.

Највећи број атентата извршен је из идеолошких мотива, што само потврђује тезу да се ради о умишљеном убиству или покушају убиства изведено из политичких, верских или других мотива.

Анализа је показала да је 98% атентата било унапред испланирано, а да за 80% атентата није било благовремених оперативних сазнања о припремама нити упозорења о могућим угрожавањима, што де факто указује на пропусте у оперативно-превентивном раду служби безбедности.

Када се говори о месту извршења атентата резултати показују да је 38% атентата извршено на траси кретања одређене личности и 23% током јавних скупова и манифестација, што значи да су најатрактивнија места управо трасе кретања и јавни скупови.

Најраспрострањенија средства за извршење атентата су ватрена оружја и експлозивна средства. Евидентан је и пораст употребе софистицираних средстава. У највећем броју случајева употребљено је оружје из непосредне близине.

Од укупног броја извршилаца атентата преко 30% припадао је најближем окружењу одређене личности.

Атентат као метод извршења терористичког акта последњих година је у невероватној експанзији. У последњих 20 година XX века и на почетку XXI извршено је 73 атентата, односно 6 пута више него у првих 60 година прошлог века.

У намери да остваре свој циљ атентатори искључиво користе и ослањају се на грешке и пропусте у раду служби обезбеђења. Они су увек у предности, јер бирају време, место, средства и начин извршења атентата.

Евидентно је, међутим, да је неприхватљива теза појединих одређених личности да се атентат не може спречити.

Сваки покушај угрожавања одређене личности може се спречити само и једино уколико су службе безбедности, односно службе задужене за безбедносну заштиту, максимално професионалне, у вишепартијским системима деполитизоване, са провереним и професионалним кадром, а њихов рад конципиран и на закону утемељен уз пуну подршку и разумевање државних институција.³²

Литература

1. Бајатић, М.: Тајна служба САД, *Безбедност*, бр. 5/97
2. Бошкових, М. и Симић, Р.: *Физичко – техничка заштита објеката*, ИБ и Мулиаларм, Београд, 1991.

³² У прилог тези говоре чињенице да је на председника Кубе, Фидела Кастра покушано 637 атентата, Лалић Борислав, *Фидел Кастро, један човек једна револуција*, Новости, Београд 2007, стр. 181, на председника Француске Де Гола преко 30. Документарни филмски материјал, *Међународни тероризам*, Б 92, 13–20.9 2011. BBS Johan Downer Production MMIX, на председника СФРЈ Јосипа Броза Тита 29, али ду су захваљујући професионалном односу служби задужених за њихову безбедносну заштиту, спречени односно избегнути.

3. Вилић, Д.: Тероризам – облик специјалног рата, *Народна Армија*, Београд, 1978.
4. Вишнар: *Шпијунажа и контрашпијунажа, од КГБ до УДБ*, Алфа, Загреб, 1991.
5. Војна енциклопедија, књига 1, ВИЗ 1970.
6. Група аутора: *Антологија једног убиства*, Загреб, 1964.
7. Давидовић, Д.: *Методика рада служби обезбеђења*, Виша школа МУП, Београд, 1981.
8. Јаневски, О.: *Највећи светски атентати*, Аранђеловац, 1987.
9. Лалић, Б.: *Фидел Кастро, један човек једна револуција*, Новости, Београд, 2007.
10. Лукић, Д.: *Исламски тероризам*, НИШРО Ослобођење, Сарајево, 1985.
11. Михајловић, Ж.: *Атентати, Хтели су да убију Тита*, Медицинска књига, Београд – Загреб, 1989.
12. Пајковић, Д.: *Обезбеђење одређених личности и објеката*, МУП Републике Србије, Београд, 2003.
13. Рађеновић, Р.: *Безбедност личности и објеката*, Београд, 2003.
14. Симеуновић, Д.: *Међународни тероризам*, Београдски форум за свет равноправних, Свеска бр. 4.
15. Симеуновић, Д.: *Теорија политике*, Београд 2002
16. Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1999.
17. Трепер, Л.: *Велика игра*, ЦИП Загреб, 1977.
18. Ђорковић, С.: *Балкански атентати*, Народна књига, Алфа, Београд, 2004.
19. Кулунџић, З.: *Атентат на Стјепана Радића*, НИК Стварност, Загреб, 1967.
20. Палавршић Ј.: *Гериле на асфалту 1 и 2*, Центар за информисање и публицитет, Загреб, 1988.
21. Подаци безбедносне агенције Израела.
22. Јовановић, Ђ. и Мићевић, М.: *Биолошки тероризам*, БИА, Институт безбедности, Београд, 2005.
23. Гађиновић, Р.: *Насиље у Југославији*, ЕВРО, Београд, 2002.
24. Гађиновић, Р.: *Антитероризам*, НБС, Београд, 2006.
25. Гађиновић, Р.: *Тероризам*, Драслар партнер, Београд, 2005.
26. Мијалковски, М.: *Атентаторски тероризам*, Управа безбедности Генералштаба Војске Југославије, Београд, 1997.
27. Мијалковски, М. и Конатар, В.: *Необавештајна роварења обавештајаца*, Прометеј, Нови Сад, 2010.
28. Политичка енциклопедија, савремена администрација, Београд, 1975.
29. Илић, Р.: Феномен тероризма, озбиљна претња човечанства, *Војни информатор*, бр. 4–5, Београд 2004.
30. Дамјанов, П. и Младеновић, М.: *Летопис Гарде 1830–2000*, НИЦ Војска, 2002.
31. Вилић, Д.: Тероризам-облик специјалног рата, *Народна Армија*, Београд, 1978.

Ауторка чланка тврди да постоји симболична веза између тероризма и медија. Манипулисањем и експлоатисањем медија терористи показују да медији чине окосницу њиховог пропагандног рата. Закључује се да је најбоља политичка опција демократског друштва добровољно самоузддржавање и саморегулација медија, а да сами медији треба да обезбеде меру уздржаности, како би борба против тероризма била адекватна и ефективна.

Кључне речи: медији, тероризам, насиље, медијска стратегија.

Увод

Медији у типичном смислу укључују све методе и канале информација и забаве. Мас-медији обухватају новине, радио и телевизију, али и остале важне форме комуникације, укључујући књиге, филмове, музику, позориште и визуелну уметност. Крај двадесетог века донео је глобализацију културе мас-медија, али не треба да занемаримо чињеницу да су се информацијске методе комуникације кроз историју мењале, почев од оговарања у кафанама, на улици или пијаци, које су тада биле стандард локалних медија за размену информација, као и да су ти канали информисања преживели и функционису упоредо са последњим мултимедијалним технологијама у савременом друштву.

Термин тероризам у овом тексту означава партикуларни тип насиља. То није синоним за политички мотивисано насиље. Те две врсте насиља разграничене су са пет карактеристика:¹

- планиране и дизајниране да креирају климу екстремног страха,
- директне и распрострањене мете које постају жртве,
- нераздвојна веза умешаности у напад случајних или симболичких мета, укључујући цивиле,
- размотрена од стране друштва у коме су декларисана као „екстра- нормална“, где се насиље, као што је протест или секташтво, регулише нормама,
- користи се примарно, не кроз експлузивност, да утиче на политичко понашање влада, заједница и специјалних социјалних група.

Оружје терора користи се интензивно од стране државе учесника у међународном систему, а од осамдесетих више га користе групе са религијским мотивом и методама које понижавају ауторитете супарничких група, које су умешане у организован криминал, као што су картели дроге и мафија.

¹ За корисне информације погледати: Alex P. Schmid I Albert J. Jongman, Political terrorism, Amsterdam: North-Holland Publishing 1988, str: 1–32.

У процесу покушаја да се повећа страх између распрострањених мета, група или медија, који трансмићу информације – неформалне и локалне особе су неизбежно умешане (на пример, убице Шиа Ислама, који је имао намеру да изазове страх у муслиманском свету у средњем веку повезан је са жељом људи који желе да знају када се из џамије или пијаци преносе вести о њиховим нападима). Сличне методе изазивања страха користили су руски и балкански терористи у деветнаестом веку. Ти и многи други историјски примери пружају нам доказе који оспоравају теорије да је развој мас-медија основни суштински разлог тероризма.

Тада се веровало да ће страх као политичко оружје користити својој сврси, а не телевизијски продућенти или новинари. Било би смешно да се порекне да многи модерни терористи и, свакако, део мас-медија, изгледају као да су зачарани у односима значајних узајамних повластица, било да изгледа да је основа ТВ добити не само масован могућ светски публицитет већ, такође, и ауру легитимности коју због такве медијске пајње добијају у очима њихових симпатизера и припадника. Посебно за организацију масовних медија које покривају тероризам, код продужених инцидената као што су отмицарске и талачке ситуације, које им обезбеђују безграничне изворе сензационистичких и визуелно убедљивих прича за вести које су способне да подстакну аудиториј и повећају број читалаца/гледалаца. Интензивно коришћење интернета у терористичке сврхе, названо сајбертероризам, све већа оријентација терориста на софистициране технолошке методе и средства, рачунајући нуклеарна као и друга оружја за масовно уништење, пре свега су оно што условљава корекцију дефиниције тероризма данас.²

Заједничко свим делима тероризма је претња убиством, повреда или уништење режима или су мета групе које не признају терористичке захтеве. Због тога терористи демонстрирају озбиљност претњи спектакуларним актом уништења или окрутности, што медији преносе и тим чином често имају неки смисао у приказивању медија као „урок“ тероризма.

Савремени тероризам можемо дефинисати као сложен облик организованог групног и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим бахијално физичким и психолошким већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га упражњавају као политичку стратегију.³

У реалности смо много далеко од идеје да моћ медија или модерне мас-медије креирају терористички покрети или терористичке државе. Покушавамо да разумемо групе које користе тероризам, испитивајући одакле потичу њихове потребе, њихову мотивацију, оружје, идеологију или религијско веровање и стратегију. Шта год био одговор, једном када је терористичко насиље активно, однос између терориста и мас-медија тежи да постане симбиотички. У социологији се појам симбиозе посматра као главна релација узајамне зависности између различитих група у заједници где су групе супротне и њихов однос комплементаран. Било би неозбиљно оспори-

² Драган Симеуновић, Тероризам, Правни факултет, Београд, 2009. стр. 80.

³ Исто.

ти да модерне технологије медија, комуникациони сателити и велика брзина коју има телевизија повећавају ефекте публицитета могућег тероризма. Драматична илустрација била је напад и масакр израелских атлетичара од стране терориста „Црног септембра“ на Олимпијади у Минхену. Потврђено је да је тај драматични догађај пратило преко 500 милиона људи на ТВ екранима.

Докле год масовни медији постоје, терористи ће бити оно што је бивша британска премијерка назвала „кисеоник за пропаганду“ и колико год дуго терористи користили акт насиља, мас-медије ће наставити да се отимају у публиковању приче коју ће да прати велика масовна радозналост, приче о мучитељима и њиховим жртвама. Чак, терористички инциденти где напади извршиоца нису успели и где је њихов идентитет био непознат или у озбиљној сумњи, као што је случај са бомбардовањем америчке базе у Дахрану у јуну 1996, дата је огромна међународна медијска пажња.

Француски социолог Михаел Виевиорка (*Michael Wieviorka*) у својој књизи „Настанак тероризма“ покушава да оспори тврдњу да су тероризам и медији у симбиотичкој вези. Његови аргументи су да постоје четири различита односа између медија и тероризма. *Први* од описаних односа је онај чисте равнодушности, где терористи не траже дату популарност, нити имају циљ да плаше некога са њиховом намером жртвовања, нити желе да реализују пропагандни циљ кроз своје нападе.⁴

Та категорија је тотално нереална зато што чак и да је сврха креирања терора намењена великом броју жртава, починилац са неким каналом медија или комуникације преноси претњу. Ако не постоји циљ да се улије страх, тада насиље не би било природа тероризма.

По Виевиорки, *друга* релација је релативна равнодушност где починиоцу насиља преостаје само равнодушност око прављења наслова, не због незаинтересованости око моћних медија, већ због тога што већ постоје канали комуникације кроз коју су дискутовали и објаснили своје позиције.⁵ Такви канали за које он тврди да већ постоје су легалне и релативно слободне новине, радио-предајници и центри за слободно изражавање као што су универзитети, цркве или џамије. Али, шта су ти канали који већ постоје ако нису алтернативе медија? Можемо додати и интернет који се све чешће користи међу терористичким групама, тако да и та друга релација може бити неутралисана.

Трећи начин стратегије медијске оријентације је самообјашњив. Његова намера је да ту категорију објасни терористичким напорима да провоцирају медије у акцији и да срачунато манипулишу оним што знају да је од интереса за медије.⁶ Он верује и спреман је да мисли да је то једини разлог где су терористи заинтересовани у инструментализовању односа са медијима.⁷ Али, у реалности, суштинске терористичке активности и неки облици медија, колико год звучало окротно, корисно су употребљени као инструмент ширења поруке панике и страха које забрињавају.

То нас доводи до *четврте* релације коју је Виевиорка назвао „*тотални прекид*“, а која је по мом мишљењу више описана као принуда медија. Он објашњава да терористи виде медијске организације, писце и новинаре као непријатеље који

⁴ Mishel Wieviorka, *The Making of Terrorism*, Chicago: University of Chicago Press, 1988) стр. 43.

⁵ Ibid. стр. 43.

⁶ Ibid. стр. 44.

⁷ Ibid. стр. 44.

треба да буду кажњени и уништени. Показао је где су веома често медији мете терористичког насиља, посебно у конфликтима какви су били у Италији и Турској 1970. и у Либану 1979. и 1980. Неки новинари и писци били су нападнути, јер су се својим писањем супротстављали терористичким покретима. Остали су били заплашивани са покушајима напада којима су терористи хтели да их спрече у намери да објаве неке детаље терористичких активности. Али, такви напади на медије не доказују да је однос према медијима изненада постао небитан или незаслужан.

Киднаповањем терористи постају мета мас-медијске организације, а медији зависе од извештавања о терористичким нападима, јер је највећи медијски непријатељ тишина и пасивна неутралност. Зато су они у нераскидивом односу. Како било, терористичке групе су ретко умешане у нападе на мас-медије, јер понекад, упркос тим активностима, могу да користе медије као сопствени орган пропаганде, комуникација, летака, плаката и магазина.

Терористи генерално имају огранке пропаганде са веома лимитираном пролазношћу, али они користе све могућности да промовишу главне интересе, наставком идеолошке милитантности, ширећи идеје осталим потенцијалним групама симпатизера. Било би смешно ако би потценили важност њиховог канала пропаганде, као начина инспирисања страсти и начина објашњавања нове политике или тактике коју је усвојило вођство. Веома је важно да терористички лидер обезбеди подршку и инфраструктуру за терористе у иностранству, штампањем летака, новина и осталих средстава пропаганде који генерално постају кључни део њихових активности.

У суочавању са односом између тероризма и мас-медија, највише је обрађена пажња на покушај разумевања терористичког погледа на проблем комуникације. Можемо рећи да тероризам ипак не обезбеђује изузетну делотворност као оружје за промену влада и смену политичке власти. Било би можда успешно средство објављивати политичке разлоге упоредо са преносом терористичких претњи јавности, као што се дешава делом у отвореним и плуралистичким земљама на Западу. Једни кажу „тероризам“ у демократском друштву, други кажу „медији“. За тероризам, медији су природно психолошко оружје од којег зависи преношење претњи целом друштву. То је основа по којој тероризам и медији уживају симбиотичку везу. Слободни медији јасно не представљају терористичке вредности. Генерално, они имају намеру да рефлектују суштинске вредности демократског друштва. Али, медији у отвореном друштву имају жестоку конкуренцију на тржишту у борби за своју публику, константно су под притиском да буду први са вестима и да обезбеде више информација, узбуђења и забаве него њихова конкуренција. Отуда они понекад пређу границу у одговору на терористичку пропаганду због драматично лоших вести.

Као што је објашњено раније, медији јесу у некаквој симбиотичкој вези са тероризмом. То наравно не значи да су медији контролисани од терориста. То само значи да терористи континуирано покушавају да манипулишу и експлоатишу слободне медије за своје сопствене потребе. То, такође, значи да је одговорност медија професионализам и да јавности треба њихова константна борба против тероризма у покушају да избегну њихову манипулацију.

Терористички поглед на мас-медије у слободном друштву у потпуности је цинично и опортунистичко полазиште. Они немају ништа друго до омаловажавање вредности и понашања демократских мас-медија. На пример, њихов поглед на изражавање медијске за-

бринутости за заштиту људских живота оцењују као сентименталну и лицемерну. Како било, многи терористички лидери су веома свесни да њихова борба може бити уништена без недовољног публицитета. Отуд више софистицираних терористичких организација и њихових политичких организација у позадини, као што су Хамас и Ал Каида, инвестирају знатно време и напор у анимирању пропаганде како у домаћој, тако и у светској јавности.

Прави пример коришћења медија можемо видети код терористичке организације Хамас, који је основао „Ал Акса“ телевизијску станицу која је постала најважнији медиј под контролом Хамаса у Појасу Газе. Та телевизијска станица игра важну улогу у борби Хамаса за срца и умове младих у арапским земљама, у северној Африци као и у неким деловима Европе. Колики утицај терористичке организације шире преко медија најбоље показује податак да је Одељење за борбу против тероризма у САД сврстала телевизијску станицу „Ал Акса“ на листу терористичких ентитета.

У том пропагандном рату терористи константно наглашавају апсолутну правду и исправност својих разлога. Обично, тврдња о правди је укоренења на секуларној идеологији. Како било, данас треба да смо свесни значаја обновљене религијске оправданости за тероризам. Веровање иранских терориста фундаменталиста да је чин насиља наручен од Бога, да су они мученици и да само борба против неверника води у рај, присутна је као веома велика претња противницима. Било да је засновано на секуларној идеологији или религијској борби, то веровање је за њих апсолутно праведно и карактеристика је пропаганде свих терористичких организација.

Та уверења носе неке битне закључке. *Прво*, терористи могу да тврде да је насиље само њихова борба за слободу, борба војника ослободилаца који се боре у рату и они стравствено поричу да се њихови акти могу описати као криминал и убиства. *Друго*, због њихових веровања у сопствену исправност, терористи приказују своје непријатеље као корумпирано зло, које треба уништити да би се дошло до спасења. Због корумпираности њихових непријатеља терористи имају дужност да убију сваког ко пружа отпор и спречава њихов рат. *Треће*, терористичка организација верује у борбу са снагама угњетавача и они не могу толерисати неутралне – они искључиво деле људе на оне који су за њих и оне који су против њих. Ако си са њима, придружићеш се њиховом поводу и борити се против непријатеља. Ако ниси активно са њима, они ће претпоставити да си издајник и због тога имају право да те убију.

Те пропагандне теме видљиво илуструју потенцијал који терористи користе у тврдњи праведности као психолошког оружја. На пример, терористи користе сва средства да поткопају легитимне тврдње званичника. „Наши непријатељи, не признајући оправданост наших разлога и дејствујући против нас, изубили су сва права на послушност и поштовање. Они нису више легитимни и само ауторитет речи у које треба да верујеш припадају терористичкој организацији“. Њихова праведност је, такође, у покушају да се сва кривица за насиље свали на противнике тероризма. Сваки терористички покрет почиње са насиљем: „Наше насиље је оправдано реакцијом на насиље којем су изложени наши пријатељи. Отуда, сва кривица за патњу људи треба да буде кривица наших противника. Масе треба да препознају то и да се прикључе покрету, који ће на крају победити“.

Све те теме могу бити препознате као пропаганда терористичких организација. Не треба да потценимо њихову вештину и распрострањеност њихове илузије, како у јавности, тако и у политичким и другим утицајним групама. Највише подсвесног и ефективног у тим формама пропагандне кампање може више него компензовати војну слабост

и лошу стратегију у самој терористичкој организацији. Ако владе суочене са тим софистицираним изазовом не успеју ефективно да се изборе са терористичким политичким и психолошким превратима, можда ће то бити један корак до катастрофе.

Најефектнија терористичка техника за утицај на мас-медије и досезање до шире јавности јесте креација терористичких догађаја наоружаних пропагандом са циљем да заведу или ухвате у замку мас-медија у давању великог публицитета терористима, представљајући их као снажну силу којој би било тешко одупрети се.⁸

Дакле, новија историја тероризма у многим демократским земљама видљиво демонстрира да терористи дишу кисеоник јавности, па би било неозбиљно то порећи. Исто тако, то не значи да се оснивањем демократских медија даје вредност тероризму већ демонстрира да слободни медији у отвореним друштвима нису посебно заштићени од експлоатације и манипулације од стране немилосрдних терористичких организација. Користећи ТВ, радио и штампане медије терористи генерално имају четири главна циља:

- да шире пропаганду јуначких дела и да креирају екстреман страх намењен циљаним групама;

- да мобилишу подршку целокупне популације за њихов циљ и да теже да добију међународно мишљење наглашавањем тема као што је исправност њихових циљева и неминовност победе;

- да занемарују реакцију влада и безбедносних сила, на пример сугеришући да су све њихове противтерористичке мере својствене тиранији и да су контра-продуктивне;

- да мобилишу, подстрекују и појачавају актуелне и потенцијалне бираче и на тај начин повећавају број регрутованих људи, број фондова и идеја за будуће нападе.

У студији⁹ о мас-медијском извештавању о киднаповању авиона TWA 847 у Бејруту који је летео од Каира за Рим, Шмид уверљиво демонстрира како су терористи били способни да користе „квазидогађај“ и да поврате публицитет. На пример, примећено је да је NBC дала више од трећине времена на вестима покривајући кризу америчких талаца у Бејруту током 17 дана њиховог киднаповања. Статистички гледано, таоци су добили десет пута већу пажњу која је дата терористима у презентовању вести, тако да је то излагање повећало цену 39 талаца и поставило потенцијално веома скупо жртвовање за америчку и израелску владу.

У интензивној конкуренцији за гледаоце, све водеће америчке мреже дале су опширно извештавање о таоцима и тако обезбедиле велику гледаност, што је утицало на то да се велики броја Американаца комплетно идентификује са таоцима. То је неизбежно повећало притисак на америчку владу и индиректно на владу Израела, да пристану на сваки договор који ће осигурати ослобађање талаца. Исламски терористи, шиитски цихадисти, тражили су ослобађање 776 Шиита из израелских затвора у замену за 39 талаца.

Закључак се намеће да су медији обилно експонирали породице талаца, њихову тугу и због тога су ишли на руку терористима. Решење – успешно и за таоце и за терористе – било је подривање декларативне политике америчке администрације „*нема преговора, нема уступака*“ и на тај начин су повећали могућности других терористичких група које ће користити сличан образац.¹⁰

⁸ Alex Schmid and Janny de Graaf: *Violence as communivation*, pp: 9–56.

⁹ Видети Alex P. Schmid, *Terrorism and the media*, note 12. pp. 539–65.

¹⁰ Ibid. pp: 555.

Штавише, ми можемо преварити себе ако верујемо да са тим опасним напади-ма медији рекламирају терористичке спектакуларне акције и да је то, једноставно, понекад резултат медијске организације и њене ненамерне грешке. Главне мреже САД немилосрдно се боре за повећање удела гледаности на тржишту и за нову, велику рекламу они могу да победе само експлоатисањем јавног интереса извештавања о великим терористичким актима.

На пример, прве три недеље кризе талаца у Техерану 1979. године све водеће станице и ТВ мреже повећале су своју гледаност за 18%, а на годишњем нивоу то је било чак 30 милиона \$ за сваки проценат.¹¹

Са друге стране, може бити случај да власници и извршни директори медијских организација нису били свесни већих политичких последица њиховог фанатичног трчања за рејтингом. Случај киднаповања авиона на лету *TWA 847* и криза талаца у Техерану сигурно је донела у куће моћ мас-медија. Не постоје докази да западна доминантна мас-медијска организација има слични политички циљ као и терористичке организације, али софистицирано моћ медија може бити експлоатисана и изманипулисана у терористичке сврхе.

Што даље будемо развијали комплексну везу тероризма и медија морамо поминути адекватне кључне судионике, као што је надлежна агенција и влада. Веома је важно нагласити да циљ надлежне агенције за деловање у терористичким ситуацијама није само неподударање са циљем медија: они су суштински у конфликту. Мас-медији имају за циљ да „сензационално“ покоре своје ривале са вестима и причама које ће да повећају гледаност и рејтинг медија. На другој страни, полицијска управа се на првом месту брине о заштити људских живота, присилном поштовању закона и спречавању чињења злочина, као и доношењу правде судским одлукама. Постоји много примера где је напор полиције био директно угрожен понашањем медија.

На пример, током опсаде иранске амбасаде у Лондону 1980. године, *Метрополитен полиција* се побринула да обезбеди комплетну тајност за акцију спасавања таоца од стране САС. Међутим, ИТН филм је прекршио наредбу полиције и успео да сними спасавање, док су они рушили доњи зид амбасаде. Да су те слике показане уживо на ТВ, угрозиле би целу спасилачку операцију талаца.

Још један пример медијске неодговорности десио се током отмице авиона у Кувајту од стране терориста Хезболаха 1988. Док је авион био на земљи у Ларнаки, на Кипару, постојала је могућност спасилачке операције коју би извела елитна група командоса. Огромна сметња тој операцији били су неорганизовани и наметљиви међународни медији који су окружили авион опремом са инфрацрвеним сензорима, тако да је током ноћи, коришћењем тих неколико сати мрака, било немогуће започети операцију спасавања због присуства медија.

У отвореном друштву са слободним медијима немогуће је гарантовати тајност полицијским антитерористичким операцијама, као и могућност да неће бити угрожене неодговорним активностима медија. Велики циљ може бити постигнут убацивањем експерта за везу са медијима и менаџера за вести који ће суштински бити одговорни за сваку терористичку кампању и који ће планирати процес менаџмента у кризним ситуацијама. Заиста, у демократским друштвима звучна и ефективна по-

¹¹ Hamid Mowlana, The role of the media in the US-Iranian conflict.

литика јавних информација даје велику моћ мас-медијима да иду далеко колико је то могуће ради сачувања свих елемената успешне стратегије против тероризма.

Моћ медија и политичког вођства да мобилише демократско јавно мњење, презриво игноришући терористичке покрете, показује суштинску ману терористичке стратегије. Терористи верују да се циљане групе интимизирају са жртвама под претњом актуелним насиљем и да је у суштини то довољно. Они верују у ултимативне незаобилазне колапсе воље супарника, чак и ако се суочавају са тако наивном претпоставком. Зашто би људи суочени са претњама били тако послушни и слаби? Немају само терористи „свој циљ“. Они, такође, повремено успевају у јачању друштвеног покрета отпора и провокацијама изазивају контрамере које могу уздрмати или перманентно ослабити терористички покрет.

Постоје и остали важни начини на којој одговорност медија у служби демократије фрустрира циљеве терориста. Терористи воле да представљају себе као *Робина Худа*, угњетаваног народа. Показујући окрутност терористичког насиља и начин када насиљем повређују невинне, медији могу да помогну да униште тај мит. То је савим лако показати помоћу фотографских доказа како терористи крше сва правила рата, како убијају жене и децу, старе и болесне без бриге савести. У терористичкој пракси нема невиних и нико не може бити неутралан.

Шта још медији могу да ураде у позитивном правцу у борби против тероризма? Постоји неколико практичних форми које могу да обезбеде. Одговорно и тачно извештавање инцидената може да креира обазривост код посматрача, на пример, необични пакети или сумњиво понашање особа. На практичном нивоу медији могу да преносе упозорења јавности од полиције и инструкције како да се понашају у случају опасности.

Повремено медији који покривају међународне теме могу да обезбеде вредне податке и објаве забрињавајуће покрете, везе између терористичких личности, лидера и других терористичких организација, као и нове типове оружја и могуће претње у будућности, као што је планирање међународних терористичких спектакулатних напада или упозорења која сигнализирају неку нову претњу.

Коначно, медији обезбеђују незаменљив форум за информативне дискусије о социјалним и политичким импликацијама тероризма, као и развој адекватне политике и контрамера. Медији имају велику улогу и вредност у слободи демократије. Неопходно је подсећати ауторитете на њихову одговорност да обезбеде одговор тероризму поштујући владавину закона, поштовање људских права и тражење социјалне правде.

Може се дискутовати о томе колики је допринос медија рату против тероризма због ризика и штете коју мали број новинара може да проузрокује својом неодговорношћу. Позитиван рад медија може бити или дубоко потцењен или игнорисан. То је увек игра са ватром, посебно за политичаре који нападају медије. Више размотрених сугестија за медије у западним државама може бити коришћено као главно оружје у савладавању тероризма. Медији не треба да постану инструмент терориста.

Морамо приметити да мас-медији и отворено друштво заједно нису заштићени од манипулације и експлоатације од стране терориста, али они такође могу да направе драгоцен допринос у борби против тероризма. Које су главне политичке опције за демократско друштво у поштовању медијског одговора тероризму?

Прво, то је политика слободног предузетништва. Да претпоставимо да нема посебних корака које треба предузети у поштовању медијске покривености тероризма осим насиља и претње насиљем које може бити. Опасност приближавања је више него очигледна: софистициран терор који ће организације искористити, као и велику моћ медија да проузрокују климу страха, да повећају пропаганду како би приморали владе да остваре њихове циљеве. Најбоље слободно предузетништво је оно које обесхрабрује нападе који угрожавају живот и имовину.

Друга политичка опција медијске одговорности јесте да тероризам у некој форми медијски цензуришу или регулишу статусом. Са позиција велике моћи коју имају медији, за добро или за лоше, тешко је очекивати да се нађе, када се суочава са жестоком терористичком кампањом, да демократске земље траже забрану преноса терористичких напада у ударним медијским терминима. То је био примарни разлог бивше премијерке *Маргарет Тачер* да изјави да су терористи „*кисеоник за пропаганду*“.

Како било, у сваком слободном и одговорном друштву изражавање слобода у потпуности није лимитирано. Већина нас верује, на пример, да порнографија треба да буде склоњена са *ТВ* и из новина; или, већина пристojних грађана се ужасава ако мас-медији почну да емитују емисије које повећавају говор мржње.

Трећа опција медијске политике у покривању тероризма и повлашћење одговорним медијским организацијама је добровољно самокориговање у покушају да се избегне опасност од манипулације и експлоатације од терористичких група. Много великих медијских организација усвојило је упутства за своје запослене са циљем да помогну у спречавању очигледних замки.

Ако се те прописане опције исправно и константно примењују то ће помоћи да се избегне најгоре прекорачење медија у извештавању о тероризму. Треба бити свестан да многи људи који раде у мас-медијским организацијама не знају или нису свесни да морају да прате упутства када покривају вести о терористичким нападима.

Постоји јако мало доказа о неопходним брифинзима, тренираним публицистима и новинарима у тој осетљивој области и нема доказа неког озбиљног напора медијских организација да поштују упутства. На владама је да исправе неподесност медијске саморегулације и да обезбеде неку форму законске регулативе. Ако су мас-медији свесни одговорности у покривању тако осетљивог предмета као што је тероризам, у ситуацијама где се ризикују људски животи, они морају да дефинишу мере самоограничења које ће бити адекватне и ефикасне.

Литература

1. Schmid P. Alex I Albert J. Jongman, *Political terrorism*, Amsterdam: North-Holland Publishing 1988.
2. Schmid P. Alex and Janny de Graaf: *Violence as communication*, Beverly Hills, CA: Sage 1982.
3. Schmid P. Alex, *Terrorism and the media: The Ethics of publicity*, TPV ¼ Oct. 1989
4. Симеуновић Драган, Тероризам, Правни факултет, Београд, 2009.
5. Wieviorka Mishel, *The Making of Terrorism*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.

МИР НА ВРЕДНОСНОЈ ЛЕСТВИЦИ
У СПИСИМА НЕМАЊИЋА СРБИЈЕБорислав Д. Гроздић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Чланак представља покушај реконструкције поимања мира у српским средњовековним списима Немањића Србије. Према тадашњем схватању мир је на високом месту у хијерархији духовних, политичких и моралних вредности, јер је схватан као претпоставка за лично спасење и спасење народа Божјег, као духовне заједнице. Један од значајних услова за мир су симфонија духовне и световне власти.

Кључне речи: мир, спасење, власт, списи, Немањића Србија.

*„Када би цареви и вође народа имали љубави према Богу,
никада не би ратовали. Рат се шаље за грех, а не за љубав.
Господ нас је створио из љубави и заповедио нам да волимо
једни друге и да славимо Бога.*

*Када би се властодршци придржавали заповести Божијих,
а народ и потчињени властодршце слушали у смирењу,
на земљи би настао велики мир и весеље.
Али, због властољубља и непослушности гордих
страда цело човечанство.“*

Старац Силуан

Увод

Мир је општечовечански идеал којем свет одувек тежи. Опште место у религијским учењима, философским и етичким концепцијама јесте да је мир норма, оно што треба да буде, а рат аномалија, оно што не би требало да буде. Посебно се у наше време инсистира на мирном превазилажењу личних, друштвених и интернационалних конфликта. Мир јесте вредност која у различитим системима идеја, веровања и вредности – религијама, философијама, идеологијама, по правилу, стоји на врху лествице вредности. Међутим, чињенице да је било толико ратова и да их још увек има говори да постоје вредности због којих се мир жртвовао и жртвује, јер су оне на вредносној лествици изнад мира.

Мир се у ширем смислу може дефинисати као стање безбедности и реда, у оквиру заједнице, које гарантују закон, обичаји, јавно мњење и слично. Не би се могло ре-

ћи да је средњовековно друштво било мирна заједница, пре би се рекло да није било. У ужем смислу, појам мира се дефинише као стање или ситуација без рата, у којој нема непријатељстава. Мир би се могао дефинисати и као хармоничан друштвени однос међу људима, а у међународним односима стање супротно ратном.

Под списима из времена Немањића Србије подразумевамо оне списе које пишу Срби на српском језику, односно старословенском у српској редакцији. Српско писано наслеђе много је шире уколико се узме у обзир и оно што је преведено на српски језик и оно што није преведено, али је коришћено.¹ За потребе овог рада користили смо целокупно српско писано наслеђе из периода династије Немањића. За реконструкцију схватања о миру у Немањића Србији најзначајнији су следећи извори: библијски текстови; списи црквених отаца у којима се тумачи Свето писмо који су на старословенски језик преведени и који су сачувани у рукописима српске редакције; светоотачки списи; изворни византијски списи који нису преведени (беседе, слова); правни списи; текстови оригиналне литературе (српска житија, службе, летописи и родослови, итд.), на српски преведена и у српској књижевности примљена византијска књижевност, византијска књижевност у старом словенском преводу, прилагођеном српском језику.

Државна и црквена власт у служби миру као узвишеној моралној и духовној вредности

У Немањића Србији неодвојиви су духовни и друштвени живот, веровање и политика, историја цркве и историја државе. Посебно је карактеристично да се у Немањића Србији, од Стефана Немање до распада Душановог царства, одлучно показује опредељење за православље, али у исто време и за чување своје посебности, државности и народне самосвојности. Православље има највећи утицај на начин живота у целини, на поглед на свет, према томе и на поглед о друштвено-политичким феноменима, као што су држава, власт, владалац, однос цркве и државе, итд. Политичка схватања Немањића садрже узвишени политички идеал, који је уоквирен новозаветним учењем о спасењу, а то је не само лично, већ и спасење народа у целини као духовне заједнице. Кроз тај идеал као кључ могу се најбоље и најистинитије разумевати и поимања мира у Немањића Србији.

Црква је показивала и велико интересовање за мир, али не као далеки мир који је био хришћанско оправдање за вођење ратова, већ као непосредни циљ. Свештенство је увек наглашавало чињеницу да сви хришћански владари треба да живе у миру једни са другима и да су одговорни за мир и спокојство у својим краљевинама. Данас постоји недовољна свест о томе да се са хришћанством открива најузвишенија мисија људске власти. Та мисија се огледа у томе да доприноси стварању услова и могућности за људско спасење, путем уређивања мирног живота у заједници (1 Тим 2, 2). Световна власт, штитећи врлину и обуздавајући рушилачке страсти, олакшава мисију Цркве која се огледа у спасавању људских душа. Будући да власт чува нарочити поредак живота, и без тог поретка живот у заједници је немогућ. Није случај створио власт коју има глава породице, судија или власт коју има цар – према учењу Цркве то су борци који су постављени између добрих и злих да првима омогуће спокојан живот међу другима.

¹ *Стара српска књижевност*, хрестоматија, приредио и превео Т. Јовановић, Филолошки факултет, Београд, 2000, 5.

До стварања Христове Цркве држава је своју мисију испуњавала мање свесно, јер се у незнабожачком свету само наслућивала висока мисија државне власти. Отуда су у многим културама и државама цареви доживљавани као живи ликови богова. Црква је признала божанско порекло државе, а држава тек од Константина Великог почела да поштује Цркву као живо представништво од Бога, која указује на циљ људског постојања – спасење душе у вечности и делује у његовом остваривању. Црква учи не само да власт треба поштовати и да јој се треба потчињавати, већ налаже и жртвовања за добро државе, жртвовање имовине, па чак и живота. Зато свети Амвросије каже: „Ако је Син Божији платио порез Ћесару, ко си онда ти да мислиш како си слободан од пореза“.

Политика пружа човеку власт, али не да би је он злоупотребљавао и понашао се самовољно. Онај ко злоупотребава власт и који се понаша самовољно – преступник је пред народом. Насупрот томе, према учењу Цркве истински владар (политичар) доживљава своју власт као служење, као обавезу, као бреме и настоји да схвати и усвоји вештину владања. И све док његова вештина није изашла на крај и није нашла стваралачки право разрешење задатка, и све док он сам није ослобођен своје обавезе, мора да носи бреме свога служења, одговорно и одважно, па макар се радило и о његовом животу и смрти.

Државној власти својствена је трагична црта, јер се сваког момента може претворити у трагедију која ће се одразити и на лични живот носиоца власти и на општи живот народа. Стога је истински владар (политичар) обавезан да ризикује свој живот, слично војнику у рату. То је разлог због којег плашљивци и кукавице немају шта да траже у политици. Дакле, истински политички успех доступан је само ономе ко се лађа посла са одговорношћу и љубављу. „И царству ми је потребно да по могућности постане слично Богу па да се најчовекољубивије стара о онима који су под његовом влашћу, и да одржава свете божје цркве, да би по њиховим молитвама и прозбама царство ми стекло милост човекољупца-Бога. И као што Бог подељује онима који га воле, достојна уздарја и извршује њихову жељу, тако и царство ми, онима што благomisлено приступају к Њему, достојно дарује добротинства и испуњава њихову жељу“, пише у хрисовуљи цар Душан манастиру Ксенофу.²

Идеја симфоније, коју је свети Сава кроз *Законоправило* уградио у темеље државе и цркве Немањини Србије, позива државу на мир, али не онај који се испуњава из дипломатских побуда, већ на мир са Богом и Његовом Црквом, о којем учи Црква. Мир и ред у држави су основни разлози због којих свети оци, на пример свети Амвросије Милански, налажу да се треба молити за оне који су на власти. У таквим приликама и у душевном спокојству хришћани могу најбоље да служе Богу. Кроз овакво објашњење Д. Богдановић сматра да долази до изражаја једно опште искуство друштва раздираног без престанка борбом за власт, побунама, династичким и дворским превратима, сукобима који су уносили пометњу и неспокојство у душе и ометали живот цркве. Исто тако, сведоци честог гажења закона и самовоље властодржаца, хришћански поданици, имали су да се моле и за то да власти правично и по истини управљају државом, из чега избија и страх од јереси покривене ауторитетом државе.

² *Грчке повеље Српских владара*, издање текстова, превод и коментар А. Соловјев и В. Мошин, Издање Задужбине д-ра Николе Крстића, Београд, 1936, 187; Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру Ксенофу на Светој Гори, Јуна 6860 (1352), индикта V.

Идеја симфоније представља својеврсну заштиту, односно принципијелну границу државној власти као таквој, која је стално у искушењу да обнови паганско схватање о неограничености. За разлику од западноевропских идеја „природног права и друштвеног уговора“, према којима се права човека и грађанина изводе из једне безбожне основе и претпоставке и које служе као основа за ограничење паганске апсолутне власти државе, у Византијској политичкој философији наилазимо на идеје које, на основу црквеног учења, постављају основу о ограничењу власти државе. Посебно је значајно питање односа Цркве и државе, јер се из њиховог складног односа рађа мир. Симфонија као сагласан однос између Цркве и државе је, за разлику од Византије, без већих одступања остваривана у Немањини Србији. Поред осталог, тај однос се огледао и кроз институцију сабора – црквених, државних и народних. Српски сабори су представљали институцију коју су чинили световни и црквени великаши, а сазивани су ради решавања најзначајнијих питања, поред осталих рата или мира.

Дубока свест о претежности духовног над материјалним

У више случајева можемо видети допринос миру црквених представника у Немањини Србији о чему налазимо трагове у различитим српским списима. Један од таквих су мировне мисије Светог Саве и преношење моштију Светога Симеона у Србију ради измирења браће, о чему пишу Доментијан и Теодосије. Након преношења моштију Светог Симеона у Србију и њиховог поновног мироточења у Студеници, Доментијан следећим речима описује како су живели браћа Стефан и Сава: „И док су они тако живели у великој љубави и док се Христос љубитељ њихов настањивао међу њима, и Дух свети почивање у пресветим душама њиховим, сви непријатељи отачаства њихова, видљиви и невидљиви, падаху пред његове ноге (мисли се на Стефана Првовенчаног прим Б. Г.) молитвама и благосиљањима њихова преподобнога оца (светог Симеона Б. Г.). А свете цркве утврђиване првим миром и тишином, славослављаху Бога у свакој тишини поучаване од подвигоположника богоносног кир Саве, и у свему добро успеваху у божанственим службама и у духовним песмама, славословјећи небеснога Добротвора стројитеља света. И друге свете цркве зидаху се у великој слави Божјој, заповешћу боголепнога кир Саве и љубазнога брата његова који је царавао на престолу славе његове. И сва земља отачаства њихова испуни се благодаћу Христовом доласком светих богоносаца од Свете Горе, и благодат Божја блисташе свуда, кудгод је ишао Свети Сава. Јер сама истина Христос са Оцем и Светим Духом сатворише светолепну обитељ у њему, уподобивши свету душу његову Аврамовој кућици на истинито покојиште трисветој и животворећој Тројици“.³

Доментијан наглашава да је након доношења моштију светог Симеона и боравка архимандрита Саве у Србији све било „пуно обиљем“, испуњено „сваким весељем и радошћу“, као и у време Стефана Немање, када је Сава као младић отишао у Свету Гору и закључује: „Бог беше уздигао њихово царство свемоћном силом, хотећи просла-

³ Доментијан, *Животи светог Саве и светог Симеона*, превео др Лазар Мирковић, предговор др Владимир Ђоровић, СКЗ, Београд, 1938, 100.

вити угоднике своје и са њима привести у царство небеско сабор оних који га љубе“.⁴ Као пример складног односа између браће, као највиших представника Цркве и државе у Немањини Србији, Доментијан изражава речима: „Све непријатељске победе угаснуше силом Божјом, а мир Божји и тишина процветаше у отачаству Преподобнога. И пошто су свељубазна браћа пребивала у великој љубави, у тишини мирно, и док се цео народ њиховог отачаства у свему добро веселио на многа лета, и опет после тих година многи цареви подигоше борбу на њихово отачаство. А силом Божјом и молитвама Светога никакве пакости не моглоше учинити, него Бог још више прослави своје слуге великим чудотворењима. Док је ходио Преподобни са љубазним својим братом, молитвама преподобнога Симеона, оца њиховог, Бог им показа велика чудеса у свим ратовима, помажући верноме слуги својој, сапрестолнику отачаства свога“.⁵

Након повратка са преговора о миру са Андријом II и отклањања велике ратне опасности, како пише Доментијан: „Потом оба светилника Божја и пастири свога отачаства благодарише Бога отаца својих, и тако пребиваху за много година безбрижно, одасвуд имајући мир и увек у Богу добро подвизавајући се, и собом показујући слику превелике смерности својој отачаству“.⁶ М. Петровић о светом Сави каже: „За мир и миротворство спреман је био увек да се жртвује. Рат се води по нужди, и то против неразумних који неће да схвате и прихвате понуђени мир из којег се рађа благостање. Основни предуслов за мир и благостање јесте узајамно помагање државних и црквених власти“.⁷

Аренга повеље цара Душана манастиру Есфигмену на Светој Гори из 1347. године изражава схватања српског цара у вези са неколико значајних питања, која се односе на нашу тему али, осим тога, она говори не само о Душановом ставу већ о схватању владара Немањини уопште. „Лепа је и бојна фаланга и ред војника и ратна вештина за бој с непријатељима и за сузбијање противника, али много више од тога прибављају победу царству ми они који су оборужани крским знаком и који као бранитељи стоје пред влашћу и силом Светодршца, оружјем молитава надалеко одвраћајући противнике. Јер од [првих] горе поменутих долази помоћ мноштва и снаге и бојна опрема и грозност војника, — а од оних, који се по Божјој вољи брину за државу, молитава уз пост једног човека, иако лишеног телесне снаге, без оружја и судара с непријатељима обара целе непријатељске фаланге и доноси победу, невидљиво сузбијајући нападаче. Дакле, било би неразборито, сматра царство ми, обраћати пажњу на неправедна расуђивања оних [првих] и награђивати их многим даровима и бринути се за средства њихове исхране, а занемаривати ове, према којима би више требало да се покаже благонаклоност царства ми. Због тога царство

⁴ Исто, 101.

⁵ Још један пример: „Као Бог који све испуњава добротом, и он (Сава Б. Г) непрестано подобећи се Владици својој, недостатке свога отачаства испуњавао је и љубљено савога брата венча Богом дарованом њему благодаћу, и сву земљу свога отачаства испуни сваком добром вером и добрим законима, и одасвуд утврди. И тако пребиваху у отачаству својој, у Богу добро напредујући, и у све часове дневне и ноћне с љубављу чекајући блажени и слатки глас позива Владике свога, на предстојећи њима пут, и увек имајући будне умне и душевне очи на испуњење закона, и на чување Божјих заповести и њима предатога таланта, спремајући се увек да одговоре небеском цару. И тако напредујући помагашу један другога“.

⁶ Доментијан, *Житије Светога Саве*, предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском Томислав Јовановић, СКЗ, Београд, 2001, 269.

⁷ М. М. Петровић, Црквендржавна идеологија Светога Саве, *Српска Византија*, Дом културе „Студентски град“, Нови Београд, 1993, 70.

ми потврђује овим златопечатним СЛОВОМ часној обитељи Спаситеља Христа, основаној на Светој Гори и названој Есфигмен, – сигурност онога што већ поседује, а и додаје нека друга средства за исхрану, а то су...“⁸

Реч „лепа“ сигурно није употребљена само у смислу естетске категорије, већ би се рекло да је на трагу античког схватања према коме су лепо, истинито и добро неодвојиви, односно да је оно што је лепо у исто време добро и истинито, оно што је добро да је лепо и истинито и оно што је истинито да је лепо и добро. Тако у општој хрисовуљи краља Стефана Душана свим светогорским манастирима читамо: „Свима је хришћанима потребно да свом снагом подражавају врлинама и да теже за лепим. Због тога и краљевство ми, волећи и прихватајући сву ревност и старање о лепом мојих славних и блажених предака и желећи и тежећи да им подражавам свом снагом ...“⁹ Свакако да је за владара и војсковођу „лепа“, што значи вредна, важна, корисна, добра „бојна фаланга и ред војника и ратна вештина“, јер се са њом води бој против непријатеља и сузбијају противници, али за цара не постоји дилема колико је важнија војска монаха „који оборужани крсним знаком и који као бранитељи стоје пред влашћу и силом Светодршца, оружјем молитава надалеко одвраћајући противнике“. Такође, изражена је пуна свест о томе колико је значајна и колику силу има „молитва уз пост једног човека, иако лишеног телесне снаге“, јер „без оружја и судара с непријатељима обара целе непријатељске фаланге и доноси победу, невидљиво сузбијајући нападаче“. То је оно о чему данас, могли бисмо рећи, не постоји свест или се на различите начине искривљује и злоупотребљава.

Из закључка који се изводи на крају аренге: „Дакле, било би неразборито, сматра царство ми, обраћати пажњу на неправедна расуђивања оних [првих] и награђивати их многим даровима и бринуте се за средства њихове исхране, а занемаривати ове, према којима би више требало да се покаже благодатност царства ми“ може се закључивати о тадашњем схватању односа према монасима, манстирима – Цркви уопште.

И наредна аренга говори о схватању односа цара Душана према Цркви: „Кад већ цару доликује свака друга врлина, треба да му буде предмет највеће бриге и благочастивост према Божанству и ревност и старање за свете Његове цркве и за посвећене Њему обитељи. Тиме се наине и човекољубље развија, и љубав према Богу и ближњему успешно остварује испуњење закона и пророка. И царство ми, дакле, имајући по благодати Христовој ревност и веру и старање о Његовим светим црквама и светим манастирима, примало је и раније вести о часној Лаври светог оца нашег Атанасија, која се налази на Светој Гори Атосу, и имало је према њој срдачну чежњу и љубав и потпуно поуздање у њу...“¹⁰ Или, ставови изнети у Душано-

⁸ *Грчке повеље Српских владара*, 107. Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру Есфигмену на Светој Гори (између априла 1346 и децембра 1347). Овом хрисовуљом цар Душан потврђује манастиру Есфигмену сигурност његових старихседа, поклања манастиру другу половину села Портареја и ослобађа та имања од данка који се набрајају. Идентичан је садржај аренге и у другој повељи цара Душана манастиру Есфигмену из 1347. године, којом цар потврђује права манастира на метохији Кросуво. Исто, 113.

⁹ *Грчке повеље Српских владара*, 31; Општа хрисовуљи краља Стефана Душана свим светогорским манастирима, новембра 6854 (1345) год. индикта 14.

¹⁰ Исто, 119–121. Хрисовуља цара Стефана Душана Лаври светог Атанасија на Светој Гори децембра г. 6856 (1347) индикта I. А када је царство ми дошло с божјим благовољењем на божанску ову и Свету Гору, и поклонило се и другим светим божјим храмовима, дођох и у речену свету Лавру, и поклонило се пресветој вла-

вој повељи манастиру Пантелејмону: „Верном и богољубивом цару пристоји и доликује чувати сва света места подигнута за слављење Бога и његових угодника, и старати се о њиховом одржавању; а много више – о оним местима, која су посвећена бризи о душама и која дају средства за живот монасима који у њима бораве, а у којима се највише поштује Бог. Према томе треба више ценити и истрајно старање о томе, јер ово у том случају не само доликује, већ је и неопходно, па у колико је оно по врлини веће, у толико више заслужује дивљење. Тако се и одатле показује царска благочастивост и дарежљивост ове“.¹¹

Можда том узвишеном духовном и моралном идеалу Немањића, који је уоквирен новозаветним учењем о спасењу, личном и заједничком – народном, као духовне заједнице, лежи и одговор за истински политички успех, који се огледа у чињеници да су за безмало два века од зависне жупаније створили најмоћније балканско царство. Тај идеал је осмишљавао безмало сваку њихову предузету меру, прожимао сваку одлуку: борба и стварање независне државе, стварање самосталне цркве, подизање бројних храмова и манастира, итд. Зато у старим српским, пре свега хагиографским списима, читамо о политичком схватању и политичком деловању Немањића које је загледано не само деценијама већ и вековима будућност.

Закључак

Схватање о миру у списима Немањића Србије представља конзистентан и целовит систем идеја, веровања и вредности. У различитој мери и карактеру су садржане у књижевним списима (запис, аренга, нарација, житије, служба, канон, слово, похвала, посланица – писмо, родослов, повест, молитва, дневник), државноправним актима (закон, повеља) и другим писаним траговима, као и византијским списима (нпр. дела светих отаца), који су на српски језик преведени. Наведена схватања су неодвојиви део шире целине – укупних политичких схватања у Немањића Србије, као и специфичан израз библијског схватања о миру.

У српским средњовековним списима не налазимо идеје, односно схватања о апсолутном крају рата у неком бесконфликтном друштву, о „вечном миру“, и слично. Према томе, могло би се рећи да је присутно схватање по којем рат остаје вечита судбина човечанства, а које је засновано на изворном хришћанском сазнању, на Христовим речима: „Чућете ратове и гласове о ратовима... Јер ће устати народ на народ и царство на царство...“ (Мт 24, 6–7). У српским средњовековним списима

дичици Богородици и светом оцу Атанасију, и видех и свете старце у њој и цео овај чувени манастир који задивљује цео свет, — премного захвалих милосрђу божјем, и бих још чвршће и сигурније, из истинског и чистог срца, обузет љубављу према светој Лаври. Стога сам се, дакле, и нашао побуђен да учиним и већа нека добротинства сразмерно расположењу и потпуној оданости, коју сам стекао. Царство ми издаје, дакле, ово златопечатно СЛОВО, којим заповеда и наређује за сва имања и метохе и за остала права, која поседује ова часна Лавра на основу старих хрисовуља и простагми славних царева и осталих исправа, да их она држи и за сва будућа и вечна времена неузнемиравано, непоколебљиво, неодвојиво и неотуђиво и ненасиљно, изузето од сваког и свакојаког намета, било постојећег сада, било оног који ће се у будуће измислити.“

¹¹ Исто, 127. Хрисовуља цара Стефана Душана руском манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори, Јануара 6855 (1348?) индикта 1.

наглашена су старозаветна схватања Старог завета, представљајући ограничено тумачење пацифистичких текстова Новог завета (концепт да насиље може да се користи као одбрана од агресије и убеђење да вера мора бити одбрањена од неверника и јеретика). У списима Немањића Србије не налазимо идеје о апсолутном миру и идеје о апсолутном забрањивању ратовања. Покушава да се ограничи примена силе, посебно међу хришћанима, на пример развијањем бројних мировних иницијатива, осуђивањем сукоба и инсистирањем на преговорима.

Многе идеје, веровања и вредности које баштине српски средњовековни списи могу да представљају идејну основу и за савремена гледања на мир. Најпре зато што указују и расветљавају духовну димензију мира, која је у култури српског народа запостављена, а уколико се оживљава у томе ума путања и застрањивања. Схватања Немањића садрже велике идеје, јер су они чинили и велика дела, од зависне жупаније борили се за стварање независне, самосталне државе и аутокефалне Цркве, а затим преузели лидерство у политичком и духовном смислу стварањем царства и проглашењем патријаршије. Критичко и стваралачко прихватање њихових идеја, веровања и вредности значило би препород за српски народ и државу у духовном, идејном и моралном смислу.

Литература

1. Арвелер, Е.: *Политичка идеологија византијског царства*, „Филип Вишњић“, Београд, 1998.
2. Баинтон, Р.: *Хришћански ставови о рату и миру*, Историјски преглед и критичко преиспитивање, Алфа и Омега, Београд, 1995.
3. Богдановић, Д.: „Политичка философија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања“, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд, 1988.
4. Богдановић, Д.: *Студије из српске средњовековне књижевности*, СКЗ, Београд, 1997.
5. Бубања, П.: *Филозофија мира*, Багдала, Крушевац, 1987.
6. *Византијска философија у средњовековној Србији*, приредио Борис Молосављевић, Стубови културе, Београд, 2002.
7. Велимировић, Н.: *Рат и Библија*, Светосавска књижевна задруга, Београд, 1993.
8. Гроздић, Д. Б.: *Православље и рат*, НИЦ „Војска“, Београд, 2001.
9. Марјановић Душанић, С.: *Владарска идеологија Немањића*, СКЗ, Београд, 1997.
10. Петровић, М. М.: „Црквенодржавна идеологија Светога Саве у Студеничком типу“, *Осам векова Студенице*, Зборника радова, Београд, 1986.
11. Петровић, М. М.: „Свети Сава своје отачаству“, *Књижевне новине*, бр. 1007/1008, Београд, 2000.
12. Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
13. Троицки, С.: *Црквенополитичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме*, Глас САНУ, ССХII, Београд, 1953.

14. *Списи светог Саве и Стевана Првовенчаног*, превео Лазар Мирковић, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд 1939.

15. Сава Немањић, *Живот Стефана Немање*, превео Миливоје Башић, предговор Милан Кашанин, „Рад“, Београд 1975.

16. Свети Сава, *Сабрани списи*, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Д. Богдановић, приредио Д. Богдановић, Просвета-СКЗ, Београд 1986.

17. Свети Сава, Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона*, превео Драгутин Костић, приредио и поговор написао Томислав Јовановић, „Кактакузин“, Крагујевац 1997.

18. Свети Сава, *Сабрана дела*, приредио и превео Томислав Јовановић, СКЗ, Београд 1998. (Друго издање, 1998, у посебној опреми, посвећено осамстогодишњици манастира Хиландара.)

19. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, данашња језичка верзија Љиљана Јухас-Георгијевска, Лазар Мирковић, Миливоје Башић, приредила Љиљана Јухас-Георгијевска, Просвета-СКЗ, Београд, 1988.

20. Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас-Георгијевска, издање на српскословенском Томислав Јовановић, СКЗ, Београд, 1999.

21. Доментијан, *Животи светог Саве и светог Симеона*, превео др Лазар Мирковић, предговор др Владимир Ћоровић, СКЗ, Београд, 1938.

22. Доментијан, *Житије светог Саве*, предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас-Георгијевска, издање на српскословенском Томислав Јовановић, СКЗ, Београд, 2001.

23. Теодосије, *Житија*, приредио Д. Богдановић, данашња језичка верзија Лазара Мирковић, Д. Богдановић, Просвета-СКЗ, Београд 1988.

24. Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео др Лазар Мирковић, предговор написао др Никола Радојчић, СКЗ, Београд, 1935.

25. *Грчке повеље Српских владара*, издање текстова, превод и коментар А. Сопловјев и В. Мошин, Издање Задужбине д-ра Николе Крстића, Београд, 1936.

26. *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, струшки и атонски рукопис, САНУ – Одељење друштвених наука, Београд, 1975.

27. *Законоправило Светог Саве на српскословенском и српском језику*, 1, превео и приредио М. М. Петровић, Епархија жичка – манастир Жича, Манастир Жича, 2004.

САВА ВЛАДИСЛАВИЋ – ЈЕДАН ОД ПРВИХ УТЕМЕЉИВАЧА РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Спасоје Мучибабић*

Стеван Сикимић**

Универзитет одбране у Београду, ВМА

Ропство под Турцима наметнуло је српском народу у Херцеговини велике тешкоће, које су претиле истребљењем. Виталност херцеговачких Срба дошла је до изражаја на свим пољима у 17. и 18. веку. Поред храбрости изражене у борбама, херцеговачки Срби се одликују и коришћењем „суптилних“ метода из домена дипломатије и чине покушаје да интернационализују проблеме на простору западног Балкана као „источно питање“. Успостављају се чвршће везе са Русијом, што је давало резултате на терену. Немерљив је допринос најумнијих и најинтелигентнијих људи из тог периода, међу које спада Сава Владиславић. У раду је хронолошки приказан његов живот и резултати које је остварио.

Кључне речи: *Сава Владиславић, Херцеговина, источно питање, Царска Русија, Кина, Петар Велики.*

Увод

У 17, а посебно у 18. веку, у српском народу на Балкану буди се национална свест за ослобађање. Расте интерес за едукацијом, трговином и путовањем по европским, посебно православним земљама. Да би се што потпуније и реалније приказао допринос појединаца, група или држава у развоју ратне вештине потребан је динамички приступ.

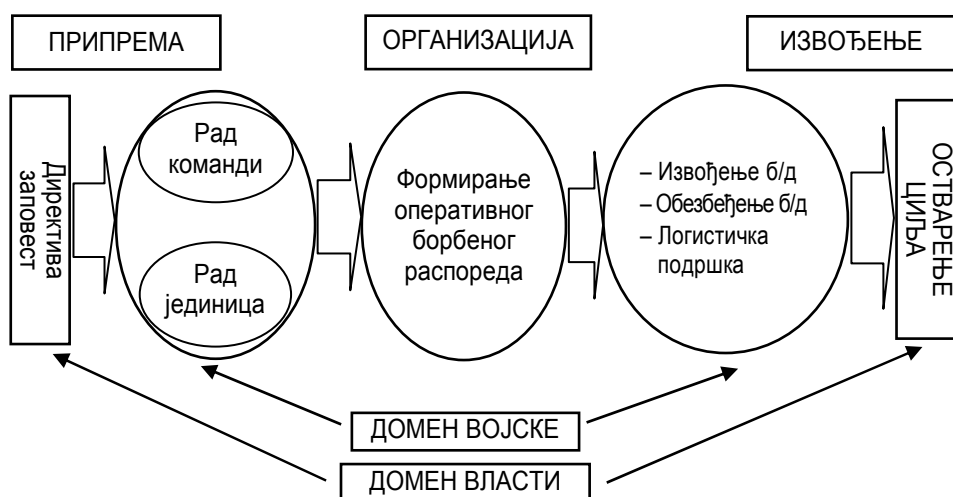
Ток реализације рата започиње постављањем националних циљева, а завршава се њиховим остварењем (сл. 1), за што је одговорна власт. Између те две активности одвијају се разни облици борбених дејстава (операције, бојеви и борбе), за што је одговорна Војска. За успешно вођење рата неопходно је јасно и прецизно дефинисати националне циљеве, на основу којих генерали и високи официри могу планирати, организовати и изводити све видове и облике борбених дејстава.

После јасно одређеног националног циља следи реализација – планирање, организовање и извођење ратних – борбених дејстава од масовних борби и бојева до

* Проф. др Спасоје Мучибабић је генерал у пензији.

** Пуковник др Стеван Сикимић ради у Сектору за лечење Војномедицинске академије.

синхронизованих операција оперативног и стратегијског значаја, којима се ломи нападна моћ противника, преузима иницијатива и, на крају, побеђује противник на бојном пољу. Паралелно са ратним дејствима, а понекад и теже, воде се дипломатске битке са савезницима да прихвате, подрже и на међународном плану верификују остварење националних циљева.

Слика 1 – Ток реализације рата

Животни пут Саве Владиславића и његов допринос развоју ратне вештине

У француским историјским изворима Гаскон Гаен, специјалиста за односе између Русије и Кине, у једној студији је, на основу Савине изјаве о свом предстојећем рођендану, забележене у руским изворима, навео да је рођен 26. јануара 1668. у селу Јасеник код Гацка.¹

Датум смрти је од раније познат: 10. јуна 1738, на имању Матокса, недалеко од Санкт Петербурга. Мада о пореклу лозе Владиславића нема много података, са сигурношћу се зна да су били угледна властелинска породица, као и то да су Турци – Ченгићи разорили њихову постојбину.

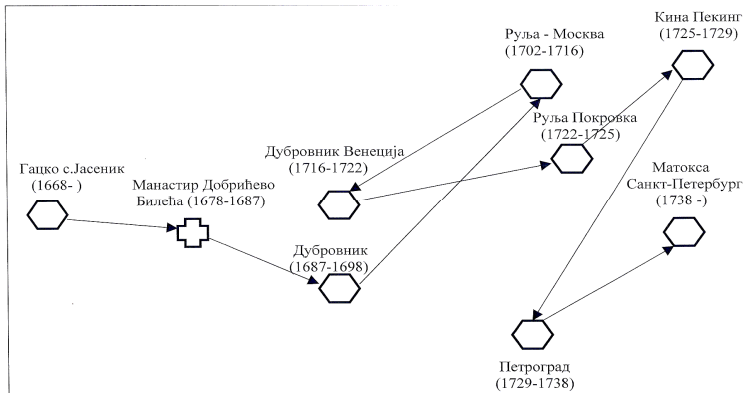
¹ Gaston Cohen: *Histoire des relations de la Russie avec la Chine sous Pierre le Grand*. Paris, 1911, s. 193. На овај рад скреће пажњу Душан Синдик.

Слика 2 – Положај села Јасеник код Гацка, родног места Саве Владиславића

Савин отац Лука био је угледан трговац који је право насељења у Дубровник добио после великог земљотреса 1667. године. Сава је у овом граду републици стигао образовање. Претпоставља се да се школовао и духовно формирао и у Млецима. У свом завештању он открива податак да је од оца Луке добио почетни капитал да би започео самостално бављење трговачким пословима у Цариграду. Касније је истакао да је оцу вратио целокупну позајмицу.

Податке о животу и делу Саве Владиславића изнео је српски књижевник Јован Дучић, чији животни пут је приказан на сл. 3, у књизи *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I*. Јован Дучић био је потомак Савиног брата Дуке.

Слика 3 – Животни пут Саве Владиславића

Сава Владиславић се школовао у манастиру Добрићево крај Требиња, да би образовање наставио у Дубровнику. Историјски подаци наводе да је живео у Дубровнику до 1687. године „дружећи се онде са најугледнијом властелом“. Боравећи у Дубровнику „могао је много да научи посматрајући опортунистичку и окретну политику дубровачког Сената, који увек успева да добије и онда када су многи јачи од њега губили“.

Забележено је да је од 1698. живео у Цариграду, где га је за дипломатску службу ангажовао руски посланик. У то време, поред матерњег српског, латинског, грчког и италијанског, научио је турски и руски језик. У Цариграду се упознао са турском политиком и приликама на султановом двору. Тада је свом презимену додао име Рагузински.

Огорчен на власти у Дубровнику које му нису дозволиле да изгради Православну цркву, он је 1725. (непосредни после смрти Петра I Великог) од руског Сената је званично тражио да га по овом надимку више не зову

Сава Владиславић доспео је у Руско Царство 1702. на препоруку посланика у Цариграду грофа Петра Толстоја, који га је препоручио канцелару Головкину, као човека „веома искусног и znalца многих тајних ствари“. Цару је представљен 1703. године, на препоруку грофа Апраксина, који је Саву Владиславића оценио као „znалца и свог преданог задатој речи“.

Цар Петар Велики је Саву Владиславића одмах ангажовао у дипломатској служби, па га већ 1704. године послао у дипломатску мисију на Порту. Одавде је цару донео спис Тајни опис Црног мора, од изузетног значаја за познавање прилика у овом региону, који је за Русе био потпуно непознат.

У знак признања за успешно обављену мисију цар Петар Велики је Сави доделио дворца на Покровки у Москви, високу плату и право на слободан извоз у иностранство, као и право да може да тргује у Азову и у Украјини, где је иначе често боравио.

Од 1705. до 1709. више пута је по налогу Руског двора боравио у Цариграду у време велике дипломатске кризе, која је била увод у ратни сукоб са Турском. За то време долазио је до изузетно важних података о приликама у овој земљи, због чега га је цар издашно награђивао.

У бици код Полтаве 1709. године, када је руска војска до ногу поразила Швеђане које је предводио краљ Карло XII, Владиславић је био шеф целокупне руске логистике.

Заслуге Саве Владиславића код Полтаве биле су врло значајне. Оне се више нису овде ограничавале на дипломатске интервенције, ни на стручна мишљења, него је Владиславић овом приликом вршио дужност која је била једна од најтежих: био је шеф интендатуре (снабдевања) целе оперативне руске војске. Када се узме да оваква дужност није ни данас лака, није тешко замислити ни шта је тек била у оно доба када су се транспорти вршили запрегама, и када није било квалитетних (шлосираних) путева (који су први пут саграђени тек у доба Катарине II). По свему се види дакле, да је Сава Владиславић сматран човеком изузетних организаторских способности, а касније и човеком велике моралне исправности. Када је године 1710., након победе, имао прилику да изложи опширан експозе о том свом гигантском послу и утрошеним сумама, цар Петар Велики је добро схватио и оценио Савине заслуге. После битке добио је од цара нове поседе у Украјини.

За заслуге које је чинио Руском двору, 1710. године постао је дипломатски саветник цара Петра Великог. Важио је за најбољег познаваоца прилика у Цариграду и на Балкану. Први је покренуо идеју зближавања Руса и Срба. Успоставио је везе са владарима Влашке, Молдавије, Црне Горе и са Дубровачком Републиком.

Сава Владиславић је имао значајну улогу и у рату који је вођен између Русије и Турске 1710. године. Када је отпочео рат, од руског цара је добио задатак да „обезбеди целу цивилну страну рата“. Сачинио је ратни план у десет тачака. У том смислу водио је преговоре са молдавским кнезом Димитријем Кантемиром. Владиславића је молдавски хроничар Лон Некулче окарактерисао као „бољара великог значаја, који зна више језика“. На двору кнеза Кантемира редиговао је уговор између влашког кнеза и руског цара о статусу Молдавије после рата.

Из периода када су вршене припреме за рат Русије против Турске, гроф Сава Владиславић је посредовао у организовању устанка црногорских и херцеговачких племена, који би био усаглашен са почетком руских операција у Молдавији.

Сматра се да је управо он био састављач *Петрове грамате*, 3. марта 1711. године, коју је преко Михајла Милорадовића упутио у Црну Гору и Херцеговину.

Сава Владиславић у години 1710. заузима код цара Петра Великог изузетан политички положај: постаје дворски саветник за питања православног истока.² Он у то време не само да не зависи од Петра Андрејевића Толстоја, посланика у Цариграду, него га чак у иностраним питањима баца у засенак.³ Сава Владиславић, може се слободно тврдити, био је уопште у Русији први човек који је покренуо такозвано „источно питање“, које је затим два столећа било једно од најважнијих питања европске политике. И то доказује да је Владиславић неоспорно био један од најбољих познавалаца турске политике. Историчар др Фрањо Рачки каже да је Сава Владиславић, стојећи у служби руског цара, обратио пажњу на Јадранско море, указујући на корист коју би Русија имала када би код Црне Горе задобила у своју власт једну тврђаву.⁴ Владиславић је сасвим природно, у православном руском цару гледао јединог богом опредељеног будућег ослободиоца православног Истока, Балкана и његовог српства. Већ је 1698, Возницин, будући руски министар у Бечу и руски делегат на Карловачком конгресу, под Савиним утицајем, писао својој влади да треба да се инспирише идејом о зближењу Русије са Јужним Словенима, о којима се дотле врло мало знало. У свом писму он каже: „Када би смо дошли до Дунава, пришли би нам не само хиљаде наших људи, него и велике масе других народа, што нашег језика, а што наше вере, пошто нико више онамо не жели мира...“ Заиста, везе између Јужних Словена и Русије, макар што су постојале делимично већ и у XVI веку, нарочито са православним Србима,⁵ и поред свега тога није било у тим везама још ничег стварног.⁶ Тек постављењем Саве Владиславића за главног царевог саветника у источним питањима, и Петар Велики дошао је у директну везу са тим народима, и схватио да су они одиста једино од њега чекали своје ослобођење. Нарочито се Сави Владиславићу приписује заслуга да је цара довео у везу са владајућим кнезовима Молдавије и Влашке, затим и са владиком Данилом, кнезом Црне Горе, и најзад са Дубровачком Републиком.⁷

² Милешевски: *Русија и Турска пред Пруском битком*, СПб, 68.

³ Ибидем: 68.

⁴ Др Фрањо Рачки, оп. Цит, 78.

⁵ Модзалевский, Малороссийский Родословникъб, III, 513.

⁶ Часопис: *Древняя и Новая Россия* (биографија П. А. Толстоја), 1875, бр. 3.

⁷ Кочубинский : *Сношения Россия*, 43.

Текст царевог писма доносимо у целости: „Благородним, превасходним, уваженим митрополитима, кнежевима, војводама, сердарима, харамбашама, капетанима, витезовима и свима добронамерним хришћанима православне вере грчке и римске, и осталим духовним и световним достојанственицима Србије, Славоније, Македоније, Босне, Херцеговина и Црне Горе, и Пивљанима, Дробњацима, Гачанима, Требињцима, и Хрватима, и осталим христољубивим, који се налазе под тиранским јармом турског султана да живе и да се радују.

Пошто су Турци непријатељи хришћанске цркве, и душмани православног народа, већ многе државе и земље насилно задобили, и велики број цркава и манастира разорили, нису ипак потпуно задовољни што управљају грчком империјом и осталим земљама, неправедно заузетим. Напротив, под изговором узимања под заштиту сиромашних и убогих, они су затим, као вуци овце, разнели хришћанско стадо, силом преводећи те хришћане у своју безбожничку веру.

А данас, увиђајући да смо ми, Наше Царско Величанство, наклоњени хришћанском свету, и да смо досад, Божијом помоћу, имали успеха, као и да смо решени хришћане ослободити турског ропства, Турци закључише савез са јеретиком, краљем шведским, који је, божјом помоћу, наша војске недавно потукла, и један део његове државе узела, а други део бацила у бедно стање. Од истог тог краља узели смо све оне покрајине које су Швеђани у своје време били отели од нас, а одузели смо их са свим градовима на Балтичкој обали, и на тај начин своје оружје славом овенчали.

Неочекивано, Турци су нам недавно објавили рат, бацили нашег цариградског посланика у тамницу, све у намери да и остало Христово стадо подвргну својој власти. Стога ми, увиђајући неправде и гоњење хришћана који вапе Божју помоћ, одлучисмо да дигнемо своју војску. Али у том циљу апелујемо и на наше савезнике, да би смо још овог пролећа заратили у одбрану православних хришћана, и да их, ако дадне бог, ослободимо од турског јарма. Ми се надамо у храброст и искуство наше војске, јер сви хришћански војници треба да са презрењем гледају на опасност и тешкоће када се боре за православље, што ћемо свакако и урадити.

Као што су се у току историје, наши краљеви и деспоти и кнежеви везивали истим словенским језиком, међусобно се поштовали и оружјем једни друге помагали у борбама по Европи, против тирана и освајача, и ми ћемо том примеру својих предака следовати, ратујући убудуће за Веру и Отаџбину, за част и славу вашу, и за слободу вашу и потомства вашег. Ко год се од вас придружи овој борби, која значи борба за ослобођење хришћана, биће награђен од Свевишњег бога, а код нас ће уживати милост, и добити награду какву буде заслужио и пожелео.

Јер ми не тражимо никакве славе друге него да ослободимо хришћанство од титана безбожника, и да од безбожничког Мухамеда православље ослободимо и крст уздигнемо, као би, пошто ослободимо православне хришћане и њихово потомство, наследници Мухамедови били протерани у пустињу и степе арабљанске.

Ову повељу ће вам уручити наши посланици“.⁸

Како је рат са Турском за ослобођење хришћанских народа на истоку изгледао у то време неизбежан, делокруг Саве Владиславића постојао је све шири и значајнији. Године 1710. постаје руски финансијер, који ће у једном моменту спасити руске

⁸ Соловјеџев: Ист. Россія, XVI, II.

државне финансије. Као Србин, типични Херцеговац, за све време свог рада одликује се не само необичном енергијом и изузетним поштењем него и смелошћу својих планова и способношћу у разним струкама.

Године 1710. попис становништва у Русији показао је мањак, што је забринуло цара Петра, који је то сматрао последицом великих државних намета. Руски историчар Миљуков,⁹ из чијег дела узимамо овај интересантни податак, наводи да је ово питање одиста било испитано у смислу како је то цар схватао, и показало се да никакав нови порез више није могао бити наметнут. Цареви саветници су се много бавили овим предметом. Један од њих, Сава Владиславић, донео је почетком 1711. године и свој посебни предлог, под називом: „Како да се испуни државна благајна за потребе садашњег рата“. (То се догађало када је Турска већ била објавила рат, и већ био спремљен руски поход на Прут). Владиславић је сматрао да ако држава порезима одвише оптерети сељаци они ће напустити имања, па је неопходно да се благајна гарнира, али тако да се више ни једном копејком не оптерети сиротиња. Предложио је да се повиси приход монети тиме што би њена тежина била смањена 10% по комаду. Примена оваквог начина у историји није била нова, каже Миљуков, али се тада Сава Владиславић први сетио. Цар Петар је одмах прихватио Владиславићево мишљење и издао наредбу да се поступи по његовом предлогу. Како је иначе у години 1712. искварена сребрна монета није више давала довољно добитака, искована је овај пута бакрена монета, која је већ 1713. брзо поплавила пијаце и истерала из употребе сребрну монету. Пређашњи државни приход од 156.000 рубаља знатно је повисила бакрена монета у периоду од 1712. до 1717. године.

Али, то није био цео финансијски план Саве Владиславића, каже даље руски историчар. Он је још предложио да се повисе државни приходи од соли, и то једним врло упрошћеним начином, наиме да се за цело време рата лиферанти соли морају одрећи сваке личне добити. Сенат је покушао да примени ову мисао, и наредио да се задржи по 2 им по копејка на сваку оку соли. Међутим, главни лиферант Строганов, а затим и његови другови, отказују испоруку соли по таквим неповољним условима, због чега је 1714. године десетина великих соларница обуставила сваки промет. После овог Владиславић предлаже да се у Русији укину неки други монополи (од којих је велики број сам створио, каже Миљуков), и да се дозволи слободна продаја робе без икаквих других обавеза осим плаћања такса. Цар Петар нареди да се проучи и овај предлог Саве Владиславића и, у случају да не буде препреке, да се по њему одмах и поступи. Историчар Миљуков тврди да је за решавање, питања државних финансија, цар Петар Велики дао Сави Владиславићу титулу Дворског саветника.¹⁰

Историчар Миљуков каже, такође, да је ова Владиславићева метода примењена и на војни буџет, затим на буџет јавних прихода, као и на дипломатски и дворски буџет. Сви буџети били су обухваћени овом Владиславићевом комбинацијом са приходима од државне ковнице и продаје соли. Чак још велики број и других државних расхода били су покривани из ових додатака. Скуп свих државних прихода у Русији раније је износио 6.000.000 рубаља, а на овај начин се 1725. подигао (смрт царева) на 8.500.000 рубаља. То је значило да је равнотежа државног буџета била коначно спасена.¹¹

⁹ Миљуков: Государственное Хозяйство Россіи связи съ реформой Петра Великаго (Журнал Мин. Просвщеній, 1891, стр. 415. Milioukov: *Historie de Russie*, Paris, 1935, 364–365).

¹⁰ Milioukov: *Hisrore de Russie*, 365.

¹¹ Milioukov: op. cit. 365.

Сава Владиславић је, осим поменутог финансијског плана о државном руском буџету, начинио још један занимљив потез у време рата са Турском. Наиме, међу хартијама кабинета цара Петра Великог налази се један пројекат Савиног ратног плана (иако није потписан сматра се да је несумњиво његов), у којем се спомиње и курир Петар Сербенин, Србин, кога је Сава често слао у Цариград, а којег у овом нацрту за ратни план такође препоручује као курира за Венецију и Српско приморје. Тај нацрт ратног плана Саве Владиславића гласи:

„Дајем овде своје мишљење.

1. Нека бог вишњи покаже добар знак нашем рату хришћанском, а нека се нареди почну оружати против Турака. Треба да се споразумемо са нашим таквим помоћницима, и да почнемо наступати против непријатеља, како би се нашим савезници и пријатељи, чујући за наше наступање, још јаче наоружали.

Први наш напад треба упутити на Кубан, полазећи од Азова са донским козацима и Калмуцима, како би и силе андолске на ту страну преузеле напад, а тиме и саме учиниле диверзију.

2. Показати се близу Крима са неколико одреда черкеских козака, и осталим, а у Крим не улазити, него тако оставити онамошње Татаре да сотану и даље мирно у својим логорима.

3. Наступати са војском на Мулентију (Влашку) на границу са обе стране Дњестра, и кренути ка Јашу, а онде Влахе окупљати под наше заставе до долазка наших главних војски.

4. Подићи у Кијеву и Смоленску магацине, како би могли већ на пролеће сву храну пребацивати у Оцаков.

5. Исећи шуму над Дњестром и у Могилеву, и правити сплавоове, који би били готови до пролећа, да плове ка Сароку и Бендеру по Дњестру.

6. Куриром који носи писма за Цариград, писати онамо Папином намеснику, да би он писао у Албанију и Мађедонију хришћанима, владикама грчког и руског закона, позивајући их да се наоружају, пошто је сад дошло време њиховог избављења од поданства турског и пружајући им наде превеликим војним силама Царског Величанства. И да се пошаљу к њима познати писмени људи, наиме Матија Исаиловић који се код њих налази, а има брата архиепископа све Албаније, и по њему послати господарева писма онамошњим народима.

7. Писати писмо дубровачком Сенату, а тако исто и српским кнежевима и другим њиховима владарима, обећавајући им за неко време велике привилегије-

8. Послати ђакон суздалског Петра Сербеника, преко Беча и Фијуме до Дубровника и до осталих онамошњих племена, опет са писмима, исти Сербенин је човек отресит, онамо рођен и познаје све онамошње главне људе.

9. У Венецију послати човека племенитог који би могао сазнати онамошње намере, и нама о томе јавити шифром.

10. Српског курира, који је послан од стране онамошњег Митрополита, вратити натраг, да саопшти њиховим главарима, да и они са осталим дигну народ на оружје, и да у слози с њима и наоружавши се пођу на невернике“¹²

¹² Хартије кабинета Петра Великог (део II, књига 14, листови 201–203).

Већи део овог ратног плана против Турске израдио је сам Сава Владиславић.

Занимљиво је напоменути да су готово половину руске војске у по њу неуспешном Прутском походу 1711. године чинили људи из наших крајева. Мир је склапан и уз помоћ Савину, који је био бивши турски поданик, а чију су главу Турци већ били уценили.

Владиславић је од цара Петра Великог добио поседе у Украјини „у Стародубском пуку у селу Топалъ, у Черниговском у селу Вишенка и у Прилуцком у селу Размишевка“.

Рагузински је време од 1716. до 1722. године, што због државних што због приватних обавеза, провео у Венецији и Дубровнику. Док је боравио у Дубровнику није успео да добије дозволу да подигне православну цркву, па је са мајком и неким члановима своје породице прешао у Херцеговину, где је 1718. године у Топли подигао цркву, да се у Дубровник више никада не врати.

Док је боравио у Паризу Петар Велики позвао је Саву Владиславића. У Паризу је, после састанка са теолозима са Сорбоне, Сава од цара добио налог да оде у Рим и да са папом Климентом XI преговара о измирењу Русије и Свете Столице. У том контексту требало је да припреми закључење конкордата о уређењу положаја католичке цркве у Русији.

Преговори су вођени 1720. године. У тренутку када је сачињен нацрт споразума о конкордату, почетком 1721. године, папа Климент XI је напрасно умро, па је закључење овог споразума одгођено. У време боравка у Италији успоставио је више трговинских споразума између Русије и италијанских земаља.

Велику почаст Владиславић је доживео 1725. године када га је царица Катарина I именовала за амбасадора у Кини, са задатком да са кинеским царем, уз овлашћење Руског двора разреши питање граница два царства.

Септембра 1725. године гроф Владиславић кренуо је у Кину, да би после пола године доспео до Иркутска. Одатле је, од априла до августа 1726. године, на граници дугој шест хиљада километара, организовао топографска истраживања. Установио је да су постојеће карте биле неупотребљиве и да је потребно да се израде потпуно нове.

Крајем августа 1726. године са великом свитом кренуо је према Пекингу, где га је примио кинески цар. У преговорима се Сава показао као „оштроумни и непопустљиви преговарач, као дипломата увек спреман да успостави тајне везе и реши ситуацију у своју корист“.

Кинески цар прихватио је Владиславићев предлог да се преговори воде на граници. Одржавани су у пустој степи, на сибирској зими, а потрајали су неколико месеци. Пошто су усаглашени сви ставови, априла 1728. године потписан је уговор који су Руси називали Буринским, према реци крај које се налазио преговарачки штаб. Овај уговор је обезбедио мир на руско-кинеској граници за наредна два века.

Током две године, колико је читав посао трајао, сачињена је прецизна географска карта пограничних подручја, али и Сибира. По налогу Руског царског двора, Владиславић је у тим крајевима подигао неколико градова, утврђења и пограничних станица. На празник Свете Тројице основао је град Тројицко-Савски и подигао цркву, посвећену Светом Сави Српском. Владиславић је дао опис свога путовања у Кину, посебно наглашавајући да „с Кином не би требало улазити у рат, ако за то не постоје крупни разлози“.

За заслуге у Кини Владиславић је одликован орденом Александра Невског и добио је звање тајног саветника, три велика имања у Украјини и дворца у Петрограду.

Убрзо се повукао из јавног живота. Пошто је за неколико година изгубио сина и три ћерке запао је у здравствену кризу са психичким проблемима, да би убрзо умро. Сахрањен је у Благовештенској цркви Александра Невског у Петрограду (сл. 4), где су сахрањени и чланови царске породице.

Слика 4 – Благовештенска црква у којој је сахрањен Сава Владиславић

Сава Владиславић остао је познат и по томе што је са италијанског превео *Краљевство Словена*, Дубровчанина Мавра Орбинија. Сматра се да се он на овај корак одлучио у намери да цара Петра Великог и руску јавност заинтересује за „српско питање“.

Тестаментом је свог наследника Мојсеја обавезао да пошаље два сандука црквених књига у манастире Савина и Житомислић, док је цркви у Топли наменио сребрно кандило и крст „за вечни спомен својој души“.

Владиславићи, као наследници славног Саве Владиславића, живели су и имали поседе у разним деловима Руског царства. Поред докумената, о њиховом присуству говоре и називи насеља, у којима су имали поседе, остављајући им своје име, највише у Украјини.

Јован Дучић у предговору своје монографије даје Савин карактеролошки портрет: „Сава Владиславић је био типичан израст родног краја: оличење Србина из Херцеговине, духовног колико и душевног, гипког колико и поносног, опрезног колико и неустрашивог, што представља карактер Херцеговца у познатој равнотежи између његових позитивних и негативних особина, и са његовим, скоро јелинским, осећањем мере. Србин Херцеговац, значи Медитеранац више него Балканац, човек маште колико и реалист, и човек сна колико и позитивни стваралац, Владиславић је створио себи, на изласку из нашег чемерног XVII века, велико име дипломате у једном великом

словенском народу, и огромне заслуге у једном великом словенском добу. Он је и први поставио српски проблем у Русији као главни проблем Балкана¹³.

Поред наведеног потребно је нагласити да је Сава Владиславић био велики рационални патриота, врло образован, полиглот (точно говорио неколико језика), изузетан познавалац стања на Балкану, са ванредним осећајем за предвиђање догађаја, врло вешт оперативац и обавештајац, како за конспиративни (оперативни) рад, тако и за преговарање. Поред тога, био је изузетан познавалац логистике и нарасе талентовани менаџер у више области, а посебно у домену финансија.

Анализирајући дело Саве Владиславића закључено је да се он може сврстати међу прве операционе истраживаче у ратној вештини. Користећи, пре свега, методе хеуристике, а понекад и математике, он је успешно предвиђао догађаје у будућности и на основу тога предлагао или сам доносио квалитетне одлуке од стратегијског значаја. Полазећи од ове чињенице група аутора, познатих операционих истраживача, написала је рад који је Индијско друштво за историју математике уврстило у програм предавања по позиву на Симпозијуму у Алмори, 16–19. маја, 2011. (*International colloquium on History of mathematical sciences and symposium on nonlinear analysis – May 16–19, 2011., Organized by Indian Society for History of Mathematics, Kumaun University Nainital, Almora, Uttarakhand, India*). Рад је презентираан под називом – „*Serbs – The First Period of Operational Research in the Army*” (Први период операционих истраживања у Српској војсци), а предавање по позиву одржао је др Спасоје Мучибабић.

Може се закључити да је Сава Владиславић дао огроман допринос решавању важних историјских догађаја, посебно на простору Русије. Због тога је неопходно организовано и тимски детаљно истражити његово дело и резултате користити у пракси у свим областима, а посебно у едукацији младих на цивилним и војним факултетима и научним установама.

Литература

1. Cohen, G.: *Histoire des relations de la Russie avec la Chine sous Pierre le Grand*. Paris, 1911, s. 193.
2. Милуковъ: Государственное Хозяйство Россій связи съ реформой Петра Великаго, *Журнал Мин. Просвещеній*, 1891.
3. Milioukov: *Histoire de Russie*, Paris, 1935.
4. *Хартије кабинета Петра Великог*, део II, књига 14.
5. Дучић, Ј.: *Гроф Сава Владиславић*, Београд, 2007.

¹³ Јован Дучић: *Гроф Сава Владиславић*, Београд, 2007, стр. 8.

ЗАЈЕДНИЧКЕ ТЕМЕ НАУКЕ И ТЕОЛОГИЈЕ
У 21. ВЕКУ И ЈЕДНО ВОЈНО ПИТАЊЕ*

Бојан М. Томић**

Институт за мултидисциплинарна истраживања, Београд

У раду се испитују услови настанка будућих научних радова и параметри који прате њихов настанак. Тражи се одговор на питање улоге и одлика појединца и друштва, сазнања које из тога проистиче, као и место Војске у тим односима у будућности. Разматрају се претпостављени проблеми из науке (укључујући и такозване познате проблеме) и стављају се у контекст заједничких тема науке и теологије, чему се придодаје анализа и оцена самог постојања заједничких тема. Изложена су садашња и будућа интересовања у вези са светлошћу, односно почетне тачке футуристичке развојне индустрије. Запитано је о могућностима примене нових ресурса у комуникацији. Предочено је питање катастрофа, њихова подела и, у оквиру тога, перспектива сагледавања заједничких акција науке и теологије, као теме од интереса за Војску. Дат је коментар о биоетици у будућности. Тиме је постигнут увид у размере сарадње науке и теологије у будућој одбрани. Закључено је да се проблеми сажимају и увиђа да мултидисциплинарност постаје повод за благодиклоност према онима који су активни на другом пољу. На самом крају повлачи се паралела између војника и научника, и поставља питање које се сматра важним за прошлост, садашњост и будућност Војске.

Кључне речи: *будућност, наука, теологија, војници.*

Футурологија

Будућност свима изгледа интригантна, јер увек доноси изненађења. Сви очекују носиоце личних синтеза, носиоце великих нових прича. То очекивање је доминантни разлог писања текстова сличног карактера. Не можемо да се не обрадујемо Личности која ће моћи да укаже на неочекивано, да доводе до нових повезаности и разоткривања. Ти резултати могу бити на фону претпоставки које су тренутно присутне, а могу се појавити и потпуно нови проблеми, те самим тим бити из-

* Рад је настао у оквиру пројекта „Теорија и пракса науке у друштву: мултидисциплинарне, образовне и међугенерациске перспективе“ (ОИ 179048 – област друштвених наука) који је финансирао Министарство просвете и науке Републике Србије.

** bojantomic@imsi.rs

ненађење (откровење). Фон указује на различите претпоставке присутне у садашњости које су непрекидно у међудејству и суперпозицији.

Где ће се у будућности зачети откриће? Одакле ће доћи новост? (Овде нећемо расправљати о дефиницијама открића и проналаска те диференцијацији неких од аспеката једног и другог.) Питање гласи: у каквим ће се то друштвеним околностима појавити нова и заједничка открића у 21. веку. Да ли ће обележје научног тока и научне тежње бити бруто домаћи производ (БДП),¹ то јест да ли ће број и квалитет научних достигнућа зависити једино од расположивог новца? Ако би ово важило, тачно бисмо знали број оригиналних радова, и ако бисмо се повели за претпоставкама колико радова од укупног броја чине они који ће обележити декаду, четвртину и половину века, добили бисмо потпуно предвиђање будућности. Било би врло једноставно – израчуна се вредност прихода који остварује држава, онда се израчуна колики је БДП по глави становника и на основу тога се зна колики ће број научних радова из те економске јединице обликовати будућност.

Да ли ће се у плановима (нацрту) истраживања већ назирати „новости“? Да ли ће знак институције и предвидив рад бити обележје нових значајних радова? Хоће ли друштвене науке и теологија донети исти такав принцип рада или ће међу научницима постојати неко ко ће проблеме решити на начин који не захтева приступ очекиваном друштвеном сегменту (или базама података, научном фонду, водећим достигнућима технике...)? Да ли ће бити оригиналних и непредвидивих решења и персоне? Очекујемо ли уопште данас ствараоца чије деловање није условљено приливом средстава у прописано-зацртаној количини?²

Овим се проблематизује условљеност аутора наступајућим околностима у 21. веку и преиспитује његова детерминисаност, а уједно потенцира размишљање о томе шта је чин креације који увек надилази намете одређеног тренутка. Чин стварања је стварнији од пуке садашњости и даљи од неизвесне будућности.

Расправљајући о будућности час је да за различите сфере нагласимо односе који ће у 21. веку бити актуализовани и који ће довести до врло значајних разрешења. То је однос колективног и индивидуалног, заједничког и интимног, јавног и тајног. Стварање у науци и теологији, као и разрешења тих односа одразиће се и на modele међусобног додира (у свим варијантама укрштања). Новости које ће привлачити пажњу зависиће од науке и теологије. Ставови који се буду износили у јавној сфери носиће наведена обележја.

На који начин ће се додиривати колективно и тајно? Посебно, на који начин ће се „регулисати“ питање индивидуалног и јавног, у ери глобализације и наглашене комуникације (нових облика), те дигиталне размене информација. Јасно је да је имплицитно, али и директно, уметност укључена у све ово и то у новом руху, као слушкиња и као креаторка нових примамљивих модова.

¹ На енглеском – GDP (*gross domestic product*). Да ли је БДП обележје науке? У том случају европска земља са највећим потенцијалом и еланом у науци била би Луксембург. Узрок највећег БДП по глави становника у Луксембургу јесте што део радног становништва живи у суседним земљама. У свету би то био Катар.

² О овоме је било речи на Генералној скупштини Међународне астрономске уније (*International Astronomical Union – IAU*) која је одржана од 3. до 14. августа 2009. године у Рио де Жанеиру. „Високо ризични, високо награђивани пројекти захтевају тешке одлуке које најбоље доносе појединци а не одбори (комитети).“ Тај став новог председника IAU Роберта Вилијамса (*Robert Williams*) са *Space Telescope Science Institute* у Балтимору, поткрепљен је искуством нестандардног поступка посматрања неба Хабловим телескопом (*Hubble Space Telescope*) 1995. године. <http://www.economist.com/sciencetechnology/displayStory.cfm?storyid=14209662>

Није уметност једина која ће бити укључена у очекивано нове односе. Војна наука, Војска и војници биће ту. Док буде људскога рода, светле стране личности – сјајни тренуци историје, храброст, брига о потлаченима, убогим, сиротима, страдалницима, надилажења условљености – стајаће као жива решења и стубови односа колективног и тајног. И то је најјачи (најсадржајнији, најобухватнији и најделотворнији) одговор који се у новим односима може понудити.

Које су све суморне прогнозе утицаја на свест путем презентовања и ширења исконструисаних информација о појединцу, групи, народу, вери? Неке ћемо разматрати у тексту, али важно је дати уједињен и утемељен одговор на све њих.

Напомена: немогуће ће бити кроз ма какву терминологију или форму пропусти или обезвредити традиционално и духовно наслеђе. Чак и да се физички уништи читав народ.

Савремени тренутак има своје каскадно-консеквентне падове и свима знана посрнућа.

„Не постоји ништа што савремени човек није обесмислио, обесхрабрио, злоупотребио и понирио; и верног човека и достигнуће науке и прегалаштво вредних појединаца. Зато овај свет тражи христологију Љубав, која ће ојачати наду да нисмо у сигурном духовном понирању и заувек пропадању“.³

Познати проблеми

Поменућемо проблеме чије нам разрешење предстоји, а које на један или други, површан или дубок, начин сви познају. То су, можда на првом месту, питања тамне материје и тамне енергије, односно проблем недостајуће масе и убрзане експанзије свемира. Оне нису занимљиве због евидентности или не-евидентности њиховог постојања (што је учињено кроз три независна теста), него због упечатљивости одговора на наше питање шта је то. И импликација које то носи. А још више због чињенице да се тиме открива питање тренутног незнања. Колико је у овом часу предвидив проценат људског знања у односу на незнање? Да ли данас баратамо бројком од 96% незнања у односу на материју (пратећи симболику чинилаца који нам недостају), или се у исказима сада поштапамо великим незнањем, које никако не можемо да решимо?⁴ Проблем тамне енергије и тамне материје може бити једна нова физика ван стандардног модела⁵, што на неки начин и слеђује, те самим тим отворено поље за потпуно ново (радикално) рашчлањивање и поставку ствари. У случају да то не буде успело (да се то не деси) цела савремена теорија о свемиру се доводи у питање и мораће да дође до новог уклапања. У сваком случају, нова наука људе који буду живели у 21. веку неће мимоићи.

Неколико познатих, „стarih“ ствари се поново актуелизује. Једна је проблем стварности, њена одвојивост, сепарабилност. Она је седамдесет година са нама као једна тајна соба у коју се не залази. Свака посета тој соби из неких од предворја квантне физике

³ Пуковник др Илија Кајтез, пуковник др Борислав Д. Гроздић, „Духовна и морална обнова“, *Православни катихета*, Издавачки фонд СПЦ Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 03/09, стр 27.

⁴ Тренутну позицију, њену тешкоћу и перспективе погледати у раду: J. M. Overduin, P. S. Wesson, Dark matter and background light, *Physics Reports* 402, 2004, p. 269–406.

⁵ Космолошки модел заснован на Великом праску и инфлацији.

обично се завршава врло чудним решењима и ми данас присуствујемо обзнањивању све чуднијих и чуднијих. Оно што стоји у резрешењу и што је повод сваког појединачног модела је опет питање стварности. У будућности ћемо то питање постављати на начин који ће морати да обухвати сазнања која се сада устручавамо да прокоментаришемо.

Још неколико старих недоумица непрестано се кандидује за актуелне научне теме: колико је живот случајан или не, и откуд је тако необично добро усаглашен. Осим што је та запитаност теолошка, она је и увек нов научни проблем.

Навели смо нека од најпознатијих питања, поред њих ту су још и питање о хомогености, о антиматерији, те њеном присуству или одсуству. Где је она?

Неке теме које се уопште не сматрају превасходно теолошким то заправо јесу, и биће сигурно проблематизоване као заједничке за науку и за теологију. И ту је изненађење које носи садашњост. Скуп тема се шири и обухвата све постојеће теме управо кроз неколико неочекиваних одредница. Који су то појмови, који непроблематизовани дају илузију сепарације научних дисциплина? То су регистрабилност, опсервабилност, проблем резултата, итекако проблем метода и циља истраживања, истине, доказа, техничке применљивости, проблем литургијског времена. Последње улази, што је посебно изненађење, као научни проблем, јер проблем времена остаје као најинтригантније и најзначајније нерешено питање науке.

Како на личном примеру размотрити будућност тих односа

Човек којег бисмо могли делегирати да изврши процену дешавања у науци за 21. век и да представи своја нагађања, зове се Френк Вилчек (*Frank Wilczek*). Добитник је Нобелове награде за физику у 2004. години. Заслужио ју је проналаском асимптотских слобода у теорији јаких интеракција. Његова претпоставка је да су проблеми у које ће, у веку који нам предстоји, бити уложена главнина расположивих снага, редом: тамна материја, аксиони, струне, антропички принципи (антропичко расуђивање) и квантна реалност.⁶ Уколико се ослободимо конкретних области којима је Френк преокупиран остаје нам управо пар означених питања – тамна материја, квантна реалност, али и антропичност, то јест однос животних и фундаменталних параметара у космосу. Међутим, то није једини разлог да консултујемо професора са MIT-а (*Massachusetts Institute of Technology*). Разуме се да га нисмо случајно изабрали. Пре свега, он је један од светски еминентних теоријских физичара. Као друго, он је човек „изгубљене вере у званичну (конвенционалну) религију“. Адекватнији израз да значи трагаоца који не може потпуно да освести своје трагање јесте: *загубљене вере*. Израз који би приоритетније означио човека који страхује да проблем до краја исповеди и који „тоне у воду природних закона“⁷ био

⁶ Презентацију ове процене под насловом Фундаментална физика у 21. веку (*Fundamental Physics in the 21 st Century*) могуће је преузети на адреси http://www.physics.ucla.edu/quantum_to_cosmos/q2c06/Wilczek.pdf

⁷ Мт 14, 25. А у четврту стражу ноћи отиде к њима Исус ходећи по мору.

26. И видјевши га ученици гдје иде по мору, узнемирише се говорећи: То је утвара; и од страха повикаше.

27. А Исус им одмах рече говорећи: Не бојте се, ја сам, не плашите се!

28. А Петар одговарајући рече му: Господе, ако си ти, реци ми да дођем теби по води.

би: *маловеран*. Мотив из којег смо посегнули за оваквом примедбом вредело би об-разложити. Сваки човек је укључен у заједништво потпуног сазнања, зато што је кроз Христа створен свет, зато што је Спаситељ оваплоћен, крстио се, проповедао, страдао, био распет на крсту, васкрсао, вазнео се и послао Духа Светога да на Дан Педесетнице сиђе на Апостоле оног времена и на све верне у будућности. Постоји дубока веза између сазнања сваког рођеног човека, чије тело садржи природне елементе сачињене од лептона и кваркова, и Христа спаситеља. Јединка, која је од тренутка зачећа смртна, има могућност бесмртног, васкрслог знања. Потпуни савез и Завет сазнања и приступа изучавању творевине је Светлосна тема, залог и на-значење. У њу је, зачудо, укључен сваки човек и сваки човек је обасјан светлошћу Христовом. О томе се говори у првој глави Јеванђеља по Јовану, девети стих: *Бје-ше свјетлост истинита која обасјава свакога човјека који долази на свијет*.

Како у светлу тих сазнања да критички приступимо нобеловцу 21. века? Ред је да се запитамо како Френк доживљава свој став? Како он објашњава да је до тог стања дошло? Он наводи да је такво позиционирање било условљено читањем дела Бер-транда Расела, као и услед своје „све веће свесности научног знања“. Очекивали би-смо да се употребом наведених речи прича о његовој вери завршава. Но, могуће је темељније проучити тај став. Кад се погледају његове изјаве види се управо колика је снага заједничких идеја. Уочава се колико је Френк прожет теологијом у својој пута-јућој перцепцији науке. Он каже да је „одувек волео све врсте загонетки, игара и ми-стерија“.⁸ На њега, чије је дечаштво било хладноратовско, „велики утисак“ оставила су научна и техничка достигнућа попут свемирских истраживања, али и латентност нуклеарног рата и ваздушне сирене током редовних вежби симулација напада из ва-здуха (*air raid drills*), када су деца у школи морала да се сагну, заклоне и наместе у фетусни положај са рукама на глави (техника на енглеском позната као *duck and co-ver*). Тада је дошао на идеју о постојању тајног знања и ако њиме овлада моћи ће да „Умом контролише Материју на, наизглед, магични начин“. Приповеда да је друга ствар, која је обликовала његов начин размишљања, била управо дубина вере (рели-гијски тренинг је његов израз). Одрастао је као католик. Волео је идеју да постоји „ве-лика драма и велики план иза егзистенције“. Касније је пронашао себи жену и изро-дили су две кћери. Како би исказао ту околност, употребљава израз „благословен“.

Да ли је његова прича завршена и да ли је процес унутрашњег преображаја и просветљења запечаћен? „Велики део“ његових каснијих трагања остао је покушај да „задобие сврху и значење који су били изгубљени“. Као пресек живота једног професора и награђиваног научника навели смо одреднице сваког појединачног пе-риода. Шта запажамо у њима? Детињство, младост, образовање, венчање, пород-ична ситуација, тежње, ишчекивање и нада у будућност – све је боготрагачко.

29. А он рече: Ходи! И изишавши из лађе, Петар иђаше по води да дође Исусу.

30. Но видећи јак вјетар изплаши се, и почевши тонуту, повика говорећи: Господе, спаси ме!

31. И одмах Исус пруживши руку ухвати га, и рече му: Маловјерни, зашто посумња?

32. И кад уђоше у лађу, преста вјетар.

33. А они у лађи приступише и поклонише му се говорећи: Ваистину си ти Син Божији.

⁸ *The Nobel Prizes 2004*, editor Tore Frängsmyr, Nobel Foundation, Stockholm, 2005. Његову аутобиогра-фију могуће је прочитати на http://nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/2004/wilczek-autobio.html

Мистерија и загонетка, Ум и материја, основи егзистенције, сврха и значење могу бити доступни ако се интегрално тражи и кроз себе и кроз друге и кроз природу. И ако се моли трагалац који гледа у творевину.

Управо у људима који кажу да су изгубили веру, али је траже, односно, који су отворени за дубину човекову и дубину природе и стварности, лежи Лична тема која отвара садашњост у перцепцијама будућих и прошлих времена. Најважнија карактеристика заједничких тема науке и теологије у 21. веку садржана је у чину потраге за сваким изгубљеним или загубљеним човеком. Тим је јасно да разлог Френковог (и било чијег) удаљавања од вере није било читање или изучавање ма којих дела или ма којих области. Наведене радње су пре изговор да се загуши заједничка потрага, која је захтевна, али и једина која може очувати човека нерасцепљеним.

Процена ризика начелно обухвата и могућност неуспеха. Занимање за будућност мора укључити и такву опцију. Да ли може доћи до тренутка потпуног размимоилажења између науке и теологије? Има ли места томе у будућности? У једном смислу, да. Има, јер ће се не-до-краја-ангажовани људи повести за одређеним решењем и то интерпретирати као кикс. Учиниће им се теза непремостива, уплашиће их једна (од више могућих) интерпретација, дошапнут аргумент наметнуће се као безизлаз. Без обзира на то како га деструктивно буду доживели, приклониће му се. Лично гледано они такву ситуацију неће препознати као неуспех заједничког дејства и настојања научника и теолога, већ ће га *саопштити* тако формулисано мислећи да тиме премोшћују личну забринутост која захтева деловање. Тиме, наравно, неће разрешити било шта, већ ће у неки изум унети спектар свога неангажовања. Обојиће неку новост. У тој новости ће, пак, бити нови извори заједништва других (храбријих) људи и садржајнија одредница њиховог рада. У том смислу, неће бити неуспеха заједничких мисија.

Ипак, овај одговор није потпун. Уколико је могуће да наизглед у једном смислу (и у једној особи) дође до прекида заједништва, тако у другом, пак, није. Контекст Другог и постојање друге верујуће особе објашњава околности успех-неуспех. Експлицитност проблема заједништва у једном човеку је наша следећа тема.

Анализа става делегата-нобеловца је понајвише упечатљива употребом речи маловеран. Маловерност, осим што је Френков, и свељудски је промашај. Сада долазимо до важне одреднице и критичког фактора 21. века. Маловерје је једна од станица на којој треба сачекати и промислити. Говоримо о једном од највећих проблема свих професија. Он је уткан као елемент нељудскости у све међуљудске односе.

Маловерност директно и изразито негативно утиче на приступ истраживању, процени и рецепцији резултата, интерпретацији и на непотребне појаве као што је каријеризам.

Било каква лажна вера и наука и било која псеудонаука и псеудовера, прибегнемо ли искључивости, могу се схватити једино као последица маловерног, кривоверног, сујеверног и лаковерног става човека. Дужина и степен образовања на то не утичу.

Маловерје је важна заједничка тема 21. века у науци и теологији, али и другим областим људског деловања. У одељцима који се њоме буду бавили у будућности биће експлицирана делатност, исказаће се и испољити делотворност, пракса и живот научника, блискост са теологијом и Истином.

Маловерни теолози неће препознати дубину теологије и науке, а поводиће се површношћу науке што ће бити видљиво по наивном одушевљењу или нецивилизацијском и мизантропском одбијању. Маловерни научници, такође у слепилу пред

науком и теологијом неминовно ће изнети своје предрасуде и пројавити осуђивање људи, квазиелитистичке чежње, доминацијске тежње, обелоданити мржњу... У оба маловерна случаја пројавиће се лош (мањкав) однос са Богом и људима, неоткривен Вечни Живот, немушт језик. Маловерност ће тада бити јасни показатељ интелектуалног, моралног и богословског неуспеха.

Христос упозорава и саветује. У Новом Завету маловерност је обрађена кроз изразито упечатљиве примере. Формулације које доприносе вери у пасусима су снажне и носе поуку интегрисану са сценама из природе.

У часу када Господ прича са апостолима садржан је позив теолозима, научницима, војницима свих времена да прихвате изазов те озбиљне теме.

Сваки део овог текста концепиран је и изведен на начин да представи заједничке основе људских делатности и професија са богословљем, а његова поента и ударна сила везана је за Војску и за садашње и будуће војнике. У том контексту циљна реч је недвосмислена и незаметљива.

Светлост

Тема која нас наравно неће заобићи као ни остале генерације истраживача и теолога пре нас, је једна нова, а опет тако стара заједничка тема – светлост. Сваки период, свака епоха, наново се суочава са тим проблемом. Начин на који се научници и теолози опходе према теми светлости, како је интерпретирају и доживљавају, осликава дату епоху. Коља се ломе на тумачењу светлости. Корпускуларност 17. века, таласи 18., електромагнетизам 19., квантна 20., све су то чиниоци научног (али и уметничког и теолошког) сагледавања који нуде перспективе сваког од прошлих векова и целокупне историје.

У сарадњи са Високом школом – Академијом Српске православне цркве за уметност и конзервацију започели смо истраживање у којем ћемо покушати да дођемо до конкретизовања проблема светлости у 21. веку,¹⁰ са свих аспеката који су нам данас доступни. Има их неколико и сваки је битан. Проблем је перцепције и тумачења и онтологије, проблем је и неуроелектронике, разграничења псеудоенергетских од тварних и нетварних енергија, затим историјске перцепције Светлости као Личности живог Бога,

⁹ Лк 12, 28. Ако ли траву у пољу, која данас јесте, а сутра се у пећ баца, Бог тако одијева, колико ће више вас, маловјерни!

29. Ни ви не иштите шта ћете јести и шта ћете пити, и не узнемиравајте се.

30. Јер све ово траже незнабошци овога свијета; а Отац ваш зна да вама треба ово.

31. Него иштите Царство Божије, и све ово ће вам се додати.

Лк 17, 5. И рекоше апостоли Господу: Дометни нам вјере!

6. А Господ рече: Кад бисте имали вјере колико зрно горушично, рекли бисте овоме дуду: Ишчупај се и усади се у море! – и послушао би вас.

¹⁰ Бојан Томић, Зависност нашег начина виђења од светлости и мисаони експерименти са светлошћу: Уводни рад са тематиком светлости за студенте Академије Српске православне цркве за уметност и конзервацију, *Живопис* 3, 2009, тематско поглавље – Студије, стр. 279–301.

Бојан Томић, Светлост у Новом Завету: Хемијска, физичка и теолошка предразматрања, *Иконографске студије* 3, 2010, стр. 51–64.

Бојан Томић, Савремене хемијске и физичке аналитичке методе у студијама уметничких материјала (развој мултидисциплинарности у 2009. години), *Живопис* 4, 2010, стр. 83–105.

проблеми су такође и светлост иконе, холографија и њене будуће примене, боје, древни науч о светлости, црквена уметност, одлике кретања при брзинама блиским брзини светлости *c*, итд. Светлост остаје до данас актуелна и преноси се на сутрашњу науку и теологију кроз изазове комуникације, информације и сазнања. Познато је који су то радови и шта данас највише интересује људе у вези са светлошћу. То је футуристичка развојна индустрија везана за квантне компјутере, криптографију, квантну испреплетаност. Могућности примене нових ресурса у комуникацији и рачунарству и рад на квантним информационим протоколима не могу се ни проценити.

Томе следи разматрање односа светлости и питања знања као тема која је од интереса за Војску у 21. веку. Сагледавајући досад наведено утврђујемо се у ставу: важна је повезаност научних дисциплина.

У једном мултидисциплинарном раду и приступу сведоци смо уједињења и откривамо Живот у својој пуноћи. Што смо више заинтересовани и посвећени препознајемо Дародавца у својој несебичности. Посматрамо како се неколико проблема сажимају и мултидисциплинарност постаје повод за благонаклоност према онима који су активни у другом пољу.

Двадесет први век, и као футурологија и као фотологија (наука о светлости), чека нас. Сва предвиђања како изгледа будућност почивају на светлости (то би први потврдили квантни физичари).

Са друге стране, тема која такође неће заобићи ову генерацију је питање таме. Адска опасност, мрак психе, безизлаз егзистенције, склоност створења да злоупотреби слободу је тема 21. века. Суочавање са њом и тражење излаза и помоћи, сабрата, Спаситеља у таквој ситуацији је питање задобијања врлине. Људска патња, планирање злодела, наношење неправди, непокајање после злих чињења, вечно непостојање једна је иста тема. Постоје ли они који неће подлећи злу? Деца, одрасли и старци трећег миленијума бориће се против кнеза таме овога света. Нови облици маловерности, сујете, зависти, убиства због крађе, биће виђени. Победа је једна и зна се ко ће је однети, само је питање коме царству ћемо се приклонити.

Постоји слика која је симбол те борбе. „У иконографији светог Георгија Победоносца црна аждаја згажена је копитама коња, који се увек слика упадљиво белом бојом. Тиме се на очигледан начин показује да зло и борба са њим морају бити апсолутно одвојени, јер је у борби против греха важно да му се не приближиш... Само победа над злом у сопственој души отвара човеку могућност правичне употребе силе“.¹¹

Последња ствар коју ћемо нагласити, а тиче се будућности, односи се на нова и значајна истраживања глобалних ризика који прете човечанству. Катастрофе су директан наставак онога што смо досад излагали у смислу изненађења и неочекиваних тема.

Катастрофе

Катаклизма, деструкција, и изумирање човечанства су сценарији наше будућности превише реални и исувише лако доступни. Проблем катастрофа је још једна уједињујућа реч за науку и теологију. Саборна и организована одбрана је импера-

¹¹ Група аутора, *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, Беседа, Нови Сад, 2007, стр. 101.

тив активности заједничких снага. Чиниоци (узрочници) катастрофа могу се поделити на космичке и антропогене (људске) факторе.¹² На који начин можемо да се изборимо са катастрофама? Утичемо ли на спречавање катастрофа и на који начин смо спремни да делујемо? То је широко поље и не постоји разлог за одгађање заједничке сарадње, за постављање основа нових заједничких теза и деловања. Кад то будемо схватили ехо овог рада ће се појављивати као нешто што је мање-више очекивано, а не нешто што је мање-више егзотично.

Земљотреси, удари метеора, метеорита, астероида и комета, суперерупције вулкана, глобалне климатске промене због флукуација у соларној активности, велики флукс космичког зрачења од супернових или гама блескова (GRB – од *Gamma-Ray Burst*), поремећаји климатских фактора,¹³ сунчеви блескови, пандемије, инфективне заразе, паразити; повећан ризик од смрти узроковане неком болешћу последица су глобализације и хомогенизације људи. Глобална култура као фактор лакшег успеха катастрофичних чиниоца, за шта је довољно споменути колапсе економских и социјалних концепата и нуклеарни тероризам. Економске кризе мањих размера доносе фрустрације и измену понашања људи, а економске кризе великих размера у случају планираног дејства могу довести до исувише кржаве катастрофе. Колапс друштва и есхатологија друштва је одавно зачета и потпуно актуелна тема за 21. век.

Атак на живот је первертирано остварив злоупотребом живота. Живот се користи као изазивач катастрофе. Биолошка борба против корова и штеточина преокреће се у биолошки рат против људи. Армагедонски покушај да се животом затре живот чини се бионападима. Свеопшта деструкција симулира се коришћењем биотехнологија. Синтетичка биологија је основ тога, јер се производе нови типови микроба и вируса рекомбинантног ДНК. Биоинжењеринг је нечије еснафско занимање ради уништења биосфере или бар затирања људи. Биолошка оружја која би користили биохакери (тешећи своју непризнатост) могла би бити софистицирана, али, чини се, не много погубна као акције умоболних биотерориста. Да би у 21. веку живот на земљи опстао морају сарађивати наука и теологија. Заједничка тема је биосигурност и биоетика. Но, у исту групу са био-, улазе и етике са новим префиксима преузетим од **нанотехнологије** и осталих технологија. Вештачка подела на био-, техно-, нано-етику активира етичку расправу и интересовање, али не мења етичке основе. Као да се намеће препорука да 21. век прогласимо веком *молекуларне етике*. Она није толико мала. Етика није на нано нивоу, ни на ангстремном ни на микронском. Етика није техничка осим ако се њоме не бавимо у име робота ма којих димензија, техничких уређаја, постројења. Биоетика није само нова грана етике већ је једна од родоначелница „старе“ етике, и у новомиленијумској запитаности надовезује се на проблем технологије.

Двадесет прва глава Светог јеванђеља по Луки предочава причу о катастрофама, њиховим размерама, о суочавању човека са њима, о стању људи при неизбежности краја историје, о предострожности на личном плану, о Другом Христовом доласку, о страху, о лажним пророцима, лажним спаситељима, лажним прорачунима краја света, о страдањима хришћана, о пореклу надахнућа исповедника који бу-

¹² *Global Catastrophic Risks*, editors Nick Bostrom, Milan M. Ćirković, Oxford University Press, New York, 2008. Уредничко представљање проблема је учињено на странама 1–31.

¹³ Несавесном и неодговорном употребом технологије или наоружања.

ду доживели те дане. Христова порука је важна да не бисмо понирали у „позитивне“ и „негативне“ телеологије, утопије и апокалиптике, да не исповедамо савремене хилијазам (фантазије о крају времена).

Осим директних, покретањем теме катастрофа отвориће се и индиректна питања. Ангажовање на њој условиће и да се присетимо оних која су запостављена или олако оцењена као што су: планска или неконтролисана деструкција, рушење ауторитета и разбијање вредности, токсикологија, психоимунологија, стварност психичког.

Потенцијал за стваралачку мисао је конструкција нових начина за слављење живота (што је донекле синоним за спасавање и одбрану). Војска предводи ту тему.

Стање у Србији

Шта је са Србијом у овом тренутку? И овде војска предводи поход. Овај текст, предавање које му је претходило на Војној академији 1. октобра 2009. године, циклус предавања одржаних у Коларчевој задужбини под називом *Хришћанство и наука у 21. веку* и активности (поготову на Војној академији) указују да присуствујемо нечему¹⁴ што ће бити откривено као једна нова перспектива теме о којој причамо. Скоро по правилу, у таквим ситуацијама се користи израз нове снаге или нове идеје. Чак и некорелисано постоје текстови у новинама који подржавају ту тезу.¹⁵ Важно је рећи да у Србији данас присуствујемо нечему што може да буде врло инспиративно, и да буде ослонац будућим генерацијама. Захвално примећујемо: у ситуацији смо да директно пратимо заједничке теме науке и теологије у 21. веку.

Актуелна заоставштина за актуелну тему

Током ранијег периода бавили смо се истраживањем на неколико поља која додирују ту област. Не може се рећи уоквирују, јасно је да је то област која носи неоткривеност и у прошлости и у садашњости и у будућности. Непознаница која током векова нуди проналажење богатих извора сазнања је жива мистика која као залог Бића привлачи људе. И не може се приметити. Било је веома важно (али и привлачно) да се као неистражено (и пропуштено) обради физика код Василија Великог, светитеља из 4. века.¹⁶ Значај теме је у трагању за источним Оцима занемареним од стране западних учитеља. Теза посвећена доприносу светитеља великог формата, васељенском учитељу Цркве била је урађена на Физичком факултету. Она представља научно-философско-теолошку анализу заједништва науке и тео-

¹⁴ Термин који су употребили пуковници др Илија Кајтез и др Борислав Д. Гроздић је *Духовна и морална обнова*, а тако су и насловили свој текст у *Православном катихети*.

¹⁵ Навешћемо као пример текст у додатку *Култура Уметност Наука* у Политици од 27. јуна 2009. године: Златко Паковић, *Познај самог себе*, година LIV, број 11, стр 2. Тај текст је био почетак полемике која је на странама суботњег додатка трајала више од месец дана. За избор текстова погледати http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=1229&Itemid=1

¹⁶ Бојан Томић, *Физика у Шестодневу Василија Великог*, Епархијски управни одбор Епархије жичке, Краљево, 2008.

логије, али и теолошку инспирацију за решење научних проблема и одстрањивање заблуда (такође је неопходно додати да је свети Василије установио образац како монаси да живе у заједници – у братству, доносећи „касарну“ у оквиру Цркве). У своме делу свети Василије оставио је образац за којим трагамо у нашем раду. Начин на који је то урађено и данас је по многим стварима актуелан.

Само излагање (Шестоднев) је збирка беседа изговорених у храму после јутарње и вечерње службе током неколико дана, радницима, занатлијама и уметницима. Мало је зачуђујуће, са становишта данашњег размишљања, да узор теме која је обрађена у Војној академији и овога рада, као и онога што ће се дешавати у будућности, имамо забележен у 4. веку. То је за једног истраживача фасцинантна околност. Замислимо трагаоца који стане испред потпуно нових врата и нађе кључ који му је неко оставио пре 1650. година. Речи св. Василија чине потпору и охрабрују све оне који се у животу нађу пред питањем односа њиховог поља рада и њима стране професије, проналазећи и смернице како да наставе. Непоколебљивост и савременост једног живог светитеља који вам говори, и после толико векова, узбудиће сваког.

Једно питање без чијег одговора нема разрешења заједничких тема

Оно што ћемо поставити као питање надовезујући се на претходно изложено, гласи: да ли научници могу бити свети оци и да ли свети оци могу бити научници? То је веома важно питање. У њему се открива једна од главних заједничких тема у 21. веку. Видећемо да у размишљањима и одговорима у оквиру те теме исповедамо веру, а показујемо и маловерност и говоримо о нашим односима са другима. Прво једна напомена: та питања неће бити решена тако што ће било ко дати формулу из које ће се формирати садржина. Већ ће се као по питању – живом питању – питању односа рата и православља, питању војске и верујућих ратника, чекати да се појаве људи који ће бити свети ратници. И у њиховим делима, речима, записаним житијима ће се пронаћи, за онога ко буде томе тежио, решење *тог* проблема. Они ће носити решење.

У Новом Завету проблем односа Војске и хришћанства није решаван кроз формуле. О односу светитељства и војне службе није се расправљало на нивоу предавања, већ лично. У виду сусрета Господа са храбрим, честитим, верујућим и истрајним официрима. У Делима апостолским цела 10. глава посвећена је капетану чете у Кесарији – Корнилију. Корнилије је „побожан и богобојазан“ као и дом његов. Моли се, пости, поштован је и уважаван од целог јудејског народа. Многе милостиње је чинио. Цела прича о њему чини поруку за незнабожце.

Свети апостол Петар схвата да кроз сусрет са Корнилијем њему Господ саопштава универзалност поруке Васкрсења и хришћански потенцијал свих професија.

Навешћемо речи које тада изговара:

Стих 34. *А Петар отворивши уста рече: Заиста видим да Бог не гледа ко је ко,*

35. *Него је у сваком народу мио њему онај који га се боји и твори правду.*

36. *Ријеч коју посла синовима Израилевим, благовјестећи мир кроз Исуса Христа: Он је Господ свију.*

У Јеванђељу од Матеја у 8. глави и у Јеванђељу од Луке у 7. глави налази се прича о силној вери капетана и његовој љубави према подређенима. Задивљен Господ хвали његову веру.¹⁷

У препоруци шта да чине војници, свети Јован, Крститељ и Претеча, саветује:

Лк 3, 14. А питаху га и војници говорећи: А шта ћемо ми чинити? И рече им: Никога да не злостављате нити кога да опадате, и будите задовољни својом платом.

Да ли је ту крај актуелности Јеванђеља? Сусрет са Господом је припремљен и потоњим историчарима, војницима, трагаоцима.

Овде се одједанпут открива да наша констатација са почетка о ширини и непрегледној перспективи те проблематике те њеном заједништву са осталим проблемима доводи до неочекиваних окрета и сазнања. Заједничка тема за науку и теологију носи питање које је и војно питање. За које је потребна храброст, суочавање са изазовима и вера. Но, да би се са њима ухватили у коштац, на тренутак вратимо се примеру Великог Кападокијског оца 4. века. Наравно да ће сви радо означити св. Василија Великог као литургичара, канонисту, пнеуматолога, предисихасту, али да ли ће га означити као научника? Али, не лажно и лицемерно, расипањем титула, епитета, заслуга и способности, већ недвосмислено. Да ли је научник или није? Ми тврдима да се ради о прворазредном научнику. Исто је важно одговорити за ратнике светитеље, да ли су првоначални војници.

¹⁷ Мт 8, 5. А кад уђе у Капернаум, приступи му капетан молећи га и говорећи:

6. Господе, слуга мој лежи дома одузет, и страшно се мучи.

7. А Исус му рече: Ја ћу доћи и исцијелићу га.

8. И капетан одговори и рече: Господе, нисам достојан да под кров мој уђеш, него само реци ријеч, и оздравиће слуга мој.

9. Јер и ја сам човек под влашћу, и имам под собом војнике, па речем једноме: иди, и иде: и другоме: дођи, и дође; и слуги своје: учини то, и учини.

10. А кад чу Исус, задиви се и рече онима што иду за њим: Заиста вам кажем: ни у Израилу толике вјере не нађох.

11. А кажем вам да ће многи од истока и запада доћи и сјешће за трпезу с Авраамом, и Исаком, и Јаковом у Царству небескоме;

12. А синови царства биће изгнани у таму најкрајњу; ондје ће бити плач и шкргут зуба.

13. А капетану рече Исус: Иди, и како си вјеровао нека ти буде. И оздрави слуга његов у тај час.

Лк 7, 2. У капетана пак једнога бијаше слуга болестан на умору који му бјеше мио.

3. А кад чу за Исуса, посла му старјешине јудејске молећи га да дође и спасе му слугу.

4. А они дошавши Исусу мољаху га усрдно, говорећи: Достојан је да му то учиниш,

5. Јер љуби народ наш, и сагради нам синагогу.

6. А Исус иђаше с њима. И кад већ бијаше недалеко од куће, посла капетан њему пријатеље говорећи му: Господе, не труди се, јер нисам достојан да под кров мој уђеш;

7. Зато и не сматрах себе достојним да ти дођем; него само реци ријеч, и оздравиће слуга мој.

8. Јер и ја сам човек под влашћу, и имам под собом војнике, па речем једноме: Иди, и иде; и другоме: Дођи, и дође; и слуги својему: Учини то, и учини.

9. А кад то чу Исус, задиви му се, и окренувши се народу који иђаше за њим рече: Кажем вам: ни у Израилу толику вјеру не нађох.

10. И када се послани вратише, нађоше болеснога слугу здрава.

Та питања захтевају целог човека за цео живот. Да буде и остане непоколебљив и да не узмиче. И кад падне да се придигне и кад се помери да се врати. Та снага се види и не може се сакрити. Мошти, јављања, нетруложеност, култ у народу ће то пројавити. Живост трагања демонстрираћемо кроз једну реченицу пуковника др Борислава Гроздића када прича о односу рата и православља: „Од тада, ево до данас бавим се само тим феноменима и стварно ми се чини да нисам далеко одмакао“.¹⁸ Цитирањем те изјаве показана је додатна веза са казивањем у одељку *Прошлост* рада о философским основама тог проблема и стајања научника пред крајем циклуса истраживања. И са питањем вечних трагалаца.

Закључак

Свако од нас проверава прошлост, садашњост и будућност. Ма у ком веку живели тражимо нова решења.

Зашто проучавамо питања времена?

Да нам се отвори прошлост са величином стварања научника, уметника, са светлошћу светитеља, са лицем Господа, са храброшћу и исповедањем вере светих војника.

Да нам се отвори садашњост да видимо најузвишеније умове, најхрабрије, најпожртвованије, најкроткије, најсветије међу савременицима, да заволимо браћу и сестре.

Да видимо прозор у будућност и да уприличимо дочек личностима које ће предочити непролазну новост и увек вечни живот. Прозор (икона) који тражимо је слика новог света.

Отварање перспектива времена (укључујући и будућих) условљено је одговорима које дајемо, делима које чинимо, односима које сведочимо и вредностима које бирамо.

Треба ли да испитујемо границе?

Почетак и крај, ограничења сазнавања, стварања, рада, среће, патње, живота, времена, експеримента, теорије – решено је у бескрају, у вечности, у Богу, у Творцу, у Тројици у Јединици.

Уједињени научници, уметници, занатлије, војници сведочиће и носиће заједничке теме у веку који је пред нама. Уједињени у животу који се не завршава за пар деценија – њихова дела остаће наследницима, поколењима.

Колико смо заинтересовани за заједницу?

Прегршт тема нам нису блиске, много штошта стоји ван сфере нашег интересовања, али тако је само до часа кад зачујемо питање које се не може сажети у неколико тренутака када мислимо о њему, и не може се исцрпети часом када први пут одговоримо на њега. Оно гласи: да ли научници могу бити свети оци и да ли свети оци могу бити научници?

Њему следује питање које ову проблематику показује у својој пуној перспективи и у трену даје решење: да ли војници могу бити светитељи и да ли светитељи могу бити војници? А то је једно војно питање.

¹⁸ Светигора, Издавачко информативна установа Митрополије Црногорско-приморске, број 172, фебруар/март 2007, стр. 23.

Литература

1. http://www.economist.com/sciencetechnology/displayStory.cfm?story_id=14209662 (посећено 15. 4. 2011.)
2. Кајтез, И., Гроздић, Д., Б.: Духовна и морална обнова, *Православни катихета*, Издавачки фонд СПЦ Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 03/09.
3. Overduin, J., M., Wesson, P., S.: Dark matter and background light, *Physics Reports* 402, 2004, p. 269–406.
4. Wilczek, F.: *Fundamental Physics in the 21 st Century* на адреси http://www.physics.ucla.edu/quantum_to_cosmos/q2c06/Wilczek.pdf (посећено 15. 4. 2011.)
5. *The Nobel Prizes 2004*, editor Tore Frängsmyr, Nobel Foundation, Stockholm, 2005.
6. Томић, Б.: Зависност нашег начина виђења од светлости и мисаони експерименти са светлошћу: Уводни рад са тематиком светлости за студенте Академије Српске православне цркве за уметност и конзервацију, *Живопис* 3, 2009, стр. 279–301.
7. Томић, Б.: Светлост у Новом Завету: Хемијска, физичка и теолошка предпостављања, *Иконографске студије* 3, 2010, стр. 51–64.
8. Томић, Б.: Савремене хемијске и физичке аналитичке методе у студијама уметничких материјала (развој мултидисциплинарности у 2009. години), *Живопис* 4, 2010, стр. 83–105.
9. Група аутора, *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, са руског превели Марина Обижајева и Владимир Куриљов, превод редиговала Ксенија Кончаревић, коначну редактуру извршио Епископ Бачки Иринеј, Беседа, Нови Сад, 2007.
10. *Global Catastrophic Risks*, editors Nick Bostrom, Milan M. Ćirković, Oxford University Press, New York, 2008.
11. Паковић, З.: *Познај самог себе, Култура Уметност Наука* додаток у Полици од 27. јуна 2009. године, година LIV, број 11, стр. 2.
12. http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=1229&Itemid=1 (посећено 15. 4. 2011)
13. Томић, Б.: *Физика у Шестодневу Василија Великог*, Епархијски управни одбор Епархије жичке, Краљево, 2008.
14. *Светигора*, Издавачко информативна установа Митрополије Црногорско-приморске, број 172, фебруар/март 2007, стр. 23.
15. *Свето писмо Старога и Новог завета – Библија*, Свети архијерејски Синод Српске православне цркве, Београд, 2005.

Текст који следи иницијално је написан да се идеје аутора изложе на научно-стручном скупу „СИМНОД-2011“. Пошто није постигнута примарна намера, аутор је вољан да о изнетим ставовима полемиче са академском заједницом посредством Војног дела.

Уредник

ОПШТА СТРАТЕГИЈА ИЛИ СТРАТЕГИЈА ДРЖАВЕ – НАЦИЈЕ

Душан Вишњић*

– Суштина –

Филозофија има лоше мишљење о политици. Сматра је немилосрдном, неморалном, прагматичном борбом за власт, у којој један човек и друштвена група настоје да друге људе и друштвене групе сведу на пукe објекте. Следи питање: Да ли би се у будућности политика као таква могла превазићи и под којим условима би се друштвени односи и процеси могли регулисати на начин који више није политички у традиционалном смислу речи?

На постављено питање нудим следећи одговор: Политика би могла бити превазиђена у будућности општом стратегијом (стратегијом државе – нације), јер се фундаменталним, теоријским истраживањем, односно критичким преиспитивањем, дошло до истинске стратегије у духу одабраног идеала. Идеал је био дискурзивно стратегијско мишљење. То мишљење је посредан, неинтиуитиван увид у целину фундаменталних интерних и екстерних процеса у односима једне државе са самом собом (нацијом, друштвом) и са другим државама. Право, реално знање је знање конкретних целина, тоталитета, јер су они истина. Али, заблуда је мислити да се они могу разумети једним мисаоним актом. Непосредна визија тоталитета имала би смисла само као хипотетичка апстракција која је усмеравала процес мишљења све до окончања истраживања.

Када кажемо „држава“ увек мислимо на државу уопште, њен теоријски појам. Држава је субјект стратегијских релација: онтолошки (носилац стања, својстава и деловања), епистемолошки (услов спознаје стратегијске стварности) и аксиолошки (одређује уставом највише добро нације). (Дунав није субјект. Кад кажемо *Дунавска стратегија* треба је читати: немачка идеја обнове унеколико измењене Аустроугарске монархије. Опрез је мајка мудрости.)

* Др Душан Вишњић је пуковник у пензији.

Први чинилац стратегије су релације које интегришу све остале: сукобљености (бенигне и малигне) моћи и силе државе (укључује се и умност стратега и стратегијста), вредности и потребе, односно интересе као потребе сведене на похлепу, док су пети чинилац (не и по значају) стратегијска знања.

Ако „поделимо“ општу стратегију (као појам) по обиму она ће остати појам рода стратегија, дакле општа, а све остале функције државе и друштва биће посебне, од којих ће неке сложеније имати више-мање појединачних стратегија. Том поделом стиже се до полистратегијског система опште стратегије, којим се баве тимови експерата за: информације, дипломатију, економију, политику, право, технологију, демографију, културу, образовање, војску, конфесије и др.

Кант је дефинисао *систем* као јединство различитих спознаја у форми једне идеје. Идеја која интегрише посебне стратегије јесте идеја највишег добра (*summum bonum*) или интереса (грамзиви, похлепни не хају за највише добро). Највише добро код етички оријентисаних је здраво друштво. *Summum bonum* је скоро синоним за Блохово „оно што настаје“ или краће „постајуће“.

Аутономне државе (делују по својим законима) и аутотеличне (делују према својим циљевима) имају у виду само интерес, док хетерономне и хетеротеличне државе (трећи свет), премда вербално имитирају државе гравитационе центре планетарне и континенталне моћи говорећи о интересима, често и немају никакву идеју доктринарног модела полистратегијског система и тако се одричу веома важног метода поправљања сопственог положаја. Знање је моћ.

Стратегија је аутентичан случај Кантовог система, јер интегрише све стратегијски релевантне посебне стратегије, поред оних које функционално припадају наукама одбране и све остале, јер отаџбина се брани и књигом, и хлебом, и песмом...

Стратегија је системски напор теоријског ума стратегиста (мислилаца стратегије) и практичног ума стратега (реализатора стратегијских планова посебних стратегија) да осмисле живот државе – нације како у целини тако и у посебним областима стратегијског мишљења и деловања. Реч је о најодговорнијем облику критичке друштвене науке који, никад није као политика, покидао везе између знања и морала, односно између истине и етичких вредности.

Утопијски карактер стратегије не може бити доведен у питање. Међутим, реч је о Блоховој конкретној утопији као јединству знања, процеса и наде, утопији која је носилац општељудских етичких вредности које противрече постојећем (пре свега све власти политике) и омогућују његове промене.

Стратешка пракса утемељена на стратегијским знањима аутентичан је стваралац историје државе – нације.

Искуствена теорија стратегије отргнута од заборава, лексички осавремењена и обогаћена новим категоријалним апаратом, досегла је до елементарног дискурса и постала поуздано упориште за објашњење посебних стратегија, њихова матична дисциплина.

Основна сврха теорије опште стратегије јесте постизање оптималне ефикасности стратешке праксе, уз задовољавајући ниво контроле стихијности стратегијских процеса, како сопствених тако и свих оних који би могли да утичу на стратегијску стварност државе – нације. За понуђени концепт опште стратегије отворен проблем су посебне (појединачне) стратегије, односно оне којима се (чијим посредством) актуализују сврхе стратешких делатности, јер само оне могу доћи до исказа који регулишу норме практичне делатности.

– Разрада –

*Држава – нација је сувише значајна творевина
да би била препуштена само политичарима.*

Филозофија је родно место свих наука, па тако и опште стратегије. Филозофија је целовита, рационална и критичка свест човека о свету у којем живи и основном смислу његове делатности. Она тежи да превазиђе све границе које је човек сам себи поставио: границе струке, специјалности и професије (општа стратегија је у томе прати). Основно обележје филозофије, као врсте знања, јесте трагање за истином. Она се бави тоталитетом највише општости – универзумом, апсолутним духом (Хегел), а општа стратегија (даље ћемо изоставити реч „општа“ јер је јасно да нема ништа општије од стратегије без конотације) бави се тоталитетом уже општости од филозофског, државом – нацијом као системом (ако је таква). Реч је о држави – нацији уопште, онаквој како је дефинисао Макијавели (користио је само реч „држава“): „Држава је апстракција, заједнички именитељ на који се све државе могу свести по одбитку онога што их конкретно карактерише“. Кант је дефинисао систем као јединство различитих спознаја под једном идејом, што бисмо могли довести у везу са настојањем филозофије да „превазиђе све границе које је човек сам себи створио“. И стратегија има то својство: трага за истином, а истина је целина, систем.

Дакле, принцип тоталитета заједнички је за филозофију и стратегију, из чега би било погрешно закључити да је стратегија исто што и филозофија. Реч је о једној чињеници друге природе: према заједничком својству – принципу тоталитета општа стратегија потиче из теоријске филозофије, али то не значи да је и сама та филозофија, јер она се бави системом који, аналитички рашчлањен на структурне елементе, омогућава, након њиховог истраживања, синтезу добијених резултата на вишем нивоу конкретности. Друкчије речено, ми општу стратегију видимо као примењену теоријску дисциплину чије место је међу практичним дисциплинама филозофије какве су (пре свега) етика и естетика.

Умност је, неоспорно, битно обележје филозофије, али и стратегије. Ипак се те области људског знања разликују, бар у мери разлике теоријске филозофије и практичке филозофије која није мала. Стратегија је подручје умности и не бави се непосредним искуством него разумски сређеним појмовима уносећи више јединство у њих. Умност стратегиста и стратега најближа је *Phronesis* – практичној мудрости, као основној људској врлини (описно ју је истакао Сун Цу у „Умећу ратовања“). *Phronesis* укључује: знање врлина, способност логичког закључивања од општих начела до суда у специфичној ситуацији, али, исто тако, и снагу воље да се учини оно што из тог суда следи у пракси.

Филозофија науке формулисала је, имплиците, операционални принцип који бисмо могли назвати „припадност неке (нове) теорије одређеном систему“. Идеја да ниједан исказ, формулација закона или целовита теорија не може имати одређени смисао нити се може прихватити као истина док се не одреди [...] систем коме припада, имала је револуционарни ефекат на науку у целини [...] Из ње следи да свака чињеница има своје теоријске претпоставке [...] да теоријске расправе имају смисла само ако се утврде референцијални оквири сваког од опонената, односно теоријске 'парадигме' чије су претпоставке имлицитне у његовом мишљењу. Таква релативистичка оријентација је постала моћно оружје против идеолошког и верског

догматизма, расизма, војничког доктринарства, академске ауторитарности, свемоћи политике и арбитарности власти“ (уз мање измене, М. Марковић том IV, стр. 63, Изабрана дела). Стратегија, дакле, има своје „родно место“.

Зашто користимо синтагму „држава – нација“? Из следећих разлога: (1) Нема државе без нације. „Нацију имају и САД у којој, вероватно постоји, бар понеки припадник било које нације досад регистроване на нашој планети“. Могло би се рећи да су Американци ставили знак једнакости између „нације“ и „држављанства“. Али, ако нема државе без нације постоје нације без државе, буквално. Такве нације живе *Histori calamitatum* (историју невоља). (2) Постоје државе које „забораве“ нације, сем тренутка кад су им „потребне“. (3) Није мали број оних држава које изневере неке важне одредбе (ненаписаног) друштвеног уговора. (4) Једна од основних сврха савременог глобалистичког опресивног похода, засад, на „слабе тачке“ наше планете, јесте денационализација, национално обезличење човека, стварање генетски модификованих идиота, робова 21. века. (5) Синтагму „држава – нација“ преузео сам од француских мислилаца који виде нацију као неуништуиву структуру људског друштва која траје миленијумима и остаће, убудуће, битна чињеница интернационалног живота.

Историичност стратегије?

Не верујем да би било препоручљиво не користити се овом приликом и указати на једну од веома битних заблуда, у науци уопште. Реч о историји има филозофија науке. „Истраживање прошлости делимично се конституисало као посебна наука – историја. Међутим, статус историје као науке није довољно јасан. Кад тежиште ставља на описивање економске, политичке или културне прошлости, она је више или мање једнострана и, строго узев, нема ни право да се зове историјом. Међутим, кад прошлост обухвата целовито и кад се не ограничи само на описивање већ и на анализу, објашњавање и критичко оцењивање прошлости – она се више и не може сматрати једном посебном науком поред других, већ постаје моменат сваког научног истраживања. Другим речима историја тежи да се идентификује са науком уопште: свака наука би на једном вишем нивоу свог конституисања морала да развије и историју свог предмета и историју саме себе као науке“ (М. Марковић том VIII/297).

Руски филозоф Е. В. Иљенков формулисао је изванредну дефиницију науке уопште (IV том избраних дела академика Марковића стр. 414) из које се може издвојити, *ad hoc*, следећи исказ: „Право, реално знање је, даље, историјско, јер се суштина данашњих појава може открити тек у њиховим првобитним простим елементарним облицима који су се појавили као случајности, као изузетак од правила у прошлости, а који су већ тада, као у ћелији, носили у себи све противречности развијених облика“.

Тај исказ Е. В. Иљенкова илуструју, бар две, историјске темпоралне коинциденције. Прва се догодила у 4. веку пре н. е. на евроазијском континенту (Европа је, ипак, само полуострво тог континента, али нећемо се бавити даљим рангирањима). Савременици са две супротне стране Евроазије – Александар Велики и Сун Цу стратегијски су делатници различитог профила, први је стратег, други стратегиста, први је, дакле, војни стратег, а као цар и стратег државе (Грчке), а други, пре свега, мислилац стратегије и генерал. (Једна дигресија: да ли ћемо се и надаље питати: шта је било „прво“ хришћанско „реч“ или Гетеово „чин“?).

Царев учитељ логичког и државничког мишљења био је, нико други до Аристотел, а војностратегијског резонувања искусни војсковођа, његов отац, Филип Македонски. Талентованом Александру било је то довољно за успешну контролу како интерних тако и екстерних стратешких процеса који одређују стратешку стварност Грчке и да донесе одлуке због којих ће, с правом, понети атрибут – „Велики“. Е. В. Иљенков био је у праву, и то не само због поменутог историјског догађаја који потврђује његову тезу већ и из једног ширег аспекта: Хегел је идентификовао појам „филозофије“ са целокупном њеном историјом. Зашто би се појам „опште стратегије“, у једном таквом методолошком приступу третирао друкчије од појма „филозофије“?

Док је грчки цар учио, затим и ратовао да би ојачао Грчку ујединивши је, у ратном походу на исток обезбеђивао је Грчку споља од традиционалних непријатеља, ширио грчку културу и бавио се градителством (Александрија), дотле је на далеком истоку Сун Цу стварао „Умећа ратовања“ (у оригиналу „Тринаест поглавља“) које је савремена кинеска интелектуална елита сврстала међу двадесет најзначајнијих дела кинеске културне баштине.

Сун Цу није могао познавати „филозофију науке“, јер је тада није било, као ни методологије. Али, снагом сопственог ума уочио је чињеницу да је држава објект стратегије или, како би то рекли савремени филозофи науке – „тоталитет“ од кога ваља поћи у размишљање о стратегији. На почетку „Умећа ратовања“ Сун пише: „Рат је од животне важности за државу; то је подручје у којем се решава бити или не бити, то је стаза која води у сигурност или пропаст. Зато је нужно добро га проучити“. Када Сун Цу помиње државу нема сумње у то да мисли на државу уопште; њен теоријски појам, што се може закључити скоро из сваког дела „Умећа ратовања“. Његово размишљање је умно, односно веома апстрактно и концизно, на основу чега можемо посредно закључити да се у истраживању и умовању ослањао на разумски сређене појмове и доводио их до степена јединства различитих спознаја под једном идејом, односно до оригиналног системског знања стратегије. Дакле, утемељивач опште стратегије „пронађен“ је. Још би само требало обезбедити кинески оригинал „Умећа ратовања“ и превести га на српски језик без посредовања енглеског језика. Нисам уверен у способност англосаксонаца да разумеју суштину стратегије на основу превода извесног Семјуела Грифита (1963. године), тим пре што се може закључити да не разликује стратегију од доктрине. Бар једно комплетно дело кинеске културе требало би да има Србија. Дакле, Е. В. Иљенков је био у прву: право стратегијско знање је и историјско, оно често потиче из веома давних периода човекове историје тотализације.

Темпорална коинциденција стратегијске праксе и стратегијске теорије не само да није случајна, већ је, вероватно, законита. Зато „дилему“: шта је било „прво“ реч или дело (чин) можемо уврстити у софизме нове ере.

Другу илустрацију временске подударности стратешке праксе и стратегијског мишљења можемо назвати формалистичком иако је до ње дошло приближно двадесет и један век након прве која, у то време, није могла бити непозната. Реч је о истовременој појави уставотворности и стратешке праксе. Уставотворци су заказали у стратегијском размишљању, случајно или намерно – изоставили су *telos* (сврху). „У друштвеној историји ми немамо пред собом ствари већ појаве у којима је објективирана нека сврха. Довести до свести ту сврху [...] значи не само разумети смисао историјског процеса (показати свету за шта се бори) [...] већ и утврдити социјалну истину. Тај имплицитни *telos*, тај непотпуно остварени идеал, тај недовршени рад прошлости

– постаје норма критичког оцењивања актуелне друштвене стварности. Истина једног друштва биће степен његове адекватности тој норми.“ (М. Марковић IV/179).

Један од најпрецизнијих критеријума сврставања државе је *telos*. Према том критеријуму државе се могу сврстати у: (1) аутотеличне и (2) хетеротеличне. Прве делују у складу са сопственом сврхом, друге су принуђене да се подвргавају туђим сврхама, у већој или мањој мери. Прве, по правилу, као (необелодањену) сврху имају интерес (потребе сведене на похлепу), а друге могу објективно имати *summum bonum*, тј. највише добро државе – нације или одређеније: здраво друштво (ма шта под тим појмом подразумевали), оствариво у складу са објективним могућностима конкретне државе.

Додајмо реченом и веома значајно Фромово упозорење: сваки субјект мора да има (1) простор оријентације и (2) објект (предмет) поштовања. Наша народна изрека гласи: с ким си такав си. Сопственим фундаменталним релацијама с другим сличним ентитетима и са самом собом, држава – нација „одређује“ сопствени простор оријентације и тако стиче позицију субјекта стратегијских односа одређеног ранга. Што се „објекта“ (предмета) поштовања тиче, требало би да га одреди устав како је претходно речено.

Али, када је реч о Сун Цуу и „његовом“ схватању улоге државе „у рату“, морам изразити сумњу у коректност „преведеног превода“ речи „рат“. Сун је знао да је велика заблуда мислити како је стратегија неопходна држави само у рату (а још је већа заблуда да, сем војне, других стратегија нема). Биће да је пре реч о „сукобима уопште“, па и о рату као екстремном облику малигног сукоба, јер већ у „миру“ (стање између два рата, „Платон“) постоје виртуелни и реални сукоби, бенигни и малигни, а САД имају „мирнодопски рат“ у својој класификацији ратова (ако га, у последњу деценију и по, нису „избрисали“ из евиденције).

Нешто више о „тоталитету“

Филозофски посматрано држава је тоталитет (целина, систем), али не онај опште-филозофски универзум или Хегелов апсолутни дух, него тоталитет уже општости. Методолошки, држава је објект стратегије, али и субјект стратегијских односа. О каквој (којој) ужој општости је реч? Објект је држава – нација као целина, али не и у целини, већ само њене фундаменталне интерне и екстерне релације којима се она идентификује.

Тоталитет је, заправо, филозофско-методолошки принцип, одређеније дијалектички принцип, јер се дијалектика супротставља сваком мишљењу света које карактерише парцијалност, једностраност, трајна дисперзија целине у делове без напора враћања целини на неком вишем нивоу конкретности. Другим речима, дијалектику, а са њом и стратегију, суштински карактерише начело целовитости. Цела историја је схваћена као процес тотализације, односно уважавања оних тековина негдашњих цивилизација у којима има елемената универзалног људског садржаја. Пуно значење једне историјске појаве, каква је на пример држава, чијој стратегији тежимо, може се схватити само ако ту појаву схватимо као елемент једне шире историјске целине којој држава припада, а она, као систем, припада системски неуређеном свету који нема никакву сврху, Кантов празан појам, јер се није доказао у односу са неким сличним ентитетом, нити у односу према самом себи, својим субцелинама, сем крематистички.

Тоталитет се не може непосредно схватити једним јединим непосредним актом. Не-посредна визија тоталитета може имати смисла само као хипотетичка апстракција која треба да остане увек присутан оријентациони оквир приликом истраживања. Аналитичко рашчлањавање целине (државе), односно почетне апстрактне смисаоне целине и истраживање структурних елемената омогућава њихову синтезу на вишем нивоу конкретности (Михајло Марковић). Одређеније речено: све функције државе –нације научно су утемељене. Истраживањем историје функција долазимо до појма тих наука које чине теоријску основу посебних (појединачних) стратегија. Само посебне и појединачне стратегије могу доћи до исказа који формулишу норме практичне делатности а *phronesis* стратегија спровести их у дело и тиме допринети највишем добру државе – нације.

Да ли је стратегија државе – нације уопште наука и у чему је разлика између ње и доктрине било које конкретне државе? Општа стратегија је наука у развоју. Њен највећи недостатак је недовршеност, јер сам ја као јединка могао једино да уопштено најавим „полистратегијски систем државе – нације“, али не и да структурирам сваку посебну стратегију, сем војне. Зато предлажем покретање државног, научно-стручног пројекта на поменути тему, јер се из кризе не излази празним обећањима, већ научним знањем, односно истином о сопственој стратегијској стварности и решавањем идентификованих фундаменталних проблема. Засад је општа стратегија, изузев поменутог недостатка, конституисана на задовољавајући начин, јер има: (раније поменути) (1) објект, (2) предмет стратегије, (3) методе и технике истраживања, те (4) сврху и место стратегије у систему наука и животу нације.

(1) *Објект опште стратегије* није ништа друго него раније поменути тоталитет – држава, и то она како ју је око пре пола миленијума видео, односно дефинисао Макијавели. Држава – нација не у целини, већ као целина фундаменталних интерних и екстерних релација; чији је она истовремено и субјект. Реторичко је питање може ли објект „наука одбране“ бити нешто друго сем државе – нације?

(2) *Предмет опште стратегије?* Предмет једне науке није део објективне стварности „по себи“. Предмет целокупне науке јесте проблематика човековог односа према свету. Предмет науке нису ствари и процеси као такви, већ проблеми који се у вези с тим стварима и процесима постављају пред стратегисте и стратеге једне државе, у светлости практичних потреба државе – нације, те претходних знања и методолошких инструмената којима располажу стратегија и стратегисти. Стварност за државу – нацију, поједини њени елементи представљају конститутивне елементе одређене групе проблема која је предмет науке (теорије) зване општа стратегија државе – нације. Група проблема државе – нације у којој има нешто инваријантно чини предмет опште стратегије.

Због недовршености стратегије, одсуства њене практичне провере, до које није могло доћи из објективних разлога, није било могуће теоријски развити полистратегијски систем без којег нема ни исказа који формулишу норме практичне делатности. Та недовршеност отвара питање научног статуса опште стратегије у овој фази њене спознаје.

Све оно што претендује да буде наука мора садржавати бар неке од следећих елемената (иначе могућих носилаца првенствено теоријских проблема стратегије, за разлику од чинилаца стратегије као исходишта практичних проблема државе – нације): језик стратегије; искуствене чињенице, ставове којима се утврђују опште структуре и релације, методе истраживања, исказа који формулишу норме практичне делатности нема (због наведеног разлога), начин организовања чињеница; филозофских претпоставки концепције стратегије и историја стратегије.

Филозофија науке не бави се наукама у настајању, научно неутемељеним, незрелим наукама, али, она ће ипак рећи: „Често се питање да ли је једна наука конституисана представља у бивалентном облику, као да се на њега мора одговарати са да или не. Дијалектичар који би дозволио могућности и да и не био би ближи истини“ (М. Марковић). То дијалектичко становиште прихватљиво је за општу стратегију. Ипак је она наука релативно лако надокнадивих недостатака.

Стратегијска стварност државе основа је њене укупне стварности. Чиниоци те стварности су: интерне и екстерне релације, сукобљености, моћи и силе, највише добро нације и стратегијска знања. Ти чиниоци су конститутивни елементи оне групе проблема које смо претходно, можемо рећи, условно назвали практичним. Та стварност није само оно што је реално дато у простору и времену, него и оно виртуелно, то јест потенцијално у односима држава – сукобница. Синтагми „стратегијска стварност“ можемо дати следеће значење: стратегијска стварност државе нације материјални је корелат наших истинитих ставова о њеним фундаменталним, интерним и екстерним, релацијама и позицији у свету.

(3) *Концепција основних, општих метода стратегијских истраживања* разликује се посве од концепције истраживања било које друге науке. Штавише, једну од две опште методе стратегијских истраживања не помиње ниједна доступна нам методологија. Суштина методе може се одредити као поступак којим се на основу претходног знања о предмету науке долази до даљег, потпунијег знања. У том смислу метода претходи науци. Али, исто тако, она се користи у науци, тј. саставни је део науке. Та дефиниција методе науке била је неопходна да се уочи разлика између метода истраживања стратегије, с једне стране, и концепирања метода стратегијских истраживања, с друге стране.

Може се рећи да су методе научног сазнања и научног истраживања заправо системи регулативних принципа делатности. То је, дакле, систем принципа којима се руководимо у мисаоном, теоријском освајању стварности. У мисаоном освајању стварности стратегисти и стратези требало би да се користе са два основна, општа система регулативних принципа: (3.1) стратегијским узроковањем и (3.2) стратегијским предвиђањем. О томе да је филозофија родно место стратегије најубедљивије говоре искази о филозофским претпоставкама концепције стратегије, како они досад забележени, тако и они који следе о методи стратегијске узрочности и стратегијског предвиђања.

(3.1) Узрочност је основни, највиши принцип рационалног објашњења света, тврди филозофија. Ослањајући се на специфичности критичке друштвене филозофије и критичке друштвене науке, релевантне за спознају стратегијске узрочности, те спознату природу стратегијске стварности, настојао сам да докучим стратегијске принципе рационалног објашњавања могућих стратегијских збивања. Узрочност је однос узрока и ефекта; краће, узрочност је константна веза. Узрочност је и делатност произвођења једне појаве од стране друге. Узрочност је увек искуствено-мисаоно-практично питање, а не чисто искуствено. Стратегијска узрочност је посебан тип друштвене узрочности, али о тим посебностима неће бити речи овом приликом, јер нас првенствено интересују филозофске претпоставке концепције општестратегијске узрочности. Стратегија као неразвијена наука не може се одрећи узрочности, јер нема сопствених стратегијских закона. Уместо принципа *causalitatis* користимо се аксиомом стратегијске узрочности у значењу да се стратегијске појаве дешавају по закону повезаности узрока и ефекта. Тај аксиом је само једна методолошка одлука, јер се из њега не може дедуковати општа стратегијска узрочност.

Идући посредним путем до релевантног одговора, долазимо до човека, његових заједница и институција. Пођимо од Фромовог чувеног питања: „Да ли је човек једна врста“? Сам Фром даје одговор тврдњом да човекова људска природа чини човека нечовечним. Човекова нечовечност суштински је крематистички утемељена, а на њеној основи развијена је малигна агресивност политички организованих друштава званих државе. Човек је једини примат масовни убица који при том чину осећа задовољство. Говорећи о реактивној (бенигној) агесији Фром ће указати на битну природу човека да не реагује само на непосредне опасности већ и на такве које може замислити као будуће догађаје. Реч је о способности предвиђања те тако значајне стратегијске делатности. Мишел Фуко ће рећи да је цивилни друштвени поредак у основи и у својим битним механизмима – борбени поредак. Сведоци смо свеопште опресивне функционализације и оних друштвених и државних делатности које су одувек сматране изразито мирољубивим. Било би занимљиво дознати како се данас предаје етика широм света када изостају масовнији протести интелектуалаца против лажи стратешких размера иза којих следе малигне агесије „јединог господара света“ против хетеротеличних држава, с познатим катастрофичним хуманитарним последицама. На Западу се истином одавно тргује, јер је „заборавио“ (ако је икада знао и прихватио) Хегелово упозорење да истина нема цену. Свет никада није био у већем стратешком хаосу (нереду) пре успостављања тзв. новог светског поретка.

Живимо у ери глобализма у којој је човечанство вавилонска кула (збрка, хаос) битно различита од социолошког појма „заједница“. Напротив, јер глобализам је чедо нацифашизма. За разлику од глобализације као скупа релативно бенигних планетарних процеса, овог или оног типа, глобализам је малигно-опресивни (тлачитељски, затирачки, тиранијски), планетарни, световно (висока технологија САД) верски (духовни терор, како каже амерички мислилац Хук: католицизам је најстарији и највећи тоталитарни поход у историји), с циљем „сједињавања“ са остатком човечанства онако како се „удружују“ коњаник и коњ, односно „остатак“ планете учинити објектом свеколиких манипулација и тако постати истински господар (власник) Земље.

(3.2) Стратегијско узроковање и стратегијско предвиђање су нераскидиво повезане научне методе у непрекидном процесу научне спознаје бити стратегијске стварности и решавања конкретних реалних, али и виртуелних проблема државе –нације. Свест стратејиста и стратега није само рефлексивна него и пројективна. Пројективност стратејиста заснована је на појмовној анализи и уочавању општих правилности промена стратегијске стварности. Пројективност је суштинско обележје стратегије, обележје без којег стратегија губи смисао постојања. Без стратегијског предвиђања и планирања будућности опстанак државе – нације у постојећим околностима постаје све мање извесан. Блохово дело „принцип нада“ са терминима који означавају оригиналне појмове теорије могућности, незамењива је теоријска основа стратегијског предвиђања. „Како ли се често нешто приказује таквим да може бити!“ Или, да може бити другачијим него до сада, па се стога може и на томе порадиати. Али, само то не било могуће без могућега у себи и пред собом. *Sapienti sat!* Мислити стратегијску будућност државе не би могло да значи ништа друго него предвидети стање њене стратегијске стварности у неком будућем времену на основу егзистирајућих могућности. Добра теорија предвиђања мора узети у обзир сва релевантна емпиријска и теоријска знања о стратегијској прошлости и садашњости која представљају ефективна ограничења с обзиром на поље замисливих могућности, јер и најуврљивије предвиђање може пасти у воду ако се не узму

у обзир моћне субјективне силе, они појединци који имају право одлучивања, чак и о судбинским питањима нације. Будућност једне стратегијске могућности је варијабилна и зато њена теорија мора бити вишезначна. У предвиђању будућег стања стратегијске стварности користе се модели сукобљености стратегијских субјеката ради предвиђања ефеката по неко добро нације. Моделовање је у односу на предвиђање посебна метода у стратегијским истраживањима. На крају, за стратегијско предвиђање можемо рећи да је то омеђивање стратегијске стварности једног стратегијског сукобника у будућности када је његова стварност позната у садашњем моменту.

(4) *Шта рећи о концепцији опште стратегије и њеног места у систему наука?* Премда је општа стратегија постојала, на овај или онај начин, у пракси односа држава од најранијих времена до данашњих дана, она се тек овим радом јавља у теоријској форми. Стратегисти (најзаступљенији су, сасвим очекивано, војни) наслућивали су, неки чак и помињали синтагму „општа стратегија“, а Бофр је стигао до класификације стратегије, али нико од њих, па ни Е. М. Ерл, није учинио одлучујући корак ка њеној суштини. Општа стратегија је нова врста практичке филозофије, која се, за разлику од етике и естетике, не бави односом јединке према јединки, јединке према друштву и самој себи, него односом стратегијског субјекта према самом себи (сопственим подсистемима) и према другим себи сличним субјектима. Стратегија државе је трајни, систематски напор теоријског (стратегисти) и практичног (стратези) ума да се осмисли живот једне државно организоване националне заједнице као целине. Резултат тог напора је теоријски систем истинитих, објективно заснованих исказа, адекватних општој стратегијској стварности, то јест, оном формалном структурално идентичном у бескрајној варијабилности искуствених стратешких садржаја.

Основна сврха теорије опште стратегије јесте постизање што веће ефикасности стратешке праксе и остварење оптималне контроле над тенденцијом стихијности стратешке праксе. Зато је крајњи циљ и овог истраживања сазнање које објашњава узроке стратегијских збивања и предвиђа стратегијске догађаје. Сваки одговор на досад постављена питања отвара нове сумње и дилеме, а то је у науци пут њеног развоја, кретање ка клубу зрелих наука, што је не мање важна сврха од претходно наведене. Стратегијска теорија јавља се, у извесном смислу, у функцији самосвести према друштвеној свести једног субјекта стратегијских односа. Да би таквој улози она (та теорија) могла бити адекватна, у складу са идеалом – дискурзивним мишљењем – не може бити нити сме остати у равни ниједне стручне парцијалне науке, него правог реалног знања о конкретној смисаоној целини каква је стратегијска стварност државе. Општа стратегија мора бити умно критичко знање изражено синтетичким појмовима, јер је темељно знање оне области делатности стратегиста која је одлучујућа за преживљавање и живот државе – нације. Стратезима је неопходна таква теорија која ће бити окренута спознаји односа оних процеса стратегијских ентитета којима припада димензија будућности. Теорија стратегије не би никад смела да падне у голи емпиризам. Премда теорија опште стратегије не може бити довољно езактна, јер се бави односима макродруштвених, фундаменталних процеса, ипак она може бити објективна, плодна и конкретна. Иако је целовита, теорија опште стратегије, из перспективе зреле науке, недовољно је разуђена. Без фундаменталног теоријског истраживања, општа теорија стратегије остала би непознаница, предмет научне вулгаризације, осуђена на стагнацију.

Реч-две о доктрини. За разлику од научних теорија и система у које спада и стратегија, у појму доктрине није нагласак на утврђивању објективне истине која би имала општедруштвени карактер, већ ослонцем на теорију стратегије као најпоузданији инструмент контроле туђег и сопственог искуства, и оцену сопствене стратегијске стварности, на повезаном излагању једног становишта (програма) које има непосредни практични значај. Све примењене науке имају сопствене доктрине (медицина, машинство, шумарство...), али их не означавају тако. Квазистратегије нису ништа друго него научно неутемељене доктрине аутотеличних држава које су од Клаузевица „научиле“ само да је најбоља стратегија бити довољно моћан уопште и у посебним областима. Слично поступају и хетеротеличне државе које нису „заинтересоване“ за научни приступ и најбоље решење је видети како то раде САД, па по узору на њих сачинити нешто своје не схватајући при том да свака капа не иде на свачију главу.

Оно што у теоријским разматрањима називамо полистратегијским системом, у ранијим доктринарним поставкама (СФРЈ) означавао је синтагмом „систем одбране“. Убудуће би то требало звати „доктринарни модел полистратегијског система“ државе „А“, „Б“... дакле, неке конкретне државе. Тај систем нема ништа заједничко са тзв. ОНО и ДСЗ негдашње СФРЈ, јер захвата све темељне функције државе „А“, од које зависи њен опстанак и прогрес.

Усмеравање државе – нације. Претходни текст у целини је посвећен питањима како да једна држава – нација прокрчи себи пут до највишег сопственог добра (вредности), у нашем случају до здравог друштва, ма шта подразумевали под појмом „здрово друштво“. Само „усмеравање“ је подједнако тежак филозофски, научни и практични проблем.

Знамо ли колико врста капитализма је било, које данас егзистирају, којој смо најближи, како изаћи из кризе, итд. Питајмо се и даље: како обезбедити да се друштво као целина креће пуном свешћу о томе куда иде, које опште сврхе ваља достићи и како, када је познато да свака општина „има право“ да се слободно оријентише, према сопственим сврхама. Како решити једно од суштинских ограничења капитализма – његову стихијност и анархичност, јер је такво друштво, због одсуства планирања слично несвесној природи, далеко од хуманизованог.

Крајње је време да се усмеравање друштвеног развоја повери научним институцијама друштва, које могу да пруже поуздана емпиријска знања о реалном стању државе и нације, стварним могућностима и алтернативама даљег кретања. Одлуке, посебно оне о решењима фундаменталних проблема, ваља препустити „савезу врлина“. Све то треба чинити без импровизације. Власт би приликом спровођења предложених и образложених научних одлука одговарала због могућих одступања од предложеног.

Без истраживања историје свих научно заснованих функција државе – нације и теоријског осмишљавања посебних (појединачних) стратегија, те формирања доктринарног модела полистратегијског система наше државе нећемо добити прилику да пронађемо „наш модел капитализма“ иако имамо оригиналан пример Н. Р. Кине, јер смо закаснили.

Литература

1. Хелер, А: *Вредности и потребе*, Нолит, Београд, 1981.
2. Шешић, Б.: *Основи логике*, Научна књига, Београд
3. Бошњак, Б.: *Систематика филозофије*, Напријед, Загреб, 1977.
4. Блох, Е.: *Принцип нада*, Напријед, Загреб, 1981.
5. Марковић, М.: *Изабрана дела* (у осам томова), БИГЗ, Београд, 1994.
6. Фром, Е.: *Анатомија људске деструктивности*, Напријед, Загреб, 1986.
7. Хегел, *Историја филозофије*, БИГЗ, Београд, 1975.
8. Паскал, Б.: *Мисли*, Култура, Београд, 1969.
9. Бофр, *Увод у стратегију*, ВИЗ, Београд, 1968.
10. Е. М. Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952.
11. Клаузевиц, *О рату*, Геца Кон, Београд, 1939.
12. Харт, Л.: *Стратегија посредног прилажења*, Војно дело, Београд, 1952.
13. Томац, П.: *Војна Историја*, Војно дело, Београд, 1959.
14. Вукадиновић, Р.: *Нуклеарне стратегије суперсила*, АЦ, Загреб, 1985.
15. Свечин, *Стратегија*, Војно дело, Београд, 1956.
16. Сун Цу, *Умеће ратовања*, Глобус, Загреб, 1982.
17. *Енциклопедијски речник српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1967.
18. Тубић, Р.: *Енциклопедијски речник марксистичких појмова*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1974.
19. *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982.

ПРИКАЗ КЊИГЕ ДРАГАНА ПЕТРОВИЋА,
ФРАНЦУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ 1800–2010

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

Недавно је у издању Института за међународну политику и привреду изашла научна монографија др сц. Драгана Петровића: *Француско-српски односи 1800–2010*. Књига је рађена у тврдом повезу. С предње стране корица налази се велики споменик – постамент подигнут у част захвалности српског народа француској држави, као залог трајном пријатељству. На последњој страници књиге, на тврдој полеђини, налази се фотографија *Културног центра Србије* у Паризу, која би требало да симболизује станиште размене српске и француске културе. Монографија се састоји од три велика поглавља. Прво поглавље носи наслов *Теоретско методолошки увод*, друго *Француско-српски односи 1800–2010*, и проучава историју међудржавних (политичких, војних, економских и културних) односа два народа и две државе. Ово поглавље сачињавају следеће мање целине или главе: *Француско-српски односи од почетка XIX века до 1815*, *Француско-српски односи од 1815. до 1848*, *Француско-српски односи од 1848. до 1878*, *Француско-српски односи од 1878. до 1903*, *Француско-српски односи од 1903. до 1914*, *Француско-југословенски односи између два светска рата*, *Француско-југословенски односи током и непосредно након Другог светског рата*, *Односи између француске Четврте републике и ФНРЈ од средине 1946. до краја 1951*, *Француско-југословенски односи 1952–1964*, *Француско-југословенски односи у периоду до краја владавине Шарла Де Гола*, *Период до почетка 1981. године*, *Француско-југословенски односи након 1981. године*, *Француско-српски односи у Југословенској кризи 1991–2000*, *Француска политика и Србија од 2001. године*. Коначно, треће, закључно поглавље, садржи три веће целине: *Општи преглед француско-српских односа 1800–2010*, *Перспективе даљих односа две земље и Закључак*.

Драган Петровић: *Француско-српски односи 1800–2010*, Института за међународну политику и привреду, Београд, 2011.

Током посматраног периода 1800–2010, француско-српски односи пролазили су кроз више фаза, али се у целини могу сматрати пријатељским, често савезничким. Изузеци свакако постоје, и то највише на самом почетку овог периода, у време Наполеонових освајања, и у последњем периоду, нарочито у последњих неколико година, везано за тзв. *Косовско питање*.

Вишедимензионалност француско-српских односа можемо пратити у политичкој, војној, привредној и културној сфери. Значај ове књиге огледа се у улози Француске као европске и светске силе на решавање српског националног питања у овом делу Европе. Са друге стране, домет важности питања читава се у томе што се српски народ борио за своју независност и уједињење, управо у периодима најинтензивнијих савезничких односа са Француском.

Током 19. века Француска је била једна од најјачих континенталних европских сила, а упоредо с тим развијано је и колонијално царство, практично на свим континентима. Француска култура обухватала је сам врх у оквиру европске цивилизације, док се у економској сфери заузимало место међу неколико најјачих привредних сила. Француска је у време Наполеона заузела западне јужнословенске области, где је живео и део Срба, формирајући Илирске провинције. Ту је први пут француски, пре свега културни утицај био директно исказан на делу српског етничког простора. Током следећих деценија француски утицај расте у односу на две полунезависне кнежевине – Србију и Црну Гору. У Србији је он био посебно јак у време друге владавине кнеза Михајла Обреновића (1860–1868), а у Црној Гори у време књаза Данила Петровића (1851–1860). Посебно је важно истаћи да француска политика у источном питању, односно процесу ослобађања покорених, претежно православних хришћанских народа Балкана и Блиског истока, од Турског царства, није попут Велике Британије кочио тај процес, због страха од пресудног будућег руског утицаја на тим просторима.

Велики геополитички преокрет доживела је Француска након пораза од Прусије 1871, када је дошло и до уједињења Немачке. Поражена Француска изгубила је доминантну позицију у континенталној Европи, као и две своје провинције Алзас и Лорен. Француска је припремала реванш у односу на суседну Немачку, која је од ње била супериорнија демографски, економски и војно. Да би превазишла ту инфериорност у односу на моћног суседа, Француска је покушавала да направи савез са неком од најмоћнијих европских сила. То јој је најзад, око 1890, успело када је са Русијом формирала војно-политички савез Антанту. У Србији је након Берлинског конгреса 1878. када је и добила пуну независност и територијално проширење, највећи утицај остварила суседна Аустро-Угарска, захваљујући аустрофилској политици краља Милана. Тако је руски утицај, као традиционално најјачи и дубоко укорјењен у српском народу, привремено потиснут. Црна Гора је и даље била под доминантним утицајем Русије, с тим да су мањи утицај задржале и друге силе, пре свега Француска. Дакле, ако резимирамо односе два народа у 19. веку можемо закључити да су они били у сталном успону и пријатељски. Тако је први министар одбране кнежевине Србије био француски пуковник, заузимањем француског посланика на Берлинском конгресу Србији је припао и град Врање.

Након Мајског преврата 1903. године српска политика се у потпуности окреће Антанти. Француски утицај је и пре тога био доминантан у финансијској сфери, пошто је око 80% ангажованог страног капитала у Србији било француско. У културној сфери француски утицај је био посебно јак на више слојеве, које су опонашали и

средњи слојеви становништва. Десетине хиљада Срба завршавало је високе школе у Француској, што је тренд који ће се наставити и у Краљевини Југославији.

Током Првог светског рата, француско-српско савезништво прераста у заједничку ратну епопеју која учвршћује блискост два народа, као симбол пријатељства следећим генерацијама. Након револуције у Русији и стварања СССР-а, Француска после Првог светског рата остаје највећи савезник Срба и покровитељ Краљевине Југославије.

Краљевина Југославија била је веома повезана са Француском у политичком, војном, економском и културном домену, што је било посебно изражено за време владавине краља Александра Карађорђевића. Након атентата на краја Александра и министра спољних послова Француске Луја Бартуа у Марсеју, октобра 1934, што је дело екстремних хрватских емигрантских организација уз подршку фашистичких сила, Краљевина Југославија остаје и даље савезник Француске. Међутим, у спољној политици земља заузима све више став ка неутралности, у околностима јачања моћи фашистичких сила у Европи и угрожавања стабилности светског поретка. Француска је у периоду између два светска рата пружала подршку политичкој стабилности Краљевине Југославије, укључујући помоћ и у организацији војске, као и пресудан културни утицај који је у укупној историји француско-српских односа тада био на врхунцу. Највећи део тадашње српске елите прошао је високе школе у Француској. Француски културни образац учвршћивао је хомогеност Краљевине Југославије. Он је био неприкосновено доминантан у српским етничким областима, укрштајући се у Хрватској и Словенији са традиционалном германофилском културом. Због идеолошке матрице Совјетске Русије, традиционално русофилство, посебно ширих слојева српског народа, у овом периоду је сведено на прихватање бројних белих емиграната. Званични Београд није успоставио пуне дипломатске односе са Москвом све до 1940. године, тако да је у овом међуратном периоду француски политички, војни и културни утицај био апсолутно доминирајући на српским просторима, у мери као никада до тада у француско-српским односима. Други светски рат, учешће Француза и Срба на истој зараћеној страни, као и укупна победа извојевана на крају уз огромне жртве, додатно је учврстило пријатељство два народа.

Може се закључити да је Француска још од треће деценије 19. века успоставила веома присне односе са Србијом (приближно и са Црном Гором), који су интензивирани и у 20. веку, рачунајући и Краљевину Југославију, све до формирања социјалистичке Југославије.

У социјалистичкој Југославији ситуација се донекле мења. Чак и у периодима окренутости Западу сам Тито није посебно продубљивао односе са Француском, а сходно идеологији несврстаности и антиколонијализма директно се сукобљавао са француским интересима у оквиру њеног процеса спровођења деколонизације (нарочито по питању Алжира). Ипак, културна сарадња две земље остала је развијена, а у Француској је постојала бројна српска дијаспора, укључујући и раднике на привременом раду у иностранству. Титова политика је направила велики дисконтинуитет са Краљевином Југославијом, обрачунавајући се са *великосрпском хегемонијом*. На тај начин се и традиција француско-српског савезништва и пријатељства нашла на удару. У оквиру процеса деколонизације Француска је поступно давала аутономију и независност практично свим својим колонијама до 1960. године. Питање Алжира за њу је било нешто друго, пошто је његов северни, обалски део по Уставу био саставни

део националне територије, у саставу Француске преко 130 година, и био настањем бројим Французима и Европљанима у односу на арапску и муслиманску етничку већину. У Алжиру се 1954. распламсала побуна арапског дела становништва против Француза и Француске, која је прерасла у осмогодишњи рат. На питању Алжира је и пала Четврта Република, и успостављена Пета, а за председника изабран легендарни генерал и државник Де Гол. Де Гол је на суптилан начин покушавао да нађе решење за тежак алжирски проблем, подразумевајући и модалитет независности, али је упорно преговорима тражио гаранције за интересе Француске и посебно за положај француске етничке мањине. Титова политика је на сваки начин подржавала побуњене Арапе, сходно идеологији покрета несврстаности и антиколонијализма, не узимајући довољно у обзир специфичност ситуације у Алжиру. Због тога су југословенски бродови превозили оружје побуњеним Арапима у Алжиру (три таква брода запленила је француска морнарица, а први од њих звао се „Србија“), у Југославији су лечени алжирски рањеници, пружана је политичка и материјална помоћ.

Званични односи Француске и СФР Југославије стога су запали у кризу, а и после давања независности Алжиру 1962. године, анимозитет Де Гола и Тита је условио да они ни изблиза нису били више развијени и срдачни као раније. Веома је важно напоменути да је улога југословенских народа, а пре свега српског народа као традиционално наклоњеном Француској у креирању Титове антифранцуске политике у овом периоду, практично никаква, али да то није довољно познато у француском јавном мњењу и колективном памћењу. И сам српски народ је највећа жртва Титове политике, заправо једне меке диктатуре, чиме и данас плаћа данак поводом недемократског и антисрпског одређивања граница СФР Југославије и стварања нових нација декретом, поред осталог и од централних духовно-историјских делова српског народа (случај српског народа у Црној Гори који је декретом 1945–46. преименован у црногорску нацију).

После силаска Де Гола са власти, посебно током седамдесетих, Тито је знатно поправио односе са Француском. Након Титове смрти 1980. односи две земље и даље имају узлазан тренд, у практично свим областима. Међутим, социјалистичка Југославија је у читавом свом постојању давала предност сарадњи са суперсилама и посебно развијала Покрет несврстаних. Традиционално савезништво са Француском у овој епохи дошло је по приоритету, тек евентуално на треће место, али је задржало (изузев заоштравања званичних односа два руководства у завршној фази Алжирског проблема) своју срдачност и пријатељство.

Током деведесетих година Франсоа Митеран је, као председник државе, водио према српском питању веома коректну и чак, на моменте, благонаклону политику у југословенској кризи 1991–1995. Следећи председник Француске Жак Ширак се нешто више приклонио америчкој политици притисака на тадашњи званични Београд, нарочито када је у питању била косовска криза 1998–1999. Од октобарских промена 2000. године политика две земље се поново приближава, а од српских државника тог периода чини се да је управо председник СРЈ, а потом и премијер Србије Војислав Коштуница имао посебно присан однос са Француском.

Признавање независности Косова 2008. године од стране званичног Париза, по концепту америчке политике, озбиљно је покварило односе Србије и Француске последњих неколико година. С тим у вези, посебну улогу одиграо је министар спољних послова Бернар Кушнер, чије ће укупно политичко деловање у кризама на јужносло-

венском простору остати упамћено као нешто што изузетно одудара од традиционалног француско-српског пријатељства. Стога смена Кушнера у другој половини 2010. године, и распоред снага на унутрашњој француској политичкој сцени уочи председничких и парламентарних избора почетком 2012, указују да на дужи рок посматрани француско-српски односи могу имати много бољу перспективу. У том правцу, веома је пожељно да се и у српском друштву и политичкој сцени појача свест о дугорочности француско-српског пријатељства, и да је Француска, од свих западних сила, традиционално највише наклоњена Србима. Наравно, у те односе у континуитету треба улагати, а пропусти у појединим периодима затим се враћају као бумеранг. То је случај са кризом француско-српских односа последњих година проузрокованом и лошијом сликом у делу француских медија о улози Срба у ратовима деведесетих. Томе треба додати и недовољно расветљену улогу српског фактора у француском јавном мњењу и колективном памћењу поводом Титове антифранцуске политике у вези са Алжиром. Ова књига, која покушава да представи два века нововековне историје француско-српских односа научним приступом, мали је прилог у том правцу.

Књига др сц. Драгана Петровића представља обимно штиво из материје која до сада, на овако исцрпан и целовит начин, није обрађивана на нашим просторима. Она представља фонд знања не само за историју међудржавних односа и дипломатију, већ дубоко залази и у историју војних, привредних и културних односа две земље.

S U M M A R I E S

Influence of Relevant International Entities on the Security of South-East Europe

Milan Konjikovac

The region of South-East Europe (SEE) is a specific ambient area that is often called a European “neuralgic spot” due to its heavy legacy of its centuries-long, but also recent, past. The research in the security of SEE region is a current issue, presently probably more topical than ever before, because possible consequences for the countries of the region are difficult to predict due to the existing challenges, risks and threats. The paper analyzes the current influence of relevant international entities to the security of SEE, and provides review of their most recent strategic documents and projection of their future actions in the region.

Key words: *security, cooperation, pragmatism, strategy and interest.*

Central European Free Trade Agreement CEFTA 2006

Vesna Petrović, Nikola Petrović and Slavoljub Vujović

Stability and security of the South-East European countries is of vital importance for the future of the Old Continent. CEFTA 2006 confirmed the determination of the countries of the region to establish modern, liberalized market, where the customs and other barriers will be abolished in their mutual trade operations.

The paper gives a review of the creation of free trade area in South-East Europe. It points to the areas of the region's harmonized activities, as well as to the basic characteristics of the agreement.

Preferential status, namely tariff preferences in the import, are given by a CEFTA member state only to the products coming from another country of origin within the free trade area, provided the country submits: a) a certificate EUR 1 of the domestic origin of goods, or b) an invoice statement.

The paper provides also a comparative analysis of foreign trade of Serbia with CEFTA member states, its main foreign trade partners (the period of 2006-2009).

Key words: *CEFTA 2006, free trade area, visible trade, EUR. 1 certificate, invoice statement.*

Application of the Norm “Responsibility to Protect”

Mitar Kovač, Brankica Potkonjak-Lukić and Saša Nikolić

The paper provides the chronology of establishing the international norm entitled the “Responsibility to Protect – R2P”, approved of on the 2005 World Summit of the United Nations General Assembly, and the application of which is explicitly restricted

to four types of mass crimes: genocide, ethnic cleansing, war crimes, and crimes against humanity. The adoption of this norm resulted from an effort to provide the international community with the authority to intervene in cases of mass violation of humanitarian norms, and at the same time not to compromise the observation of the nation states' sovereign rights. As a last resort, military intervention under the R2P approach is multiply conditioned. However, in connection with its application, numerous paradoxes are evident, as well as selectivity in application. It is indisputable that the responsibility to protect the human rights on the territories of sovereign states rests with the governments of these states. However, for the United Nations, and for the norm R2P as it presently exists, central aspect of this issue should not be the response, particularly not in the form of military intervention, but the essence and the solution of the problem should be the continuance of international efforts to conduct efficient supervision of good governance practices, as well as the support through measures for reducing the social, political, and economic problems and providing institutional, administrative and technical assistance to governments to implement reforms.

Key words: responsibility to protect, R2P, humanitarian military intervention, protection of population, human rights, international norms, mass crimes.

International Criminal Justice – Between the Law, Justice, Reconciliation and Rights of the Victims

Dragan Jovašević

The international community has, from the earliest times till today, provided for different forms of cooperation with an aim to criminally prosecute and punish the most serious crimes that in the most serious and gross way breach the rules of international law and violate or endanger the humaneness and other goods protected by the international system of legal regulations. Among these forms of cooperation, the most important is the form comprising the establishment and activity of international criminal tribunals that, in the interest of justice, on behalf of the civilized part of the humanity or enlightened nations, conduct criminal proceedings and pass sentences and other criminal sanctions for perpetrators of international criminal offences. There is a number of types of international judicial bodies, of different legal nature and duration, whose characteristics, roles, and organization are discussed by this paper from theoretical and practical aspects.

Key words: international law, crimes, tribunal, responsibility, punishment.

Modern Defense

Daniel Lätsch and Daniel Moccand

This text, under the original title “Moderne Verteidigung”, was taken over from the Swiss Army's magazine Military Power Revue No. 2/2010, pp. 3–10.

Army and Militia – a View of an Industry Representative

Marco Netzer

This text, under the original title “Armee und Miliz – Die Sicht eines Wirtschaftsvertreters”, was taken over from the Swiss Army’s magazine *Military Power Revue* No. 2/2010, pp. 36–42.

Asymmetry of the Material and Technical Factors as a Specificity of the Conflict Between Israel and Palestina

Marko Pavlović

Changes in the way of waging the war and armed combat are influenced by the technical and technological advancements in the world. These changes can be especially observed in the continuing conflicts. The Israeli–Palestinian conflict is one of those. The most recent escalation of the conflict between Israelis and Palestinians was in 2008 and early 2009 in the area of the Gaza Strip. After the withdrawal of Israeli forces from this area and the rise of Hamas to power, the security of Israel began to be threatened, primarily by the missile attacks. As a revenge, an attack of the Israeli Army, the Operation Cast Lead, followed. Using historical–comparative method, and by content analyzing process, the paper deals with relevant literature about the course and the conduct of the operation Cast Lead. Definitions and classifications are used in the process of defining the characteristics of the present-day conflicts and in explaining the asymmetric and urban method of warfare. Finally, the gradation of asymmetry is determined by comparing the ordnance, which is a partial set of the material-technical factor of armed combat, and using the analysis and comparison.

Key words: *Operation Cast Lead, war, armed combat, material and technical means, the asymmetry of ordnance.*

Piracy as Untypical Security Threat and Challenge

Zoran Kilibarda

Contemporary piracy at sea underwent its expansion in the late 20th century and early 21st century. According to the estimates of the International Bureau of Maritime Affairs, in 2000 the number of attacks raised by 57 per cent as compared to the preceding year. In the period from 2000 to 2006, two times more attacks were recorded than in the previous six year period. Owing to intensified monitoring of navigation routes, exchange of intelligence, and direct protection (escort) of ships on critical route sections, the total number of attacks worldwide was declining in the period of 2004 to 2006. This trend continued also in several subsequent years within the largest part of the formerly most endangered areas (Southern Chinese Sea, Malacca Straits, a part of the Indian Ocean towards the South-East Asia). However, sudden increase of the number of pirate attacks in the waters around the Horn of Africa, attributable mainly to Somali pirates, as well as the opening of new neuralgic spots, made the total number of attacks, since the beginning of 2006, constantly raising. During 2006 the number raised by 10 per cent as compared to the pervious year, reaching the infamous record achieved by the end of the last century. It is estimated that the piracy at sea costs the world economy between \$7 and 12 billion.

Key words: *piracy, security, security threat.*

State Membership in International Governmental Organizations and Question of Serbia's Membership in NATO

Tatjana Milić

Whenever a question is raised of possible membership of the Republic of Serbia in NATO, the attention is focused on the citizens' negative emotional reaction to this organization. Such reaction is expected and being politically manipulated with. This situation requires the demystification of membership in NATO that can be achieved by analyzing the quality of the sovereignty of an international organization member state according to the science of international organizations. To envisage what effects on the quality of a state's sovereignty are caused by joining an international governmental organization, the paper analyzes the way in which a state becomes a member of an organization, and then how the powers of the organization influence the sovereignty of the member state. The paper analyzes the contents and the scope of the powers of the organization, focusing on the organization's decisions as instruments through which it functions and expresses its own will. The composition of the decision making bodies, the decision making procedure, and the legal character of the decisions are indicators based on which a reliable estimate of the quality of the member state's sovereignty may be done, and a decision may be reached that NATO is an example of an institutionalized intergovernmental cooperation providing necessary guarantees of the member states' sovereignty.

Key words: *sovereignty, international governmental organizations, NATO, membership of international organizations, powers of international organizations, decisions of international organizations.*

Erasing of Clear Boundaries between Security and Defense – New Defense and Security Missions

Vanja Rokvić, Zoran Keković and Nenad Komazec

Post-Cold War environment has been marked with new, asymmetric challenges and threats to security and ever greater openings of borders, where internal and external security aspects become inextricably linked. New environment entails ever greater number of missions being contributed by both military and civilian actors. In order to determine if in this new strategic environment there exists a tendency of erasing the boundary between defense and security, the European Commission conducted a study titled "A Study of Consequences of Erasing the Clear Boundaries between Defense and Security for Industry in Europe", which identifies four categories of military and security missions: "High-end" defense missions; "post-Cold War" defense missions; "High-end" security missions, and "Low-end" security missions. The study reveals that clear boundaries between defense and security are being somewhat erased, primarily at the functional level, while at the operational level (in the field) there is no erasing of boundaries, or it is very limited.

Key words: *erasing of boundaries, "High-end" defense missions, "post-Cold War" defense missions, "High-end" security missions and "Low-end" security missions.*

Criminal Offences against the Armed Forces in Domestic and Comparative Legislation

Mladen R. Tišma

Criminal offences against the armed forces represent one of the oldest fields of criminal law enforcement. The intention of this paper is to present the diversity of approaches to the problems of criminal offences against the armed forces. To this end, the paper presents the historical development of the Serbian military criminal law, and for the same purpose just a small part of rich comparative legislation regulating these matters is presented. From the things presented, it follows that criminal offences against the armed forces represent one of the most important areas that are to be addressed with special attention by both the legislator and the court. Besides, it can be noticed that these felonies are quite conservative and that their statutory descriptions have remained unaltered for decades. This is particularly suitable for equalization of jurisprudence and stability of criminal protection of the protected goods.

Key words: armed forces, criminal law, criminal offences, military personnel, defense

Intelligence Operations: Conception and Structure

Dragan Manojlović, Saša Mijalković and Božidar Banović

In order to analyze and comprehend, even partially, what is the manifestation of the complexity of contemporary intelligence operations and their realization, the authors primarily point to actual understanding of intelligence operation concept. They indicate intelligence operations elements and suggest that enormous resources and financial means are spent during realization. Also, they point out that it is necessary to manage complex processes of intelligence operations realization, in order to enable their efficiency and efficient ending of whole intelligence enterprise. Realization of diverse intelligence enterprises, for its complexity, dynamism and uncertainty, perforce need intelligence methodical project analysis of organizing, conducting and managing intelligence operations. Survey of intelligence operations management is, irrespective of level of ambition and detailing, extremely difficult attempt. This paper presents the phases of intelligence operations development and points out that intelligence operations planning represents the first phase in the process of operations management, which contains definition of aims, directions and global development strategy, specification of measures and means for achieving the established goals and the selection of the best alternative.

Key words: *national security, intelligence activity, intelligence and security agencies, intelligence operation, management operation.*

Strategic Management in Defense System

Božidar Forca

After the adoption of basic laws and general instruments (National Security Strategy, Defense Strategy of the Republic of Serbia, and Doctrine of the Army of Serbia), and after the establishment of fully professional Army, and the rationalization

and systematization of the Ministry of Defense, as well as the reforms of the military education system and the military health care system, the reform process of the defense system of the Republic of Serbia continues with the activities of the long-term development planning process till 2020. The main document of this process, which is, in compliance with the Defense Law, to be adopted by the National Assembly of the Republic of Serbia, is the Long-Term Plan of the Development of the Defense System of the Republic of Serbia. This fact entails the need to prepare top-management in the defense system to identify and implement and, later on, control and assess optimal strategies for realization of strategic goals in the long-term period.

Key words: defense system; reform; strategic management; goals; planning, programming, budgeting and execution; Army missions; key operational capabilities of the Army; capability development factors.

Multinational Operations – Possibility of Involvement of the Geodetic Service of the Army of Serbia

Saša T. Bakrač, Nikola S. Stamenković, and Miodrag Kostić

Contribution of officers of the Geodetic Service of the Army of Serbia to multinational operations of the United Nations and, in future, the forces of the European Union, is a challenge and a real possibility. During their involvement in these operations, in line with the knowledge and abilities they possess, the officers of the Geodetic Service of the Army of Serbia could perform the duties of staff officers in the operation planning and execution process, as military observers, and also as experts for performance of various technical geodetic and cartographic duties. Tasks specificity and other countries' experiences are an upgrade required for their contribution to be as successful as possible. It is believed that initially they could contribute in coordination with other countries' forces, and subsequently, they may contribute independently, as necessary.

Key words: geodetic service, multinational operations, geodetic and cartographic duties

Role of the Army of Serbia in the Response to Non-Military Threats

Zoran Keković, Nenad Komazec and Momčilo Milinović

The uncertainty of emergence and the outcomes of emergency situations causes the risk-assessment-based decision making get ever greater importance in military organizations and units. These assessments result in the possibility to identify functional requirements and tasks of the Army of Serbia to respond to emergency situations threatening the fundamental values of our society. Based on strategic starting points defining the third mission of the Army, determined in relevant national documents and documents of EU and NATO, as well as using the suitable methods of analysis, the authors discuss the functional requirements and technical and technological capacities of the Army of Serbia to execute, primarily, preventive tasks in response to natural disasters, insurgencies, and terrorist actions.

Key words: Army of Serbia, non-military threats, emergency situations, functional requirements and tasks, technical and technological capacities, GAP analysis.

Model of Institutional Policy of Intellectual Property Management

Obrad Čabarkapa, Marina Dunjić and Dalibor Petrović

The paper is aimed to point to the need of understanding the importance of the management of the intellectual property of the Ministry of Defense and the Army of Serbia (the defense system in the narrow sense). An effort is made to define closer the intellectual creative work during the employment, the method of treating the intellectual property produced, as well as the necessity of regulating the pecuniary compensation for the authors of the intellectual creative work. Also, the paper presents a possible model of the institutional policy of intellectual property management in specific institutions, which are comprised by our defense system too. The problems at issue are particularly vital for certain institutions (university, faculty, institute), and clearly for defense industry enterprises, which should define the policy, i.e. the model of their own intellectual property management by appropriate internal regulations.

Key words: intellectual creative work in the defense system, pecuniary compensation, a model of intellectual property management.

Religious Service in the Army of Serbia

Stevica S. Karapandžin

The paper deals with matters relevant for arrangement of religious life in the Army of Serbia. Giving a short review of arrangements in the armies of the Principedom (Kingdom) of Serbia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (Kingdom of Yugoslavia), as well as of the arrangements applied in the modern-day foreign armies, the paper points to the fact that these arrangements have been significantly taken into account when military chaplains, i.e. religious servants, were included back in the Army of Serbia. Also, the paper discusses legal models of the separation between the church and the state currently present in the modern-day world. The relation of religion and morale is particularly addressed as regards the identification of the place and role of the defense system's two functions (religious and moral-psychological), pointing to the importance of correct determination of the chaplains' positions in the hierarchy. Additionally, the paper presents also possible challenges and potential future problems. The review of all relevant facts that need to be envisaged when arranging the area of exercising the freedom of religion by the members of the Army of Serbia points to advantages and disadvantages of a number of solutions suggested for this important and delicate matter, which has significantly contributed to defining the model by which the religious service of the Army of Serbia will be organized.

Key words: religious service, freedom of religion, chaplains and religious servants, model, religion, morale.

Defense Law and International Law in the System of Defense Sciences – Current Situation and Prospects

Zoran Pavlović

In developing the defense law and the legal forms regulating it and its exercise in the real life, we are faced with permanent obligation to respect also the norms of direct or necessary enforcement which are part of *ius cogens*. Therefore their study through

the system of defense sciences has its own doctrinal and practical significance, based on general principles of (international) law, which has been recognized by civilized nations, in order to ensure the highest-level observance of human rights, through the existence of individual and/or command criminal liability rules.

One of ideas is to come to indisputable principles that no officer, soldier or commander, member of armed forces, may invoke his ignorance if his non-doing led to a negation of natural right to living, freedom, and security, regardless of which capacity, form, task and mission he was on. Gross violations of international conventions and humanitarian law, which represent international criminal acts, in international and internal conflicts are sanctioned before the international and national courts, with different objectives, but always for the protection of human rights, lawfulness and legality. As long as the Hague Tribunal (ICTY) works, and the International Criminal Tribunal starts to function, and the members of our Army and other defense forces are sent to multinational operations out of the borders of the Republic of Serbia, as a part of their mission within our defense system, it is necessary to work also on their getting familiar with obligations and responsibilities they have.

Key words: armed forces, human rights protection, participation in Euro-regional integrations, international community, criminal liability, objectives of the international criminal court proceedings.

Concept of Sensor Communication and Information System – Command and Reconnaissance Vehicle of Artillery Battalion for Fire Support

Slobodan Miletić, Tugomir Kokelj and Mladen Manjak

An integral part of the structure of command information system (CIS) of the forces for fire support, which should ensure the implementation of the command, survey, management and control process of the artillery units for fire support, is a functional command and reconnaissance unit in the form of the command and reconnaissance vehicle (CRV). The performance of basic functions such as collection, processing, analysis, protection and distribution of information requires that technical subsystems of CRV, i.e. the sensor subsystem, integrated telecommunications and computer network subsystem and computer subsystems, are fully integrated and linked within the structure of CRV. From the aspect of basic principles and required solutions, the paper describes a concept for the implementation of sensor communication and information subsystem of CRV, necessary for the execution of command and reconnaissance functions of an artillery battalion for fire support.

Key words: command information system, artillery battalion for fire support, command and reconnaissance vehicle, integrated telecommunications and computer network, sensor communication and information system, command and reconnaissance functions.

Program Budget and Public Finance Management

Branko Tešanović, Radan Kostić and Daniel Pantić

The preparation of budget according to the program model is not an alternative method of budgeting, but a progressive, modern approach to the public finance management. The new budget system concept is expected to advance the fiscal

discipline, improve the control of cash flows and responsibilities in financial reporting. This will further strengthen the accountability and control in all budget cycle phases. This system provides appropriate legal framework for “establishing the order”, because the Ministry of Finance is able to control the internal audits performed and the enforcement of the law in the operations of budgetary fund users, public enterprises and all other entities that spend the budgetary funds. So envisaged budget execution should be more efficient, more transparent and equitable, and should significantly contribute to the reduction of possible fiscal risks and to the application of new budgetary arrangements.

Key words: *program budget, management, public finance.*

Assassination as a Method of Terrorist Act Execution

Borče Karanfilov

The paper analyzes the phenomenon of assassination as a method of terrorist act execution, aimed to intimidate or assassinate persons who make decisions on vital interests of certain human collectivity. It discusses the essence, objectives, and motives of terrorism, in particular the assassination, its types and factors, as well as historical aspects of specific persons' protection. Comparative analysis of assassinations performed in the history, their characteristics, methods, motives, and means of execution highlight the omissions in the work of security services protecting particular personalities, which indisputably contributed to the assassination execution.

Key words: *assassination, terrorism, personality, security protection.*

Media and Terrorism

Ivana Alkalaj

The author of the paper maintains that there exists a symbolic connection between terrorism and media. Through manipulating and exploiting the media, terrorists show that media make the framework of their propaganda war. It is concluded that the best political option of a democratic society is a voluntary self-restraint and self-regulation of the media, and that the media themselves should provide a measure of restraint in order for the counter-terrorism efforts to be adequate and effective.

Key words: *media, terrorism, violence, media strategy.*

Peace on the Validity Scales in the Scripts of Serbia of the Nemanjićs

Borislav D. Grozdić

The paper represents an effort to reconstruct the perception of peace in Serbian medieval scripts of the Nemanjićs' Serbia. According to the views of those times, peace was ranking high in the hierarchy of spiritual, political and moral values, because it was perceived as a prerequisite of personal salvation and the salvation of God's people, as a spiritual community. One of important conditions for peace is the symphony of spiritual and secular rule.

Key words: *peace, salvation, scripts, Serbia of the Nemanjićs.*

Sava Vladislavić – One of the First Founders of the Art of War

Spasoje Mučibabić and Stevan Sikimić

Slavery under the Turkish rule caused great troubles for Serbian people in Herzegovina, threatening with their extinction. The vitality of the Serbs of Herzegovina came out in the open in all areas during the 17th and the 18th centuries. Apart from their bravery shown in struggle, the Serbs of Herzegovina were known also for using “subtle” methods in the area of diplomacy and in making attempts to internationalize the problems in the area of the Western Balkans as the “eastern issue”. They established closer links with Russia, which gave results in the field. The contribution of the most ingenious and intelligent people of the period, among whom was Sava Vladislavić, was beyond measure. The paper presents the chronology of Vladislavić’s life and his achievements.

Key words: Sava Vladislavić, Herzegovina, eastern issue, Imperial Russia, China, Peter the Great.

Common Topics of Science and Theology in the 21st Century and One Military Issue

Bojan M. Tomić

The paper discusses the conditions for creating the future scientific papers and the parameters associated with their creation. It seeks for an answer to the question of the role and characteristics of an individual and a society, the resulting knowledge, as well as the place of the Army in these relations in the future. Presupposed problems in the science (including so-called well-known problems) are discussed and placed in the context of science and theology’s common topics, to which an analysis and estimate of the very existence of common topics are added. Present and future interests are presented relating to the light, i.e. the starting point of the futuristic development industry. Also, a question is raised of a possibility of using new resources in communication. The matter of catastrophes is presented, their division and, within this, prospects of joint efforts of the science and theology, as a topic of interest for the Army. Comments on bioethics in the future are also provided. Thus an insight is provided in the extent of the cooperation between science and theology in future defense. It is concluded that problems are joined, and it is realized that multidisciplinary becomes a grounds for benevolence towards those who are active in the other area. Finally, the author draws a parallel between soldiers and scientists, and raises the question considered significant for the past, present and future of the Army.

Key words: the future, science, theology, soldiers.

Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикување и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да-те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансијала пројекат или програм, наводи се у посебној напмени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег репомеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикани и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не преводe се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

- Браће Југовића 16, 11000 Београд •
- Телефон: (011) 3201-995, војни 23-995 •
 - Телефакс: (011) 3241-009 •
- Текући рачун: 840-312849-56 • ПИБ: 102116082 •
- Број потврде о евидентирању за ПДВ: 135328814 •

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ ЗА 2012. ГОДИНУ

Претплаћујемо се на часопис:

бр. примерака

1. „Војно дело“

Годишња претплата 1.400,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923051

2. „Војнотехнички гласник“

Годишња претплата 896,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923054

3. „Нови гласник“

Годишња претплата 1.600,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923053

Претплатне цене важе до 31. 12. 2011. године.

Број примерака издања која се наручују уписати у наруџбеницу, а примерак наруџбенице са доказом о извршеној уплати на горе наведени текући рачун послати на горе наведену адресу.

Купац тел.:

Место

Улица бр.

Потпис наручиоца

М. П.

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор
мр *Наташа* Николић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 900 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промислања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.